

 PASIONSKA
BAŠTINA

MUKA

kao nepresušno nadahnuće kulture

PASSION as a Neverending Cultural Inspiration

PASIONSKA BAŠTINA ISTRE I KVARNERA

PASSION HERITAGE OF ISTRIA AND KVARNER

Pazin, 2014.

Zbornik radova X. međunarodnog znanstvenog simpozija
Proceedings of the 10th International Scientific Symposium

 PASIONSKA
BAŠTINA

X

MUKA

kao nepresušno nadahnuće kulture

PASSION as a Neverending Cultural Inspiration

PASIONSKA BAŠTINA
ISTRE I KVARNERA

PASSION HERITAGE OF ISTRIA AND KVARNER

Pazin, 2014.

Zbornik radova X. međunarodnog znanstvenog simpozija
Proceedings of the 10th International Scientific Symposium

Zbornik radova

X. međunarodnog znanstvenog simpozija Pasijske baštine
"Muka kao nepresušno nadahnuće kulture"

Pasijska baština Istre i Kvarnera

Pazin, 2014.

Pokrovitelj: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU)

Nakladnik: Udruga Pasijska baština

Za nakladnika: Jozo Čikeš

Urednik: Jozo Čikeš

Uredničko vijeće: Jozo Čikeš, Igor Fisković, Vladimir Magić,
Dino Milinović, Stjepan Pepeljnjak, Ante Stamać

Prijevod: Global link, Zagreb

Korektura: Kristina Čikeš

Lektura: Vesna Svaguša

Unos teksta: Dijana Hrebak

Grafički urednik: Gordan Karabogdan

Tisak: Denona d.o.o., Zagreb

Naklada: 200

ISSN 1334-8264

Za priloge odgovaraju autori.

Motiv na ovitku: Pazinski kolegij (naslovnica),
Put do oltara u prolazu, Josip Diminić, Labin
(poledina)

Motiv za poglavlja: Najstariji misal iz Pule (11. stoljeće), molitve
mise vigilijske blagdana sv. Tome apostola

Izdavanje ovog zbornika novčano je pomoglo:

Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske

Zadovoljstvo nam je, poštovani štoci, ponuditi Vašoj pažnji jubilarni deseti zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija "Muka kao nepresušno nadahnuće kulture".

Ono je tim veće što temom *Pasijska baština Istre i Kvarnera* zaokružujemo "pasijsko hodočašće" Hrvatskom, odnosno njenim pasionskim kulturološkim prostorima, jasno, na globalnoj razini teme.

Globalnoj i stoga što smo obrađujući pojedine hrvatske kulturne cijeline (zadnji simpozij održan je ove godine u lipnju u Mariji Bistrici na temu *Pasijska baština kajkavskih prostora*), mogli tek u naznakama, passim per totum traktatum, dotaknuti bogatstvo specifičnosti i jedinstvenosti inspiracije Muke i Uskrsnuća Kristova u našoj kulturi, kao i njenu posvemašnju ukorijenjenost u kreiranju duhovnog i materijalnog kako hrvatskog tako i europskog bića.

Ovaj zbornik vjerujemo da potvrđuje našu ideju vodilju, no to prepuštamo Vašoj prosudbi.

Usudujemo se nadati da će ponudeno štivo potvrditi a možda i proširiti Vaše dosadašnje spoznaje kako je prostorno i povijesno Istra i Kvarner glagoljaška i čakavska žila kucavica naše pripadnosti i pasionskog identiteta, a njegovi stanovnici *pasijski puk*, koji će zasigurno takvim i ostati, stvarajući nove baštinske sadržaje.

Uredništvo

 PASIONSKA
BAŠTINA Barutanski breg 20
10000 Zagreb
e-mail: jozo.cikes@zg.t-com.hr
www.pasijska-bastina.com

Zagreb, 2016.

Kazalo

Index

POVIJEST | HISTORY

- Anton **Božanić**
Krčka Pasijska baština | Passion heritage from Krk 9
- Valentina **Zovko**
Retorika tijela i kult sv. Eufemije u Rovinju |
Rhetoric of the Body and the Cult of St. Euphemia in Rovinj 16
- Marijana **Borić**
Komputski rukopisi Istre i Kvarnera |
Calculation of the date of Easter by *computus* in the medieval texts of Istria and Kvarner 34
- Dragan **Nimac**
Običaj *stvaranja buke* i *udaranje* u molitvi Časoslova *Jutrenja* |
The Custom of "Stvaranje Buke" and "Udaranje" in the Sunrise Service *Jutrenja* 51
- Noel **Šuran**
Crkveni običaji u Istri: Pasijska baština između nestajanja i
nastajanja? | Church Customs in Istria: The Passion Heritage
between Disappearance and Appearance? 69
- Darko **Žubrinić**
Uloga hrvatske glagoljičke baštine za sudbinu Istre nakon Drugog
svjetskog rata | The role of Croatian Glagolitic heritage for the destiny of Istria
after the Second World War 88
- Stipan **Trogrlić**
Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području
današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma
(1920.-1990.) | The calvary of Croatian priests in Istria in the area of today's Diocese
of Poreč-Pula during Fascism and Communism (1920-1990) 111
- Mario **Sošić**
Tradicijnsko i zavičajno u postkomunističkom društvu: slučaj Istre |
Traditional and Native in Post-Communist Society: The Case of Istria 143

KNJIŽEVNOST | LITERATURE

- 153 Milica **Lukić** – Vera **Blažević Krezić**
NEIZGLAGOLJENO o grafitima (ili o fatičkoj i metajezičnoj funkciji u glagoljskim grafitima) | NEIZGLAGOLJENO on Graffiti (or about the factual and metalanguage function in Glagolitic graffiti)
- 168 Sanja **Vulić**
Hrvatska pučka imena Nedjelje Muke i Svetoga trodnevlja na otocima Krku i Cresu, te u Istri | Croatian Folk Holyday Names of Passion Sunday and Holly Triduum on the Island of Krk and Cres and in Istria
- 177 Ivan **Missoni**
Naznake fizičke i ekstatičke ljubavi u "Tumačenju muke Kristove" Šimuna Grebla iz 1493. godine | Indications of Physical and Ecstatic Love in "Tumačenje muke Kristove" Composed by Šimun Greblo in 1493
- 192 Ljiljana **Sabljak** – Željko **Vegh**
Istranin Franjo Glavinić u Gradskoj knjižnici u Zagrebu | Istrian Franjo Glavinić at the Zagreb City Library
- 213 Ivana **Sabljak**
Viktor Car Emin i Drago Gervais – transformiranje života Istre u literarnu stvarnost (kao sredstvo ostvarenja nacionalnih ciljeva) | Viktor Car Emin and Drago Gervais – Transforming the Life of Istria into Literary Reality (as a means of achieving national goals)
- 224 Josip **Bratulić**
Dva istarska vremena prošla i jedna svećenička žrtva – blaženi Miroslav Bulešić | Two Istrian times past and one clerical victim – Blessed Miroslav Bulešić

GLAZBA | MUSIC

- 236 Hana **Breko Kustura**
Alleluia stihovi uskrsnog vremena u najstarijem pulskom misalu iz 11. stoljeća | *Alleluia* verses of the Easter Period in the Oldest Missal of Pula of the 11th Century
- 249 Anton **Šuljić**
Pasijska baština Novalje | Passion Heritage of Novalja
- 259 Ivana Paula **Gortan-Carlin** – Kristina **Kulišić**
Glazbena građa iz crkve Svetog Ivana Krstitelja u Dajli | Musical content from the Church of St John the Baptist in Dajla
- 280 Gorana **Doliner**
Iz istarske glazbene riznice | From the Istrian Treasury of Music

- Joško **Čaleta**
Istarska tradicijska glazba i ples u istraživanjima djelatnika *Instituta za etnologiju i folkloristiku* iz Zagreba s naglaskom na crkvenu pučku (pasijsku) glazbenu praksu | Istrian traditional music and dance in research by the staff of Zagreb's Institute of Ethnology and Folklore Research with particular focus on church secular (Passion) musical practices 293
- Rozina **Palić-Jelavić**
Korizmeni i/ili pasionski opus Ivana pl. Zajca (1832.-1914.) | Lent and/or Passion Opus of Ivan Pl. Zajc (1832-1914) 309
- Franc **Križnar**
Opus Jakova/Jakoba Volčiča/Volčiča (1815.-1888.) i njegovi utjecaji u glazbi | The Work of Jakov/Jakob Volčič/Volčič (1815-1888) and his Influences in Music 364
- Matej **Mohorić Peternelj**
Trženjski in organizacijski vidiki izvedbe Škofjeloškega pasijona 2015 390
- Helena **Ile** – Mladen **Pahović**
Ribnički pasion – svježina u tradiciji 398
- David di Paoli **Paulovich**
Consuetudini liturgico-musicali dei tempi di Quaresima e Passione nell'Istria e nel Quarnero 403

LIKOVNOST | VISUAL ARTS

- Lilijana **Domić**
Križni put Lojzike Ulman u Rijeci 449
- Josip **Diminić**– Jozef **Jankovič**
Dva umjetnika i Pasija 454

PUTOPIS – PEROM I SLIKOM

- Smiljana **Šunde**
Istarski pasionski puti 457
- Stjepan **Pepeljnjak**
Foto zapis 471

Anton BOZANIĆ

Krčka Pasiionska baština

1. Uvod

Ako želimo dobiti opći uvid u krčku pasionsku baštinu valja nam krenuti od prve temeljne činjenice, a to je da je Krk, slično kao i susjedni Kvarnerski otoci, imao tijekom duge povijesti izuzetno jaku religioznu tradiciju. Vjera se ukorijenila u cjelokupni otočki život. U mnogim je mjestima bilo na okupu više svećenika udruženih u seoske ili ladanjske kaptole koji su posebice njegovali glagoljašku kulturu. Uz svećenike, laici su imali svoja udruženja u kojima su dolazile do punog izražaja njihove vlastitosti. Bile su to bratovštine čiji su članovi bili glavni nositelji i kreatori pasionske baštine. U Napoleonovo doba ukinute su bratovštine, a ostale su samo pojedine izrazito karitativnog i duhovnog obilježja. Jedna od takvih je Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku koja je živi svjedok pasionske baštine. Ovo kraće izlaganje ponajviše se usredotočuje na bratovštine i nastoji u njima prepoznati nadahnuće za današnje vrijeme.

- 9 -

2. Bratovštine i život njihovih članova

Kada govorimo o Krčkoj biskupiji, posebice o pojedinim župama, ne možemo mimoći bratovštine i valja nam prepoznati ulogu koju su one imale tijekom povijesti na vjerskom, crkvenom, ali i na društvenom i kulturnom polju. Po crkvenim odredbama bratovštine su vjerska društva, sastavljena od vjernika, radi promicanja javnog bogoštovlja i kulta svetaca ili nekog otajstva, te jačanja ljubavi prema bližnjemu. U temelju ovih društava je komunitarni život, dakle stvaranje zajedništva među članovima, odnosno bratstva. Sam naziv *bratovština* ili *brašćina* dolazi od riječi *brat*, što već samim imenom naznačuje da se u bratovštini članovi nastoje što više zbližiti, povezati i stvoriti bratske odnose. Ozračje bratstva dobra je osnova za dublje življenje vjere i kreativnost.

Bratovštine (latinski naziv je *confraternitas*) nastale su u 13. stoljeću, najprije u Italiji. Brzo su se proširile i došle u priobalno područje. Razvijale su karitativni i socijalni rad; pomagale bolesne i siromašne, osnivale bolnice i ubožnice (*hospitale*). Njihovi su članovi

POVIJEST

HISTORY

u procesijama nosili posebne prepoznatljive svećane odore, imali su vlastite zastave, pjevali različite pjesme, a osobito karakteristične pjesme posvećene Isusovoj mucu, oblikovali su pasionsku baštinu.

3. Ustrojstvo bratovština i njihova uloga

Bratovštine su postajale ljudima bliske, pa su mnogi često ostavljali svoja dobra bratovštinama, vjerujući da će ostavljeno poslužiti pravoj svrsi. Članovi bratovština su od bratovštinskih dobara najprije brinuli za dotičnu crkvu ili kapelu. Nadalje, imali su često i bratovštinske kuće gdje su se okupljali, i od vremena do vremena počastili. Znači, stvaralo se zajedništvo najprije u crkvi, zatim za stolom. Taj oblik stvaranja zajedništva posebno je važan. Od svojih dobara bratovštine su gradile crkve, kapele, oltare, nabavljale oltarne pale, crkveni namještaj, posuđe, zatim podizali hospicije, brinuli za nemoćne i slično.

U Krčkoj su se biskupiji bratovštine veoma brzo proširile, a brojne crkve i kapele imale su istoimene bratovštine. U svakoj je župi postojala po jedna glavna bratovština, i druge sa manjim brojem članova. Ime su nosile redovito po patronu crkve ili jednom od oltara crkve. U pojedinim župama znalo je biti više od deset bratovština.

Svaka je bratovština imala svoj statut, knjigu i blagajnički dnevnik, sve pisano glagoljicom. Na čelu joj je bio upravitelj, tzv. *gastald* (od latinskog *castaldus*, odnosno talijanskog *castaldo* = upravitelj). Bratovštine su imale obično 10-12 članova. Crkvena je vlast imala nadzor nad radom bratovština, a državna je uprava imala uvid u njihovo materijalno stanje, a ponekad i posizala za njihovim imanjinama.

4. Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku

Jedna od karakterističnih i do danas živih i aktivnih je Bratovština sv. Ivana Krstitelja, pa stoga zaslužuje našu pozornost. Nosi ime zaštitnika Vrbnika, sv. Ivana Krstitelja, a osnovana je 1323. godine. Članove bratovštine ljudi nazivaju *kaparima* po kapuljici, odnosno "kapuču" koji nose na svojim lanenim odorama. Nekada je bratovština imala dvije vrste članova; prve, kako su ih zvali *od pobožnosti*, u koje je bila upisana većina ljudi, i druge – koja je brojila do tridesetak članova, a upravljala je cijelom bratovštinom i ostala je svojom djelatnošću do danas. Bratovština sv. Ivana, koja je najprije brinula za istoimenu crkvu, imala je izrazito karitativno-socijalno značenje. Nekada je držala i svoj hospicij, tzv. *spidal*, za nemoćne starce i siromahе u blizini crkve sv. Ivana, koji se spominje već 1487. godine. Imala

je i drugu ubožnicu, sv. Bartula. Prepoznatljivu socijalno-karitativnu službu obavlja od nastarijih vremena pa sve do sada. Naime, još se i do danas sačuvao običaj u Vrbniku da članovi ove bratovštine, tzv. *kapari*, obučeni u karakteristične bijele lanene odore, nose mrtvaca na sprovodu.

Napoleonova je uprava odredbom od 15. travnja 1811. godine ukinula sve bratovštine, osim izrazito duhovnih ili karitativnih koje su bile bez imovine, a zatim je opljačkala bratovštinsku imovinu i na javnoj dražbi rasprodala nekretnine, uključujući i crkve. Budući da je Bratovština sv. Ivana Krstitelja imala izrazito karitativni karakter, preživjela je Napoleonovu odredbu o ukinuću, ali je prodana njezina nepokretna imovina.

5. Duboki tragovi u pasionskom naslijeđu

Bratovštine su tijekom više od pet stoljeća postojanja imale važnu ulogu povezivanja i zbližavanja ljudi te stvaranja vjerskog ozračja. One su oblikovale kulturu, utjecale na javni društveni i osobni život, te ostavile vidljive materijalne, kulturne i prepoznatljive duhovne tragove.

Posebno je važna činjenica da su na vjerskom planu slijedile liturgijski tijek crkvene godine. Crkveni sadržaji, karakteristični za određeno liturgijsko doba dobrano su zasijecali, ulazili u cjelokupni život najprije članova bratovština, a posredno su utjecali i na širu zajednicu vjernika. U liturgijskom godišnjem slijedu najprije ulazimo u došašće i božićno vrijeme, zatim predkorizmeno vrijeme (koje se u karnevalskom opuštanju nije lišilo predkršćanskih sastavnica), a vrhunac vjerskog proživljavanja označavalo je u ovom slijedu korizmeno vrijeme, u kojem je Veliki petak s obredima Isusove muke dobivao poseban naboj. Temeljno ljudsko iskustvo boli i patnje stapalo se s Isusovom mukom. Vanjski manifestativni oblici, procesija i slična događanja, poprimali su svojevrsni pojavni kolorit. A riječi i počesto arhaičke melodije rudimentarnog izražaja stvarale su nezaboravni doživljaj.

6. Bratovština i Veliki petak u Vrbniku

Zaustavio bih se na već spomenutoj Bratovštini sv. Ivana Krstitelja, njezinim *kaparima*, i njihovu sudjelovanju u obredima i procesiji Velikog petka u Vrbniku. Članovi Bratovštine dolaze na Veliki petak obučeni u svoje odore, a u procesiji po mjestu, koja slijedi nakon obreda u crkvi, poredani su po dobi, a najmlađi član nosi križ.

Bernardin Sokol je o tome davno zabilježio: "U Vrbniku je običaj kao i po mnogim drugim mjestima, da drže u večer na Veliki petak svečanu procesiju. Nema zdravog čeljadeta, koje se ne bi tome pridružilo. More svijetla povećaje mističnost svetog čina. Kad sve svrši, svijet ne ide kući, već bez sudjelovanja svećenstva obavlja još privatnu pobožnost: klanja se grobu Spasiteljevu i prisustvuje 'Božjem plaču'".

To što Bernardin Sokol spominje kao "privatnu pobožnost" zavjeđuje posebnu pozornost, jer to zapravo daje posebnu čar tome danu. Naime, kad se procesija vrati u crkvu i završe redoviti obredi, *kapari* se okupe u kapeli Božjeg groba i pjevaju staru arhaičnu pjesmu "Božji plač" koja opisuje Isusovu muku. Nekolicina predvodi svaku od 16 kitica, a svi zajedno odgovaraju pripjevom: "Isuse Karste, Spas Spasitelju, ah milostiv nam budi, a za nas, naših grihi".

Božji plač

1. O Presvete Božje telo
ko bi na križ umoreno
i v novi grob položeno
mi grišnici molimo Te pomiluj nas.
Pripjev:

Isuse Karste Spas Spasitelju,
Ah milostiv nam budi,
A za nas, naših grihi.

2. Sveta Diva Marija
Svojega Sina se plakaše,
I sve gospoje druge ke gredihu,
Sa Marijom se plakahu.

3. A Židovi zada gredihu
I po putu govorahu veliko,
Vapijući po svem putu,
A da On na križu raspet budet.

4. I po putu kada Ga vodihu,
Ah, koliko teško On grediše,
Skrozi telo otlčeno, ko biše moćno
otepeno.

5. Koliko ubo On grediše radi teško,
ko On imiše,
Veliko trudno On grediše
radi križa, koji On nosiše.

6. Zaušnica bi Njemu dana
I na Njegov obraz bi pljuvano,
A Njegova glava prepoštena
I sa trnjem bi krunjena.

7. Kada bi k mestu On, On privede,
I ondi bi zdvignjen i bi slčen
I na križ ga ondi izložiše
A i s čavli ga moćno prigvozdiše.

8. A On s križa govoraše:
Mari moja, o Marije,
Ja tebi Majko, nakon poručujem,
I da ti sa Ivanom prebudeši.

9. A Mati mu odgovaraše:
Ajme slatki živote moj,
Sedaj me pušćaš i ća gredeš,
A o tebi se Sinu, ja veseljah.

10. A Isuskrst, on preslavni,
Oh koliko ti biše on milostiv,
Ter on onu svoju mater pokripljaše,
A na onom sinu, koga joj on davaše.

11. Kada Isuskrst umiraše,
mnogo družbi ondi se plakaše,
Zadržati se ne mogahu od svojih slz,
Ke njim gredihu.

12. Ljudi dragi, a sedaj ga plačite
I Boga hvalite, i mislite i zdišući
govorite
A i semu plaču razumijte.

13. Isuskrst Ivanu govoraše:
A vi dva ne gresta po onom zalom
putu,
A raj vični taj vama budi
I s Marijom se va njem veselista.

14. I vi ljubite Isukrsta,
Položite ga pametno u žalost!
Ja jesam Marija, ka imam sece
žalosno

Radi mojega slatkoga Sina.
Ufani moje on slatki Krst,
On ki bi raspet za nas grišnih.

15. Sinu moj predragi, veliko
veselje,
Dojila sam Te mojimi prsi,
A sada si ranjen s desne strane,
Dreselo i žalosno je srce moje!

16. O Telo lipo i presveto,
Kako mi stojiš moćno pribijeno
I od sulice probodeno,
I po svoj zemlji bi velik potres.

Poslije pjesme "Božji plač" slijedi druga drevna pjesma posvećena Mariji naziva: "Pojubica na čast Majke Božje" u kojoj se moli za članove Bratovštine. Započinje pripjevom: *O Gospoje sveta Marije, primi duše bratije i sestar naših i moli svojega milostivoga Sina, da bi njim prostili grihi!* koji nakon svake ispjevane kitice ponavlja zanosno cijela crkva. Pjesma ima 15 kitica, a u njima se navode primjeri iz Svetoga pisma kako je Bog izbavio tolike iz različitih nepogoda i moli se da tako izbavi duše naše braće i sestara. Nakon zadnje kitice pjevači podignu visinu intonacije, zdušno otpjevaju zadnji pripjev, a zatim svi zajedno kleknu, otpjevanu tri puta po tri: *Gospodi pomiluj*, ostanu neko vrijeme u tišini, a tada se razidu. Završetak pjevanja, posebice zazivi *Gospodi pomiluj*, izuzetno su dojmljivi. Ne ostavljaju ljude ravnodušnim. Daju posebno obilježje slavlju Velikog petka, proslavi Isusove muke i smrti. Ništa neobično što toliki dolaze u Vrbnik na Veliki petak kako bi mogli sudjelovati u obredima kojima *kapari* daju posebo obilježje.

Pojubica na čast Majke Božje

1. O Gospoje sveta Marije,
primi duše bratije i sestar naših
i moli svojega milostivoga Sina,
da bi njim prostili grihi.
O Gospoje sveta Marije...

2. Molimo Te, Gospodine Bože
milostivi,
Jakože izbavi Jenoha i Iliju od smrti
opće vika sego,
Tako izbavi duše bratije i sestara
naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...

3. Molimo Te, Gospodine Bože
milostivi,
Jakože izbavi Noja od potopa.
Tako izbavi duše bratije i sestara
naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...

4. Molimo Te, Gospodine Bože
milostivi,
Jakože izbavi Abrahama od Ur
Kaldejskih,
Tako izbavi duše bratije i sestara
naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...

5. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi Joba od gub njegovih,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

6. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi Izaka od ruku oca jega Abrahama,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

7. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi Lota od Sodomljan i ot plamena ognja,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

8. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi Mojsiju od ruk Faraona cesera jejujatskago,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

9. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi Danijela od rova lavova,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

10. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi tri otroki od ognja goručago,
I ot ruk cesra bezakonago,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

11. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi Suzanu ot kriva potvorenja,
I krivih svedetelj,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

12. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi Davida cesara iz ruku Saula i Golijata,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

13. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi Petra i Pavla od tamnice,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

14. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi Jonu od čriva kitova,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

15. *Molimo Te, Gospodine Bože milostivi,
Jakože izbavi Teklu divu od trojih mučitelj,
Tako izbavi duše bratije i sestara naših,
Da ne budu v mukah.
O Gospoje sveta Marije...*

*Gospodi pomiluj, Kriste pomiluj,
Gospodi pomiluj. Oče naš...*

Umjesto zaključka

Papa Ivan Pavao II. kaže kako vjera koja nije postala kultura je vjera koja nije pravo zaživjela, ili vjera koja nije cjelovito uzeta, ili vjera koja nije pravo shvaćena. Kad govorimo o pasionskoj baštini onda je možemo promatrati upravo na toj crti vjere i kulture. Očito je da je vjera ovdje duboko srasla s kulturom.

Crkvena udruženja, bratovštine, uspjela su tijekom povijesti na našim prostorima povezati i zbližiti ljude. Imala su izrazito naglašen komunitarni vid.

Očito je da bi u vremenu u kojem danas živimo trebalo to isto ostvarivati na neki malo drugačiji, suvremeniji način. Pasionaska baština svjedoči skladnoj povezanosti vjere i kulture na našim prostorima.

Sažetak:

Krčka Pasionaska baština

U svom radu autor se osvrće na rad bratovština koje su u svom djelovanju imale i religioznu i socijalnu dimenziju. Ističe misao svetog Ivana Pavla II kako vjera koja ne stvara kulturu nije življenja vjera, potvrđujući to primjerom vrbničke bratovštine Sveti Ivan Krstitelj.

Summary:

Passion heritage from Krk

In his work the author reflects on the work of the fraternities which had religious and social dimension during their acting. The author points out the thought of Saint John Paul II how faith that does not create a culture is not a living faith. He is confirming that with the example of one fraternity from Vrbnik called "Sveti Ivan Krstitelj" (St. John the Baptist).

Valentina Zovko

Retorika tijela i kult sv. Eufemije u Rovinju

1. Uvod

Posljednjih desetak godina rezultati hrvatske historiografije otklonili su svaku sumnju u iskoristivost hagiografske građe za povijesna istraživanja. Pomak je nastao ukazivanjem na neodrživost interpretativnog polazišta dotada dominantnog povijesno-pozitivističkog pristupa koji je držao njihov doprinos u pokušajima rekonstrukcije povijesne zbilje, u najmanju ruku, diskutabilnim. Promjene u valorizaciji toga žanra otvorile su nove perspektive u poimanju problema vezanih uz svetačke kultove. Njegovi dijelovi koji se ne mogu dovesti u izravnu vezu s povijesnom jezgrom postali su polazište za analizu kompleksnog konteksta u kojem je hagiografski tekst nastao. Promjenom metoda i ciljeva istraživanja, narativne informacije postale su vrelo za propitivanje autorovog obrazovanja i vičnosti uporabe jezika, vrijednosti kojima se vodio pri pisanju, mentaliteta društva kojemu je pripadao, svrsi koju je želio postići imajući pred očima određeni tip publike i sl.¹

"Rovinjski iluminirani kodeks"² (dalje: RK) u tome smislu doima se vrlo poticajan za daljnje hagiografske analize. Povjesničari koji su se njime dosada bavili uglavnom su se složili da se radi o kompilaciji tekstova namijenjenih za crkvenu uporabu, nastalih između XIV. i XV. stoljeća, najvjerojatnije u nekom mletačkom skriptoriju, s ciljem potvrde lokalnih tradicija.³ Ta konstatacija tek je polazišni okvir za njegova daljnja izučavanja. Perspektiva se usložnjava pokušamo li

- 1 V.: Trpimir Vedriš, "Historia translationis s. Anastasiae: Kako (ne) čitati hagiografski tekst", u: *Hagiologija. Kultovi u kontekstu*, ur. A. Marinković i T. Vedriš, Leykam international, Zagreb, 2008., 39-44.
- 2 Naziv mu je dao prof. Marino Budicin. V. M. Budicin, "Iluminirani rovinjski kodeks", u: *Translatio corporis beate Eufemie*, ur. M. Križman, J. Barbarić, Zavičajna naklada "Žakan Juri", Pula-Rovinj-Trst, 2000., 94-103.
- 3 Giuseppe Cuscito, "Kult Sv. Eufemije. I potonuće fantomske Cisse u rovinjskoj tradiciji" u: *Translatio corporis beate Eufemie*, ur. M. Križman, J. Barbarić, Zavičajna naklada "Žakan Juri", Pula-Rovinj-Trst, 2000., 68.

odgovoriti na pitanja o porijeklu kulta sv. Eufemije, načinu njegova prepoznavanja i uklapanja u tradiciju i običaje rovinjske zajednice, njegovim prilagodbama u odnosu na njezine specifične potrebe i interese, njegovom utjecaju u oblikovanju odnosa moći, identiteta i vrijednosti za koje se zalagala, načinu na koji ga je koristila u tumačenju događaja iz svoje prošlosti i sl.

Srednjovjekovni kršćani bili su duboko uvjereni kako se svecem ne postaje vlastitim naporima već se prije radi o Božjoj volji za takvog čovjeka. Ipak prepoznavanje i promocija svetosti bili su izvan božanske, podložni prije svega ljudskoj intervenciji. Mehanizmi na koje se autori hagiografskih tekstova oslanjaju pri detekciji i promidžbi svetosti obično objedinjavaju opis pretrpljenog mučeništva i čuda koja su ga pratila, a nastavila su se događati po svečevoj smrti. U tim procesima središnju ulogu ima tijelo. Tijekom mučenja postaje "mjesto pamćenja", potiče imaginaciju, vjeru, i raspiruje pobožnost. Nakon smrti dobiva funkciju poveznice ovozemaljskog i nebeskog, utjelovljuje elemente iz svečevog života i povijesti zajednice, čime jača njezine kohezivne veze i daje joj smisao postojanja.

Hagiografski tekstovi *Passio Sancte Eufemie virginis et martiris* (fol. 10r-12r) i *Translatio corporis Beate Eufemie* (fol. 20v-23r), sadržani u RK, omogućuju analizu konstrukcije i funkcija pridanih tijelu svete kroz objektiv narativa. U drugom dijelu članka propituje se uloga relikvija unutar "svetog prostora" i tijekom proslave svetičinih blagdana. Usporedbom obilježja pridanih tijelu realiziranom u različitim medijima izvest ćemo zaključke o razlikama, ali i mnogim dodirnim točkama u njegovom promišljenom i svrhovitom korištenju.

2. Tijelo i hagiografski tekst

2.1. Mučeništvo

Tijekom srednjeg vijeka kanonizacijski postupak nije imao čvrstu formu. Tek krajem 12. i početkom 13. stoljeća nedoumice su otklonjene donošenjem niza pravnih radnji koje su precizirale pravila za njegovo pokretanje. Prije tih promjena kriteriji koje je valjalo zadovoljiti bili su fluidni. Iako je bilo poželjno da svece krasi vrline poput mudrosti, pravednosti, ljubavi i ustrajnosti, mučenici su tom idealu bili bliže nego drugi. Uporaba motiva smrti za Krista i u njegovo ime, s ciljem potvrde svetosti, ima dugu tradiciju koja seže u rano-kršćansko razdoblje. Poimanje mučeništva imalo je svoju razvojnu putanju. U Starom zavjetu mučenik je bio onaj koji svjedoči o onome što je vidio, dok se u doba progona kršćana prometnuo u osobu koja svjedoči osobnim primjerom. Mučenici su pobijedili smrt vjerno nasljedujući Krista, čime su si osigurali vječni život ali i najveću sla-

vu među svecima počevši od 9. stoljeća.⁴ U mučeništvu Polikarpa, biskupa iz Smirne (danas Izmir), objašnjava se zašto kršćani slave mučenike: *Obožavamo Njega kao Sina Božjega, ali volimo mučenike kao učenike i nasljednike Gospodina, zbog njihove nedostižne odanosti prema svom kralju i Učitelju. Neka bude naša sreća da budemo njihovi prijatelji i učenici.*⁵

”Slavlje nasilja” u hagiografskim tekstovima promiče se u spektakl za njegove gledatelje i koristi se kao sredstvo isticanja i potvrde svetosti. Mučeništvo svete Eufemije u RK to potvrđuje već na početku teksta gdje se nabrajaju brojne metode mučenja kojima je bila podvrgnuta. One uključuju: *tamnovanje, bičevanje, mučenje kotačem, ognjem, gnječenje kamenom, kandže zvjerinje, udarce šibanjem, sjekire i užarene tave.*⁶ Mučenje je prvenstveno bio postupak usmjeren na publiku. Scene mučenja koje nailazimo u hagiografskom žanru inspiraciju su pronalazile, pa i oponašale svakodnevicu kojoj nisu bile strane kazne smaknuća. One su sačuvane u srednjovjekovnim kaznim zakonima te su bile bliske srednjovjekovnom društvu u cjelini.⁷

Mučeništvo svetaca bilo je prije svega usmjereno publici kojoj je pružalo moralnu pouku i primjer. Autor *Passio Sancte Eufemie virginis et martiris* slike mučenja koristi kako bi konzumentima teksta potvrdio Eufemijinu svetost, potaknuo ih na pobožnost i kreirao u njihovoj svijesti ”pamtljiva mjesta”. Tehnika pamćenja pomoću izoliranih i upečatljivih slika koje izazivaju osjetilnu reakciju vrlo je stara vještina koja svoje korijene vuče još iz antike. Aristotelovo učenje imalo je ključnu ulogu na razvoj srednjovjekovnog i skolastičkog umijeća pamćenja. Prema njemu, sve osjetilne informacije dobivene iz vanjskog svijeta najprije obrađuje sposobnost imaginacije koja ih pretvara u znanje. Prema tome ”duša nikad ne misli bez slike”,⁸ a pamćenje je povezano s osjetilnim utiskom.⁹ Izvanjski osjetilni podražaj rezultira stvaranjem slike u svijesti uz koju se vežu osobni doživljaji. Njezina funkcija bila je didaktička, mnemotehnička i dušebrižnička. Srednjovjekovno umjetno pamćenje u cijelosti je počivalo na odlomku *Ad Herennium* koji je bio raširen i poznat. Nepoznati

- 4 Patrick J. Geary, *Furta sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages*, Princeton University Press, Princeton, 1990., 34.
5 *The Martyrdom of Saint Polycarp, Bishop of Smyrna*, trans. Charles H. Hoole, 1885., *Early Christian Writings*. Peter Kirby, 2001., Chapter 17:3.
6 *Translatio corporis beate Eufemie*, 121.
7 Esther Cohen, *The Crossroads of Justice: Law and Culture in Late Medieval France*, Brill, Leiden, 1992., 152.
8 Aristotel, *O duši*, prev. M. Sironić, Nagovor na filozofiju, Naprijed, Zagreb, 1996., 427, b. 18-22.
9 Frances A. Yates, *Umijeće pamćenja*, Biblioteka Argo, Jesenski i Turk, Zagreb, 2011., 44-51.

autor u njemu potiče korištenje *imagines agentes* jer se ”bolje pamte stvari izrazito lijepe ili gnjusne, izobličene krvlju ili blatom, ili zamrljane crvenom bojom”.¹⁰ Albert Veliki (1193.-1280.) i Toma Akvinski (1225.-1274.) u svojim raspravama o pamćenju oslanjaju se isključivo na *Ad Herennium*, no njihova djela nisu retoričke već etičke naravi. Prema Albertu pamćenje može biti moralna navika kada služi za prisjećanje prošlih stvari u sadašnjosti i njihova razborita iščekivanja u budućnosti.¹¹ Toma Akvinski u *Summa theologiae* obrađuje umjetno pamćenje u sklopu vrline razboritosti te se zalaže za to da bolje pamtimo osjetilne stvari koje su odvratne.¹² Scene mučenja obilovale su potresnim prizorima koji su ostavljali dojam na konzumente hagiografskog teksta zbog čega su oni bili idealan izvor ”pamtljivih mjesta”.

Budući da su mučeništva liturgijski tekstovi namijenjeni, prije svega, javnom čitanju, njegova publika bila je dio šireg religioznog projekta hagiografskog teksta.¹³ Znakovi žrtve i mučeništva sv. Eufemije njegovim posredstvom postajali su prisutni i vidljivi u obliku duhovnog viđenja svima koji su ga čitali ili slušali.¹⁴ Sv. Augustin (354.-430.) u svom djelu *De genesi ad litteram* izriče uvjerenje da je moguće vidjeti tjelesno, duhovno i intelektualno.¹⁵ Aktivirajući ”oko duše” slike koje su nastajale konzumacijom hagiografskog teksta upućivale su na ono što je istinski važno, tj. onozemaljsku realnost. Naglašavanjem mučeništva i čuda koja ”proizvode” svetost stvarani su čvrsti temelji za promoviranje i širenje kršćanskog identiteta i raspirivanje vjere. Autor *Passio Sancte Eufemie* nastojao je probranim stilskim i retoričkim sredstvima prikaza mučeništva njezinoga tijela potaći vjeru i pobožnost onih koji su bili njegovi konzumenti.

Analiza metoda mučenja korištenih u *Passio Sancte Eufemie* sadržanom u RK pokazala je da autor teksta izostavlja one postupke koji imaju seksualne aluzije. S druge strane to nije slučaj u *Legendi aurei*.¹⁶ U tome predlošku Eufemija je mučena na izrazito ženski

- 10 F. A. Yates, *Umijeće pamćenja*, 80.
11 Albertus Magnus, *De bono*, Opera Omnia, XXVIII, Aschendorff, 1951., 245-46.
12 Suzanne Lewis, *Reading Images: Narrative Discourse and Reception in the Thirteenth-Century Illuminated Apocalypse*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995., 242-243.
13 *Za Translatio beati Grisogoni martyris* v.: Mladen Ančić, ”Translatio beati Grisogoni Martyris kao povijesno vrelo”, *Starohrvatska prosvjeta*, III, 25, 1998., 129, 137.
14 Više o tome u: Herbert Kessler, *Spiritual Seeing: Picturing God's Invisibility in Medieval Art*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2000.
15 Isabel Moreira, ”Augustine's Three Visions and Three Heavens in Some Early Medieval Florilegia”, *Vivarium*, 34, 1996, Issue 1, 1-14.
16 Eileen M. Harney, *The Sexualized and Gendered Tortures of the Virgin Martyrs in Medieval English Literature*, PhD, Graduate Department of Medieval Studies,

način što znači da se aludira na zlostavljane koje se vezuje uz spolne organe i seksualno uznemiravanje.¹⁷ Mnogobrojne ranokršćanske djevice pretrpjele su neki oblik seksualnog zlostavljanja koji je često uključivao javno poniženje zbog svlačenja odjeće. Toga postupka nije ostao pošteđen ni Isus Krist tijekom svoje muke. Eufemija u RK nije razodjevena zato što odbacuje znakove svoje ženstvenosti, odnosno kulturološki konstruiranu ulogu žene. Svojom hrabrošću približava se modelu muškarca, pa autor teksta, vodeći računa o tome, svjesno izostavlja metode mučenja koje se mogu dovesti u vezu s Eufemijinim spolom.

Poimanje boli u srednjovjekovnim društvima bio je kulturološki konstruiran pojam s dubokim religioznim i društvenim posljedicama.¹⁸ Pretrpljena bol bila je sigurni predskazatelj buduće slave. U tom smislu Esther Cohen skovala je pojam "philopassianism" koji označava želju za što većim trpljenjem.¹⁹ U RK Eufemijin odnos prema vlastitom mučenju je afirmativan. Doima se kao da ga potiče i pri tome oživljava sjećanje konzumenata teksta na metode mučenja koje je podnio Isus Krist.²⁰ Prikaz tijela i pretrpljene boli za vrijeme duhovnog i tjelesnog mučeništva sv. Eufemije u RK mogu se usporediti s Kristovom mukom. Kristovo poniženje, bol i smrt na križu, prikazivani su dvojako u umjetničkim ostvarenjima tijekom srednjega vijeka što je ovisilo o tumačenjima njegove naravi. Zanimljivo je da je to pitanje osobnom čudotvornom intervencijom razriješila baš sv. Eufemija tijekom održavanja kalcedonskog crkvenog koncila 451. godine. U njezin zapečaćen sarkofag položeni su suprotstavljeni spisi monofizita i pravoslavne crkve. Nakon njegova otvaranja utvrđeno je da svetica u rukama drži nauk pravoslavne crkve, koja se zalagala za učenje da su u Kristovoj osobi podjednako združene dvije naravi, božanska i ljudska, zbog čega je ona proglašena zaštitnicom prave vjere.²¹

University of Toronto, 2008., 283.

- 17 U *Legendi aurei* i nekim drugim izvorima iz 12. stoljeća sv. Eufemija je podlegla ozljedama ubodne rane mača u bok, E. M. Harney, *The Sexualized and Gendered Tortures*, 283; Elizabeth Castelli, *Martyrdom and Memory: Early Christian Culture Making*, Columbia University Press, New York, 2013., 128. Takav postupak metaforički je označavao povredu njezinog djevičanstva. Slika seksualnog uznemiravanja u tom izvoru potencirana je i drugim načinima mučenja, npr. vješanjem za kosu., Isto, 153.
- 18 O tome više u: David B. Morris, *The Culture of Pain*, University of California Press, Berkeley, 1991.
- 19 Esther Cohen, "Towards a History of European Physical Sensibility: Pain in Later Middle Ages", *Science in Context*, 1995, vol. 8.2, 51.
- 20 "...te effundo et dorsum meum preparabo flagellis, et corpus meum et faciem non auerto a saputo", *Translatio corporis beate Eufemie*, 130.
- 21 Elizabeth A. Catelli, "Ekphrasis on the Holy Marthyr Euphemia", u: *Religions of*

U umjetničkim djelima do 13. stoljeća naglašena je Kristova božanska narav zbog koje je bio sposoban nadići svaku patnju. Izraz njegova i lica drugih mučenika u trenucima smrtne agonije zbog toga su prikazivana u stanju mira i blaženstva, a izgledom tijela nisu ođavali fizičke tragove mučenja.²² Patnja i njezini vanjski znakovi, prije svega, bili su rezervirani za grešnike. Od 13. stoljeća mijenja se odnos prema trpečem tijelu Krista na što je značajno utjecao sveti Anselmo (1033.-1109.) krajem 11. ili početkom 12. stoljeća. U traktatu *Cur Deus Homo* detaljno je objasnio vezu Kristovog trpljenja s ljudskim spasenjem.²³ Krist se od toga vremena počeo prikazivati kao čovjek kojemu nisu strane patnja i kušnja. Naglašavajući njegovu ljudsku narav slikovni i pisani prikaz njegova tijela nije zaobilazio znakove bičevanja, tragove urezane trnove krune, rane na boku, rukama i nogama. Te tjelesne oznake upućivale su na njegovu ljudskost, krhkost, ali i nebesku slavu. Prikaz tijela sv. Eufemije tijekom njezina mučeništva odgovara Kristovom prije 13. stoljeća. Njezino tijelo ne odaje nikakve znakove boli, patnje ili rana.²⁴ Mnogobrojni predmeti, korišteni kao sredstva mučenja, čudotvorno su gubili svoja fizička svojstva i transformirali se u posve neškodljiva za sveticu,²⁵ ali ne i za njezine mučitelje,²⁶ što se može okarakterizirati kao čudo. Svetica je, bez obzira na bol koju trpi, neprestano radosno raspoložena²⁷ te uspijeva zadržati fizičku ljepotu.²⁸ Postojano je izdržala sve kušnje do posljednje scene mučenja u kojoj je stavljena u arenu pred divlje zvijeri. Podlegla je ugrizu lavice koji je načinjen *samo da se pokaže da joj se ni modrica nije pojavila nego samo neznatan izljev krvi*.²⁹ Prikaz mučeništva sv. Eufemije u RK time potvrđuje da joj niti jedan

Late Antiquity in Practice, ur. R. Valantasis, Princeton University Press, Princeton, 464-465.

- 22 James H. Marrow, *Passion Iconography in Northern European Art of the Late Middle Ages and Early Renaissance: A Study of the Transformation of Sacred Metaphor into Descriptive Narrative*, Van Ghemmert Publishing Company, Kortrijk, 1979, 46.
- 23 Sarah W. Beckwith, *Christ's Body: Identity, Culture and Society in Late Medieval Writings*, Routledge, London, 1993; Thomas H. Bestul, *Text of the Passion: Latin Devotional Literature and Medieval Society*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1996.
- 24 "...tanta passa, et in nullo lesa", *Translatio corporis beate Eufemie*, 130.
- 25 *Translatio corporis beate Eufemie*, 126, 128.
- 26 *Translatio corporis beate Eufemie*, 126.
- 27 "nobili genere et illari uultu", *Translatio corporis beate Eufemie*, 130.
- 28 Pri tome fizički izgled reflektira karakter. Tako je primjerice Eufemijin mučitelj Prisko prikazan kao ružan, a na duhovnoj razini beskoristan stvor, *Translatio corporis beate Eufemie*, 124.
- 29 "Vt autem certamen martiris completum esset, una ex illis bestiis prosiliens mordit eam, ita ut nec liuor in corpore eius apparuisset, sed effusio modica sanguinis.", *Translatio corporis beate Eufemie*, 134.

čovjek nije mogao nauditi, a ako je već trebala mučenički okončati svoj zemaljski život to je učinila životinja koja ju je pri tome slavila.

Takav odnos autora hagiografskog teksta prema njezinom tijelu nastavlja se i opisu prijenosa gdje za njega piše da je "posve netaknuto",³⁰ iako su se od njezine smrti za vrijeme cara Dioklecijana (245.-316.) do translacije koja se stavlja u vrijeme vladavine Otona I. Velikog (936.-973.) "odvrtjeli godišnji tijekovi".³¹ Na posljeticu možemo zaključiti kako autor u oba predloška svetičino tijelo promatra kao dragulj, blago, svetište i hram Božji, koji valja njegovati i čuvati kako bi se netaknuto susrelo s nebeskim zaručnikom.

2.2. Spol

Passio Sancte Eufemie donosi nekoliko biografskih podataka o toj svetici. Saznajemo da je bila pripadnica aristokratskog sloja, kćerka rimskog senatora Filofrona i Teodore. Živjela je u Kalcedonu tijekom progona kršćana za cara Dioklecijana i Priska, namjesnika Bitinije, koji je od tamošnjeg stanovništva zahtijevao prinošenje žrtvi bogu Marsu.³² Eufemija se usprotivila izvršenju te zapovijedi. U ime kršćanske zajednice koju je zastupala upustila se u raspravu s predstavnicima vlasti. Uloga žene u srednjovjekovnom društvu bila je proskribirana pa se takva Eufemijana smionost i javni nastup mogu dovesti u vezu s odlikama koje se pripisuju muškom spolu. Tako Eufemija u jednom trenutku odgovara Prisku: "U muškom se spolu doista svagda nađe jakosti tijeka i duha; no mene ćeš ako i po spolu jesam žensko, ipak moći, nadam se, kao duhom muško spoznati. Spremna sam na se primiti sve što si očevima i braći mi nametnuo doživjeti."³³ S druge strane Eufemijin zemaljski otac nije poduzeo ništa kako bi ju oslobodio iz zarobljeništva čime je pokazao odlike pasivnosti i slabosti koje se u srednjovjekovnom razdoblju vezuju uz ženski spol. Nasuprot njemu Isus Krist, iako nije fizički prisustvovao njezinu mučenju, hrabrio je i štiti svoju zaručnicu, zbog čega se njezini mučitelji pitaju: "Što je to, ili tko je taj koji joj pomaže?"³⁴

Sv. Eufemija lišena je obveza žene prema mužu i djeci, dok se

30 "Hoc igitur integerimum corpus", *Translatio corporis beate Eufemie*, 134.

31 *Translatio corporis beate Eufemie*, 137.

32 *Translatio corporis beate Eufemie*, 120.

33 "Semper quidem in sexu uirili fortitudo anime et corporis inuenitur. Si ego sexu mulier sum, animo tamen spero quia uirum me cognoscere potes. Parata sum suscipere omne quod patribus et fratribus meis cognoscere intulisti.", *Translatio corporis beate Eufemie*, 124.

34 "Que sunt, aut quis est, qui adiuuant eam?", *Translatio corporis beate Eufemie* 130. Božanska intervencija očituje se više puta i u sudjelovanju anđela koji Eufemiju spašavaju iz različitih pogibeljnih situacija.

kao kćerka oslobodila emocionalne navezanosti na roditelje, te je svu ljubav poklonila Isusu Kristu. Time je praktično potvrdila ideal proklamiran već u Novom zavjetu.³⁵ Budući da nije bila supruga i majka, bila je slobodna za vršenje uloge Kristove zaručnice. Štoviše, čitatelj ju nikada nije "vidio" u situacijama koje bi izazivale predodžbe o njezinom afirmativnom odnosu prema zemaljskoj ljubavi, pa teško može zamisliti da voli ikoga drugog doli svog nebeskog zaručnika.

Sveti Bonaventura (1221.-1274.) u djelu *De perfectione vitae ad sorores*, kako bi naglasio Kristovo stravično trpljenje i bol, piše da se u mucu približio ženskom tijelu. U tome mu pomaže konstatacija da žene osjećaju fizičku bol intenzivnije od muškaraca. Prema tome Kristovo trpljenje je bilo izrazito snažno jer je imao djevičansko tijelo, rođeno od Djevice po Duhu Svetomu.³⁶ Time ne samo da je naglašena Kristova ljudska narav, nego njegovo se tijelo kroz proces patnje približilo ženskom. S druge strane, Eufemijina metamorfoza iz biološke određenosti kao žene prelazi u društvenu izvedbu kao muškarca. Pri tome joj pomaže stanje duha u kojem se nalazi. Autor pomak u spolnom određenju koristi kao predznak njezine hrabrosti i spremnosti za mučenje koje slijedi. U ranokršćanskom razdoblju ta metafora izmjene spola korištena je za žene koje su beskompromisno ustrajale u vjernosti katoličkoj crkvi.³⁷ Alegoričku promjenu spola prepoznali su već crkveni oci. Sveti Augustin, Jeronim i Ambrozije smatrali su da je mogu doseći žene koje su bile duhovno jake, pri čemu su poricale svoj spol.³⁸ Sv. Jeronim (347.-420.) tvrdi da *sve dok žena ima poriv postati majka ona se razlikuje od muškarca kao što se duša razlikuje od tijela. Kada želi služiti Kristu više nego svijetu, može ju se zvati muškarcem.*³⁹ Narativna struktura Eufemijinog mučeništva tako se ne razlikuje od opisa nekih muka koje su podnijeli muškarci, pa ne iznenađuje što je u *Acta sanctorum* oslovljena u muškom rodu.⁴⁰ Eufemija

35 "Tko ljubi oca ili majku više nego mene, nije mene dostojan. Tko ljubi sina ili kćer više nego mene, nije mene dostojan. Tko ne uzme svoja križa i ne pođe za mnim, nije mene dostojan.", Matej 10:37-38

36 Bonaventure, *The Works of Bonaventure*, Mystical Opuscula, trans. J. de Vinck, vol. 1, Paterson, St Anthony Guild Press, 1960., 262.

37 Elizabeth Castelli, "I Will Make Mary Male": Pieties of the Body and Gender Transformation of Christian Women in Late Antiquity", u: *Body Guards: The Cultural Politics of Gender Ambiguity*, ur. J. J. Epstein, K. Straub, Routledge, New York, 1991., 24-49.

38 J. A. McNamara, *A New Song: Celibate Women in the First Three Christian Centuries*, Institute for Research in History, New York, 1983., 110-111.

39 Jeronim, *Commentarius in Epistolam ad Ephasios*, 16, col. 56, u: *Patrologiae Latinae* ur. J. P. Migne, Garnier Frères, Paris, 1884.

40 Radi se o slobodnijem prijevodu grčkog izvornika koji je bio dosta sličan jednom rukopisu u pariškoj Nacionalnoj knjižnici kojega je preveo o. Johannes Stilling u: *Acta sanctorum Septembris ex Latinis & Graecis*, apud Jo. Baptistam Albrizzi

promjenu spola doživljava na razini duhovne, fizičke i društvene metamorfoze, pri čemu bitnu ulogu ima njezino djevičanstvo.

2.3. Djevičanstvo

Najranije svetačke litanije sadržavale su isključivo imena svetaca kojima nisu bile pridane nikakve kategorije. Tek sredinom 8. stoljeća uz njih se navode odrednice poput mučenik, djevica i ispovjednik.⁴¹ Srednjovjekovne žene pripadale su jednoj od triju skupina: djevice, udovice i supruge. Svakoj od njih pripadalo je određeno mjesto u društvu, prava i uloge. Ideal svetica u sebi je objedinjavao koncept djevice i mučenice. Svetica mučeništvom dosljedno oponaša Krista na njegovom životnom putu. Opredjeljivanjem za djevičanstvo odriče se uloge roditeljice života, što je najočitija kvaliteta imanentna isključivo ženskom rodu. To ju u metaforičkom smislu na fizičkoj razini približava muškarcu. Sveti Jeronim djevicu izjednačava sa ženom koja se ponaša kao muškarac. Prema njemu riječ 'virgo' tvori se od vir 'muškarac' i ago 'ponašati se'. Prema tome djevica je žena koja se ponaša kao muškarac.⁴² Tako djevice nisu žene već androgin.

Ideološka funkcija djevice nedvojbeno je bila u funkciji promicanja ženske svetosti. Na duhovnoj razini djevičanstvo ju je pripremalo za susret s nebeskim zaručnikom.⁴³ Kada je Eufemija odbacila ulogu supruge i majke, odbacila je ulogu žene kako ju je definiralo vrijeme u kojem je živjela, što joj je omogućilo da postane mučenica i svetica. U svome djelovanju bila je potpuno samostalna, neovisna o sugestiji muškarca: oca, muža ili predstavnika vlasti, te oslobođena od emocionalno propadljivih odnosa. Barbara Newman čak sugerira da žena koja se obvezala na čistoću, odbacila obiteljske veze i prigrllila mučeništvo nije samo izjednačena sa muškarcem, već ga i nadilazi, odnosno postaje ženska inačica Krista ("womanChrist"), imitira ga i predstavlja na jedinstveni ženski način.⁴⁴

Budući da Rovinj nije imao biskupa koji je imao ključnu ulogu u ranosrednjovjekovnom gradu,⁴⁵ autor translacije trebao je izabrati

Hieron. fil. et Sebastiani Coleti, Venetiis, 1770., 266-274.

41 Felice Lifshitz, "Gender Trouble in Paradise: The Problem of the Liturgical Virgo", u: *Images of Medieval Sanctity: Essays in Honour of Gary Dickson*, ur. D. H. Strickland, Brill, Leiden, 2007., 29.

42 *Constructions of Widowhood and Virginity in the Middle Ages*, ur. C. L. Carlson, A. J. Weisl, St. Martin's Press, New York, 1999., 12.

43 "ut cum illis quinque uirginibus possis obuiam Sponso occurrere uenienti, portans lampadem que extingui non potest.", *Translatio corporis beate Eufemie*, 122. "... cum prudentibus uirginibus ingrediar thalamum tuum", Isto, 130.

44 Barbara Newman, *From Virile Woman to WomanChris: Studies in Medieval Religion and Literature*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995.

45 Trpimir Vedriš, "Martyrs, Relics, and bishops: Representations of the City in Dal-

osobu kojoj će pripisati zadaću prihvata relikvija i njihovog prijenosa na mjesto koje je svetica odredila kao svoje posljednje prebivalište.⁴⁶ Njegov odabir vrlo je simboličan i počiva na želji da "djevica nosi djevicu".⁴⁷ U obliku viđenja njoj je objavljeno da tijelo pripada *pre-svetoj djevici i mučenici Kristovoj Eufemiji*.⁴⁸ Kako bi se potvrdilo da se radi o posmrtnim ostacima svete osobe često se uz sarkofag nalazio natpis,⁴⁹ no najbolji način objave identiteta okupljenom mnoštvu bilo je posredstvom čuda. Njime je Eufemija potvrdila svoje djevičanstvo kroz usta njegova užitnika. Nevjernik koji je djelovanjem relikvija ozdravio, osobno je posvjedočio: "Ovo je djevica Eufemija".⁵⁰ Osim već navedenih postupaka korištenih s ciljem isticanja Eufemijinog djevičanstva, potvrdio ga je na više mjesta i autor teksta mučeništva riječima *sacratissima Virgo*. Da je to kojim slučajem propustio učiniti, Eufemijino mučeništvo automatski bi kod konzumenata teksta izazivalo mentalne asocijacije na njezino djevičanstvo zbog međusobne sraslosti ta dva pojma u njihovoj svijesti.⁵¹

2.4. Prijenos

Iako je kult sv. Eufemije bio porijeklom s Istoka, svetica nije bila nepoznata u crkvenoj povijesti Istre. U vrijeme Istarskog raskola (*trogłavi spor, spor triju poglavlja*; lat. *Tria capitula*) raste njezina popularnost.⁵² Osuda pape Virgilija učenja triju teologa Kalcedonskoga koncila (Teodora Cirkog, Teodora Mopsvetskog i Ibas iz Edese) na II. carigradskom koncilu 553. godine dovela je do prekida njegovih odnosa s Akvilejskim patrijarhom, pod čijom je jurisdikcijom bio biskup Vindemius Cessensis. Svoju vjernost patrijarhu potvrdio je pristajanjem uz šizmatike zbog čega je sudjelovao u radu sinode održane 3. studenog 579. u Gradu koja je trebala potvrditi vjerovanje u tri poglavlja. Metropolit Ilija (*Helias*) tom je prigodom posvetio novoizgrađenu baziliku sv. Eufemije, kamo je izmjestio svoje sjedište nakon što su Langobardi zauzeli Akvileju 568. godine. Odabirom sv. Eufemije kao patrona simbolički je htio potvrditi vjernost kalcedonskom crkvenom koncilu. Biskup Vindemius spominje se ponovno

matian translation legends", *Hortus Artium Medievalium*, 12, 2006., 179.

46 Ništa se ne događa mimo svečeve volje, pa tako ni odabir njegovog posljednjeg počivališta, *Translatio corporis beate Eufemie*, 140.

47 "Virgo uirginibus deportatur.", *Translatio corporis beate Eufemie*, 140.

48 *Translatio corporis beate Eufemie*, 140.

49 *...iusta corpus scripturam reperierunt, Translatio corporis beate Eufemie*, 142.

50 "Hec est uirgo Dei electa", *Translatio corporis beate Eufemie*, 142.

51 F. Lifshitz, "Gender Trouble in Paradise", 33.

52 Posvećena joj je crkva u zaljevu Soline, nedaleko od obale sjeverno od Rovinja, Gračišću kod Pazina i Kaporu na Rabu, Ante Šonje, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1981., 120.

568. godine kada se u Ravenni prisilno odrekao šizme.⁵³ Ubikacija njegove biskupije ostaje još uvijek nerazjašnjena zagonetka,⁵⁴ no postoji mišljenje da je obuhvaćala prostor Rovinja, Dvigrada i Bala.⁵⁵ Pretpostavku da su relikvije stigle na rovinjski otok iz sjedišta te biskupije nakon što je ona propala 754. godine, najvjerojatnije uslijed katastrofalnog potresa,⁵⁶ autor *Translatio corporis Beate Eufemie* ne potvrđuje već samo navodi *Mons Rubeus (ad quondam insulam in ore montis qui Rubeus vocabatur)* kao njihovo konačno odredište.⁵⁷

Povijesno gledano relikvije sv. Eufemije imale su burnu prošlost. Iz Kalcedona su izmještene najvjerojatnije 626. godine u Carigrad zbog perzijske ugroze (615.–626.), a kada ih je bizantski car Konstantin V. 752. bacio u more, jer su zbog prevelikog obožavanja smatrane uzrokom ikonoklazma, nastale su mnoge legende o njihovoj daljnjoj sudbini.⁵⁸ Iako je autor translacije možda namjerno želio izbjeći njihovo vezivanje uz Bizant, jer mu je ta tradicija bila nepoznata, misterij oko porijekla relikvija mnogo je veći jer nismo u mogućnosti potvrditi svetičin identitet, tj. utvrditi nalaze li se u sarkofagu ostaci mučenice iz Kalcedona ili pak neke druge lokalne svete. Za autora hagiografskog teksta to je jasna stvar. Prepoznavanjem tijela kao relikvija sv. Eufemije kalcedonske oživljeno je kulturološko, vjersko i političko naslijeđe kulta. Posjedovanje njezinih tjelesnih ostataka osiguravalo je čuvanje uspomene na davna vremena, a naslijeđeni kulturni i društveni kontinuitet relikvijama je davao simboličku funkciju. Svetičine relikvije na taj način nisu bile samo predmet već nositelj snažne društvene, religijske i političke poruke, koja je oblikovana od strane ljudi za druge ljude.⁵⁹ Relikvije univerzalne svete čašćene na Istoku i Zapadu potvrđivale su identitet zajednice i pridoni jele važnosti statusu i razvoju grada.⁶⁰

53 *Quem (Severum) Smaracodus patricius veniens da Ravenna in Gradus persemet ipsum e basilica extrahens Ravennam, cum iniuria duxit cum aliis tribus ex Histria episcopis, id est Iohanne Parentio et Severo atque Vindemio.*, Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, III, 26, u: MGH, Script. rer. Langob. et Italic, 105; Cuscito, "Kult svete Eufemije", 72.

54 Literaturu o tome v. kod: V. G. Cuscito, "Kult svete Eufemije", nap. 38–40.

55 G. Cuscito, "Kult svete Eufemije", 78.

56 Stanko J. Škunca, "Problem Cisse i njezine biskupije", *Chroatica Christiana Periodica*, 27, 1991, vol. 15, 8.

57 *Translatio corporis beate Eufemie*, 138.

58 George P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1984., 250–260.

59 Simon V. Ditchfield, "Thinking with Saints: Sanctity and Society in the Early Modern World", *Critical Inquiry*, 35, 2009., 552–584.

60 U posljednjem razdoblju bizantske vlasti u Istri Rovinj je plaćao 40 zlatnika carskoj komori, što je 2/3 iznosa koji su plaćali najvažniji istarski gradovi Trst, Poreč i Pula. U vrijeme održavanja Istarskog placita Rovinj parira najvećim gradovima

3. Tijelo nakon smrti

3.1. Teorijsko određenje

Duhovni svijet moguće je izraziti samo posredstvom fizičkih predmeta koji im daju vidljivu formu. U tom smislu važan element u širenju kulta svetaca je "hijerofanija", tj. pridavanje predmetima koji su sastavni dio profanog svijeta obilježja realnosti koja je onostrana.⁶¹ Svečevi tjelesni ostaci neutralni su objekti koji sadržavaju onoliko značenja koliko im pridaje zajednica u kojoj se nalaze. Srednjovjekovni kršćani vjerovali su da relikvije posjeduju moć, no najveća je moć bila koncentrirana u glavi sveca koja je za njegova života upravljala čitavim tijelom, pa se vjerovalo da se u njoj nalazi njegova duša.⁶² Odnos zajednice prema relikvijama odašilje poruke o njezinim vjerovanjima i vrijednostima. Srednjovjekovni čovjek bio je uvjeren da iako može vidjeti i dotaknuti moći, one ne pripadaju ovom svijetu već vječnosti.⁶³ Relikvije su povezivale nebo i zemlju, tj. objedinjavale nebesku i putujuću crkvu. U srednjovjekovnom razdoblju dijelovi svečevog tijela simboliziraju glavni kanal preko kojeg je natprirodna moć bila dostupna potrebitima u svakodnevnom životu. Fizička prisutnost sveca u obliku relikvija bila je najveći blagoslov za zajednicu, povećavala je njezin moral, značila je da joj se Bog smilovao i nagradio ju.

Stav hodočasnika pred relikvijama bio je pobožan. Narod se svecu obraćao kao moćnom posredniku i zagovorniku koji se već nalazi u Božjoj prisutnosti kao siguran stanovnik neba.⁶⁴ Vrijednost relikvija potvrđuje Grgur Tourski (538./39.–594.) kada kaže *moć koja proizlazi iz groba je mnogo više dostojna slave od one koju živa osoba stvara na ovom svijetu.*⁶⁵ Tako primjerice sv. Eufemiju još za života ne slave

pokrajine. Usporedno raste njegov demografski značaj jer okolno stanovništvo tamo pronalazi zaštitu od neprijateljskih ugroza. Translacija svetičnih relikvija vjerojatno je pridonijela tim procesima i rastu važnosti Rovinja., Bernardo Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume: Università popolare di Trieste, Trst, 1977., 36.

61 Mircea Eliade, *Sveto i profano*, AGM, Zagreb, 2002., 10.

62 Jacques Le Goff, "Head or Hearth? The Political Use of Body Metaphors in the Late Middle Ages", u: *Fragments for a History of the Human Body*, New York, Zone, 1989, 13; Michael Camille, "The Image and the Self: Unwriting Late Medieval Bodies", u: *Framing Medieval Bodies*, ur. S. Kay, M. Rubin, Manchester University Press, Manchester, 68–70.

63 Patrick J. Geary, *Furta Sacra*, 4; Richard Southern, *Western Society and Church in the Middle Ages*, Viking Penguin, Harmondsworth, 1970., 31.

64 Peter Brown, *The Cult of the Saints: Its Rise and Function in Late Christianity*, University of Chicago Press, Chicago, 1981, pog. 3.

65 *Gregory of Tours: Life of the Fathers*, trans. Edward James, Liverpool, Liverpool University Press, 1991., 7.

samo ljudi već i životinje.⁶⁶ Na taj način autor pasije spretno isprepliće motive mučenja, čuda, slavljenja sveca i njegovog prelaska u nebesku slavu.

Iako su određena vjerovanja bila imanentna srednjovjekovnom društvu u cjelini, od svetca se očekivalo da potvrdi svoju moć kroz aspekt čuda. Krajem 6. stoljeća bizantski car Mauricije (582.-602.) doveo je u pitanje čudo prolijevanja krvi iz grobnice sv. Eufemije svake godine o proslavi njezina blagdana.⁶⁷ U pokušaju osvjetljavanja događaja zapečatio je njezin grob dan prije nego se očekivalo da prokrvari. Unatoč tome čudo se ponovilo čime su relikvije dokazale svoju snagu.⁶⁸ I u translaciji sv. Eufemije izražena je određena sumnja mnoštva koje se okupljalo oko sarkofaga. Mišljenja su se "jako razlikovala" zbog čega je "sazvano vijeće".⁶⁹ Dvojbe su otklonjene čudom kojim je svetica potvrdila da joj je Bog dao milost koja se po njoj izliva na sve koji u vjeri zatraže njezinu intervenciju. Zbog toga su čuda za života, a pogotovo nakon smrti sveca, bila nužna za definiranje teorijskog konstrukta i potvrdu svetosti. Najveći broj čuda *post mortem* moguće je dovesti u izravnu vezu s ostacima svečevog neraspadnutog tijela koji su položeni u adekvatan prostor.

3.2. "Sveti prostor"

Moćan zagovor svetaca najočitije je izražen u čudima, no u njihovom odsustvu tu ulogu preuzima "sveti prostor" - mjesto na kojem su položeni njihovi zemni ostaci i koje je posvećeno njima u čast. Uloga prostora nije beznačajna. Ne radi se o pasivnom, već o živom i aktivnom elementu u interakciji božanskog i ljudskog. "Sveta mjesta" imaju ulogu poveznice između Boga i čovjeka, zbog čega je u njima omogućen intimniji doživljaj božanskog. Pri tome je ključna svečeva prisutnost, zbog koje prostor i predmeti unutar njega dobivaju auru svetosti. Svetišta su vizualnim elementima stvarala ozračje koje je odašiljalo poruku o posvećenosti prostora i uvjeravalo prisutne u moćan zagovor sveca.⁷⁰ Središnje i najvažnije mjesto unutar svetišta

pripadalo je relikvijama, tj. svečevom grobu iz kojeg se radijalno širi njegova moć. Srasla prošlost sveca i rovinjske zajednice otjelotvorena je u svetičnim relikvijama.

Retorička struktura svetišta može se rastvoriti na nekoliko komponenti. Općenito je njegovo utemeljenje bilo poželjno prikazati kao jedinstveni i čudesan događaj. Prijenos relikvija sv. Eufemije pod misterioznim okolnostima potvrđuje to usmjerenje. Eufemija je kao posljednje prebivalište odabrala padinu brda *Crvenim zvanog zbog prolivene krvi mnogih svetaca*.⁷¹ Svetište je kreacijom svetog prostora privlačilo druge svece, koji su također u njemu željeli pronaći svoje posljednje zemaljsko počivalište. Zbog toga je bilo uobičajeno da jedna crkva ima više svetaca zaštitnika. Združenim snagama mogli su "pružiti bolju uslugu" i pomagati puk koji ih je zazivao u svojim prošnjama. Pri tome je svaki svetac isijavao i objedinjavao svoje polje čudnog. Rovinjska crkva posvećena je sv. Eufemiji i Jurju, prvom zaštitniku grada, a jedan od oltara unutar nje sv. Uršuli, čiji je kult imao dugu tradiciju u Rovinju. Sva tri svetca zastupljena su hagiografskim tekstovima unutar RK. Na taj način unutar svetišta, ali i hagiografskog teksta, oblikovana je sinkronijska grupa svetaca čija je moć objedinjena.

Arhitektonska izvedba svečeva groba nosila je simboličku poruku. Odabir prostora izvan crkve za posljednje počivalište zemnih ostataka sveca postupno je napušten u korist unutrašnjeg prostora.⁷² Već je V. crkveni koncil u Kartagi iz 401. godine odredio da svi oltari moraju imati relikvije, a oni koji ih nemaju moraju se uništiti.⁷³ Sarkofag s tijelom sv. Eufemije smješten je iza kamenog oltara s njezinim kipom koji je izrađen u XV. stoljeću. Susret sa svecem pažljivo je izveden u prostoru kako bi se izazvala željena emocionalna reakcija. Bio je odvojen od mjesta za slavljenje liturgijske pobožnosti, fizički omeđen i vizualno skriven. Pogled na moći omogućavao je tek mali prozorčić, tzv. *fenestella*.⁷⁴ Budući da su relikvije bile izdvojene iz središnjeg prostora svetišta, hodočasnici su približavajući im se imali osjećaj da se nalaze u svečevoj blizini, no nisu ga mogli vidjeti ili dotaknuti. Odsutnost vidljivog korištena je kao poticaj za njegovu unutarnju vizualizaciju, što je rezultiralo osobnim religioznim iskustvom. Prisutnost relikvija približavala je sveca sadašnjosti, preciznom trenutku u kojem mu se molitelj obraća, što je omogućavalo njegovo povezivanje sa svecem i stvaranje emocionalne reakcije u

Retorika
tijela i kult
sv. Eufemije u
Rovinju

- 29 -

66 "Et tunc duo leones et quattuor ursi, et leones quidam occurrentes usque ad eam, et uoluti adorantes et uestigia eius osculantes discesserunt.", *Translatio corporis beate Eufemie*, 134.

67 Theophylact Simocatta, *The history of Theophylact Simocatta*, Oxford, Oxford University Press, 1986., 233-234.

68 Matthew Dal Santo, "The God-Protected Empire? Scepticism towards the Cult of Saints in Early Byzantium", u: *An Age of Saints. Power, Conflict and Dissent in Early Medieval Christianity*, ur. P. Sarris, M. Dal Santo, P. Booth, Leiden, Boston, Brill, 2011., 135-136.

69 *Translatio corporis beate Eufemie*, 140.

70 Peter Brown, *Relics and the Social Status in the Age of Gregory of Tours*, Society and the Holy in Late Antiquity, Berkely, California, 1982., 222-250.

71 *Translatio corporis beate Eufemie*, 138.

72 P. Brown, *Cult of the Saints*, 8-10.

73 P. J. Geary, *Furta sacra*, 18.

74 Pierre-André Sigal, *L'homme et le miracle dans la France médiévale (XIe-XIIe siècle)*, Paris, 1985., 36-38.

konkretnom prostoru i vremenu.⁷⁵ Mary Vokes smatra da su svetišta nedvojbeno manipulirala osjećajima hodočasnika te su imala zadaću polučiti proračunat učinak.⁷⁶ Tako je u svetištu sv. Eufemije u Amaseji gledateljeva pozornost namjerno usmjerena prema kapljicama krvi za koje se smatra da su svetičine suze i emocijama drugih izazvanih pogledom na relikvije.⁷⁷

Vizualna retorika bila je središnji instrument u prezentaciji svetosti. Estetska ljepota izvedbe svetišta bila je bitna u poticanju osjetilnog iskustva s ciljem širenja vjere i religioznog zanosa, poticanja pobožnosti i štovanja svetca. Vizualna retorika, kao komunikacijske medije, koristila je različite predmete: slike, kipove, razne ukrase, *er voto* darove, pa i vidljive elemente ritualnih radnji tijekom proslave svetičinih blagdana.

3.3. Osjetilno iskustvo

Među svim ljudskim osjetilima tijekom srednjovjekovlja najvažnija je bila vizualna i auditivna percepcija, pri čemu je vid bio privilegiran i dostupan svima. Vidljivi elementi svetišta trebali su osnažiti vjerske osjećaje i izazvati prakse predanja. Pogled na njih poticao je stvaranje snažnog osjećaja prisutnosti svete osobe. Svetac se osim toga mogao dotaknuti, poljubiti i osjetiti kroz primljenu milost što je um vodilo u ekstazu i izoliranost od ovoga svijeta. Društvena praksa oblikovala je jednu posebnu stvarnost u kojoj je materijalan svijet bio poticaj za duhovno viđenje koje je trebalo voditi dušu u dublju skrušenost, čistije predanje, savršeno znanje i intimnost s božanskim.⁷⁸ U skladu s aristotelovskim gledištem vizualne informacije mogle su biti procesuirane u mozgu prema zakonima zdravog razuma (*sensus communis*), a u širem medicinskom i filozofskom okviru vanjski podražaj otvarao je prostor za unutarnju imaginaciju. U tom slučaju vidljivi predmet fizičkoga svijeta nije bio istovjetan slici konstruiranoj u promatračevoj svijesti.⁷⁹ Stoga se prostor između fizičkog podražaja i duhovnog osjeta koji je njegov krajnji proizvod može smatrati "liminalnim".⁸⁰

75 André Grabar, *Martyrium : recherches sur le culte des reliques*, 1, Collège de France, 12.

76 Cynthia Hahn, "Seeing and Believing: The Construction of Sanctity in Early-Medieval Saint's Shirens", *Speculum*, Vol. 72, No. 4, Oct., 1997., nap. 75, 1088.

77 Cyril Mango, *The Art of the Byzantine Empire*, 312-453, Englewood Cliffs, N.J., 1972., 37-39.

78 Denise Despres, *Ghostly Sigts: Visual Meditation in Late-Medieval Literature*, Norman Okl. 1989., 19-54.

79 Beth Williamson, "Sensory Experience in Medieval Devotion: Sound and Vision, Invisibility and Silence", *Speculum*, vol. 88, br. 1, January, 2013., 3.

80 Victor Turner pojam "liminalnosti" određuje kao prijelaz kada "se oslobada veliki

Passio Sancte Eufemie virginis et martiris i *Translatio corporis Beate Eufemie* u RK nisu popraćeni slikovnim prikazom scena mučenja i prijenosa relikvija, no oni su aktualizirani unutar svetišta kao "mjesto pamćenja". Slike su postavljene na mjesta koja su lako dostupna oku. Na desnom zidu iza svetičina oltara prikazano je putovanje kovčega sa svetičinim relikvijama u Rovinj, a na lijevom zidu apside desne pobočne lađe, pokraj mramornog sarkofaga, nalazi se prikaz mučeništva Sv. Eufemije u areni pred divljim zvijerima. Cynthia Hahn drži kako je postojala velika razlika između svetišta na Istoku i Zapadu. Dok su prva bila više orijentirana na izazivanje emocionalne reakcije, ona na Zapadu imala su prije svega zadatak poučiti o teologiji, potaknuti na promišljanje i meditaciju. Rezultat takvog postupka bilo je hladnije i kontrolirano iskustvo u većoj mjeri nego u svetištima na Istoku.⁸¹

3.4. Spomendani

U tekstu translacije tijela sv. Eufemije glas o njezinoj svetosti brzo se širio i privukao ljude iz šire okolice.⁸² Njezina popularnost nastavila je privlačiti mase hodočasnika i godinama kasnije, posebno u vrijeme njezinih spomendana koji se u Rovinju slave čak četiri puta: 13. srpnja kada su svetičine relikvije stigle pred rovinjsku obalu, 16. rujna kada je pretrpjela mučeničku smrt, 13. ožujka kada su njene relikvije izmještene u novosagrađenu kapelu u kolegijalnoj crkvi Sv. Eufemije i Sv. Jurja, i 18. svibnja kada su relikvije vraćene iz Venecije.⁸³ Sudjelovanje u obredima proslave i čašćenja relikvija sv. Eufemije podrazumijeva aktualiziranje zajedničkog sjećanja na te događaje. Nizom ritualnih radnji one se čuvaju od zaborava. Takvo obilježavanje postaje periodična navika u kojoj se promišljenim pravilima uređuje simbolička aktivnost s ciljem izazivanja osjećaja pripadnosti zajednici. Ritualna radnja koja ima pravilan i teško promjenjiv oblik strukturira, pozicionira i daje smisao životu pojedinca naglašavajući kontinuitet tradicije. Pomoću semantičkih, vizualnih i verbalnih kodova oblikuje se kolektivno pamćenje vezano uz određeno područje i zajednicu.⁸⁴

dio onoga što je vezano sponama društvene strukture", Victor Turner i Edith L. B. Turner, *Image and pilgrimage in Christian culture. Anthropological perspectives*, Columbia University Press, New York, 1978., 4, 7, 26.

81 Cynthia Hahn, "Seeing and Believing", 1097.

82 "Translatio corporis beate Eufemie", 138.

83 Tommaso Caenazzo, "Del prodigioso approdo del corpo di S. Eufemia Calcedonese in Rovigno", *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. I, 1985., 323-324.

84 Paul Connerton, *Kako društva pamte*, Cambridge University Press, 1989. Samiz-

4. Zaključak

Tijelo sv. Eufemije korišteno je za potvrdu njezinog djevičanstva i mučeničke smrti, kao važnim preduvjetima stjecanja nebeske slave, pri čemu ono nudi uzor vrijedan divljenja i oponašanja. Autor pasije i translacije odabirom retoričkih sredstava kojima je nastojao potvrditi Eufemijinu svetost pokazao je svoje praktično poznavanje dominantne filozofsko-teološke misli vremena u kojem je djelovao. Nakon smrti svetica nastavlja živjeti u ovozemaljskoj realnosti kroz ostatke svoga neraspadnutog tijela. Moći dobivaju središnju ulogu u konstrukciji svetog prostora i širenju svetačkog kulta, posebno o proslavama svetičnih spomendana. Bez obzira na medij u kojem je konkretizirano, tijelom se vješto manipuliralo kako bi se potakla pobožnost, vjera i duhovno predanje.

Odnos prema tijelu u hagiografskom tekstu i svetištu potvrđuju da doživljaj svetosti nije bio spontan. Njime se prije vješto manipuliralo kako bi se ostvarili pragmatični ciljevi. Tijelo se koristilo kao mehanizam za proizvodnju značenja i širenja vjere, čime je utjecalo na mišljenje i ponašanje pojedinca. Prošli događaji su opredmetljeni i posadašnjeni u svijesti čitatelja, slušatelja ili gledatelja, koji su stavljeni u konkretnu situaciju u kojoj su aktivirana njihova tjelesna iskustva kako bi se proizveo željeni efekt. Pri tome je svetičino tijelo realizirano kroz različite medije služilo kao pokretač podražaja. Susret sa svetičnim tijelom kroz tjelesno iskustvo aktivirao je volju i intelekt, te na posljetku rezultirao onim što R. Barthes naziva "The Reallity Effect". U tom kontekstu jezik nije sposoban samo konstruirati simbole koji su visoko apstrahirani od svakodnevnog iskustva već i te simbole vratiti i uprisutniti kao objektivne zbiljske elemente u svakodnevnom životu.⁸⁵ Osim čvrste povezanosti vanjskih podražaja i unutarnjih osjeta simbolički sustav, koji se krio iza osjetilnih poruka odaslanih uporabom svetičinog tijela, uklapao se i uvažavao ideje izvedene iz filozofsko-teološke misli, što ukazuje na čvrstu povezanost između osjetilne percepcije i uvriježenog društvenog znanja.

Društvo u kojem je Eufemija živjela dopuštalo joj je da bude mučenica i svetica, ali pod uvjetom da se odrekne svoje ženstvenosti. Time ovaj narativni tekst potvrđuje ženino polagano probijanje na stranu dominantnog spola u društvu kojem to nije bilo svojstveno, iako je prelazak bio ograničen isključivo na sferu katoličke crkve.

dat B92, Beograd, 2002., 55.

85 Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Socijalna konstrukcija zbilje*, Naprijed, Zagreb, 1992., 59.

Sažetak:

Retorika tijela i kult sv. Eufemije u Rovinju

Članak propituje prikaz i značenja pridana tijelu sv. Eufemije u hagiografskim tekstovima *Passio Sancte Eufemie virginis et martiris* i *Translatio corporis Beate Eufemie*, posebno u odnosu na kategorije djevice i mučenica te rodnu ulogu. Simboličko značenje tijela nakon smrti upisano je u relikvije, koje dobivaju središnju ulogu unutar svetišta i tijekom procesija o proslavama svetičnih blagdana. Bez obzira je li tijelo sv. Eufemije opredmećeno u narativu ili je dio materijalnog svijeta kojemu se pridaju odlike onostrane realnosti, svjesno je korišteno kao sredstvo potvrde njezine svetosti, odnosno poticanja pobožnosti. Tijelo svete, konkretizirano u različitim medijima, izazivalo je osjetilne reakcije koje su trebale potaknuti intimni doživljaj percipijentata i njihovo religiozno predanje.

Cljučne riječi: Eufemija, Rovinj, mučeništvo, tijelo, relikvije, retorika, osjetila, duhovnost.

Summary:

Rhetoric of the Body and the Cult of St. Euphemia in Rovinj

The article examines the presentation and meaning assigned to the body of St. Euphemia in hagiographical texts *Passio Sancte Eufemie virginis et martiris* and *Translatio corporis Beate Eufemie*, especially in terms of the categories of virgins and martyrs and the gender role. The symbolic meaning of the body after death is inscribed in relics that have a central role within the shrine and during processions celebrating the Saint's holidays. Regardless whether the body of St. Euphemia is de-objectified into the narrative or whether it is part of the material world with attributes of the reality beyond the grave, it is deliberately used as a means of confirming her sainthood, that is, to encourage piety. The body of the Saint made real in various media provoked tactile reactions that were meant to encourage the intimate experience of those perceiving it and their religious surrender.

Keywords: Euphemia, Rovinj, martyrdom, body, relics, rhetoric, senses, godliness.

Marijana Borić

Komputski rukopisi Istre i Kvarnera

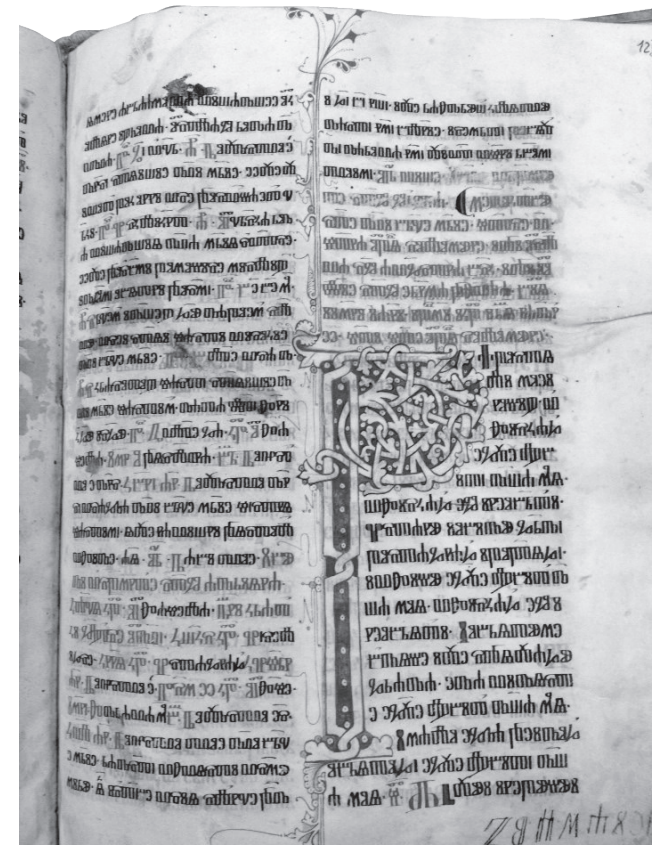
Računanje vremena i izrada različitih vrsta kalendara ima u Hrvata dugu, raznoliku i bogatu tradiciju. Početci sustavnog praćenja i računanja vremena u Hrvata zadiru u daleku povijest. Najstariji sačuvani kalendari posebno su dragocjeni jer odražavaju prva egzaktna znanja koja su usvojili nakon primanja kršćanstva. Takvi su srednjovjekovni kalendari zajedno s pripadajućim komputskim računom potrebnim za izračun pomičnih blagdana sačuvani u glagoljskim liturgijskim knjigama s područja Istre i Kvarnera. Svjedoče o kulturnoj i znanstvenoj razini tog vremena, te važnosti koja im se pridavala. U 14. i 15. stoljeću kalendare su sadržavale liturgijske rukopisne i tiskane glagoljske knjige, brevijari i misali¹. Prvi tiskani glagoljski kalendar je u *Misalu po zakonu rimskog dvora* iz 1483. Ti su kalendari sadržavali popis mučenika, svetaca, apostola, ispovjednika, papa i biskupa poredanih prema danima u godini. Uz njih išle su i Uskrsne tablice po kojima su se onda određivali pomični blagdani u godini.

Budući da odražavaju razinu znanja svoga vremena, vrijedno je među sačuvanim tragovima najstarijih kalendara pokušati pobliže odrediti kakve su sve vještine i znanja posjedovali prvi sastavljači kalendara. Jer premda se organizacija i podjela kalendara uvelike oslanja na religijsku tradiciju i potrebe svakodnevnog prakticiranja vjere, sama izrada kalendara koja uključuje raznovrsne izračune pojedinih nadnevaka i ciklusa temelji se ponajprije na poznavanju astronomije i motrenju nebeskog svoda.

Upravo iz tih razloga u sveukupnom povijesnom razvoju kalendara pronalazimo sličnosti, ali i razlike među kalendarima različitih naroda. Pored jedinstvenih i univerzalnih astronomskih ciklusa na kojima se bazira izračun, različiti utjecaji religija, civilizacijski i znanstveni dosezi bili su ponekad od presudnog značenja u oblikovanju funkcionalnog i prihvatljivog kalendara.

Da bi potpunije sagledali prva egzaktna znanja koja su posjedovali najstariji sastavljači kalendara u Hrvata potrebno je detaljnije istražiti pojedine sačuvane primjerke, te ih međusobno komparirati. Zajed-

¹ Jedan od sačuvanih primjeraka nalazi se u Arhivu HAZU. To je crkvena rukopisna knjiga dovršena 1408, pisana glagoljicom, koja u jednom dijelu pored ostalih crkvenih sadržaja ima i kalendar.

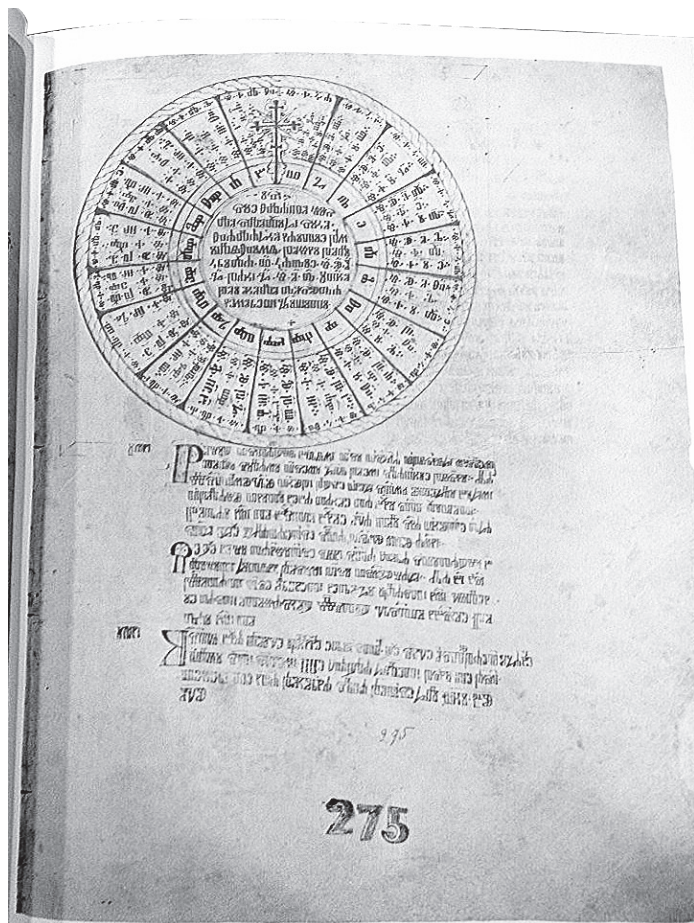
Mavrov brevijar

Komputski rukopisi Istre i Kvarnera

ničke su im osnovne karakteristike, što se uočava analizom sadržaja, forme, i načina računanja vremena. Prateći dalje razvoj hrvatskih kalendara kroz stoljeća i njihovih transformacija, moguće je dobiti određene spoznaje o kulturnom razvoju našeg društva. Sagledavajući promjene sadržaja kalendara, te načina njegova širenja, prihvaćanja, primjene i uloge kalendara u društvu, rekonstruirati se i sliku kulturnog te znanstvenog razvoja sredine koja se u njima odražava.

Kronološki prikaz komputskih tekstova i kalendara na hrvatskom području

Promatrano iz aspekta povijesti egzaktnih znanosti prvi su kalendari posebno dragocjeni zbog astronomskih znanja koja sadržavaju. Nakon primanja kršćanstva, Hrvati su postupno usvajali znanja zapadne Europe. Vladanje znanjima iz astronomije bilo je zapadnom civilizacijskom kršćanskom krugu, time i Hrvatima, veoma važno za izradu Uskrsnih tablica. U srednjem vijeku postupak izrade kalendara i komputski račun potreban za određivanje pojedinih nadnevaka poznavali su samo rijetki sastavljači, najčešće pripadnici crkvenih redova s dobrim poznavanjem astronomije. Smatra se da su dvorski uredi hrvatskih vladara vrlo rano poznavali komputski račun i posje-

dovali priručnike za proračunavanje datuma Uskrsa. Prvi komputski tekst kod Hrvata nalazi se u našoj najstarijoj pisanoj knjizi u Split-skome evanđelistaru iz 8. stoljeća. Također se smatra da su najstariji sačuvani tekstovi na području Hrvatske nastali u zapadnoj Europi i zatim doneseni u Hrvatsku, da bi od XI. stoljeća bili sustavno pisani u skriptorijima i radionicama u Hrvatskoj.² Znatan broj njih koristio se upravo na području Istre i Kvarnera. Tijekom srednjeg vijeka u Hrvatskoj nastalo je više rukopisa u kojima su primjenjivane različite metode za računanje kalendara.³ Svjedoče o društvenom, gospodar-

2 Premda su u prvo vrijeme nakon primanja kršćanstva korišteni komputski tekstovi koje su načinili strani autori, u kasnijim stoljećima hrvatski su sastavljači prenosili komputska znanja izvan naših granica. Tako je račun komputusa prema zapadnoeuropskoj tradiciji posredstvom hrvatskog dominikanca Benjamina dospio u Rusiju. Benjamin je imao velikog utjecaja u kulturnom krugu arhiepiskopa Genadija koji je u 15. stoljeću djelovao u Novogorodu. Stoga se Benjamin koji se pored ostalog istaknuo radom na kalendaru smatra prvim humanistom na Ruskom tlu i značajnim posrednikom između zapadnoeuropske i bizantske tradicije

3 Posebno interesantan je Zadarski astronomski kalendar iz 13. stoljeća s komputskim računom, nastao u skriptoriju benediktinskog samostana sv. Krševana

skom, kulturnom i intelektualnom potencijalu Hrvata u to doba.⁴ Iz razdoblja srednjovjekovne Hrvatske ostalo je sačuvano više crkvenih tekstova, važnih i za astronomiju.

Svojevrsni su odraz znanstvenih događanja, istraživanja i promišljanja toga doba.

Astronomska su znanja u crkvenim knjigama na implicitan način primjenjivana, uz korištenje komputskog računa. Iz srednjovjekovnog perioda sačuvana je nekolicina takvih djela, a u ovom radu će se posebno osvrnuti na Osorski evanđelistar iz 1081/82, te na II Novljanski brevijar i Mavrov brevijar iz 15. stoljeća, ali će se govoriti i o zajedničkim obilježjima i razlikama kod srednjovjekovnih komputusa. Astronomska saznanja su u te spise ugrađena da bi služila primarnoj namjeni pojedinog spisa, obrazovanju ili liturgijskim zahtjevima, a pritom je komputski račun uvijek bio od izuzetne važnosti.

u Zadru, a čuva se u Bodlejskoj knjižnici u Oxfordu. Sadrži tablice Mjesečevih mijena i šifre pomoću kojih se iz tablica može pronaći dan i sat nastupa pojedinih mijena te datumi u mjesecu, zlatni broj i ferijalna slova za računanje nedjelja i datuma Uskrsa. Podaci i izračuni u njemu načinjeni su upravo za zadarski lokalitet. Pisan je goticom i arapskim brojevima koji tek u to doba polako prodiru u zapadnu Europu.

4 Lijep primjer toga je i *Misal po zakonu rimskog dvora*, hrvatski prvotisk iz 1483. samo 28 godina nakon Gutenbergove Biblije. Tiskan na hrvatskom jeziku i glagoljicom. To je prvi misal u Europi koji nije tiskan latinicom i latinskim jezikom.

Sadržaj komputskih priloga

Komputus se u različitim oblicima pojavljivao u srednjovjekovnim kodeksima. Često je bio prezentiran u vidu tablica, ponekad i kružnog oblika. Javljao se i u drugim oblicima zapisa, ponekad i u tekstovima koji su donosili napjeve. Takav je primjer sadržan i u Osorskom brevi-jaru iz IX stoljeća (čuva se u: Biblioteca apostolica Vaticana; Borg.Lat 339). On ne sadrži komputske tablice ali na implicitan način uključuje naviještanje blagdana. Osorski brevijar sadrži beneventanski napjev bogojavljanjskog navještaja pomičnih blagdana. Napjevom *Annunti-anus caritatem* prigodom Epifanije (6.1.1081) naviješta se nadnevak Uskrsa 1081. godine. Za razliku od Osorskog brevijara, Mavrov brevijar i II Novljanski brevijar sadrže različite komputske tablice iz kojih se konstruirao godišnji kalendar.

Da bi se detaljnije odredila razina znanja iz egzaktnih znanosti koja je bila potrebna za izradu kalendara potrebno je barem u osnovnim karakteristikama razmotriti temeljne elemente komputskog računa i način njegove primjene.

Općenito govoreći komputski račun ili komputus (lat. computare – sračunavati), postupak je ili algoritam za određivanje nadnevka blagdana i kalendara u cjelini. Njegova izrada tražila je znatno više od pukog poznavanja aritmetike i oslanjala se na poznavanje astronomskih ciklusa. Naime bilo je potrebno poznavati niz faktora da bi se moglo točno izračunati kada središte Sunčeve ploče prolazi kroz točku proljetne ravnodnevnicе, odnosno sjecište nebeskog ekvatora i ravnine ekliptike, a potom kad će se nakon toga dana Mjesec naći u mijeni uštapa. Ravnajući se prema katoličkom kalendaru Uskrs pada prve nedjelje nakon prvog proljetnog uštapa. Budući da za datum početka proljeća uzimamo 21. ožujka, Uskrs može biti unutar intervala od 35. dana, počevši od 22. ožujka do 25. travnja. Kalendar razdjeljuje vrijeme kroz godinu na manje vremenske jedinice od godine, na mjesece, tjedne i dane, te se unutar te podjele prema nadnevku Uskrsa određuju i navode točni nadnevci ostalih pomičnih crkvenih blagdana za svaku pojedinu godinu. Općenito u komputskim se rukopisima računaju nadnevci pomičnih blagdana i daju korekcije unutar kalendara u svezi s podjelom i strukturom vremena. Pojedini elementi komputskog računa ne znače neku vremensku jedinicu, nego služe da se pomoću njih provjere osnovni njegovi dijelovi, najčešće sama godina.⁵

⁵ U zapadnoeuropskoj praksi korišteno je više različitih pomoćnih elemenata komputusa, a u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima javljaju se najčešće epakte, te ponekad indikcije i konkurente.

Mavrov brevijar
computus

Komputski
rukopisi Istre i
Kvarnera

Karakterističan način korištenja komputusa i kalendara u litur-gijskim knjigama Istre i Kvarnera jasno je vidljiv u poznatom glagoljaškom tekstu nazvanom Mavrov brevijar. Danas se čuva u NSB u Zagrebu.⁶ Načinio ga je Blaž Baromić u Vrbniku 1460. godine za vrbničkog popa Mavra. Iz Vrbnika u kojem je nastao ukraden je vjerojatno koncem 18. stoljeća. Otkupljen je od Alme Pezzoli 1981. godine i ponovo vraćen u Hrvatsku. Pisan je glagoljicom i sadrži 418 listova pergamene. Sadržajem strukturiran je u pet cjelina (Proprium de tempore, Proprium sanctorum, Psalterium, Commune sanctorum, Kalendarium). Kraj Mavrova brevijara, odnosno peta cjelina donosi kalendariski dodatak, tablicu pomičnih blagdana i komputus (410r-415v).

U konačnom obliku dovršio ga je 1471. godine pop Jure iz Baške izradivši upravo dodatak upotpunjen s komputističkim krugovima i njihovim tumačenjem. Na jednoj je stranici dan krug zlatnih slova i epakta, a na drugoj krug nedjeljnih slova. U krugovima su upisana slova koja odgovaraju pojedinim brojevima. Komputus je prema afinitetima sastavljača bio osmišljen u različitim oblicima i formama zapisa, te ukrašen dodanim crtežima. Tako Mavrov brevijar sadrži cr-

⁶ Rukopis se čuva pod signaturom R7822.

tež ruke i dva kruga u koja su upisani različiti komputski podatci. Na jednoj stranici dana je kružna tablica koja sadrži iskazane vrijednosti za komputske elemente zlatnog broja i njima pripadajuće epakte, a na drugoj stranici simbolički je prikaz ruke i krug podijeljen na dvadeset i osam dijelova. Premda se komputski račun temelji na opažanjima složenih astronomskih pojava i ciklusa, u Mavrovom brevijaru pa tako ni u ostalim sačuvanim srednjovjekovnim komputskim rukopisima s područja Istre i Kvarnera ne tumače se i ne definiraju astronomski pojmovi i pojave na kojima se temelji podjela vremena ali u tablicama se donose gotovi podaci o zlatnom broju, epaktama, krugu Sunca, krugu Mjeseca i nedjeljnom slovu. Svaki je pojedini mjesec prikazan na zasebnoj stranici. Mjeseci se grupiraju prema broju dana, dani se ispisuju u stupcima i navode se imena svetaca koji se slave u pojedine dane. Od komputskih elemenata na stranicama kalendara ispisana su pripadajuća nedjeljna slova za svaki dan u godini⁷.

Elementi komputskog računa sadržani u sačuvanim kodeksima zapisivali su se i navodili na različite načine. Koristili su se uglavnom: zlatni broj, epakta, krug Sunca, indikcija romana i nedjeljno slovo. Poneki tekstovi sadrže i kratka tumačenja komputskih pojmova koja se povezuju s izradom kalendara i naviještanjem pomičnih blagdana. Temeljni podatak na kojem se bazirao račun kalendara naziva se epakta. To je broj koji kaže u kojoj je fazi Mjesec (izraženo u danima) prvog siječnja promatrane godine. Epakte vrijede za period od 1. rujna prethodne do 1. rujna godine kojoj pripada. Vrijednosti im idu od 1 do 29, odnosno u nekim zapisima od 0 do 28, a razlika u broju epakte između dviju susjednih godina iznosi 11, jer je to broj dana za koji treba dopuniti mjesečevu godinu od 354 dana da bi se izjednačila sa sunčanom.⁸ Međutim epakte ne mogu imati bilo koju

7 O povijesti podjele tjedna na dane opširnije vidi u : Kren, Tatjana (2000, str 31) : "Pretpostavlja se da je u Slavena tjedan trajao šest dana: ponedjeljak, utorak (drugi), srijeda (srednji), četvrtak (četvrti), petak (peti) i nedjelja, te da je mjesec imao 5 takvih tjedana po 6 dana. Naziv subota prema židovskom sabatu, kao i sedmodnevna nedjelja, preuzeti su primanjem kršćanstva. Oba rimska sustava označavanja dana u tjednu javljali su se na hrvatskim prostorima u diplomatskom i narativnom materijalu. Tako su po Dalmaciji korišteni isključivo nazivi po planetima, a u sjevernoj Hrvatskoj po ferijama. Naime Rimljani su nakon prihvatanja židovske sedmice koristili dva sustava za nazive dana u sedmici, po tzv. ferijama i planetima. Tako su nedjelju kao prvi dan tjedna nazivali *feria prima, dies Dominicus, lux Domini*, a ponekad *Sunčev dan (dies Solis)*. Ponedjeljak je bio *feria secunda (druga ferija)* ili *Mjesečev dan (diesLunae)*, utorak je *feria tertia (treća ferija)* ili *Marsov dan (dies Marti)*. Srijeda je *feria quarta (četvrta ferija)* ili *Merkurov dan (dies Mercurii)*, četvrtak je *feria quinta (peta ferija)* ili *Jupiterov dan*, petak je *Venerin dan (dies Veneris)*, a za subotu je prihvaćen židovski naziv *sabbatum (sabbatum)* ili *Saturnov dan (dies Saturni)*".

8 Zaokružujuči razlike između dužine sunčane i mjesečeve godine na 11 (točna

cjelobrojnu vrijednost u intervalu od od 0 do 28, već poprimaju samo određene vrijednosti. Računanju epakte neke godine prethodi pronalaženje njezina zlatnog broja, elementa datuma koji je dobio ime po tome što su ga u kalendarima ispisivali zlatnom bojom. Proizlazi iz mjesečeva ciklusa od 19 sunčanih godina, takozvanog Mjesečeva kruga, nakon kojeg se nove Mjesečeve faze vraćaju u iste dane (ciclus decemnovenalis lunaris). Redni broj godine u krugu Mjeseca naziva se zlatni broj (numerus aureus). To je temeljni podatak za izračunavanje epakte, pa tako i Uskrsa i kalendara u cijelosti. U računanju se pratila mijena mlada (novilunium). Za početak računanja se uzimalo 1. rujna 5508. godine prije Krista. Prve godine koja nosi zlatni broj 1, će svi dani u koje pada mladak biti označeni s 1, druge s 2 i tako do 19. Najčešće su komputisti posjedovali tablice zlatnog broja, iz kojih se za svaku pojedinu godinu mogao jednostavno očitati podatak.

Zlatni b.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Epakta	0	11	22	3	14	25	6	17	28	9	20	1	12	23	4	15	26	7	18

Računanje zlatnog broja provodi se na sljedeći način:

Zlatni broj se dobije kao ostatak dijeljenja kada se broj godina uvećan za 1 podijeli s krugom Mjeseca (19). Ako je broj godina uvećan za 1 djeljiv sa 19, tj. Ostatak je dijeljenja nula, po dogovoru se uzima da je zlatni broj jednak 19.

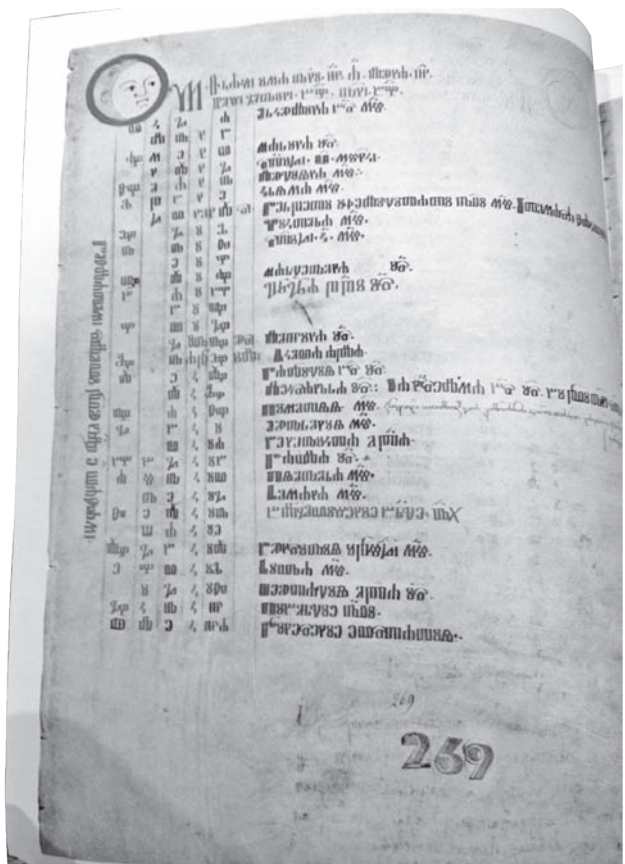
Primjer izračunavanja zlatnog broja za 2014. godinu:

$$2014+1=2015 \quad 2015:19=106 \text{ (ostatak 1)}$$

Račun pokazuje da je 2014. prošlo punih 106 krugova Mjeseca. Ostatak dijeljenja je 1, pa stoga zlatni broj za godinu 2014. jest 1.

Kada je poznat zlatni broj može se prijeći na izračunavanje epakte. Zlatni su brojevi i epakte u takvom međusobnom odnosu da one godine koja ima zlatni broj 1 mladi Mjesec pada točno 1. siječnja. Početak iduće, druge godine po redu kasnit će za 11 dana prema mje-

razlika je 10,8829 dana) godišnje se pravi pogreška od 0,1171 dan. Budući da se i dužina sinodičkog mjeseca (29,5306 d) zaokružuje na 30 dana, nastaje pogreška suprotnog predznaka od 3,2858 dana za 19 godina (za jedan puni krug Mjeseca). Da bi se smanjila pogreška, svakih 19 godina povećava se epakta za 1, a razlika koja ostaje od 0,0609 dana godišnje tek nakon 300 godina daje jedno cijelo, pa se korigira tako da se svakih 312 godina broj epakte poveća još za jedan. Opširnije u : Mišković, V. (1932, str. 27-58).

sečevoj godini. Druge godine nakon početne, odnosno treće godine u nizu, kašnjenje za mjesecvom godinom bit će $2 \times 11 = 22$ dana, četvrte $3 \times 11 = 33$ dana od kojih oduzmemo 30 (zaokruženu vrijednost sinodičkog mjeseca) i ostaje nam 3 dana, što odgovara starosti Mjeseca na dan 1. siječnja te godine. Pete godine kašnjenje će biti $4 \times 11 - 30 = 14$ dana i postupak računanja se ponavlja na isti način. Dakle može se zaključiti da je n-te godine kašnjenje sunčane godine za mjesecvom, odnosno starost Mjeseca na dan 1. siječnja jednaka za 1. uvećanom ostatku koji se dobije kada se produkt zlatnog broja te godine umanjeno za 1 i broja 11 podijeli sa 30. Taj za jedan uvećan ostatak od dijeljenja $(z-1) \times 11 / 30$ daje vrijednost epakte promatrane godine.

Primjer računanja epakte za godinu 2014:

Prema prethodnom primjeru zlatni broj za promatranu godinu 2014. iznosi 1. Budući je $z=1$ slijedi:

$$(z-1) \times 11 / 30 = 0 \text{ i ostatak je } 0$$

Dakle godine 2014. epakta iznosi $e=0$

Sljedeći te upute moguće je izraditi tablicu u kojoj su za sve vrijednosti epakte, uzevši u obzir obične i prijestupne godine. Na temelju astronomskih znanja zatim je potrebno proračunati datume mladaka za veljaču, ožujak i travanj, prema kojima se onda određuje datum uštapa za ožujak i travanj, te konačno pomoću toga procjenjuje interval vremena od 8 dana unutar kojeg pada Uskrs u ovisnosti o nedjeljnom slovu te godine. Budući da prema katoličkom kalendaru Uskrs pada prve nedjelje nakon prvog proljetnog uštapa⁹, te da za datum početka proljeća uzimamo 21. ožujka, odatle slijedi pravilo da Uskrs može biti unutar intervala od 35. dana, počevši od 22. ožujka (sedes epactarum) do 25. travnja.¹⁰

U svim sačuvanim kodeksima koji sadrže kalendar, pojavljuje se još jedan temeljni komputski podatak naziva nedjeljno slovo. To je podatak koji se koristio u svim komputskim računima. Njime se određuje nedjeljni dan prvog siječnja svake godine. Svakom danu u godini pridruženo je jedno slovo iz niza A, B, C, D, E, F, G, tako da je 1. siječnju pridruženo A, 2. siječnju B, ..., 7. siječnju pridruženo je G, zatim 8. siječnju ponovo A i postupak pridruživanja se ponavlja. Tako svi dani u godini s istim slovom pripadaju istom nedjeljnom danu i sve nedjelje imaju isto slovo koje se zove nedjeljno slovo. Budući da godina ima 52 tjedna i 1 dan, lako je uočiti da se nedjeljna slova mijenjaju iz godine u godinu pomičući se za jedno slovo natrag u godinama koje nisu prijestupne. Tako godina započinje i završava

- 9 Obilježavanje vremena prema Mjesecvim mijenama seže u najdalju prošlost. Prva su se trajanja godine određivala upravo prema Mjesecvim mijenama i to su bili lunarni kalendari, da bi tek kasnije bio uveden solarni kalendar baziran na Sunčevom godišnjem hodu. Mjesecve mijene su jasno vidljive i ciklički se ponavljaju, od mladaka preko prve četvrti do uštapa ili punog Mjeseca, te na koncu posljednje četvrti i ponovo mladaka, ukupno u trajanju od približno 29 dana, točnije 29,53 dana. Uzimalo se da novi mjesec počinje pojavom tankog Mjesecvog srpa neposredno nakon mijene mladaka U samoj fazi mladaka, kad su Mjesec i Sunce u konjunktiji, Mjesec nije moguće vidjeti. Prvi dan mjeseca brojao se od prve pojave tankog Mjesecvog srpa nad zapadnim obzorom.
- 10 Kršćani su pojedine događaje iz povijesti spasenja vezivali uz astronomske pojave kao što su suncostaj i ravnodnevice. U prvo vrijeme se tumačilo da se Isus rodio u vrijeme proljetne ravnodnevice, da bi kasnije uz taj dan vezivali Kristovo utjelovljenje. Tradicija slavljenja Kristovog rođenja započinje u 3. stoljeću, ali nije bio utvrđen jedinstveni dan. Na Nicejskom saboru 325. godine zaključeno je da se Uskrs slavi u prvu nedjelju nakon prvog proljetnog uštapa, koji nastupa nakon proljetne ravnodnevice. Tom prigodom određeno je da se Božić, blagdan Kristova rođenja, slavi na stalan datum 25. prosinca, kojeg nadnevka su Rimljani slavili Nepobjedivo Sunce, zapravo zimski suncostaj, početak zime ali i početak ponovnog uzdizanja sunca na obzoru, što je od davnina bio blagdan svjetlosti. Kršćanima je upravo Isus Krist simbol novog svjetla i najveće vrijednosti, te slaveći njegovo rođenje slavimo zapravo onoga tko je to svjetlo stvorio.

istim nedjeljnim danom. Prijestupna godina ima dva nedjeljna slova. Prvo se slovo koristi za siječanj i veljaču, a drugo slovo za ostale mjesec u godini. Time se postiže da i u prijestupnoj godini ista nedjeljna slova budu pridružena istim nedjeljnim danima.

Tablica nedjeljnih slova služila je u komputskim tekstovima kao dopuna tablici s epaktama. Ovisno o izboru priređivača kalendara u nekim komputusima se spajaju u jedinstvenu tablicu. Poznavanje nedjeljnog slova omogućavalo je da se nakon što je pronađen period unutar kojeg pada Uskrs pripadajućim nedjeljnim slovom odredi točan nadnevak pomičnog blagdana. Nakon određenog vremena nedjeljni se dani ponavljaju istim redom i padaju u iste datume. Promatrano unutar samo jednog stoljeća to se događa već nakon 28 godina i taj se period naziva krug Sunca. Prema dogovoru, za početak prvog perioda se uzima 9. godina prije kršćanske ere. Prema tome se krug Sunca za promatranu godinu dobije ako se broju godina doda 9 i zbroj podijeli sa 28. Ostatak dijeljenja je krug Sunca te godine.

Primjer određivanja kruga Sunca za 2014. godinu:

$$2014+9=2023$$

$$2023:28=72 + \text{ostatak } 7$$

Dakle, godine 2014. redni broj u krug Sunca je 7, a u tom vremenu protekla su ukupno 72 puna kruga Sunca.

Pojedini komputski tekstovi sadrže komputski podatak nazvan indikcija ili Rimski broj, koji proizlazi iz ciklusa od 15 godina. Smatra se da potiče iz Egipta, gdje se svakih 15. godina vršila revizija poreznih obveza. Javlja se u doba cara Konstantina. Indikcije poprimaju vrijednosti iz intervala od 1 do 15. Svako godini odgovara određena indikcija. Nakon broja 15, ciklus kreće iz početka. Postoje četiri vrste indikcija (Indictio Graeca, Indictio Romana, Indictio Bedana i Indictio Senensis. Na ovim prostorima koristila se indikcija romana koja vrijedi od 25. prosinca, ali kada se uvodi početak godine od 1. siječnja onda i ona počinje 1. siječnja.¹¹ Indikciju izračunavamo pomoću izraza $(x+3)/15$, pri čemu x označava godinu za koju tražimo indikciju, a ostatak je sama indikcija. Ako nema ostatka, onda je indikcija 15.

Primjer indikcije za 2014. godinu:

$$(2014+3)/15=134 \text{ i ostatak } 7$$

Dakle indikcija za 2014 je 7.

Sačuvani brevijari su za potrebe prakticiranja vjere pored komputskih tablica, sadržavali podatke o računanju vremena između

Božića i Pepelnice, u tjednima i danima, zatim podatke o Uskrsu, Duhovima, Tijelovu i prvoj nedjelji Adventa. Donose i uputu kako se prema Uskrsu mogu odrediti ostali pomični blagdani: Sedamdesetnica (*Septuagesima*) 9 nedjelja prije Uskrsa, Pepelnica kojom započinje korizma, 40-dnevna priprema za Uskrs, Uzašašće 40 dana nakon Uskrsa, Duhovi (*Trojaki*) 50 dana nakon Uskrsa i Tijelovo (*Telovo*) 11 dana nakon Duhova. Vjerski sadržaj nadopunjava se ponekad tekstovima o kvatrima i postima, te s drugim naputcima potrebnim za svakodnevno prakticiranje vjere¹².

Lijep primjerak komputskog priloga s kalendarom nalazi se u II Novljanskom brevijaru. Taj hrvatskoglagoljski brevijar liturgijska je knjiga koja sadrži službene molitve Crkve prema rimskom običaju.¹³ Jezik kodeksa je crkvenoslavenski hrvatske redakcije. Danas je brevijar u vlasništvu Nadbiskupije riječko-senjske i župnog ureda u Novom Vinodolskom.¹⁴ Najveći dio teksta napisao je u Grobniku pop Martinac, rodnom Lapčanin. Brevijar je načinjen za pavlinski samostan i crkvu Sv. Marije na Ospi, u okolici Novog Vinodolskog, u vrijeme pavlinskog vikara Valentina i priora Franka Budišića iz plemena Mogořović, kojemu je pripadao i knez Novak, autor znamenitog misala iz 1368. godine.

Iz aspekta povijesti znanosti, II Novljanski brevijar zanimljiv je zbog kalendarskog priloga sadržanog u brevijaru (f. 268-275). Prema analizi rukopisa zaključeno je da taj odlomak ipak nije načinio pop Martinac, već je kalendarski dodatak djelo drugog nepoznatog pisara.¹⁵ Za razliku od Mavrova brevijara kod kojeg se komputus nalazi na samom kraju kodeksa, u II Novljanskom brevijaru kalendar je umetnut u sredinu knjige, te slijedi nakon Temporalala (f. 1-267d) koji

12 Tradicija je kršćanstva da svako godišnje doba jedan tjedan se posvećuje molitvi i dobrim djelima. Srijedom i petkom održavao se post i nemrs, a subotom bdijenje i misa zornica.

13 II Novljanski brevijar je potpuni brevijar Rimske kurije kojeg karakteriziraju duge lekcije, iscrpna deskripcija slavljenja oficija. Rimski način moljenja časoslova (oficija) preuzeo je Sv. Benedikt, te ga prilagodio potrebama svoga reda. On je u posebnoj reguli odredio da se kroz tjedan izmoli svih 150 psalama, a čitavo Sveto pismo s pripadnim homilijama da se pročita svake godine. Na poseban se način određivalo moljenje svakog časa za nedjelje i sedmične dane koji nisu imali vlastite oficije. To su nedjelje od Bogojavljenja do Sedamdesetnice i od oktave Duhova do prve nedjelje Adventa. Djelomične vlastite oficije imali su ostali dani liturgijske godine: Advent, božićni ciklus, korizma i uskrsno vrijeme.

14 Široj javnosti kodeks je dostupan zahvaljujući fototipskom izdanju II Novljanskog brevijara, kojeg je 1977. godine tiskao Staroslavenski institut "Svetozar Ritig", a priredile su ga Anica Nazor i Marija Pantelić.

15 Smatra se da iako pismo II Novljanskog brevijara pripada jednom tipu glagoljice, morfologija pojedinih slova pokazuje da je na izradi kodeksa sudjelovalo pet pisara koji su se izmjenjivali u tijeku pisanju teksta.

11 Stipišić, Jakov (1972, str.182).

je sadržajem i strukturom vezan uz spomen na sveta vremena. Budući da događaji sadržani u njima proizlaze iz korizmenog i uskrsnog ciklusa, te se vezuju uz pomične blagdane, kalendarski dio logički slijedi i prati prethodno izloženi sadržaj. Naime, kraj Temporalisa sadrži veliku rubriku o recitiranju oficija i o premještanju svetkovina tijekom liturgijske godine (f. 261a-266d), što je u neposrednoj vezi s računanjem pomičnih blagdana, te komputusom i kalendarom u cjelini. Kalendar iz II Novljanskog brevijara donosi slijedeći sadržaj: pojedinačne stranice mjeseci kroz godinu s ispisom svih dana i pripadajućih svetkovina, zatim popis pomičnih blagdana strukturiran u stupce, te komputske tabele s uskrsnim datumima, epaktama i krugom zlatnih slova (numerus aureus). Svaki mjesec isписan je na jednoj stranici. Premda II Novljanski brevijar ne sadrži puno figurativnih ukrasa, kalendar je lijepo ukrašen i dopunjen crtežom. Blagdani su upisani crvenom bojom i početna su slova imena svetaca ispunjena crvenom. U gornjem lijevom uglu ispred inicijala u nazivu mjeseca dodana je stilizirana sličica s ljudskim likom, obojena okerom. Uz naziv mjeseca upisan na vrhu stranice navodi se i duljina njegova trajanja. Svaka stranica kalendara koncipirana je tako da ispod naziva mjeseca slijede u stupcima ispisani komputski podaci relevantni za razmatrani mjesec. U prvom stupcu dan je zlatni broj, a u drugom su ispisana nedjeljna slova za dane u mjesecu. Treći stupac sadrži razdibu dana u mjesecu na none, ide i kalende, načinjenu prema rimskom običaju. Za periode od 1. veljače do 7. ožujka i od 22. ožujka do 25. travnja ispisana su i lunarna slova koja označavaju interval vremena odnosno nadnevke unutar kojih može pasti nedjelja Pedesetnice, te nakon pedeset dana na isto slovo bude i sam Uskrs. Izloženi kalendar dan je u općoj formi i temelji se na vječnom rimskom kalendaru. Za potrebe prakticiranja vjere u njega su upisane brojne svetkovine karakteristične za različite redove. Pored toga on sadrži ne samo samostanske i domaće svetkovine, već i svetačke datume mađarske krune.¹⁶ Upisan je velik broj svetkovina, točnije prema izloženom kalendaru svega trideset i tri dana u godini još nemaju svog blagdana. Nakon ispisa mjeseci slijedi velika tabela pomičnih blagdana. Komputski podaci i nadnevcima blagdana grupirani su u četrnaest stupaca. U prvom stupcu navodi se kao temeljni i polazišni podatak zlatni broj (zlato čislo) kojim se određuje epakta neke godine. U drugom stupcu dani su nedjeljni dani, od Božića do Sedamdesetnice, a u sljedećem su upisane Sedamdesetnice. Četvrti stupac odnosi se na Mesopust, odnosno Pedesetnicu. Peti stupac donosi nadnevak Uskrsa (Vazam),

¹⁶ Opširnije o sadržaju i strukturi II Novljanskog brevijara vidi u uvodnoj raspravi koja je dodana fototipskom izdanju II Novljanskog brevijara, Staroslavenski institut "Svetozar Ritig", Zagreb 1977 (ur. Anica Nazor, Marija Pantelić).

šesti nadnevak blagdana Uznesenja Gospodnjeg, a sedmi nadnevak blagdana Duhova. Osmi stupac sadrži nedjelje po Epifaniji, a deveti točno navodi *i toliko d'ni*. Deseti stupac sadrži nadnevke blagdana Tijelova. Jedanaesti stupac kojem nije upisan naslov donosi popis nedjeljnih slova. U trinaestom stupcu dane su nedjelje od Duhova do Prišastva Gospodnjeg, a na kraju tablice upisane su prijestupne godine s nedjeljnim slovima.

Nakon tabele s pomičnim blagdanima na slijedećoj stranici brevijara slijedi kao prilog *Pashalna tabela* (Circulus magnus, f.274). Tabela sadrži 19 stupaca i 28 redaka. Prikazuje sve nadnevke Uskrsa u razdoblju od 988. do 1519. godine. U nju su ukupno upisana 523 uskrsna nadnevka izražena lunarnim slovima.

Pashalna tablica u II Novljanskom brevijaru dopunjena je još i kružnom komputskom tablicom (f.275). Ova tabela oblikovana je tako da sadrži tri koncentrična kruga. U središnji i najmanji krug upisana je tekst za Jutarnju službu u nedjelju po Duhovima. Oko središnjeg kruga s upisanim tekstom, ucrtana su još dva koncentrična kruga s komputskim podacima. Manji krug, odnosno srednji prsten podijeljen je na devetnaest jednakih polja u koja su upisani zlatni brojevi (*zlatno čislo*). Ta komputska veličina poprima kontinuirano sve cjelobrojne vrijednosti od 1 do 19. U skladu s vrijednostima zlatnog broja, u onaj drugi, vanjski krug upisane su one godine kojima pripada pojedini zlatni broj. Tako je i vanjski krug prema mogućim vrijednostima zlatnog broja također podijeljen na devetnaest polja. U njih su slijedom upisivane i prema zlatnom broju grupirane godine počevši od 1484. pa zaključno do 1559. godine. Ta je kružna tablica dopuna prethodnoj jer je u kombinaciji s *Pashalnom tabelom* služila određivanju svih pomičnih svetkovina tijekom bilo koje godine iz navedenog perioda.

Općenito se može kazati da slične kalendarske priloge kao što nalazimo u II Novljanskom brevijaru sadrže i drugi glagoljski kodeksi iz tog vremena, ali ponešto drugačije strukturirane i organizirane obzirom na komputske podatke koje donose. S vremenom nastupaju i određene transformacije u načinu priređivanja kalendarskog dodatka. Premda sva osnovna načela komputskog računa ostaju ista, u mlađim kalendarima uvode se neka preinake u izlaganju i sistematiziranju nadnevaka i komputskih podatakada. Time se dodatno olakšavalo prakticiranje vjere i snalaženje u nadnevcima crkvenih blagdana. To se posebno opaža nakon uvođenja tiska, kada dotada malobrojni kalendaristi koji su donosili znanja poznata samo uskom krugu obrazovanih ljudi, postaju brojniji i polako iz domene elitne kulture i znanja prelaze u jedan oblik pučke kulture i znanja.¹⁷

¹⁷ Kalendarima se kroz stoljeća mijenja sadržaj i forma, ali određena vrsta komputskih podataka i računa zadržava se u svim oblicima kalendara sve do druge

Zaključak

Kalendare i komputske priloge sadržavale su srednjovjekovne liturgijske rukopisne i tiskane glagoljske knjige, brevijari i misali. Ti su kalendari sadržavali popis mučenika, svetaca, apostola i svetkovina poredanih kronološki prema danima. Uz njih išle su i Uskrsne tablice po kojima su se onda određivali pomični blagdani u godini. Komputski rukopisi s područja Istre i Kvarnera, gledano iz aspekta povijesti znanosti dragocjeni su dio hrvatske pisane baštine. Ne samo da svjedoče o prvim egzaktnim znanjima koja su Hrvati usvojili nakon primanja kršćanstva, već u određenoj mjeri reprezentiraju razinu znanja i kulturni kontekst društva u kojem su nastali.

Sačuvani komputusi indiciraju određena znanja, te vještine u područjima astronomije i računa, koja pokazuju da su od prvih stoljeća nakon dolaska na ove prostore Hrvati u potpunosti uklopljeni i pripadali zapadnoeuropskom civilizacijskom krugu. Budući je samo dio navedenih komputskih tekstova detaljnije analiziran, daljnja istraživanja u tom smislu dala bi potpuniju sliku i uvid u širenje astronomskih znanja i računa na ovim prostorima u periodu srednjeg vijeka, pa sve do ranog novog vijeka, kada komputski računi postaju dio pučkih kalendara, i tamo se zadržavaju u fragmentima sve do druge polovice 19. stoljeća.¹⁸ Razvojem društva, pojavom novina, transformiraju se i kalendari, a komputski računi u potpunosti iščezavaju iz njihova sadržaja.

polovice 19. stoljeća. Godišnji pučki katolički kalendar dopunjavaju se već u 16. stoljeću različitim rubrikama. Tako na primjer uz popise pomičnih blagdana donose i abecedne popise nepomičnih crkvenih blagdana i razne druge priloge. O tome je među prvima pisala Miroslava Despot (1972, str.24). Opisuje početke tradicije upisivanja imena svetaca u pučkim katoličkim kalendarima. Kalendar tiskan u Nürnbergu godine 1513., prvi je sadržavao imena mučenika. Kasnije, od konca 16. stoljeća, ti su popisi u kalendarima potpuniji i učestali, a izvor im je najčešće bio djelo poznatog crkvenog povjesničara i bibliotekara vatikanske knjižnice Cesarea Baroniusa *Martyrologium Romanum*, u kojem su s povijesnog gledišta obrađeni životi gotovo svih do tada poznatih kršćanskih mučenika. Djelom je korišteno i u Hrvatskoj, pa je vjerojatno služilo i sastavljačima kalendara.

¹⁸ Više o razvoju i povijesti kalendarske tradicije u Hrvata vidi u radovima *Doprinos franjevacu tradiciji hrvatskih pučkih kalendara* (Borić, Marijana. 2014) i *Kajkavski kalendari u dopreporodnom razdoblju* (Borić, Marijana. 2011).

Literatura:

- BORIĆ, Marijana.; *Kajkavski kalendari u dopreporodnom razdoblju*, "Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru", II. zbornik radova sa znanstvenih skupova Krapina 2010. i 2011. (Zabok, 2011), str. 61-94.
- Doprinos franjevacu tradiciji hrvatskih pučkih kalendara*, Zbornik o Emeriku Paviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Emerik Pavić i franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj" Osijek, 23.-25. svibnja 2013, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2014, str. 324-336.
- DADIĆ, Žarko. 1982. *Povijest egzaktne znanosti u Hrvata*, knjiga I i II, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- DESPOT, Miroslava. 1972. Kalendar, njegov postanak i razvoj, *Kaj*, časopis za kulturu i prosvjetu, V., br. 12, Zagreb.
- DUKAT, Vladoje. 1923. Iz povijesti hrvatskog kalendara, *Narodna starina*, svez. 4, knj. II, br. 1, Zagreb.
- KREN, Tatjana. 2000. *Svjetski kalendar i kršćanska era*, Zagreb: HKD sv. Jeronima.
- MIŠKOVIC, V. 1932. Hronologija, *Godišnjak našeg neba 1933*, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd str. 27-58.
- PANTELIĆ, Marija; Glagoljski brevijar Popa Mavra, *Slovo* 15, str. 102-110.
- STIPIŠIĆ, Jakov 1985. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb: Školska knjiga.
- ŠIKIĆ, Zvonimir 2002. *Knjiga o kalendarima*, Zagreb: Profil.

Sažetak:

Određivanje nadnevka Uskrsa u komputskim računima srednjovjekovnih tekstova Istre i Kvarnera

U radu su s astronomskog i povijesnog aspekta istraženi komputski računi sačuvani u srednjovjekovnim tekstovima s područja Istre i Kvarnera te su rastumačeni u kontekstu hrvatske kalendarske tradicije. Ti su tekstovi trag prvih egzaktnih znanja koja su Hrvati usvojili nakon što su primili kršćanstvo. Određivanje pomičnih blagdana u vezi je s astronomskim značenjima jer proizlazi iz lunarnih i solarnih ciklusa. Komputski račun služio je određivanju nadnevka Uskrsa, a javlja se u najstarijim sačuvanim knjigama na području Hrvatske. Neke su načinjene kao prijepis tekstova nastalih u drugim zemljama zapadnoeuropske tradicije i kulture. Kalendari u njima prilagođavali su se mjesnim običajima i slavljenjima svetaca. Svjedočanstvo su metoda i računa kojima su se povezivale astronomska teorija i zakonitosti gibanja nebeskih tijela s događanjima u crkvenoj godini. Dragocjeni su s aspekta povijesti prirodnih znanosti jer pokazuju razinu znana iz astronomije koju su posjedovali obrazovani društveni krugovi hrvatskog srednjovjekovlja.

Summary:

Calculation of the date of Easter by *computus* in the medieval texts of Istria and Kvarner

The paper examines computations preserved in mediaeval texts from Istria and Kvarner from an astronomical and historical aspect, and explains them in the context of Croatian calendar tradition. The texts present the first traces of exact knowledge that Croats acquired after they embraced Christianity. Determining non-fixed holidays has astronomical significance because it arises from lunar and solar cycles. *Computus* was used to determine the calendar date of Easter, and it appears in the oldest preserved books in the territory of Croatia. Some were made as a transcript of texts that appeared in other countries of western European tradition and culture. Calendars in such books were adapted to local customs and saints. They are a testament to the methods and computation that were used to connect astronomical theory and the rules that govern the movement of celestial objects on one hand, and events in the church year on the other. They are precious from the aspect of the history of natural sciences as they show the level of knowledge in astronomy of the educated social circles in medieval Croatia.

Dragan Nimac

Običaj stvaranja buke i udaranje u molitvi Časoslova Jutrenja Povijesno-etnografska analiza običaja s naglaskom na župe na Istarskom poluotoku

Uvod

Prilikom terenskih istraživanja o glagoljaškom pučkom crkvenom pjevanju, te razgovarajući s domicilnim stanovništvom o crkvenim običajima tijekom liturgijske godine, od Istre do Dubrovačkog primorja, često sam slušao o "šibanju, udaranju po klupama" i "stvaranju buke" u Velikom tjednu. Iako mi je poznat katolički obred u Velikom tjednu, o običaju stvaranja buke nisam gotovo ništa znao. Pripovjedači su govorili i o Barabanu, šatranu, šibarini, baticanju, batiscuru..., a način na koji su to prepričavali još me više zainteresirao. Stoga sam ubrzo iz starijih crkvenih liturgijskih knjiga doznao da je to bio dio molitve Časoslova, tj. časa Jutrenja u Velikom tjednu, danas *Službe Božje*.

Ipak, i dalje su mi bili nejasni način i vrijeme slavlja običaja. Naime, kod kazivača te u zapisima i crkvenim liturgijskim knjigama ne postoje ujednačena stajališta, počevši od samog naziva obreda i običaja pa sve do vremena i načina njihova slavlja. Kazivači su isticali da su se obredi i običaj zbivali u večernjim satima u Velikom tjednu, ali uvijek ističući i Veliku srijedu, dok se prema službenim liturgijskim knjigama obred odvijao u Vazmenom trodnevlju (Veliki četvrtak, Veliki petak, Velika subota). Jedni su govorili da se molilo za vrijeme oficija, Časoslova, dok su drugi isticali vrijeme i nakon mise, a treći vrijeme pobožnosti Gospina plača. Je li to uistinu bilo tako; jesu li postojali različiti propisi u župama i biskupijama; koliko je i je li ta neujednačenost posljedica vremenskog odmaka do kada se običaj prakticirao, 50-tak godina unazad, te su usmena sjećanja izbljedinila; je li riječ o nedovoljnom poznavanju crkvenih obreda i

pobožnosti; je li neujednačenost uzrokovana crkvenim liturgijskim reformama, uključujući i molitvu časoslova, ili pak nešto treće? Bez općeg povijesnog pregleda molitve časoslova i ozbiljne rekonstrukcije nekadašnje prakse moljenja časoslova, osobito prilikom obreda u Velikom tjednu, nemoguće je odgovoriti na gore navedena pitanja, niti shvatiti ulogu, vrijeme i praksu običaja *stvaranja buke* za vrijeme obreda u Velikom tjednu.¹

1. Časoslov

Časoslov je liturgijska molitva, odnosno molitvena knjiga Crkve, koja se može moliti pojedinačno ili zajednički. Radi se zapravo o bogoslužju koje se obavlja/održava u određeni dio vremena dana i noći, kako bi se nastavila Kristova molitva i ostvarila njegova zapovijed o neprestanoj molitvi. Najvažnije obilježje časoslova je podjela na sate (časove) dana, a odatle i naziv "časoslov". Tu je podjelu kršćanstvo preuzelo od židovstva. Takvom podjelom na sate ono zahvaća iskustvo različitih trenutaka dana (jutro, podne, večer, noć), s nakanom da od njih stvori govor vjere, način izricanja različitih trenutaka važnih događanja.² Crkva je tijekom povijesti uvijek poticala na molitvu časoslova, te i danas preporučuje da se "nedjeljom i u svečanije blagdane u crkvi zajednički slave glavni časovi, naročito večernja. Preporučuje se i laicima da mole božanski časoslov, bilo sa svećenicima bilo međusobno okupljeni, dapače i svaki sam"³. Časoslov je, dakle, onaj poseban oblik molitve što ga je stvorila i ozakonila Crkva, sa svrhom da zajednica Bogu iskazuje dužno štovanje posvećujući pojedine sate dana.

Židovsku molitvenu i bogoslužnu predaju održavali su već Isus i njegovi učenici, a ona je predviđala molitvu u hramu i sinagogama u točno određeno doba dana. Zato nije čudno da se već u prvim kršćanskim zajednicama razvijala zajednička molitva, tj. određeni molitveni časovi, prije svega jutarnja i večernja, ali i treći, šesti i deveti čas, brojeni prema dvanaest "ura svjetla", koje su, prema grčko-rimskoj podjeli dana, počinjali u šest sati ujutro. Nakon Konstantinovog mira (313.) struktura molitve časova doživljava promjene. Monaške zajednice su uz spomenute časove uveli i svakodnevno ponoćno molitveno bdijenje, a uskoro je bilo uvedeno i večerje, molitva prije spavanja.

1 O ovoj sam temi pisao i ranije: Dragan Nimac, Povijesno-etnografski presjek običaja barabana u negdašnjem obredu jutrenje Velikog tjedna u kontekstu njihova mogućeg oživljavanja u suvremenoj kulturi i liturgijskoj praksi, *Nova prisutnost* 8(2010) 2, 197-215.

2 Usp. Ivan Šaško, *Liturgijski simbolički govor*, Zagreb, 2004., 388-395.

3 Konstitucija o svetoj liturgiji, br. 100, u: Drugi Vatikanski koncil – Dokumenti, Zagreb, 1986., 53

Nastala su tako dva oblika časoslova: crkveni ili katedralni i monaški. "Crkveni ili katedralni časoslov molio se u župnim i katedralnim zajednicama, a sastojao se od izabranog himna odnosno psalma, izabranog čitanja Svetog pisma, molbenice, molitve Gospodnje i završne molitve. Bitna mu je oznaka bila prilagođenost sudjelovanju vjernika. Monaški se časoslov molio u monaškim zajednicama i temeljio se na psalmima. Razvio se iz molitve pustinjaka koji su svaki dan molili cijeli Psaltir. Broj psalama koji se dnevno molio postepeno se smanjivao. Monasi su psalme i čitanja Svetog pisma uzimali po redu (lectio continua) za razliku od crkvenog časoslova gdje su bili izabrani prikladni psalmi i čitanja. Iako je oblik časoslova bio različit kod različitih monaških zajednica, većina ih je, uz jutarnju i večernju molitvu, imala noćnu molitvu, primu, terciju, sekstu i nonu te večerje. Taj je časoslov bio svečan."⁴

Svoj konačni izgled molitva časoslova je dobila tijekom 6. stoljeća zahvaljujući sv. Benediktu, utemeljitelju benediktinskog reda. Molitva se sastojala od jutrenja, noćnog molitvenog časa (hora matutina, tenebrarum), jutarnje (laudes, laudes matutine, jutarnje pohvale), prvog, trećeg, šestog, devetog molitvenog časa (prima, tertia, sexta, nona hora), večernje (vesperae) i večerje (completorium). Takvo ustrojstvo časoslova zadržalo se do zadnje reforme koju je započeo papa Pijo XII. sredinom 20. stoljeća, a dovršena je na Drugom vatikanskom koncilu. Odluke i odredbe Sabora o obnovi časoslova sabrane su u apostolskoj konstituciji *Laudis canticum – Pjesmu hvale*, objavljenoj 1970. godine.

Tijekom povijesti časoslov je imao različite nazive, a koji su odgovarali određenim časovima dana: liturgija časova, crkveni dnevni časovi (horae canonicae), brevijar (breviarium).⁵ Nazivi koji označuju dužnost i službu i povezani su s pridjevskim dodatkom božanski ili crkveni časoslov (*officium, officium divinum*). U novije vrijeme, pošto je riječ o liturgiji, upotrebljava se i naziv liturgija časova (Liturgia horarum), a najviše je uvriježen naziv Časoslov.⁶ U našim krajevima,

4 http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=2703&Itemid=49 (23.06.2015.)

5 Naziv brevijar (*breviarium – skraćena*) potječe iz prvih stoljeća drugog tisućljeća, a izveden je iz latinske riječi *breviaria*, koja je označavala kratke upute o uporabi raznih kodeksa koji su sadržavali materijale čiji su se dijelovi uzimali za molitvu pojedinih časova. Da bi se pojednostavnio dotadašnji način moljenja, ti su dijelovi sabrani u jednu knjigu, gdje je knjiga bila pogodnija za pojedinačno moljenje, posebice na putovanju. Naime, širenje franjevačkog reda, čiji su članovi često putovali, te razvoj sveučilišta na kojima su klerici studirali doprinjelo je da se, uz zajedničko slavljenje, sve više prakticiralo i ozakonjvalo i privatno moljenje časoslova. Usp. Vladimir Zagorac, *Krist posvetitelj vremena*, Zagreb 1996., 248-249; Adolf Adam, *Uvod u katoličku liturgiju*, Zadar, 1993., 263.

6 A. Adam, *Uvod*, 261-263.

osobito među pukom, bio je ustaljen skraćeni dijalektalni naziv "uficij". Novi časoslov na latinskom jeziku tiskan je 1971. pod nazivom *Liturgia Horarum iuxta ritum romanum*. Hrvatsko izdanje novog časoslova nosi naslov Časoslov naroda Božjega i Časoslov rimskog obreda.⁷

Časoslov je sastavljen od psalama, hvalospjeva, čitanja, himana, molitava zagovora i završnih molitava te određenih izabranih tekstova koji prate liturgijska vremena kroz godinu: došašće, božićno vrijeme, korizmu, vazmeno vrijeme i vrijeme kroz godinu. Molitva časoslova prati i vlastita svetačka slavlja kao što su blagdani Blažene Djevice Marije, svetaca, mučenika, pastira i naučitelja te svetih muževa i žena.⁸

2. Jutrenja (Služba čitanja)

Praksu noćne molitve časoslova susrećemo već u prvim stoljećima kršćanstva. Nekoć se ona na hrvatskom jeziku nazivala *Matutin*, *Jutrenja*, *oficij (uficij) tmine*, *noćna služba* (lat. *matutina tenebrarum*, *tenebrae*, *hora matutina*, *officium lectionis*; tal. *ufficio delle tenebre*, *matutini delle tenebre*, *notturmo*). Molilo se iza ponoći pa sve do ranih jutarnjih sati, odnosno do izlaska sunca. Reformama Drugog vatikanskog koncila molitva dobiva naziv *Služba čitanja (Officium lectio-nis)*. Konstitucija *Sacrosantum Concilium* govori o obnovi časoslova posebno u IV. poglavlju (br. 83-101), gdje se međuostalim propisuje da "čas što se zove jutrenja neka u koru zadrži značaj noćne hvale, a inače neka se tako preudesi da se može moliti u bilo koji sat dana te neka se sastoji od manje psalama i od dužih čitanja" (br. 88.).⁹

Praksu moljenja psalama u cijelosti (150 psalama) u sklopu molitve časoslova susrećemo u pravilu sv. Benedikta *Regula monasterium* (530.). Broj psalama koji se dnevno molio, crkvenim se reformama tijekom povijesti postupno smanjivao. Tako je reforma za vrijeme pape Pija X (1903.-1914.) između ostalog dovela i do smanjenja broja psalama *Jutrenja* sa 18 ili 12 na 9.¹⁰ *Jutrenja* koja su se sastojala od invitorija (zaziva), početnog himna, zatim tri noćna (noćnice) koji su obuhvaćali po tri psalma, antifone, čitanja i rezponzorije, zamjenjena je reformama Drugog vatikanskog koncila Službom čitanja koja se sastoji od uvodnog retka, himna, tri psalma i dva čitanja iz

7 Časoslov naroda Božjega: božanski časoslov: obnovljen prema odluci Svetoga ekumenskoga sabora II. vatikanskog a proglašen vlašću Pape Pavla VI, Zagreb, 1972.; Časoslov rimskoga obreda, Zagreb, 1984.-1985.

8 Usp. Opća uredba liturgije časova, u: Časoslov rimskog obreda. I. Božićni ciklus liturgijske godine: Vrijeme došašća. Božićno vrijeme, Zagreb 1984., br. 10.

9 Konstitucija o svetoj liturgiji, br. 88.; Usp. A. Adam, *Uvod*, 264.

10 Usp. A. Adam, *Uvod*, 264.

Svetoga pisma i crkvenih pisaca ili čitanja koja se odnose na svece čiji se spomen slavi, te se nedjeljama i blagdanima završava sa himnom Tebe Boga hvalimo.¹¹

3. Jutrenja u Velikom tjednu

U 9. stoljeću su svećenici i redovnici u Rimu molili *Jutrenja* tijekom noći u Vazmenom trodnevlju samo u ranim jutarnjim satima prije izlaska sunca na Veliki petak i Veliku subotu. Početkom drugog tisućljeća, uz sudjelovanje ostalih vjernika, počinje moljenje *Jutrenja* i na Veliki četvrtak. Od 13./14. st. *Jutrenja* su se od pojedinog dana vazmenog trodnevlja molila u večernjim satima predhodnih dana, tj. na Veliku srijedu, Veliki četvrtak i Veliki petak. Nema podataka zašto je ta praksa uvedena, odnosno zašto su spomenute molitve *Jutrenja* pomaknute u večernje sate prethodnog dana, je li to bilo zbog predugog trajanja molitve u koju su bili uključeni i vjernici, osobito članovi bratovština, ili iz nekog drugog razloga, teško je zaključiti. U svakom slučaju ovom praksom se nije kršio propis moljenja dnevne molitve dotičnog dana, budući da je dan kod Židova, a to su preuzeli i kršćani, započinjao u večernjim satima prethodnoga dana o zalasku sunca, a završavao zalaskom sunca dotičnoga dana. I u Općoj uredbi Liturgije časova iz 1971. navodi se da se Služba čitanja tijekom cijele godine može izmoliti "čak i u noćne sate predhodnog dana, nakon dovršene večernje" (br. 59).¹²

Ipak, praksu moljenja *Jutrenja* u jutarnjim satima u Vazmenom trodnevlju sve do njezina ukinuća susrećemo i po našim župama. Npr. župnik u Zatonu kod Šibenika zapisao je u župskoj kronici "30.-31. III. 1972. - Izostavljeno je pjevanje 'Baraban' kako se ovdje nazivalo jutrenja Vel. četvrtka, Vel. petka i Vel. subote. Trebalo se držati u jutarnje sate, ali nije bilo pjevača".¹³ Ipak, ustaljenija je bila praksa moljenja *Jutrenja* u Velikom tjednu u večernje sate predhodnog dana: "Obredi su se održavali u Velikom tjednu i to u srijedu navečer *Jutrenja* Velikog četvrtka, u četvrtak *Jutrenja* Velikog petka i u petak *Ju-*

11 Matutin, u: Hrvatska enciklopedija, <http://hebeta.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=39529> (25. 06. 2015.).

"Otačko-teološka čitanja predstavljaju tradiciju. To su komentari i razmatranja biblijskih čitanja kojima se rasvjetljava tematika liturgijskog vremena (Božić, Uskrs, Korizma, Vrijeme kroz godinu itd.) ili pojedinog blagdana. Hagiografska čitanja su tekstovi otaca ili crkvenih pisaca koji donose izvještaj o životu određenog sveca ili su to izvatici iz nekog spisa samog sveca." http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=2703&Itemid=49 (23. 06. 2015.)

12 Opća uredba liturgije časova, u: Časoslov rimskog obreda. I. Božićni ciklus liturgijske godine: Vrijeme došašća. Božićno vrijeme, Zagreb 1984., br. 59.

13 Ivo Bareša, *Kronika župe Zaton kod Šibenika od 1322. do 1992.*, Šibenik, 1996., 54.

trenja Velike subote”¹⁴; ”Velika srijeda. U predvečerje služi se u crkvi oficij tame popularno zvan ”baraban”¹⁵, ”na Veliku srijedu, četvrtak i petak na kraju noćnih misa (matutinae in tenebris) svećenici i vjernici udarajućim instrumentima pravili buku”¹⁶.

Struktura *Jutrenja* u Vazmenom trodnevlju 15. stoljeća uključivala je psalme, svetopisamska i otačka čitanja, obred gašenja svijeća i običaj stvaranja buke. Prigodna biblijska čitanja bila su iz Starog zavjeta (psalmi i lamentacije proroka Jeremije) i Novog zavjeta (poslanice sv. Pavla), a otačka su sadržavala komentare svetih otaca (npr. sv. Augustina). Nakon svakog čitanja slijedio je *odgovor (responzorij)*, kratki otpjev preuzet iz Evandelja po Mateju i Knjige mudrosti.¹⁷

Za vrijeme molitve bile su upaljene svijeće na ”trijangulu” i na glavnom oltaru. Upaljene svijeće za vrijeme *Jutrenja* na Veliki petak i Veliku subotu spominju se u Rimu već 831. godine, međutim nema spomena o praksi gašenja svijeća. Svijećnjak u trokutnom položaju, ”trijangul”, i praksa gašenja svijeća spominju se tek tijekom 14. stoljeća.¹⁸ Upaljene svijeće na svijećnjaku, počevši od najniže, redom su se gasile nakon svakog otpjevanog psalma.

Broj svijeća ovisio je o broju čitanja. Najstariji opisi ističu 15 čitanja i 15 svijeća, ali nije poznato podrijetlo i značenje takve prakse. U Italiji je prevladavalo tumačenje da 15 svijeća simbolizira jedanaest apostola i tri Marije, a svijeća na vrhu Isusa, dok je trokutasti svijećnjak simbolizirao Presveto Trojstvo. U pokrajini Molise i u Belveder Maritimi koristio se svijećnjak od 13. svijeća, a gašenje svijeća simboliziralo je dvanaest apostola koji su napustili Isusa, dok je trinaesta svijeća predstavljala Isusa. I u Njemačkoj susrećemo isti broj od 13 svijeća koje su simbolizirale 12 apostola i Isusa, ali i tumačenje da trinaesta svijeća simbolizira majku Isusovu koja nikada nije umanjila svoj ugled u Božjim očima. U Sessa Aurunci u Južnoj Italiji postoji tumačenje da svijeće i njihovo gašenje simboliziraju Judinu izdaju, bijeg apostola, Petrovo nijekanje, tj. sve ono negativno što se događalo u trenucima Isusove muke i smrti.¹⁹ Kod nas postoji samo jedno

14 Prema kazivanju Nevena Skroze u župi Prvić Šepurina u Šibenskoj biskupiji (rujan 2009.)

15 <http://tomablizanac.blogspot.com/2010/03/gostujuci-autor-veliki-tjedan-u.html> (24.06.2015.)

16 <http://narodni.net/narodni-obicaj-sibanja-velikom-tjednu/> (24.06.2015.)

17 Pietro Siffirin, ”Settimana Santa”, u: *Enciclopedia Cattolica*, Vaticano, 1950., vol. 11, 449.

18 U Južnoj Italiji, u mjestu Sessa Aurunca, za spomenuti svijećnjak, uz termin *can-deliere triangolare*, koristio se i termin *saetta* (tal. saetta – strijela, munja). <http://www.settimsnsdsnts.com> (26.06.2015.)

19 Pietre Siffirin, ”Settimana Santa”, u: *Enciclopedia Cattolica*, 11, Vaticano, 1950, 448-453, ovdje 449.,; R. Scribner, ”Ritual and Popular Religion in Catholic Ger-

literarno tumačenje: u romanu koji opisujući običaje i obrede u Velikom tjednu na otoku Hvaru piše da svijećnjak s 13 svijeća predstavlja dvanaest apostola i majku Kristovu koja je stajala pod križem, i kad je On bio mrtav.²⁰

Za vrijeme pjevanja zadnjeg psalma *Smiluj se meni, Bože* gasilo se i šest svijeća na glavnom oltaru. Svijeća na vrhu ”trijangula” nije se gasila već bi se, nakon otpjevanog pokorničkog psalma *Smiluj se meni, Bože*, upaljena nosila tj. skrivala iza oltara da bi u crkvi nastao potpuni mrak.

U potpunom mraku u crkvi bi tada nastao žamor i buka, tj. upriličivao se običaj *stvaranja buke*. Nakon nekog vremena predsjedatelj obreda, svećenik, bi ponovno donio upaljenu svijeću na svijećnjak, kao simbol Krista uskrsloga. Na Veliku srijedu vjernici bi se zadržali još neko vrijeme u crkvi, te bi u tišini bez otpusta odlazili kućama. Na Veliki četvrtak i Veliki petak narod bi nastavio sudjelovati u drugim pobožnostima poput pjevanja Gospina plača i sudjelovanja u procesijama.²¹

many at the Time of the Reformation”, *Journal of Ecclesiastical History*, 35 (1984), 47-77, ovdje 56.

20 Rajmun Kupareo, *Baraban. Roman s otoka Hvara*, Zagreb, 1943., 22.

21 Kako je to izgledalo u našim krajevima zorno nam kazuje primjer iz župe Prvić Šepurina u Šibenskoj biskupiji: ”Budući da su obredi prije koncila bili ujutro, to je na Veliku srijedu bila samo *Jutrenja*, na Veliki četvrtak *jutrenja*, a zatim Gospin plač, na Veliki petak *jutrenja*, propovijed, dio Gospinog plača, procesija, a nakon povratka u crkvu pjeva se ”Isposvidajte se”, a zatim se isto tako pjeva ”Blagoslov puka” i na završetku svega svećenik daje blagoslov raspelom i otpušta narod. Svaka *jutrenja* započinje s tri psalma i pripadajućim antifonama, zatim su tri čitanja (iz plača Jeremije proroka s pripadajućim antifonama), onda opet tri psalma pa tri čitanja (iz razlaganja sv. Augustina biskupa o psalmima), pa tri psalma, pa tri čitanja (Pavlove poslanice), pa se onda pjevaju pohvale koje se sastoje od pet psalama i nakon toga se pjeva psalam *Blagoslovljen Gospod Bog Izraelov* i na kraju svega psalam *Smiluj se meni, Bože*. Dakle, sveukupno bilo je šesnaest psalama i devet čitanja (naravno svi tekstovi su bili pjevani i to različitim napjevima). Nakon svakog psalma gasila se po jedna svijeća na svijećnjaku tako da se nakon otpjevanih četrnaest psalama ugasilo sve svijeće na svijećnjaku, osim one na vrhu. Nakon toga pjevao se psalam *Blagoslovljen* i nakon svake druge kitice gasila se po jedna svijeća na pobočnom oltaru. Dakle, nakon završetka pjevanja ovog psalma pogašene su sve svijeće, u crkvi se tada gase i kandila, ako su koja gorila, uzima se zadnja svijeća s vrha svijećnjaka i sakrije se iza oltara. Svećenik u albi dolazi pred Božji grob, klekne i započne pjevati: ’Isukrst posta za nas poslušnan sve do smrti, i to smrti na križu.’ Kad svećenik započne svi kleknu, a kad završi tiho se moli Očenaš. Nakon toga u potpunom mraku otpjeva se psalam *Smiluj se meni, Bože*. Kad psalam završi svećenik bez ’Pomolimo se’, pjeva: ’Pogledaj, molimo Gospode, na ovu obitelj tvoju, za koju Gospod naš Isukrst nije se ustezao predati se u ruke zlotvora i podnijeti muku križa.’ I na to tiho dodaje: ’Koји s tobom živi i kraljuje u jedinstvu Duha Svetoga, Bog po sve vijeke vijeka. Amen.’ Kad se dovrši molitva, nastaje zamalo lupanje i štropot po crkvi: a tada se odmah iznese goruća svijeća skrivena iza oltara, štropot prestaje, svi ustanu, te u muku

Liturgijskom reformom Drugog vatikanskog koncila iz prakse se izgubilo svečano obavljanje Božanskog časoslova zajedno s pukom, a koje je osobito dolazilo do izražaja u Velikom tjednu i prilikom sprovodnih obreda. U crkvama i dalje susrećemo obrede i pobožnosti na Veliki četvrtak, Veliki Petak, Veliku subotu (misa Večere Gospodnje, procesije, križni put, Gospin plač, obredi Velikog petka, Vazmeno bdijenje). Molitva časoslova *Služba čitanja* uglavnom se od tada moli privatno ili po redovničkim ustanovama u bilo koje doba dana.

Za razliku od župa u Italiji gdje se zadnjih godina želi obnoviti molitva *Jutrenja* u Velikom tjednu stavljajući naglasak na tradicijsko pjevanje, kod nas primjećujemo težnju obnavljanja samo običaja *stvaranja buke, udaranja*, npr. u župi Sv. Ilije u Metkoviću.²² Iako se običaj *stvaranje buke* urezao u sjećanja pojedinaca, treba istaknuti da je otpjevavanje psalama na tradicijskim napjevima neusporedivo značajnije jer s vjerskog stajališta potiče na sabranost i molitvu, što je bit svetih dana u Velikom tjednu. I s kulturološkog polazišta ono ima veću vrijednosti jer doprinosi očuvanju pjevane baštine koja je prepoznatljivi kulturni identitet hrvatskog naroda.²³ Osim toga, zbog prevelike profanacije samog obreda i komičnih situacija za vrijeme udaranja i stvaranja buke, sami župnici su potalicali ukidanje običaja.²⁴

4. Stvaranje buke i udaranje

U *Liber usualis*, liturgijskoj knjizi katoličkog obreda, bilo je propisano da se na kraju *Jutrenja* u Vazmenom trodnevlju priredi malo udaranja i buke (*Sit fragor et strepitus aliquantulum*).

Praksa udaranja ili šibanja nije nepoznata u vjerskim obredima, a

izađu iz crkve.” Prema kazivanju Nevena Skroze u župi Prvić Šepurina u Šibenskoj biskupiji (rujan, 2009.)

22 <http://www.metkovic.hr/kultura/default.asp?izb=baraban.asp> (03. 09. 2015.)

23 Npr. na otoku Ižu ”u predvečerje se dolazilo na službu ’Baraban’ tj. svečanog pjevanja Oficija (služba Jutrenje s Noćnicama i Pohvalama, poznata u europskoj kulturi kao Officium tenebrarum) s pjevanjem tužaljki Jeremije proroka. Na Ižu se te tužaljke nazivaju glagoljaškim izrazom ’paramije’, od staroslavenskog ’paramije’ (čitanja). U svečanom pjevanju psalama, ’štenja’ ’paramija’ i ’rišponžorija’ (čitanja i otpjeva) izmjenjivali su se najbolji pjevači u koru.” Livio Marijan, *Veli Iž. Glagoljaško pučko crkveno pjevanje u Zadarskoj nadbiskupiji*, Zagreb, 2013., 103.

24 Don Josip Marković, župnik Sikirevaca u Slavoniji, žalio se na silnu buku, uzalud poučavao, opominjao i prijetio da se sve stavi u razumniju mjeru, te je izrazio svoje zadovoljstvo kada je po liturgijskoj obnovi bio ukinut taj običaj. Josip Marković, *Običajnik župe Sikirevci*, Sikirevci, 1986, 57. Slično je bilo i po dalmatinskim župama: ”tijekom ’Oficija tmina’ na Velu sridu, a na Veli četvrtak posebno, udaralo se u crkvene klupe, jer su se tog dana zvona vezivala. Znali su tako mlatiti da bi uništili crkvene klupe, pa župnici nisu bili presretni ovim običajem.” Damir Šarac, ”Običaji u Dalmaciji: Svako malo i velo misto na Veliki petak u procesiji”, <http://misija.slobodnadalmacija.hr/bastina/clanak/ID/6274/Obicaji-u-Dalmaciji-Svako-malo-i-velo-misto-na-Veliki-petak-u-procesiji> (25. 08. 2015.)

prema etnološkim istraživanjima smatra se da je ona pretkršćanskog podrijetla. Običaj šibanja u zapadnoj kršćanskoj Europi susrećemo u Božićno vrijeme na blagdan Nevine dječice (28. 12.) i u Velikom tjednu. Poznati hrvatski etnolog Milovan Gavazzi stavlja ih u kontekst pomlađivanja, tj. povezuje ih s vjerovanjem da svježe biljke, mladice, udarcem prenose životnu snagu na ljude. On tu svoju tezu potkrjepljuje etimologijom riječi Mladinci, a što je drugo ime za Dan nevine dječice. S druge pak strane i pučkim opisivanjima ovih kršćanskih blagdana susrećemo simbolička značenja vezana za pomlađivanje, proljetno buđenje prirode i snagu.²⁵ Iako bi bilo pogrešno isključivati narodna vjerovanja kao i simbolička značenja pojedinih običaja ili blagoslovljenih predmeta, Gavazzijevo tumačenje ipak treba uzeti sa zadržkom.²⁶

25 Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb, 1991., 26-27, 192-193.

Tereza Salajpal pišući o životu i običaju u Goli u podravskom kraju tijekom dvadesetog stoljeća piše: ”Na treći dan Božića, *Šibarjevo*, dan Nevine dječice (Sv. Ivana) obilazilo se domove i išlo simbolično *šibrati* djecu, u znak sjećanja na Herodovo pogubljenje nevine dječice i bijeg sv. Obitelji u Egipat. No, bio je i običaj *šibranja* i djevojaka sredinom 20. st. o kojem mi je kazivao Ignac Jilk: ”*Dečki so išli šibrat dekle*”. Mladići u grupama po troje u ranim jutarnjim satima obilazili su domove u kojima su stasale djevojke za udaju. Šibe su bile spletene od tankih vrbovih grančica cc 1 m i njima bi simbolično udarali djevojke po nogama. Ukoliko su djevojku zatekli na spavanju, dečki bi joj zapjevali pred vratima: *Kad sam bila curica gizdava i mlada / pjevala sam pjesmu / sad je moja vlada. / Rano sam se ustajala / oko sedam sati / u krevet mi donosila kavu / moja mati mila...* Poruka djevojci bila je da je lijena i da joj to ne priliči. Ukoliko je među dečkima bio mogući ženik, puštalo ih se u kuću i nakon simboličkog *šibranja*, domaćini su ih ponudili pićem i kolačima, zapjevalo se i veselilo, potom su krenuli u drugi djevojački dom.” Tereza Salajpal, *Život i običaj u Goli tijekom dvadesetog stoljeća*, Koprivnica, 2014., 120.

U Vođincima ”nakon obreda, naime, ostatci šiba su se pokupili, nosili doma i zaboli u vrtu, najčešće uz mladi češnjak”. Manda Svirac, Josip Plavšić, *Vođinci. Vrijeme-ljudi-događaji*, Vođinci, 2009., 128.

U Retkovcu u Slavoniji šibe su se nosile na blagoslov na Cvjetnicu te se potom koristile za šibarine u Vazmenom trodnevlju. Usp. Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrsni običaji*, Zagreb, 1997., 92.

U Karojbi, u Istri, blagoslovljenim maslinovim grančicama na Cvjetnicu, ”pastiri su na Veliki petak gonili ovce na pašu, lagano ih udarajući i vjerujući kako to pomaže da se bolje janje, imaju više mlijeka i da bi janjci dobro napredovali”. Josip Miličević, ”Narodni život i običaji na otoku Braču”, *Narodna umjetnost*, 11-12 (1975.), 232.

U okolici Trogira ”te su se šibe poslije bacale pod krevet protiv gamadi. Šibe su mogle biti i išarane (od smrdelja), a vjeruje se, tko takvu donese kući s *barabana*, da će se u toj kući roditi žensko dijete. Pastiri često spremaju te šibe i njima gone blago.” Klara Škoda, Marijana Drži, ”Godišnji običaji na otoku Čiovu i u Sigetu”, *Etnografska istraživanja i građa* 3 (1941), 75.

26 Usp. J. Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrsni običaji*, 92; D. Nimac, Povijesno-etnografski presjek običaja, 208-207.

Stvaranje buke također susrećemo u vjerskim obredima i pobožnostima. U židovskoj tradiciji vjernici su u sinagogama stvarali buku na svako spominjanje imena ozloglašenog Amana, koji se u Esterinoj knjizi spominje kao oličenje zla. Prema nekim tumačenjima stvaranje buke u Velikom tjednu kršćani su preuzeli od Židova kako bi otjerali đavla iz svetoga prostora. U etnološkim istraživanjima, kada je govor o udaranju u Velikom tjednu, ipak prevladava mišljenje da taj običaj simbolizira strah i potres što je nastao u času Isusove smrti. Podrijetlo mu vjerojatno seže u prva stoljeća drugog tisućljeća, kada općenito u Crkvi dolazi do porasta raznih pobožnosti i slikovnih uprizorenja događaja iz Isusova života.²⁷

Molitva *Jutrenja*, zajedno s obredom svijeća u Vazmenom trodnevju, bila je poznata već u 9. stoljeću, te je prema nekim istraživanjima udarac na kraju molitve bio znak završetka molitve, a davao ga je starješina ili predsjedatelj kora i to udaranjem brevijara o klupu. U kasnijim stoljećima susrećemo da je struktura *Jutrenja* u Vazmenom trodnevju uključivala molitvu svetopisamskih i otačkih čitanja, obred gašenja svijeća i običaj stvaranja buke. Stvaranje buke bilo je povjereno isključivo klericima, koji su to radili na diskretan način.²⁸ Prema njemačkom etnologu Moseru, običaj udaranja po klupama dobio je na žestini u 15. stoljeća kada su u njemu počeli sudjelovati mladići i djeca. Tijekom 16. stoljeća unutar katoličkom reformacijom u njemačkim zemljama običaj se premješta u izvancrkvene prosto-

27 Zanimljivo je primijetiti da je to razdoblje kada se Crkva žestoko bori protiv bičevalaca, koji su se u Katoličkoj crkvi pojavili u drugoj polovici 13. stoljeća. Bičevaoci (flagelanti, battuti, verberatores, vattenti) bili su poznati po samobičevanju tijela, osobito za vrijeme procesija u Velikom tjednu. Motivi bičevanja bili su dvostruki: poistovjećivanje s bičevanim Isusom i iskupljenje grijeha. I u hrvatskim priobalnim mjestima, osobito po otocima, postojale su bratovštine bičevalaca. Međutim, kakve veze ima samobičevanje članova bratovština sa šibanjem klupa u Velikom tjednu? Giovanni Ciappelli u opisivanju običaja vezanih za Veliki tjedan navodi da su se članovi bratovština u večernjim satima na Veliku srijedu i Veliki četvrtak okupljali u svojim sjedištima ili po crkvama, gdje su pjevali pokorničke psalme, a zatim stvorivši tamu poput one za vrijeme *jutrenja* (ufficio delle tenebre), kolektivno se bičevali. Tu povezanost bičevanja članova bratovština s molitvom *jutrenja* svakako nije zanemariva jer govori da su šibanje kao sastavni dio pobožnosti u Velikom tjednu prakticirale i bratovštine bičevalaca. Međutim, ne može se sa sigurnošću reći da je Crkva, kako bi iskorijenila bičevanje tijela, uvela praksu udaranja ili šibanja po klupama na kraju *jutrenja* kao spomen na bičevanje Isusa i okajavanje grijeha. Svakako, Ciappellijevo povezivanje bratovština bičevalaca s bičevanjem za vrijeme *jutrenje* ostavlja prostora za takva nagađanja, ali ono ima vrlo upitno znanstveno uporište.

28 P. Siffrin, *Settimana Santa*, 451; Pj. B. De Herdt, *Sacrae liturgiae praxis juxta ritum romanum in missa celebrationae officii recitatione et sacramentorum administratione divina*, Lovanii, 1894., Tomus II, 44; David di Paoli Paulovich, *Il canto patriarchino dell'Istria, del Quarnero e della Dalmazia*, Udine, 2005., 102.

re gdje su djeca ophodom po mjestu bučila simbolizirajući tjeranje Jude.²⁹ Po talijanskim i hrvatskim zemljama, običaj je i dalje ostao vezan za *Jutrenja*, dok je stvaranje buke izvan crkve bilo zapravo pozivanje u crkvu na obrede jer su, prema liturgijskim propisima, zvona bila zavezana od večernjih misa na Veliki četvrtak do vazmenog bdiženja na Veliku subotu. Djeca su tri puta prije početka obreda obilazili mjesto pozivajući drvenim instrumentima (čegrtaljke)³⁰ dolazak u crkvu, poput zvona koji su tri puta zvonila prije obreda. Djeca su tada izgovarala npr. "prvi baraban", "drugi baraban", "treći baraban" ili "prvi na ficij", "drugi na ficij", "treći na ficij".³¹ Prema važećim liturgijskim propisima i danas u to vrijeme ne zvone zvona, ali više nema pozivanja na obrede čegrtaljka ili sličnim instrumentima.

Zapisi i kazivanja koja nam govore da se običaj udaranja, stvaranja buke održavao ne samo kao dio molitve časoslova *Jutrenja* već i tijekom drugih obreda i pobožnosti u Velikom tjednu, npr. za vrijeme sv. misa, za vrijeme propovijedi, Gospina plača, treba ipak uzeti sa zadržkom znajući da oni koji nisu dobro upućeni u katoličku liturgiju i obrede često sve ono što se događa u crkvi nazivaju sv. misom.³²

Za običaj u hrvatskim primorskim krajevima prevladavaju nazivi *baraban* i *baticuro* slični onima u Italiji, dok u kontinentalnom dijelu predvladavaju nazivi *šibarina* i *šibanje*, koji su se koristili na njemačkom govornom području. U Zatonu kod Šibenika običaj se naziva i *šatran*, a u Kreševu u Bosni *kucanje*. Na talijanskom govornom području koriste se slijedeći nazivi: *terremoto*, *tenebrarum*, *baraban*, *gliù satiérie*, *catràppule*, *scurdàte*, *tremmete*, *bbatte porte*. Dok su hrvatski nazivi uglavnom dobili nazive po događajima vezanim za trenutke Isusove agonije uslijed smrti (*baraban*, udaranje, šibanje),

29 Hans Moser, "Die Pupermetten. Ein Beitrag zur Geschichte der Karwochenbräuche", u: *Volksbrauche im geschichtlichen Wandel*, München, 1985., 141-165.

30 Čegrtaljka (*škrebetaljka*, *klepetaljka*, *škrđajka*), samozvučno (idiofono) glazbalo, pri kojemu se drvena, nazubljena, valjkasta osovina tijekom vrtnje tare o učvršćenu daščicu proizvodeći veoma glasan zvuk. Raširena u svim vremenima i kod svih naroda u brojnim inačicama. U Hrvatskoj zamjenjuje crkvena zvona u preduskrsno vrijeme, tjera zle duhove u pokladama; usto je i navijački rekvizit na sportskim igralištima, dječja igračka i dr. <http://proleksis.lzmk.hr/16493/> (09. 09. 2015.)

31 Usp. Livija Milić, "Uskršni običaji u Splitu i bližim lokalitetima", *Ethnologica Dalmatica*, 4-5 (1995/1996), 142; D. Nimac, *Povijesno-etnografski*, 208-209.

32 'Baraban' kako se ovdje nazivalo jutarnju Vel. četvrtka, Vel. petka i Vel. subote" I. Bareša, *Kronika*, 54.

"na svršetku mise (barabanu)" <http://www.tzjelsa.hr/UserFiles/File/Plakat-Vela-Setemona.pdf> (20.06.2015.)

"za vrijeme Gospina plača na Veliki petak... i kada bi bila propovijed" <http://www.metkovic.hr/kultura/default.asp?izb=baraban.asp>, (20.06.2015.)

"na kraju noćnih misa na Veliku srijedu, četvrtak i petak (matutinae in tenebris)" <http://www.glasgacke.hr/?ispis=detalji&novost=4219&kat=73> (20.06.2015.)

talijanski pojmovi su inspirirani vremenskim održavanjem običaja (*tennebrarum* = noćnica, služba tame, scudrate od oscurità = tama) ili reakcijom prirode nakon Isusove smrti (*terremoto* = potres, *tremmete* = drhtanje, *bbatte porte* = udaranje po vratima).

Baraban je najučestaliji pojam u našim krajevima, osobito u Dalmaciji. Dobio je ime po razbojniku Barabi (Barabanu) kojeg je Pilat na zahtjev svjetine pustio na slobodu umjesto Isusa (Mk 15,6.15). U prenesenom smislu baraban je razbojnik, nitkov, propalica, nevaljalac.³³ Pojmom *baraban* nazivala se i cijela molitva *Jutrenja* (npr. na otocima Velom Ižu i Prviću),³⁴ kao i drvena naprava kojom se umjesto zvona od Velikog četvrtka do bdijenja na Veliku subotu puk pozivao u crkvu.³⁵ *Baraban* je bio često i samo naziv za šibu kojom se udaralo.³⁶ U okolici Trogira običaj su nazivali i *taraban*³⁷.

Šibarine (*šibarenje*), kao spomen na bičavanje Isusa, ovim običajem se ilustrirala osveta Židovima i šibanje Jude koji je izdao Isusa.

Na temelju liturgijskih knjiga, različitih zapisa i svjedočanstava možemo zaključiti da je običaj simbolizirao slijedeće: buku, štropot, udaranje koji su se zbivali za vrijeme Isusova uhićenja od strane židovskih vojnika; Judinu izdaju; prelaćivanje i udaranje razbojnika Barabe; reprodukciju Kristova bičevanja i reakciju prirode (potres)

nakon njegove smrti; osvetu Židovima koji su bičevali Isusa; Isusovo trpljenje udaraca koje je dobio; udarce koje je Isus dobio dok je bio zavezan u prostorijama židovskog Velikog vijeća; galamu prisutnih koji su vikali Pilatu da razapne Isusa. Jednom riječju, sva tumačenja naglašavaju da je riječ o dramaturškom uprizorenju događanja koji su se zbivali prilikom muke i smrti Isusove.

5. Jutrenja i stvaranje buke (*batiscur*) po župama u Istri

Tragovi *Jutrenja* i običaja po župama u Istri danas su zabilježeni u ponekim zapisima i sjećanjima pojedinaca i to uglavnom po mjestima zapadnog i južnog djela Istarskog poluotoka. Za cijeli obred *Jutrenja* u Velikom tjednu koristili su se izrazi: *Ufficio delle tenebre*, *Ufizi*, *Tenebrarum*, *Le profezie* ili samo pak *Batiscur*. Djeca su pozivala na obrede u crkvu riječima "na uficij (ai ufizi)"; dođite na batiscur (venite al batiscur); "dođite na veliku misu "venite alla messa grande", a pritom su koristili drvene instrumente, *čegrtaljke*. U Ližnjanu drveni instrument su nazivali *škrkotavnica*, u Sv. Petru u Šumi *škrebetalica*, u Kršanu *škrebatalja*, u Bujama *škrebetaljka*, u Brtonigli *škrbatulja*.³⁸

Kao i iz drugih krajeva, i iz istarskih župa kazivači se rado prisjećaju običaja udaranja, ali i pjevanja psalama, svetopisamskih i otačkih čitanja (profezia) i gašenja svijeća na svijećnjaku (triangulu) kojeg su nazivali i *rastel* ili *restel*.³⁹ U Riječniku venecijansko-dalmatinskog dijalekta istaknuto je da su se čitanja tj. *Jutrenja*, na Veliku srijedu, Veliki četvrtak i Veliku petak po istarskim kao i po dalmatinskim župama pjevala na starim i lijepim hrvatskim napjevima.⁴⁰

Sam običaj udaranja uglavnom je poznat pod pojmovima vezanim za talijansku složenicu *batiscur*, (*batti in scuro* – udarci/udarati

Običaj stvaranja buke i udaranje u molitvi Časoslova Jutrenja. Povijesno-etnografska analiza običaja s naglaskom na župe na Istarskom poluotoku

- 33 U Italiji od 1982. djeluje glazbena folk grupa pod imenom Barabàn. Njezini glazbenici razvili su originalnu glazbenu sintezu između tradicionalnih modela i suvremenog ukusa, a nastupaju diljem Europe i Amerika. Ime je izvedeno iz aramejskih riječi *Bar* *Aba* (sin učitelja). Baraban je izraz čest u mnogim jezicima indo-europskog podrijetla. U slavenskim zemljama ovom se riječju naziva bubanj. U sjevernoj Italiji poprima različita značenja: baraba, stari nitkov, buntovnik, beskućnik (Barabba, vecchio, monello, barabin, soversivo, ribelle, vagabondo). (više na: <http://www.baraban.it>, 20.06.2015.) "Baraban" na ruskom znači bubanj, a može značiti i bubnjić (u uhu). Također ima značenje cilindra u tehnici, a u arhitekturi znači cilindričnu podlogu kupole.
- 34 "U predvečerje se dolazilo na službu 'Baraban' tj. svečanog pjevanja Oficija." (L. Marijan, Veli Iž., 103. 'Idemo na *baraban*' ili 'Sada će početi *baraban*', što je značilo da idemo na obred ili da će uskoro obred početi (Prvić Šepurina, Svjedočanstvo N. Skroze)
- 35 U Korčuli se "u crikvi čuva *baraban*, posebnu čegručšu koja se vrtila naslonjena na zid od crikve i čije bi se čegrcanje čulo do daleka" <http://www.korcula.net/default.htm> (16.4.2015.)
- 36 U župi Bagalović u Neretvanskoj dolini "za dicu i mladež posebno je bija zanimljiv jedan prastari običaj po kojemu se donosilo u crkvu lipo urešenu šibu 'baraban' što je u crkvi često bilo zloupotrebjeno. Naman dici nikad nije bilo do kraja jasno: smimo li barabanon lupat po koru ili ne?" Klemo Marević, *Bagalovići – judi i događaji*, Velika Gorica, 2005., 133.
U Šepurini na otoku Prviću *baraban* je šiba kojom su roditelji tukli djecu "valjalo je ubrati zgodnu odeblju šibu – baraban....Te barabane mornari su nakon što bi bili nošeni u procesiji na Veliki petak vezivali na jarbole kako bi im donijeli blagoslov i zaštitu. D. Šarac, Običaji u Dalmaciji
- 37 Usp. K. Škoda, M. Držić, Godišnji običaji, 75.

- 38 Di Paoli Paulovich kada donosi nazive s područja Istre sve navodi na talijanskom jeziku "crazola, scrasola (Barabana), scargata, scarigato, screbatisa o scrobatisa (Buie), scrbatuia (Verteneglio), compieta, sigale o batitangoli (Cittanova), grissolon (Umago), scacaccola-scarchetanzia (contado di Parenzo), batacolo, batitangolo, batitoco, scarpanzia, grisola (Pola e Orsera), scargatanzia o sgargatanzia (Montona), scarpanzia (Rozzo), scargatale (Piemonte)... scargatanzia (Santa Domenica di Parenzo, ma ancej Pisino), zigala, crepitacolo, batterela (a Pisino), trapatacolo (Dignano), grila (Gallesano), grissola (Vale)" dok će one nazive koji su se koristili na području Trsta u Italiji navoditi na hrvatskom ili slovenskom "drdračke, drče, škrebetalje, klepetci, škrč'tulje ili drdlce". D. Di Paoli Paulovich, *Il canto*, 115.-116.
- 39 D. Di Paoli Paulovich, *Il canto*, 98.
- 40 E cosi' nell'Istria avveniva come nella Dalmazia, dove le lezioni del "Mercoledì", Giovedì e Venerdì Santo erano sempre accompagnate da un canto ecclesiastico dalmata, di antichissima origine e straordinaria bellezza". L. Miotto, *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata*, Trieste, 1991., 146.D. Di Paoli Paulovich, *Il canto*, 98.

u tami). U Ližnjanu je to *batiškur*, u Galižani *batiscur*, u Vodnjanu *batiscour*, u Rakalju pak susrećemo glagol *batićati*. Udaranje šibama i štapovima bio je znak vjere i protiv zla koje je nanijeto Kristu; da dobro pobijedi zlo, tuklo se zlo nanijeto Kristu, kako bi svjetlo pobijedilo tamu. Djeca, negdje samo sakristani, stvarali su buku udarajući šibama (*bacchete, pali*) po podovima, pragovima oltara i klupama. U Umagu se govorilo *udarati po klupama (far i boti)*. U Galižanu muškarci su tukli po pragovima crkve i po klupama. U Vodnjanu žene bi kleknule i dale svoj doprinos udarajući rukama po klupama, dok bi neka nestašna djeca za to vrijeme pribijala o klupe njihove suknje.⁴¹ U Novigradu djeca su čekala ispred crkve oboružani "zigalama" i "bati-tangolima", te su ulazila u crkvu kada je predsjedatelj udario rukama po ambonu, stvarajući pritom zaglušujuću buku koja je prestajala tek kada bi ih sakristan potjerao iz crkve. U Galižanu su mladići donosili šibe izrađene od kore brijestova i ladonja s kojima su udarali po zidovima, podovima i klupama. U Motovunu dječaci su udarali po podu maslinovim granama stvarajući buku, dok je sakristan (nonzolo) to činio velikom škrgotovnicom (scargatanzia). U Bujama je sakristan udarao po klupama koje su bile smještene iza glavnog oltara.⁴² U Rakalju se šiba pravila u obliku bata (čekića), odatle i ime batićati, kako to tumači g. Andeo Vale: "od debljih vinovih loza pravio se štap koji je na vrhu morao imati izgled bata (čekića)".⁴³ No, u Kršanu prema svjedočanstvima gospođe Albine Serović, rođene 1930., nije bilo nikakvih udaranja, niti stvaranja buke (batiskura). Ona se sjeća samo "škrebatalja" koje su se koristile umjesto zvona pozivajući vjernike na obrede u crkvu. Tih dana kao dijete odlazila je na mise zornice na kojima se dosta pjevalo, ali, po njezinom tumačenju, to nije bila molitva iz "uficija". Običaja se ne sjeća niti svećenik Vilim Grbac, župnik katedralne župe Uznesenja Marijina u Puli i generalni vikar Porečke i pulske biskupije, rodom iz Lanišća.

Akademik Josip Bratulić, prisjećajući se svojih dječaćkih dana u

41 Slično je bilo i na otoku Rabu: "Mi smo dica bili uzbuđeni deset dana prije. Tada se pivalo, a ne čitalo. Trajalo bi tri ure. Na veliki Petak ugase se sva svjetla, sve svijeće, potpuni mrak. Mi djeca nismo mogli izdržati, pa bi prije počeli škripati, lupati, a župnik nas je opominjao. Oni koji nisu škripali, oni su tukli. Tuklo se sa svačim, što je netko pripremio ili imao na dohvata ruke, kamenjima, čekićima, svime. Glavno je bilo napraviti buku i galamu, kao simbol patnje Kristove. Nama su bile glavne škripalice, koje su se posebno radile za to vrijeme, što bi rekli Talijani 'apósito per il baraban' (posebno, samo, za baraban). Nekim ženama koje su sjedile zabili bi kamižote (halje, suknje) za banak i čekali s nestrpljenjem da ustanu, i kada ne bi mogle mi bi zafrkavali". (Svjedočanstvo Miljenka Domijana, 20. 03. 2015.)

42 D. Di Paoli Paulovich, *Il canto*, 101.-102.

43 Svjedočanstvo Andela Vale iz Rakaja, 30. studenog 2009.

župi Svetog Petra u Šumi ovako opisuje svoj doživljaj slavlja obreda i pobožnosti u Velikom tjednu: "Poseban mi je doživljaj bio za vrijeme obreda u Velikom tjednu. U nas je bila škrebetalica kojom se škrebetalo za vrijeme pojedinih obreda. Naši su pjevali i čitali ikavicom. Ono što je za mene bilo posebno zanimljivo, oni što su čitali/pjevali znali su tekstove napamet. Oni su se cijelu godinu pripremali za tu svečanost. Dobro se sjećam i gašenja svijeća. Ostala bi zadnja svijeća ona koja simbolizira Isusa i svećenik bi ju sakrio, nastao bi mrak što je simboliziralo pomrčinu sunca kad Isus umire. I nakon toga je bio mrak, i kako bi se uprizorio potres koji se dogodio kad je Isus umro, škrebetalo se, ali i udaralo šibama. To nije bila batina, to je bila šiba s kojom se udaralo po klupama. Pričalo se da bi lajavice ženske, koje su olajavale druge, dobivale tada batine, to je naime bila kazna i sud zajednice pojedincima koji su se na neki način ogriješili o njezina pravila. Kako je bio mrak, netko bi stao iza njih i slobodno ih je tukao jer se nije vidjelo tko ih tuče. To nije bilo dio običaja, već su si pojedinci priuštiti, razmišljajući da, ako ih je dotična olajavala, to im je prigoda da joj se osvete."

Zanimljivo je i svjedočanstvo iz Ližnjana: "U Ližnjanu uvriježen naziv na nadolazeći Uskrs je Vazam. Događaj batiškura očekivao se za vrijeme Velikog petka ili 1 do 2 dana uoči tog blagdana. Na Veliki petak održavala se večernja misa na koju smo dolazili sa štapovima i čegrtaljka (škrkotavnicama). Svi oltari bili su prekriveni crninom, a samo mala svjetlost dolazila je s glavnog oltara. Nestanak svjetla bio je znak da počnemo udarati šibama i štapovima po crkvenim stolovima uz gromoglasno zavijanje čegrtaljki. Mi smo to zvali *batiškuri*. To je bilo veliko veselje, naročito za nas djecu, koji smo to danima priželjkivali. Sjećam se događaja kada je od siline udaranja napukla jedna crkvena klupa. Galama (udaranje) je trajala više od 10 minuta. To je, po mom mišljenju, znak vjere i protiv zla koje je nanijeto Kristu. Po mom mišljenju, naziv *batiškuri* dolazi od talijanske riječi 'bate' - 'tući' i 'scuro' - 'tama'. Cilj je da dobro pobijedi zlo; tuče se zlo nanijeto Kristu, a svjetlo pobjeđuje tamu. Kada smo završili upalilo bi se glavno svjetlo. Misa se poslije nastavljala. To je uvijek bilo navečer. Običaj se održavao za vrijeme Italije, negdje do 1945. godine. Kad je završio rat, tadašnje vlasti zabranile su takve običaje. To se više ne radi - običaj je iščeznuo."⁴⁴

44 Svjedočenje Samante Paronić iz Ližnjana (siječanj, 2014.)

Zaključak

Ovaj prikaz razvoja i prakse molitve časoslova *Jutrenja* i običaja udaranja i stvaranja buke, zorno pokazuje da su crkvene i društvene promjene utjecale na njihovu strukturu i vremensko održavanje (dane i sate). U svom izvornom obliku, običaj i molitva su predstavljali jednu cjelinu, što je vidljivo i iz naziva koji tumače sam običaj, tj. u cijeli je obred bila uključena molitva psalama, obred svijeća i stvaranje buke. Simbolička tumačenja kao i mnogobrojni nazivi ukazuju na lokalne posebnosti, ali i rasprostranjenost običaja koji se uvijek i svugdje shvaćao u kontekstu kršćanskog spomena muke i smrti Kristove u Vazmenom trodnevlju. Iako na prvi mah izgleda da je običaj šibanja kao zabava mlađih prevladala nad drugim događanjima u obredu, i pisani i usmeni izvori nam govore da se pridavala velika važnost svim elementima obreda, osobito pjevanju. Običaj je službeno ukinut liturgijskom reformom započetom 1950-tih godina koja je završila Drugim vatikanskim koncilom. U pojedinim hrvatskim župama susrećemo praksu ovog običaja sve do 1970-tih.

Kao što je prethodno spomenuto, o običaju po župama u Istri doznajemo prvenstveno na temelju sjećanja pojedinaca iz mjesta zapadnog i južnog dijela poluotoka. U Ližnjanu je to *batiškur*, u Galižani *batiscur*, u Vodnjanu *batiscour*, u Ratkaju se javlja glagol *batićati*. Pojmovi proistječu iz talijanske složenice *batiscuro* (*batti in scuro* – udarci/udarati u tami). *Batiscuro* se koristio i za cijeli obred *Jutrenja* u Vazmenom trodnevlju (*venite al batiscuro*-dođite na batiscur), ali su se za obred koristili ipak više drugi nazivi *ufficio delle tenebre*, *ufizi*, *tenebrarum*, *le profezie*, *jutrenja*.

Iako se običaj u potpunosti profanirao, pohvalne bi bile inicijative da se, prateći razvoj liturgije, obnovi obred *Jutrenja* s tradicijskim pjevanjem i to samo na Veliku srijedu, jer dani u Vazmenom trodnevlju obiluju drugim vjerskim događajima. Na takav nači bi se sačuvala i vjerodostojno prenosila ova tradicijska kultura.

Sažetak:

Običaj stvaranja buke i udaranja u molitvi Časoslova *Jutrenja*

Povijesno-etnografska analiza običaja s naglaskom na župe na Istarskom poluotoku

Običaj stvaranja buke i udaranja je dio kršćanskog obreda i molitve Božanskog časoslova, tj. *Jutrenja* u Velikom tjednu. Obred se, kako je bilo propisano i službenim liturgijskim knjigama, sastojao od pjevanja psalama, gašenja svijeća, te stvaranja buke i udaranja. Pučka terminologija za običaj stvaranja buke obiluje raznim nazivima i višeznačnim tumačenjima. U hrvatskim primorskim krajevima prevladavaju nazivi slični onima u Italiji (*buka*, *udaranja*, *batiscuro*, *baraban*), a u kontinentalnim krajevima, vjerojatno pod germanskim utjecajem, pojmovi *šibarina* i *šibanje*. Običaj je simbolizirao dramaturško uprizorenje događanja koji su se zbivali prilikom muke i smrti Isusove, a datira/potječe iz sredine srednjega vijeka. Službeno je ukinut liturgijskom reformom započetom 1950-tih godina koja je završila s Drugim vatikanskim koncilom. U pojedinim hrvatskim župama susrećemo navedenu praksu sve do 1970-tih. O ovom običaju u Istri doznajemo prvenstveno iz pojedinačnih sjećanja iz mjesta zapadnog i južnog dijela poluotoka. U Ližnjanu se koristi pojam/naziv *batiškur*, u Galižani *batiscur*, u Vodnjanu *batiscour*, u Ratkaju *batićati*. Navedeni pojmovi proistječu iz talijanske složenice *batiscuro* (*batti in scuro* – udarci/udarati u tami), a taj se pojam koristio i za cijeli obred (*venite al batiscuro* – dođite na batiscur), za koji su se koristili uglavnom nazivi *ufficio delle tenebre*, *ufizi*, *tenebrarum*, *le profezie*, *jutrenja*.

Ključne riječi: stvaranje buke, udaranja, *Jutrenja*, šibanje, Vazmeno trodnevlje, pjevanje psalama, gašenje svijeća

Običaj stvaranja buke i udaranja u molitvi Časoslova *Jutrenja*. Povijesno-etnografska analiza običaja s naglaskom na župe na Istarskom poluotoku

Summary:

The Custom of "Stvaranje Buke" and "Udaranje" in the Sunrise Service *Jutrenja*

Historical and ethnographic analysis of the custom with focus on the parishes in the Istrian peninsula

The custom of *stvaranje buke* [making noise, or *strepitus*] and *udaranje* [slamming] is part of the Christian ceremony and prayer in the Divine Liturgy, the so-called *Jutrenja*, during Holy Week. The ceremony, as prescribed in the official liturgical books, consisted of the singing of psalms, extinguishing of candles, and the making of noise and slamming. Folk terminology for the custom of making noise includes many names and various interpretations. At the Croatian northern coast, the names are reminiscent of those in Italy (*noise, slamming, batiscuro, baraban*), while in continental areas, probably under the Germanic influence, the terms are *šibarina* and *šibanje*. The custom symbolised a dramaturgical representation of the events that happened during the passion and death of Jesus, and dates back to the High Middle Ages. It officially ended in the reform of the Holy Week ceremonies that began in the 1950s and that was completed at the Second Vatican Council. In some Croatian parishes, the practice was alive all the way to the 1970s. We found out about the custom in Istria primarily through personal recollections in the western and southern part of the peninsula. In Ližnjan, the term/name *batiškur* is used, in Galijana, it is *batiscur*, in Vodnjan, it is *batiscour*, and in Ratkaj, it is *batičati*. The said terms are derived from the Italian compound word *batiscuro* (*batti in scuro* – bangs/banging in darkness), which was also used for the entire ceremony (*venite al batiscuro* – come to the *batiscur*), where the names *ufficio delle tenebre, ufizi, tenebrarum, le profezie, jutrenja* were usually used.

Keywords: *stvaranje buke, udaranje, Jutrenja, šibanje, Tenebrae, singing of psalms, extinguishing of candles*

Noel Šuran

Crkveni običaji u Istri: Pasijska baština između nestajanja i nastajanja?

*Tempora mutantur et nos mutamur in illis*¹.

Uvod

Naslov ovog rada upućuje nas u samu bit problematike kojom ću se baviti u ovom tekstu. Osvrnut ću se, s jedne strane, na običaje koji su nestali ili nestaju zbog promjena u Crkvi nakon Drugog vaticanskog koncila, ali naravno i zbog drugih razloga, primjerice nakon promjene župnika u župi, izgradnjom novih crkvenih objekata i sl., a s druge strane na stvaranje novih običaja kao reakciju na to stanje.

Promjena pogrebnih običaja u župi Sv. Mohora i Fortunata u Lindaru

"Krene li se iz Pazina u istočnom pravcu prema Labinu, vijugava cesta vodi kroz Draželj na visoravan sela Lindar, koji je udaljen četiri kilometra od Pazina, na visini, sa kojeg pogled obuhvaća veliki dio Istre prema planinama Ćićarije i Učke. Ostaci bedema i kula ukazuju na to, da je Lindar nastao kao prehistorijsko utvrđenje, koje je držalo pod paskom cijelu dolinu Pazinskog Potoka i uvalu koja vodi prema Pićnu." (Ujčić, 73, 1953.) Lindarska župa Sv. Mohora i Fortunata, pripada pićanskom dekanatu. Proteže se uzdužno deset kilometara, od Ivoli na sjeveru do Žminja na jugu". (Krizman, 20, 2011.). "Lindar je bio stara hrvatska župa, drevni ruralno-urbani organizam u kojem su

1 Vremena se mijenjaju, i mi se mijenjamo s njima.

dominirali hrvatski etno-kulturni korijeni, premda su se u njegovo izvorno društveno tkivo u tijeku idućih stoljeća infiltrirali doseljenički morlački i furlansko-krnjelski i venetski elementi.” (Fabris, 9,2002). U Lindaru se nalaze četiri crkve, župna crkva Sv. Mohora i Fortunata, ”trobrodna neoromanička crkva sagrađena početkom 17. stoljeća, s pet mramornih oltara, a glavnim oltarom dominira pala s likovima BDM te svecima zaštitnicima, čiji su portreti u tehnici mozaika prikazani i na pročelju crkve.” (Krizman, 19, 2011), grobljanska crkva Sv. Martina ”u samom selu je crkvice Sv. Sebastijana. Na njenim vratima je ploča s glagoljskim slovima iz 16. stoljeća. Kod ulaza u Lindar je gotička crkva Sv. Katarine iz 14. stoljeća. Crkva ima predvorje, takozvana ”lopa”, ili ”lopica”, jedno od najstarijih te vrste u Istri. Sačuvane su zidne slikarije, nastale oko 1400. godine. U njima su ’ugrebeni’ glagoljski zapisi (grafiti) koji pojačavaju zanimljivost slika. Crkva ima lijep gotički portal. Zidnu kompoziciju (sliku) ”živi križ” radio je nepoznati domaći majstor godine 1409.” (Ujčić,74,1953.). U Lindaru i okolnim mjestima danas živi sedamstotinjak ljudi. Žitelji samog mjesta i okolnih sela i zaselaka ukapaju se na groblje u Lindaru. Izgradnjom mrtvačnice 2009., pored groblja Sv. Martina, ugasio se pogrebni običaj u Lindaru. Do tada običaj je bio da se pokojnika izložilo na *katafalk* (odar) u kapelu Sv. Sebastijana i Roka u središtu mjesta. Taj je običaj uveo Ivan Bartolić, po kazivanju Vinka Zidarića, kada je došao na župu u Lindar². Tu je pokojnikovo tijelo bilo izloženo do dolaska svećenika koji je na sebi nosio pluvial (plašt), te uz pratnju križa i zvonjavu malog zvona sa zvonika, došao iz župne crkve Sv. Mohora i Fortunata. Nakon obreda u *Baštijanu*, kako lindarci zovu spomenutu kapelu, pogrebna povorka krenula bi prema *veloj crikvi*, uz zvonjavu sva tri zvona. Prilikom ulaska u crkvu, orguljaš i pjevači pjevali bi *lindarski vers* ulazne pjesme *Pokoj vječni* koja se izvodila uz pratnju orgulja³. Misa je u pravilu bila pjevana, tu misu lindarci nazivaju *lindarska stara maša*. Orguljašu i zvonaru plaćala se usluga sviranja i zvonjenja⁴. Nakon ulazne pjesme, pjevalo se *Gospodine smiluj se*, nakon toga iza prvog čitanja izvodilo se *Pokoj vječni*, prilikom prikazanja pjevalo se *Gospodine Isuse Kriste*, potom je slijedilo *Svete Jaganče Božji*, tijekom pričesti izvodilo se *”Svjetlost vječna svjetlila mu/njoj”*. Na kraju kod odrješenja izvodilo se *Pomozite sveci Božji* i

- 2 Prije njega pokojnika se nosilo u župnu crkvu. Pokojnika bi se prethodno držalo u kući, taj običaj nazivao se ”Veja”. Čuvanje mrtvaca u kući do pokopa.
- 3 Kao zanimljivost valja spomenuti, ako je pokojnik bio iz *grada*, tako lindarci zovu mještane samog mjesta Lindar, na *organ* (pjevalište) bi dolazilo više crkvenih pjevača, ako bi pokojnik bio iz *Polja*, kako lindarci zovu žitelje okolnih sela i zaselaka, onda bi pjevanje izvodio sam orguljaš.
- 4 Pokojni Jušte Zidarić mlađi uzimao bi za plaću sviranja mise i zvonjenja 150 kn.

*Izbavi me gospodine od smrti večne*⁵. Svi napjevi izvođeni su u lindarskom stilu. Nakon toga krenulo bi se s pokojnikom prema groblju, do kojeg je pješice trebalo otprilike petnaestak minuta, uz zvonjavu sva tri zvona. Svećenik bi cijelim putem pjevao psalme, kao na primjer *Smiluj mi se Bože* i druge. Kako sam spomenuo, nakon izgradnje mrtvačnice kraj groblja pokojnika se više ne nosi u župnu crkvu, nego ga se iz mrtvačnice nosi na groblje. Tada je uveden novi običaj: kad povorka krene iz mrtvačnice, zvonar zvoniti sa zvonom crkvice Sv. Martina⁶ dok se ne dođe do groba. Nakon ukopa, rodbina i prijatelji odlaze na misu zadušnicu u župnu crkvu. Danas je misa za pokojne tiha, a lindarska maša više se ne izvodi.

Uloga pojedinca u opstanku običaja

Vrlo često smo svjedoci promjena koje dolaze prilikom promjene župnika, smrću orguljaša ili sakristana. Tako su mnoge stare pjesme, ali i *užance* (običaji), nestale npr. u Lindaru nakon smrti zadnjeg orguljaša iz obitelji Zidarić. ”Neke seoske župe u Istri imale su u prošlosti veliku pomoć u crkvama od svojih orguljaša. Oni su većinom bili ljudi dobrog glazbenog sluha s osnovnim muzičkim znanjem i s puno dobre volje da pomognu u liturgiji svoje župe” (Bartolić, 165, 1979.). Svirali su na svoj specifičan način. Oni su uistinu bili autentični tra-

- 5 Izbavi me gospodine od smrti vječne/u dan onaj strašni kad se budu kretala nebesa i zemlja/ Kada dođeš suditi svijet ognjem.../, nakon Drugog vatikanskog sabora zbog teoloških razloga ova pjesma više nije bila prikladna za izvođenje i zbog toga je izbačena iz repertoara.
- 6 Godine 2002. nabavljena su dva nova zvona za zvonik, od 520 i 385 kg, koja su postavljena uz staro veliko zvono. Zvona iste težine skinuta su sa zvonika za vrijeme Italije te pretopljena u topove, nakon toga su postavili mala zvona sa Sv. Sebastijana i Sv. Martina na zvonik. Kupnjom i postavom novih zvona, dva mala zvona skinuta su i vraćena, jedno na preslicu grobljanske crkve Sv. Martina, a drugo na crkvu Sv. Katarine.

Sl. 1: Običaj kićenja pokojnika u kući prije pogreba. Mlada djevojka umrla od gripe španjole, 1917. u Lindaru. (Vlastita arhiva)

Crkveni običaji u Istri: Pasijska baština između nestajanja i nastajanja?

dicijski glazbenici koji su njegovali svoj stil i imali svoj repertoar. Tako su u Lindaru bili i poznati orguljaši Zidarići. Valja istaknuti kako su u Lindaru orgulje kontinuirano kroz tri generacije, više od 120 godina, svirali orguljaši iz te čuvene obitelji (Franjo Zidarić bio je orguljaš 30 godina; nakon njegove smrti 1914., sviranje orgulja preuzima njegov nećak Just Zidarić Piščurić koji tu službu obnašao punih 70 godina⁷; 1984. godine, nakon njegove smrti, naslijedio ga je najstariji sin Just koji je svirao više od dva desetljeća, do svoje smrti 2007.) Naravno da su u toj dugoj tradiciji Zidarići stvorili i svoj specifičan stil koji se razlikuje od glazbenog stila ostalih krajeva. Nakon smrti Justa Zidarića mlađeg prekinuta je ta duga glazbena ali i kulturna i obiteljska tradicija. Zajedno s njima nestala je tradicija koja je bila građena više od 120 godina. Međutim, rođena je nova tradicija, kojoj ćemo tek u budućnosti pridati važnost. Naime, danas orgulje u lindarskoj crkvi svira mlada orguljašica Matea Mijandrušić, koja je završila osnovnu glazbenu školu i orgulje svira po notama. Repertoar koji ona danas izvodi odabrao je bivši lindarski župnik mons. Ivan Bartolić⁸, koji je uveo u liturgiju nove pjesme⁹. Činjenica je da ako u župu koja ima određenu glazbenu tradiciju dođe župnik 'glazbenjak', tada on vrlo često unosi određene promjene, modernizirajući pritom repertoar, a u tom slučaju se određeni stariji glazbeni oblici gube. Često su ti stari napjevi okarakterizirani kao "staromodni" i nameće se potreba da ih se "modernizira". Ako pak na župu dođe svećenik bez sluha, tada se tradicijski oblici sačuvaju. Nakon Drugog vatikanskog sabora nametnula se potreba skladanja novih misa¹⁰ na hrvatskom jeziku, ali i novih pjesama¹¹ poput Bartolićevih pjesama "Isuse volim te", "Sve vode gospodnje" i dr. Šezdesetih godina u Tinjanu je mons.

7 Nagrađen je papinim priznanjem 1984.

8 Mons. Ivan Bartolić rođen je u Karojbi 27. svibnja 1921. godine. Od 1949. do 1961. bio je generalni prefekt i nastavnik glazbe u sjemeništu u Pazinu. Nakon Drugog vatikanskog koncila skladao je u duhu promjena liturgijske pjesme. Poznata je Bartolićeva misa. U Porečko-pulskoj biskupiji dugi niz godina obnašao je dužnost pročelnika za liturgiju i crkvenu glazbu. Od 1982. do 2013. župnik je župe Lindar.

9 Mons. Ivan Bartolić mnoge je pjesme skladao, ali i obradio neke tradicionalne: "Pjesme koje su stari pjevači pjevali ja ih sam harmonizirao, oni su pjevali po domaće u skali istarskoj, ja sam to napravio da bude za četiri glasa i to se više puta pjevalo na raznim svečanostima kao nešto naše (pjesma Budi hvaljeno)". (Kazivao: mons. Ivan Bartolić)

10 S obzirom da je nakon Drugog vatikanskog koncila promjenom jezika došlo i do promjene metrike u stihu, postojeće glazbene melodije nije bilo moguće sačuvati, već je trebalo skladati nove melodije, npr. staroslavenski "Gospodi pomiluj" metrički je kraći stih od hrvatske inačice "Gospodine, smiluj se" i taj stih nije moguće uklopiti u melodijski obrazac starog napjeva.

11 Peran, Galetić, Klobučar, Leščan, Novak, i dr.

Ivan Bartolić skladao novu hrvatsku pučku misu, koju danas redovito izvode gotovo u svim istarskim crkvama. U spomenutom možemo prepoznati stvaranje novog običaja. Uistinu, Bartolićevu misu kroz dogledno ćemo vrijeme smatrati starom, tradicijskom i istarskom, a to su pridjevi koje volimo nadodavati kako bismo pridali čemu veliku vrijednost i važnost. Valja spomenuti kako su u vrijeme orguljanja Justa Zidarića Piščurića (do 1936.) izvođene latinske mise od Riccija, Menegazzija pa sve do Volarića i drugih, koje danas nose epitet 'naše, starinske'. Vrlo često se dešava da ih između ostalih djela uvrstavamo u razne programe smotri starocrkvenih napjeva. U ono vrijeme ti napjevi su bili moderni, kao što su sada moderne pjesme novih duhovnih pokreta¹². Za dvadestak godina spomenuto će se promatrati kao nešto staro i vrijedno istraživanja. "U Lindaru su od najveće starine vršeni crkveni obredi na staroslavenskom jeziku. I matice krštenih iz 17. stoljeća svjedoče o upotrebi slavenskog jezika i glagoljice." (Ujčić, 74, 1953.). Tome u prilog ide i rukom pisana pjesmarica sa staroslavenskim misama iz Lindara na kojoj je i potpis lindarskog orguljaša Frana Zidarića, koju sam dobio na poklon zajedno s ostalim starijima rukom pisanim partiturama i liturgijskim knjigama od Nade Zidarić, žene pokojnog orguljaša Justa Zidarića mlađeg. Iz toga možemo zaključiti da su se u Franino vrijeme u Lindaru svirale staroslavenske mise.

Crkveni običaji u Istri: Pasijska baština između nestajanja i nastajanja?

- 73 -

Sl. 2: Lindarski orguljaši, otac i sin, Jušte Zidarić i Jušte Zidarić mlađi. (Vlastita arhiva)

Prilikom promjene župnika u župi nerijetko dolazi i do promjene običaja. U Lindaru je običaj postavljanja "katafalka" (crna tkanina s bijelim križem na sredini, na koji se stavlja raspelo i četiri svijećnjaka sa upaljenim svijećama koje se stavlja u svaki kut tkanine)¹³ na mi-

12 Novi duhovni pokreti: Neokatekumeni, Karizmatici, Fokolarini, i dr.

13 Nekada se umjesto ove crne tkanine koristio veliki *katafalk* na koji je u misama

sama za pokojne. Kada je stari župnik otišao u mirovinu, zamjenio ga je mladi svećenik. Jednom prilikom novi svećenik nije postavio "katakalk" ispred euharistijskog stola, čovjek koji je naručio misu otišao je u sakristiju i pitao zašto nije "katakalk" ispred oltara. Svećenik mu je objasnio kako to teološki više nije prihvatljivo i kako se "katakalk" neće više koristiti. Onda je čovjek rekao: *Dobro, Gospodine, onda ne rabite delat nanka mašo*. Stari običaji se vrlo teško mijenjaju, ali kad se jednom prekinu vrlo lako odlaze u zaborav. Na Barbanštini¹⁴ je postojao običaj pjevanja sekvence:

*Ivan sudac hoće priti,
vas svit z vognjen popaliti,
nemoći se prid njin skriti...*

zapravo je to latinski *Dies Irae*¹⁵ koji se izvodilo na karminama¹⁶.

*"Na krminal se kantalo, prije nego se počelo isti i onda se molilo, to je moljenje na kantu*¹⁷. *To su puli nas bili posebni ljudi ki su to*

za mrtve bila postavljena mala crna *kasa* (mrtvački sanduk) na kojem je bila naslikana mrtvačka glava. Po kazivanju Vinka Zidarića, *kasu* je zamijenila spomenuta crna tkanina, koja ima istu ulogu - podsjetiti prisutne da se služi misa za mrtve. Tu novinu uveo je mons. Ivan Bartolić.

- 14 "Uz općinsko središte Barban, kojeg uvjetno možemo nazvati i gradićem, a koje se nalazi na 229 metara nadmorske visine, uz cestu Pula-Labin, Barbanštini pripada još 73 naselja, u kojima živi nešto više od 3000 stanovnika." (Barbanska dota, ur. Josip Maurić, Barban:KUD "Barban", 2007.)
- 15 "Dies Irae" (Dan gnjeva) latinski je himan iz 13. st. koji se pripisuje Tommasu da Celanu. Himan opisuje Sudnji dan, posljednju trubu koja poziva duše pred prijestolje Božje odakle će dobri biti spašeni, a zli protjerani u vječni plamen.
- 16 "Nakon sprovoda, običaj je rodbinu i susjede pozvati na tzv. krmine ili karmine. Riječ dolazi od latinske riječi "carmen" ili množina "carmina", a znači "pjesma". Naime, drevni je bio običaj na grobu pokojnika pjevati psalme, pjesme koje izražavaju kajanje, klanjanje i zahvalu Bogu. Nakon svake otpjevane pjesme, na grob se položio cvijet. S pokojnim se ostajalo dugo, pa se i jelo na grobu. Njegovi su najbliži smatrali da mu tako čine ugodno društvo. Eto, zato se na sprovodu pjeva, na odar donosi cvijeće, baca zemlja, a nakon sahrane, ne na grobu, nego ugodnije za stolom, zajednički blaguje. Taj je običaj drevan. Tako su činili i poganski narodi prije kršćanstva. Sve su to znakovi, kako se mrtvacu poštivalo jer nastavlja život na drugačiji način, koji je tek cilj živih. Latinski se to nazivalo "libatio", a u mnogim su grobnicama nađeni prilozima, razni predmeti koji su se postavljali u grob u uvjerenju kako to mrtvacu služi u novom životu." (<http://zupavodnjana.com/pojmovnik>)
- 17 Kanat - ovo dvoglasje danas izvodi pretežito hrvatsko stanovništvo Istre i Hrvatskog primorja. Kretanje dionica je u usporednim tijesnim (netemperiranim) sekstama s povremenom pojavom oktave. Ako pjevaju dva muška glasa, često se gornja dionica premješta oktavu niže, za tercu ispod vodećeg glasa, pa je i kadenca u unisonu. (Rješenje, Ministarstva kulture, zakon o zaštiti i očuvanju kulturnog dobra - Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja, 2007.)

znali, to su bili ljudi ki su kantali u kori, ki su to zali vodit, to je malo ki zna, kanta Ivan sudac to je trajalo po vure dokle se skantalo." (Rafe Glavaš). *"Puli nas na Brbanštini je bija jedan čovik ki je vajka hodija kantati kantu Ivan Sudac, po funerali njemu su ljudi dali nadimak Ivan Sudac.*" (Nevia Kožljan). Smrću takvih pojedinaca, ako dotični ne uspiju prenijeti na mladu generaciju, nestaje običaj. Danas se na Barbanštini više ne izvodi spomenuta pjesma, jedino što je ostalo je kolektivno sjećanje na pjevača Ivana Sudca.

Praćenje nastanka nekih novih običaja

Kao što određeni običaji nestaju tako se kontinuirano stvaraju i novi običaji. Oni nisu zbog toga manje vrijedni, dapače, ponekad su možda i autentičniji nego stari, jer stari nam običaji dolaze rekonstruirani, a nove možemo pratiti od njihova nastanka nadalje, kako će se razvijati i kako se mijenjaju. Pri pokušaju rekonstrukcije običaja koji su nestali lako se upadne u zamku jer često ne uzimamo u obzir da sjećanje nije paketić koji nam dolazi iz prošlosti nepromijenjen. Sjećam se da sam kod istog kazivača, dolazeći više puta i pitajući isto pitanje, dobivao različite odgovore. Mi svakom rekonstrukcijom stvaramo veću ili manju promjenu, ovisno koliko smo toga svjesni, stoga smatram da je vrijedno uvažiti činjenicu kako je zapravo bolje izmisliti neki običaj nanovo i pritom biti kreativan, nego krivo rekonstruirati stari. Stvaranja novih običaja često nismo ni svjesni, ali pod utjecajem antropologije svakodnevnice, Rocha Sulima, važno je pratiti, dokumentirati i analizirati sve ono što nas sada okružuje (svakodnevni život, poput ljudskih navika, običaja, svakodnevnih rutina, dokolice, životnih stilova, kultura i subkultura, osjećanja, vjerovanja, socijalnih interakcija, imaginarija...). "Antropologija svakodnevnice više je "kronika stvari" nego klasična "kronika misli", odnosno ideja... Ovu antropologiju piše onaj koji realno "djeluje" u životu, ponekad čak šetač koji svijet "analizira korakom", a ne istraživač koji odlazi na teren s etnografskim upitnikom, s gotovim projektom njegove cje-line... U antropologiji svakodnevnice svijet se jednostavno "bilježi" onako kako se događa." (Sulima,6, 2005). Ovdje želim prezentirati nastanak novih običaja, a koji se vezuju uz nedavni veliki događaj za Istru, ali također i za cijelu Hrvatsku, proglašenju blaženim don. Miroslava Bulešića¹⁸. Pri svečanostima proglašenja nastale su neke

- 18 Miroslav Bulešić rodio se 13.V.1920. u Čabrunićima, župa Svetvinčenat, u Istri. Osnovnu školu polazio je u Juršićima, sjemenišnu gimnaziju u Kopru, a teološke studije u Rimu. Kao svećenik (župnik u Baderni i Kanfanaru, zatim podravatelj sjemeništa u Pazinu) nesebično je i revno pastoralno djelovao, neustrašivo svjedočeci za evanđelje i Isusa Krista u doba organiziranog bezbožničkog progona

nove pjesme koje govore o mučeništvu blaženog Miroslava Bulešića. Pjesme su uglazbljene u takozvanoj "istarskoj ljestvici"¹⁹. Primjerice vlč. Josip Zović skladao je pjesmu za pratnju uz sopele koju je napisao poznati istarski književnik Danijel Načinović. Zović je u Istarskoj Danici 2014. opisao koncept svog skladateljskog rada: "Dobivši u ruke tekst himne blaženog Miroslava Bulešića, čiji je autor pjesnik Danijel Načinović, uočio sam da je to tekst pripremljen za trodobno izvođenje. S druge strane, blaženog Miru promatram u sredini gdje se pjeva istarski melos, roženice sviraju na "tanko i deblo". Pomislih: neka se i u pjesmi doživa sredina iz koje je on potekao! A zašto ne bi roženice pratile naše blaženike u vječnu slavu? Note su na visini koja odgovara roženicama tako da se može uskladiti i svirku i pjevanje. Skladano je po prvoj istarskoj ljestvici pa se može bez teškoće svirati na bilo kojem instrumentu." (Zović, 166, 2014). Vokalna skupina iz Lanišća²⁰ (mjesto gdje je blaženik podnio mučeništvo) u svoj

vjere i Crkve. Ljeti 1947. službeni je pratilac djelatelj sv. krizme mons. J. Ukmara po istarskim župama. Zbog vjernosti Bogu i odanosti Crkvi, neposredno nakon podjele sv. krizme podnio je mučeničku smrt 24.VIII.1947. u župnoj kući u Lanišću. Biskupija porečka i pulska provela je službeno kanonsko istraživanje o životu i žrtvi sluge Božjega. Njegov se grob nalazi u župnoj crkvi u Svetvinčentu (tekst preuzet sa pobožne sličice: SVEČENIK - MIROSLAV BULEŠIĆ - MUČENIK) Državno tajništvo Svete Stolice, dopisom od 12. veljače 2013. godine, priopćilo je da je Sveti Otac Benedikt XVI. dopustio da se obred proglašenja blaženim slugu Božjega Miroslava Bulešića obavi u Porečkoj i Pulskoj biskupiji u subotu, 28. rujna 2013. godine. (<http://miroslavbulesic.hr/miroslav-bulesic/zivotopis>)

- 19 Naziv "Istarska ljestvica" koju je tako nazvao skladatelj Ivan Matetić Ronjgov, danas je zamijenjen Bezićevim nazivom "Dvoglasije tijesnih intervala Istre i hrvatskog primorja" koje je ušlo i na UNESCO-vu Listu svjetske nematerijalne baštine. Taj fenomen je "zapravo kompleksan stil tradicijske glazbe koji nalazimo i izvan područja Istre i Hrvatskog primorja, no upravo na ovom području on živi najkompaktnije. U svojoj osnovi dvoglasje se zasniva na tijesnim (netemperiranim) tonskim odnosima i karakterističnoj boji tona, koja se kod vokalne izvedbe postiže snažnim pjevanjem kroz nos. Često tijekom izvođenja u obje dionice dolazi do improvizacije i variranja, no završetci u unisonu ili oktavi ostaju strogo pravilo. Tonski nizovi obuhvaćaju većinom od četiri do šest tonova. Metroritamaska struktura, formalna struktura i struktura pjevanog teksta kreću se od jednostavnih do vrlo složenih obrazaca". (Rješenje Ministarstva kulture, Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnog dobra - Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja, 2007.)
- 20 Lanišće i obližnje Podgaće, uz Žejane s druge strane Ćičarije, jedine su preostale oaze gdje se još može čuti bugarenje, starinski opori način pjevanja u veoma tijesnim intervalima sa sekundnim završecima. U Lanišću su organizirani naponi oko njegova očuvanja započeli 1976., kada je Mladenka Šverko Cotić okupila skupinu djevojčica školske dobi i poslala ih vrsnoj pjevačici Anđeli Poropat da ih nauči bugariti. Te su djevojčice bile Anita i Branka Grbac, Dijana Šverko, Irena Medica, Mirjana Vratović, Nedjeljka Mikac i Anita Buždon. Ubrzo su počele nastupati na folklornim manifestacijama, gdje su naišle na topao prijam, no životni putovi odveli su ih na raze strane. Do obnavljanja skupine došlo je 1993. poticajem Renata Pernića i iznova pod vodstvom Anđele Poropat. Zaredali su novi nastupi

tradicionalni napjev, koledvu²¹ "Boh se rodi, sunce naše, u Betlemu prosijaše", koju tradicionalno pjevaju u Lanišću na Badnjak, ispred crkve, uvrstila je novi tekst pjesme "Čabrunići selo malo", autorice Jagode Mravak. Tekst pjesme vokalnoj skupini poslao je glazbenik Bruno Krajcar.

MIROSLAV

(Jagoda Mravak)

*Čabrunići selo malo
Istri svojoj sina dalo,
Miroslav, Miroslav...*

*Život mladi Kristu dade
Da otjera naše jade,
Miroslav, Miroslav...*

*Život dade on za Krista
Da njegova Istra blista,
Miroslav, Miroslav...*

*Majka Crkva gleda njega
Predanog iz srca svega,
Miroslav, Miroslav...*

*Sad u Nebu slavi Krista
Jer mu duša sva je čista,
Miroslav, Miroslav...
Slavi Krista, slavi Boga
Boga našeg jedinoga,
Miroslav, Miroslav...*

- na smotrama u Istri, što ih je potaknulo na proširivanje repertoara pjesama koje bugare. Ubrzo je Anđela Poropat preminula, pa su im otad jedini oslonac u radu na obnavljanju starinske tradicije preostali zvučni zapisi pohranjeni u radijskim postajama i drugim institucijama. U odnosu na predloške iz prošlosti njihovo je bugarenje bliže dijatonicima, jednostavnijim metroritamskim obrascima, pokrenutijeg je tempa i manjeg volumena zvuka. Do danas su pjevačice iz Lanišća ostale jedinom ženskim nositeljicama ovog arhaičnog načina pjevanja. (Vitez, 46, 2009.)
- 21 Koledanje (koledvanje) je narodni običaj između Božića i Sv. tri kralja, osobito u tjednu nakon Nove godine, poznat u većem dijelu Istre. Pod imenom *koleda* poznat je u mnogim slav. narodima (naziv je vjerojatno lat. podrijetla). Srodan je sličnim običajima proisteklima iz antičkih, rimskih *siječanjskih kalendi*, tj. skupini običaja kojima se obilježavala nova godina. U njemu se prepleću elementi starijih poganskih rituala koji štite od zlih sila i osiguravaju plodnost i zdravlje, srednjovjekovni crkveni obredi, te oni iz doba protureformacije. (Bertoša, 402, 2005.)

*Mir donesi rodu svomu,
Rodu svomu hrvatskomu,
Miroslav, Miroslav...*

*Tebe slavi Crkva sveta
Širom ovog našeg svijeta,
Miroslav, Miroslav...*

*Tebe časti Crkva Mati,
Uvijek će te zazivati,
Miroslav, Miroslav...*

*Blagoslov nam dostoj dati
Crkva će te pozdravljati,
Miroslav, Miroslav...*

Ove godine izgrađena je i nova kapelica u rodnom selu blaženika, u Čabrunićima. "Kapelice²² (zavjetne kapelice) su memorijalni spomenici malih razmjera, u ruralnom ambijentu, obično uz putove ili na raskrižjima, podignuti radi zavjetovanja ili zahvalnosti svecima i/ili Bogorodici. Kao oblik iskazivanja pučke duhovnosti postoje u ruralnim dijelovima cijele Istre, a kultura njihova podizanja potječe iz istočnoalpske srednjovjekovne uljudbe." (Ivetić, 1995.) "Kapelice nas pozivaju na molitvu, a kapelica, poput ove nas podsjeća da su sveci ljudi među nama, koji su se odlučili za svetost. Život bl. Miroslava dokaz je da je to moguće. Neka ova kapelica bude na duhovni

rast žiteljima ovog sela, ali i svima onima koji ovamo budu dolazili kao hodočasnici, rekao je župnik, vlč. Darko Zgrablić **te najavio kako će se svake godine 13. svibnja, o blagdanu Gospe Fatimske, pored te kapelice slaviti sveta misa u spomen rođenja bl. Miroslava** (istaknuo - N.Š.)... Autor projekta je arhitekt Branko Orbanic iz Žminja, a kapelicu je izgradio Dušan Buršić iz Čabrunići. Ova je kapelica plod želje i zalaganja mnogih i kao takva vidljivi je znak zajedništva koje nadilazi ove prostore." (http://www.biskupija-porecko-pulska.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=728:blagoslovljena-kapelica-bl-miroslava-buleia-u-njegovom-rodnom-selu)

Sl. 3: Posveta nove kapelice u Čabrunićima, 23. kolovoza 2014. (foto: Gordana Krizman)

Crkveni običaji u Istri: Pasijska baština između nestajanja i nastajanja?

Umjesto zaključka

U Istri, kao i u drugim mjestima na Jadranu poznata je tradicija *kampelanja*, u nekim krajevima kaže se *kampananje*, *luncijanje*, i sl. "Kampelanju pripada posebno mjesto, za veće blagdane (Božić, Vazam, Tijelovo, na blagdan župnog patrona...) zvonili su rukom udarajući klatnom o zvona u ritmu koji se razlikuje od mjesta do mjesta, pri čemu se tonovi zvona u određenom trenutku stapaju u melodiju." (Šuran, 135, 2011.). *Kampelanje* ili sviranje na zvona u nekim se krajevima očuvalo, kao primjerice u Lindaru, ali je u mnogim mjestima *kampelanje* nestalo. Za tristotogodišnju proslavu posvećenja župne crkve u Kostreni bili smo pozvani jedan prijatelj s otoka Kali iz zadarske nadbiskupije i ja iz Lindara na proslavu. Župnik je od nekoga saznao da mi znamo *kampanat*, pa nas je pitao bismo li bili voljni *zakampanat* za ovu prigodu, jer da se tu nije *kampanalo* od mlade mise koja je bila pred skoro dva desetljeća. Oni koji su *kampanali* su poumirali, a mladi nisu naučili. Mi smo naravno prihvatili

22 Morfološki mogu biti jednostavne u obliku klesanoga stupca s nišom na pročelju, u obliku zidanoga stupca s nišom na pročelju i s oblikovanim unutarnjim prostorom. Poznate su i niše uklopljene u zidove kuća i ograde. Naručivali su ih i podizali pojedinci i obitelji, ali i manje seoske zajednice zajedničkim financiranjem. Većina je vrlo jednostavne koncepcije i grube izradbe, rad mjesnih majstora, a vrlo ih je malo kvalitetno oblikovanih i izvedenih, ponekad od kamena iz poznatih kamenoloma (Rakalj ili Žminj). Često, pogotovo veće kapelice, imaju tekst uklesan na hrvatskom, tal. ili lat. jeziku, s imenom (imenima) naručitelja, vjerskom zavjetnom formulom i godinom gradnje. U njima je (u niši ili zatvorenom prostoru) raspelo ili svetački lik, obično reprodukcija svetačke slike ili (tjeđe) kamena skulptura. Niša je često ukrašena umjetnim cvijećem, zatvorena vratcima u obliku rešetke od kovana željeza. Veće kapelice imaju i dvoslivnu krovnu konstrukciju s crjepovima, a rijetke su pseudokupole kod najvećih zdanja. Najveći primjeri takvih privatnih spomeničkih građevina već su gotovo male crkvice. Kako su kapelice ponajprije izraz pučke kršćanske pobožnosti, nisu službeno bile uklopljene u liturgijske obrede, ali su neke od njih bile na putu procesija o velikim blagdanima, najčešće za Tijelovo i Uzašašće. Postoje vijesti i o tome da su se u nekim kapelicama jednom godišnje obavljali obredi. Činile su dio ruralne svaki-dnevnice i dio su istarskog kulturnoga krajolika. (M. Ivetić, Stari znameniti, kapelice i javna raspela središnje Istre, Pazin 1995.)

i otišli na zvonik. U kreativnoj igri napravili smo jedan novi vers *kampelanja*, spajajući kaljanski i lindarski vers. Svi prisutni bili su oduševljeni opet čuti *kampanaje*. Ovdje ću postaviti pitanje: je li bolje *zakampanat* ovako kako smo mi napravili ili ne *kampanat* kada se ne zna kostrenski *vers*? Zaključak prepuštam vama čitateljima.

Prilozi

BLAŽENOM MIROSLAVU BULEŠIĆU HIMAN (roženice)

Tekst: Daniel Načinović
Glazba: Josip Zovir

1. Pal - mi - na gra - no ti raj - skih vi - si - na
2. Lju - ba - vi Bo - žje i vje - re i na - de
3. Bla - že - ni Mi - ro, na Pe - tro - voj la - di
4. Po - tvr - de sve - te ti da - ro - ve šti - tiš.

1. po - zdrav - ljaš mi - li nam ze - malj - ski dom.
2. Mi - ro - slav svje - dok je k bla - žen - stvu zvan.
3. krv - lju si bra - ni - o za - vjet naš svet.
4. Du - ha i is - ti - ne mi - los - ni dar.

1. Zo - veš nas ta - mo gdje Bo - žan - skog si - na.
2. Sve - će - nik vije - kom on vo - di nas k O - cu
3. Mo - li - tvi tvo - joj pred Kri - stom u sla - vi
- //: 4. Bla - že - ni Mi - ro, o po - daj nam sna - ge:

1. Dje - vi - ca no - si u na - ru - čju svom.
2. ta - mo gdje sva - kom je pri - pra - van stan.
3. da - nas se u - tje - će krš - ćan - ski svijet.
4. Bo - žan - ske lju - ba - vi ču - vaj nam žar! :// (2x)

ilakna Misa za pokojne Lindarski napjeva

1. Bo - koj vje - čni da - ruj im - (mu - njoj)

Bo - spocine i svjetlost vje - čna svjetlila njima

svjetlila njima. - Te - bi Bo - že pripada pjesma na siom -

i tebi se izvršuje zavjet u Jeruzalemu, u - sliši

moju molitvu, k tebi dolazi svako tijelo -

Bo - koj vje - čni da - ruj im - (mu - njoj)

Bo - spocine i svjetlost vje - čna svjetlila njima -

svjetlila njima. -

2. // Ova puta

Gospocine, smi - luj se.

Kri - ste, smi - luj se. // Ova puta

Gospocine, smi -

luj se.

Notni zapisi lindarske mise za pokojne (Veliki oficij za mrtve). Notni zapis napravio je mons. Ivan Bartolić.

Crkveni običaji u Istri: Pasijska baština između nestajanja i nastajanja?

3. *Uzročnik prozaitanja*

Ho - koj vječni daruj im gospo - dine i svjetlost vječna
svjetlila njima. - Tra - vednik se živjeti u vječnoj u - spo -
meni i neće se bojati ala glasa. - *φ - svijetli,*
gospodine, duše svih vjernih mrtvih od svake veze
grijeha. - *φ -* daj, da pomoću tvjega milosrđa
i vrtijede imaju sudu ps - vete i uživati
blaženstvo vječnog svjetla. -

Trizakulje

1. Ho - - spodine Guse' čiste, kralja slave -
2. St - bani duše svih vjernih mrtvih * od paklenih karami.
3. Si - iz dubokog beznađa * izbavi ih od usta lava.
4. Ja - ih ne prožare pakao * da ne upadnu u tamu
5. Ne - go da ih nastavomasi sveti: Mihael * provede
u svetu svjetlost
6. Ko - ju si nekoe obelao Abrahamu * i njegovu
potomstvu. -

5. *Svet*

Svet, svet, svet gospodin Bog sabao - , pu - na
su nebesa i zemlja tvoje slave. Ho - - sana u
visini. - Bla - goslovljen koji dolazi u ime
gospođice: Ho - - sana u visini. -

gajanje

Božji Ga - - gajče Božji, koji odnosiš prijete svijeta
mi - li nan se -
* da - ružnom mir. -
III. put

Trizakulje

1. Soje - tlost vječna svjetlila im gospo - dine *
stvojim svetima u vijek, jer ti si milostan. -
Ho - koj vječni daruj im gospo - dine, i svjetlost
stvo - jim svetima u vje - ke,
vječna svjetlila njima. -
jer ti si mi - lost - dan. -

Crkveni
običaji u Istri:
Pasijska
baština između
nestajanja i
nastajanja?

8. -
Prijesenje u oštom -
*a) Po - - morate, sveci Bo - žiji, usustet
iavritite anteli gospodnji: Pri - mite dušu
nje - govru, ponosite je pred lice Svevišnjega -
*b) Pri - mio te Krist koji te je po - cvao i u krilo
Abrahamaovo ante - li te pove - li. *c) Pri - mite
dušu nje - govru ponosite je pred lice Svevišnjega -
*d) Po - koj vječni daruj mu, Gospo - dine, i svjetlost
vječna svetlila mu. *e) Po - mesi - te je pred lice svevi -
šnjega.

Literatura i izvori:

- BARTOLIĆ I., Barba Jušte iz Lindara, Istarska Danica 1979.
BERTOŠA M., et al., Istarska enciklopedija, 2005.
FABRIS J., Lindar-zapisi, sjećanja, dokumenti o Lindaru dvadesetog stoljeća, 2002.
IVETIĆ M., Stari znameniti, kapelice i javna raspela središnje Istre, Pazin 1995.
KRIZMAN G., Sjaj slavne glagoljaške župe, Ladonja, 2/301, 2011.
MAURIĆ J., et al., Barbanska dota, Barban: KUD "Barban", 2007.
Rješenje ministarstva kulture o svojstvu kulturnog dobra za Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja, 2007.
SULIMA R., Antropologija svakodnevnice, 2005.
ŠURAN N., Najrasprostranjenije i najneobičnije glazbalo, Istarska Danica 2011.
UJČIĆ T., Pazin, Pula, 1953.
VITEZ Z., 43. Međunarodna smotra folklor, programska knjižica, 2009.
ZOVIĆ J., Himna Blaženom Miroslavu Bulešiću, Istarska Danica, 2014.
<http://zupavodnjan.com/pojmovnik>
http://www.biskupija-porecko-pulska.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=728:blagoslovljena-kapelica-bl-miroslava-buleia-u-njegovom-rodnom-selu
<http://miroslavbulesic.hr/miroslav-bulesic/zivotopis>

Napomena:

Kazivači su mi bili:

- Mons. Ivan Bartolić iz Karojbe
- Rafe Glavaš iz Bičići
- Nevia Kožljan iz Golaševa
- Vinko Zidarić iz Lindara

Svi materijali korišteni u ovom radu nalaze se u autorovoj privatnoj arhivi.

Sažetak:

Crkveni običaji u Istri: Pasijska baština između nestajanja i nastajanja?

Naslov ovog rada upućuje nas u samu bit problematike kojom ću se baviti u ovom tekstu. Osvrnut ću se, s jedne strane na običaje koji su nestali ili nestaju zbog promjena u crkvi nakon Drugog vatikanskog koncila, ali naravno i zbog drugih razloga, primjerice promjene župnika u župi, izgradnje novih crkvenih objekata i sl., a s druge strane na stvaranje novih običaja kao reakciju na to stanje. Kroz ovaj rad analizirati ću nekoliko crkvenih običaja koji pripadaju u okvir pasijske baštine. Govoriti ću o promjeni pogrebnih običaja u Lindaru u župi Sv. Mohora i Fortunata, te primjeru nestanka običaja pjevanja sekvence za mrtve "Ivan sudac" na barbanštini, zbog smrti pjevača-pojedinca na kojem počiva opstanak određenog običaja, ali i također o ulozi svećenika u kontekstu nastajanja/nestajanja običaja. Možda će netko postaviti pitanje spadaju li pogrebni običaji u pasijsku baštinu? Odgovor je potvrđan - u

Crkveni
običaji u Istri:
Pasijska
baština između
nestajanja i
nastajanja?

širem smislu vjernici se suobličuju s Kristovom smrću i s tog vidika pogrebni običaji spadaju u pasionsku baštinu. Nasuprot tomu javlja se drugi fenomen, nastanak novih običaja. U ovom radu namjera mi je govoriti o nastanku novih običaja, a koji se vezuju uz nedavni veliki događaj u Istri, proglašenje blaženim don. Miroslava Bulešića. Naime, Bulešićev progon i njegova smrt, odnosno mučeništvo zbog vjere, imaju posebnu sličnost sa smrću Isusa Krista koji je nepravedno ubijen. Križ je tada bio način lišavanja života, a danas su to različiti drugi oblici mučenja, primjerice ubijanje nožem u Bulešićevom slučaju. U tom kontekstu opravdano je analizirati taj primjer u okviru pasionske baštine. Pri svečanostima proglašenja blaženim nastale su neke nove pjesme koje govore o mučeništvu Miroslava Bulešića. Pjesme su uglazbljene u takozvanoj "istarskoj ljestvici". Vlč. Josip Zović skladao je pjesmu za pratnju uz sopele koju je napisao pjesnik Danijel Načinović. Vokalna skupina iz Lanišća (mjesto gdje je blaženik mučenički ubijen) u svoj tradicionalni napjev, koledvu "*Boh se rodi, sunce naše, u Betlemu prosijaše*" koju tradicionalno pjevaju u Lanišću ispred Crkve na Badnjak, uvrstila je i novi tekst Jagode Mravak. Ovdje želim naglasiti kako je ovo dobar primjer stvaranja novih kompozicija u kontekstu tradicijske glazbe. Tradicijska glazba ne smije biti shematizirana. Kreativnim poigravanjem tradicijskoj glazbi produžujemo vijek, te time ona opstaje i dalje živi autentično. Za dvadestak godina ovi postupci promatrat će se kao nešto vrlo staro i vrijedno istraživanja. Sukladno tomu ovim radom želim potaknuti novu kreativnost, naglašavajući činjenicu da je nematerijalna kultura živa tradicija, što podrazumijeva konstantnu izloženost transformacijama, modifikacijama, dinamikama i utjecajima različitih faktora.

Summary:

Church Customs in Istria: The Passion Heritage between Disappearance and Appearance?

Tempora mutantur et nos mutamur in illis

The title of this paper shows the essence of the problem that I am to deal with in this text. I shall examine, on the one hand, the customs that have disappeared or that are disappearing in view of changes in the church after the Second Vatican Council, but also because of other reasons, for example, the change of parish priests, the building of new church objects, and others and, on the other hand, the appearance of new customs as a reaction to the former situation. This paper analyses several church customs that form part of the Passion heritage. I shall examine the change of

burial customs in Lindar, in the Parish of St. Mohor and Fortunato, and the example of the disappearance of the custom of singing the sequence for the dead "*Ivan sudac*" in the Barban dialect in view of the death of the singer-individual responsible for the survival of the custom, but also the role of the priest in the context of the appearance/disappearance of customs. Maybe someone will raise the question whether burial customs belong to the Passion heritage? The answer is an affirmative one; in a wider sense, believers come face to face with the death of Christ and in that respect burial customs belong to the Passion heritage. On the other hand, there is another phenomenon: the appearance of new customs. In this paper, it is my intention to examine the appearance of new customs that are connected with the recent big event in Istria, the beatification of Don Miroslav Bulešić. Namely, Bulešić's persecution and death, that is, his martyrdom on account of his faith, have special similarity with Jesus Christ who was also unjustly murdered. The cross was used as a way to end life, and today there are various other forms of torture, such as the knife in Bulešić's case. In that context, it is justified to analyse the example as part of the Passion heritage. In the beatification ceremonies, some new songs about the martyrdom of Blessed Miroslav Bulešić were created. The songs were turned to music in the so-called Istrian scale. For example, Father Josip Zović arranged a song to be accompanied by the musical instrument of *sopela* written by poet Danijel Načinović. A vocal group from Lanišće (the place where the beatified was murdered) included the new text of Jagoda Mravak into a traditional song called *koledva*, "*Boh se rodi, sunce naše, u Betlemu prosijaše*", that they perform in Lanišće on Christmas Eve. I would like to point out that this is actually a good example of the creation of new compositions in the context of traditional music. Traditional music should not be schematized. By including creative play, we extend the lifespan of traditional music, enabling it to survive and enjoy an authentic existence. In about twenty years, such actions will be regarded as something very old and worthy of research. Accordingly, in this paper I would like to encourage new creativity by accentuating the fact that non-material culture is a live tradition, which means ongoing exposure to transformations, modifications, dynamics, and the influence of various factors.

Darko Žubrinić

Uloga hrvatske glagoljičke baštine za sudbinu Istre nakon Drugog svjetskog rata

Glavni poticaj za pripremu ovog članka došao je kao posljedica važnih i malo poznatih svjedočanstava (koliko mi je poznato, do sada neobjavljenih) tijekom nekoliko osobnih susreta s troje istaknutih hrvatskih stručnjaka.

Akademik
Branko Fučić
(1920.-1999.)

– 88 –

Akademik Branko Fučić (povjesničar hrvatske crkvene umjetnosti, osobito fresko-slikarstva, i istraživač hrvatske glagoljičke epigrafike, autor znamenitog djela *Glagoljski natpisi* za koje je dobio Herderovu nagradu u Beču) rekao mi je oko 1997. sljedeće: "Da nije bilo glagoljice, politička sudbina Istre (nakon Drugoga svjetskoga rata) bila bi sasvim drukčija".

Dr. Marija
s. Agnezija
Pantelić (1915.-
2008.)

Dr. Marija s. Agnezija Pantelić (s. milosrdnica, jedan od vodećih stručnjaka za hrvatsku glagoljicu), kad sam ju oko 2000. posjetio u Samostanu sestara Milosrdnica u Zagrebu, kazala mi je, slično kao i akademik Fučić, ovo: "Upamtite dobro! Da nije bilo glagoljice na tlu Istre, Istra nakon Drugog svjetskog rata ne bi bila u Hrvatskoj."

Akademik Lujo
Margetić (1920.-
2010.)

Akademik Lujo Margetić (stručnjak za hrvatsko srednjovjekovno pravo) oko 2002. izrazio je svoje mišljenje ovako: "Uloga hrvatske glagoljice bila je prevažna za političku sudbinu Istre".

Veliku ulogu u crkvenim, kulturnim, ali i političkim pregnućima za sudbinu ne samo Istre i Pri-

morja, nego i cijele Hrvatske, imao je biskup Antun Mahnić, rodom Slovenac. Kako ističe don Božo Milanović u svojem kapitalnom djelu *Narodni preporod u Istri* (2. knjiga, str. 332), sam mu je Mahnić pripovijedao da su njegovi predci u Sloveniju doselili iz hrvatskih krajeva. Na Mahnićevo poticaj održana je godine 1901. značajna trodnevna sinoda njegovih svećenika, tijekom koje je odlučeno sljedeće:

- da se osnuje Staroslavenska akademija, koja će se baviti proučavanjem hrvatske glagoljaške baštine;
- da će se glagoljaška misa rabiti u službi Božjoj u svim crkvama Krčke biskupije, osim u gradovima Krku, Cresu, Osoru, Malom i Velom Lošinju, te u gradu Rabu;
- da se osnuje biskupijski muzej za grčke, rimske i kršćanske starine, te za glagoljičke rukopise i spomenike;
- da se svećenici mogu baviti politikom, ali ne službeno po svojoj staleškoj dužnosti, nego samo nuzgredno.

biskup Antun
Mahnić (1850.-
1920.)

Temeljni kamen znamenitog Biskupijskog sjemeništa u Pazinu blagoslovio je upravo biskup Antun Mahnić godine 1913. (vidi [B. Milanović, *Istra u dvadesetom stoljeću*, 1. knjiga, str. 27]).

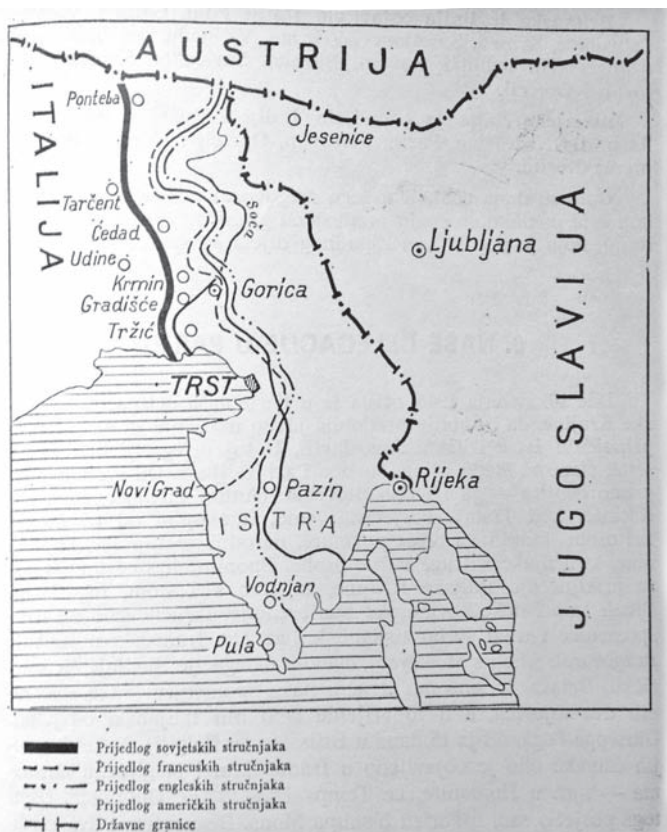
Biskupa Mahnića talijanski su fašisti godine 1919. kidnapirali i odveli brodom u Anconu, te zatim u Frascati kod Rima. Shrvan maltretiranjem i bolešću, biskup Mahnić je nakon skoro godine dana internacije vraćen 1920. u grad Krk, a nakon toga je otišao u Zagreb gdje je iste godine i preminuo.

Vrlo tešku situaciju Hrvata u razdoblju fašističke okupacije u Istri od 1918. do 1943. detaljno je opisao don Božo Milanović u svojim djelima, a ovdje ćemo kao ilustraciju navesti samo sljedeće: civilni talijanski komesar Masoni sam je priznao godine 1921. cijeli niz fašističkih nasilja nad župnicima u Voloskom, Lovranu, Veprincu, Lindaru, Roču i Buzetu. Iste su godine fašistički banditi napali stan župnika Ivana Kraljića u Tinjanu, razbili mu crkveno pokućstvo, a matične knjige i arhiv porazbacali po ulici. Vidi [B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, 2. dio, str. 490].

Za vrijeme talijanske fašističke uprave u Rijeci, don Božo Milanović je oko 1937. poslao pismo u obliku spomenice riječkom biskupu dr. Anoniu Santinu (od 1938. tršćanski biskup), u kojem je spomenuo, dotično dokazao, da je hrvatski obrednik (glagoljaški misal) odobren od Sv. Stolice pa da to vrijedi i za Hrvate u njegovoj Riječkoj biskupiji. Biskup mu je odgovorio da to ne može prihvatiti. On je naime zabranjivao uporabu hrvatskog i slovenskog jezika u obredima, čime

Uloga hrvatske
glagoljičke
baštine za
sudbinu Istre
nakon Drugog
svjetskog rata

– 89 –

Prijedlozi razgraničenja između Italije i ex-Jugoslavije nakon 2. Svjetskog rata (izvor [B. Milanović: *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga II])

Darko Žubrinić

- 90 -

se veoma zamjerio Hrvatima i Slovencima u Riječkoj biskupiji. Vidi [Božo Milanović, *Istra u dvadesetom stoljeću*, 2. knjiga, str. 100].

Nije stoga čudno da je pad fašističke Italije godine 1943. dočekan među Hrvatima i Slovencima u Istri s oduševljenjem. Međutim, granični problemi između Italije i ex-Jugoslavije pojavili su se odmah nakon Drugog svjetskog rata, radi čega su Savezničke snage (SAD, Engleska, Francuska i Rusija) osnovale posebnu međunarodnu komisiju za razgraničenje.

"Komisija za razgraničenje" ili "Međusaveznička komisija za Julijsku Krajinu", poslala je u Istru, u grad Pazin, dne 15. ožujka 1946. svoju delegaciju sastavljenu od čak 37 osoba. Iz Pazina je tijekom idućih sedam dana (točnije do 24. ožujka) ta komisija obilazila mnoge istarske krajeve i obavila brojne razgovore. Najvažniji su bili susreti i razgovori s istarskim svećenicima i s ondašnjim Narodnim odborom za Istru. Od spomenutih 37 osoba, njih 7 bilo je iz Engleske, 8 iz SAD-a, 13 iz Sovjetskog Saveza i 9 iz Francuske, po struci uglavnom pravnik i gospodarskih stručnjaka. Osim njih došla je i jedna grupa stranih novinara.

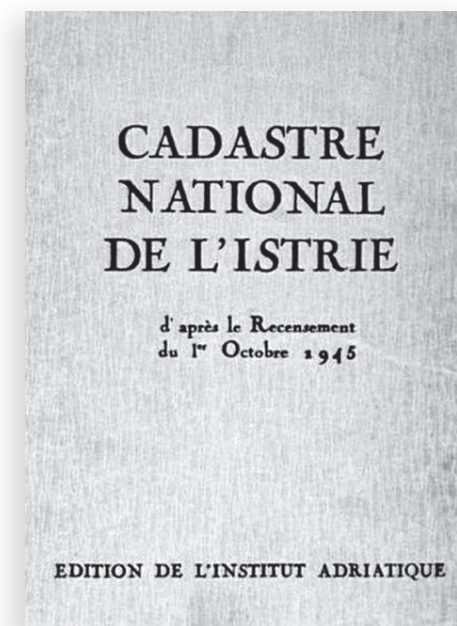
Ranije spomenuti pojam "Julijske krajine" predstavlja kasniji naziv za nametnuto ime "Venezia Giulia" ("Julijska Venecija") koje se odnosi na Istru zajedno s goričkom i tršćanskom pokrajinom (vidi [B.

Milanović, *Istra u dvadesetom stoljeću*, 1. knjiga, str. 62]). Ime je dano prema Julijskim alpama.

S obzirom na važnost rješavanja nadolazećeg pitanja određivanja granice između bivše države (ex-Jugoslavije) i Italije, poduzeti su u Hrvatskoj ozbiljni koraci (a osobito u Istri) da se objavljivanjem prikladnih publikacija na vrijeme pripreme svi ključni dokumenti i materijali, prevedeni na strane jezike, na temelju kojih će se rješavati sudbina Istre. Publikacije su za potrebe Međusavezničke komisije za razgraničenje, ali i za međunarodnu promičbu (t.j. za razne međunarodne organizacije, udruge, ugledne pojedince u svijetu, novinare, itd.), tiskane u najboljim tiskarama i knjigovežnicama u Zagrebu, raskošnim tiskom na engleskom, francuskom i ruskom jeziku. Tako je knjiga "Julijska krajina" otisnuta u velikom, luksuznom formatu 28x36 cm na sva tri spomenuta jezika, zatim "Borba naroda Julijske Krajine za slobodu i samoopredjeljenje" također na tri jezika. Na engleskom jeziku objavljena je knjiga "Maps relating to the ethnical structure of the Julian March" (Zemljovidi povezani s etničkom strukturom Julijske Krajine).

Listopada 1945. objavljen je također i popis istarskog pučanstva na francuskom jeziku pod naslovom "Cadastre national d'Istrie" (Nacionalni katastar Istre), u izdanju Jadranskog insituta iz Sušaka, na čak 626 stranica, a u drugom svesku pod naslovom "Index Patronymique" posebno je prikazan pregled svih obiteljskih prezimena u Istri. Objavljena je i knjiga "Le Marche Julienne - étude de géographie politique" (tj. Politička geografija Julijske Krajine). Komplet svih navedenih knjiga činio je opsežnu garnituru od 10 kg, a kao takav darivan je ne samo članovima Komisije za razgraničenje, nego i raznim drugim delegacijama, stranim novinarima, kao i utjecajnim pojedincima u Parizu, Bruxellesu i drugdje.

Don Božu Milanovića u njegovim pregnućima za rješavanje političke sudbine Istre podržao je već godine 1945. i sam dr. Alojzije

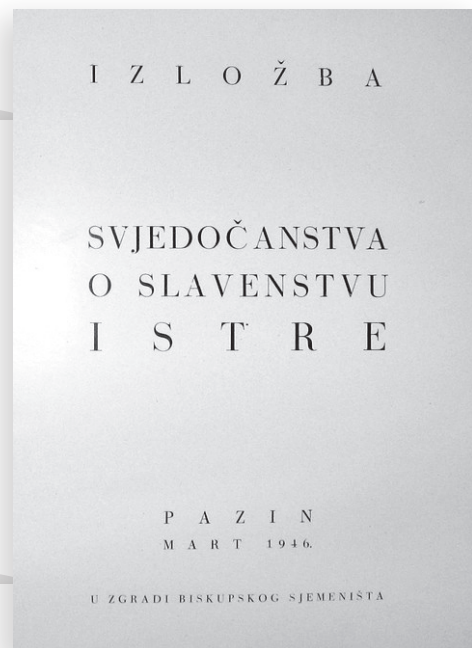

Uloga hrvatske glagoljičke baštine za sudbinu Istre nakon Drugog svjetskog rata

- 91 -

Cadastre national d'Istrie (Nacionalni katastar Istre)

Stepinac. Na njegovu je inicijativu grupa od 55 istarskih svećenika potpisalo zajedničku izjavu o priključenju Istre bivšoj Jugoslaviji. U tim je poslovima don Božo Milanović, razumljivo, trebao surađivati i s tadašnjim političkim vlastima, pa tako i sa samim J. Brozom Titom, koji ga je u tima akcijama pomagao.

Don Božo Milanović za sudbinu Istre lobirao je ne samo u Pazinu, nego i u Burxellesu i Parizu. U Pazinu je 1946., prigodom posjeta Međusavezničke komisije, priredio iznimno značajnu izložbu u zgradi Biskupijskog sjemeništa, pod naslovom "Izložba - Svjedočanstva o slavenstvu Istre", u kojoj je važnu ulogu igrala upravo hrvatska glagoljica, s mnogobrojnim fotografijama glagoljičkih knjiga, dokumenata, spomenka, itd. O njoj će više riječi biti kasnije. Don Milanović je u Pariz išao 1946. u svećeničkom odijelu.

Jedan ga je katolički novinar za neke francuske novine upitao kako to da se bori za ulazak Istre u komunističku zemlju, a ne u katoličku Italiju. Njegov je znameniti odgovor glasio:

"Države i granice se određuju za stoljeća. Režimi prolaze, a narod ostaje".

Dne 15. rujna 1947. stupila je na snagu odluka Mirovne konferencije u Parizu. Ne zaboravimo da je u isto vrijeme Istrom harao strašan državni teror (kao i u ostalim dijelovima ex-Jugoslavije). Jedna od mnogobrojnih žrtava bio je i vlč. Miroslav Bulešić, okrutno ubijen 24. kolovoza te iste 1947. godine u Lanišću, u Čičariji. (Papa Benedikt XVI. proglasio ga je blaženikom 2012. godine). Istog je dana zaplijenjen list "Gore Srca", čiji glavni urednik je bio Božo Milanović.

Na str. 137 Milanovićeve knjige *Moje uspomene* spominje se kratko i "izvršni svećenik Miro Bulešić", koji je u svojem opširnom pismu od 16. svibnja 1946. pobijao tvrdnje iz opširne okružnice Radossija, biskupa porečko-pulskog, od 24. travnja 1946. Vrijedi primijetiti da

don Božo Milanović u svojoj knjizi *Moje uspomene* niti rječju ne spominje tragičnu sudbinu Bulešićevu. Razlozi su razumljivi, jer bi u suprotnom knjiga sigurno u ex-Jugoslaviji bila zabranjena. Međutim, u svojem iznimno značajnom djelu *Istra u dva-desetom stoljeću* (2. knjiga), objavljenom posthumno godine 1996., Božo Milanović vrlo opširno, na str. 228-243, opisuje sve okolnosti oko zvjerskog umorstva blaženog Miroslava Bulešića.

bl. Miroslav Bulešić (1920.-1947.)

Nakon pripojenja Istre nastali su neočekivani konflikti s određivanjem granice u Istri između Slovenije i Hrvatske. Godine 1946. don Božu Milanovića posjetio je njegov "prijatelj", gorički Slovenac Janko Kralj, te mu ponudio veliku novčanu svotu ako javno izjavi da bi Istru trebalo priključiti slovenskoj republici. On je tu nečasnu ponudu odmah odbio. Vidi [Božo Milanović, *Moje uspomene*, str. 151].

Na tvrdim koricama ruske inačice Spomenice narodnog odbora stoji sljedeći naslov: "OBRAŠĆENIE oblastnogo narodnogo komiteta Istrii sojuznoj komissii dlja issledovanija rubežnoj linii Jugoslavii s Italiej". Međutim, u nutarnjem naslovu jednog od triju uloženi fascikala stoji naslov "MEMORANDUM oblastnogo narodnogo komiteta Istrii sojuzničeskoj komissii dlja issledovanija pograničnoj linii meždu Jugoslavije i Italije." Naziv 'sojuznaja komissija' (tj. savezna komisija) odnosi se na jugoslavensku komisiju, a naziv 'sojuzničeska komissija' na savezničku komisiju, tj. na Međunarodnu komisiju za razgraničenje.

U Memorandumu je spomenut i znameniti hrvatski glagoljaš Juraj Slovinac (13./14. st.), u Francuskoj poznat pod imenom (Georges d'Esclavonie), student i kasnije profesor na pariškoj Sorboni, a zatim kanonik katedralnog zbora u gradu Toursu u Francuskoj, gdje je umro godine 1416. U jednom rukopisu, koji se danas čuva u Odjelu za rijetkosti Gradske knjižnice u gradu Toursu, Juraj piše svojom rukom "Istria eadem patria chrawati", tj. "Istra je domovina Hrvata". To znači da je Juraj, koji je živio na prijelazu 14. u 15. st., Istru smatrao hrvatskom zemljom.

Na Mirovnoj konferenciji u Parizu je 1. srpnja 1946. ostvareno razgraničenje između Italije i ex-Jugoslavije:

1. Sve što je istočno od francuske linije pripada Jugoslaviji;
2. područje od Novigrada do Devina s Trstom bit će internacionalizirano;
3. Montfalcone i Gorica pripadaju Italiji.

Uloga hrvatske glagoljičke baštine za sudbinu Istre nakon Drugog svjetskog rata

Te su odredbe, kao što je već rečeno, službeno stupile na snagu 15. rujna 1947. Vidi [Božo Milanović, *Istra u dvadesetom stoljeću*, 2. knjiga, str. 149].

Tijekom boravka Međusavezničke komisije u Istri održavane su razne prigodne manifestacije, a osobitu važnost imala je ona priređenu u Pazinu, u zgradi Biskupijskog sjemeništa, gdje je za članove Komisije za razgraničenje priređena (već prije spomenuta) opsežna izložba starih istarskih dokumenata, rukopisa i knjiga. Prema [T. Galović] (vidi također [O. Lubiana, str. 94]), ovu je značajnu izložbu postavio i popratni katalog uredio don Božo Milanović, a tada vrlo mladi 26-godišnji Branko Fučić također je sudjelovao u postavljanju izložbe i u pisanju kataloga. Katalog je tiskan u tvrdom i mekom uvezu, u 350 primjeraka, "mjeseca marta 1946. u nakladi Oblasnog narodno-oslobodilačkog odbora za Istru u Narodnoj štampariji, Rijeka". Također je bio tiskan i francuski prijevod kataloga *Svjedočanstva o slavenstvu Istre – Exposition des temoignages sur le caractere slave de l'Istrie* (Pazin: Comité régional de libération nationale d'Istrie, mars 1946).

Dne 15. ožujka 1946. upriličen je, prema želji Savezničke komisija za razgraničenje između Italije i ex-Jugoslavije, njihov susret s istarskim svećenicima (Tomo Benko, Leopold Jurac ili Jurc, Božo Milanović), a tom je prigodom oblasni odbor odmah uručio svoju već spomenutu Spomenicu (Memorandum). Osim toga je toj komisiji, preko Oblasnog odbora, svoju spomenicu izručio i "Zbor svećenika sv. Pavla za Istru" s potpisima 55 istarskih svećenika. Na temelju postojećih biskupijskih popisa župa, svećenika, bogoslova itd., ali i osobnog poznavanja, Božo Milanović je dokazao da Istra ima 75% hrvatskih i slovenskih župa, 12% talijanskih, i 13% mješovitih. Oblasni odbor tu je statistiku odmah dao prevesti na engleski, francuski i ruski jezik. Vidi [Božo Milanović, *Istra u dvadesetom stoljeću*, 2. knjiga, str. 135].

Iznenaduje podatak da je dr. Mijo Mirković (Balota) na jednom sastanku Oblasnog odbora za Istru 1946. ustvrdio "da je nama u Istri moguće živjeti i bez talijanskih gradova" (u zapadnom dijelu Istre). Svi su se u Odboru (naravno i don Božo Milanović) tome usprotivili, jer bi takva izjava značila da se odriču zapadnog dijela Istre. Vidi [Božo Milanović, *Istra u dvadesetom stoljeću*, 2. knjiga, str. 135].

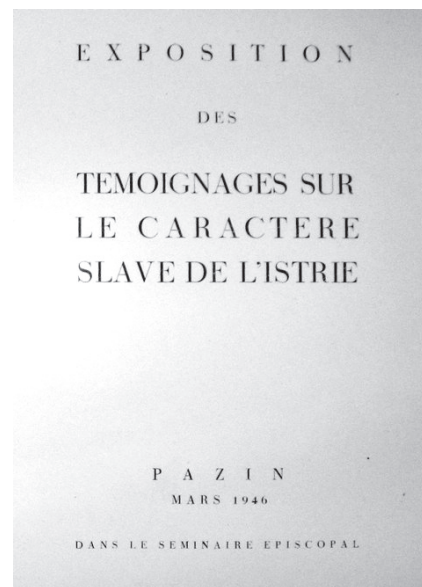
Don Milanović je, kao što smo već rekli, jedan od autora Spomenice hrvatskog svećenstva u Istri Savezničkoj komisiji za razgraničenje Julijske krajine, donesene u Pazinu 12. veljače 1946. Spomenicu je sastavio "Zbor svećenika sv. Pavla za Istru", a potpisali su je predsjednik Tomo Banko, tajnik Miro Bulešić, odbornici Božo Milanović, Leopold Jurca, Josip Pavličić, Antun Cukarić i Srećko Štifanić, kao i još 48 članova odbora (ukupno 55).

Kao što je već istaknuto, na mirovnoj konferenciji u Parizu 1. srpnja 1946. ostvareno je razgraničenje između Italije i bivše Jugoslavije: Sve što je istočno od francuske linije pripada Jugoslaviji, područje od Novigrada do Devina s Trstom bit će internacionalizirano, Montfalcone i Gorica pripadaju Italiji. Te su odredbe imale službeno stupiti na snagu 15. rujna 1947. Vidi [Božo Milanović, *Moje uspomene*, str. 149]. Iz popratne dokumentacije, koja je pripremljena za međunarodne snage, vidljivo je da je hrvatska glagoljička baština imala ogromnu ulogu (a po dr. Mariji s. Agneziji Pantelić, akademikima Branku Fučiću i Luji Margetiću, i presudnu) u odluci međunarodnih snaga o političkoj sudbini Istre.

Može se sa sigurnošću tvrditi da je ova izložba u Pazinu poslužila kao glavna motivacija akademiku Branku Fučiću da dvadesetak godina kasnije (točnije, godine 1968.), zajedno s dr. Vandom Ekl priredi velebnu stalnu *Izložbu glagoljice* u zgradi Sveučilišne knjižnice u Rijeci (Ul. Dolac 1, kod Korza), koja postoji i danas.

Branko Fučić glavni je poticaj za proučavanje Istre dobio već godine 1945. od dr. Hrvoja Mezulića, čija obitelji je još 1914. morala bježati iz Istre u Zagreb. Dr. Mezulić se 1945. vraćao u Istru na položaj šefa Komisije za istraživanje ratnih zločina u Jugoslaviji. Branko Fučić je (vidi [J. Žgaljić]) o dr. Mezuliću kazao sljedeće:

"Doznao je još te noći da predstojе dani međunarodne borbe za priključenje Istre matici zemlji Hrvatskoj; da je Istra tijekom tih proteklih 25 godina pod Italijom bila odnarođena, kad su uništavana sva kulturna dobra; već od 1918. godine zatvarane su hrvatske čitaonice i škole, a od 1923. godine zabranjen je hrvatski jezik u školama, te uporaba staroslavenskog jezika u crkvama. Glagoljicu, to nacionalno hrvatsko pismo, krunski dokaz slavenstva na ovim prostorima, nije se smjelo ni spominjati: *Mi to moramo dokazati međunarodnoj zajednici kako bi nam Istra konačno i pravno pripala*, raspričao se Mezulić, dodavši kako namjerava napisati i knjigu o fašističkim zločinima."

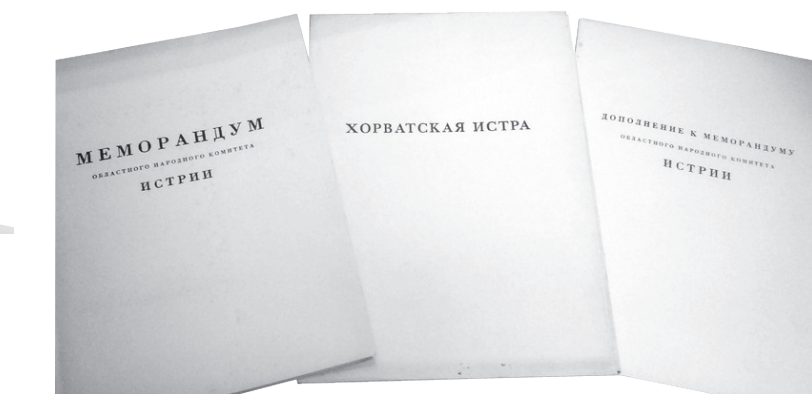
Katalog izložbe na francuskom jeziku

Uloga hrvatske glagoljičke baštine za sudbinu Istre nakon Drugog svjetskog rata

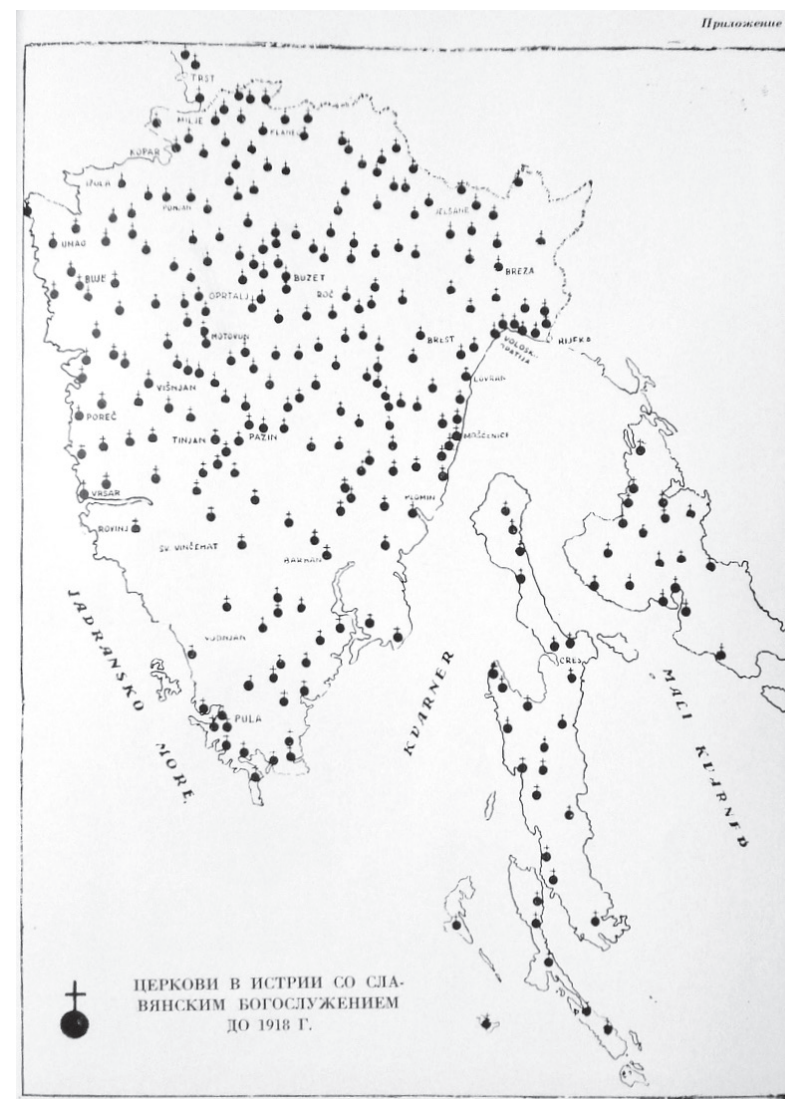
Kao što je već rečeno, tadašnji je Oblasni odbor za Istru predao Međusavezničkoj komisiji raskošno opremljenu Spomenicu (Memorandum), koja je u Milanovićevoj knjizi *Istra u dvadesetom stoljeću* opisana na str. 269-270. Spomenicu Odbora potpisalo je devedeset zastupnika Oblasne skupštine Istre, koji su predstavljali općine Labin, Opatiju, Pazin, Buje, Buzet, Poreč, Kras, Lošinj, Motovun, Poreč, Vodnjan, Žminj, Rovinj, Vodnjan i Pula.

Osobito je vrijedan "Dodatak" Spomenice Oblasnog odbora, koji sadrži povijesne opaske, citate, faksimile izvornih dokumenata, pregledne karte staroslavenskog i hrvatskog jezika u bogoslužju u Istri (kao i na Krku, Cresu i Lošinj), fotografije pojedinih mjesta, glagoljičkih dokumenata, starih umjetničkih slika itd.

Posebno plijeni pažnju vrlo lijepo složen dio Spomenice Odbora pod naslovom "Hrvatska Istra".

Kao što je rečeno, pored Spomenice Oblasnog odbora, još je jednu zasebnu, vrlo ambicioznu spomenicu priredio "Zbor svećenika sv. Pavla za Istru". Taj je Zbor predstavljao cjelokupno istarsko svećenstvo, a Spomenicu Zbora sastavio je don Božo Milanović, koji ju je podrobno opisao na str. 272-275 svoje monografije *Istra u dvadesetom stoljeću*, u 2. knjizi. O brutalnoj talijanizaciji Istre u razdoblju okupacije od 1918. do 1943. rječito govori podatak da je čak 60 župa u Istri (od

njih 176) ostalo bez hrvatskih svećenika. Spomenicu Zbora svećenika sv. Pavla za Istru potpisao je, kao drugi po redu, tadašnji tajnik Zbora, mladi svećenik Miroslav Bulešić.

Spomenica je prevedena na francuski jezik. Milanović je, među mnogim drugim bitnim podacima, naveo da su prema crkvenim popisima od ukupno 176 župa u Istri njih 132 bile hrvatske ili slovenske, a samo 21 talijanska i 23 mješovite. Pritom se, za ilustraciju, neka istarska župa definirala kao hrvatska ako su ostale nacionalnosti bile zastupljene s ne više od deset posto (vidi [B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, 2. knjiga, str. 605]). Na sličan način su se definirale slovenske i talijanske župe. Spomenica Zbora istarskih svećenika također je, kao i Spomenica Narodnog odbora, sadržavala posebnu cjelinu pod naslovom "Hrvatska Istra".

Spomenica Oblasnog odbora za Istru na ruskom jeziku, a iste takve spomenice su pripremljene na engleskom i francuskom.

Darko Žubrinić

Crkve u Istri sa slavenskim (glagoljaškim) bogoslužjem

Uloga hrvatske glagoljičke baštine za sudbinu Istre nakon Drugog svjetskog rata

- U gradiću Humu uništen je godine 1921. stari hrvatski glagoljički natpis iz 1552. koji se nalazio na zapadnom dijelu zvonika.
- U istom gradiću Humu uništen je i glagoljički natpis iz godine 1562., koji se nalazi iznad gradskih vrata na ulazu u gradić. Srećom, sadržaj natpisa je poznat, a glasi: "1562, miseca avgusta, dana 22, vrime župana Andreja Malinarića i proćie muži".
- Još jedan hrvatski glagoljički natpis, uništen batom u Humu, a potječe iz godine 1609., vandalski je uništen tijekom talijanske okupacije Istre od 1919. do 1943., a otučena se ploča, kao nijemi spomenik fašističkog divljaštva nad hrvatskim kulturnim blagom, može vidjeti i danas.
- U Humu je uništen i glagoljički natpis u župnoj crkvi Sv. Marije koji potječe iz godine 1609., a prema rekonstrukciji akademičarka Branka Fučića, njegov sadržaj glasi ovako: "Va ime Božje, amen. Let Godpodnjih 1609, miseca aprila 13, be osnovana sija crikav va vrime pre Mateja Benca tr župana i starešina Martina Gršinića. Oršin, biskup tršački i meštar Juri Gršinić".
- Akademik Branko Fučić često je spominjao kako je samo čudom spašen od uništenja znameniti Plominski natpis, jedan od najstarijih poznatih glagoljičkih spomenika na hrvatskom tlu, koji potječe iz 11. st., a (prema Fučiću) možda čak i iz 10. st. (vidi [Fučić, *Glagoljski natpisi*, str. 282]) Naime, natpis je u Plominu bio pokriven osinjakom!
- Glagoljički natpis iz 1499. u Plominu, otučen je batom godine 1921.

Nakon priključenja Istre, 15. listopada 1947., Božo Milanović na-
zočio je otvaranju Visoke teološke škole u Rijeci, te je dogovoreno
da treba proširiti uporaba staroslavenskog jezika u sv. misi (tada se
smjelo misiti samo na latinskom jeziku). Vidi [Božo Milanović, *Moje uspomene*, str. 157].

Don Božo Milanović 1950. izrazio je
tadašnjim vlastima želju da Rijeka postane
i crkvena metropola, središte glagoljaštva. Vidi [Božo Milanović, *Moje uspomene*, str. 158]. Dne 14. lipnja 1950. tijekom Starosla-
venske akademije u Pazinskom sjemeništu
don Božo Milanović održao je predavanje o
njihovu stanovištu prema glagoljici i o nji-
hovim nacionalnim idejama. Iz kastavskog

dekanata osmero je svećenika pisalo 1950. krčkom biskupu dr. Josipu Srebrniću neka nastoji da se i u njihovu dekanatu opet uvede glago-
ljica u sv. misi. Vidi [Božo Milanović, *Moje uspomene*, str. 170].

Dne 21. rujna 1950. pisao je Sv. Otac biskupu dr. Dragutinu Ne-
žiću da dozvoljava u Istri pjevanje mise na staroslavenskom jeziku. Tada je dr. Nežić rekao don Milanoviću da smije misiti na starosla-
venskom jeziku ne samo pjevane nego i obične mise. Poslije toga don
Milanović svakoga je dana misio na staroslavenskom jeziku sve do
opće obnove liturgije na narodnim jezicima tijekom Drugog vatican-
skog koncila 1962.-1965. Vidi [Božo Milanović, *Moje uspomene*, str. 171].

Još ranije, 25. lipnja 1948. godine, poslali su istarski svećenici s
don Milanovićem molbu u Zagreb da se opet uvedu hrvatske škole
u Pregari, Gradini i Črnici, i da se pridruže Hrvatskoj sva ona mjesta
južno od rijeke Dragonje. O tome je don Milanović razgovarao 24.
kolovoza 1948. s tadašnjim ministrom unutrašnjih poslova u Zagre-
bu (Ivan Krajačić Stevo). Ondašnjem predsjedništvu Savezne narodne
skupštine u Beogradu uputili su podrobno objašnjenu molbu da se
stara hrvatska granica u Istri ne bi promijenila. Međutim u tome nisu
uspjeli. Zato su tada župe Pregara, Gradina i dio Topolovca službeno
priključene Sloveniji. Črnica je ipak ostala u Hrvatskoj, pa je u njoj
opet uvedena hrvatska škola. Vidi [Božo Milanović, *Moje uspomene*,
str. 181]. Pogledajte također i članak [A. Černjula].

Don Boži Milanoviću tek je posthumno mogla biti objavljena vrlo
značajna knjiga *Istra u dvadesetom stoljeću* (I. svezak 1992, a II. sve-
zak 1996).

Već spomenuti prikaz Memoranduma priređen je za ovaj članak
na temelju inačice na ruskom jeziku, formata A4. Bile su, kao što je
već rečeno, priređene i inačice na engleskom i francuskom, te narav-
no i na izvornom hrvatskome jeziku. Spomenica (Memorandum) ima
sljedeće dijelove:

- Povijesni razvoj Istre, str. 3-7
- Etnički sastav Istre, str. 8-12
- Ekonomski položaj Istre, str. 13-16
- Borba naroda Istre za nacionalno oslobođenje, str. 17-19
- Istra nakon oslobođenja, str. 20-21
- Zaključak, str. 22
- Potpisi predstavnika pokrajinskog vijeća Istre, str. 23-25

Svi su prilozi važni, ali posebno velik značaj ima prvi dio, pod
naslovom "Povijesni razvoj Istre". Prema dostupnom štitu na ruskom
jeziku, prenosimo nazad na hrvatski jezik, sitnijim tiskom, onaj nje-
gov dio koji je otisnut na str. 3 i 4, a odnosi se upravo na opis hrvat-

ske glagoljaške baštine u Istri. Molimo čitatelja da taj iznimno važan dio pažljivo pročita.

Slaveni su se doselili u Istru između VII. i IX. stoljeća, a u XVI. st. oni su već naselili cijelu Istru, uključujući i gradove zapadne obale. To nam potvrđuju vjerodostojni izvori tog razdoblja papa Grgur IX, Bonifacije VIII, Ivan IV i mnogi drugi (1). Jedno od najstarijih svjedočanstava pape Pia II - biskupa tršćanskog od 1447. do 1458., koji u posebnom odjeljku djela pod naslovom "De Istria hodie Schlavonia dicat" piše: "Istrani su u današnje vrijeme Slaveni i govore na svojem jeziku, a talijanski rabe jedino građani na obali, iako i oni znaju oba jezika" (2).

U to su vrijeme Slaveni u Istri već imali svoj književni jezik, svoju posebnu odjeću i običaje, narodne pjesme i instrumente, kao i u ostalim dijelovima Balkana, a crkva je imala slavensku liturgiju i knjige pisane glagoljicom. "Slaveni su između 800. i 1300. godine imali svoju pismenost, koju su upotrebljavali u dokumentima, imali su uzvišeni liturgijski jezik i do 1500. rabili su ga i na kamenim spomenicima.

Slavenska azbuka - glagoljica, bila je u uporabi po cijeloj Istri. Prema pouzdanim otkrićima vidljivo je da je glagoljica prevladavala osobito u zapadnom dijelu Istre (pril. 1). Iz izvješća porečkog, novigradskog, koparskog i drugih biskupa Istre, vidljivo je da su se sva sela zapadne Istre molila na slavenskom jeziku i da su crkvene knjige bile napisane glagoljicom (4).

Najuvjerljiviji dokaz da je neki kraj hrvatski, je glagoljica u crkvama tog kraja, budući da je glagoljica postojala samo tamo gdje su Hrvati. Još u XVII. i u XVIII. st. glagoljica se rabila i u gradovima zapadne Istre, npr. u Novigradu, Rovinju, Kopru i u drugim. U cijeloj koparskoj biskupiji bile su u XVI. st. samo dvije crkve u kojima bogoslužje nije bilo čitano iz glagoljičkih knjiga i gdje se nije propovijedalo na hrvatskom jeziku. U cijelom preostalom dijelu Istre narod je govorio samo hrvatski (5).

Kod istarskih Slavena postojala je vlastita tradicionalna organizacija vlasti; pravni odnosi, kako raznih osoba, tako i gradova, bili su savršeno ravnopravni. Tako su npr. 1199. godine hrvatske župe Barban i Planje potpisale dogovor s Pulom o pašnjacima i međama. Sa strane Barbana i Planje dogovor su potpisali (župani) Pribislav, Miroslav i Dražica. Naziv "župan" i hrvatska imena potpisanih dokazuju da su to bile čisto hrvatske župe (6).

Osim mnoštva sličnih dokumenata (7) postoji također dokument koji dokazuje da su se hrvatski jezik i glagoljica rabili i u međunarodnim odnosima u Istri. To je vidljivo iz dogovora o razvođenju između oglejskog patrijarha i pazinske grofovije napisanog početkom XV. st. na temelju još starijih dogovora iz XIII. i XIV. st. Ovaj dokument pisan je na latinskom - a ne na talijanskom - sa strane patrijarha, na njemačkom sa strane feudalaca srednje Istre, i na hrvatskom "sa strane naroda", kao što piše u samom dokumentu (8 i pril. II).

Sav kulturni i religijski život Hrvata Istre povezana je s glagoljicom i s hrvatskim jezikom, i razvija se u Srednjem vijeku potpuno isto kao u Hrvatskom primorju, Dalmaciji i na Kvarnerskim otocima. S tim područjima Istra čini jednu kulturnu cjelinu, a u pogledu kulturnog života i prednjači. Tako je npr. prva hrvatska tiskana knjiga - glagoljički misal, tiskan u Veneciji godine 1483., priređen prema uzoru na misal iz Nugle kod Roča u Istri. U vrijeme protestantizma, u XVI. st., iz sredine Hrvata potječe jedan od vođa protestantizma i najbliži suradnik Luthera - Matija Vlačić iz Labina (Mathias Flacius Ilyricus). Crkvene i prosvjetne knjige istarski su Hrvati napisali glagoljicom i ćirilicom za potrebe svih Hrvata, a predviđene su i za Srbe i za

Bugare. Hrvatski protestantski pisci Istre prvi su u povijesti hrvatske kulture postavili zahtjev za jedinstvenim književnim jezikom i pravopisom. Prvi hrvatski prijevod Svetoga pisma preveli su i tiskali sredinom XVI. st. Stipan Konzul Istranin iz Buzeta i Antun Dalmatin iz Senja (pril. III).

U razdoblju protureformacije Istranin Franjo Glavinčić iz Kanfanara posvećuje hrvatskom banu Petru Zrinskom svoje knjige pisane hrvatskim jezikom (9), a Josip Voltić iz Tinjana piše i izdaje s ciljem prosvjete u XVIII. st. veliki rječnik ("Ričoslovník"), koji je imao poznati utjecaj na Narodni preporod u Hrvatskoj oko 1830.

Poseban fascikl čini Dopuna Spomenici, koja sadrži najbitnije dokumente, izvore, primjedbe i priloge (zemljovide, skice i faksimile). Evo početka tog značajnog fascikla, koji prenosimo sitnijim tiskom, u prijevodu s ruskog na hrvatski jezik:

DOPUNA K SPOMENICI oblasnog narodnog odbora ISTRE

DOKUMENTI, IZVORI, PRIMJEDBE I PRILOZI

(1) a) Papa Ivan IV. (640.-642.) šalje opata Martina u Istru i Dalmaciju otkupiti kršćane iz robstva kod Slavena. B. Benussi u svojem djelu: "Nel medio evo; pagine di storia Istriana" (Atti e memorie della Societa istriana di archeologie e storia patria, v. IC. Parenyo 1894. pp. 349-395) citira i komentira ovaj tekst u odnosu na tri različita autora. Evo inačice po Anastasitusu Bibliothecariusu: "Johannes, nationale Dalmata ... Hic, temporibus suis, misit per omnem Dalmatiam, seu Istriam multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum Abbatem, propter redemptionem captivorum, qui depredati erant a gentibus".

b) Papa Grgur IX. obraća se 13. veljače 1234. g. kleru i narodu Kranjske, Istre, Bosne Hrvatske i ostalih slavenskih zemalja kao što on to podcrtava i u svojem pismu: "Gregorius episcopus servus servorum Dei venerabilibus fratribus archiepiscopis et episcopis et dilectis ecclesiarum prelatibus ac universis Christi fidelibus Caneolam, Istriam, Dalmatiam, Bosniam, Croatiam et alias partes Schlavinae constitutis" (M. Premrou: Monumenta sclavenica, Ljubljana 1919., str. 25).

c) Papa Bonifacij VIII., obraćajući se 29. travnja 1298. franjevačkim provincijalima "Slavenske Provincije", spominje u pismu područja koja čine tu provinciju, a među njima i Istru. "Bonifacius episcopus servus servorum Dei ... Ministro provinciali ordinis fratrum in administratione provincie Sclavonie, salutem ... Licet ec omnibus mundi partibus que christiana religione consentur, teneamur ex officii debet extirpare letiferam pestem heretice pravitatis, in partibus tamen Serviae, Rasie, Dalmatie, Croatie, Bosne atque Istrie, provincie Sclavonie imminet nobis hec sollicitudo" (Premrou: navedeno djelo str. 28).

d) Jedan poljski kroničar iz XII. st. u popis slavenskih zemalja uvrštava i Istru (Premrou: navedeno djelo str. 18)

e) Opis putovanja cara Konrada IX. u Italiju 1251. g. navodi Istru kao slavensku zemlju: "Rex Conradus ... transiens per Macham pervenit in partibus Istriae vel Sclavoniae" (M. Premrou: navedeno djelo str. 26).

f) Kanonik katedralnog zbora u Toursu, Georges d'Esclavonie (umro 1414. g. [zapravo 1416., D.Z.]) piše na rubu jednog rukopisa: "Istria eadem patria Chravat", znači da je on Istru smatrao hrvatskom zemljom (L. Leger: "Georges d'Esclavonie, chanoine penitencier de la cathedrale de Tours au XIV-XVe siecle" - u Jagićevom zborniku, Berlin 1908.).

Uloga hrvatske glagoljičke baštine za sudbinu Istre nakon Drugog svjetskog rata

(2) A. S. Piccolomini: "Opera omnia", Basel 1551., str. 406: "Istri hodie Sclavi sunt, quamvis urbes italico sermone utuntur, utriusque linguae peritiam habentes".

(3) Bensussi: "Istria", 1851. str. 78.

(4 i 5) Koparski biskup Petar Morania u izvješću "ad limine" godine 1637. piše: "Seminarium puerorum omnium in tota provincia, et maxime in mea doicesi dolore existimo, et manibus maximo cordis dolore tango quia cum vilici totis provinciae liguae Illiricae, et pauperimi, immo et, endici literis callare non valent" (Dr. Luka Jelić: "Fontes historici liturgiae glagolito-romanae, Veglae 1906. XVII str. 31).

Porečki biskup Caesar de Nores izvješćuje godine 1592.: "Nam cum omnes Illyrica utantur lingua, vix Breviarium aut Missale vetus cum quodam parvo Manipulo apud illos versantur" (Dr. Luka Jelić: navedeno djelo str. 41).

Talijanski autor Ughelli (Italia sacra) 1600. piše o novigradskoj biskupiji: "Diocesis Aemoniensa peragusta est; sunt in la oppida tri et vivi decem, in quibus omnibus sunt parochiales ecclesiae, quarum Prochi sunt Illyrici et Illyrica lingua diocesanos instruunt" (Dr. Luka Jelić: navedeno djelo str. 49).

O piranskoj biskupiji govori biskup Antonius Zaro 1604. g. "Sacerdotes omnes Petinentibus eceptis Illyrico idiomate sacrum celebrant" (Dr. Luka Jelić: navedeno djelo str. 6).

Pulski biskup Ionnes Andreas Balbi (1732.-1772.) u skladu s venecijanskom inkvizicijom zabranio je uporabu slavenskog jezika u crkvama u njegovoj biskupiji. Na temelju toga Kongregacija za nauk vjere odredila je godine 1744. da je nužno sačuvati slavenski jezik u onim dijelovima pulske biskupije koji pripadaju Austriji. (Dr. Luka Jelić XVIII. navedeno djelo str. 28-29).

9. "Cum enim univrsus populus omnium diocesium Istriae non alia utatur lingus, quam Illyrica" (Jelić navedeno djelo XVI. str. 8).

(6) Atti e memoris della Societa istriana di archeologia e storia patria, Parenzo v. VIII. str. 19-20.

(7) Razvod između Mošćenice i Kožljaka 1395. g. (Faksimil odlomka u prilogu) objavio je prvi puta Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knjiga II, Zagreb 1852., str. 308-310, pod redakcijom Ivana Kukuljevića Sakcinskoga.

Statut grada Veprinca iz XVI. st., Mošćenički statut iz 1693., oporuke, ugovori i drugi dokumenti.

(8) "Razvod istrianski" (unutarnje razgraničenje zemlje) objavio je dr. Ante Starčević u Arkivu za povjestnicu jugoslavnesku, knjiga II, Zagreb 1852., str. 227-307. "... ke listi su nam tri notara predstavila, od čije plemenitosti smo odabrali jednog latinskog, drugog njemačkog, a trećeg hrvatskog, da bi svaki posjedovao svoj original..." Faksimili odlomka "Razvoda istrianskog" su u prilogu. (Prilog I.)

(9) U svojoj knjizi "Svjetlo vjerujuće duše", objavljene 1632., Glavinčić na kraju uvoda govori, da je tu knjižicu napisao "da bi ugodio braći i vjernicima, a osobito hrvatskom narodu i mojim Istrijanima". M. Breyer: Iz stare hrvatske literature, Zagreb, 1938., str. 4.).

Vrlo je zanimljiva i vrijedna knjiga don Luke Kirca (Medulin 1860. - 1931.) *Crtice iz istarske povijesti*, objavljena (posthumno) godine 1946., najviše radi razumijevanja cjelokupne kulturne povijesti Istre, osobito njenog glagoljaškog dijela. Izvorni rukopis don Luke Kirca čuva se u NSK u Odjelu za rijetkosti (ovu sam informaciju dobio ljubaznošću akademika Josipa Bratulića).

Istaknuti hrvatski pisac Viktor Car Emin, kojemu je don Luka Kirac (1860.-1931.) darovao rukopis svoje knjige (vjerojatno 1930.), ispričao je u svojim sjećanjima objavljenim u uvodu u Kirčevu knjigu među inim i ovo:

Poslije večere okrenu razgovor na ono, zbog čega je - kako sam reče - i došao. Iz torbe izvadi opsežan rukopis, položi ga na sto i prihvati da priča koliko je imao muke da tu svoju stvar otme pogledima fašističkih špijuna, da je spase i sačuva.

Evo i Kirčeva svjedočanstva, prema Viktoru Caru Eminu:

– Jadni listovi, kud su sve prolazili! Zakopao sam ih u zemlju, čas ovdje, čas ondje, uzidivao ih u podrumu, umetao među kamenje u stajama - i sve tako! Sad je rukopis tu - i ja vam ga ostavljam, da ga pročitate pa da mi onda priopćite svoj sud. Pored nekoliko crtica iz povijesti Istre naći ćete i jedan oduži polemički članak - i još koješta...

Luka Kirac je gimnaziju polazio u Senju i Rijeci, bogosloviju u Gorici. Proučavao je povijest Istre, osobito doseljenje Hrvata u Istru. Bio je župnik u mnogim mjestima Istre, a od 1808. i zastupnik sabora u Poreču. Početkom Prvog svjetskog rata internirale su ga austrijske vlasti. Nakon talijanske okupacije talijanska policija ga je držala u kućnom pritvoru od 1919., kada je uhapšen, pa sve do smrti. Spomenuta knjiga dovršena je 1928. Rukopis knjige, kojeg je godinama potajice pripremao, skrivao je (kao što smo vidjeli iz autorova opisa gore) po pukotinama zidova, jer bi inače sigurno bio uništen.

U već spominjanom vrlo značajnom *Istarskom razvodu* (1275.-1390.) navodi se među inim i nekoliko hidronima s korijenom SRB: luka Srber (vidi [Kirac, str. 320]), lokva Srbar (dvaput na str. 320, opet na str. 321), Srbar i srbarski (str. 336), Srbar (str. 337). I današnje mjesto SRB u Lici je hidronim, a ne etnonim. Ovu sam informaciju dobio ljubaznošću dr. Vladimira Sokola, te akademika Petra Šimunovića. U [Matijević Sokol, Sokol, str. 29], to je naglašeno ovim riječima:

"Već je N. Klaić dobro napisala da Ljudevit iz Siska nije pobjegao nikakvim Srbima, nego u S/a/rb u Lici, koji je još i danas ondje, a u srednjem vijeku bio znani grad i plemićka općina, odnosno županija. On međutim nije etnonim, nego hidronim, te svojom sličnoću pučkim etimolozima stvara nerješive probleme, pa tako i kod Einharda".

Dr. Vladimir Sokol je prvi ukazao na činjenicu da je ime hrvatskoga mjesta SRB u Lici zapravo hidronim, a ne etnonim. Vidi [Matijević Sokol, Sokol].

U bilježničkim zapisima 1353.-1354. od zadarskog notara Andrije pok. Petra iz Cantua objavljen je jedan ugovor od 17.11.1354. u ko-

jem piše ... Iursa condam Pervoslavi de Serbo, districtus Corbavie... (Jurša pok. Prvoslava iz Srba, iz Krbavskog distrikta). Izvor je ova knjiga: Andreas condam Petri de Canturio. Quaterni imbreiaturarum 1353-1355./Andrija pok. Petra iz Cantua. Bilježnički zapisi 1353.-1355. Prepisao latinski tekst te izradio hrvatske sažetke i kazala Robert Leljak. S izvornikom sravnio, izvršio redakciju teksta i kazala te izradio kritički aparat i bilješke Josip Kolanović, sv. 1, Notarilia Iadertina/Spisi Zadarskih bilježnika 4, Zadar, Državni arhiv u Zadru, 2001., 783 str.

Na koncu, za potpuniji i dublji uvid u problematiku kojom se bavi ovaj članak, nezaobilazne su i od najveće važnosti monografije don Bože Milanovića, a osobito *Istra u dvadestom stoljeću*, 2. knjiga, objavljena posthumno godine 1996.

Zahvale

Zahvaljujem g. Krešimiru Mikolčiću (1937.-1999.), dipl. jur., na formiranju mojeg ranog interesa za istarske teme organiziranjem nezaboravnih izleta planinarskog društva "Vihor" iz Zagreba s posjetima Istri i istarskim crkvicama 1980-tih godina; zatim prof. dr. Ivi Soljačiću, predsjedniku Hrvatskog katoličkog društva prosvjetnih djelatnika iz Zagreba, na pozivu da 16. siječnja 2013. na redovitoj mjesečnoj tribini tog Društva održim predavanje na temu kojom se bavi ovaj članak; te mr. sc. Jozi Čikešu, predsjedniku udruge Pasion-ska Baština, da o toj iznimno važnoj problematici referiram na veoma uspjeljoj međunarodnoj konferenciji održanoj godine 2014. u Pazinu.

Izvori

Svrha je ovog popisa među inim dočarati razmjere glagoljaške sastavnice hrvatske kulture u Istri. Taj popis, međutim, ne pretendira na potpunost.

Aleja glagoljaša, <http://www.hum.hr/alejaglagoljaša.htm>

BADURINA, Anđelko: Boljunski glagoljski rukopisi, Historijski arhiv Pazin, Posebna izdanja 11, Glagoljski rukopisi 1, Pazin 1992.

BALOG, Zdenko: Kvaderna iz Roča, <http://www.zdenko-balog.com/kvaderna.htm>

BERTOŠA, Milan, Cadastre national de l'Istrie, Istarska Enciklopedija, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=458>

BRATULIĆ, Josip: Istarski razvod, studija i tekst, Čakavski sabor, Pula 1989 i Petar Šimunović, *Prezimana i naselja u Istri i narodnosna statistika u godini oslobođenja*, I (1985.), II (1985.), III (1986.), Istra kroz stoljeća, Pula-Rijeka Dva tisućljeća pisane riječi u Istri, str. 37-51, u Davor Mandić (ur.): *Dva tisućljeća pisane riječi u Istri* (katalog izložbe), Povijesni muzej Istre, Pula, 1994.; vidi također i popis izložaka koji se odnose na hrvatsku glagoljicu na str. 61-64.

BREYER, Mirko: *Iz stare hrvatske literature*, Zagreb 1938.

ČERNJUL, Amando: Dokle će Hrvatska dopuštati da joj Slovenija potkrada Istru, Vijenac br. 393, od 26. ožujka 2009.

ČULINOVIĆ Ferdo, BRATULIĆ Vjekoslav, ANTIĆ Vinko (urednici): *Priključenje Istre Federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji: 1943-1968.*

DEKOVIĆ, Darko: Još glagoljskih natpisa u Puli i Kastvu, Slovo 35, 1985., str. 131-134.

Državni arhiv u Pazinu, <http://www.dapa.hr>

FUČIĆ, Branko: *Glagoljski natpisi*, JAZU (od 1991. HAZU), Zagreb, 1982.

Brevijar Vida Omišljanina, 1396, <http://www.croatianhistory.net/glagoljica/vidom.html>

Iz istarske spomeničke baštine I, Matica hrvatska, Zagreb 2007., (osobito str. 173-351, Glagoljska baština); na zemljovidima na str. 204 i 205 Humac treba biti mnogo istočnije, u Hercegovini; ista se pogreška pojavljuje u Fučićevu prilogu u djelu *Hrvatska/Europa*, dio I (*Hrvatska u Srednjem vijeku*); Fučić nije autor spomenutog zemljovida, koji je stavljen bez njegova znanja (osobna informacija akademika Branka Fučića).

Iz istarske spomeničke baštine II, Matica hrvatska, Zagreb 2007.

Ročki glagoljski abecedarij, Slovo (časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu), br. 25-26, 1976.

osobna informacija 1997.

Biografija Mije Mirkovića (ili sličnog naslova), rukopis knjige predane HAZU za tisak najkasnije godine 1997., neobjavljen (osobna informacija akademika Fučića iz 1997.)

GALOVIĆ, Tomislav: Branko Fučić (1920. - 1999.), http://www.croatianhistory.net/etf/fucic_galovic.html

Izložba *Glagoljica* u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci, <http://www.svkri.uniri.hr/index.php/izlozbe/glagoljica>

HRVATIN, Irena: *Mons. Božo Milanović – Tragovi jedne vizije* (HRT, 2010.), YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=NLtSiYHd-8s>

JAŠO, Marta: Glagoljske matične knjige kvamerskog Primorja i Istre u Arhivu HAZU, Vjesnik DAR (= Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci), 41-42, 1999-2000. i Petar Strčić: O najstarijoj glagoljskoj matičnoj knjizi iz Lindara u Istri (1590-1648), Historijski zbornik, god. XLVII(1), Zagreb 1994, 37-94

KIRAC, Luka: *Crte iz istarske povijesti*, 1946. (priredeno 1928. i objavljeno posthumno); pretpisak te knjige je 1990. objavilo Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila" u Pazinu.

KUKULJEVIĆ SKACINSKI, Ivan: *Acta croatica*, Zagreb 1863, <http://www.croatianhistory.net/etf/acta.html>

LUBIANA, Orietta: Akademik Branko Fučić i Izložba glagoljice u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci, str. 94-98, u *Az grišni diak Branko pridičkom Fučić, Radovi međunarodnoga znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića* (1920.-1999.), ur. Tomislav Galović, HAZU, Institut za povijest umjetnosti, KBF u Zagrebu, Staroslavenski institut, Sveučilišna knjižnica Rijeka, Općina Malinska - Dubašnica Malinska-Rijeka-Zagreb, 2011.

MARGETIĆ, Lujko, osobna informacija oko 2002.

MATIJEVIĆ SOKOL Mirjana, SOKOL Vladimir: *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Studia Croatica, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2005. (drugo prošireno izdanje)

MIHANOVIĆ-SALOPEK, Hrvojkina (ur.): *ISTRA u umjetnosti i znanstvenim disciplinama od XV. do XVII. stoljeća*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u Puli, Rovinju i Kanfanaru, Sveta glazba d.o.o. - Udruga Prosoli, Zagreb 2005.

MILANOVIĆ, Božo: *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga II, Pazin 1973.

Moje uspomene, Pazin 1976 (izdavači Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu i Kršćanska sadašnjost u Zagrebu)

Istra u dvadesetom stoljeću, 1. i 2. knjiga, "Josip Turčinović" d.o.o., Pazin 1992. i 1996., objavljeno posthumno

PANTELIĆ, Marija s. Agnezija, osobna informacija oko 2000.

PERUŠKO, Tone (ur.): *Knjiga o Istri* (vidjeti opsežan članak Josip Bratulića o hrvatskoj glagoljaškoj kulturi u Istri), Školska knjiga, Zagreb 1986.

- RADETIĆ, Ernest: *Istarski zapisi*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1969.
Istra pod Italijom 1918–1943, Zagreb 1944., s pogovorom Josipa Bratulića.
 Ovu je knjigu godine 1946. nosio don Božo Milanović u Pariz gdje se rješavala problematika zona A i B, tj. politička sudbina Istre (vidi pogovor Josipa Bratulića).
- SPINČIĆ, Vjekoslav: *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre*, Zagreb 1926.
- TROGRLIĆ, Stipan: *Mons. Božo Milanović, istarski svećenik (1890. – 1980.); crkveno–vjersko i javno–političko djelovanje*, Kršćanska sadašnjost i Državni arhiv Pazin, Zagreb – Pazin, 2011., 329 str., ISBN: 978-953-11-0613-9
- VIŠKANIĆ, Damir: *Quaderna capituli Lovranensis (Kvaderna kapitula lovranskog)*, Katedra čakavskog sabora Opatija, Adamić, Lovran – Rijeka 2002., ISBN 953-219-056-2 (can be ordered at www.adamic.hr)
 Brsečki glagoljski natpisi, *Riječki teološki časopis*, 2 (1994.), br. 1
 Brsečka glagoljska oporuka, *Vjesnik PAR*, 38/1996., str. 3-17
- VLAHOV, Dražen: *Glagoljski rukopisi iz Vranje u Istri (1609.-1632.)*, Povijesni arhiv u Pazinu, posebna izdanja, sv. 12, Pazin 1996., ISSN 1331-0208
Glagoljski rukopisi iz Huma (1608.-1639.), Državni arhiv u Pazinu, posebna izdanja, sv. 13, Pazin, 1999., ISSN 953-96045-2-4
 Tri glagoljske isprave iz Brseča s kraja XVI. i početka XVII. stoljeća, *Vjesnik Povijesnog arhiva Pazina*, 37/1995., 8-22
 Glagoljske isprave iz Kostanjice s početka 17. stoljeća, *Vjesnik Istarskog arhiva*, Sv. 4-5, Pazin, 1998., 165-176
 Nekoliko glagoljskih zapisa iz Vižinade, *Vjesnik Istarskog arhiva*, Sv. 4-5, Pazin, 1998., 153-164
 Još jedna glagoljska matica iz Huma (1618.-1672.), *Buzetski zbornik* br. 25, Buzet, 1999., 161-184
 Nekoliko glagoljskih isprava iz Novigrada, *Vjesnik Istarskog arhiva*, Pazin, 2001., 299-322
 Još jedna glagoljska isprava iz XIX. stoljeća iz južne Istre, *Vjesnik Istarskog arhiva*, sv. 2-3 (1992-1993), Pazin, 183-188
 Knjiga računa bratovštine sv. Bartolomeja u Roču (1523.-1611.) kao izvor za gospodarsku povijest Roča, *Buzetski zbornik* br. 28, 2002, 107-135
 Glagoljski zapisi u knjizi bratovštine sv. Tijela iz Boljuna, 1612.-1658., *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, svezak XLIII.-XLIV., Rijeka 2002.
 Prilog diskusiji o istarskom razvodu, *Arhivski vjesnik*, Vol.48 No.48 April 2006.
- ZARADIJA-KIŠ, Antonija: *Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove (1493.)*, Pazin, 2001.
- ŽGALJIĆ, Josip: *Branko Fučić / Od Dubašnice do Dubašnice*, Rijeka, Glosa d.o.o. Rijeka i Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila" Pazin, 2001.
- ŽUBRINIĆ, Darko: *Uloga hrvatske glagoljice za političku sudbinu Istre nakon II. svjetskog rata*, http://www.croatianhistory.net/etf/istria_milanovic.html
 SPOMENICA oblasnog narodnog odbora Istre Savezničkoj komisiji za istraživanje pogranične linije između Jugoslavije i Italije, http://www.croatianhistory.net/etf/memorandum_istra.html
 Croatian Glagolitic Culture in Istria, <http://www.croatianhistory.net/etf/istria.html>
 Hrvatsko glagoljaško pjevanje, http://www.croatianhistory.net/glagoljica/gl_pjevanje.html

Sažetak:

Uloga hrvatske glagoljičke baštine za sudbinu Istre nakon Drugog svjetskog rata

Članak je motiviran značajnim svjedočanstvima triju istaknutih znanstvenika, dr. Marije s. Agnezije Pantelić, akademika Branka Fučića i akademika Luje Margetića, prema kojima je hrvatska glagoljička kultura imala važnu ulogu u definiranju granice između Italije i ex-Jugoslavije tijekom Mirovne konferencije održane u Parizu srpnja 1946., pod pokroviteljstvom Saveznika. Iste je godine, uoči te konferencije, ukupno 37 pravnih i gospodarskih stručnjaka iz SAD-a (8), Engleske (7), Francuske (9) and Rusije (13), posjetilo Istru ožujka 1946. u trajanju od jednog tjedna, da bi prikupili bitne podatke koji se tiču kulturne, demografske i političke povijesti lokalnog stanovništva u Istri (Hrvata, Slovenaca i Talijana). Iznimno dobro pripremljen Memorandum (spomenica) priređen je za navedene stručnjake na trima jezicima (engleskom, francuskom i ruskom), koji sadrži obilje podataka o povijesti Istre. Iz priloženih dokumenata i iz popratnih znanstvenih studija, može se vidjeti važnost hrvatskih glagoljičkih dokumenata. Osobito su važni pravni dokumenti, kao što su *Istarski razvod*, pisan hrvatskom glagoljicom tijekom 13. i 14. st. (1275.-1395.) na skoro 70 str., u kojem se pojam hrvatskog jezika susreće više od 20 puta. U pripremi Memoranduma i u javnim nastupima, osobito važnu ulogu imao je don Božo Milanović, hrvatski katolički svećenik iz Istre, koji je objavio tri opežne i značajne monografije u pet svezaka. Posebno je značajna zadnja monografija, "Istra u dvadesetom stoljeću", objavljena posthumno 1992. i 1996., u dva sveska. Podrobniji podatci o hrvatskog glagoljičkoj kulturi u Istri dostupni su na adresi www.croatianhistory.net/etf/istria.html

Summary:

The role of Croatian Glagolitic heritage for the destiny of Istria after the Second World War

The paper is motivated by significant testimonies of three distinguished scholars, Dr. Marija s. Agnezija Pantelić and academicians Branko Fučić and Lujo Margetić, according to which the Croatian Glagolitic culture had a very important role in defining the border between Italy and ex-Yugoslavia during the Peace Conference held in Paris in July 1946, organized by the Allied Forces. The same year, prior to this conference, 37 legal and economic experts from the USA (8), England (7), France (9) and Russia (13), visited Istria in March 1946 during one week, in order to collect relevant data concerning the cultural, demographic and political history of local populations in Istria (of Croatians, Slovenians and Italians). An exceptionally well documented Memorandum has been prepared for the experts in three languages (English, French and Russian), containing a wealth of scientific information dealing with the history of Istria. From the enclosed documents and from the accompanying scholarly studies, one can easily recognize the relevance of Croatian Glagolitic documents. Especially important is a legal document called *Istarski razvod*, i.e., Istrian Demarcation, written in the Croatian Glagolitic Script in the 13th and 14th centuries (1275-1390) on almost 70 pages, in which the notion of *Croatian language* is encountered more than 20 times. In preparing the Memorandum and in public relations, extremely important role had don Božo Milanović, Croatian Catholic priest in Istria, who wrote three extensive and very important monographs published in five volumes. Especially noteworthy is the last one, *Istria u dvadesetom stoljeću* (i.e., Istria In The 20th Century), published posthumously in two volumes in 1992 and 1996. For a more detailed information about Croatian Glagolitic culture in Istria, please, see www.croatianhistory.net/etf/istria.html.

Stipan Trogrlić Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.-1990.)

Uvod

Završetak Prvoga svjetskog rata Italija je dočekala kao članica pobjedničke koalicije s čvrstim obećanjem saveznica (Velike Britanije, Francuske i Rusije) u Londonu 1915. da će joj "terre irredente-neoslobođene zemlje", u koje se, dakako, ubrajala i Istra, biti dodijeljene po okončanju rata. Neposredno nakon što je 3. studenog 1918. Austro-Ugarska potpisala primirje i bezuvjetnu kapitulaciju, talijanske su jedinice počele zaposjedati dijelove istočne jadranske obale - ušle su u Poreč, Pulu i neke dalmatinske luke. Uslijedilo je raspuštanje Narodnih vijeća Države Slovenaca Hrvata Srba, sa sjedištem u Zagrebu, koja su tijekom listopada 1918. preuzela vlast u svim istarskim općinama s hrvatskom i slovenskom većinom, a potom i talijanska vojna okupacija Istre i Kvarnerskih otoka. Time je nastojanje Jugoslavenskog odbora, u radu kojeg su sudjelovali i neki istaknuti istarski političari, da suzbije realizaciju Londonskog ugovora i otvori put priključenju Istre i Dalmacije budućoj jugoslavenskoj državi, doživjelo slom.¹

Strahujući od plebiscita u Istri, za što se zalagao američki pred-

1 Nevio ŠETIĆ, "O procesu nastanka suvremene hrvatske nacije u Istri - skica za buduća istraživanja", *Društvena istraživanja*, Zagreb 2/1993., br. 4-5, str. 600-602.

sjednik Wilson, talijanska okupacijska vlast, svjesna hrvatske apsolutne brojčane prevlasti u Istri, a slovenske u njezinom sjevernom dijelu, započinje progonom Hrvata kako bi na taj način popravila etničku sliku Istre u korist Talijana i tako izbjegla negativne posljedice mogućeg plebiscita. Talijanski vojnici i karabinjeri, pod prividnim opravdanjem da traže skriveno oružje, upadaju u kuće uglednih Hrvata, u prvom redu učitelja i svećenika. Njih premlaćuju, a kuće im pljačkaju. Računa se da je odmah prvih dana okupacije u internaciju konfinirano oko 2.000 uglednih Hrvata.²

Za anektirane nekadašnje austrijske posjede na svojoj istočnoj granici: grofovije Goricu i Gradišku, grad Trst s okolicom, dijelove Kranjske i Koruške, Istru s Kvarnerskim otocima (osim otoka Krka), Italija je već od ranije, s jasnim teritorijalnim zahtjevom, upotrebljavala naziv Venezia-Giulia (Julijska Venecija). Formalno-pravno Julijska Venecija, te grad Zadar, i dalmatinski otoci Lastovo i Palagruža, pridruženi su Italiji Rapalskim mirovnim ugovorom potpisanim između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije 1920., da bi Rimskim ugovorom 1924. Kraljevina SHS Italiji prepustila i tadašnji grad Rijeku koja je odmah uključena u sastav Julijske krajine.

Najveći dio nekadašnje austrijske pokrajine Istre, osim Muggie (Milja) koja je pripala provinciji Trst, Opatije i Matulja koji su ušli u sastav Kvarnerske provincije i Kastva koji je pripao Jugoslaviji, sačinjavao je provinciju Pulu. Na tom prostoru nalazilo se šest biskupija: Tršćanska i Koparska (sjeverozapadni i središnji dio Istre), Porečka i Pulska (jugozapadno područje Istre), Riječka (liburnijska Istra), te Zadarska nadbiskupija (otoci Cres i Lošinj).³

Talijanska je vlast, kako ona građansko-liberalna, tako i fašistička, primarnim zadatkom u novopriključenim krajevima smatrala rješavanje "slavenskog pitanja". A kako je put od potiskivanja do radikalne eliminacije hrvatske i slovenske većine na području Julijske Venecije bio neizvediv bez eliminacije nacionalno-političke elite, to su se na udaru prvi našli istarski učitelji, svećenici, pravnici. "Fasci di combattimento", osnovani već 1919. godine radi borbe protiv komunizma u Istri i čitavoj Julijskoj Veneciji imali su primarno nacionalni zadatak: zastrašivanjem, prijetnjama i batinanjem onemogućiti svaki hrvatski i slovenski javni, nacionalni izričaj. A onaj tko javno ne može izraziti svoj nacionalni identitet, taj zapravo i ne postoji. Vjerski obredi na staroslavenskom i na hrvatskom jeziku nisu bili samo vjerski nego i javni nacionalni izričaji zbog čega su bili predmet napada talijanskih tzv. liberala u 19. i na početku 20. st. Fašizam je te napade učinio izravnijima i brutalnijima.⁴

2 Ernest RADETIĆ, *Istra pod Italijom*, Zagreb 1944., str.73.

3 Paolo PAROVEL, *Izbrisani identitet*, Udruženi nakladnici, Pula 1993., str.12.

4 Ernest RADETIĆ, *Ista pod Italijom*, passim.

1. Križni put istarskog hrvatskog svećenstva pod fašističkom diktaturom

1.1. Vrijeme do dolaska fašizma na vlast

Luigi Barsan, liječnik u Labinu, revolucionarne 1848., piše bratu Giovanniju u Pulu da će se talijanizacija istarskih seljaka postići brže i lakše "ako se postojeće svećenstvo zamjeni drugim i obrazovanijim i nacionalnijim".⁵ Postojeće svećenstvo u seoskim sredinama bilo je hrvatsko ili slovensko, pa je Barsan pod "obrazovanijim i nacionalnijim" očito mislio na ono talijansko. Godine 1921., znači 73 godine poslije ovog Barsanova pisma, pazinski civilni komesar suprotstavio se nakani biskupa Santina da u Tinjanu, umjesto pod fašističkim pritiskom maknutog župnik Ivana Kraljića, za župnika postavi Božu Milanovića. Komesar smatra Milanovića "jednim od najvatrenijih hrvatskih propagatora, pa bi njegova prisutnost u Tinjanu izazvala reakciju (...) Zato predlaže "da bi se u Tinjanu, a po mogućnosti i u Kringi, poslali svećenici talijanskih osjećaja čija je prisutnost potrebna ne samo zbog dušobrižništva već i zbog umirivanja pomenutih krajeva".⁶

O uključivanju dijela talijanskog klera u program talijanizacije Crkve u Istri, neposredno poslije talijanske okupacije, svjedoče dva "Izvjesta" Giovannija Quincija, mornaričkog kapelana u pomorskoj bazi u Puli, upućena 6. i 22. veljače 1919. markizu Villafranchi, civilnom komesaru u Puli. U njima Quinci piše: "(...) Hitno treba tražiti od biskupske kurije u Poreču da izda odredbe, koje će prisiliti župnike i kapelane da u služenju mise i dijeljenju sakramenata umjesto hrvatskog koriste latinski jezik, jer su to liturgijske funkcije, te da propovijedi drže na talijanskom. Dva su razloga za traženje propovijedi na talijanskom: na misu dolaze talijanske obitelji i vojnici, a Slaveni, naročito muškarci, dobro razumiju talijanski i govore ga". Quinci se ne libi i poimence navesti župnike koje bi zbog njihova proslavenskog djelovanja trebalo premjestiti, odnosno "ukloniti". To su: Jakov Cecinović, upravitelj župe Barban, Dimitrije Ćurković, župnik u Krnici, Franjo Livić, župnik u Filipani, Antun Nikolić, župnik u Loborici, Alojzije Višković, župnik u Valturi.⁷ Bio je to prvi, neslužbeni, popis nepodobnih hrvatskih svećenika.

Don Michelangelo Rubino, vojni delegat, u travnju 1919. piše vojnom ordinariju Angelu Bartolomasiju o situaciji u Julijskoj Veneciji. Smatra da slavenski kler nije znao iskoristiti novu situaciju na-

5 Carlo DE FRANCESCHI, *Memorie autobiografiche*, Trieste 1926., str 237.

6 Danilo KLEN, *Neki dokumenti o svećenstvu u Istri između dva rata*, JAZU, Zagreb 1955., str. 12.

7 Isto, str. 8-9

Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.–1990.)

stalu talijanskom okupacijom koja mu je pružila priliku da se povuče iz politike, nego je nastavio s nacionalno-političkim radom, toliko naglašenim u doba austrougarske vlasti. Sada je taj rad još izrazitiji, usmjeren je protiv nijekanja talijanske vlasti i propagandom za veliku Jugoslaviju "sa žaljenjem za prošlošću, s sarkazmom i provokativnim držanjem prema sadašnjosti s prijetnjama za budućnost ako bi (kako oni kažu) ove zemlje definitivno bile dodijeljene Italiji". Među svećenicima koji djeluju na tragu iznesenih kvalifikacija spominje se Franjo Vranjac, kapelan u Materadi, umirovljeni župnik u Pazinu Antun Kalac i Pravdoslav Filipić, župnik u Žminju.⁸

Gorički nadbiskup i metropolita Franjo Sedej u Prilogu Izvješću papi Benediktu XV. od 25. srpnja 1921. navodi 28 slučajeva fašističkih napada na hrvatske i slovenske svećenike u Tršćanskoj i Koparskoj biskupije, od čega se 12 dogodilo na području današnje Porečke i pulske biskupije.

U župi Vranja "karabinjeri" su župnika Ivana Ujčića odveli u zatvor u Pazin zato što je na stan primio nekog učitelja kojeg su vlasti progonile. Kad se pokazalo da je Ujčić u toj stvari nevin, pušten je kući. Međutim, izložen fašističkim prijetnjama pobjegao je u Jugoslaviju. Jedno je vrijeme djelovao u Đakovačkoj biskupiji.⁹ Umirovljenog svećenik Pravdoslava Filipića, istaknutog povjerenika Matice hrvatske za Istru, koji je privremeno upravljao župom Žminj, domaći fašisti prisili su da napusti Žminj i vrati se u rodni Lindar. Tu se našao na meti pazinskih fašista, ovi su mu zapovjedili da u roku od 9 dana napusti Julijsku Veneciju. Kao Ujčić i on se "sklonio" u Jugoslaviju. Fašisti su provalili u crkvu u Kringi i Josipu Kraljiću, župnika u Tinjanu koji je u Kringi pomagao ispovjedati, pod prijetnjom smrću naredili da odmah napusti Istru. Božo Milanović, rođeni Križanac, preuzima upravljanje rodnom župom nakon što je župnik Nikola Žugej, Slovenac, strahujući od talijanskih progona već prvih dana talijanske okupacije napustio Kringu i sklonio se u Kranjsku. Početkom svibnja 1921. fašisti su provalili u župni stan u Kringi. Razbili su namještaj i bacili ga kroz prozor na ulicu, u podrumu su istočili na pod 20 hl vina, a samog Milanovića su, nakon batinanja, uhitili i odveli najprije u Pazin, a potom u Pulu. U Puli su ga fašisti udarali po glavi, jedan mu je pištoljem nanio ozljedu ispod lijevog oka. U središtu fašističke organizacije proveo je čitavu noć. Sutradan su ga fašisti predali policijskom komesaru koji je sastavio zapisnik i pustio ga na slobodu.

8 Antonio SCOTTA (a cura), *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa Sede 1918.-1922.*, Edizioni LINT, Trieste 1994., str. 248-249.

9 Marin SRAKIĆ, "Mons. Ćiril Kos biskup, život i djelo", *Diacovensia*, XI (2003.), br 1, str. 145.

du. Prije toga morao je pred fašistima potpisati izjavu da će na dan parlamentarnih izbora (15. svibnja) napustiti župu. U Svetom Petru u Šumi fašisti su 8. svibnja 1921. posjetili župnika Liberata Slokovića i naredili mu da u roku od 2 dana mora napustiti župu "u protivnom zadesit će ga ista sudbina kao župnika u Kringi". Tako je i Sloković na silu napustio župu. U dva navrata, u prisutnosti karabinjera fašisti su provalili u župni stan u Buzetu prijeteći likvidacijom župniku i dekanu Ivanu (Franji) Flegi. Za drugog napada 10. svibnja 1921. naredili su mu da se u roku od 48 sati mora preseliti u Jugoslaviju. Župnik Draguča, Vinko Žigulić, zbog fašističkih prijetnji pobjegao je u Jugoslaviju. Šime Červar, župnik u Zrenju, 14. svibnja 1921., dan uoči parlamentarnih izbora, poslije obreda u crkvi bio je uhićen i odveden u Oprtalj pod optužbom da je župljane poticao "protiv talijanske vlasti". Iz Oprtlja je na kamionu prebačen u Motovun. Putem su ga karabinjeri udarali i slomili mu donju vilicu. Kad je svezan i raskrvavljen došao u Motovun stavili su mu u ruke talijansku zastavu i, vodeći ga kroz mjesto, prisili da viče: "Evviva Italia - Živjela Italija", da bi ga na kraju bacili u kaljužu. U Motovunskom zatvoru zadržan je 39 dana. Budući da mu nisu dokazali krivicu pušten je iz zatvora.¹⁰ Po izlasku iz zatvora oporavljao se kod časnih sestara u Tomaju. Čim se koliko-toliko oporavio, vratio se u Zrenj. Želeći ga prisiliti na odlazak vlast mu je uskratila ionako skromnu župničku plaću. Iscrpljen i narušena zdravlja zatražio je mirovinu. Kao umirovljenik živio je u župi Skopu u Sloveniji gdje je umro 1931. u 57. godini života. Iz pazinskog franjevačkog samostana udaljena su trojica franjevac samo zato što su bili "Slaveni", a na njihovo mjesto došla su dvojica talijanskih fratara.¹¹ Pred fašističkim nasiljem Matej Dobrović, župnik u Lovrečici, pobjegao je u Novo Mesto, a Ivan Mandić, župnik u Kaštelu, utočište je našao u Karlovcu.¹²

U istom Izvješću Sedej spominje da je Porečki i pulski biskup Trifun Pederzoli već ranije državnom tajniku poslao detaljno izvješće fašističkih progona u svojoj biskupiji pa on sada samo sumarno ponavlja ono što je Pederzoli već iznio. Pet hrvatskih svećenika moralo je bježati pred fašističkim napadima: Nikola Šutić, župnik i dekan u Kanfanaru; Antun Janko, kapelan u Hreljićima; Ljubomir Nikolić, kapelan u Sv. Martinu kod Labina; Nedjeljko Maroević, umirovljenik, bivši upravitelj župe Bačva; Luka Kirac, župnik u Rakotulama. Desetorica svećenika, među kojima tri Talijana, bili su izloženi prijetnjama i napadima: Demetrije Ćurković, župnik u Mutvoranu; Frano Livić,

10 Antonio SCOTTA (a cura), *I territori del confine*, str. 131-134.

11 Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga II*, IKD sv. Ćirila i Metoda, Pazin 1973. (dalje: *knjiga II/1973.*), str. 489.

12 Danilo KLEN, *Neki dokumenti*, str. 14.

Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.-1990.)

župnik u Filipani; Lorenzo Bertagnoli, župnik u Novoj Vasi Porečkoj; Luigi Brandolise, kapelan u Kaldiru; Angelo Paolaro, župnik Motovuna, Giovanni Cecco, župnik Vižinade; Henrik Kukuljica, upravitelj župe Pomer; Antonio Ortolani, župnik Ližnjana; Alojz Višković, župnik Valture; i Petar Šantić, župnik Kaštelira. Talijanski svećenici bili su izloženi napadima zato što se nisu pokoravali politici talijanizacije crkvenih obreda.¹³

1.2. Progoni i stradanja u vrijeme fašističke diktature

Godine 1923., znači samo godinu dana nakon što su fašisti došli na vlast u Italiji, Prefektura u Puli izradila je popis od 42 nepouzdana svećenika ("preti infidi") s kvalifikacijom zbog koje se smatraju nepouzdanima. Neki su označeni kao potencijalni neprijatelji, spremni u svakom trenutku izdati talijanske interese, iako su u odnosu na novonastalu situaciju dosta pasivni. Kod nekih je otkriveno potajno prototalijansko djelovanje, dok su neki optuženi kao otvoreni neprijatelji talijanske stvari, zbog čega im je uskraćeno talijansko državljanstvo. Bez talijanskog državljanstva nisu mogli dobiti od biskupa dozvolu za vršenje svećeničke službe. Uskraćivanje državljanstva bila je jasna poruka svećenicima da potraže nekoga drugog biskupa izvan Istre, a u slučaju neprihvatanja takvog rješenja, vlastima je otvarana mogućnost njihove konfinacije. Slični popisi napravljeni su godine 1925., 1926., 1931., i 1932. Posebno je zanimljiv onaj iz 1931. gdje je na popisu bilo 30 svećenika Tršćansko-koparske i Porečko-pulske biskupije uz čija se imena nalazi kvalifikacija njihova otvorenoga prohrvatskog djelovanja, što je u percepciji talijanske vlasti samim time bilo i prototalijansko djelovanje.¹⁴

Navodimo nekoliko primjera optužbi na račun hrvatskih svećenika:

Najistaknutiji istarski svećenik antifašist bio je, bez sumnje, Božo Milanović. Svoje neslaganje s talijanskom vojnom okupacijom nakon završetka rata izrazio je vješanjem hrvatske zastave na zvoniku crkve u Kringi, a nakon potpisivanja Rapallskog ugovora, kojim je Istra i formalno pripala Italiji, organizirao je vješanje crnih zastava po mnogim mjestima središnje Istre, u znak žalosti i protesta protiv ovog, kako ga sam naziva, "sramotnog ugovora". Izložen stalnim prijetnjama i pritiscima "sklanja se" u Trst 1922. godine. Tu je najprije kapelan u Župi sv. Ivana, u tršćanskom predgrađu Guardiela, župi

sa slovenskom većinom, a od 1938. u centralnoj tršćanskoj Župi sv. Antuna Novog. U Trstu se, u mirnijem ozračju, bez opterećenja da će mu svaki čas netko pokucati na vrata, odvesti ga na saslušanje i optužiti za protudržavno djelovanje, mogao posvetiti, s jedne strane pastoralnom radu u užem smislu, a s druge nacionalnom, kulturno-prosvjetnom zauzimanju. U početku se politički rad odvijao preko istarskog Pododbora slovenskog društva *Edinost* i bio je usmjeren na brigu oko izlaženja lista *Pučki prijatelj*.

Matija Kurelić, župnik u Novakima (Pazinski dekanat), izrazito hrvatskoj sredini, optužen je zbog toga što otvoreno pokazuje svoje hrvatske osjećaje, održava stalne kontakte s Leopoldom Jurcom, župnikom u Trvižu, eksponentom i organizatorom pazinskog hrvatstva. U propovijedima se služi samo hrvatskim jezikom iako se prije rata u selu govorilo i talijanski. Šime Frulić, župnik u Grdoselu kod Pazina, također hrvatskoj župi, opisan je kao vatreni kroatofil i protivnik talijanizacije svojih župljana Hrvata. U propovijedima je zabranio pohađanje tečaja talijanskog jezika za odrasle. Iako, navodno, u župi svi znaju talijanski, župnik Frulić nedjeljne propovijedi drži samo na hrvatskom jeziku, na istom jeziku drži župni vjeronauk za djecu. Također širi knjige "na stranom jeziku - in lingua straniera", zbog čega je kažnjen novčanom kaznom od 500 lira. Kao hrvatski nacionalist Frulić je svrstan u po državu opasne osobe.¹⁵

Fašistička je vlast posebno opasnim smatrala vjerske manifestacije na hrvatskom ili slovenskom jeziku. Zato je te manifestacije proglašavala političkim iskazom suprotstavljanja državnim interesima i kvalificirala ih kao prototalijanske. Tako okarakterizirane bilo je lakše zabraniti. Spremanje proslave prve (mlade) mise slovenskog svećenika Leopolda Jurca godine 1931. u rodnoj župi Opčina kod Trsta, po nacionalnom sastavu izrazito slovenskoj župi, u optužnici državnog tužioca u Trstu, poslanoj biskupu Fogaru, označeno je kao izraz Jurčine mržnje prema svemu talijanskom. Jurca je okvalificiran kao mrzitelj svega talijanskog samo zato što je organizirao slovenski zbor da pjeva slovenske pjesme. Kako je pjevanje slovenskih pjesama moglo izazvati reakciju Talijana, u prvom redu lokalnih fašističkih vođa i njihovih pristaša, vlast je zabranjivala slavensku liturgiju pod isprikom da time sprječava nered.¹⁶

15 Arhiv Istarskog književnog društva "Juraj Dobrila" (dalje: AH IKD), Osobni fond Bože Milanovića (dalje: OFD Milanović), Sacerdoti infidi nella provincia della Istria, Prefettura della Istria, Pola, 25. ožujka 1931.

16 AH IKD, OFD Milanović, Optužnica državnog tužioca u Trstu, br. 1726, Trst 11. ožujka 1931. Navedeno prema: Leopold JURCA. Borba hrvatskog i slovenskog svećenstva u Istri za očuvanje hrvatskog materinskog jezika kod propovijedanja i poučavanja kršćanskog nauka za vrijeme talijanske okupacije u godinama 1929-1943.

13 Antonio SCOTTA (a cura), *I territori del confine*, str. 137-139.

14 Isto, 9-11.; Lucijan FERENČIĆ, *Porečko-pulska biskupija u vrijeme biskupa Trifuna Pederzollija (1913.-1943.)*, (doktorska disertacija obranjena na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 1973.), str. 419.

U podužem osvrtu Jurca opisuje slavlje svoje prve mise koje je proteklo pod budnim okom karabinjera. Uobičajena svećenička op-hodnja (procesija) iz župne kuće u crkvu morala je proći kroz špalir karabinjera, a sve pod izgovorom da ne bi došlo do remećenja javnog reda i mira. Neposredno pred početak mise netko je mjesnom župniku predao pismo biskupa Fogara u kojem biskup moli da se za vrijeme mise niti pjeva niti propovijeda na slovenskom, jer bi to moglo isprovocirati nered. Ipak propovjednik je mladomisnika pozdravio na slovenskom i na slovenskom održao prigodnu homiliju. Po završetku mise gosti su se uputili prema dvorani u kojoj je bio pripremljen svečani objed. Za svo vrijeme grupa karabinjera nalazila se raspoređena oko dvorane pazeći da se ne dogodi kakav "nacionalistički ispad". Tako je ručak protekao bez pjesme i zdravica, uobičajenih u takvim prilikama. Svoje viđenje događaja oko svoje mlade mise Jurca zaključuje sljedećim riječima: "Sada svatko može vidjeti koliko ima istine u onoj podvali: Don Jurca je, prilikom proslave svoje prve mise, pokazao svoju mržnju prema svemu talijanskom u Općini. Basna o vuku i janjetu. Pravilno bi to moralo glasiti. Fašistički su glavešine, prilikom proslave prve mise don Jurce, pokazale svoju mržnju prema svemu slovenskom u Općini".¹⁷

U razdoblju do 1931. iz Tršćansko-koparske biskupije su, ne računajući redovnike i klerike, internirana, zatvorena, ili protjerana 72 svećenika. Iz Porečko-pulske biskupije tu sudbinu doživjelo je samo 8 svećenika.¹⁸ Tršćansko-koparski biskup Alojzije Fogar hrabro se zauzimao za slobodu svojih svećenika i bio je odlučan u obrani prava hrvatskog svećenstva da u hrvatskim župama imaju pravo propovijedati i držati vjeronauk u školi na jeziku većinskog stanovništva. Iako je ovo pravo bilo osigurano poznatim Lateranskim ugovorom između Svete Stolice i Italije iz 1929., u praksi je teško bilo provedivo zbog toga što je za imenovanje župnika trebala suglasnost i civilnih vlasti. Budući da su te vlasti uskraćivale suglasnost hrvatskim svećenicima, to su se ovi morali zadovoljiti položajem upravitelja župe.¹⁹

S druge strane istarski su biskupi bili primoravani primiti na župe talijanske svećenike koji su zbog "benemerente patriotiche - domoljubnih zasluga", a u stvari potpomaganja talijanizacije, uživali razne oblike državne pomoći kao "uno straordinario sussidio - posebnu potporu", "compenso straordinario - posebnu nadoknadu" ili "sussidio in compenso delle' opera di italianita - potpora kao nadoknada za

talijansku stvar". Tako Prefektura u Puli, u dopisu porečko-pulskom biskupu Trifunu Pederzolliju, navodi imena 24 svećenika kojima Ministarstvo pravde i Ministarstvo kulta odobrava pomoć na račun njihovog rada na talijanizaciji hrvatskog sela u Istri.²⁰ Neki od njih, i nesvjesno, postaju instrumenti talijanizacije. Bez ikakvog poznavanja hrvatskog jezika u čisto hrvatskim župama morali su propovijedati i držati vjeronauk na talijanskom jeziku. Događale su se komične i skandalozne situacije. Kad je neki franjevac u Baderni došao ispovijediti na smrt bolesnu staricu i rekao joj: "Conta i peccati - Reciproci (nabroji) grijeha", siromašna starica, misleći da fratar traži da pjeva (na talijanskom "canta" znači: pjevaj), prostodušno je odgovorila: "Gospodine, ne znam Vam ja kantati". Isto tako bilo je slučajeva nazočnosti predvoditelja kod sakramenta ispovijedi.²¹

Tršćansko-koparski biskup Alojzije Fogar, iako Talijan, odlučno se suprotstavljao nastojanju fašističke vlasti da upregne Crkvu u svoja politička kola. Branio je pravo hrvatskih i slovenskih svećenika na materinski jezik u crkvi. Ocjene o Fogarovom taktičkom razmimoilaženju, a strateškom slaganju s fašističkom politikom rješavanja "slavenskog pitanja" u Istri, dosta su ishitrene.²² Nakon višestrukih pritisaka i sukoba s tršćanskim prefektom Tiengom, koji nije prezao ni od zabrane bogoslužja na hrvatskom i slovenskom jeziku, Fogar se morao povući s mjesta tršćansko-koparskog biskupa. Na temelju dogovora i obostranog znaka dobre volje Fogar se sam povukao dok je državna vlast smijenila prefekta Tienga.²³

Fogarovim nasljednikom imenovan je tadašnji riječki biskup Antonio Santin. Početnu svećeničku je formaciju prošao u koparskom zavodu (sjemeništu) čiji su gojenci pohađali talijansku gimnaziju i bili formirani da uz vjersku pouku u istarskim župama šire i talijanski duh. Teologiju je studirao u Gorici, gdje su nacionalni sporovi između talijanskih i "slavenskih" bogoslova bili česta pojava. Vjerojatno je i sam Santin pao pod utjecaj liberalnog stereotipa "o slavenskom popu politikantu", koji na prvo mjesto stavlja nacionalno-politički rad, pri čemu za ostvarenje nacionalno-političkih ciljeva vješto koristi oltar i propovjedaonicu.

Normalizacija odnosa između fašističke i crkvene vlasti na području Tršćansko-koparske biskupije može se tumačiti i kao posljedica Santinovih nacionalnih opredjeljenja, a ne samo nastojanja "približavanja srednjih talijanskih slojeva Crkvi i davanja Crkvi važne

Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.-1990.)

17 Na ist.mj.

18 Fran BARBALIĆ, *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri i Trstu i Gorici*, HKD Sv. Jeronima, Zagreb 1931., 77-81.

19 Božo MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću, 1.knjiga, "Josip Turčinović" d.o.o., Pazin 1992. (dalje:1. knjiga/1992.)*, str. 237.

20 Lucijan FERENČIĆ, *Porečko-pulska biskupija*, str. 456-457.

21 Božo MILANOVIĆ, *1 knjiga/ 1992.*, str. 260.

22 Danilo KLEN, *Neki dokumenti*, str. 19-62.

23 *Primorski slovenski biografski leksikon* (ur. Martin Jevnikar), Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1997., str. 373-374.

uloge u lokalnoj zajednici”.²⁴ I dok talijanska historiografija ističe Santinovo zauzimanje za rješavanje ”slavenskog pitanja” i njegovo ukazivanje na nepravde koje vlast čini prema Slavenima,²⁵ hrvatska i slovenska potencira nepravde koje je biskup učinio prema Hrvatima i Slovencima, sve do optužbi za nacionalizam i profašističko djelovanje.²⁶ Sve to ukazuje na potrebu nijansiranijeg pristupa djelovanju biskupa Santina, kako u međuratnom tako i u poslijeratnom vremenu. Jer, iako je Santin na susretima s Mussolinijem 1938. protestirao protiv progona ”Slavena” i Židova, izražavao negodovanje kod prefekta u Puli zbog zabrane jedne hrvatske crkvene pjesme, nije poduzimao nikakve kanonske mjere protiv ”slavenskih” svećenika koji su se oglušili o njegove naredbe, te je krutost pretpostavljenog brzo zamjenjivao brižljivošću oca, kojemu je u prvom planu dobro duša, a ne držanje slova zakona, ipak ne može se zanemariti njegovo približavanje, sve do određene podrške, fašističkom režimu. Santin je, zapravo, samo slijedio opću politiku približavanja Katoličke crkve u Italiji državnoj vlasti, što će dovesti do potpisivanja poznatih Lateranskih ugovora između Vatikana i talijanske vlade 1929., dio kojih je bio i konkordat kojim su uređeni odnosi između države Italije i Svete Stolice. Budući da je konkordat ostavljao prostor za miješanje države u crkvene poslove, u prvom redu pri imenovanju biskupa i župnika, to će državni aparat obilato koristiti te ”povlastice” da na biskupsku stolicu ili za župnika ne dođu državni nepodobni ljudi. Na području Julijske krajine to su bili hrvatski svećenici koji su se opirali talijanizatorskoj politici režima koju od konkordata sve izrazitije podržavaju talijanske crkvene strukture.

1.3. Spomenica biskupu Antoniu Santinu 1938. – sažetak problema hrvatskog i slovenskog klera

Kad je u lipnju 1938. za tršćansko-koparskog biskupa imenovan dotadašnji riječki biskup Anton Santin, hrvatsko i slovensko svećenstvo uputilo mu je Spomenicu. Nakon što su izrazili poštovanje prema novom biskupu i spremnost da mu sa svojim vjernicima pomognu u upravljanju biskupijom, hrvatski i slovenski svećenici su u osam točaka iznijeli žalosno stanje u kojem se nalazi polovica njegovog stada i skoro tri četvrtine teritorija njegove biskupije. Uz snimku stajnja ponuđena su i rješenja za izlazak iz postojeće situacije.²⁷

24 Paolo BLASINA, *Vescovo e clero nella diocesi di Trieste-Capodistria*, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nell Frituli Venezia Giulia, Trst 1993., str 14.

25 Isto, str.36.

26 Božo MILANOVIĆ, *knjiga II/1973.*, str. 549-554.

27 Spomenica msgr. Antonu Santinu ob imenovanju za tržaškog biskupa. U: Tomaž

Na prvom su mjestu podcrtana nastojanja asimilacije hrvatske i slovenske manjine u Italiji koju, osim državnih institucija, jednako provode crkveni službenici i crkvene institucije, što se najočiglednije vidi na primjeru koparskog sjemeništa. Umjesto zabrane upotrebe hrvatskog i slovenskog jezika u sjemeništu, budući bi svećenici trebali naučiti jezik svojih župljana, pa se ne bi događalo da talijanski svećenici dolaze na hrvatske ili slovenske župe, a da ne znaju ni riječi jednog ili drugog jezika.²⁸ Normalno je da se onda događa da ovi svećenici počinju ukidati sve ”slavensko” u Crkvi, što dovodi do udaljavanja ”slavenskih” vjernika od svećenika i Crkve. Ista je situacija s Katoličkom akcijom. Zabranom upotrebe hrvatskog i slovenskog jezika na sastancima, kao i vođenja zapisnika na tim jezicima, ova organizacija, koja bi trebala ojačati nazočnost vjernika u društvu, nimalo nije bila privlačna vjernicima iz redova hrvatskog i slovenskog naroda. Ključ rješenja svih pastoralno-vjerskih problema, za hrvatsko i slovensko svećenstvo, jest poštovanje njihova nacionalnog identiteta, ne samo na državnoj, nego i na unutarcrkvenoj razini.²⁹

O problemu školskog i župnog vjeronauka na području Tršćansko-koparske i Porečko-pulske biskupije nešto opširnije progovorio je svećenik Porečko-pulske biskupije, Ivan Pavić, u pismu upućenom goričkom nadbiskupu Carlu Margottiju nakon što ga je ovaj početkom ožujka primio u audijenciju. Pavić se tada kao mladi svećenik nalazio na poslijediplomskom studiju u Rimu i posebno se bavio pitanjima vjeronauka. Iz tog područja pripremao je doktorsku disertaciju. Smatrao je svojom dužnošću upoznati metropolita Margottija s pitanjem vezanim uz ”držanje hrvatskih i slovenskih svećenika s obzirom na vjersku pouku dječacima slavenskog jezika u pučkim školama (podcrtano u originalu, op. aut.) iznijeti neke želje slavenske subraće, posebno onih iz Istre”.³⁰

Prema Paviću osnovi problem je u tome što državna vlast, ako i dozvoli ulazak hrvatskih vjeroučitelja u pučke škole, čim dozna da oni u crkvi poučavaju vjeronauk na materinskom jeziku, zabranjuje im rad u školi, a na njihova mjesta dolaze talijanski svećenici kojima nije u prvom planu ”spas duša” nego politički ciljevi ili poboljšanje vlastitoga materijalnog položaja. Videći opterećenost školskog vjeronauka raznim nevjerskim intrigama, hrvatski svećenici više vole

SIMČIĆ, *Jakob Ukmar*, Goriška Mohorjeva družba i Katoličko tiskovno društvo, Gorica 1986., str. 192-193.

n. dj., 197-198.

28 Isto, str. 197-198.

29 Isto, str. 200-202.

30 AH IKD, OFD Milanović, Pismo Ivana Pavića goričkom nadbiskupu Carlu Margottiju, Rim, 7. ožujka 1940.

župni vjeronauk, ali ne iz političkih nego iz pedagoških, pastoralnih i vjerskih razloga. Naime, tamo gdje učenici pohađaju župni vjeronauk koji se održava na materinskom jeziku, tamo je pohađanje mise i pristupanje sakramentima dosta redovito, dok pohađanje samoga školskog vjeronauka ne daje nikakve praktične pastoralne rezultate.³¹

Međutim, protivno odredbama Svete Stolice koja je insistirala na potrebi župnog vjeronauka, državni aparat je župni vjeronauk, u odnosu na onaj školski, držao drugorazrednim, ili ga čak proglašava beskorisnim, pogotovo ako se ovaj održava na slovenskom ili hrvatskom jeziku. Osim toga, država kao katehete za župni vjeronauk namješta laike, smatrajući ih manje opasnim za nacionalnu stvar od "slavenskih svećenika". No, te katehete umjesto pomoći župnicima nanose veliku štetu pastoralnom nastojanju župnika. Između kateheta, kao nepozvanih gostiju, i župnika često dolazi do razmirica. Vjernici odbijaju slati djecu na vjeronauk na kojem ih katehete-laici na hladno školnički način uče vjerske istine. Tamo gdje su se župnici odlučnije suprotstavili nametnutim katehetama, suočili su se s optužbama i od civilnih i od crkvenih vlasti. Neki su proglašeni antidržavnim elementima samo zato što su se usudili poučavati vjeronauk na hrvatskom ili slovenskom jeziku. Još gore su prolazili oni koji su na hrvatskom ili slovenskom objavili neki katehetski tekst.³²

Napokon, događalo se da talijanski svećenici iz svojih župa dolaze u hrvatske župe pripremiti djecu za sakramente. A kako je ta priprema nedovoljna, jer učenici napamet nauče samo nekoliko fraza, domaći ih župnik ne prepušta primanju sakramenta pričesti i potvrde. Za vlast je to nova prilika da razloge takvih postupaka župnika potraži u političkom, antitalijanskom djelovanju takvih župnika. Smatralo se da će se ovaj problem izbjeći ako se svećenicima ne dozvoli da idu od škole do škole izvan svoje župe.³³

Zbog svega navedenog politička orijentacija hrvatskog i slovenskog svećenstva bila je prepoznatljiva po svome antifašizmu i projugoslavenstvu. Neposredno poslije talijanske okupacije u Gorici je osnovan "Zbor svećenika sv. Pavla" - staleška organizacija hrvatskih i slovenskih svećenika na području Julijske krajine. "Zbor" se na početku tridesetih godina udružio s kršćansko-socijalnim političkim društvom "Edinost" u "Tajnu kršćansko-socijalnu organizaciju", koja je cilj bio oslobođenje Julijske Venecije od talijanske vlasti i njezino ujedinjenje s Kraljevinom Jugoslavijom. Organizacija je proračun slala u Beograd, odakle joj je stizala pomoć Ministarstva unutrašnjih poslova. Tajni antifašistički rad svećenika u Julijskoj krajini jedin-

31 Na ist. mj.

32 Na ist. mj.

33 Na ist. mj.

stven je slučaj organiziranog antifašističkog nastupa klerika u Europi.³⁴ Na drugoj strani samo mali dio talijanskih svećenika otvoreno je podržavao fašizam. Najveći dio svećenika ostao je politički pasivan. Njihovo popuštanje i kompromis u odnosu na fašistički režim bilo je posljedica istoga takvog odnosa vrha Crkve izraženog u spomenutom Lateranskom sporazumu (konkordatu) iz 1929. god.

2. Križni put u vrijeme jugoslavenskog komunističkog totalitarizma

2.1. Od narodnih neprijatelja do suradnika u diplomatskoj borbi za Istru

Neposredno poslije oslobođenja Istre od nacističko-fašističke okupacije u svibnju 1945. godine, na javnim manifestacijama na kojima se slavila pobjeda dolazi do prozivki i optužbi protiv uglednih hrvatskih svećenika kao suradnika okupatora. Na središnjoj proslavi oslobođenja, koja se održala u pulskoj areni 12. svibnja 1945., Josip Šestan, predsjednik Jedinostvene narodnooslobodilačke fronte za Istru (JNOFI), u nazočnosti 30.000 ljudi nije mogao ne spomenuti djelatnost reakcije, kojoj su se pridružili "(...) nekoji nazovi narodni svećenici." Poimence su apostrofirani tršćanski i koparski biskup Antonio Santin te svećenici Zvonimir Brumnić i Božo Milanović. Može se samo pretpostaviti kako su na dio indoktrinirane mase djelovale Šestanove riječi da su spomenuti svećenici i biskup surađivali s okupatorom, šaljući čak i vjernike u SS-odrede i TODT³⁵ te govoreći kako ih partizani vode u propast.³⁶ Prema Milanoviću, Brumniću i "(...) nekoliko prodanih duša oko njih (...)" još je oštiri bio istup Dušana Diminića, tajnika JNOFI-a. Na Prvoj konferenciji Plenuma Oblasnoga odbora JNOF-a za Istru, koja se održala u Poreču 21. svibnja 1945. Diminić je naglasio kako su svećenici imali štab u Trstu, koji je pod izlikom širenja hrvatske riječi surađivao s Nijemcima i pisao laži o progonima Crkve, te da su "(...) blebetali o boljševizmu (...)", a sve s

34 Egon PELIKAN, *Tajno štetje prebivalstva v Julijskoj krajini leta 1933.*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Kopar 2002., str. 9-10.

35 SS (njem. Schutzstaffel) odredi u početku su predstavljali paravojni formaciju s ciljem zaštite Hitlera i nacističke stranke. Organizacija TODT nazvana je po osnivaču Fritzju Todtu, njemačkomu inženjeru i nacističkomu časniku. Kao poluvojna inženjerijska postrojba u prijeratnome vremenu sudjelovala je u izgradnji mreža autocesta u Njemačkoj. Nakon izbijanja Drugoga svjetskog rata TODT postaje isključivo vojna organizacija, da bi nakon Todtove pogibije 1942. Albert Speer organizaciju priključio Ministarstvu za naoružanje i ratnu proizvodnju. Tijekom zadnjih dviju ratnih godina za TODT je prisilno radilo oko 1,4 milijuna radnika. Izvor: Wikipedia, slobodna enciklopedija.

36 *Glas Istre*, br. 38, 14. svibnja 1945., str. 1. - 2.

Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.-1990.)

ciljem razbijanja NOP-a.³⁷

Međutim, kad je u lipnju 1945. postalo jasno da će se sudbina Istre ipak rješavati za zelenim stolom, vodstvo NOP-a, ispravno ocjenjujući da bi mu u toj borbi dobro došla podrška hrvatskog svećenstva, stupa u kontakt s Božom Milanovićem, neupitnim autoritetom među hrvatskim svećenicima, koji se tada nalazio u Trstu, te ga nastoji pridobiti za suradnju. Sporazum između Milanovića, kao neformalnog zastupnika istarskog hrvatskog svećenstava, i Dušana Diminića i Ivana Motike, predstavnika NOP-a, potpisan u Trstu 16. srpnja 1945. otvorio je novo poglavlje u odnosima između Crkve u Istri i nove, tzv. "narodne vlasti". Prihvatanje tekovina NOP-a i podrška novoj vlasti od strane hrvatskog svećenstva, a obećanje otvaranja prostora za slobodno djelovanje Crkve, kroz podršku nekim njezinim vitalnim projektima sa strane vlasti, i jedno i drugo jasno istaknuto u Sporazumu, otvarali su perspektivu plodne i, za obje strane, korisne suradnje. *Modus vivendi*, koji se počeo uspostavljati između dijela Crkve i komunističke vlasti, nije mogao ukloniti ideološku matricu potonje, koja je u Crkvi stalno vidjela "unutarnjega neprijatelja", spremnoga da u sprezi s "vanjskim neprijateljem" (Vatikanom) podriva tu vlast. Iz te će se matrice stalno stvarati pritisak na Crkvu, iako, barem kada je u pitanju hrvatsko svećenstvo, nema radikalno-revolucionarne represije sve do zločina u Lanišću u kolovozu 1947.

U javnosti se, međutim, stvarala idilična slika odnosa države prema Crkvi; svećenici su pozdravljali narod sa svečano urešenih govornica, a uglednici nove vlasti sudjelovali su u vjerskim manifestacijama, kao što su, primjerice, tijelovske procesije.³⁸ No, na nižim je razinama stvarnost bila potpuno drugačija. Na javnim se skupovima otvoreno i bezobzirno govorilo protiv vjere, svećenicima se prijetilo likvidacijama čim se definira granica prema Italiji, a usto su ih prisluškivale uhode koje su odlazile u crkvu, omladinu se prisiljavalo da uđe u SKOJ. Narod se bojao braniti svoje vjersko uvjerenje iz straha da se ono ne protumači kao reakcionarno djelovanje.³⁹ Od verbalnih napada ubrzo se prelazilo na prijetnje, pozive na informativne razgovore, fizičke napade, uhićenja i sudske procese, dok je istarska varijanta agrarne reforme, radikalnija od državne i republičke, trebala oslabiti gospodarsku osnovicu crkvenog djelovanja.

37 *Glas Istre*, br. 42, 24. svibnja 1945., str. 1. Taj istup protiv svećenika Diminić ne spominje u svojim kasnijim pisanim sjećanjima. Usp. Dušan DIMINIĆ, *Sjećanja. Život za ideje*, Adamić, Labin-Pula-Rijeka, 2006.n. dj.

38 Božo MILANOVIĆ, *Moje uspomene (1900-1976)* IKD sv. Ćirila i Metoda, Pazin 1976., str. 3.; *Ladonja*, br. 12, prosinac 1995., str. 5.

39 Pismo "Zbora svećenika sv. Pavla za Istru" Oblasnom NOO o rovaranju protiv vjere, Pazin, 15. veljače 1946. U: Božo MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću, 2. knjiga*, "Josip Turčinović"d. o.o., Pazin 1996. (dalje: 2. knjiga/1996.), str. 202. – 204.

Ako je vrijeme od sredine 1945. do kraja 1946., vrijeme taktiziranja državne vlasti, obilježeno sitnim popuštanjem i krupnim stezanjem prema Katoličkoj crkvi u Istri, a što se očitovalo u određenoj podršci "narodnom" svećenstvu i osudi hijerarhije, diferencijaciji među svećenicima prema nacionalnoj pripadnosti i suradnji s vlašću, onda su čitavu 1947. obilježili izravni pritisci na Crkvu, kako na svećenike tako i na laike. Rezultat toga su raznovrsni oblici represije, montirani sudski procesi, progoni, i ubojstva kao vrhunac represije koja time prerasta u zločin. Uz komunističku totalitarnu ideologiju i političku praksu, koje su stalno generirale borbu protiv Crkve kao klasnog neprijatelja, na pojačane represivne mjere utjecat će i potpisivanje Pariškog mirovnog ugovora 10. veljače 1947. kojim je najveći dio Istre pripao Jugoslaviji. Komunistička vlast, zadovoljna da je manje-više dobila sve što se u danom trenutku moglo dobiti, nije više trebala podršku crkvenih struktura u diplomatskoj borbi, pa se sada mogla oštrije postaviti prema tim strukturama.

Određivanje državne politike prema Crkvi od slučaja do slučaja, samovolja lokalnih moćnika, razrada sustava represije, nastojanje da se osigura zakonska osnova represije i voluntarizam u tumačenju zakona, samo su neka od obilježja toga razdoblja. Ako već nije bilo konkretnih dokaza za protunarodno djelovanje svećenika, tada je kao opravdanje prozovkâ i represivnih mjera dobro poslužila nedefinirana fraza o pasivnosti svećenika prema političkim zbivanjima, ili ona o neprijatelju koji nikad ne miruje. Posljedice takvog odnosa prema Crkvi na svojoj koži do 1990. osjetila su 43 istarska hrvatska svećenika. Trojica svećenika: Kazimir Paić, Miroslav Bulešić i Vlatko Lakoseljac, i bogoslov Vladimir Vivoda, ubijeni su bez suda i presude, a čak 21 svećenik bio je osuđen na duže ili kraće zatvorske kazne, 3 su kažnjena novčanom kaznom, 3 su oslobođena optužbe, dok je njih 12 bilo izloženo raznim oblicima zastrašivanja i prijetnji, sve do fizičke likvidacije.

2.2. "Krvava krizma" u Lanišću

"Krvava krizma u Lanišću", koja se dogodila 24. kolovoza 1947., uobičajen je naziv za tragična zbivanja u kojima je nakon krizme ubijen mladi svećenik Miroslav Bulešić, podravnatelj i profesor u pazinskome sjemeništu. Jakob Ukmar, kao delegat biskupa Santina i djelatelj krizme teško je pretučen, a župnik Stjepan Cek spasio je glavu igrom slučaja sakrivši se ispod stepenica. Za njega je vjerojatno bio pripremljen konop, kasnije pronađen u potkrovlju župnoga stana.⁴⁰ Taj slučaj ne spada u represiju, nego odražava klasičan zločin

40 Na ist. mj.

Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.–1990.)

– 125 –

i kao takav ulazi u problematiku komunističkih zločina protiv Katoličke crkve u Istri.⁴¹

Pred Okružnim sudom u Pazinu od 29. rujna do 2. listopada 1947. vodio se sudski proces protiv dvojice svećenika: laniškoga župnika Stjepana Ceka i biskupova izaslanika Jakoba Ukmara, te jedanaest civila (7 iz Lanišća, 2 iz Brgudca, 1 iz Rašpora, i 1 iz Račje Vasi). Nisu sačuvani zapisnici istražnoga postupka, stoga je nemoguće utvrditi tijek i glavne trenutke toga postupka.⁴² Novine donose samo kratku obavijest da su i Cek i Ukmar glavnim krivcem označili biskupa Santina.⁴³ Cek je priznao najveći dio optužbe, izrazivši kajanje za počinjeno nedjelo. Priznavanjem optužbe želio je na sebe preuzeti odgovornost za događaje u vezi s krizmom u Lanišću i tako olakšati položaj svojih optuženih župljana.⁴⁴

Po svim točkama optužbe Cek je proglašen krivim. Izrečena mu je jedinstvena šestgodišnja zatvorska kazna te gubitak građanskih prava u trajanju od dvije godine nakon izdržavanja kazne.⁴⁵ Drugo optuženi Jakob Ukmar proglašen je krivim ne samo zato što nije ništa poduzeo radi sprečavanja provokacija, iako je bio dobro upoznat s njihovim organiziranjem, nego je i inicijator tih provokacija Stjepana Ceka podupirao u njegovim nakanama. Izrečena mu je kazna od mjesec dana zatvora. Vrijeme koje je Ukmar proveo na liječenju (26. kolovoza – 2. listopada) tretiralo se kao vrijeme provedeno u istražnome zatvoru, a kako se vrijeme provedeno u istražnome zatvoru ubrajalo u izdržavanje kazne, Ukmar je odmah po donošenju presude pušten na slobodu.⁴⁶

Sedmorica stanovnika Lanišća (Ivan Grbac "Zvanuc", Josip Žmak, Josip Grbac Antun Grbac, Petar Žmak, Josip Krizmanić i Ivan Grbac "Ivić") optužena je za sudjelovanje na sastanku, koji se održao u kući Josipa Žmaka navečer uoči krizme, na kojemu je uz nazočnost župnika Ceka odlučeno da se na dan krizme izazove nered. Dogovoreno je da organizirana straža vjernicima i krizmanicima iz naselja Brgudca, Rašpora, Prapočâ, Podgačâ i Račje Vasi, koja su bila dijelom župe u

41 Opširnije u: Mate ŽMAK-MATEŠIĆ, *Krvava krizma Lanišće 1947.*, Župni ured Lanišće, Lanišće 1997.

42 Stjepan Cek u svojem Dnevniku spominje kako su ga danonoćno ispitivali, nastojeći od njega izvući izjave protiv biskupa Santina. Od uhićenja 26. kolovoza do početka rujna proveo je vrijeme u istražnome zatvoru u Pazinu. Početkom rujna prebačen je u Buzet, a potom ponovno u Pazin. AH IKD, Dnevnik duhovnika Stefana Ceka (dalje: Dnevnik), str. 44- 45.

43 *Vjesnik*, br.752, 2. listopada 1947.; *Glas Istre*, br. 35, 3. listopada 1947., str. 11.

44 AH IKD, OFD Milanović, Izvještaj B. Milanovića Vjerskoj komisiji o audijenciji kod nuncija, Zagreb, 7. studenoga 1947.

45 Arhiv postulature Sluge Božjeg Miroslava Bulešića u Puli (dalje: AP), Spisi, sv. 6, U ime naroda, Presuda, br. K-65/47, Pazin, 2. listopada 1947.

46 Na ist. mj.

Lanišću, onemogućujući ulazak u tamošnju crkvu za vrijeme krizme. Sva su sedmorica osuđena na kaznu od šest do deset mjeseci zatvora, s time da im se vrijeme provedeno u istražnom zatvoru uračunalo u izdržavanje kazne.⁴⁷

Stvarni krivci zločina - Slavko Sanković, Elvis Medica, Josip Božić i Srećko Brajković - za koje je utvrđeno, a koji su to i sami priznali, da su bili sudionici mase koja je provalila u župni stan i izazvala opći nered u kojemu se dogodio opisan zločin - proglašeni su krivima, ali ne zbog zločina, nego zbog nasjedanja na provokaciju župnika Ceka i provale u župni stan. Osuđeni su na zatvorsku kaznu od tri do pet mjeseci, a Slavko Sanković oslobođen je optužbe da je u općemu metežu zadao smrtne udarce svećeniku Bulešiću. Iskaz iz istražnoga postupka - u kojemu je svjedočila da je vidjela Sankovića kako okrvavljenih ruku i s nožem u ruci izlazi iz župnoga stana - svjedokinja Ruža Buždon preinačila je pred sudom, izjavivši da nije sigurna je li Sanković u rukama imao nož ili što drugo ili joj se sve to samo pričinilo. Ružin iskaz iz istražnoga postupka demantirale su tri svjedokinje, koje su tvrdile da su Sankovića vidjele u isto vrijeme kada i ona, te da tada iako je imao okrvavljene ruke u njima nije držao nož. Samo Sankovićevo priznanje da je posjekotine zadobio od razbijenoga stakla tijekom gužve u župnome stanu, što je sud uvažio kao istinu, bilo bi komično, da se takvim priznanjem nije pokušao opravdati zločin.⁴⁸

2.3. Sudski procesi istarskim svećenicima 1947.-1952.

Leopold Jurca, rektor pazinskoga sjemeništa, bio je osuđen na petnaest dana zatvora zbog neprijavlivanja održavanja duhovnih vježbâ u sjemeništu, koje su bile namijenjene skupini djevojaka tijekom božićnih blagdana 1946./1947. Franjo Štegel, upravitelj župe u Trvižu, pozvan je pred pazinski sud zbog optužbe da je u nekoliko navrata za vrijeme vjeronauka u crkvi "ćušnuo" jednog vjeroučenika. Osuđen je na petnaest dana prisilnoga rada, uz zabranu jednogodišnjega podučavanja vjeronauka. No, pod pritiskom župljana, koji su na vijest o kažnjavanju Štegega prestali slati djecu u školu, ukinute su obje kazne njihovu župniku.⁴⁹

U vezi s praćenjem svećenstva osobito je zanimljiv slučaj mladoga svećenika Valentina Cukarića. U srpnju 1947. franjevac Stjepan Rade posjetio je Cukarića, tadašnjega župnika u Štinjanu (zona "A" pod angloameričkom upravom), predavši mu u ime središnje franje-

47 Na ist. mj.

48 Na ist. mj.

49 Božo MILANOVIĆ, 2. knjiga/1996., str. 223.

vačke uprave u Rimu oveću svotu dolara te zamolivši ga da je preda hrvatskim franjevcima u Puli, koji će nakon odlaska saveznika iz Pule preuzeti samostan. Budući da je Cukariću bilo prilično neugodno držati toliku svotu novca kod sebe, "tajnu" je povjerio nekolicini svećenika. Jedan ga je od njih nagovorio da promijeni dolare u dinare te da ih posudi "Zboru svećenika sv. Pavla" za nabavu "devocionalija" (nabožnih predmeta), a nakon dolaska franjevac u Pulu potonjima se trebao vratiti njihov novac. Isti mu je svećenik obećao da će pronaći povjerljivu osobu kod koje će moći promijeniti dolare. Nakon nekoliko dana na vrata župnog stana pokucao je nepoznat čovjek, predstavivši se dobrim prijateljem svećenika koji je Cukariću savjetovao promjenu valute. Neznamac je s Cukarićem dogovorio zamjenu novca, koja se trebala izvršiti preko njegova pouzdanika. Potonji se ubrzo pojavio s torbom, u kojoj se, prema njegovim riječima, nalazio novac namijenjen zamjeni. No, kada je don Valentin donio dolare, pouzdanik je iz torbe izvadio pištolj, a uperivši ga u don Valentina domogao se novca i netragom nestao. Obojica neznanaca, koji su se prethodno predstavili kao Diego B. i Albino G., bili su zapravo agenti OZNE, nadležni za područje Pule i okolice.⁵⁰

No, to nije bio kraj Cukarićevim nevoljama. Kad je 30. srpnja 1947., s ciljem posjećivanja brata Antuna, župnika u Svetvinčentu, na "bloku" kod Vodnjana htio prijeći u dio Istre pod upravom VUJE, Cukarić je uhićen i odveden u Opatiju, koja se nalazila pod zapovjedništvom VUJE. Nakon obavljanja zapisničkih formalnosti otpraćen je u "Villu Paolu", gdje se nalazilo sjedište OZNE, i smješten u potkrovnju sobu. Ondje je boravio za čitavo vrijeme istrage koja je trajala od 30. srpnja do 13. rujna 1947. godine. Tijekom ispitivanja nije se spominjao Cukarićev "devizni prekršaj", već je oznaše više zanimao protunarodni rad svećenikâ, posebice predmeti rasprave na sjednicama "Zbora svećenika sv. Pavla za Istru". Iako ga tijekom istrage fizički nisu zlostavljali, uobičajeno psihičko iscrpljivanje pritom nije izostajalo – danima je slušao ista pitanja i prijetnje visokom zatvorskom kaznom.⁵¹ O čitavu slučaj uhićenja i odvođenja don Valentina u Opatiju, Božu Milanovića detaljno je informirao don Valentinov brat Antun. Milanović je o tome izvijestio predsjednika hrvatske vlade Vladimira Bakarića, te republičkoga ministra unutarnjih poslova Ivana Krajačića, zamolivši ih za intervenciju. Ovoga je puta Milanovićeva molba bila uslišana te je don Valentin 14. rujna pušten na slobodu.⁵²

Na protunarodno je djelovanje 1952. optužen Atilije Palman, žu-

50 *Ladonja*, br. 2, ožujak 2005., str.19.

51 Na ist. mj.

52 Božo MILANOVIĆ, 2. knjiga/1996., str. 224.

pnik u Sv. Mateju-Cere (Pazinski dekanat). Popis njegovih inkriminiranih radnji bio je poduži: suprotstavljanje plesu, upozoravanje najaktivnijih omladinki za vrijeme mise da se moraju pristojno odijevati, nagovaranje partijaca na potajno vjenčanje u crkvi, a njihovih supruge na donošenje djece na krštenje za vrijeme muževe odsutnosti. Time je vlč. Palman unosio neslogu i nesigurnost među seljake, kao i razdor između bračnih parova, jer se miješao u privatne stvari braka.⁵³ Zbog stalnih pritisaka Palman je 1956. psihički obolio. Mjesec dana liječio se u pulskoj bolnici, a nakon izlaska dva mjeseca oporavljao se u pazinskome sjemeništu, nakon čega je imenovan župnikom u Balama.⁵⁴ Imenovanje Vladislava Premate, župnika pulske katedrale, kanonikom pulskoga kaptola tumačilo se kao nagrada za poslušnost u provođenju vatikanske politike razbijanja bratstva i jedinstva i to zato što je neku domaćicu iz Pule, koja je samo civilno bila vjenčana s pravoslavcem, nagovarao na crkveno vjenčanje.⁵⁵

Krnički župnik Mirko Kolić u siječnju 1952. osuđen je na 30 dana zatvora zato što je, prema optužnici, za vrijeme procesije oko crkve u Mutvoranu skupini ljudi koja je stajala izvan crkvenog prostora i razgovarala dobacio: "Što, vi niste kršćani, što ste vi Židovi ili blago, poberite se u procesiju."⁵⁶ Ne isključujući mogućnost da je župnik Kolić zaista izrekao ono što je navedeno u optužnici, zanimljivije je to što su se vrlo brzo našla trojica svjedoka koja su potvrdila optužnicu.⁵⁷ Iste je godine upravitelj župe Zrenj Anđelko Grubišić pozvan da se 20. kolovoza javi sucu za prekršaje u Buzetu jer je, prema optužbi, po nekim pripadajućim selima župe prodavao molitvenike skuplje nego što ih je kupio, te je u Zrenju predavao vjeronauk od sedam ujutro do sedam navečer. U osvrtu na optužnicu don Anđelko je prostodušno primijetio: "Dotične vlasti samo su izmislile optužbu da bi nas sekirale."⁵⁸

53 *Glas Istre*, br. 16, 25. listopada 1952., str. 3.; br. 32, 15. kolovoza 1952., str. 2.

54 Biskupijski arhiv u Poreču (dalje: BAP), Cursus dierum, Dnevnik biskupa Nežića (dale: Cursus), sv. V., od 1. siječnja do 31. prosinca 1956., str. 55 – 56.

55 *Glas Istre*, br. 33, 2. kolovoza 1952., str. 2.

56 AH IKD, OFD Milanović, fasc. M2A047, Narodni odbor kotara Pula, Sudac za prekršaje, br. 32/52, Pula, 30. siječnja 1952.

57 Na ist. mj.

58 AH IKD, OFD Milanović, fasc. M2A054, Izvještaj Anđelka Grubišića, upravitelja župe u Zrenju, Zrenj, 27. kolovoza 1952.

2.4. Pritisci, prozivke i prijetnje

Mirko Zamlić, župnik u Kašteliru, poznat kao simpatizer i suradnik narodne vlasti, nije mogao naći domaćicu za pomoć u vođenju kućanstva jer su lokalni čelnici vršili pritisak na žene da ne pomažu "reakciji". Zbog nedostatka svećenika Zamlić je, osim Kaštelirskom, upravljao i trima susjednim župama – Novom Vasi, Vabrigom i Tarom. Na blagdan Bezgrešnoga začeca, 8. prosinca 1949., poslije mise u Kašteliru i Novoj Vasi motorom je krenuo prema Vabrigi, gdje se trebala održati misa i uredno prijavljena procesija. Na putu su ga zaustavila trojica mladića i naredila mu da se vrati odakle je došao.⁵⁹ Tako je župa Vabriga toga dana ostala i bez mise i bez tradicionalne procesije.

Iz istih razloga kao i Zamlić, Josip Cukarić, upravitelj župe Baderna, tijekom 1948. upravljao je još trima župama – Žbandaju, Sv. Ivanu od Šterne i Fuškulinu. Jedne nedjelje (23. siječnja 1949.) dok se poslije mise u Žbandaju motorom vraćao kući u Badernu, na cesti izvan Žbandaja zatekao je postavljene grede. Nakon što se nakratko zaustavio opkolila ga je skupina mladića naoružana motikama i lopatama, među kojima je prepoznao samo nekog Uljančića iz naselja Filipini. Drsko su ga upitali odakle dolazi i što je ondje radio, zaprijetivši mu na kraju da više ne dolazi u Žbandaj, inače će se obračunati s njime. Kada su uskoro tom cestom prošle djevojke koje su se vraćale s mise, spomenuti su ih mladići izvrijedali bacajući na njih zemlju. O tom je događaju Cukarić obavijestio zapovjedništvo postaje narodne policije u Sv. Lovreču, očekujući da poduzme odgovarajuće korake kako se događaj ne bi ponovio. Zamolio je miliciju da ga o poduzetim mjerama obavijeste.⁶⁰ Prijepis Cukarićeva pisma biskup Nežić je poslao Komisiji za vjerske poslove Vlade NRH, uz zamolbu "(...) za posredovanje u slučaju koji je dostavljen pred 15 dana kao u ovom prijepisu."⁶¹ No, budući da nema obavijesti glede poduzetim mjerama protiv izgređenika, može se zaključiti da istih nije ni bilo.

Tijekom 1949. i 1950. skupina mladića djelovala je u bližoj okolini Poreča s jasnim zadatkom ometanja vjerskih obreda. Jednom prigodom ta skupina je spriječila dolazak svećenika Cukarića radi održavanja nedjeljne mise. Nakon toga je crkva u Žbandaju zatvorena.⁶² Ista je skupina presrela i zaustavila don Marija Rusca dok je

59 Na ist. mj.

60 BAP, Fond poslije 1945., Župa Žbandaj, Župni ured Baderna, br. 6/49, 24. siječnja 1949.

61 BAP, Fond poslije 1945., Župa Žbandaj, Biskupski ordinarijat porečko-pulski, br. 125/49, Poreč, 9. veljače 1949.

62 Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Fond Komisije za vjerska pitanja, kut. 136, fasc. Opći spisi 1-1982, Apostolska administratura u Pazinu, Pismo Ivana Pavića S.

iz Poreča odlazio u Fuškulin kako bi održao misu, naredivši mu da se vrati odakle je i došao. Tomi Banku, župniku porečke katedrale, bilo je onemogućeno održavanje obreda pri sahrani nekoga mrtvaca u Vrsaru. Sve je upućivalo na činjenicu da se radilo o smišljenome i organiziranome ometanju bogoslužja u kotaru Poreč. U crkvenim su se redovima te akcije smatrale još čudnijima jer je liturgija koja se održavala na hrvatskome jeziku, osim vjerskoga, imala i nacionalno značenje.⁶³

Ne može se sa sigurnošću utvrditi je li se u svim navedenim slučajevima radilo o istoj "pokretnoj" skupini, koja se lako prebacivala iz jednoga mjesta u drugo sa zadatkom ometanja bogoslužja i zastrašivanja svećenika, ili je bila riječ o mjesnim skupinama, osnovanima na području pojedinih župa. No, jedno se ipak čini vjerojatnim - bili su to mladi skojevci, koje su stariji članovi Partije upućivali da svoj revolucionaran radikalizam iskazuju i napadima na svećenike kao navodne narodne neprijatelje. U slučaju da ih se otkrije i prijavi sudu, oni koji su ih poslali na zadatak sredit će stvar već poslovičnim objašnjenjem kako se radilo o pojedinačnim incidentima s kojima državne i partijske vlasti nisu imale nikakve veze. Osim toga, ne samo da se mladićima jamčilo da neće imati nikakvih posljedica u slučaju njihova otkrivanja, već im se za njihov revolucionaran rad na prikladnome mjestu trebao isplatiti honorar.

Bilo bi uzaludno tražiti imena članova tih "protureligioznih" skupina. Partija je djelovala konspirativno, ne izlazeći u javnost s imenima. Župnici u svojim pritužbama nigdje nisu spominjali nijedno ime. Dva su moguća razloga tomu: ili nisu poznavali mladiće, što upućuje na to da određene skupine nisu djelovale na području svoje župe, ili su se u slučaju prepoznavanja bojali poimence spomenuti nekoga. Dok su se na području čitave Istre događali razni napadi na crkvene objekte i crkvene službenike, partijska organizacija Poreča u svojem revolucionarnom zanosu, koji se mjerio i po neprijateljskom djelovanju protiv Crkve, nije htjela biti na rubu zbivanja.

Imenovanje Dragutina Nežića apostolskim administratorom Pazinske administrature te Porečke i pulske biskupije, kao i naslovnim biskupom pomarijskim na temelju bule Pija XII. od 20. svibnja 1950., u državnim krugovima nije dočekano s odobravanjem i to iz dvaju razloga. O njemu se stalno govorilo kao o Stepinčevu čovjeku, kojega je Vatikan poslao u Istru kako bi sudio istarske crkvene prilike. Osim toga, imenovanje je izvršeno bez konzultacija s predstavnicima državne vlasti. Sam čin posvećenja obavljen je u crkvi Sv. Nikole u Pazinu. Plašeci se mogućih provokacija ili čak ometanja obreda, kao što

Ritigu, Zagreb, 6. listopada 1949.

63 Na ist. mj.

Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.–1990.)

se to dogodilo u Ljubljani prilikom ređenja biskupa Antona Vovka, priprema za biskupsko posvećenje 23. srpnja 1950. odvijala se dosta neprimjetno, gotovo konspirativno.⁶⁴

Krajem 1951. iznesene su najteže optužnice protiv Nežića. Kao predvodnik onoga dijela istarskoga klera koji se priklonio protunarodnomu djelovanju označen je kao "povjerljiva figura" najreakcionarnijih vrhova Katoličke crkve, a napredovanje u službi, tj. imenovanje biskupom povezivalo se s njegovim "zaslugama" u prošlosti. Tek ako se zna njegova prošlost može se razumjeti zašto biskupom u Istri nije imenovan netko od istarskih svećenika. Nadalje, postat će jasno da je baš Nežić, taj "polip" koji je raširio svoje otrovne krakove u Istri sa zadatkom uvođenja reda – jasno, onakvoga kakvog su željeli neprijatelji naroda – imenovan biskupom. Ponovno ga se s razlogom dovodilo u vezu s nadbiskupom Stepincem, ovoga puta kao Stepinčeva biografa, što povijesno nije potvrđeno. Odnekud se izvlačila također povijesno dvojbeno činjenica da je predvodio zagrebačke bogoslove u audijenciji kod ustaškoga poglavnika Ante Pavelića, te da je prvu godišnjicu Pavelićeva dolaska na vlast u NDH Hrvatska bogoslovna akademija obilježila izdavanjem svečanoga broja časopisa *Croatia Sacra*, u kojemu je i Nežić imao zapažen članak.⁶⁵

2.5. Nastavak progona i sudskih procesa 1953.-1960.

Sudac za prekršaje NO-a kotara Pazin izrekao je 14. travnja 1954. dvije kazne Ivanu Gallu, župniku u Kaldiru. Osuđen je na trideset dana zatvora jer je u ožujku 1954. od svakoga domaćinstva župe zatražio 200 dinara za popravak mjesnoga groblja, a da o tome nije obavijestio nadležna državna tijela, a zbog neprijavlivanja posjedovanja radioprijemnika izrečena mu je novčana kazna od 3.000 dinara.⁶⁶

Sjemeništarac Ante Žufić morao je u srpnju 1953. prekinuti školovanje u sjemenišnoj gimnaziji i otići na odsluženje vojnoga roka u Prištinu. Pred vojnim sudom u Nišu u listopadu 1954. osuđen je na

dvogodišnji zatvor zbog krivičnoga djela propagande protiv naroda i države.⁶⁷ U isto je vrijeme pred Vojnim sudom u Skopju na dvije godine strogoga zatvora osuđen vojnik Šime Radetić, bogoslov Porečke i pulske biskupije te student na riječkoj bogosloviji. Atilije Krajcar, bogoslov Porečke i pulske biskupije te student riječke bogoslovije, 21. studenoga 1955., odnosno dva dana prije završetka služenja vojnoga roka, upućen je u Prištinu radi tobožnjega preuzimanja četnoga radija. Kada je stigao u vojarnu u Prištinu priopćeno mu je da se mora uputiti prema Nišu jer je kvar na radiju bio malo ozbiljniji. Čim je stigao u Niš oko 22 sata strpan je u samicu, a oko ponoći odveden je na ispitivanje. Prvih desetak dana ispitivanje je trajalo po čitavu noć. "U ime naroda" osuđen je 18. veljače na trogodišnji strogi zatvor. Cjelokupnu kaznu odslužio je u kaznionicama u Nišu i Staroj Gradiški.⁶⁸

U studenome 1954. Odjeljenje državne sigurnosti za Pulu podnijelo je Okružnomu javnom tužiteljstvu u Puli prijavu protiv biskupa Dragutina Nežića jer je u "Crkvenim obavijestima" u br. 26 od 1. rujna 1954. "(...) razaslatim svim svećenicima svoje biskupije (...)", objavio podatke koji su se odnosili ne samo na vjerski život, nego su doticali i druga pitanja, pa čak i ona politička: primjerice, koliko je svećenika izdržavalo zatvorsku kaznu te koliko ih je bilo na vojnoj vježbi. Prema Zakonu o štampi (čl. 8.) prije širenja "Obavijesti" morao je tri primjerka dostaviti Okružnomu javnom tužiteljstvu u Puli.⁶⁹

Okružni sud u Puli Nežića je proglasio krivim jer br. 26 "Crkvenih obavijesti" nije dostavio Kotarskomu javnom tužiteljstvu u Pazinu, kao i zato što je u njima objavio dopis Okružnoga javnog tužiteljstva od 12. ožujka 1954. Određena mu je kazna od 40.000 dinara, koju je trebao uplatiti u roku od mjesec dana od donošenja pravomoćne presude.⁷⁰ Nežić je 18. kolovoza uložio žalbu protiv presude Vrhovnomu sudu NRH. Nakon što je žalba odbijena, a presuda postala pravomoćna⁷¹, Nežić je podnio molbu Okružnomu sudu u Puli, zatraživši dopuštenje o plaćanju u ratama od 2.000 dinara mjesečno.⁷² Molba

Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.-1990.)

64 U "Dnevniku" od 21. srpnja 1950. Nežić je zapisao: "G. Pavličiću, ekonomu sjemeništa, činjenicu iduće konsekracije povjerio pred par dana (da spremi što treba). Župniku Kalcu i stricu (svećeniku, op. aut.) rekao sam tek večeras. Propter timores ex situatione politica. Nuntius Hurley expulsus, reactiones ad nominationem. Kod Vovkove konsakracije u Ljubljani bacili suzavac." BAP, Cursus, sv. II., od 1. prosinca 1949. do 30. studenoga 1952., str. 35.

65 *Riječki list*, br. 305, 30. prosinca 1951., str. 2. U literaturi nisam nigdje naišao na potvrdu istinitosti navedene optužbe. Usp. Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska: 1941.-1945.*, knj. I. i knj. II., Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb 1998., passim.

66 BAP, Arhiv Pazinske administrature (1954.), Razni spisi, NO kotara Pazin, Sudac za prekršaje, br. K-90/54, Pazin, 14. lipnja 1954.

67 Ivan GRAH, *Udarit ću pastira. Sudbina nekih crkvenih djelatnika od 1940. do 1990. na području današnje Porečke i Pulske biskupije*, "Josip Turčinović" d.o.o., Pazin 2009., str. 81.

68 Atilije KRAJCAR, "Neka sjećanja na moju robiju 1955.-1958.", u: *50 godina Pazinskog sjemeništa: pedeseta godišnjica Biskupskoga sjemeništa i klasične gimnazije u Pazinu* (ur. Marijan JELENIĆ), ZR, Naša Sloga, Pazin 1995., str. 101. - 104.

69 Županijski sud u Puli, Okružni sud u Puli, oznaka spisa Ko-19/55, Predmet: Dragutin Nežić, Državni sekretarijat za unutrašnje poslove, Odjeljenje državne bezbjednosti za Pulu, br. 2008, Pula, 6. studenoga 1954.

70 Županijski sud u Puli, Okružni sud u Puli, Ko-19/55-9, 29. srpnja 1955.

71 Županijski sud u Puli, Vrhovni sud NR Hrvatske, K2-3218/55-2, Zagreb, 10. siječnja 1956.

72 Županijski sud u Puli, Okružni sud u Puli, Molba biskupa Nežića, 3. travnja 1956.

mu je djelomično usvojena – dopušteno mu je plaćanje u ratama od 3.000 dinara.⁷³

Umjesto suradnje i dobrih odnosa s vlašću, Nežića se optuživalo da svećenicima nudi "(...) perspektivu korice suhog kruha, jednog krumpira i tvrdog kreveta." Iz onoga što je Nežić nudio svojim neprihvatanjem suradnje s vlašću jasno je kako bi suradnja svećenicima osigurala drugačiju, bogatiju, materijalnu perspektivu. U članku su imenovana petorica Nežićevih idealnih svećenika: Miroslav Milovan, župnik u Tinjanu; Vladimir (Vladislav) Premate, kanonik i župnik pulske katedrale; Irenko Galo, župnik u Kanfanaru; Ivan Jelovac iz Cerovlja i Slavko Kalac iz Starog Pazina. Svi oni nisu navedeni zato što ih je spomenuo sam Nežić, nego zato što se u to vrijeme protiv njih vodio sudski proces, pa su samim time postali biskupovim miljenicima. Autor toga članka ističe kako je utješno to što Nežić unatoč upornim nastojanjima nije uspio pridobiti većinu istarskih svećenika u borbi protiv narodne vlasti. Pitao se zašto bi se poštteni narodni svećenici svađali sa svojom (narodnom) vlašću kada je ta vlast pokazala razumijevanje za potrebe Crkve, što se najbolje vidjelo u dodjeli reprezentativne zgrade u Pazinu za potrebe sjemeništa.⁷⁴

Župnik u pulskoj katedrali, Vladislav Premate, kažnjen je presudom Okružnoga suda u Puli od 27. prosinca 1954. četveromjesečnom zatvorskom kaznom jer je na Badnjak 1953. u propovijedi spomenuo kako se u našoj zemlji školski sustav koristi za nametanje ateističkoga svjetonazora djeci, čime se nanosila nepravda vjerničkoj većini koja je u Hrvatskoj činila 84% stanovništva. U obrazloženju presude navodi se sljedeće: "Odgajanje djece i omladine u školama u naučnom, tj. materijalističkom poimanju svijeta, osnovni je princip našeg državnog i društvenog uređenja. Zato boriti se protiv tog znači boriti se protiv postojećeg ustavnog poretka."⁷⁵

Pred Okružnim sudom u Rijeci u postupku protiv šestorice bogoslova riječke Visoke teološke škole (VTŠ) u svibnju 1955. bila su i trojica istarskih bogoslova: Irenko Galo, Livije Laganiš i Marcel Krebel. Njih je optužnica teretila za fašističko-iredentistički rad. Okružni je sud u Rijeci pod predsjedanjem predsjednika Sudskoga vijeća Ive Ferrija 16. svibnja 1955. donio presudu, kojom su Galo i Laganiš proglašeni krivima, dok je Krebel oslobođen optužbe zbog nedostatka dokaza. Gallu je određena kazna jednogodišnjega strogog zatvora zato što je tijekom šk. god. 1953./1954. u VTŠ u Rijeci u više navrata

73 Županijski sud u Puli, Okružni sud u Puli, Ko-19/55-16, Kv-192/56, 21. travnja 1956.

74 *Glas Istre*, br. 17, 19. travnja 1957., str. 3

75 AH IKD, OFD Milanović, Presuda Okružnog suda u Puli, br. 189/54, Pula, 27. prosinca 1954.

govorio kako je u fašističkoj Italiji bilo više vjerske slobode nego u komunističkoj Jugoslaviji, da su se iz škola uklanjali križevi i zabranjivale procesije, pa bi za Istru bilo bolje da je ostala pod Italijom. Time je počinio kazneno djelo "(...) povrede ugleda države, sankcionirano 174. Krivičnog zakonika." Po istom je članku Livije Laganiš osuđen na šestomjesečni zatvor, a teretilo ga se za iznošenje tvrdnjâ o vjerskim slobodama pod Italijom i o malome broju sjemeništa u Jugoslaviji.⁷⁶

Teško je vjerovati da bi bilo koji istarski hrvatski bogoslov doživao povratak fašističke Italije. No, to opet ne znači da u povjerljivim razgovorima⁷⁷ nisu mogli izjaviti kako je više vjerske slobode bilo u fašističkoj Italiji nego u komunističkoj Jugoslaviji, što su naglašavali i istarski biskupi i što nije bilo daleko od istine. Iznošenjem istine, koja je bila neugodna režimu, nikako nisu postali fašistima ili pristašama talijanske vlasti u Istri. Međutim, bila su to vremena u kojima je za dobivanje etikete neprijateljskoga, profašističkoga ili klerofašističkoga djelovanja, bila dovoljna i najmanja naznaka neslaganja s državnim i društvenim uređenjem. Optužiti nekoga za "iredentističko-fašističku propagandu" značilo je, s jedne strane, otvaranje prostora za odmjerenje visoke kazne, a s druge strane, neprestano hranjenje javnoga mnijenja poznatom krilaticom o "neprijatelju koji nikada ne miruje".

2.6. Razni oblici represije 1960.–1990.

Smrcu zagrebačkoga nadbiskupa bl. Alojzija Stepinca 10. veljače 1960. u odnosima države prema Crkvi primjećuju se određene promjene, ali ne toliko u ublažavanju sustava represije na nižoj, svakodnevnoj razini, koliko u nastojanju državnoga vrha da se u razgovorima s hijerarhijom potraži mogući prostor suživota. Slikovito rečeno, ako je razdoblje od prekida diplomatskih odnosa do kardinalove smrti bilo razdoblje stezanja obruča oko Crkve, onda se od njegove smrti mogu pratiti neke naznake popuštanja toga skoro osam godina dugoga stezanja. Poboššavanju odnosa između Crkve i države od 1960. do 1971. pridonijeli su neki drugi događaji. To se ponajprije odnosi

76 BAP, Suđenje riječkim bogoslovima, Presuda u ime naroda, Ko-37-55, Rijeka, 16. svibnja 1955., str. 3., 17.

77 Općepoznata je činjenica da je UDBA u vjerskim zavodima imala pridobijene učelnike, koji su u trenutku stupanja u sjemenište imali čiste namjere s obzirom na svoj poziv. Posebnu su priču predstavljali oni koje je UDBA pridobila prije ulaska u sjemenište i oni koji su od početka djelovali po njezinim uputama. Parafrazirajući Isusovu molitvu: "Gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, tu sam i ja među njima." možemo reći kako se taj "dvojici" ili "trojici" priključivao i onaj koji je dolazio u ime UDBE.

na Drugi vatikanski koncil (1962. – 1965.), potpisivanje "Protokola" – dokumenta o međusobnim odnosima između Sv. Stolice i Vlade SFRJ (1966.), obračun s pokušajem UDBE da se nametne kao neupitni autoriteti na jugoslavenskoj društvenoj i političkoj sceni na IV. (Brijunskom) plenumu (1966.), posjet predsjednika države Josipa Broza Tita papi Pavlu VI. (1971). Posljedice svih tih događaja osjetile su se na području čitave države, pa tako i u Istri. Evidentan je, u prvom redu, smanjen broj sudskih procesa svećenicima, biskup Dragutin Nežić susretao se često s predstavnicima lokalne vlasti radi rješavanja nekih pitanja koja su bila predmetom spora između civilne i crkvene vlasti, Crkvi su na uporabu vraćeni neki njezini objekti (crkve i župni stanovi) koji su joj bili oduzeti poslije rata.

Kada su događaji, poznati pod nazivom "Hrvatsko proljeće", počeli širiti prostor slobode i isticati zahtjev za većom samostalnošću Hrvatske unutar jugoslavenske federacije, mnogi su se crkveni ljudi u Istri smatrali pozvanima dati svoj doprinos jačanju hrvatskoga identiteta u Istri. U tom kontekstu gušenje Hrvatskoga proljeća ponovno je jačao pritisak prema Crkvi. Tako su očekivanja za mogući tolerantiji odnos države prema Crkvi ponovno iznevjerena. Demokratski preobražaj jugoslavenskoga komunističkoga režima u smislu prihvatanja drugog i drugačijeg, te uvažavanje kritičkog mišljenja izvan zadanih okvira "drugarske kritike i samokritike", ostao je samo "pobožna želja". Ništa bitnog neće se promijeniti niti nakon smrti predsjednika jugoslavenske države Josipa Broza Tita. Komunistički režim sve do svog urušavanja godine 1990. nije mogao niti je želio izići iz svoje totalitarne ljuštore. To je i razumljivo jer mu je ta ljuštura jedino mogla osigurati opstanak. Zato se i dalje rad Crkve i "devijantno protunarodno" djelovanje njezinih službenika budno prati.

Od 1958. do odlaska u Sloveniju 1965. Stjepan Cek je upravljao župama Novigrad i Lovrečica. U tome sedmogodišnjem razdoblju također nije imao mira. Iz zvučnika, koji su postavili lokalni dužnosnici na zvonik crkve u Novigradu, upravo u vrijeme crkvenih obreda odzvanjali su razni sadržaji, čime su se ometali ti obredi. Tek nakon intervencije biskupa Nežića zvučnik je utihnuo tijekom obreda, iako je na molbu vlasti i dalje ostao na zvoniku.

Cekov susret s Antom Rotimom, načelnikom pulske UDBE, zorno dočarava atmosferu u kojoj su se odvijali susreti predstavnika državnoga represivnog aparata i "službenika svetoga". Rotim je nastupao kao čovjek u čijim su rukama bile "i škare i platno". Želeći impresionirati Ceka lažno se predstavio kao onaj koji ga je ispitivao na sudskome procesu u Pazinu 1947. Kada je Cek to demantirao, spominjući drugu dvojicu istražitelja, Rotim je prešao na stvar. Razlogom njegova posjeta bile su razne anonimne prijave na Cekov račun. Na Cekovu primjedbu kako su čak u Rimskome carstvu odbijali anonimne pri-

jave, udbaš, čije je pravo bilo na vrhu njegova mača, upozorio ga je na prijetnje u anonimnim optužbama da ga vlast "urazumi", inače će to učiniti sami mještani. No, Rotimove izravne prijetnje nisu ostavile dubok dojam na Ceka, već je potonji svojom spremnošću na mučeništvo zbog vjere vjerojatno više impresionirao samoga Rotima, stoga se pristupilo blažim pritiscima. Predsjednik općine podastro je Ceku pet–šest prijava mještana, u kojima mu se spočitavalo nagovaranje ljudi na crkveno vjenčanje i krštenje noću. Načelnik je smatrao kako je posljednje upućivalo na to da "kod nas" nema vjerske slobode. Bez mnogo okolišanja Cek mu je naveo neke primjere, iz kojih su se mogli vidjeti razlozi zbog kojih se vjernicima uvukao strah u kosti. Nastojanja da se zvonara Petra Žiganta nagovori na lažna svjedočanstva o sadržaju Cekovih nedjeljnih propovijedi također nisu dala nikakve rezultate, što je kod vlasti stvaralo osjećaj dodatne frustracije.⁷⁸

Vjekoslav Milovan, župnik u Tinjanu, na blagdan Bogojavljenja 6. siječnja 1961. u propovijedi je upozorio roditelje vjenike na njihovu dužnost da prate s kime im se djeca družu, kao i za koga se žene. Pozvao je roditelje da ne odobravaju ženidbu svoje djece s nevjernicima, da sami ne odlaze u svatove onima koji se nisu vjenčali u crkvi, te da ne prisustvuju sprovodima bez svećenika. Djevojkama koje bi upoznale mladića nevjernika nalagao je da ga pokušaju privući u crkvu ili da ga u protivnom ostave. Navedene je dijelove propovijedi sudac za prekršaje u Puli okvalificirao kao izazivanje i proširivanje vjerske mržnje i netrpeljivosti među narodom te je Milovana kaznio petnaestodnevnim zatvorom. Nakon uložene žalbe kaznu je potvrdilo Žalbeno vijeće u Zagrebu. Milovan, koji se od ljeta 1961. nalazio u pazinskome sjemeništu, gdje je predavao povijest, odbio je dragovoljno otići na izdržavanje kazne, pa su iz policijske postaje u Pazinu upućeni policajci da ga dovedu.⁷⁹

Stanko Seršić, predsjednik Komisije za odnose s vjerskim zajednicama kotara Pula, sastavio je Tomažu Dobriću, predsjedniku Skupštine kotara Pula, "Podsjetnik" za njegove već zakazane razgovore s biskupom Nežićem. "Podsjetnik" je zanimljiv iz više razloga. Prije svega, preuzimao se stereotip koji se koristio još početkom 20. st. u doba sudara "klerikalaca" i "liberala": "Za razliku od starijih svećenika, koji su u prošlosti bili uz narod, na njihova mjesta dolaze mladi, kritičniji prema vlasti. Među ove potonje ubraja se Vjekoslav Baf, upravitelj župe u Barbanu. On često krši Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica (nije konkretizirano u čemu je to kršenje, op. aut.). Marijan Milovan iz Savudrije širi neprijateljsku propagandu po Istri i drugim krajevima (Split, Zagreb). Milovana podržava Ivan

78 AH IKD, Dnevnik, str. 82. – 87.

79 BAP, Cursus, sv. IX., od 1. siječnja 1961. do 31. prosinca 1961., str.126.

Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.–1990.)

– 137 –

Grah, župnik u Gračišću, on kao pristaša odlaska (bijega) u Italiju pomaže onim koji su se za to odlučili. Primjetni su negativni istupi Atilija Krajcara, župnika u Ližnjanu, za vrijeme održavanja misija. Ivan Žufić, župnik u Labinu, okvalificiran je 'nezgodnim' zato što je tražio dozvolu za podizanje kokošinjca, a zapravo je podigao kapelu, nadajući se da objekt neće biti srušen te da će mu biti određena mala kazna. Na isti način, tj. zaobilazeći zakone, traži način kako podići crkvu u Vinežu, čime uznemirava tamošnje stanovnike jer u Vinežu nikad nije bilo nikakvog sakralnog objekta. Informacija da se priprema preseljenje VTŠ iz Pazina u Rijeku, i imenovanje Ivana Jelovca za duhovnika bogoslova, nije na tragu izgradnje dobrih odnosa između Crkve u Istri i lokalne vlasti. U Jelovčevu odnosu prema vlastima 'bilo je materijala za krivično djelo, zbog čega predsjednik Skupštine kotara Pula Tomaž Dobrić treba biskupu u predstojećim zakazanim razgovorima jasno reći: "Smatramo, ako je biskup zainteresiran za razvijanje odnosa između Crkve i države da će usvojiti naše primjedbe i da će za duhovnika biti postavljena druga osoba koja ima pravilan stav prema socijalističkoj Jugoslaviji".⁸⁰

O Katoličkoj crkvi, djelovanju njezinih službenika, te odnosu komunista prema vjeri i dalje se često raspravljalo na partijskim forumima. U tom je smislu ilustrativna "Informacija o djelovanju vjerskih zajednica na općini Poreč za 1964. godinu". Čitava je "Informacija" sročena prema određenom obrascu, a cilj joj je bio ukazati na pojačanu djelatnost pojedinih svećenika kao na posljedicu neaktivnosti i idejne neizgrađenosti članova SKJ. Ta je neizgrađenost išla do te mjere da su neki partijci povremeno prisustvovali vjerskim obredima, pa se tada ne treba čuditi podatku da su u pojedinim mjestima tomu često pribjegavale njihove žene i djeca. Na razini osnovnih organizacija SKJ je trebao veliku pozornost posvetiti marksističkomu obrazovanju i idejnoj izgradnji članova Partije. Sudeći prema "Informaciji", tek bi idejno svjesni drugovi mogli pristupiti borbi protiv religioznih predrasuda, a najučinkovitijim sredstvom bilo je uključivanje građana vjernika u društvena kretanja. Posebnu je pozornost trebalo obratiti na masovno okupljanje omladine u školi i izvan nje. U tome su pravcu važnu ulogu mogli imati sport, kulturne manifestacije, četrnaest nabavljenih televizora za mjesne odbore, te prikazivanje filmova po

narodnim domovima.⁸¹

Načelni, općepoznati stavovi o pojačanoj aktivnosti klera i pasivnosti partijskih organizacija, potkrepljeni su konkretnim primjerima. Apostrofirani rad trojice župnika, bez navođenja njihovih imena, a spomenute su samo župe u kojima su vršili službu. "Župnik u Višnjaju (Vladimir Rebek, op. aut.), prikazuje dijafilmove u crkvi i tako ostvaruje masovno pohađanje vjeronauka. Slično je i u Vižinadi (Josip Sinožić, op. aut.) – djeca u velikom broju dolaze na vjeronauk, župnik utjecaj na djecu ostvaruje posjetama obiteljima i razgovorima s roditeljima. Kaštelirski pak župnik (Mirko Zamlić, op. aut.) organizira u crkvi predavanja iz raznih nevjerskih područja kao što je zdravlje, higijena, kako se žena mora ponašati u trudnoći, te na taj način privlači ljude u crkvu. U Poreču su 'problematična' 3 svećenika i 6 časnih sestara. Oni na vjeronauku okupe do 150 djece, a kako i ne bi kad im kupuju bombone, razgovaraju s njima na ulici, provozaju ih u automobilu do Žbandaja ili Vrsara, dijele im igračke koje dobivaju od neke švedske vjerske organizacije. Sve to čine kako bi ih pridobili za vjeronauk i pohađanje nedjeljne mise." Bila je zanimljiva bilješka biskupa Nežića na rubu "Informacije" "(...) nađeno na cesti u Poreču, referat nekog partijca o kleru."⁸²

Po gušenju Hrvatskog proljeća Okružno javno tužiteljstvo u Puli 14. siječnja 1972. donijelo je rješenje o zabrani širenja kalendara *Istarska Danica* 1972., čijim su izdavačima bili "Kršćanska sadašnjost" iz Zagreba i IKD sv. Ćirila i Metoda u Pazinu. Razlogom zabrane bili su članci "Istra i Hrvatska jedno su" autora Ive Frangeša i "Mladi u Crkvi" iz pera Marija Sošića, pod pseudonimom Mas.⁸³

Sud nije uvažio obranu optuženikâ. Zabranjeno je širenje *Istarske Danice* za 1972. U obrazloženju rješenja ponavljale su se formulacije iz optužbe. Navedeno je kako se u Frangešovu članku jasno mogla prepoznati tvrdnja da je Hrvatska u Jugoslaviji bila izrabljivana i neslobodna, pa se time izravno napadalo bratstvo i jedinstvo naših naroda, kao i njihova zajednička borba, dok je za članak "Mladi u Crkvi" rečeno da svojim aluzijama na protuvjerski rad SKOJ-a uznemiruje građane, "(...) a posebno omladinu koja je pokazala prije rata, za vrijeme rata i poslije rata visoku svijest za bratstvo i jedinstvo među našim narodima i narodnostima."⁸⁴

Križni put
istarskog
hrvatskog
svećenstva
na području
današnje
Porečke i
Pulske biskupije
u doba fašizma
i komunizma
(1920.–1990.)

80 "Podsjetnik za razgovor s biskupom Nežićem zakazanim za 18. lipnja 1964. g.". U: Miroslav AKMADŽA, *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, svezak III., 1961.–1964.*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Zagreb i Hrvatski institut za povijest-Podružnica za povijest Slavonije, Srijeme i Baranje, Slavonski Brod, Zagreb 2012., str. 548.

81 "Informacija" je umetnuta u Cursus, sv. XI., od 19. lipnja 1963. do 30. srpnja 1964.

82 Na ist. mj.

83 AH IKD, OFD Milanović, Okružno javno tužilaštvo u Puli, br. Ut-2/72, Pula, 14. siječnja 1972.

84 AH IKD, OFD Milanović, Okružni sud u Puli, Rješenje, br. Kr-I-3/72-5, Pula, 18. siječnja 1972.

Posljednji sudski procesi vođeni protiv istarskih svećenika prije urušavanja komunističkog sustava 1990. bili su oni protiv Marijana Milovana, župnika u Raši i fra Stanka Škunce, člana franjevačkog samostana sv. Antuna u Puli godine 1984. Poznanik iz Švedske Milovanu je krajem 1983. donio nekoliko primjeraka časopisa "Nova Hrvatska" koji je izlazio u Londonu i kritički pisao o jugoslavenskom komunističkom režimu. Budna UDBA je doznala za Milovanovo "šurovanje s ustaškom emigracijom" te došla do spomenutih časopisa. Milovan je odveden u zatvor u Puli i osuđen na zatvor od 13 mjeseci. Zbog čitanja istog časopisa, kojeg je prema priznanju našao u poštanskom sandučiću, pater Škunca je osuđen na zatvor u trajanju od 10 mjeseci.⁸⁵

Zaključak

Talijanska vojno-okupacijska vlast (1918.-1920), potom civilna građanska vlast (1918.-1920.), te 21 godišnja fašistička vlast (1922.-1943.), svojim primarnim zadatkom u Istri kao i čitavoj Julijskoj Veneciji, kao području koje je Italiji pripalo nakon Prvog svjetskog rata, smatrala je važnim rješavanje "slavenskog pitanja" kao remetilačkog faktora uspostavi i stabilnosti talijanske vlasti. U tom smislu posebno radikalne mjere poduzimat će fašistička vlast, pred čijim pritiskom brojni istarski hrvatski intelektualci bježe u susjednu Jugoslaviju, koja im se u tom trenutku činila obećanom zemljom. S narodom ostaju njegovi svećenici. U nemogućnosti javnog, kulturno-prosvjetnog, a kamoli nacionalno-političkog rada, oni su u pastoralni rad u užem smislu ugradili i rad za očuvanje nacionalnog identiteta istarskih Hrvata. I dok je za njih to bilo na tragu evanđeoske poruke i shvaćanja Crkve o pravima naroda, za talijanske je ne samo fašističke, nego i za građansko-liberalne, pa čak i neke crkvene krugove, sve to bilo miješanje vjere u politiku.

Nakon kapitulacije Italije i njemačke okupacije, NOP, vođen i usmjeravan od KPH, početkom svibnja oslobađa Istru od okupacijske vlasti. Ako je vrijeme od sredine 1945. do kraja 1946. vrijeme taktiziranja državne vlasti, obilježeno sitnim popuštanjem i krupnim stezanjem prema Katoličkoj crkvi u Istri, a što se očitovalo u određenj podršci tzv "narodnom" svećenstvu, osudi hijerarhije, diferencijaciji među svećenicima prema nacionalnoj pripadnosti i odnosu prema vlasti, onda su vrijeme od 1947. obilježili izravni pritisci na Crkvu, u prvom redu na njezin klerički dio. Rezultat toga su raznovrsni oblici represije, montirani sudski procesi, progoni, sve do fizičkih likvidacija. Totalitarna politička praksa, utemeljena na komunističkoj ideolo-

giji, stalno je generirala borbu protiv Crkve kao ideološkog neprijatelja. Budući da je zakonodavstvo i sudstvo bilo podvrgnuto trenutnim potrebama politike, politički voluntarizam određivao je zakonske odredbe, načelno "fleksibilno" postavljene, ovisno o potrebi trenutka. Posljedice takve prakse osjetili su na svojoj koži brojni istarski svećenici, njih točno 43.

Fašizam i komunizam, dvije totalitarne ideologije i političke prakse, dominirale su Istarskim poluotokom skoro 70 godina. Ako je fašizam nakon Prvog svjetskog rata zaustavio nacionalnu emancipaciju istarskih Hrvata iniciranu od strane hrvatskog svećenstva sredinom 19. stoljeća, negirajući njihov nacionalni identitet, onda je komunizam zatirući njihov kršćanski identitet stvarao pretpostavke za rastakanje i njihova nacionalnog identiteta u neodređeni regionalizam ili maglovito jugoslavenstvo. Braneći pod fašizmom nacionalni, a pod komunizmom kršćanski identitet svojih sunarodnjaka, istarsko hrvatsko svećenstvo prošlo je dugački križni put. Možda bi umjetnička pjesnička imaginacija, bez potrebe natezanja stvarnosti, lako pronašla podudarnost Kristovih 14 postaja križnog puta i Križnog puta istarskog hrvatskog svećenstva u doba fašizma i komunizma.

Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.-1990.)

Sažetak:

Križni put istarskog hrvatskog svećenstva na području današnje Porečke i Pulske biskupije u doba fašizma i komunizma (1920.-1990.)

U radu se na temelju arhivskog gradiva i literature analiziraju progoni i stradanja hrvatskog katoličkog svećenstva u Istri u vrijeme dvaju totalitarnih ideologija i političkih praksa: fašizma i komunizma. Talijanska je vlast, kako ona građansko-liberalna, tako i fašistička, primarnim zadatkom u novopriključenim krajevima smatrala rješavanje "slavenskog pitanja". A kako je put od potiskivanja do radikalne eliminacije hrvatske i slovenske većine na području Istre i čitave Julijske Venecije bio neizvediv bez eliminacije nacionalno-političke elite, to su se na udaru prvi našli istarski učitelji, svećenici, pravnici. Budući da je fašistička vlast posebno opasnim smatrala vjerske manifestacije na hrvatskom ili slovenskom jeziku, proglašavala ih je političkim iskazom suprotstavljanja državnim interesima i kvalificirala ih kao prototalijanske. Na taj način stvorila je pretpostavke za miješanje u čisto crkvene stvari. Poslijeratna komunistička vlast u Hrvatskoj i Jugoslaviji, utemeljena na ideološkoj isključivosti, stalno je podržavala tezu o Katoličkoj crkvi kao unutarnjem neprijatelju koji u sprezi s vanjskim

⁸⁵ Ivan GRAH, *Udarit ću pastira*, str. 88-89.

neprijateljem (Vatikanom) nastoji potkopati jugoslavenski društveno-politički sistem. Nade da će od navedenog općeg trenda biti izuzeta Crkva u Istri, zbog zasluga istarskog svećenstva u borbi za sjedinjenje Istre s maticom Hrvatskom, ubrzo su se izjalovile. Tako je istarskog hrvatsko svećenstvo u vrijeme komunističkog jednomymlja prošlo križni put, sličan onom katoličkog svećenstva u drugim dijelovima države.

Ključne riječi: Istra, fašizam, komunizam, hrvatsko svećenstvo, progoni, stradanja

Summary:

The calvary of Croatian priests in Istria in the area of today's Diocese of Poreč-Pula during Fascism and Communism (1920-1990)

The paper is based on archival materials and literature and analyses the persecution and afflictions of Croatian priests in Istria during two totalitarian ideologies and political practices: fascism and communism. The Italian authorities, both civil and liberal and fascist, regarded the resolution of the "Slavic issue" as their primary duty in newly-annexed territories. Considering that the path from suppression to radical elimination of the Croatian and Slovenian majority in the area of Istria and Julian Venice in its totality was not possible without the elimination of the national and political elite, Istrian teachers, priests, and jurists were the first ones to be attacked. Since the fascist authorities regarded religious manifestations in the Croatian or Slovenian language to be particularly dangerous, they issued a political proclamation stating they were contrary to state interests and qualified them as anti-Italian. The said proclamation created a precedent for interference in purely church affairs. Post-war communist authority in Croatia and Yugoslavia, which was based on ideological exclusivity, supported the thesis of the Catholic Church as the internal enemy trying to undermine the Yugoslav social and political system in co-operation with the external enemy (The Vatican). Hopes that the Church in Istria would be excluded from the general trend, in view of the contribution of Istrian priests in the fight for the unification of Istria with the rest of Croatia, soon proved unfounded. Thus, Croatian priests from Istria underwent a calvary during the communist ideocracy similar to the one experienced by Catholic priests in the rest of the country.

Keywords: Istria, fascism, communism, Croatian priests, persecution, affliction

Mario Sošić

Tradicijsko i zavičajno u postkomunističkom društvu: slučaj Istre

1. Uvodna polazišta

Ako se želi govoriti o značaju, vrijednosti i stanju tradicijskog i zavičajnog u suvremenom hrvatskom društvu, onda je takva rasprava, i odgovarajuća analiza, moguća tek ukoliko se preostale današnje pojavnosti tradicijskog i zavičajnog usporede s onima od ranije. Uz to, mora se valorizirati i proces društvenog razvoja određene zajednice u pogledu svjetonazorskih, ideoloških, političkih, modernističkih i drugih utjecaja na tradicijsko i zavičajno nasljeđe.

Tradicijsko i zavičajno u Hrvatskoj je danas, kao važna vrijednosno-duhovna sastavnica hrvatskog identiteta, ponajviše određeno nasljeđem komunističkog društva, u vrijeme kojega je kroz dugih četrdeset i pet godina, došlo do diskontinuiteta u "normalnom razvoju" tih oblika tradicijsko-pučke kulture i zavičajnog identiteta.

U ideološkim temeljima tako konstruiranog društva stajala je borba za "stvaranje novog čovjeka", ali bez vrijednosno-duhovnog identiteta, bez domovine, bez nacije. Sve te, a i druge tradicijske vrijednosti bile su supstituirane posve novim i nejasnim "vrijednostima" kao što je ateizam, proleterski internacionalizam, partija kao avangarda radničke klase, i cijelim nizom raznih "novih" kulturalnih formi i izričaja. Povremeno korištenje ponešto tradicijskog, osobito kroz izraz u govoru, pjesmi, plesu, nošnji, običajima, itd. bilo je prije svega u funkciji lakšeg i bezbolnijeg građenja i prihvaćanja tog "novog".

Nakon urušavanja totalitarnog komunističkog sustava i uvođenja demokracije i višestranačja došlo je do *procesu društvene transformacije i vrijednosne obnove*, kako kod pojedinaca tako i kod raznih društvenih skupina. I ta se obnova, dobrim dijelom već u inicijalnoj fazi, oslonila upravo na obnovu tradicijskih vrijednosti, koje su bile vidljivi znamen negacije dotad provođene anti tradicijske politike.

Taj proces obnove nije bio linearan, već je proizveo i razlike unutar samih tih nacionalnih država, osobito kod onih "mladih" poput

Hrvatske, koje su stekle svoj nacionalni suverenitet i državni identitet nakon raspada većih nadnacionalnih zajednica. U njima su se ionako pojedini zavičajni identiteti, i vrijednosti, međusobno razlikovali u pogledu povijesnog nasljeđa, vjerskog i nacionalnog sastava i kulturnog identiteta.

Međutim, i u okviru iste društvene (nacionalne) zajednice, kao što je Hrvatska, možemo govoriti o različitim stupnjevima (ne)uspješnosti postkomunističke obnove, to jest o razini respektiranja i povratka ranijim tradicijskim vrijednostima.

Istra ima istaknute tradicijske i zavičajne identitete, ali su oni na mikro područjima hrvatske Istre bitno, pa i posve različiti od onih u kojima žive Talijani ili Slovenci. To jasno pokazuje kako je tradicijsko i zavičajno više vezano uz nacionalno, etničko, nego li uz geografsko područje. Nasuprot takvom određenju i takvoj zakonitosti, u postkomunističkoj se društvenoj i političkoj tranziciji vrijednosno (zlo)uporabilo tradicijsko i zavičajno za oblikovanje *posebnog kulturnog i zavičajnog istarskog identiteta*, suprotstavljenog hrvatskom nacionalnom identitetu. U nastavku će biti više riječi o razlozima i učincima takvih devijacija.

Za cilj i istraživački interes ovoga rada postavljena je politološka analiza procesa obnove tradicijskog i zavičajnog u postkomunističkom hrvatskom društvu, a kroz studiju slučaja istraživački je fokus usmjeren na iznalaženje i isticanje kontekstualnih indikatora koji su kočili tradicijsku obnovu u Istri. Uz to će se strukturalno analizira taj njihov negativan utjecaj i zaključno će biti nabrojane i ocijenjene neke novonastale, hibridne "vrijednosti" u Istri, koje su posve izvan tradicijskih tijekova i identiteta.

2. Istraživački pristup i pitanja

Pristup u obradi ove istraživačke teme nije usmjeren prema iznalaženju svih čimbenika koji bi mogli funkcionalnom analizom biti povezani s konačnom tvrdnjom o neuspjeloj ili djelomičnoj obnovi tradicijskih vrijednosti u Istri. To bi bio veoma kompleksan i povrh svega višedisciplinarni pristup. Cilj rada usmjeren je na analizu nekih aspekata postkomunističke obnove koji se, mišljenja sam, bez politološkog pristupa ne bi mogli povezati s utjecajem i konačnim ishodom "revitalizacije tradicijskog i zavičajnog" u Hrvatskoj i njenom istarskom dijelu.

Iz tog područja interesa izdvojit ću tek pet istraživačkih pitanja koja mi se čine zanimljivim, politički "provokativnim" ali i analitički dohvatljivim i dobrim za konačno oblikovanje utemeljenih odgovora i zaključaka.

To je ovih pet pitanja:

- Je li u hrvatskom društvu došlo do procesa svekolike civilizacijske obnove koja znači vraćanje i prihvatanje ranije potrtih vrijednosti i odnosa, te održivu ugradnju nekih novih, društvu i vremenu prihvatljivih vrijednosti?
- Koji su elementi i čimbenici ubrzavanja ili kočenja tog procesa obnove?
- U kom smjeru ide "duhovna i tradicijska" obnova u Istri, promatrana kroz većinsko individualno opredjeljenje i kolektivno ponašanje?
- Koje su, i kakve, neke nove vrijednosti, sadržaji i procesi, koji se ugrađuju u suvremeno istarsko društvo?
- Je li to nazočno i forsirano "novo" dio tradicijskog i zavičajnog, odnosno je li to proizvod slučajnog ili planskog djelovanja?

3. Stanje društvene obnove u Hrvatskoj

nakon proteklih dvadeset i pet godina opće društvene transformacije posve je razvidno kako se u Hrvatskoj nije stvorila jedna većinska vrijednosna paradigma koja bi razinu konfliktnosti raznih društvenih grupa i slojeva spustila na uobičajeno i podnošljivo područje interesnih raznolikosti. Očito je da se glavni društveni sukobi odvijaju na razini ideologije, pa se po tom obrascu grupiraju javni i drugi mediji, oblikuju se suprotstavljeni obrazovni i akademski svjetonazori, uspostavljaju se proizvoljne kulturalne i estetske norme, biraju se politički reprezentanti na svim razinama, usmjerava se hrvatska vanjska politika, i tome slično.

U takvim se uvjetima ne uspijeva postići kvalitetna vrijednosna integracija tradicijskog i zavičajnog u suvremene hrvatske duhovne i kulturalne tijekove. Teško će to biti postići ukoliko se ne otklone neki od glavnih uzroka proizvodnje tih suprotstavljenosti na društvenom planu.

Ako se sintetiziraju javna i druga politička i akademska sukobljavanja iz te oblasti društvenih odnosa, može se doći do nekoliko temeljnih čimbenika koji su očito uzrokom neuspjele ili defektne hrvatske društvene obnove na polju vrijednosno-duhovnih integracija.

Za prihvatljiv kontekst ove teme, naznačio bih četiri čimbenika koji stoje u temeljima procesa te neuspjele integracije. To su:

- Zakonski nedefinirana i javno nepokrenuta pravna i etička lu- stracija komunističkog nasljeđa
- Duhovno, vrijednosno i kadrovski nereformiran stari marksistič- ki obrazovni sustav na svim obrazovnim razinama
- Jednostrana i djelomična valorizacija antifašizma kao pozitiv- ne humane vrijednosti, izvan konteksta njegova negativnog i totalitarnog komunističkog učinka na pojedinca i nacionalnu zajednicu
- Hrvatska politička ljevica i nevladine organizacije iz civilnog sektora koje se bave ljudskim i drugim pravima. I jedni i drugi, svjetonazorski zapravo jednaki, izrasli su na anacionalnoj, bez- božnoj, komunističkoj tradiciji na kojoj oblikuju nove liberalne, rodne, i druge alternativne ideologije, čime se opiru afirmaciji hrvatskih tradicijskih vrijednosti.

4. Karakteristike tradicijskog i zavičajnog kod istarskih Hrvata

Kad se iz općeg hrvatskog konteksta fokusiramo na istarski slučaj ocjene tradicijskog i zavičajnog u duhovnom i vrijednosnom iden- titetu istarskih Hrvata, tada je važno prikazati društvenu strukturu i oblike života s kojima su te vrijednosti osobito povezane.

To bi bile ove četiri strukture: ruralnost (selo), religioznost (kato- ličanstvo), dijalektalnost (čakavština), i zavičajnost (istarske mikro- regije).

Selo je povijesna socijalna struktura uz koju se vezuje snažna svi- jest o vlasništvu, o radu kao sredstvu opstanka, o obitelji kao sredstvu egzistencijalne reprodukcije, o zasebnom načinu života u zajedništvu s prirodom i neposrednom okolinom (solidarnost), o materijalnom ali i vrijednosno-običajnom nasljeđivanju.

Religioznost, s katoličkim identitetom, donosi snažan duhovni i etički kontekst. Ona usađuje i nepisane ali poštivane pravne norme u zajednicu, afirmira osobnu slobodu, jednakopravnost žena, civiliza- cijsku otvorenost, itd.

Dijalektalnost, način govora istog jezika u lokalnom idiomu, bitna je karakteristika Istre. Ona je uvjetovana povijesnim podjela- ma, vanjskim utjecajima, a osobito migracijskim useljavanjima no- vog stanovništva. Koliko je dominantna čakavština u Istri kao oblik hrvatskoga jezika, jednako značajni su i lokalni idiomi s kojima se identificiraju mikro-regije u svom jezičnom, ali i drugom, uključivo zavičajnom, izrazu.

Zavičajnost se, što je osobito važno, ne manifestira samo na istar-

skoj razini, nego gotovo snažnije i bliže na subetničkim i manjim ge- ografskim identitetima, kao što su : labinjanski, bezjački, čički, vlaš- ki, proštinski, itd. Uz te se identitete vezuje način i oblik plesa, nošnje, sviranja, vrste instrumenata i pjevanja, kao i bavljenje specifičnim poslovima i zanatima, itd.

Valja ovome dodati kako je glagoljica, kao povijesno pismo, u istarskoj pisanoj komunikaciji i liturgiji važan oblik tradicijske svije- sti i identiteta koji je ugrađen u sve nabrojane strukture.

5. Pokazatelji neuspješne obnove tradicijskog i zavičajnog u Istri

Sada nam valja naznačiti i ocijeniti u kolikoj je mjeri uspjela revalorizacija tog i takvog tradicijskog u Istri danas. U analizi se svakako mora uzeti u obzir činjenica da su sve vrijednosne strukture podložne promjenama, preoblikovanju, a neke i nestanku.

U ovom postkomunističkom razdoblju, i u vremenu konačne na- cionalne integracije Istre u maticu Domovinu, sigurno je proces ubr- zanog i intencionalnog razaranja tih vrijednosti zakočen. Nešto se uspelo spasiti, obnoviti, ugraditi u današnju svijest ljudi, ali bih želio ovdje prikazati i nabrojiti ona kretanja i procese koji dekonstruiraju naše tradicijsko i zavičajno nasljeđe, a da se uz to konstruira nešto "novo", tobože tradicijsko, ali koje to zapravo nije. Važnije je među- tim usmjeriti se na poražavajuće, negativne činjenice, nego istica- ti neke parcijalne pozitivne pojavnosti, ukoliko se želimo suočiti sa stvarnim problemom pa ću ukratko i taksativno nabrojiti empirijski vidljiva negativna kretanja i pojavnosti, po strukturama.

Istarska sela su u procesu velike depopulacije. Zemlja je pretežito neobrađena, a stočarstvo je gotovo nestalo. Uz to primjetan je proces useljavanja inorodnih ljudi vezanih uz funkciju vlastitog odmora ili bavljenja agro-turizmom. To donosi sa sobom vlasničko osiromaše- nje domicilnog stanovništva. Vidljiva je i devastacija bračnog i obi- teljskog zajedništva.

Religioznost stanovništva je u opadanju. Povećava se broj ino- vjernih i bezvjernih stanovnika. Na djelu je veliki vjerski indiferenti- zam i kriza crkvenog autoriteta. Klerički stalež je u opadanju, osobito onaj iz istarskih hrvatskih obitelji.

Dijalektalnost je gotovo nestala iz svakodnevnog govora. Još je više nestala iz naziva mjesta, toponima, imena firmi, klubova i slično.

Kulturalni identitet Istre ne određuje više narodno pjevanje, ple- sovi, nošnje i razni prigodni običaji. Gotovo su nestala narodna ime- na kod novorođene djece. Malo je ili nimalo činitelja u kulturi, u kazalištu, na filmu, i slično, koji osjećaju i kreativno oblikuju svoje

”proizvode” s tim zavičajnim afinitetom.

Potiče se, usuprot tomu, uvoz i plasman vanjskih ideja i kultura, favorizira se ”multi-kulti” identiteta, hrvatsko tradicijsko se supstituira s drugim povijesno-tradicijskim elementima iz rimskog ili mletačkog razdoblja, a čak se pokušava oblikovati takvo mutirano zavičajno kao istrijanski nacionalni identitet.

Novo konstruirane vrijednosti nisu rezultat iskonske vrijednosno-duhovne potrebe stanovništva.

One su ponajviše izraz političkog i drugog napora da se identitetski preoblikuje ovaj prostor u suprotnom smjeru od onog kojim teži hrvatska nacionalna i politička zajednica. Značajni uspjesi koji su na tom planu već postignuti govore i o suštinskoj neobrazovanosti, zatim o imitacijskoj svijesti onih koji kreiraju kulturnu politiku, kao i o izraženom političkom konformizmu velikog dijela kulturalnih pregalaca i institucija, uključivo i akademsku zajednicu u Istri.

Ovi procesi snažne povezanosti konstruiranih kulturalnih i identitetskih vrijednosti i sadržaja u Istri s političkim idejama i političkom moći regionalne (autonomaške) vlasti, ukazuju na elemente kulturalnog totalitarizma. On treba, i to zasad uspijeva politikom političke isključivosti, biti jedinom vrijednosnom osnovicom za političku supremaciju i dominaciju naslijeđene i modernizirane komunističke paradigme u Istri.

6. Zaključak i perspektive

današnja Istra je prostor, pokazuju empirijska istraživanja i podatci, u kojemu ubrzano propadaju tradicijske i zavičajne, a to znači i narodnosne vrijednosti. Te se vrijednosti popunjavaju drugim oblicima konstruirane parohijalne kulture i multi-identiteta uz potporu političke i podaničke svijesti tipa – odbaci svoje, prigri tuđe.

Slobodan prostor takvom djelovanju, i njegovom razornom učinku, otvara politička klima u kojoj središnja državna vlast ne prepoznaje tu destrukciju i ne djeluje u cilju zaštite općeg hrvatskog interesa, bojeći se optužbi za centralizaciju i za ”neeuropsko ponašanje”. Nasuprot tomu, lokalna vlast i politika ulažu u taj projekt velika politička, materijalna i kadrovska sredstva. Oni u tom pogledu imaju i znatnu transgraničnu potporu, kao i potporu manjinskih entiteta u Istri i njihovih zaštitnika preko granice.

Samo promjena političkih odnosa u Hrvatskoj i Istri, i to takvih koji će se radikalno ”obračunati” s ovakvom negativnom praksom, stvorit će društvene uvjete za to da Istra potraži i pronađe sebe, a ne da se mijenja na korist drugih, a na vlastitu hrvatsku identitetsku štetu.

Potrebno je to stoga što negativni rezultati društvene obnove u Istri u pogledu hrvatske integracije, na temeljima tradicijske vrijednosno-duhovne paradigme, pokazuju da se taj negativan antitradicijski proces ne može više preokrenuti u željenom smjeru samo snagom vlastite hrvatske identitetske svijesti izrasle na tradicijsko-zavičajnim strukturama istarskog hrvatstva.

Izbor iz literature:

- SOŠIĆ, Mario, 2004.: *Identitet Istre*; Istarska Danica 2005., ”J. Turčinović” Pazin 2006.: *Komparativna analiza nacionalne komponente popisa stanovništva 2001. godine u Istri*; Zbornik-Identitet Istre: Ishodišta i perspektive, Institut I. Pilar, Zagreb
2011.: *Povijesne i društvene temeljnice suvremene paradigme istarske autonomije–autonomaštva*; Zbornik javnih predavanja 1, Državni arhiv u Pazinu
2014.: *Demografske i identitetske karakteristike stanovništva Bujštine*; Bujština 2014, MH Ogranak Umag
- ŠEKS, Vladimir, 1999.: *Politika i politikantstvo u Istri*; Istarski glas Labin
- ŠETIĆ, Nevio, 1999.: *Iz istarskoga novovjekovlja*; Istarski glas Labin
2005.: *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama–Naša sloga 1870.–1915.*; Dom i svijet, Zagreb
2013.: *Ostvarenje suvremene hrvatske države*; Geaidea i Sveučilište u Puli
- TROGRLIĆ, Stipan, 2014.: *Represija jugoslavenskog komunističkog režima prema katoličkoj crkvi u Istri 1945.–1971.*; Državni arhiv u Pazinu
- Časopis Društvena istraživanja 6-7, 1993.: *Istra–Posebnosti i općehrvatski kontekst*, I. Pilar, Zagreb

Tradicijsko i zavičajno u postkomunističkom društvu: slučaj Istre

Sažetak:**Tradicijsko i zavičajno u postkomunističkom društvu: slučaj Istre**

Usljed negativnog povijesnog konteksta po kojemu je Istra bila dugo izvan duhovno-vrijednosnog i političkog zajedništva s matičnom domovinom Hrvatskom, njezin se hrvatski identitet ponajprije oslanjao na posebno njegovane i prakticirane tradicijske i zavičajne vrijednosti koje su jezikom, glazbom, pjesmom, nošnjom, gradnjom, običajima i drugim elementima određivale hrvatski identitetski karakter te zajednice.

Konačnim pripojenjem Istre matici zemlji, ali u okviru šire višenacionalne zajednice i s totalitarnim, komunističkim društvenim odrednicama, došlo je u njoj, više nego u ostalim hrvatskim krajevima, do erozije tradicijsko-zavičajne osnove identiteta i njegove supstitucije novim identitetima.

Procesom društvene i političke transformacije u Hrvatskoj s početka devedesetih godina i njenim osamostaljenjem, pokrenut je u Hrvatskoj proces društvene obnove na temeljima političke demokracije i vrijednosne afirmacije tradicijsko-zavičajnih elemenata hrvatskog identiteta.

Taj proces nije u potpunosti sve do danas realiziran u hrvatskom društvu, ali je osobito bio zakočen u Istri poradi istovremenog favoriziranja jednog drugog konstrukta - multi-kulti identiteta Istre i istrijskog zavičajnog određenja, nasuprot hrvatskom nacionalnom identitetu.

Takav devijantni razvoj se može zaustaviti jedino svehrvatskim nacionalnim konsenzusom i zakonskim određenjima kojima će se afirmirati potpuna hrvatska integracija Istre na temeljima tradicijskih i zavičajnih vrijednosti i nasljeđa istarskog hrvatstva.

Ključne riječi: tradicijsko i zavičajno, postkomunizam, komunističko nasljeđe, društvena obnova, multi-kulti identitet, istrijanstvo, hrvatski identitet

Summary:**Traditional and Native in Post-Communist Society: The Case of Istria**

In view of the negative historical context, during which Istria was for a long time outside the system of spiritual values and political union with its native land Croatia, its Croatian identity relied primarily on particularly cherished and practiced traditional and native values that determined the Croatian identity of the community through its language, music, song, costume, architecture, customs, and other elements.

Istria's annexation to the home country, which existed as a multinational community having totalitarian and communist social features, resulted in the erosion of the traditional local foundation of its identity more than in other areas of Croatia and in its substitution with new identities.

Through the process of social and political transformation in Croatia in the early 1990s and its independence, the process of social reconstruction based on political democracy and the affirmation of traditional local values of Croatian identity was initiated in Croatia.

The process has never been completely realised in Croatian society, but it was particularly stalled in Istria in view of the simultaneous favouring of another construct: the multicultural identity of Istria and Istrian local elements as opposed to Croatian national identity.

Such deviant development can be terminated only through a pan-Croatian national consensus and legal determinants that will affirm full integration of Istria into Croatia based on traditional and native values and the heritage of Istrian Croathood.

Keywords: traditional and native, post-communism, communist heritage, social reconstruction, multicultural identity, Istrianness, Croatian identity

KNJIŽEVNOST LITERATURE

Milica Lukić
Vera Blažević Krezić

NEIZGLAGOLJENO o grafitima (ili o fatičkoj i metajezičnoj funkciji u glagoljskim grafitima)

1. Fraške uvodničarske

U živoj komunikaciji kroz stoljeća srednjovjekovni glagoljski grafiti, ali i oni iskazani drugim slavenskim pismima – cirilicom i latinicom, pronalaze svoje sugovornike kao iskazi vizualne kulture bilo da su tekstualni, tj. zapisi, ili pikturalni. U očima modernog čovjeka, napose istraživača, njihov često posve banalan sadržaj i primitivan oblik postaju liturgija, istraživačko vrelo: prvorazredni povijesni izvor za takozvanu malu povijest, povijest ljudske svakodnevice, jednako tako i za književno-jezičnu povijest, povijest umjetnosti... Nekada najčešće anonimni čin *na rubu zakona, povišću pritrujen*, postaje umjetnički snažna poruka koja više ne ovisi o sadržaju, jer je prekodirana vremenom od pismovnoga postala (s)likovni izraz i iskaz.

"Sakristan svih istarskih crkava", kako je u šali jednom nazvan, i jedan od napoznatijih hrvatskih glagoljskih paleografa, Branko Fučić, za grafiti kaže: *To su črčkarije, ugrebene oštrim šiljkom na zidu, pogotovo na obojenu zidu gdje se uparane crte bolje ističu, gdje one svojom bjelinom odskaču od tamnije pozadine. To su, po domaću rečeno, "škaraboći", to su "imena luda koja se nalaze svuda", to su crteži i zapisi grafomana, kojih ima uvijek i svuda i koje zid ili bilo koja podloga neodoljivo izaziva da na njoj ostave trag, svoje ime, neku svoju poruku. Grafiti su, a što drugo, i ona urezana srca na kori stabala, i političke parole: živio ovaj, dolje onaj, smrt onomu kojemu se mrče zidovi? A zidovi su se mrčili oduvijek.* (1997: 157) Ljepota koju je Branko Fučić bio kadar vidjeti u tim črčkarijama po istarskim i kvarnerskim crkvicama bila je izvorom temeljnih studija o

glagoljskim grafitima u hrvatskoj filologiji, studija koje svojim interdisciplinarnim pristupom hrane i druge znanstvene discipline, poput povijesti umjetnosti. Zahvatio je Fučić i u slavonske glagoljične i ćiriljične grafite – od Rudinske opeke benediktinskoga samostana Sv. Mihovila, do zapisa na zidovima crkvice Sv. Martina u Lovčiću, i Sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu, te Sv. Martina u Martinu kod Našica. Njime pročitana rečenica sa zida Sv. Dimitrija /S/e pisa ed(a)nb člov/ê/k potaknula je nova istraživanja koja su svoj okvir zadobila u radovima Milice Lukić (1998), Matea Žagara i Milana Pauna (2004), a bosančicom slavonskoga tipa ispisano svjedočanstvo nekoga fratra u hodočasničkom pohodu našičkome Sv. Martinu koje je pročitao kao pisa ia fra blaž ... baž ... iniciralo je studiju o slavonskoj ćiriljičnoj baštini M. Lukić i Vere Blažević Krezić (2014). Ono što je najvažnije, Fučićeva su istraživanja potvrdila premoć hrvatskoglagoljske pismovne kulture nad slavenskom u cjelini, već samo kada je o tim usputnim glagoljskim zapisima riječ, a kamoli kada se u obzir uzmu i glagoljični epigrafi. Tu veliku glagoljsku kulturnu priču, posvjedočuje Fučić oksimoronski – posve emotivno i znanstveno vjerodostojno, sagradile su i poruke na brzinu i uglavnom u tajnosti sročene, autori kojih su u različitim prilikama najboljeg sugovornika vidjeli u kakvu crkvenom zidu.

2. O pristupu

Glagoljski grafiti jedinstveni su spomenici hrvatske srednjovjekovne (i novovjekovne) pismenosti. Proizvedeni u trenucima krajnje neopterećenosti, jezičnom i pismovnom izvedbom mogli su posvjedočiti o živim mijenama idioma nekoga mjesta ili širega područja. Grafiti, dobro nam je poznato ponajprije zahvaljujući već spomenutom Branku Fučiću, uzgredni su, ali vrijedni spomenici primarno hrvatske književno-jezične povijesti, a sekundarno i kvalitete života, naobraženosti, osebnosti i dinamike međuljudskih odnosa srednjovjekovnoga čovjeka.

Jezik i pismo posredovani glagoljskim grafitima dugo su bili tek usputna postaja paleografskih i jezikoslovnih analiza upravo zbog činjenice da je riječ o neobremenjenu jeziku i pismu, proizvodima klesarskoga majstora u kojega je opismenjenost više iznimka nego pravilo (ili kakvoga *dijaka*, *žakna*). U skladu je s tim zaključeno najprije kako je riječ o spomenicima u kojih je narušena morfologija slova te je teško suditi o evolucijskim etapama pisma prema linijskom formiranju, slovnom koordiniranju, učvršćivanju grafemičkih veza s govorenim dionicama jezika itd. (Fučić 1982, Žagar 2007). Također, dugo se izbjegavalo usijecanje u raspored i karakter jezičnih dionica hrvatskoglagoljskih grafita (Mihaljević, Sudec 2011: 407-423),

sve dok obuhvatnija analiza na svim jezičnim razinama – glasovnoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj – nije pokazala koliko taj korpus može biti zanimljiv i pouzdan izvor informacija za povijest hrvatskoga jezika.

I brižna je roditeljska ljubav, uz pustolovnu prirodu, akademika Branka Fučića upozoravala: *Natpisi su za paleografiju sekundarna materija, njih u pravilu ne kleše autor teksta. On piše predložak, a nepismen ili polupismen klesar ga kleše. Postupa s njime kao sa slikom. Zato su glagoljski epigrafski spomenici lijepi, ali slabo čitki* (1982: 7). Znanstvenom je trezvenošću i marom Fučić deducirao, zahvaljujući uvidu u stotine konkretnih spomenika, i druge otegotne okolnosti realizacije tih pismovnih spomenika, a te su: tvrdoća materijala, pisarske pogreške, deformacija slova, rasap duktusa iz mekopijsna zapisa na kamenom materijalu, itd.¹

Zahvaljujući prekretnim studijama i novouspostavljenom metodologiji izučavanja procesa *pisanja* (ne pisma) kao uskojezične kategorije, i to disciplinama grafetike i grafematike (Žagar 2007), te nadahnutom novom tumačenju (onome koje počiva na uvažavanju modernističkih i postmodernističkih jezičnofilozofskih načela) glagoljskih grafita kao jezičnostilskih kategorija², moguće je izučavanju glagoljskih grafitnih poruka pristupiti s dozom optimizma i znanstvenoga entuzijazma koji se nadahnjuje istaknutim stasalim perspektivama.

Riječ je o metodologiji koja uspostavlja nov odnos prema semantičkom planu poruka fiksiranih glagoljskim grafitima, a u odnosu na kanonsku distinkciju jezičnih funkcija Romana Jakobsona: referencijalne (denotativna, kognitivna – odnosi se na predmet poruke), emotivne (ekspresivna – označava govornikov subjektivan stav prema poruci), konativne (apelativna – usmjerena je na primatelja poruke), faticke (usmjerena na kontakt, kanal, važna je za održavanje komunikacije), metajezične (usmjerenost poruke na kod, medij), poetske (estetska – usmjerenost poruke na samu sebe). Jakobson je svojom teorijom postulirao kontrast između poetske funkcije jezika i njego-

- 1 Knjiga *Glagoljski natpisi* akademika Branka Fučića iz 1982. godine okuplja glagoljsku građu izvan knjiga, građu koja je uklesana u kamen, urezana u kovinu ili drvo (epigrafi, natpisi), odnosnu građu koja je uparana u zid (grafiti). U užem smislu natpisi imaju spomenički značaj, vezani su uz predmet na kojemu se nalaze, a grafiti su naknadno urezani ili uparani te s predmetom na kojemu se nalaze nisu u izravnoj vezi. U odnosu na *počinitelja*, grafit (o)daje više informacija jer *grafiter* je pismena osoba koja silom pritišće površinu za pisanje (zid), ostavljajući podatke o duktusu u oblikovanju slova i drugome (usp. Tandarić 1985: 172).
- 2 Izlaganje *Hrvatskoglagoljski grafiti* Sanje Zubčić na simpoziju *Glagoljska tradicija u povijesti slavenske pismenosti* (21–27. listopada 2013) u organizaciji Staroslavenskoga instituta iz Zagreba, Instituta za slavistiku Ruske akademije znanosti iz Moskve, te Odsjeka za kroatistiku i Odsjeka za istočno-slavenske jezike i književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

ve komunikacijske funkcije. Posljedak je navedenoga dihotomijskog odnosa u sprezi s problemom referencije i to na sljedeći način: dok je u slučaju jezičnih sustava okrenutih komunikaciji jezik usmjeren na izvanjezični kontekst te uspostavlja referencijalan odnos prema stvarnosti i istini, u slučaju poezije jezik se okreće samom sebi pa se, u određenome smislu, može tvrditi da uspostavlja autoreferencijalan odnos. Jakobson je to stanje ovako definirao: *Usmjerenost (Einstellung) na PORUKU kao takvu, usredotočenost na poruku radi nje same, predstavlja POETSKU funkciju jezika* (1978: 23). Na tom je tragu i teza Andree Zlatar koja, govoreći o odnosu književnoga teksta i njegove referencijalne učinkovitosti, naglašava: *U običnom čitanju ne dolazi do postavljanja pitanja kako je moguće da nam jedan tekst znači, iako ne označava neku izvanjezičnu zbilju. Nemogućnost uspostavljanja referencije književnog teksta ne nameće nam se kao problem jer pri čitanju uopće ne pokrećemo proceduru verifikacije; nama nije važno da li je priča istinita ili lažna, u onom smislu u kojem istinitost ili lažnost znači referenciju ili nerefereciju u 'realnom' svijetu* (Zlatar 1989: 14). Za fikciju je, dakle, pitanje referencijalne verifikacije irelevantno jer fiktionalni iskazi operiraju kao *pseudoiskazi* koji, za razliku od opisnih i izjavnih iskaza, ne teže biti istinitima. Na sličan bismo način mogli odrediti odnos između fikcije i faksije (ukoliko pod faksijom podrazumijevamo određene tipove iskaza koji imaju referencijalan odnos prema stvarnosti, tj. opisuju činjenična stanja kao što su npr. opisi raznih povijesnih događaja) jer i na ovoj razini možemo pretpostaviti kontrast između jezika koji ne referira, ne upućuje na neku izvanjezičnu stvarnost, i jezika koji to čini.

Sanja Zubčić sadržaju glagoljskih grafita pristupa s obzirom na referencijalnu i apelativnu jezičnu funkciju i uspostavlja recepcijsku razinu istraživanja razlikujući tipove grafita (pošiljatelj > primatelj, pošiljatelj > slikarski majstor, pošiljatelj > lik s freske, pošiljatelj > Bog/sveci), a s obzirom na sadržajnu razinu razlikuje sljedeće tipove grafita: identifikacijski, datacijski, komentatorski i reakcijski, notacijski, biblijski (parafraza), edukacijski (abecedariji).

Potaknute uspostavljenom metodologijom, smatramo kako je moguće proširiti razredbeni sustav (tipova grafita) s obzirom na fatičku funkciju (svodi se na odnos između poruke i kanala: zadatak koji jezik ispunjava s obzirom na ovu funkciju jest da jednim dijelom njime oblikovanih iskaza omogući kontakt između pošiljatelja i primatelja poruke, interakciju u svrhu komunikacije koja se najprije očituje započinjanjem, održavanjem i završavanjem komunikacijskoga procesa) i metajezičnu funkciju (usmjerenost na kod poruke – to su signali koji, sudimo, mogu biti u vezi s fatičkom funkcijom i željom da se pospješiti komunikacija). Shvaćanje uposlenosti signala metajezične funkcije temelji se na pristupu Marije-Ane Dürriigl (2007, usp. Fali-

ševac 2008: 358–360) koja novim generičkim i kulturnoantropološkim pristupom i metodologijom (koja se uvelike iscrpljuje markiranjem signala metajezične funkcije) korak po korak rekonstruira moguću izvedbenu situaciju i performativan kontekst nekih srednjovjekovnih narativnih djela, i to na temelju raznovrsnih tekstualnih signala. Pojam *paratekstualnosti* bio je poticaj Mariji-Ani Dürriigl za istraživanjem modusa egzistencije srednjovjekovnog teksta, za rubne zone teksta koje svojevrsnom autoreferencijalnošću postavljaju okvir za razumijevanje teksta i njegovu interpretaciju.

Istražujemo upravo zastupljenost signala dviju istaknutih funkcija jer nas osobito zanima mogućnost tumačenja glagoljskih grafita kao hibridnih žanrova koji nose više karakteristika razgovornoga funkcionalnog stila (dakako srednjovjekovne, matične, sredine skriptora: žakana i vjernika) nego književnoumjetničkoga.

Marina Katnić-Bakaršić (1999) ističe kako je poznato da razgovorni stil obučava one (uglavnom usmene) iskaze koji su obilježeni neposrednošću i spontanošću, a s obzirom na otvorenost dijaloškim formama nerijetko služe kao podloga dramskom podstilu književnoumjetničkoga stila (jasno nam je da i grafiti s obzirom na signale apelativne funkcije, prema istraživanju Sanje Zubčić, svjedoče o otvorenosti dijaloškim pismovnim formama: usp. komentatorske/reakcijske grafite). U temeljima su razgovornoga stila vrijednosti antropocentriзма, konkretnosti, slikovitosti (ponekad proširene metaforičnošću). Nadalje, odlikuje se nepripremljenošću i spontanošću jer se realizira u neformalnim situacijama, a zahtijeva brzo reagiranje (*brzo pisanje* kao još jedan, dosada nedovoljno istaknut, uzročnik retardacije glagoljčnih slova u grafitima i natpisima, uz nepismenost, tvrdoću materijala i druge uzročnike koje je identificirao Fučić), smjenu govornika/pisara koji izmjenjuju replike, ponekad i prekidaju iskaze te upadaju u riječ/pismo jedni drugima i sl. Karakteristika je toga stila i naglo mijenjanje tema (započeta tema prekida se novom da bi se nastavila neka treća itd.). Zbog spontanosti i nepripremljenosti česte su pauze, zvuci oklijevanja (*hm, mm, a...*), poštapalice (*ovaj, onaj, razumiješ/razumijete...*), ponavljanje dijela iskaza, te druge "greške" u performanciji. Osim toga, važan element razgovornoga stila svakako je realizacija fatičke funkcije koja se prepoznaje na nekoliko načina. Prije svega, fatička je funkcija zastupljena umetnutim neleksičkim elementima u šutnju (*e, da..; i tako..., jah...*). Bez obzira na formu, oni nemaju leksičko značenje, već značenje uspostavljanja i produžavanja kontakta. Drugi aspekt može se vidjeti u komunikaciji bliskih ljudi, u obitelji, kada postoje situacije koje prizivaju ponavljanje istih ili sličnih verbalnih obrazaca (npr. prepričavanje istih događaja), specifične fraze i "privatne šale". Treba imati na umu da fatička funkcija nije nimalo jednostavna: poznavanje/nepoznavanje

njezinih nepisanih pravila bitno određuje status pojedinca u nekoj zajednici. Istovremeno, i ustaljene formule pozdravljanja, oslovljavanja i predstavljanja mogu se promatrati kao zasebni govorni akti. Fatičku funkciju imaju i specifična sredstva u svakodnevnoj komunikaciji koja se mogu tumačiti kao okvirna (čuj, slušaj, vidiš, razumiješ, znaš...). Ukoliko se promotri brojnost takvih sredstava u svakodnevnoj komunikaciji, nije neobičan zaključak da *ljudi jedni drugima malo kažu*, te da se prilikom susreta *uglavnom dogovaraju kako da uopće govore* (Katnić-Bakaršić 1999: 34).

Nadalje, razgovornom je stilu prirodan nepotpun stil izgovora/pisma – redukcija (ne bilježe se i ne izgovaraju neki glasovi/slova koji bi bili neophodni u "potpunom" stilu). Na leksikostilističkom planu svojstvena mu je upotreba emocionalno-ekspresivnoga leksika, uz prisutnost riječi subjektivne ocjene (hipokoristici, pejorativi i sl.). U kolokvijalnoj upotrebi bilježe se i vulgarizmi i žargonizmi. U morfostilističkom razgovornoga stila ističe se frekventnost glagola – ovaj je stil suprotstavljen znanstvenom i administrativnom stilu kao imenskim stilovima. U imenskim sintagmama briše se "noseća" imenica, a pridjev, tj. atribut općenito, supstantivizira se: Osim toga, razgovorni stil karakterizira prisutnost uzvika, partikula, anaforičkih i kataforičkih elemenata. S tim u vezi, na sintakstilističkom planu dominiraju nepotpune, eliptične rečenice, rečenice u kojima izostaje sročnost i sl. Kolokvijalni dijalog također je "neeksplicitan", a kontekst omogućava jasnoću i preciznost značenja.

U razradi teme koja slijedi istaknute će se karakteristike razgovornoga stila, posredovane jezičnim signalima fatičke i metajezične funkcije, pokušati identificirati u odabranim glagoljskim grafitima (i natpisima) istarskoga područja radi aktualizacije načela prigodnosti te isticanja važnosti jezičnoga materijala glagoljskih grafita za povijest hrvatskoga jezika i *lijepo riječi* njime posredovane, a sve uposlenjem i promoviranjem novih pristupa glagoljskom književno-jezičnom ostvaraju.

Najveći doprinos očekuje se u određivanju čimbenika vanjske *ne-pouzdanosti* jezično-pismovnoga materijala grafita (pogreške, retardacija slova, ispuštanje slova, eliptičnost iskaza) koji su uzrokovani osebjnostima stila analiziranih iskaza (razgovorni stil) i jezičnim funkcijama kojima su te vrijednosti posredovane (fatička, metajezična).

3. O glagoljskim zapisima

Glagoljski grafiti zapisi su uparani/urezani na freskama ili u žbuci srednjovjekovnih crkava. Razlikuju se od natpisa uklesanih na kamen ili od zapisa na stranicama rukopisnih kodeksa ili tiskanih knjiga.

Djela su različitih putnika, pismenih ljudi, popova, žakana i notara koji su pisanom porukom zasvjedočili da su bili u nekoj crkvi ili da se nešto znamenito dogodilo u svijetu ili njihovoj sredini. Često se miješaju zapisi na latinskom jeziku (*hic fuit*) i na hrvatskom – glagoljicom (*to pisa*). Najviše je glagoljskih grafita u Istri uparano na freskama u crkvi Majke Božje na Škrilinah u Bermu (oko 130), o čemu svjedoči i poznata Fučićeva monografija o Vincentu iz Kastva (1992), a zatim u Draguču, Svetvinčentu, Gračišću, Pazinu. Najvažniji su oni grafiti koji pokazuju razvitak glagoljskoga pisma: *Humski grafit*, *Ročki abecedarij* i sl. Iz sadržaja grafita doznaje se o nesrećama, ratovima, požarima, kugama i gladi u Istri, stoga su oni vrijedni izvori za proučavanje srednjovjekovne svakodnevice. Definirajući (glagoljske) grafite, Branko je Fučić u predgovoru svoje knjige *Fraške* (1998, 2000) iste nazvao, kao i nju samu, *fraškama* (*fraške glagoljške* – sitne ugrebotine koje su uzvici, komentari prizora s fresaka, opisivanje ili jednostavno bilježenje prisustva mjesta i događaja), potaknut glagoljskim grafitom sa zida crkve u Pazinu, gdje se potpisao jedan čovjek iz Lindara:

Ja Jivan Fraščičić pridoh u Pazin i se zapisah

A drugi jedan Lindarac, cakavac, podrugljivo je dopisao u nastavku, poigravši se prezimenom Fraščičić:

... da sam jedna bestija i jedna fraska.

Izraz *fraška*, prema Fučićevu tumačenju, preuzet je iz mletačkoga dijalekta u kojem figurativno ukazuje na nesmotrenu, nerazboritu, nevrijednu i prevrtljivu osobu.

Navedeni izraz glagoljaši su često upotrebljavali, i to uvijek s negativnim prizvukom i u *posprdnom* tonu. Fraške su i *trice*, *kučine*, *zafrkavanja*, *bezvrijedne stvari*, *brbljanja*, *ludorije*.

U senjskom *Korizmenjaku* stoji kakva treba biti ispovijed: *Spovid ima biti priprošća, a ne s fraškami ali s štrbami*, a fra Šimun Klimantović 1505. godine opisujući veliku glad i njezine uzroke, a ne držeći sebe dostojnim kroničarom, kaže: *Te fraške zapisah...*

Od nekoliko stotina zapisa po oslikanim istarskim crkvama Fučića je najviše impresionirao onaj najjednostavniji – također iz Pazina – na kojem je nesigurnom rukom netko zapisao prva tri slova glagoljske azbuke: *az*, *buki*, *vede*. On simbolizira čovjekovu primarnu potrebu za izražavanjem – sricanjem.

Knjiga *Glagoljski natpisi* kao 57. svezak Akademijinih *Djela* rezultat je četrdesetgodišnjih Fučićevih istraživačkih nastojanja u okviru hrvatskoglagoljske baštine, osobito u polju epigrafike. Da je riječ

o paleoslavističkom biseru, zna se već prema tome što je u trenutku završavanja knjige Fučić posvjedočio kako je već 13 do 14% tada poznatih i opisanih grafita nestalo, a čak 58% otkrio je nakon Drugoga svjetskog rata sâm autor (usp. Damjanović 2014: 235). S druge strane, katalog spomenika zajedno s indeksima osobnih imena, prezimena, nadimaka, titula, epiteta, časti i zanimanja, te toponima, kletika, etnika i dr. Fučićevo izdanje i danas čine autoritetnim izvorom za jezičnu, paleografsku, književnu, kulturološku, povijesnu (osobito već istaknutu povijest svakodnevice) znanstvenu analizu te poligonom za primjenu novih teorijskih modela i metodoloških pristupa u lingvistici i šire. I posljednja knjiga akademika Stjepana Damjanovića *Novi filološki prinosi* posvećuje Fučićevim *Natpisima* cijelo jedno poglavlje. Koliko je poticajnim to štivo i danas, svjedoče nepatvorenim ganućem obojene rečenice akademika Damjanovića: Čitajući ih svaki čitatelj odlazi u svoju šetnju i svaki obavlja svoju berbu, svaki gradi svoju sliku hrvatskoga glagoljaštva i njegova mjesta u povijesti hrvatske kulture (2014: 237).

U skladu s istaknutim pošle smo u vlastitu *filološku šetnju* tražujući za glagoljskim zapisima koji nose signale fatičke i metajezične funkcije.

3.1. Fatička funkcija – primjeri

Dobro je poznata činjenica da sakralni stil uz druge jezične funkcije posjeduje i fatičku (poznavanje ustaljenih formula kao načina izražavanja pripadnosti jednoj vjerskoj zajednici) te magijsku funkciju. Zbog naglašavanja važnosti te magijske funkcije mnoge religije čuvaju poseban jezik za sakralnu komunikaciju, jezik koji nije i jezik kojim se ta religijska zajednica koristi u ostalim područjima komunikacije. Takav je primjer uporabe latinskoga jezika u katolika (ali i hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskome srednjovjekovlju i novovjekovlju), crkvenoslavenskoga jezika u pravoslavaca i grkokatolika ili posebne inačice arapskoga jezika koji se razlikuje od govornoga arapskog jezika (u islamu).

TO PISA N, V IME BOŽJE ... LT GODNH³
BOŽE, BOŽE MOJ (Hrastovlje, grafit 20)

TO PISA ŽAKAN' ST(I)PAN KADA IDE NEGA

3 Obratiti pažnju na ispuštanje slova: moglo bi biti motivirano brzinom pisanja pisara kojoj je uzrok *zabranjena radnja*, a takva se radnja mora požuriti, nauštrb pisma i jezika. Okrnjen, pokraćen, eliptičan izraz kao karakteristika neopterećeno-sti razgovornoga stila.

SESTRA NA RĚKU B(OG)' MU POMOZI AMEN
(XV. st., Barban, Crkva Sv. Antuna opata)

Ovoj skupini primjera pripadaju i izravni prijevodi molitava poput latinske sentencije *Si cor non orat, invanum lingua laborat*:

AKO SRCE NE MOLI; ZAMAN JEZIK FLAFOLI⁴
(XVI. st., Barban, Sv. Jakov, grafit)

Zanimljivi su i egzorcistički zapisi poput sljedećega:

ZLAMENIE
SVETOGA
KRIŽA OD
NEPRIÊTEL
NAŠIH IZ
BAVI NAS
BOŽE NAŠ
Č.H.K.A

Latinski: *Crux vera salus mea* (Boljun, Župna crkva Sv. Jurja).

O ISUSE KRUH
ANJ(E)LSKI O
DNAMI OD NA
S VSAKI GREH TEŠKI
(XVI. st., Sv. Marija na Škrilinama)

S obzirom na ustaljene izraze, fraze, konektore koji ukazuju na citate i parafraze Biblije – istaknuti su primjeri potvrda intertekstualnosti i intermedijalnosti. To znači, među ostalima, da imaju dijaloški potencijal (podržavanje komunikacijskoga procesa i njegove uspješnosti, čak i u transkodovnoj komunikaciji: vizualni medij freske/slike s biblijskim motivima i pismovni medij grafita; vidi: Fučić 1992):

LAŽNI OČETE VI S BOGOM KUNTREŠTAT

(Grafit komentira *procesije križi* na prosne dane koje su se u starini obavljale kroz cijeli tjedan uoči Spasova, XVI. st., Sv. Marija na Škrilinama)

PRIDOŠE SEMO DVA KRIŽA V NEDELU KRIŽNU V SOBOTU
Dijalošku formu potvrđuju *grafiti dopisivanja*:

4 Onomatopeja, dijalektna živost – odlike razgovornoga stila. Molitvena osnova – dio fatičke funkcije.

NEIZGLAGO-
LJENO
o grafitima
(ili o fatičkoj
i metajezičnoj
funkciji u
glagoljskim
grafitima)

– 161 –

Č.F.M (?) (156?) TO PISA KI VOLI PRI MIZI SIDEĆ
VINO PITI NEGO KOPATI I KI VOLI VINO NEGO
KROP KI TO PISA BOG MU POMOZI I SVETA
MARIJA AMEN. VSAKI RECI KI TO ŠTAL BUDE
BOG MU POMOZI I CETERA.

Dopisano:

VRAGU NA RAME
(Hrastovlje, Crkva Sv. Trojstva, XVI. st.)

Č.F.I.G. KADA BEH
TU Ê ŽAKAN TUDAR

Dopisano

(pogrdno: OSAL LOTAR)

(Prijevod: 1524, kada bjeh tu ja žakan Tudar. Dopisano: osal, lotar)

Č.F.I.B
TO PISA FRA BRNE
BAIĆIĆ

Dopisano: POČTOVANI (OČE)

MINISTRE NEGA

UDRITE TIH

TRISTA KR

TI MOLIMO VA

ŠU MILOST

(Glavotok, samostanska Crkva Sv. Marije, 1522)

Šala mladoga klerika franjevca trećoredca koji je na zapis fra Brne Bajčića nastavio svoju molbu, upućenu provincijalu, da dosudi Brni tristo udaraca za kaznu.

Nadalje, i podrugljiv izraz prema kojemu oblikuje naziv – *fraška* – primjer je dopisivanja:

Ja Jivan Fraščičić pridoh u Pazin i se zapisah

Dopisano u nastavku

da sam jedna bestija i jedna fraska.

Usklici, odobrenja, umetnuti neleksički elementi u šutnju (e, da...; i tako..., jah...) također potvrđuju fatičku funkciju:

TO GOVORE MRTVI ŽIVOMUČA ME
GLEDAŠ ALE ČA SE
ČUDIŠ ALE NE ZNAŠ DA SAM BIL
I ÊS' VČERA
KAKO SI TI DANAS A TI OČEŠ BIT
ZUTRA (K)AKO SAM ÊS' DANAS

ČFKZ TO PISA ŽAKAN MARKO

(Lovran, Župna crkva Sv. Jurja, XVI. st. – 1549.)

Ponavljanje istih verbalnih obrazaca (prepričavanje istih događaja, svima već dobro poznato), specifične fraze i "privatne osobe i šale" (organski idiom, primjeri razumljivi samo iz konteksta, npr. mikrotoponimi – mikroregija, poznati su uskom krugu ljudi koji žive u blizini imenovanoga mikroobjekta ili su na neki način vezani uza nj). Nalazimo ih zapisane u katastarskim dokumentima, ali i u neslužbenoj komunikaciji (Frančić 2009: 226–234). Funkcioniraju kao sredstva razgovornoga stila i kao signali fatičke funkcije.

OVO E SLIPICIJA Z TRABE

(XVI. st., Crkva Sv. Marije na Škrilinama)

Fučić svjedoči da je Slipicija (*slijepac, varalica*) nadimak blizu Berma, a osobu glagoljaš, prema fizičkoj sličnosti, uspoređuje s bradatim pismozancem na zidnoj slici (1982: 91).

3.2. Metajezična funkcija – primjeri

Primjeri koji potvrđuju usmjerenost na kod (podržava se i fatička funkcija, u smislu održavanja komunikacije, a tematizira se i ovladavanje pismom):

TO PIS(A...)

TO P(ISA...)

TI PI(SA...)

SIE PISA ŽAKAN...

SIE PISA ŽAKAN...

TO PISA LOVRE

(XVI. st., Sv. Marija na Škrilinama)

TO GOVORE MRTVI ŽIVOMU...

(Lovran, Župna crkva Sv. Jurja, XVI. st.)

SIE PISA ŽAKAN

EROLIM TRANPIĆ

(XVII. st., Sv. Marija na Škrilinama)

TO PISA TOM(AŠ) ŽAKAN / ISTRIAN (Z PA)VLIINIĆI,

SE PISA TO(MAŠ),

TO PISA IVAN,

TO PISA/1494,

TO PISA ŽAKAN

NEIZGLAGO-
LJENO
o grafitima
(ili o fatičkoj
i metajezičnoj
funkciji u
glagoljskim
grafitima)

IVAN ŠPAKA KADA SE
UČIH PISAT
(XVI. st., Sveta Marija na Škrilinama)

Elementi prekodiranja (pretpostavljeni govorni čin):

VSAKI RECI KI TO ŠTAL BUDE BOG MU POMOZI
I CETERA
(Hrastovlje, XVI. st.)

ČFME KADA Ê POP JURAI
BADOVINIĆ REK(OH) MOJU
MLADU MISU
(1566, Crkva Sv. Marije na Škrilinama)

SE GOTOVO
(Hum, Crkva Sv. Jeronima na groblju, komentira
se slika skidanja s križa)

Tu pripadaju i abecedariji:

A B V
TO PISA IVE ANAC'
(XIV-XV.st., Hum, Crkva Sv. Jeronima na groblju)

Ročki glagoljski abecedarij (Crkva Sv. Antuna opata, 1200. godina)

Provjeravanje značenja pojedinih rečenica i značenja slike:

TO E KUGA...
U SMRTI
KADA Ž...
SIE PISA
(XVI. st., Crkva Sv. Marije na Škrilinama – Uz
glavu psalmističkog lude-bezbožnika, gledatelji su
ga interpretirali kao personifikaciju kuge)

Primjeri citata i ukazivanja na citatnost:

IDI SOTONO KAKO PISANO JE
(Crkva Sv. Marije na Škrilinama, Kristove riječi iz
evanđelja, XVI. st.)

OTIDI SOTONO ÊKO PI(SANO EST)
(Crkva Sv. Marije na Škrilinama, XVI. st.)

V ONO VRÊME REČE ISUS
UČENIKOM SVOIM
(XV. st., Barban, Crkva Sv. Antuna opata)

I druge se osobitosti glagoljskih zapisa dadu podvesti pod odabran pristup – primjerice fonološke redukcije (slučajna ispuštanja slova zbog brzine pisanja), glagolske anafore, ekspresivan leksik (subjektivne ocjene, pejorativi, vulgarizmi): *Vraže neč(a)stivi.... Deri slipče nori, pijani osal, usrali se* (Beram, Crkva Sv. Marije na Škrilinama, XV. st.) i dr. Gordana Čupković (2013: 123-141) proučavala je i kategorizirala tipove uvredljivih iskaza s glagoljskih grafita kojima su u XVI. st. parane freske u beramskoj crkvi Svete Marije na Škrilinah. Autorica razlikuje pogrđnice (uvrede upućene Židovima, uvrede upućene susjedima i predstavnicima vlasti te šaljive uvrede kojima komuniciraju žakni međusobno) i interaktivne ikonografske ekspresive (freska pretpostavlja reakciju gledatelja/slušatelja, a reakcija je, osim verbalnoga dopisivanja, i likovno poružnjivanje paranjem lica oslikanih).

Znakovima razgovornoga stila mogu se držati i eliptične rečenice: npr. *od duš veselje* (Komentar rajskoga blaženstva duše, prikazanoga malim aktovima nakon odvaganih dobrih djela, Crkva Sv. Marije na Škrilinama, XVI. st.). U perspektivi zanimljivi mogu biti i grafetički pokazatelji metajezične, faticke i drugih funkcija – zgrade (za pojašnjenje značenja, prekidanje kontinuiteta teksta), točkice, prekinuti slijedovi, novi redovi (kod elipse) – osobito kod novijih grafita.

4. *Completorium*

Zaodjenuti u novije metodološke postupke (razina jezičnostilske raslojenosti starohrvatskoga jezika), posluživši kao jezični materijal u kojemu se traže i potvrđuju znakovi aktivnih jezičnih funkcija (faticka, metajezična), glagoljski grafiti danas pouzdano svjedoče o svjetonazorskom kontekstu hrvatskih glagoljaša, a posredno potvrđuju i sljedeće – Branko Fučić nezaboravni je hrvatski medievist, *dobri duh* hrvatskoglagojske starine koji nije propustio za svaku *frašku* objasniti *TKO piše, ŠTO piše* i *ZAŠTO piše* (kako u srednjovjekovnoj tako i u novovjekovnoj glagoljskoj pismovnoj povijesti). Odajući priznanje, pokušali smo otvoriti i neka nova istraživačka pitanja – ponajprije o mogućim uzročnicima vanjske *nepouzdanosti* jezično-pismovnoga materijala grafita (pogreške, retardacija slova, ispuštanje slova, eliptičnost iskaza). *Vanjska nepouzdanost* grafita kao pismovno-jezičnoga materijala u tom slučaju ne bi bila tek potvrda neosvjiještenosti i/ili neznanja srednjovjekovnih grafitera. Naprotiv, svjedočila bi o osebnostima biranoga stila analiziranih iskaza (razgovorni stil,

NEIZGLAGOLJENO
o grafitima
(ili o fatickoj
i metajezičnoj
funkciji u
glagoljskim
grafitima)

– 165 –

književnoumjetnički stil) koje se mogu potvrditi preko signala aktivnih jezičnih funkcija (kojima su te vrijednosti posredovane; fatička, metajezična). Može se zaključiti da te radnje (učinjene i najavljene), novi pristupi i osvežene šetnje *Glagoljskim natpisima* zasigurno nisu *Sizifov posao*, ali su daleko od *deističke* prirode Fučićeva rada koji spaja jezik, pismo, umjetnost i vjeru u priču istinitiju i začudniju od ishodišta samoga – srednjovjekovne faksije.

Marko Grčić o Fučiću je slično zaključio (2009: 76): *On u naoko mrtvim tragovima zaboravljene pismenosti uvijek uspijeva prodrijeti do društvene potrebe koja ju je proizvela: u njega ne samo da ti pisani dokumenti daju dostojanstvo životu toga podneblja, nego nanovo otkriven život toga podneblja daje i dostojanstvo njima. Život i kultura međusobno se osvjetljavaju.*

Popis literature

- ČUPKOVIĆ, Gordana. 2013. Tipovi uvredljivih iskaza s beramskih glagoljskih grafita. *Fluminensia* 25 (2): 123–141.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan. 2012. *Slovo iskona*. Zagreb: Matica hrvatska.
2014. *Novi filološki prinosi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- DÜRRIGL, Marija-Ana. 2007. Čti razumno i lipo. *Ogledi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- FALIŠEVAC, Dunja. 2008. Marija-Ana Dürrigl, Čti razumno i lipo. *Ogledi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti*. Zagreb 2007. *Slovo* (50): 258–260.
- FRANČIĆ, Andela. 2009. Onomastička svjedočenja o hrvatskome jeziku. U *Povijest hrvatskoga jezika. Knj. 1, Srednji vijek*. Ante Bičanić, Stjepan Damjanović (ur.). Zagreb: CROATICA, 211–259.
- FUČIĆ, Branko. 1973. Glagoljanje grafita. *Dometi* 7–8: 1–26.
1982. *Glagoljski natpisi – Djela JAZU, knjiga 57*. Zagreb: JAZU.
1992. *Vincent iz Kastva*. Pazin: Kršćanska sadašnjost, Istarsko književno društvo Juraj Dobrila.
1997. *Terra incognita*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
2000. *Fraške*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- GRČIĆ, Marko. 2009. Branko Fučić: 'In tempore senectutis'. U *Slova na dar Branku Fučiću*. Josip Bratulić (ur.). Zagreb: Ex libris.
- JAKOBSON, Roman. 1978. *Ogledi iz poetike*. Beograd: Prosveta.
- LUKIĆ, Milica, Blažević Krezić, Vera. 2014. Tragom hrvatske ćirilice baštine u Slavoniji. *Filologija* (63): 151–171.
- MIHALJEVIĆ, Milan, Sudec, Sandra. 2011. Jezik hrvatskoglagoljskih natpisa i grafita. U *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*. Tomislav Galović (ur.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski institut – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Općina Malinska-Dubašnica, Malinska – Rijeka – Zagreb, 407–422.
- TANDARIĆ, Josip Leonard. 1985. Branko Fučić. *Glagoljski natpisi*. Djela JAZU, knj. 57, Zagreb 1982, str. VI–XII+1–420. *Slovo* (35): 172–178.
- ZLATAR, Andrea. 1989. *Istinito, lažno, izmišljeno*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- ŽAGAR, Mateo. 2007. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska.

Mrežni izvori

- Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001017/01/18.pdf> (posjet: 1. prosinca 2015.)
- Mirčev, Andrej, *Genološke kušnje*, <http://www.matica.hr/kolo/309/Genolo%C5%A1ke%20ku%C5%A1nje/> (posjet: 1. prosinca 2015.)

Sažetak:

NEIZGLAGOLJENO o grafitima (ili o fatičkoj i metajezičnoj funkciji u glagoljskim grafitima)

U radu se pristupa analizi sadržaja hrvatskoglagoljskih grafita s obzirom na fatičku i metajezičnu funkciju. Signali istaknutih jezičnih funkcija promatraju se kao sastavnice (osebujnosti) razgovornoga stila i književnoumjetničkoga stila. Najavljena su i otvorena neka nova istraživačka pitanja – ponajprije o mogućim uzročnicima *vanjske nepouzdanosti* jezično-pismovnoga materijala grafita (pogreške, retardacija slova, ispuštanje slova, eliptičnost iskaza i dr.). Rad je i svojevrstan esejistički *hommage* akademiku Branku Fučiću i njegovim *Glagoljskim natpisima* iz 1982. godine.

Gljučne riječi: natpisi, grafiti, glagoljica, Branko Fučić, jezične funkcije i funkcionalni stilovi

NEIZGLAGOLJENO o grafitima (ili o fatičkoj i metajezičnoj funkciji u glagoljskim grafitima)

Summary:

NEIZGLAGOLJENO on Graffiti (or about the factual and metalanguage function in Glagolitic graffiti)

The paper analyses the content of Croatian Glagolitic graffiti in view of their factual and metalanguage function. The signals of pronounced language functions are observed as the component parts (features) of the spoken style and of the literary and artistic style. New research questions are announced and opened—primarily about the possible causes of *outside lack of reliability* of the language-script graffiti materials (mistakes, letter retardation, letter omission, elliptical expression, etc.). The paper also functions as an essay *hommage* of sorts to Academy-member Branko Fučić and his *Glagoljski natpisi* of 1982.

Keywords: writings, graffiti, Glagolitic, Branko Fučić, language functions and functional styles

– 167 –

Sanja Vulić

Hrvatska pučka imena Nedjelje Muke i Svetoga trodnevlja na otocima Krku i Cresu, te u Istri

Uvodne napomene

Kada su vođe Hrvata u 7. stoljeću doveli svoj narod na područje današnje domovine, vjerojatno nisu ni slutili da su taj narod osudili na trajne migracije. Početak onih velikih vezan je uz turska osvajanja naših područja u 15. te osobito u 16. stoljeću, iza čega slijede migracije koje traju do najnovijega vremena, nekad više a nekad manje intenzivno. Zadnjim smo migracijama, zbog velikosrpske agresije, bili svjedocima u posljednjem desetljeću prošloga stoljeća, a one ekonomske i danas su na žalost intenzivirane.

Pri rekonstrukciji migracija iz prošlih stoljeća, o kojima više nema živih svjedoka, najbolja su pomoć različiti povijesni dokumenti, a kao pomoćno sredstvo često se koriste antroponomastička istraživanja, tj. istraživanja povijesti pojedinih prezimena, a ponekad kao pomoćno sredstvo služe i toponomastički podatci. Međutim, postoje i drugi vrlo važni pokazatelji migracija, a među njima i jedan važan pokazatelj koji se gotovo nikada ne uzima u obzir, a to su imena blagdana. U slučajevima kada nije u pitanju utjecaj pojedinih susjednih govora, blagdanska imena mogu biti vrlo jasnim pokazateljem podrijetla stanovništva nekoga mjesta ili skupine mjesta. To vrijedi i za područje Istre i Kvarnera. Ograničimo li se samo na govornike čakavskoga narječja (premda bi i razmatranje ostalih migracija bilo vrlo zanimljivo, osobito onih nakon Drugoga svjetskoga rata), čakavce na području Istre i Kvarnera načelno možemo podijeliti u dvije skupine: na autohtone i na one koji su se na ovaj prostor doselili u doba turskih osvajanja iz drugih hrvatskih područja, osobito iz središnje Hrvatske i dalmatinskoga zaleđa, a to pokazuju i blagdanska imena, pa i imena vezana uz tjedan Muke Gospodnje.

Analiza blagdanskih imena

Za početnu ilustraciju dobro može poslužiti otok Krk. Svi su mjesni govori na otoku čakavski i svi pripadaju čakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu, ali među njima postoje razlike koje su uvjetovane različitim vremenom doseljenja na otok i okolnostima u kojima su živjeli. Smatra se da je Omišalj, ili izvorno *Omišej* (usp. Mahulja 2006: 202) prvo mjesto na otoku u koje su se Hrvati naselili već u 7. stoljeću (usp. Lukežić i Turk 1998: 12), pa je sukladno tomu govor Omišlja jezikoslovka Marija Turk svrstala u starinačke arhaično-konzervativne krčke govore (usp. Lukežić i Turk 1998: 302). U dijalekto-loškim se raspravama redovito upozorava kako je u omišaljskom govoru nekadašnji kratki poluglas dao *e*. Zato se govori *četrtak*, *petek*, pa su sukladno tomu u Velikom tjednu *Veli četrtak* i *Veli petek* (usp. Mahulja 2006: 352). Istoj skupini arhaično-konzervativnih krčkih govora pripada i Vrbnik s okolnim manjim naseljima (usp. Lukežić i Turk 1998: 302), i to s istim razvojem nekadašnjega kratkoga poluglasa, pa se u Vrbniku govori *Veli ponedjeljek*, *Veli utorek*, *Veli četrtak*, *Veli petek*¹. U obližnjoj Garici u Općini Vrbnik također se govori *Veli petek*², a primjere imena ostalih dana ne navodim jer sam se ograničila samo na one za koje imam sigurnu potvrdu, bilo iz osobnih terenskih istraživanja, ili istraživanja kolegica, ili iz literature. Mjesto Dobrinj također pripada skupini arhaično-konzervativnih krčkih govora, ali s vrlo specifičnim razvojem samoglasnika *o* na mjestu nekadašnjega kratkoga poluglasa, pa se u Dobrinju Veliki petak zove *Veli petok*. Takav posebni razvoj poluglasa vrlo jasno pokazuje stariju ovih govora na Krku, a nama ih otkrivaju navedena imena danā u Velikom tjednu. U govorima sjeverozapadne čakavštine čest je i izostanak artikulacije fonema /v/ iz suglasničkoga slijeda *tvrt*, pa odatle npr. vrbničko *četrtak* (za četvrtak).

Ne manje važan pokazatelj autohtonosti pojedinih govora na otoku Krku jest stari pridjev *veli* u značenju: veliki. Nalazimo ga ne samo u već spomenutim starinačkim arhaično-konzervativnim govorima nego i u starinačkim konzervativno-inovativnim govorima Bašćanske doline (usp. Lukežić i Turk 1998: 302), gdje Hrvati također žive već od 7. stoljeća (usp. Lukežić i Turk 1998: 13). Tako se npr. u Dragi Bašćanskoj govori *Vela šetomana*; *Veli četrtak*; *Veli petak* i *Vela su-bota*³. Dolaskom Hrvata u 7. stoljeću na otok, romansko je stanovniš-

- 1 Pučka blagdanska imena u Vrbniku zabilježila sam za svoga terenskoga istraživanja u kolovozu 2005.
- 2 Pučka blagdanska imena iz Garice, Dobrinja, grada Krka, Dubašnice, Sv. Vida i Šotoventa koja se navode u ovom radu, zabilježila je prof. dr. sc. Marija Turk.
- 3 Pučka blagdanska imena u Bašćanskoj Dragi zabilježila sam za svoga terenskoga istraživanja u kolovozu 2014.

Hrvatska pučka imena Nedjelje Muke i Svetoga trodnevlja na otocima Krku i Cresu, te u Istri

tvo potisnuto u grad Krk, koji je od 12. stoljeća do 1480. bio pod vlašću Frankopana (usp. Bolonić 1981: 57-58, 66; Lukežić i Turk 1998: 10-11). Te su povijesne okolnosti utjecale i na posebnost čakavskoga idioma grada Krka u odnosu na ostale čakavske govore na otoku. Ta se posebnost ogleda i u pojedinim blagdanskim imenima. Doduše, ne u onima vezanim za Cvjetnicu i Veliki tjedan, ali o toj posebnosti nedvojbeno govori npr. staro pučko ime za blagdan Triju kraljeva koje u gradu Krku glasi *Pifanija*. Taj grecizam, koji je prihvaćen preko bogoslužja na latinskom (usp. Vulić 1992-1993: 552), prema mojim spoznajama ne rabi se nigdje drugdje u hrvatskim mjesnim govorima kao pučko ime, pa tako ni drugdje na otoku Krku. U govoru grada Krka rabi se pridjev *veli* kao u starinačkim krčkim govorima, npr. u imenu *Veli petak*. Međutim, na području Dubašnice govori se *Veliki petak*, isto tako u Svetom Vidu, i na području Šotoventa. Premda je iz povijesti poznato da su to migracijska područja, uporaba pridjeva *veliki* umjesto *veli* također upućuje na to. U literaturi se može naći podatak da su područje Dubašnice i Šotoventa knezovi Frankopani sredinom 15. st. naselili Vlasima iz zavelebitskoga područja (Morlacima i Ćićima), te da je dio tih Vlaha govorio romanskim idiomom (usp. Lukežić i Turk 1998: 11). Usto su se Hrvati čakavci sa širega područja središnje Hrvatske naseljavali na prostor Istre i Kvarnera. Sjetimo se da je između 1522. i 1527. iseljeno cijelo Plaščansko polje istočno od Modruša, koje je do tada isključivo naseljeno Hrvatima, da je od 1574. do 1576. iseljeno stanovništvo južno od Slunja te da je do kraja 16. stoljeća u potpunosti iseljeno stanovništvo od Ogulina do Vrbovskoga, da je u cijelosti iseljena Kapela, odnosno Kapelsko gorje, te Drežničko i Jasenačko polje na području Bjelolasice. Naravno, većina je tih iseljenika otišla prema sjeveru, ali jedan manji iseljenički krak kretao se prema Istri i Kvarneru i dijelom završio na otoku Krku i dijelovima Istre. Zato nije začudno što je Marija Turk govore s područja Dubašnice i Sveoga Vida svrstala u skupinu doseljeničkih konzervativnijih krčkih govora, a govore s područja Šotoventa u skupinu doseljeničkih inovativnijih krčkih govora (usp. Lukežić i Turk 1998: 302).

Isti odnos pridjeva *veli* i *veliki* nalazimo u autohtonim i doseljeničkim govorima u Istri. Govori čakavskoga ekavskoga dijalekta u Istri su autohtoni. U tim govorima redovito susrećemo imena dana u Velikom tjednu s pridjevom *veli*, npr. u Kastvu *Veli petak* (Stolac 1997: 80), u Orbanićima kraj Žminja *Veli pietak* (Kalsbeek 1998: 582), u gradu Pazinu *Veli četrtak*; *Veli petak*⁴. Nasuprot tomu, na području Ceranščine jugozapadno od Žminja, koje govor pripada doseljenič-

4 Pučka blagdanska imena u Pazinu i Svetom Petru u Šumi zabilježila sam za svo- ga terenskoga istraživanja u svibnju 1992.

komu čakavskomu ikavsko--ekavskomu dijalektu, govori se *Veliki petak*⁵. Predci istarskih govornika čakavskoga ikavsko--ekavskoga dijalekta u Istru su se uglavnom naselili iz nekadašnje Modruške županije u središnjoj Hrvatskoj (usp. Salopek 2007: 78-79). U tom se kraju i u 15. i 16. stoljeću dosljedno rabio pridjev *veliki*, a ne *veli*, što potvrđuju i primjeri iz *Modruškoga urbara* iz 1486. (usp. Vulić 2010: 141, 142, 148), a potvrđuju i govori potomaka iseljenika iz središnje Hrvatske iz toga doba, koji žive u dijaspori u Austriji i zapadnoj Mađarskoj. Potvrđuju to i govori sadašnjih stanovnika ogulinsko--modruškoga kraja. I u govorima potomaka ostalih doseljenika u Istru može se susresti pridjev *veliki*, pa se npr. u Svetom Petru u Šumi govori *Veliki petak*. Govor toga mjesta nedaleko od Pazina u novijoj se dijalektološkoj literaturi svrstava u čakavski jugozapadni istarski dijalekt (usp. Lisac 2009: 51). U literaturi je navedeno da je "dočetno -l dalo -a" (usp. Lisac 2009: 52) u oblicima muškoga roda pridjeva i glagolskoga pridjeva radnoga, što je novoštokavska značajka. Sukladnih primjera ima i u govoru Svetoga Petra u Šumi, npr. *debeja* (debeo), s nekadašnjim razvojem *debel* > *debea*, te nakon umetanja međusamoglasničkoga *j* ustalila se realizacija *debeja*; *bija* (bio), s nekadašnjim razvojem *bil* > *bia* > *bija*; *platija* (platio), s nekadašnjim razvojem *platil* > *platia* > *platija*, itd. Takova značajka nije začudna jer je čakavski jugozapadni istarski dijalekt genetski štokavski i velikim je dijelom nastao migracijom stanovništva iz Zabiokovlja, tj. iz zaleđa Makarskoga primorja (dio Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine). Promjena dočetnoga -l u -a, kao novoštokavski element u tom govoru, pokazuje da je barem dio nekadašnjih doseljenika u Istru stigao u doba kada su se arhaični štokavski govori na području s kojega su se iselili već dijelom novoštokavizirali, premda povijesni podatci kazuju da je bilo i ranijih doseljavanja u Sveti Petar u Šumi.

Naravno, kao i na Krku, i na kopnu ima starih čakavskih ikavsko-ekavskih govora u kojima se rabi pridjev *veli*, pa je npr. na Grobinščini u zaleđu Rijeke *Veli petak* (Lukežić i Zubčić 2007: 466).

Govori otoka Cresa pripadaju čakavskomu ekavskomu dijalektu, pa se u njima, poput govora toga dijalekta u Istri, susreće pridjev *veli*. Međutim, u tim govorima nazivi četvrtoga i petoga dana u tjednu nisu izvedeni fonološkim inačicama nekadašnjega sufiksa koji se sastojao od poluglasa i fonema *k*, nego su poimeničeni redni brojevi. Zato se prva dva dana Svetoga trodnevlja na području Beloga na Cresu nazivaju *Veli cetarti*⁶ i *Veli peti* (Velčić 2003: 514), u Mihola-

5 Pučka blagdanska imena na području Ceranščine zabilježila je prof. Orijana Matika.

6 Početni fonem u riječi *cetarti* izgovara se između c i č.

ščici *Veli četerti* i *Veli peti*⁷, u Orlecu *Veli peti* (Houtzagers 1985: 322). Različite fonološke realizacije odraz su dijalekatnih posebnosti pojedinih govora, kao što je npr. svarabaktičko *a* uz slogovno *r* u riječi *četarti* u govoru Beloga, te svarabaktičko *e* uz slogovno *r* u realizaciji *četerti* iz Miholašćice na Cresu.

O dijalekatnoj pripadnosti pojedinih govora svjedoče i pučka imena Velike subote. Poznato je da jedino taj dan u tjednu nema naziv slavenskoga nego hebrejskoga ishodišta. U pojedinim skupinama govora čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta, pod utjecajem nekadašnje staroslavenske liturgije očuvala se realizacija *sobota*, npr. u temeljno čakavskim govorima ogulinskoga područja u središnjoj Hrvatskoj i u većini govora na zadarskom otočju. Na otoku Krku tako je u omišaljskom govoru, pa je sukladno tomu posljednji dan Svetoga trodnevlja *Vela sobota* (Mahulja 2006: 352). I u Vrniku je *Vela sobota*, premda u mlađega naraštaja postupno prevladava inačica *subota*. Za razliku od tih arhaično-konzervativnih govora, u Dragi je Bašćanskoj *Vela subota*. Isto se ime rabi u Pazinu u Istri, a u migracijskom govoru Svetoga Petra u Šumi *Velika subota*. Realizacija *sabota* u govorima na Cresu, npr. *Vela sabota* u Belom (Velčić 2003: 514) i Miholašćici, nastala je pod utjecajem latinskoga bogoslužja, jer u latinskom jeziku ta posuđenica iz hebrejskoga u jednini glasi *sabbatum*, a u množini *sabbata*.

Na području Kvarnera i Istre nedjelja Muke Gospodnje u pravilu se naziva po običaju blagoslivljanja maslinovih grančica, koji se na našem prostoru počeo širiti od 10. stoljeća. Na otoku Krku za nedjelju Muke Gospodnje uvijek se rabi hrvatsko ime, bez obzira je li riječ o starinačkim ili doseljeničkim govorima. Najčešće je riječ o dvočlanom imenu koje se sastoji od odnosnoga pridjeva na *-ski*, odnosno u obliku ženskoga roda *-ska* i dijalekatnih inačica imenice nedjelja, koja je u ikavsko-ekavskim govorima, kakvi su svi na Krku, uvijek ikavizam, npr. *Maslinska nedija* u Omišlju (Mahulja 2006: 147), u Vrniku, Garici, Dobrinju i Svetom Vidu. U svim primjerima iz govora arhaično--konzervativne skupine provedena je depalatalizacija *lj* u *j*, pa se zato govori *nedija*. Protivno tomu, u konzervativno-inovativnom govoru Drage Bašćanske govori se *Maslinska nedilja*, tj. realizacija s fonemom *lj*. Realizacije s *lj* prevladavaju i u doseljeničkim krčkim govorima, npr. *Maslinska nedilja* na području Dubašnice i Šotoventa, ali i drugdje, npr. u gradu Krku. Dvočlano ime takvoga tipa susreće se i drugdje u obližnjim govorima čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta, pa je npr. u Novom Vinodolskom zabilježena potvrda: *Maslinska nedilja j' šetemanu dan prija Vazma* (Sokolić-Kozarić i So-

kolić-Kozarić 2003: 129) (u značenju: Cvjetnica je tjedan dana prije Uskrsa). Dvočlano se ime rabi i u Miholašćici na Cresu, ali budući da je riječ o ekavskom čakavskom govoru, glasi *Maslinska nedeja*.

U Omišlju se, usporedno s dvočlanim imenom *Maslinska nedija*, rabi i imenička izvedenica sufiksom *-ica* od riječi *maslina*, tj. *Maslinica*. Osobito je zanimljiva meteorološka poslovice iz Omišlja *Ako ne dežji na Maslinicu, padat će na jaja* (Mahulja 2006: 147), u značenju: ako ne bude kišilo na Cvjetnicu, kišit će na Uskrs. Spomenuta poslovice manje je zanimljiva (premda ne i nezanimljiva) zbog vremenskoga predviđanja, a puno više zanimljiva zbog staroga imena *Jaja* u značenju Uskrs. Naravno, moglo bi se reći da su pučki tvorci poslovice doslovce mislili da će kiša smočiti šarena uskrsna jaja koja se nose u crkvu na blagoslov. Međutim, još donedavno su najstarije žene u mjestu Svirče na otoku Hvaru za Uskrs, usporedno s imenom *Uskars*, rabile i ime *Jaica*. Poslovice iz Omišlja pokazuje da taj *sviraški* primjer nije bio jedini u čakavskim govorima. Analogijom prema ekavskom refleksu jata (a možda i prema pridjevu *maslen*), u ekavskom govoru Beloga na Cresu nedjelja Muke naziva se *Maslenica* (Velčić 2003: 219).

Za razliku od navedenih govora u kojima se za nedjelju Muke rabi izvorno hrvatsko ime, u čakavskom ikavsko-ekavskom govoru Grobnika u zaleđu Rijeke rabi se dvočlano ime *Ulična nedija*, kojega je prvi, tj. pridjevski dio izveden sufiksom *-ni*, odnosno u obliku ženskoga roda *-na* od staroga romanizma *ulika* u značenju: maslina. U pojedinim se opet čakavskim ikavsko--ekavskim govorima može susresti izvedenica sufiksom *-ica* od osnove pridjeva *ulična*, npr. na području Bakarca *Uličnica* (Turina i Šepić-Tomin 1977: 210). Isto se ime rabi u čakavskim ikavsko--ekavskim govorima na području Ceranšćine u Istri, te u jugozapadnom istarskom dijalektu u Svetom Petru u Šumi. Ime *Uličnica* inače se može smatrati tipičnim za Istru, osobito u govorima čakavskoga ekavskoga dijalekta, npr. na području Opatije (usp. Miletić⁸ 2005: 256), u Kastvu (Lučić 1997: 189), u Orbanićima kraj Žminja (Kalsbeek 1998: 577), u govoru Rukavca u zaleđu Opatije također *Uličnica*, usporedno s *Ulična nedeja* (Mohorovičić-Maričin 2001: 304), u Brestu *Uličnica* (Mikač 1933: 220), također u Pazinu. U Labinu u Istri, kojega je govor također čakavski ekavski, uobičajeno je ime *Ulišnica* (Milevoj 1992: 241; Milevoj 1994: 29) s promjenom *čn* u *šn*, tj. zamjenom okluzivnoga afrikata *č* tjesnačnim glasom *š* ispred nazala *n*. Budući da je labinski govor čakavski, realizira se i fonološka inačica *Ulicnica* (Milevoj 1992: 241), a pod leksičkim utjecajem normiranoga književnoga jezika može se čuti i *Cvetnica*

Hrvatska pučka imena Nedjelje Muke i Svetoga trodnevlja na otocima Krku i Cresu, te u Istri

7 Podatci iz Miholašćice su iz kojih terenskih bilježaka.

8 Cvjetana Miletić rođena je u Kastvu i živi na području Opatije.

(Milevoj 1992: 18), ali prilikom preuzimanja to je ime fonološki prilagođeno i glede naglaska i glede refleksa jata. U čakavskom ekavskom govoru Orleca na Cresu rabi se ime *Ulišnjica* (Houtzagers 1985: 385), tj. nakon provedene promjene *Uličnica* u *Ulišnica*, provedeno je još i jednačenje po mjestu tvorbe: *Ulišnica* u *Ulišnjica*.

U hrvatskim se govorima na jadranskom području obično za ime-nicu tjedan rabi romanizam (prema tal. *settimana*), pa je tako i u imenima Velikoga tjedna. To je npr. *Vela šetemana* u Omišlju (Mahulja 2006: 352) i Vrbniku na Krku, isto tako u Miholašćici na Cresu. U Dragi Bašćanskoj razjednačuju se na udaljenost dva samoglasnika /e/, tj. dogodila se promjena e – e : e – o, odnosno *šetemana* u *šetomana*, pa je u tom govoru Veliki tjedan *Vela šetomana*. U čakavskom govoru Beloga na Cresu je *Vela šetimana* (s "mekim" š) (Velčić 2003: 514), itd.

Zaključne napomene

Na temelju navedenih primjera može se zaključiti da pučka blagdanska imena pokazuju temeljne dijalekatne značajke govora u kojima se rabe, također i inojezične utjecaje, ali su i nenametljivi, premda nezanemarivi pokazatelji migracija. U ovom su radu uglavnom analizirana blagdanska imena prikupljena od starijih govornika 90-ih godina 20. stoljeća, te u ovim početnim desetljećima 21. stoljeća. Na žalost, stanje se ubrzano mijenja jer srednji i mlađi naraštaj uglavnom ne zna tradicionalno pučko blagdansko nazivlje koje postupno pada u zaborav sa svim svojim posebnostima: leksičkim, morfološkim, glasovnim i naglasnim. Doduše, na području Istre i Kvarnera te su promjene manje izražene nego na ostalom hrvatskom govornom području, ali stara blagdanska imena i tu se pomalo zaboravljaju.

Literatura i vrela:

- BOLONIĆ, Mihovil (1981): *Vrbnik nad morem od početka do propasti Austro-Ugarske*, Krčki zbornik, sv. 9., Posebno izdanje, Krk, 302 str.
- HOUTZAGERS, Hubrecht Peter (1985): *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*, Rodopi, Amsterdam
- KALSBEEK, Janneke (1998): *The Čakavian Dialect of Orbanici near Žminj in Istria. Studies in Slavic and General Linguistics*, vol. 5., Amsterdam – Atlanta, (Rodopi)
- LISAC, Josip (2009): *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
- LUČIĆ, Berto (1997): "Kastavske 'domaće' besedi", *Zbornik kastavštine*, knj. 5., Kastav, str. 139-197
- LUKEŽIĆ, Iva; TURK, Marija (1998): *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica
- LUKEŽIĆ, Iva; ZUBČIĆ, Sanja (2007): *Grobnički govor XX. stoljeća (gramatika i rječnik)*, Katedra Čakavskog sabora Grobinšćine, Rijeka
- MAHULJA, Ivan (2006): *Rječnik omišaljskoga govora*, Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj, Rijeka – Omišalj

- MIKAČ, Jakov (1933): "Godišnji običaji (Brest u Istri)", *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 29. sv. 1., Zagreb
- MILETIĆ, Cvjetana (2005): *Liburnijski luštrin. Beseda dve po domaći, adamić* – Katedra Čakavskog sabora Opatija, Rijeka – Opatija
- MILEVOJ, Marijan (1992): *Gonan po nase. Rječnik labinskog govora*, Labin (1994): *Vadin po nase. Rječnik labinskog govora*, Knjižara i antikvarijat Matthias Flacius Illyricus, Labin
- MOHOROVIČIĆ-MARIČIN, Franjo (2001): *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice, adamić* – Katedra Čakavskog sabora Opatija, Rijeka – Opatija – Matulji
- SALOPEK, Hrvoje (2007): *Ogulinsko-modruški rodovi. Podrijetlo, razvoj, rasprostranjenost, seobe i prezimena stanovništva ogulinskog kraja*, Matica hrvatska Ogranak Ogulin – Hrvatska matica iseljenika – Hrvatsko rodoslovno društvo "Pavao Ritter Vitezović", Zagreb
- SOKOLIĆ-KOZARIĆ, Josip; SOKOLIĆ-KOZARIĆ, Gojko (2003): *Rječnik čakavskog govora Novog Vinodolskog*, Rijeka – Novi Vinodolski
- STOLAC, Diana (1997): "Jezično blago Kastavštine", *Zbornik kastavštine*, knj. 5., Kastav, str. 77.-86.
- TURINA, Zvonimir; ŠEPIĆ-TOMIN, Anton (1977): *Rječnik čakavskih izraza. Područje Bakarca i Škrljeva*, Riječko književno i naučno društvo
- VELČIĆ, Nikola (2003): *Besedar bejske tramuntane*, Katedra Čakavskog sabora Cres – Lošinj – Tramuntana – *adamić*, Mali Lošinj – Beli – Rijeka
- VULIĆ, Sanja (1992-1993): "Utjecaj stranih jezika na neka hrvatska pučka imena blagdana", *Filologija*, 20-21, Zagreb, str. 551-563
- (1999): "Iz čakavske tvorbe blagdanskih imena", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 11., Zagreb, str. 63-73
- (2010): "Jezik Modruškoga urbara", *Čakavska rič*, god. XXXVIII., br. 1-2, Split, str. 135-153
- ŽIC, Ivan (2001): *Vrbnik na otoku Krku. Narodni život i običaji*. Pretisak, *adamić* – Institut za etnologiju i folkloristiku – Povijesno društvo otoka Krka, Rijeka – Zagreb – Krk

Sažetak:

Hrvatska pučka imena Nedjelje Muke i Svetoga trodnevlja na otocima Krku i Cresu te u Istri

U ovom se radu razmatraju razlike u hrvatskim pučkim imenima Velikoga tjedna i dana u Velikom tjednu. Analiza se temelji na primjerima iz različitih čakavskih govora autohtonoga stanovništva koje je na tim prostorima od samih početaka doseljenja Hrvata, te na primjerima iz različitih čakavskih govora stanovništva koje se na tom prostoru naselilo bježeći pred turskom najezdom s prostora središnje Hrvatske. Zaključuje se da blagdanska imena mogu biti vrlo jasnim pokazateljem podrijetla stanovništva pojedinoga mjesta ili skupine mjesta.

Gljučne riječi: Cvjetnica, Nedjelja Muke, Veliki tjedan, Sveto trodnevlje, Krk, Cres, Istra, središnja Istra

Summary:

Croatian Folk Holyday Names of Passion Sunday and Holly Triduum on the Island of Krk and Cres and in Istria

The paper considers the analysis of the differences of Croatian folk holiday names of Passion Sunday and Holly Triduum on the island of Krk and Cres and in Istria. The analysis is based on examples from different čakavian idioms of autochthonous inhabitants that resides in that area since Croats settled there, and on examples from different čakavian idioms of inhabitants that moved to that area from central Croatia while escaping from the Turks. It is concluded that the holiday names can be clear indicator of origin of inhabitants.

Keywords: Palm Sunday, Passion Sunday, Holly Week, Holly Triduum, Krk, Cres, Istria

Ivan Missoni Naznake fizičke i ekstatičke ljubavi u "Tumačenju muke Kristove" Simuna Grebla iz 1493. godine

Uvod

Na samom početku ovoga rada, autor bi želio detaljnije obrazložiti iz kojih mu se razloga odabir naslovne teme učinio osobito prikladnim za simpozij pod nazivom "Pasijska baština Istre i Kvarnera (Pazin, 19.-22. 6. 2014.)". U prvome redu, ovdje će kroz predavanja izlagača uvelike biti riječi o različitim aspektima *pasije*, a činjenica je da su baš pasijske lekcije iz hrvatskoglagoljskih misala, naslanjajući se na latinsku liturgijsku tradiciju, vrlo vjerojatno utjecale na stvaranje "Tumačenja muke". To nas zapravo ne treba ni čuditi, budući da je Kristova muka odista bila središnjom temom zapadnoeuropskoga umjetničkoga stvaralaštva u srednjem vijeku. Okrenimo se zatim поблиže zemljopisnim odrednicama, točnije *Istri i Kvarneru*; naime, svega 20-ak kilometara sjeveroistočno od mjesta održavanja ovoga simpozija nalazi se Roč (rodno mjesto Šimuna Grebla), koji na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće bijaše jednim od najistaknutijih kulturnih, obrazovnih i književnih glagoljaških središta u cijeloj regiji. Dapače, pa i čuveni je prvotisak "Kosinjskoga misala" bio priređen ondje samo 10 godina prije nastanka Greblova rukopisa. Na posljetku, ovdje smo se okupili kako bismo dali svoj doprinos promicanju i očuvanju bogate i raznorodne hrvatske književno-jezične baštine. U tom pogledu srdačnu zahvalu dugujemo dr. Antoniji Zaradiji Kiš, koja je 2001. na 500. obljetnicu Greblove smrti, uz to što je napisala predgovor, također i transliterirala njegov tekst te ga priredila za tisak u vrijednom djelu: "Šimun Greblo i njegovo Tumačenje muke

Kristove (1493.)”.¹ Pothvata kojim je to rijetko duhovno i kulturno blago oteto zaboravu i po prvi put predstavljeno široj kroatističkoj i slavističkoj javnosti, latili su se redom sljedeći izdavači: Institut za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, Katedra Čakavskog sabora iz Buzeta i ”Josip Turčinović d.o.o.” iz Pazina, a među njima, uzgred budi rečeno, nalazi se i naš ovdašnji domaćin – Pazinski kolegij.

Šimun Greblo i njegovo stvaralaštvo

Dotični je pop glagoljaš, prema riječima A. Zaradije Kiš, gotovo potpuno nepoznat stvaratelj izvan granica svoje zemlje, dok je pak u vlastitoj zemlji nedovoljno istražen.² Rođen je oko 1472. u Roču te je do 21. godine života stekao cjelokupnu svećeničku naobrazbu, što je u ono doba očigledno bilo moguće.³ U sklopu klera uredno je obnašao razne dužnosti: *pop* (1498.-1533.), *beneficiatus* (1499.-1523.), *domin* (1516., 1523.) i na koncu *plovani*, odnosno župnik.⁴ Uz to što je upravljao ročkom bratovštinom sv. Bartola, ujedno je vodio i njene knjige računa od 1526. do 1533. godine.⁵ U jednom takvom svesku zabilježen je i letimičan podatak o njegovoj smrti, vjerojatno rukom vlastita sina Jerolima, a koji glasi: ”*veliku srêdu velikoga tiedna i kada preminu pl(o)van*”.⁶ Moguć nadnevak njegove smrti, uračunamo li vremenski pomak između julijanskog i gregorijanskog kalendara zajedno sa pomičnošću uskršnjih blagdana, prema svim bi naznakama mogao biti 25. 3. 1551. godine.

Do danas su poznata tri djela koje je Šimun Greblo, doduše ne kao originalan pisac i književnik, već kao prevoditelj i priređivač, sastavio: ”*Tlmačenje od muki gospoda našega Isuhrsta*” (prepisano 5. 3. 1493.), što je bilo djelo pripovjedne proze čitano na Veliki petak.⁷ Iste godine uslijedila je ”*Kvadruga duhovnim zakonom*”, to jest četverodijelni priručnik kršćanske moralne teologije namijenjen budućim svećenicima.⁸ Naposljetku, pet je godina kasnije nastao i ”*Kvarezial*”

ili ”*Korizmenjak*” (travanj 1498.), odnosno zbirka propovijedi za preduskrsni period (četdeseticu). Sam je autor povezo ”*Kvarezial*” i ”*Tumačenje muke*”, koji su se idejno i tematski nadovezivali jedno na drugo, u jedinstveni svezak 1516. godine.⁹ Riječ je o vrlo lijepom drvenom uvezu presvučenom ulaštenom smeđom kožom, obavještava nas A. Zaradija Kiš.¹⁰ Nakon što je preko jednog stoljeća pripadala vrbničkoj obitelji Petris, spomenuta je knjiga od 1961. godine u posjedu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, pod signaturom R 4002.¹¹ Na ”*Kvarezial*” se odnose strane od 1. do 134. (s time da mu nedostaje prvih 18 listova), dok je ”*Tumačenje*” muke zabilježeno od str. 135r. do 157v., to jest na 1227 stihova.

Filološke ocjene glede Greblova stvaralaštva u pravilu su iznimno pozitivne. Za Eduarda Hercigonju je tako ”*Tumačenje muke*” jedan od najnadahnutijih i najljepših tekstova te vrste u našoj srednjovjekovnoj knjizi”.¹² Josip Bratulić ukazao je kako ”*podrobnija filološka istraživanja potvrđuju ulogu i značaj moralnodidaktičke proze u srednjem vijeku, čemu se pridružuju i istaknute Greblove kvalitete uzornoga učitelja, pisara i prepisivača svoga vremena*”.¹³ Prema sudu vrlo vjerojatno najmjerodavnije stručnjakinje – A. Zaradije Kiš – imajući u vidu silnu znanstvenu akribiju koju je uložila u istraživanje životnoga puta Šimuna Grebla, posebnost Greblovih djela čini i njegovo pismo, kurzivna glagoljica istančanoga i skladnoga duktusa koja ga svrstava u red vrhunskih kaligrafa njegovoga doba. Kroz Greblor se opus, nadalje, ogleda i zavidan opseg njegova obrazovanja: temeljito poznavanje latinskoga i talijanskoga jezika, crkvenoslavenskoga, te specifičnoga ročkoga narječja u kojemu se dodiruju čakavski i kajkavski jezični idiomi. U konačnici, stvarajući na razmeđi dviju kulturnih epoha, Šimun Greblo smjelo iskoračuje iz sfere srednjovjekovne književne anonimnosti kako bi zauzeo vodeće mjesto u čitavoj plejadi nadolazećih hrvatskih književnika i jezikoslovaca¹⁴.

Naznake fizičke
i ekstatičke
ljubavi u
”*Tumačenju
muke Kristove*”
Šimuna Grebla
iz 1493. godine

1 Antonija Zaradija Kiš, *Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove* (1493.), Pazin – Buzet – Zagreb, 2001.
2 Isto, str. 9.
3 Isto, str. 16; vidi Vjekoslav Štefanić, ”Glagoljski rukopisi otoka Krka”, u: *Djela JAZU 51*, Zagreb, 1960., str. 403.
4 Isto, str. 19.
5 *Knjiga računa bratovštine (crkve) i općine Roč u Istri*, Arhiva HAZU, sign. II c 56.
6 Zapis se nalazi na dnu fol. 26r.
7 Antonija Zaradija Kiš, *Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove* (1493.), Pazin – Buzet – Zagreb, 2001., str. 22; vidi Dunja Fališevac, *Hrvatska srednjovjekovna proza*, Zagreb, 1980., str. 83.
8 Isto, str. 9; vidi Eduard Hercigonja, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 2, Zagreb,

1975., str. 387-394.
9 Isto, str. 23; vidi Petar Kolendić, ”Karačolov *Qdragesimale* u srpsko-hrvatskom prijevodu”, u: *Godišnjak skopskog filozofskog fakulteta 1*, Skopje, 1930., str. 169-176.
10 Isto, str. 25.
11 Isto, str. 27; vidi Šime Jurić, *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, knj. 2., Zagreb, 1993., str. 124-127.
12 Isto, str. 21; usporedi Eduard Hercigonja, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Zagreb, 1969., str. 37 i *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb, 1983., str. 63.
13 Isto, str. 21; vidi Josip Bratulić, ”O hrvatskom književniku Šimunu Greblu”, u: *Istarski mozaik 1*, Pula, 1969., str. 30.
14 Isto, str. 10.

Nadahnuti novozavjetnim temama, a navlastito Kristovom pasijom, Greblova književna ostavština oslikava aktualnu i nadasve popularnu zapadnoeuropsku zbilju na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće. Pasijski su naime narativi (plačevi, drame, meditacije, propovijedi, himne itd.), kao sredstva širenja duhovnosti i jačanje vjere, bili rasprostranjeni diljem cijele katoličke Europe u srednjem vijeku. Njihov je značaj za senzibilitet i mentalni sklop ondašnjega pučanstva jezgrovito sažeo čuveni francuski umjetnički kritičar Émile Mâle: "Kristova je pasija sačinjavala najuzbudljiviji, neprestani, posvemašnji i univerzalni spekulativni interes srednjeg vijeka".¹⁵ Djela toga žanra obrađivala su Kristovu muku, raspeće, smrt i uskrsnuće, te patnju i suosjećanje Djevice Marije. Upravo taj paradigmatički odnos, to jest uzajamnost i ispreplitanje Kristovog *passia* i Bogorodičina *compassia*, bit će okosnicom detaljnije tematsko-motivske analize iznesene nešto kasnije u ovome radu. Prije toga pozabavit ćemo se fenomenom kojime su netom spomenuta djela upravo obilovala – a to su iskazi emocija.

Rasprave o ljubavi kroz povijest

Filozofsku analizu emocija, koje je nazivao: pasije odnosno *páthi*, uveo je Platon ("Dijalozi", "Država"), a dalje ju je razradio Aristotel ("Retorika", "Nikomahova etika", "O duši"), utvrši time put školama peripatetikâ, stoikâ, cinikâ, epikurejacâ i sl. Stari su Grci, k tome, uz čitav dijapazon različitih pogleda na emocije, imali i četiri odjelita naziva i pripadajuće definicije za jednu od najsnažnijih ljudskih emocija – ljubav: *storge* (gr. *στοργή*) – privrženost (bratska ljubav), *philia* (gr. *φιλία*) – prijateljstvo (najmanje prirodna ljubav, iznikla iz druženja), *eros* (gr. *ἔρως*) – isprva je označavala zaljubljenost (erotsku ljubav), a u kršćanstvu se odnosila i na svjetovnu, strastvenu, požudnu, pa i pogansku ljubav, te naposljetku *agape* (gr. *ἀγάπη*), odnosno *caritas* u Jeronimovoj Vulgati (za razliku od *amora*, to jest *erosa*) – što se odnosilo na milosrdnu ljubav, ali i vjerničku, pobožnu, nesebičnu i nečulnu ljubav.¹⁶

Kroz čitav srednji vijek, a ni u kasnijim stoljećima, prateći tako u stopu uzastopan razvoj humanističkih znanosti, interes za svojevrsno znanstveno definiranje i kvantificiranje različitih tipova ljubavi nije

15 Sandro Sticca, *The Planctus Mariae in the Dramatic Tradition of the Middle Ages*, Athens – London, 1988., str. 7.

16 Ivan Missoni, "Pojava fizičke i ekstatičke ljubavi u hrvatskim srednjovjekovnim crkvenim prikazanjima – Uvodna razmatranja", u: *Zbornik radova s prve medi-evističke znanstvene radionice u Rijeci*, ur. Kosana Jovanović i Suzana Miljan. Rijeka, 2014., str 143.

jenjavao. Dapače, o odnosu između *erosa* i *agapea*, katkad naglašavajući njihove razlike, a katkad ih nastojeći izgladiti, ne bi li ih se svelo na što skladniju i komplementarniju razinu, u akademskim krugovima raspravljalo se, s više ili manje uspjeha, praktički sve do dana današnjeg. Tako je primjerice, navodeći samo neke autore iz 20. stoljeća, sjevernoirski književnik i preobraćeni ateist Clive Staples Lewis u svome odgovoru na njih u djelu "Četiri ljubavi"¹⁷ iznjedrio vlastitu trodijelnu klasifikaciju ljubavi, koja se sastojala od darovane ljubavi (koju Bog gaji prema čovječanstvu), potrebite ljubavi (koju dijete osjeća prema majci) i zahvalne ljubavi (čovjeka prema prirodi). Ugledni švedski luteranski biskup Anders Nygren u svojoj je opsežnoj dvotomnoj sintezi "Eros i agape"¹⁸ okarakterizirao *agape* (bezuvjetnu ljubav – teocentizam) jedinom vrstom kršćanske ljubavi, dok po njemu *eros* (izraz žudnje pojedinca – egocentizam) odvraća ljude od Boga, te je što se njega tiče razlika između toga dvoga nepremostiva. Za Denisa de Rougemonta, švicarskoga kulturnog teoretičara¹⁹, bog *Eros* sužanj je smrti, a konačni mu je cilj ne-život. S druge strane zapovijed ljubavi prema neprijatelju (*agape*) nagoviješta napuštanje samoljublja: smrt izoliranog čovjeka i rođenje bližnjeg. Na posljetku, papa Benedikt XVI. u svojoj je inauguralnoj enciklici "Deus caritas est"²⁰ ustanovio kako je *agape* tipično "silazna", vjernička i nesebična ljubav, koja se skrbi o drugome, žrtvuje se, te prerasta u odricanje i sebedarje. Naspram toga, *eros* je "uzlazna", svjetovna, požudna i posesivna ljubav ("božansko ludilo" karakteristično za nekršćanske kulture). U konačnici, papa Benedikt podvlači kako su i *eros* i *agape* dva aspekta božanske ljubavi, jedan od drugoga neodjeljivi.

Za ovaj se rad, uza sve netom spomenute mislioce i pismoznance, od presudne važnosti ipak pokazao francuski isusovac Pierre Rousselot (1878.-1915.) sa svojom iscrpnom studijom "Problem ljubavi u srednjem vijeku".²¹ On je, naime, u nastojanju da dâ svoj doprinos

17 Clive Staples Lewis, *The Four Loves*, New York, 1960., prevedeno na hrvatski kao Četiri ljubavi, Zagreb, 2012.

18 Anders Nygren, *Den kristna kärlekstanken genom tiderna: Eros och Agape: Förste delen*, Stockholm, 1930., i *Den kristna kärlekstanken genom tiderna: Eros och Agape: Senare delen*, Stockholm, 1936., objedinjeno u jedan svezak u kasnijoj redakciji izdanja na engleskom jeziku naslovljenoga *Agape and Eros: The Christian Idea of Love*, Chicago, 1982.

19 Denis De Rougemont, *L'Amour et l'Occident*, Pariz, 1939., i *Les Mythes de l'Amour*, Pariz, 1972.; prevedene na hrvatski jezik pod naslovima *Ljubav i Zapad*, Zagreb, 1974., i *Mitovi o ljubavi*, Beograd, 1985.

20 Benedikt XVI., *Deus caritas est*, Vatikan, 2006.

21 U izvorniku "Pour l'histoire du problème de l'amour au moyen âge", u: *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, Texte und Untersuchungen*, sv. VI, dio 6, Münster, 1908.

razrješavanju viševjekovne aporije između *agapea* i *erosa* propitivao "može li, i ako da - kako, postojati samoodrična i samopožrtvovna ljubav prema drugome koja pojedinca istodobno ispunjava i usavršava".²² Slijedom svoga istraživanja, Rousselot je predano i sustavno prikupljao, kako bi se Roland Barthes izrazio, "fragmente ljubavnoga diskursa", koje je razabirao proučavajući oglede i rasprave srednjovjekovnih crkvenih mislilaca, te je na njihovoj osnovi osmislio i razradio dva oprečna koncepta ljubavi, koje je nazvao fizičkim i ekstatičkim. Pojam fizičke ili grko-tomističke ljubavi, čiji su zagovornici, između ostalih, bili Aristotel, sv. Augustin, Hugo od sv. Viktora, Sv. Bernard, Vilim od sv. Thierryja, i Toma Akvinski, pritom ne označava *tjelesnost* nego *prirodnost* u ljubavi. Temelji se na sklonosti prirodnih bića da traže vlastitu dobrobit i pronalaze ju u ljubavi prema drugima i prema Bogu, uz to što podrazumijeva sklad i uniju između onoga koji voli i onoga koji biva voljen. Nasuprot tome, ekstatička ili bezinteresna ljubav odlikuje se dvojnošću ljubitelja i ljubljenog, nasilnošću ljubavi, te njenom iracionalnošću i samovoljnošću. Promišljanja o njoj mogu se primjerice naći u spisima Grgura Velikoga, Petra Abélarda, Aelreda iz Rievaulxa, Rikarda od sv. Viktora, Vilima iz Auvergne, i sv. Bonaventure.²³

S obzirom na to kako Greblova književna baština iziskuje podrobnija istraživanja na praktički svim razinama, Rousselotovi su pak koncepti pružili autoru ovoga rada fascinantnu priliku da promišljanja o ljubavi iz čisto teoretske sfere na inventivan i znanstveno opravdan način primijeni u praksi, koristeći ih kao polazni kriterij ne bi li ustanovio mogu li polučeni rezultati resemantizirati, odnosno podariti neko novo, dosad nezamijećeno značenje, kako danim konceptima, tako i posljedično Greblovom "Tumačenju muke".

Analiza "Tumačenja muke" u kontekstu fizičke i ekstatičke ljubavi

Razmatrani tekst počinje potresnim zazivom na plač radi muke koju je "naš iskupitelj i s'pasitelj" podnio za "nas", odnosno vjernike, kako za one prve, antičke, tako i za Greblove suvremnike:

*V is'tinu nês't' nied'no s't'vorenje ko razum' v' sêbê
ima ko nebi imêlo plakati...*
[6-7]²⁴

*Da učinimo tako da budemo pla//kati
očima s'r'dač'nima ako b(og)b da nam m(i)los't' s'voju
us'ti budemo propov(ê)dati i ušima s'r'dač'nima i t//eles'nima
budemo muku s'lišati sp(a)sitela na//šego*
[15-18]²⁵

Već je prilikom toga uvodnoga apelativa (retoričkoga sredstva kojim je Greblo započinjao svoj preduskrasni govor na Veliki petak ne bi li se njegovi župljani raskajanih srdaca umah uživjeli izravno u središte zbivanja) Kristovoj pasiji jukstaponirana muka njegove mati, tvoreći tako temeljni kontrapunkt, koji se, premda ovo nije dramski tekst, uz dugotrajne prekide proteže kroz čitavo djelo do samog njegovog kraja.

*Da ovo ne moremo ino učiniti ako ne vratimo se
ka onoi ka e m(i)l(o)sti pl'na k b(la)ženoj i pres'lav'noj d(e)vê
marij ka e nosila muku s(i)na svojego v' s'r'ci s'voe//m
vretimo se k nêi • i nju pozdravimo*
[19-22]²⁶

Njihov dijalog poprima svoj najpotresniji patos podno križa na kojem je Krist razapet. Ožalošćena se mati isprva obraća Mariji Magdaleni i svojoj pratnji, jedva ga prepoznavši nagrđena brutalnim mučeništvom, nukajući ih da mu pokušaju zavidati rane:

*(...) zato pov//ei
mi ako e ovo sin' moi I vijmo ako mu moremo v čem'
pomoći i nega obraz' očistiti ot blata i ot sl//in'
I ot krvi i obezati rani nega da ne omre (sic!)*
[956-959]²⁷

Zatim se kroz plač umilno obraća okupljenim Židovima, "drazi bratiê i priêt//eli", upozoravajući ih da je njen sin bez ikakve krivice

*Naznake fizičke
i ekstatičke
ljubavi u
"Tumačenju
muke Kristove"
Šimuna Grebla
iz 1493. godine*

22 Pierre Rousselot, *The Problem of Love in the Middle Ages: A Historical Contribution*, Milwaukee, 2002., str. 13.

23 Ivan Missoni, "Pojava fizičke i ekstatičke ljubavi u hrvatskim srednjovjekovnim crkvenim prikazanjima - Uvodna razmatranja", u: *Zbornik radova s prve medi-evističke znanstvene radionice u Rijeci*, ur. Kosana Jovanović i Suzana Miljan. Rijeka, 2014., str 145.

24 Antonija Zaradija Kiš, Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove (1493.), Pazin - Buzet - Zagreb, 2001., str. 39, odnosno 135r. u izvornom Greblovom rukopisu, koji se čuva u Arhivu NSK, pod signaturom R 4002.

25 Isto.

26 Isto.

27 Isto, str. 109, odnosno 152v.

osuđen na smrt, te ih smjerno ište da ako ga već neće pustiti na slobodu, neka dozvole njoj da zajedno s njim položi svoj život:

*I zato m(o)lju vas' sin'ka moga pustite
a mene mēsto nega prop'nite zač' pres krivine
sin moi omira (sic!) Ako li ga nečete pustiti i m//ene
mēsto nega propeti tada i mene š' nim' pr//opnite
Zač' sin' moi pres krivine umira i ê
prež nega živ(e)ti ne mogu zač' • e(stb) on' život' i
duša moê i vsa nadêê moê...
[983-989]²⁸*

Uvidjevši kako njene molbe padaju na gluhe uši, neutješna Djevičica upravlja svoja usrdna zaklinjanja svome propetome sinu, povjervivši mu kako su se sve njene majčinske radosti preobratile u gorko ispaštanje:

*o sinu sladki spomeni se
ot see matere tužne i žalos'tne ka nosi pri
s'r'ci vsu muku i bolēzan tvoju I paki spomeni s//e
ot matere tužne ka te e nosila v t(ê)le svoem'
i rodila i pečalno koila (sic!) A sada vsa moê
ugodiê obračena sut' v tugu i v plač' I kada te vijju
sinu moi gorak' i tužan' est' život' moi kada te v//iju
učiniti ili kamo idu pres tebe ni gdo me oče
ukêpiti ili utêšiti poklê pogubih te žito//te (sic!)
moi i utêšenie i vse dobro moe...
[994-1004]²⁹*

Unezvijerena od bola, Bogorodica na koncu otvara svoju dušu i samom križu, ne bi li ga privoljela da ako joj već ne želi vratiti Krista, neka je onda barem pusti umrijeti sa svojim sinom, jer da će noseći njih dvoje biti "lêp'li i veče v'z'viš//en":

*I na sina moga nêsi imel' ni ednu krivi//cu
i zato vrati manê plod' moi sina moega za//č'
manê pristoi zač' sam' ga mlada zdoila
i ne mogu biti prež nega zač' on • e(stb) život' moi i
utešenie moe Iko li e tebê drag' ter mi ga ne
hočeš ili ne moreš' vratiti tada ti esi n//im'
lêp' i poč'ten' i ukrašen' i vzvišen' tad//a*

28 Isto, str. 111., odnosno 153r.

29 Isto, str. 111-113, odnosno 153r.-153v.

*i mene š' nim' takoe primi da si ga budu na v//kup'
s tobu tikati i ob'emati i ob'ê'm'ši celo//vati
i vkup' š' nim' omreti (sic!) zač' tako sam' zlo
umira I tada budeš' lêp'li i veče v'z'viš//en'
kada krala n(e)b(e)skago i z(e)m(a)lskago s materi//ju
budeš' imêti n(a) t(e)bê
[1011-1023]³⁰*

U istom turobnom tonu zaključuje:

*...o smrt//i
gorka ne prosti ni m'nê matere tužnoi poklê
moga sina umaraš' tada umori i mene mater' nega I tad//a
mi budeš' draži ako mene združiš sa s(i)nom' moim' ki • e(stb)
vas' život' moi
[1025-1028]³¹*

Križ na to dakako ostaje neumoljiv. Na ovom nas mjestu stoga Greblo upozorava na nemjerljivu tugu Djevice Marije, čija je žalost bila tolika:

*koliko nê nigdare bila ni ima biti ni edna ž//ena /
o smrti sina svoga [1029-1030]³²*

Kao najveća svetica i čudotvorka srednjeg vijeka, žena nad ženama, majka nad majkama, Bogorodica objedinjuje djevičansku nevinnost s majčinskim patnjama, postajući tako smjieran uzor svim majkama. No upravo Gospini naporu usmjereni da svoga prvorodenca pod svaku cijenu održi na ovozemaljskom životu, suštinski su nespojivi s Kristovom žrtvom na križu koja podaruje život vječni svim ljudima na zemlji. Istodobno blag, odan i ljubežljiv sin, no isto tako odlučan i nepokolebljiv u svojoj pasiji, Krist odgovara svojoj majci, podsjećajući je na Bogom predodređeni otkupiteljski učinak svoga ispaštanja:

*...o mati moê predragaê
i kralice premudra zač'se toliko plačeš' i žalost//iš'
skoze s'm'r't' moju ti dobro veš' da skoze moi grêh'
da umiram' da za volju vsega plka vas' rod' č(lovêčb)ski
priem'le sp(a)senie ki hotet' skoze s'm'r't' moju I zato
za volju togo ne imêše se žalostit' ni bolêt//i*

30 Isto, str. 113, odnosno 153v.

31 Isto, str. 113-115, odnosno 153r.-154v.

32 Isto, str. 115, odnosno 154v.

*Naznake fizičke
i ekstatičke
ljubavi u
"Tumačenju
muke Kristove"
Šimuna Grebla
iz 1493. godine*

- 185 -

zač' sam' svršil' volju oca moga ki me pos'la is//kupiti
narod' č(lověčb)ski I vračam' se k nemu na slavu moju
zač' sam' svršil' nač sam' poslan' I zato ne žalo//sti
se mati moê ê te hoču tomu naporučiti ki te
bude poč'toval' i urdinal'
[1033-1043]³³

Kad joj Krist zavješta Ivana kao novoga sina, neutješna se Djevica buni:

...o tužno moe izmenenie kako ê mogu onoga
sebê sinom' z'vat' i koga nêsam' pri s'r'ci nosila
nisam' ga v krilê držala
[146-148]³⁴

Dijalog majke i sina tim se vapajem okončava. Izrekavši svih sedam posljednjih riječi s križa, Krist ispušta svoju dušu. Raznim čudesima poput potresa, pucanja kamenja i paranja hramske zavjese, označen je nadnaravni događaj spasenja dušâ zaslužnih otkupljenjem od grijeha i njihovo uvođenje u raj.

Rezultati analize

Što bismo mogli zaključiti na osnovu upravo iznesenih replika? Na koji se način različita narav iskaza emocija koje Djevica Marija gaji prema Kristu, a Krist pak prema svim ljudima, uključujući i njegovu majku, očituju i u biti utječu na sam sadržaj i karakter ovoga djela? U prvome redu, kroz Kristov se sebedarni čin žrtvovanja na križu za spas cjelokupnoga čovječanstva ogleda – prisjetimo li se teza P. Rousselota – "temeljna sklonost prirodnih bića da traže vlastito dobro i pronalaze ga u ljubavi prema drugima i prema Bogu".³⁵ Na to se nadovezuje tumačenje kako svako biće na skladan i harmoničan način po svojoj naravi voli Boga, opće dobro cijeloga svemira i svih njegovih dijelova, više od sebe.³⁶ Povrh toga, prisposobimo li Kristovoj pasiji tri važne teze Tome Akvinskoga (o cjelini i dijelovima, o univerzalnoj sklonosti svih bića prema Bogu, te o usklađenosti duhovnoga dobra s dobrotom koje svaki pojedinac nosi u sebi),³⁷ uvidjet

33 Isto.

34 Isto.

35 Pierre Rousselot, *The Problem of Love in the Middle Ages: A Historical Contribution*, Milwaukee, 2002., str. 17.

36 Isto, str. 20.

37 Isto, str. 18-22.

ćemo da se savršeno podudaraju. Prema tome, iz netom razmotrenih činjenica proizlazi jasno i nedvosmisleno da Kristov lik u "Tumačenju muke" iskazuje sve bitne odlike koncepta koji je P. Rousselot nazvao fizičkom (ili grko-tomističkom) ljubavlju.

Kada pak Bogorodica aktivno nastoji spriječiti njegovu žrtvu, kada želi preuzeti njegov križ moleći da umre zajedno s njim, osporavajući time svrhu njegova spasonosna poslanja na zemlji, tada se redom očituju: dvojnost ljubitelja i ljubljenog, za razliku od njihova predmnijevana sklada i unije u sklopu fizičkoga koncepta ljubavi (Djevica nudi svoj život ne mareći za vlastito dobro), samovoljnost ljubavi (ne obazirući se na predskazanja i otvoreno oponirajući Božanskom naumu, Gospa u samozatornoj ljubavi prema ovozemaljskom, smrtnom Kristu, pronalazi svoje opravdanje, osnovu, i kraj), iracionalnost (težnjom k egalitarnosti zanemaruje razliku između svoje i Spasiteljeve naravi), te na posljetku i nasilnost Bogorodičine ljubavi koja nju psihofizički ranjava i ponižava, a Kristu dodatno zagorčava muke na križu. Sve to kvintesencijalne su odlike ekstatičkoga koncepta ljubavi.

Zaključak iliti dijalektika ljubavi

Na temelju provedene analize autor je utvrdio kako su naznake fizičke i ekstatičke ljubavi nepobitno prisutne u "Tumačenju muke" Šimuna Grebla. Štoviše, spomenuti se koncepti, personificirani u liku Isusa Krista s jedne, i Djevice Marije s druge strane, ne samo konstituiraju već i postupno konfrontiraju. Raščlanjeno kao skalpelom kroz prizmu tih međusobno oprečnih vidova ljubavi, iz razmatranoga djela na vidjelo izlazi jedno dosad nezamijećeno izvorište dramske napetosti, pružajući time pronicljive uvide u unutrašnje zakonitosti i funkcije dotičnoga teksta. U tome pogledu, autor izražava nadu da je podvrgavši "Tumačenje muke" kritičkom iščitavanju na interdisciplinarni književno-povijesni način, usredotočen na ljubav, uspio u jednu ruku odškrinuti vrata novim spoznajama i interpretacijama toga djela, a u drugu pak povezati i uklopiti stvaralaštvo domaćeg popa glagoljaša u šire kulturno, duhovno i društveno ozračje kasno-srednjovjekovnoga žanra pasionske književnosti, koji se rasprostirao diljem cijele katoličke Europe.

Naznake fizičke
i ekstatičke
ljubavi u
"Tumačenju
muke Kristove"
Šimuna Grebla
iz 1493. godine

Literatura:

- ARISTOTEL, *Nikomahova etika*, Zagreb, 1982.
BENEDIKT XVI., *Deus caritas est*, Vatikan, 2006.
BRATULIĆ, Josip, "O hrvatskom književniku Šimunu Greblu", u: *Istarski mozaik 1*, Pula, 1969.
DE ROUGEMONT, Denis, *Ljubav i Zapad*, Zagreb, 1974.
Mitovi o ljubavi, Beograd, 1985.
FALIŠEVAC, Dunja, *Hrvatska srednjovjekovna proza*, Zagreb, 1980.
HERCIGONJA, Eduard, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Zagreb, 1969.
Nad iskonom hrvatske knjige, Zagreb, 1983.
Povijest hrvatske književnosti, knj. 2., Zagreb, 1975.
JURIĆ, Šime, *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, knj. 2., Zagreb, 1993.
KOLENDIĆ, Petar, "Karačolov *Qdragesimale* u srpsko-hrvatskom prijevodu", u: *Godišnjak skopskog filozofskog fakulteta 1*, Skopje, 1930.
LEWIS, Clive Staples, *Četiri ljubavi*, Zagreb, 2012.
MISSONI, Ivan, "Pojava fizičke i ekstatičke ljubavi u hrvatskim srednjovjekovnim crkvenim prikazanjima – Uvodna razmatranja", u: *Zbornik radova s prve medievističke znanstvene radionice u Rijeci*, ur. Kosana Jovanović i Suzana Miljan, Rijeka, 2014., str 141-160.
NYGREN, Anders, *Agape and Eros: The Christian Idea of Love*, Chicago, 1982.
PLATON, *Država*, Zagreb, 2001.
ROUSSELOT, Pierre, *The Problem of Love in the Middle Ages: A Historical Contribution*, Milwaukee, 2002.
STICCA, Sandro, *The Planctus Mariae in the Dramatic Tradition of the Middle Ages*, Athens – London, 1988.
ŠTEFANIĆ, Vjekoslav, "Glagoljski rukopisi otoka Krka", u: *Djela JAZU 51*, Zagreb, 1960.
ZARADIJA KIŠ, Antonija, *Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove (1493.)*, Pazin – Buzet – Zagreb, 2001.

Sažetak:

Naznake fizičke i ekstatičke ljubavi u "Tumačenju muke Kristove" Šimuna Grebla iz 1493. godine

Cilj je ovoga rada predočiti čitateljima tematsko-motivsku analizu rukopisa pod naslovom "Tumačenje muke Kristove" iz 1493. godine u kontekstu fizičke i ekstatičke ljubavi. Sastavljač navedenog djela, koje se redovito čitalo na Veliki petak, istarski je glagoljaški svećenik, pisac, prevoditelj, intelektualac i kaligrafski majstor, Šimun Greblo (o. 1472.-1551.) rodom iz mjesta Roč, koje bi na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće bilo jednim od najistaknutijih kulturnih, obrazovnih i književnih glagoljaških središta čitave šire regije. Nadahnuta novozavjetnim temama, a navlastito Kristovom pasijom, Greblova književna ostavština oslikava aktualnu i nada-sve popularnu zapadnoeuropsku zbilju na razmeđu dviju kulturnih epoha. Djela pasionskoga žanra, kao sredstva širenja duhovnosti i jačanja vjere, obrađivala su Kristovu muku, raspeće, smrt i uskr-

snuće, zajedno s patnjom i suosjećanjem Djevice Marije. Upravo taj paradigmatički odnos, to jest uzajamnost Kristovog *passia* i Bogorodičina *compassia*, ispreplićući se tvori okosnicu, odnosno kontrapunkt koji, doduše s dugotrajnim prekidima, prožima čitavo Greblovo djelo.

Koncepte fizičke i ekstatičke ljubavi osmislio je i sustavno razradio francuski isusovac Pierre Rousselot (1878.-1915.) na osnovi proučavanja ogleđâ i rasprava srednjovjekovnih crkvenih mislioca, u svojoj opsežnoj studiji "Problem ljubavi u srednjem vijeku" iz 1908. Pojam fizičke ili grko-tomističke ljubavi, čiji su zagovornici, između ostalih, bili Aristotel, sv. Augustin i Toma Akvinski, pritom ne označava *tjelesnost* nego *prirodnost* u ljubavi. Temelji se na sklonosti prirodnih bića da traže vlastitu dobrobit i pronalaze ju u ljubavi prema drugima i prema Bogu, uz to što podrazumijeva sklad i uniju između onoga koji voli i onoga koji biva voljen. Nasuprot tome, ekstatička ili bezinteresna ljubav odlikuje se dvojnošću ljubitelja i ljubljenog, nasilnošću ljubavi, te njenom iracionalnošću i samovoljnošću. Promišljanja o njoj mogu se primjerice naći u spisima Grgura Velikoga, Petra Abélarda i Aelreda iz Rievaulxa.

Na temelju provedene analize, autor je ovoga rada utvrdio kako su naznake fizičke i ekstatičke ljubavi nepobitno prisutne u "Tumačenju muke" Šimuna Grebla. Štoviše, spomenuti se koncepti, personificirani u liku Isusa Krista s jedne, i Djevice Marije s druge strane, ne samo konstituiraju već i postupno konfrontiraju. Bivaju-ći kao skalpelom raščlanjeno kroz prizmu tih međusobno oprečnih vidova ljubavi, iz razmatranoga djela na vidjelo izlazi jedno dosad nezamiječeno izvorište dramske napetosti, pružajući time pronicljive uvide u unutrašnje zakonitosti i funkcije dotičnoga teksta. U tome pogledu, autor izražava nadu da je podvrgavši "Tumačenje muke" kritičkom iščitavanju na jedan interdisciplinarni književno-povijesni način, usredotočen na ljubav, uspio ne samo otkriti vrata novim spoznajama i interpretacijama toga djela, već i povezati i uklopiti stvaralaštvo domaćeg popa glagoljaša u šire kulturno, duhovno i društveno ozračje kasnosrednjovjekovnoga žanra pasionske književnosti, koji se rasprostirao diljem cijele katoličke Europe.

Gljučne riječi: Greblo, pasija, Isus Krist, Djevica Marija, srednji vijek, Rousselot, fizička ljubav, ekstatička ljubav, srednjovjekovna ljubav

Naznake fizičke i ekstatičke ljubavi u "Tumačenju muke Kristove" Šimuna Grebla iz 1493. godine

Summary:

Indications of Physical and Ecstatic Love in "Tumačenje muke Kristove" Composed by Šimun Greblo in 1493

The aim of this paper is to present the readers with a thematic-motivic analysis of the manuscript entitled "Tumačenje muke Kristove" ("Interpretation of Christ's Passion") from 1493 in the context of physical and ecstatic love. The compiler of the aforementioned literary work, which was regularly read on Good Friday, was an Istrian Glagolitic priest, writer, translator, intellectual and a master of calligraphy, Šimun Greblo (a. 1472-1551), a native of Roč, which was at the turn of the 15th into the 16th century one of the most outstanding cultural, educational and literary Glagolitic centres throughout the whole wider region. Inspired by the New Testament themes and Christ's Passion in particular, Greblo's literary legacy reflects an authentic and very popular Western European reality at the crossroads of two distinct cultural epochs. The literary works dedicated to Passion, as means of transmitting spirituality and strengthening faith, layed focus on the subject of Christ's crucifixion, death and resurrection, together with the anguish and compassion of the Virgin Mary. It is precisely this paradigmatic relationship, namely the intertwining reciprocity of Christ's *passio* and the Virgin's *compassio*, that forms the framework, or counterpoint which, albeit with long interruptions, permeates the whole of Greblo's book.

The concepts of physical and ecstatic love were invented and systematically elaborated by a French Jesuit Pierre Rousset (1878-1915) on the basis of his diligent perusal of essays and treatises of medieval church thinkers, the results of which were published in an extensive study entitled "The Problem of Love in the Middle Ages" from 1908. The term physical or "Greco-Thomist" love, whose advocates were, among others, Aristotle, St. Augustine and Thomas Aquinas, pertains to the *natural* quality of love, rather than *corporeal*. It is based on the propensity of natural beings to seek their own benefit and find it in the love of others and of God, in concordance with harmony and union between the lover and the beloved. In contrast, ecstatic or disinterested love is characterized by the duality of the lover and the beloved, violence of love, its irrationality and self-sufficiency. Various considerations on that subject can for example be found in the works of Gregory the Great, Peter Abelard and Aelred of Rievaulx.

On the grounds of the conducted analysis, the author of this paper established the indications of physical and ecstatic love to

be undeniably present in "Tumačenje muke" by Šimun Greblo. Moreover, the cited concepts are respectively personified in the characters of Jesus Christ and Virgin Mary, thus not only being constituted but gradually confronting each other. Put under the spotlight by means of these conflicting aspects of love, a hitherto undetected source of dramatic tension comes to the fore from the examined manuscript, thereby providing insightful observations about the internal intricacies and functions of the text in question. In this respect, the author would like to express hope that by subjecting "Tumačenje muke Kristove" to a method of critical reading focused primarily on love, he was ultimately able not only to discern fresh findings and interpretations of the aforementioned book, but also to successfully integrate the creative opus of a domestic Glagolitic priest into a wider cultural, spiritual and social ambience of the late medieval genre of Passion literature, which extended across the entire Catholic Europe.

Keywords: Greblo, Passion, Jesus Christ, Virgin Mary, Middle Ages, Rousset, physical love, ecstatic love, medieval love

*Naznake fizičke
i ekstatičke
ljubavi u
"Tumačenju
muke Kristove"
Šimuna Grebla
iz 1493. godine*

Ljiljana Sabljak
Željko Vegh

Istranin Franjo Glavinić u Gradskoj knjižnici u Zagrebu

Nema sumnje da su oba pojma – globalizacija i zavičajnost duboko ukorijenjeni u povijesti i kulturi svakog naroda, dapače svakog pojedinog čovjeka. Iako volimo reći da je svijet danas, zahvaljujući mogućnostima elektroničkih medija, "globalno selo", globalizirajući procesi mogu i moraju biti procesi međusobne suradnje i razumijevanja.

Pojavljuje se opasnost za pojedine etničke zajednice tzv. male narode, da sa svojim kulturološkim i civilizacijskim vrijednostima budu zanemarene, zatomljene i da se na kraju izgube. Isto tako postoji stvarna opasnost da se izgube, izbrišu razlike u kulturama i civilizacijama. Prema ozbiljnim upozorenjima filozofa, komunikologa, postoji opasnost da se u skoroj budućnosti ostvari potpuni proces globalizacije, vođen interesima velikih i moćnih, prije svega moćnoga svjetskoga kapitala, a čovjeka svede na izoliranu jedinku pred računalnim ekranom, bez pripadnosti vlastitoj zemlji, kulturi, užoj društvenoj zajednici.

Sva se ova pitanja globalizacije i očuvanja zavičajnosti nalaze pred narodnim, gradskim knjižnicama. Njihovi fondovi i informacije danas su opće dostupni, zahvaljujući elektroničkim komunikacijama, medijima. Velika je to prednost – ulaska u širok svijet, ali i odgovornost i važna zadaća, kako očuvati specifičnosti narodnoga književnoga blaga stvaranoga i brižno čuvanoga kroz povijest. To blago – rukopisno, tiskano znači identitet, kulturu, potvrdu povijesnoga razvoja, te njegovu razinu razvoja u pojedinim razdobljima povijesti, potvrđujući pripadnost određenim kulturološkim krugovima, u konačnici određujući porijeklo, pripadnost i identitet svakoga pojedinca.

Gradska knjižnica, kao matična knjižnica grada Zagreba, dužna je prikupljati, pohranjivati i stručno obrađivati tiskanu građu kao i građu na drugim medijima, koja je prema različitim mjerilima vezana

uz područje grada Zagreba i predstavlja dokument njegove povijesti i postojanja. U tom smislu, Zagrabiensia je specijalna zbirka o gradu Zagrebu te zavičajna zbirka njegovih stanovnika. Objedinjuje knjige, rukopise, nacрте i planove grada, stare razglednice i fotografije, sitni tisak te građu na novim medijima i predstavlja riznicu dokumenata koji svjedoče o svim aspektima povijesti i kulture hrvatske metropole.

Današnji fond zbirke čini 12.200 jedinica knjižne građe, preko 2.500 starih razglednica i ostalih fotografija te oko 2.000 jedinica sitnog tiska.

Preko portala i projekta Knjižnica grada Zagreba "Digitalizirana zagrebačka baština – Zagreb na pragu modernog doba" omogućen je mrežni pristup odabranim primjercima građe. Digitalna zbirka dopunjuje se novim jedinicama građe.

Uz zavičajnu zbirku Zagrabiensiu, Gradska knjižnica u Zagrebu svoju najvrijedniju građu (knjige, rukopise, časopise i novine, sitni tisak) čuva u Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa RARA-i, koja čuva 3.900 knjiga i 480 rukopisa, a tu je opet među najvrijednijim glagoljski fragment iz Vrbnika (1505.-1507.). Time Gradska knjižnica čuva narodni identitet i svjedoči o njemu u kontinuitetu od svog postojanja (utemeljena je 1907.). Gradska knjižnica ne predstavlja javnosti vrijednost Zbirke rijetkih knjiga i rukopisa samo putem internetskih stranica Knjižnica grada Zagreba – Gradske knjižnice: e-kataloga i projekta Digitalizirana zagrebačka baština, nego suraduje s pojedincima i udrugama u predstavljanju knjižnog i rukopisnog blaga knjižnice. Tako je Gradska knjižnica ustupila prof. dr. sc. Darku Žubriniću kopije snimaka glagoljskih rukopisa s otoka Krka koji se čuvaju u Gradskoj knjižnici, a osim jednog liturgijskog direktorija, sastoje se od pravnih isprava (glagoljski rukopisi s opisima koje je načinio nekadašnji voditelj Zbirke rijetkih knjiga i rukopisa Marko Orešković, a mogu se razgledati na internetskoj adresi: <http://www.croatianhistory.net/glagoljica/rara.html> koju uređuje Darko Žubrinić).

Iz podatka da Gradska knjižnica u Zagrebu čuva i glagoljske spise s otoka Krka možemo zaključiti da Gradska knjižnica u svojoj Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa ne čuva značajne knjige i spise samo iz jednog dijela Hrvatske, nego da nastoji čuvati značajna djela iz cijele Hrvatske. Iako se u Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa nalaze, što se tiče Croatice, pretežno djela onih hrvatskih pisaca koji su živjeli i stvarali na području sjeverozapadne i sjeverne Hrvatske, u Zbirci se nalaze i djela hrvatskih humanista iz 16. stoljeća, primjerice Marka Marulića, ili pak Dubrovčana, osobito Ruđera Boškovića, ili djela Istranina Franje Glavinića. Jer samo izučavanjem djela hrvatskih autora iz raznih dijelova Hrvatske možemo, proučavanjem njihovih međusobnih utjecaja, slagati sliku hrvatskog kulturnog identiteta. Za to je dobar primjer utjecaj koji je franjevac, čakavac Franjo Glavinić

*Istranin Franjo
Glavinić u
Gradskoj
knjižnici u
Zagrebu*

imao na pavlina Hilariona Gašparotija, kajkavca, a kako djela obojice autora nalazimo u Gradskoj knjižnici u Zagrebu, možemo proučiti taj utjecaj. Za ovu prigodu usporedit ćemo tekst *Od prinješnja s. Hiže Lauretanske iz Nazareta na Tarsat na 10. Maja*¹ iz Glavinićevog hagiografskog djela *Cvit svetih* s tekstom *Od prenašanja sv. Hiže Lauretanske iz Nazareta vu Tersat* iz propovjedničko-hagiografskog djela *Cvet svetih*, 2. sv., Hilariona Gašparotija. Nećemo usporediti ova dva teksta samo zbog teme tih tekstova, nego i zato jer se Hilarion Gašparoti poziva i na Franju Glavinića kao izvor podataka o povijesti Majke Božje Trsatske. Tako djelo čakavca Franje Glavinića nalazimo u djelu kajkavca Hilariona Gašparotija.

Usporedit ćemo način, kako se ova dva autora odnose prema riječi **hiža**, koja je i čakavska i kajkavska. Ta prikladno je da se u *hiži za knjige*, kako knjižnicu naziva pavlin Ivan Belostenec, piše o značenju riječi **hiža**. Ipak, prije **hiže** nekoliko podataka o Franji Glaviniću i Hilarionu Gašparotiju, a zatim tekstovi o Trsatskom svetištu obojice autora.

Rođen je Glavinić godine 1585. u Kanfanaru u Istri, u plemićkoj obitelji koja se ovamo doselila iz Bosne bježeći pred Turcima. Kao četrnaestgodišnjak stupio je u franjevački red u samostanu na Trsatu, a 1600. godine obukao je franjevački habit. Školovao se u Ljubljani, Cremoni, Piacenzi, Bologni. 1610. vratio se u provinciju Bosnu Hrvatsku. Bio je provincijal Bosne Hrvatske (1610-1613, 1616-1619, 1619-1622). Od 1613. do 1616. bio je trsatski gvardijan, od 1622.-1626. član provincijalnog savjeta. Nabavljao je knjige za knjižnicu na Trsatu, na Trsatu je i pisao svoje knjige. Od 1632. do 1639. ponovno je gvardijan na Trsatu i čuvar svetišta Majke milosti. Osim razdoblja od 1639. do 1642. kada je bio u Gorici, bio je gvardijan i čuvar svetišta. Umro je 6. prosinca 1652.

Osim *Cvita svetih*, Franjo Glavinić je objavio sljedeće knjige: *Manus Christi amoris*, Venetiis, 1625.; *Cetiri poszlidnya clovika. T. y. Od szmarti, szuda, pakla i kralyesstua nebenskoga*, U Benetcih, 1628.; *Szvitloszt dusse verne*, In Venetia, 1632., 2. izd. 1685.; *Confessionario cattolico divisio in tre parti: Nelle quali si dichiara quello che appartiene alla sacramental confessione a con un modo facile di esaminar bene la coscienza sopra ogni peccato*, In Udine, 1642.; *Origine della provincia Bosna Croatia, e come fu divisa dalla Prouincia di Bosna Argentina, col numero de' monasterii si antichi come moderni. Et in qual tempo fossero celebrati i capitoli et eletti i provinciali et in qual luogo dopo la loro diuisione sin'a i presenti tempi*, In Udine, 1648.;

1 Naslovi poglavlja i skraćeni naslovi knjiga Franje Glavinića i Hilariona Gašparotija, kao i svi citirani tekstovi iz knjiga dvojice autora, navode se u transkibiranom obliku.

Historia Tersattana. Oue si contiene la vera relatione della translazione della Santa Casa hereditaria della Vergine Gloriosa da Nazareth a Tersatto e da Tersatto a Loreto; quando come, perche e da chi fosse transportata; con alcune cose più particolari pertinenti alla Chiesa e Monasterio Tersattano, In Udine, 1648.

Cvit svetih poznato je hagiografsko Glavinićevo djelo, sadrži kratke životopise svetaca, namijenjeno puku: 1628., 1657. i 1702., dakle tri izdanja.

U *Zborniku radova o Franji Glaviniću* (Zagreb : JAZU, Razred za filološke znanosti, 1989.) – radovi sa znanstvenog skupa "Franjo Glavinić i njegovo doba" (Zagreb-Rijeka, 25.-28. rujna 1986.) u radu "Glavinićeva tiskana djela i rukopisna ostavština u knjižnicama Hrvatske" Vatroslav Frkin i Šime Jurić zabilježili su sljedeće uz drugo izdanje Glavinićeve knjige *Czvit szvetih. To yest Sivot szvetih, od kih Rimska Czrikua čini sspomenak. Prenessen i sslosen na Haruatsski yezik catholicansskim obicajem*, U Mnecicah, po Bartolu Ginnamu, 1657. [12], 324 str. (tako su autori opisali izdanje) o primjercima toga izdanja u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici:

"Ovo drugo izdanje sačuvano je u sedam primjeraka. Po dva primjerka imaju: Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu i Gradska biblioteka u Zagrebu. Po jedan primjerak čuvaju sljedeće knjižnice: Knjižnica franjevačkog samostana u Našicama, Knjižnica kapucinskog samostana u Varaždinu i Naučna biblioteka u Splitu.

Sačuvani primjerci ovog izdanja su dosta oštećeni. Jedan primjerak Gradske biblioteke u Zagrebu sačuvan je samo fragmentarno"².

Prvo, valja ispraviti naslov drugog izdanja Glavinićevog *Cvita svetih*, jer navedeni naslov je naslov trećeg izdanja iz 1702. Naslov 2. izd. je opširniji: *Czvit szvetih. To yest Sivot szvetih, od kih Rimska Czrikua čini sspominak [ne sspomenak!] : v kih vnogi spasitelyni uzdarsese nauki, sukamu duhounomu, i telesnomu strahom Bosym sivuchemu, kruto koristni, i potribni. Prenessen i sslosen na Haruatsski yezik catholicansskim obicajem*. V Mnecii ... Broj stranica: [12], 13, [3], 324. Na tri nepaginirane stranice ilustracije: sv. Petra i sv. Pavla, zatim Majke Božje sa tekstom: *Ki k'tebi vtučuse zaschiti ih Gospoje te Isus na Križu: Kih karuyu odkupi tuoyom pomiluj ih Gospodine*.

Primjercima 2. izd. *Cvita svetih* u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici, o kojima su pisali Frkin i Jurić, nedostaje mnogo stranica: prvom primjerku, koji pripada onima koji su "dosta oštećeni", nedostaje prvih 12 nepaginiranih stranica (među kojima je i naslovni list) i prvih šest paginiranih stranica, prednje korice i hrbat, a drugi primjerak je

2 Frkin, Vatroslav, Jurić, Šime. Glavinićeva tiskana djela i rukopisna ostavština u knjižnicama Hrvatske. U: Zbornik radova o franji Glaviniću. Zagreb, 1989, str. 139

zaista fragment: sadrži samo 7 listova knjige – početak.

U međuvremenu je Gradska knjižnica kupila dva primjerka *Cvita svetih*, jedan primjerak 2. izd. iz 1657. i jedan 3. izd. iz 1702.: primjerak drugog iz 1657. konačno je cjelovit, a primjerku trećeg izdanja iz 1702. nedostaje list sa stranicama 141-142.

Gradska knjižnica posjeduje u Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa i sva četiri sveska najopsežnijeg djela hrvatske kajkavske književnosti, *Czvet szveteh, ali Sivlenye, y chini szvetcev, koteri vu naszem Horvatzkem, iliti Szlovenszkiem Orszagu z-vekssum pobosnosztjum, y z-prodestvom postujusze. Szkupa, y drugeh Szvetczev oszebujnessega, y szvetessega sitka, nam na chudo, y naszleduvanye iz vnogeh veruwanya vredneh, y potverdgyeneh Piszczew zebrani. Vszakojachkem vre jezikom, kakti Spanyolskem, Latinszkem, Franczuszkem, Nemszem szvojem Orszagom od vnogeh napervo posztavleni. Y na nass Szlovenszki jezik ... prenesseni*. Djelo je napisao pavlin Hilarion Gašparoti, koji se ugledao na franjevca Franju Glavinića i pri davanju naslova svome djelu, i pri pisanju povijesti trsatskog svetišta. Hilarion Gašparoti je rođen je u Samoboru 1714. Redovnik pavlin, najveći dio svoga života proveo je u lepoglavskom samostanu, u kojemu je i umro 1762. U Lepoglavi je bio propovjednik. Gašparotijevo hagiografsko-propovjedničko četverosveščano djelo *Cvet sveteh* posvećeno je marijanskim svetištima u Hrvatskom zagorju: 1. sv., objavljen 1752., posvećen je Majci Božjoj Bistričkoj, 2. sv., objavljen 1756., Majci Božjoj Gorskoj u Loboru, 3. sv., objavljen 1760., Majci Božjoj na Veternici, 4. sv., objavljen 1761., Majci Božjoj na Očuri (ili Hočuri). Takvo posvećivanje opsežnog četverosveščanog djela Blaženoj Djevici Mariji u skladu je s kultom Majke Božje, koju njeguje pavlinski red. Gašparotijevo djelo nije samo hagiografsko, već i propovjedničko, s mnogo *peldi* (primjera), koje su trebale ojačati vjeru u puku, stoga su tekstovi posvećeni svecima ili pak pojedinim kršćanskim blagdanima u Gašparotija mnogo opsežniji nego u Glavinića. Uostalom, Glavinićev *Cvit svetih* broji 362 stranice, dok Gašparotijeva enciklopedija svetaca ima 3.761 stranicu, dakle Gašparotijev *Cvet sveteh* deset je puta opsežniji od Glavinićevog *Cvita svetih*.

Glavinić u *Cvitu svetih* Trsatskom svetištu posvećuje tekst naslovljen *Od prinješnja s. Hiže Lauretanske iz Nazareta na Tarsat na 10. Maja*, str. 97-100. u drugom izdanju iz 1657., a koji posjeduje zagrebačka Gradska knjižnica.

Glavinićevo djelo nije propovjedničko djelo, nego hagiografsko, pisano za puk, stoga su tekstovi o pojedinim svecima i kršćanskim blagdanima mnogo kraći nego u Gašparotija. Zato ni tekst o Trsatskom svetištu nije opsežan:

”Leto 1284. vmri Gulielmo cesar; po smarti koga spravivši se *electores*, ili izbiravci cesarstva u Franofordiju od Alemanie: Rudolpha par-

voga comesa ili kneza od Aspurg za cesara obrahu; (volja to Božja biše, kako onoga ki vladanja od ruk, do ruk podaje svita.) Ku stvar slišajući Otokar, kralj od Bohemije, žal mu bi, kako onomu ki čast onu za se hotiaše: (zašto ljubav telesna, i vladanje svitovno družbe ne podnaša.) Toga radi ganu mu vojsku: a budući da jedno sarce plemenito u skarbi ne izgubiaše; zato i Rudolpho z druge strane ne bi lin, i pomagajući niki hercegi Otokaru, a niki Rudolphu, zato sva Alemania, Austria, Stiria, Carintia, Carniola, i Ugarska zemlja u oružju biše (zašto kakova jest glava, takovi i podložnici nastoje da budu) Benečani također, i Genezezi; Fiorentini, i Pižani; France, i Ciciliani; Aragonesi i Napolirani, med sobom bijahu; tako da sve karšćanstvo zmučeno staše; (zašto gdi ohol kraljuje, umilen pogiba.)

Ku stvar slišajući veliki soltan od Egipta, pomisli, da mu vrime služi: i silnu spravivši vojsku, naskoči S. zemlju, uze Tripuli, Tiro, i Sidone, ter podsede Tebaidu, gdi kralj od Cipra, i patriarha od Jerusolima; z’vnoгими duhovnimi, ter telesnimi pripravni stahu. I obsilju, ter svih pod meč, i oganj obrati: zatim Jerusolim, Betlehem, Nazaret, i sva ina S. zemlje mesta, pod svoju podloži oblast, podloživši karšćenike istira, ter poganov naseli. A zašto karšćenici u Europi med sobom bijahu se, zato proti poganom pomoći dati nehtijahu: i tako med dvimi boreći se, treti bi uživajući.

Tada veliki Bog svetu onu hižu od Nazareta, u koj nikada Divica Marija narodi se, porojena odhrani se, odhranjena od Angela bi navišćena, i po Duhu svetomu sina začé Božjega, ne hti da u rukah ostane poganskih; zašto svitlost s tminami pribivati ne more, porukah dakle angelskih čin ju uzdvignuti. A zašto vas svit tada (kako rekosmo) u ratu biše, izvan onoga kraja, gdi. G. Frangepani vladahu: a to bi knežia Senjska, Krčka, i Modruška. Zato on ki jest početak miru, hoci da hižica ona u mirnomu do vrimenta bude počinuti mistu. Zato leto tisuća, dvisto, devedeseti i jedno, vrime Nikole Četartoga pape, Rudolpha Parvoga cesara, Ladislava Drugoga kralja Vugarskoga, Nikolaa Frangepana, i D. Aleksandra plovana Tersatskoga, bi položena u knežiju Modrušku, pol milje latinske daleko od mora Andreanskoga, zovu stran proti istoku, blizu grada, ili mesta Rike, na jedno berdo u misto imenovano Tarsat.

Jest Rika sv. Vida, ka u prošasne vike Tarsia zvaše se, od starine slavni grad, i mesto čelno od Liburnie, morem i kopnom obogaćeno, slatkimi vodami okruženo, tverdimi zidmi opasano, z’ crikvami, i kloštri različitim ukrašeno, kripostnimi redovniki odičeno, katoličanskom okripleno, bogabojećim pukom vstanjeno, obiljem svakim nasićeno, tergovinami naslidovano, putnici proglašeno, i principom od Austrie podložno.

A Tarsat jest kaštel dosta tverd, i varošac polag njega ne kruto velik, od svih kraj otvoren: i ni zamira, zašto ubog človik, kad mu ki ča nima uzeti, i na srid puta more slobodno spat.

A Nicolaus biše od onoga slavnoga pokolenja Anicij ili Frangepanov, ki nikada jošće z’Eneom iz Troje došavši Rim ukorenihu, ter leto tisuća dvisto trideset i dva, pu naroenju Isukarstovom, silnom iz Rima došavši vojskom, Belu Četartoga kralja Budinskoga od Tatarov dari do Primorskih kraja protiranoga oslobodihu, i oslobojena Tatare pobivši,

opet na svoj pristol položihu (kako u naših knjigah *Manus Christi amoris* u petom dilu, na harti 349. upisasma) toga radi rečeni Bela, zgora one imenovane darova im knežije: s kimi kako dobri catholici mirno vladahu.

Tada mila divica Maria, hižom svojom jedne, druge, i trete pohodi ih, i pohodeći u takovu počinu mistu, da iz mora, ter iz kopna vidit se mogaše. A to neka po moru brodeći, i kopnom hodeći, onu ka jest morskā, i zemaljska kraljica, na pomoć budu zazivati: i u mestu onomu od nje posvećenomu budu moliti, i moleći različite milosti primati, ka ih ne skraćuje svakomu u pravici (ka jest općinska kripost) išćućih.

Nakon treto leto, i sedmi misec, budući jur Latinska pomirila se zemlja: S. ona hiža opet uzdvignuta na 10. decembra, napokon u Loreto, gdi sad se nahaja bi položena. Ostavi zato zlamenje, i misto posvećeno na Tarsatu, gdi potle rečeni Frangepan, s'podobnu jednu uzida crikvu, i d. Alexandru plovānu Tersatskomu obluževati priporučiju. Bihu zato u skarbi narodi oni, radi dilenja hiže one; (zašto manja jest žalost dobro ne imiti, nego imajući ga potle izgubit ga.) Kih papa Urban Peti hteći utišiti, leto tisuća, tristo šezdeset i dva, po rukah otca fra Basilia Napolitana, reda S. Francisca, apostolskoga pripovidauca, posla im priliku jednu divice Marie, od svetoga Luke, (kako se govori) upinganu, gdi i današnji dan z'poštenjem uzderži se.

Leto tisuća, četiristo, petdeset i tri, comes Martin Frangepan, četerdeset let z' Uršulom ženom po zakonu živući svojom, poroda imati ne mogaše, misleći tada on, koga bi od blaga učinil delnika svoga. Pade mu u pamet divica Maria, zato spodoban jedan ondi ukoreni kloštar, i obruši ga s prilikom nain pristojecom, ter Redu svetoga Francisca Male bratie Obluževćih, (komu on kruto zavetan biše) z'oblastju. Nicolaa pape Petoga izruči ga. Ondi jest pokopan, z' ženom svojom, i z' vnogimi ostalimi od ove slavne familie Frangepanov. Blažen on koga duša u nebeskih uživa visinah, telo u onomu svetomu počiva mistu: a ime slavno u spomenutiu nahodi se živućih: med kimi kako ono bi dostojan živiti, tako i sada jest vridan spominjan biti.

Jest također kapela ondi ka one spodobe na priliku hiže S. ku ja u momu gvardianstvu, leto tisuća šesto četernadeste činih protegnuti, zašto parvo manja biše. I druga kapela hrabrenoga g. Kružić Petra kapitana kliskoga. I treta takajše zavetnoga g. Stephana barona od Rouore kapitana Ričkoga s njihovimi grobi. Blaženi oni, ki od drugoga svita spominjaše; zašto ča godir na ovomu nahodiše ni drugo, nego jedan kratak san.

Prilika

Budući da Bog, koga ljubi, toga pohađa, i uzrok umerlim, da k nje mu se obrate, različit podaje, i obraćene da očisti, i očišćene da proslavi. Zato leto tisuća i šesto, rečeno mesto Rike, s' kugom taknu: kih tako zmete, da ih dobar dil od živih razdruživši, k' martvim pridruži. Bi milo viditi da zvoni već nezvonjahu, služba općinska ne činjase se, spravišća običajna neslihu se: placi, i puti, gdi veseli parvo zbori činjahu se zeleonom travom porastohu, drug, od drugoga bisaše, ter blednimi licmi, i plačnima očima jedan drugomu žalostan glas povidaše. Spomenu se zato zavetan puk, od mile divice Marie, i pogledavši proti istoku na berdo,

gdi cirkva Tersatska jest položena, milo uzdahnuhu, i uzdišući onoj, ka jest odvičnica grišnikov ponizno priporuči se. I tudje u šestu vru dneva, križ jedan u aeru ili u zraku varhu cirkve one ugledahu. I ono im bi zlamenje, da veliki Bog (ki pohađa i opomina, porazi i ozdravljuje, nuka i čeka, ubija i oživljuje) milost svoju k' utešanju Majke svoje, i k' veri zavetnoga puka pridruži, i pridruživši oslobodi, i oslobodivši parvim veseljem darova ih.

Učinihu zato oni dužnost svoju, budući da tudje svi vkup najparvu stvar ku vćinihu z'procesionom zahvalit joj gori dodohu: bismo i mi tada ondika.

Molimo nju dakle nek nam bude ubah pomoćnica. Amen."

Glavinić spominje Trsat na još jednom mjestu, u *Životu s. Luke evanđeliste na 18. Oktobra* (str. 243-244.):

"Upinga Luka sveti nikoliko prilik divice Marije, kih u vno go mist nahaja se, kako ono u Rimu, u Bolonji, i kako se govori na Tarsatu, od ke na dalje rekosmo, kad prihod hiže Divice Marije na Tarsat upisasma. Vidi na 10. Maja."

Pavlin Hilarion Gašparoti posvećuje u 2. svesku *Cveta sveteh Majci Božjoj Trsatskoj* čak dvanaest stranica, tekst naslovljen *Od prenašanja sv. Hiže Lauretanske iz Nazareta vu Tersat* proteže se od 508. do 512. stranice:

"Čudnovitu zagonjku zapovedal je višnji Gospodin Bog napervo postaviti Ezekielu proroku pred ljudstvo Izraelsko: *Fili hominis, propone anigma, et narra parabolam ad domum Israel: Sin človečanski, postavi napervo zagonjku, i poveč priliku k-hiži Izraelski*. Recu njim ovako: ova veli višnji G. Bog: *Aquila grandis magnarum alarum, longo membrorum ductu, plene plumis, et varietate, venit ad Libanum, et tulit medulam cedri; summitatem frondium ejus avulsit: et transportavit eam in terram Chanaam*. Orel veliki širokemi kreljutmi, z-dugem kotrigov razprestiranjem, pun perja pisanoga, došel je na goru Libanus, i vzjel je serćinu cedra, visinu s versja njegovoga je otergnul, i prenesel je nju vu zemlju Kanaan.

Kaj znamenuje prilika ova vu Kristušu N.N.? istina je kak tolnači Kornelius a *Lapide*, da znamenuje Nabukodonosora, i ljucstvo Izraelsko vu Babiloniu prenešeno. Ništar manje kada tolnači reč onu *ceder*: očivesto svedoči, da drevo ono cedra: *Celebritatem - Ecclesia adumbrat*. Glasovitost Cirkve znamenuje; *Canaan* pako zemlju obećanu obilnu, i terstvo. Odkuda reči morem slobodno: po cedru znamenovanu onu vsemu svetu glasovitu, pred licem Boga zmed jezero zebranu, z-neizk-rojenemi Božanske vsamogućnosti čudmi nakinčenu, Hižicu Nazarensku cvetuću; iz koje jest iznikla prelepe duhe roža prez ternja, Maria; i prelepi cvetek poljski, i gumbelium dolski JEZUŠ. Ova jošče od sv. apostolov na Cirkvu obernjena, od sv. Helene z-glasovitem Cirkvum obsterta, i boltum zakrivena; ter vendar od orlov nebeskeh z perjem vsakojačkem nakinčeneh, to jest sveteh Angelov z-jakostjum velikeh, i mogućne, kakti jedna serćina cedra, čez rasterganu boltu, van cela

izvađena: prenešana je dan današnji 10. Rožnjaka, vu zemlju Kanaan rodnu, obilnu, i terstvu podanu, to jest na breg Tersata čudnovito. Istina! čudovito je bilo prenašanje ono Filipa vučenika od vode one gde je okerstil Harapa kralice Kandakis kinčov čuvara, i našel se je vu Azotomu; ali jošće čudnoviteše sudi se prenašanje ono Habuka proroka, z-celum košarum obeda, k-snahom idučega, ter vendar od angela iz židovske zemlje, tja vu Babiloniju prenošenoga. Ali kaj je prenašanje jednoga človeka, k-prenašanju cele Cirkve, i to prek vode, i po suhom? Istinsko nikaj. Ovo anda čudnovito sv. Hiže Nazarenske prenašanje, kak je prigodeno denes na hvalu Matere Božje D. Marie videti hočemo. Koje izpisuje Ferenc Glavinić, Clarus Paskoni, i Tursellin Horatius ovem načinom.

On Vsamogući Bog, kojega lastovito mesto jest nebo, kojega ves široki svet je hiža jedna; akoprem zezbral si je jošće vu starom zakonu vnoga mesta za prebivališće svoje, vu kojeh hotel je poštovanje sebi iskazano imeti, kakti onu Arku od Mojzeša napravljenu, od koje zapovedal je Mojzešu: *Facient mihi sanctuarium, et habitatio in medio eorum. Naprave meni sv. Mesto, i budem oposred med njimi prebival.* I onu veliku Cirkvu Salamonsku, od koje sam Bog svedoči proti Salamonu, govoreći: *Elegi locum istum mihi in domum Sacrificii. Zebral si jesem mesto ovo za hižu aldova.* Ako prem je reku, i vnoga mesta posvetil, ona z darmi i milošćami Nebeskimi nakinčil; kakti goru Tabor, na koju diku svoju je skazal; goru Olivetansku, breg Kalvariu, i ostala druga mesta: ništar manje z-naj osebuješe mi milošćami nakinčenu je imati hotel hižu svoju Nazarensku: da se od nje reči more: *Ipse fundavit eam Altissimus.*

Ar vu ove hiže poleg svedočanstva Nicefora Calixta, staroga zakona Otcu, Patriarki, i Proroki stanovali jesu; vu nju su najsveteši Roditeli Marie Joakim, i Ana iz židovske zemlje zbog taborov pobegli. Vu nji sv. Ana po Gabriela nasvešćenju za dvadesetemi letmi neplodnosti je čudnovito priela, i zanosila B. D. Mariu; nju porodila, i trojletnu odhramila; ovdj Joakim, i Ana vu naručaj Abrahama prijeti, žitek dokončali jesu; i zadnjič D. Maria z-svetem Jozefom zaručnikom svojem iz Cirkve dođuča je stanovala. Ni jošće konec hvale, ove odičene hiže; ar vu nji kak piše Evodius D. Maria od Angela pozdravljena, jedinoga sina Božjega po kreposti Duha Sv. vu vutrobu je prijela; i ovak sin Božji vu hiži ovi človekom je postal. Ovdj sv. Jozefa angel je vu snu zburkanoga podvučil, govoreći: *Joseph fili David noli timere accipere Mariam Conjugem tuam.* I da bi iz Egiptuma pak vu Nazaret povernul se, isti Nebeski posel je opomenul rekući: *Surge et accipe Puerum et Matrem eius, et vade in tertam Israel.* I dođući stanoval je vu varašu ki se zove Nazaret; ovdj Jozef potlam bi dosta dugo vremena Jezusu, i Marie najverneše služil, med naručaji njihovemi dušu svoju je spustil. Kaj vekšega povem od ove hiže, nego vu nji sam JEZUŠ Kristuš pokoren je bil Mariji, i Jozefu; ovdj je posluval z rukami, jel, spal, nju zmetal, i Otca Nebeskoga molil; doklam zadnič prošćenje vsem si od D. Marie vre vdovice, odišel je z-vučeniki Sv. nazvešćat Evangelium. Ovdeka Gospa vsega sveta Maria, sinu svojemu kakti dekla je dvorila: *Et in habitatione sancta coram ipso ministrabut. I vu prebivališću svetom njemu je služila.*

Kuliko pak poštovanje ovi Sv. hiži davano je od pričetka Sv. Matere Cirkve, znati moramo; ar nju Ivan Montanuš prisposadbla ne listor ze-

meljskomu raju gde je Eva iz rebra Adamovoga izpeljana; Gore Sionske, na koje Mojzešu je zapoved, i pravda podana; Cirkve Salamonske, gde je osebuje načinom Bog stanovati obečal; štale Betlehemske, vu ke se je Kristuš rodil; Gore Taborske, gde se je Kristuš preobrazil; i zverhu sunca svetleši izkazal. Gore Olivetanske, iz koje isti Sin Božji je z-velikum Dikum vu nebo zastupil prisposadbla: nego i presvetomu takajše grobu, od kojega se nikaj na zemlje dostojnešega, i svetlešega, ne nahaja; i to vse zato kajti je vu ovi hiži Kristuš človečanskoga zveličenja fundament svoj z-ovemi rečmi doveršava: Naj mi slobodno bude z Jakoba patriarke govorenjem zaveršiti: *Strašno je mesto ovo (Hiža Nazaretanska) ne ovde drugo, nego hiža Božja, i vrata Nebeska.*

Ovu hižu sv. Apostoli kakti na diku Božju alduvanu, i posvećenu vsigdar su na veliko preštimali, nju za Cirkvu odebrali, koju i tak Kristuš s prebivanjem svojem, i Matere Marie je posvetil, i vu nji molitve svoje Otcu Nebeskomu skupa z Devicium Marium Majkum svojem je alduval. Zato po zastupljenju Kristuševom od hercega apostolskoga Petra, z drugemi apostoli, taki je na Cirkvicu obernjena, vu koje su oltar kamenati podigli, na njega raspelo, i kip B. D. Marie malan postavili. Ovdj prvi sv. Peter je svetu Mašu služil, i druge verne keršćenike pričesčal. Dapače ista B. D. Maria vu ovi iz ruk sv. Januša, presveto telo sina svojega Jezusa vu oltarskom sakramentumu je prijemala; i zadnjič (kak pišu Lovrenc Frizolius, i Julius drugi ovoga imena Papa) iz ovoga sveta je preminula. Kamo potlam iz vsem stran sveta na pobožnost keršćeniki dohajali jesu; dostojno anda izkriknuti morem: *O coelo dilecta domus! O Nebu istomu draga hiža, o vrata blažena! O sveta i poštovana hižica, i drugo zemeljsko Nebo!*

Niti samo priprosti apostolsku peldu vu pohađanju Marianske hiže: nego i vnogi glasoviti hercegi, i obodvojega spola ljudi pobožno jesu nasledovali; i med njimi sv. Helena cesarica, gda bi Palestinu bila pohađala, navernula se je; i na poštovanje Bogorodice zverhu male kapelice, glasovitu Cirkvu je podignula; kamo potlam vnogi keršćeniki iz dalekeh stran sveta, kakti sv. Paula vdovica rimska z-čerjum svojem Eustohium zvanum, i z-svetem, Hieronimom dohajali jesu. Ne morem zamučati veliku pobožnost proti ovi sv. Hiži Lausa ovoga imena devetoga kralja fancuskoga, koji leto 1245. iz gore Tabor, vu Nazaret idući, kak je zapazil zdaleka B. D. Marie Cirkvu, iz konja je odsel, na kolena pokleknul, i D. Mariu ponizno pozdravil; odonud pako pešice idući, zraven vu Cirkvu dojde. Drugi dan kakti post k-svetku Nazvešćenja Marianskoga, železnem pojase na golom telu opasan, ob suhom kruhu, i vodi izposti: na dan pako Nazvešćenja D. Marie pod svetum Mešum z-kraljevskum muzikum služenum, molitve svoje suzami zalevajuč najpobožneše je dokončal, sveto Telo Kristuševu k-sebi priel, i pobožnost svoju izveršil.

Ostavljam vnoga druga putovanja k-ovi sveti hiži, koja terpela jesu do leta 1286ga. Kajti pak Bog vsamogući je Bog mira, i složnosti, koji jošće vu starom zakonu ne hotel, imati od Davida nemirnoga, i kerv prolevajučega, akoprem drugač svetoga, i sebi povolnoga zezidanu Cirkvu onu Jeruzalemsku; nego od Salamona sina njegovoga mirnoga. Zato ono vreme gda se je podignul Otokar kralj češki proti Rudolfu zebrenomu cesaru, vu kojem taboru z-jedne, i druge strane vsa nemska, koratanska, štajerska, kranjska, i vugerska zemlja vu oružju je prebiva-

la, k-tomu Benečani tulikaj Genuenci, i Pisani; Francuzi, i Ciciliani; Aragonenci, i Neapolitanci tabor med sobum vojuvali jesu; da je vse kerščanstvo skoro zmučeno prebivalo.

Videči veliki sultan da mu vreme služi, silnu spravi vojsku, na skoči vu svetu zemlju, i ves Tirus, Sidon, Tripol, Berit velike varaše je požgal, i porušil; Akaron prez truda vzel, ar su ga ostavili kerščeniki bežeći k-kande Ottoku, gde na morju potonuli jesu; po tulikeh razbojeh, i nevoljah ostanki kerščanski zevsema bili su zegnani iz Sirie, ki nesu vušli, vsi nemilo su poražani, ali nevoljno k-delu do smerti okovani ostali, poganini pako po vsud vu sveti zemlji jesu naseljeni.

Vu tak tužnom vremenu, pokehdob se je zatergavati bilo začelo preštimanje hiže Marianske; po nekuliko dneveh, tojeto leta 1291. deveti dan Rožnjaka, za Miklouša četertoga ovoga imena Rimskoga Pape, ta ista sveta Hiža, z-fundamentumi, z-Anglelskum močjum, i službum z-puknjena, čez boltu velike cirkve iznešena, i iz Galileje prenešena je čez veliku krutozemlje, i morja širinu, najmre više dvadeset stotin mil daleko, i na breg Tersat imenuvani horvatskoga orsaga deržanje, knežije senjske, gde onda mir beše je postavljena. Ovde taki Nebeske milošče iskazuvati, na poštovanje hiže svoje Bog vsamogući začne; ar velika svetlost vu jutro deseti dan Rosnjaka sv. kapelicu obstre, koju videči stanovniki Tersata, ze vseh stran dojdju gledat čudnu novinu ovu; najdu kapelicu, i strahom napunjeni idu nuter, zapaze oltar podignjen, na oltaru raspelo, oberh oltara kip iz cedra B. D. Marie, Jezusa vu rukah deržeći; Premišljavaju, čude se odkud kapela onu noć bi izniknula? Nigdo znati ne mogel; anda pokleknu, i Sv. Bogorodicu vu čudnovitom kipu pozdrave. Potlam po vsud viđeni prihod Sv. kapele nazveščajuči, na berzom vnoği z-glasom ovem genjeni skupa sprave se, doteku; tak da čudo ovo istinsko spoznaju: kak da od Matere Božje, vse milošče pune, razveselenje vu teškočah svojeh primu.

Kajti pak nikakvoga na zidu, nesu videli napiska, zakrito je vsem bilo kakva je ovo kapela, i odkuda je tak čudnovito donešena; doklam ni sama kraljica Nebeska ovu skrovnost očitovala Aleksandru de Georgio plebanušu ono vreme sv. Juraja vu Tersatu z-ovem načinom. Ležal je vu vodenom betegu ves otečen, neprestanjeni postelje svoje cele tri leta čuvar rečeni Aleksander, za zdravje zevsema zdvojen, i od vračitelov ostavljen, koji čujuči glas čudnovite kapelice z-goručum željum želel je videti sv. ovu hižu, ali zbog gingavoče kotrigov prez očiveste smerti pogibeli tamo dojti z-telom ne mogel, kam ga je hotenje peljalo. Da bi ovak zdihaval proti milostivni Neba, i zemlje kraljici, ne tak želejuči zdravje dobiti, kak ovu Blaženu hižu videti; nut vu zorju iskaže se njemu Odičena Gospa Nebeska, z-Angelskim koruši obsterta, vu beleši od snega opravi oblečena; vsu hižu raszveti, i proti betežniku miloserdno gledeč reče: *Neboj se sinko moj, došla jesem zazvana od tebe da ti pomorem. Znaj da hiža vetomadne na kotare vaše donešena, i ona ista, vu koje ja jesem naroda, i odhranjena; vu nji po Angelskom nezveščanju od Duha svetoga jesem priela vsega sveta odkupitela, vu nji reč Telom postala je. Ovu po mojem vnebu vzetju apostoli jesu posvetili, raspelo podigli, a kip moj je od Lukača Evangeliste izmalan. Ova anda hiža tuliko let vu Galileji vu velikom preštimanvanju deržana, z-kajostjum Božjum, komu vsa jesu mogućna, iz Nazareta na vaše strani*

je prenešena. Da pak očivesto svedočanstvo podati budeš mogel, zdrav gore vstani, tvojo zdravje od vseh zdvojeno zadovoljno ovu posvedoči istinu. Zreče ova kraljica Nebeska, i lepu duhu za sobum ostavljajuči, spred oči izgine ležečega.

Osupnjen Aleksander nad viđenjem ovem, pun vendar veselja: vstane iz postelje, i sebe zdravoga zevsema spozna: vstane iz postelje, i sebe zdravoga zevsema spozna, šetuje taki vu kapelu, gde potlam bi bil ponizno zahvalil za zdravje zadobleno, vučini zezvati ljudstvo, i vu prodečtvu veliki ov kinč Božanski odkuda je donešen obznani, nagovarjajuči vse sažganem serdcem, naj hvalu podadu višnjemu Gosponu, koji tulik dar njim je prikazal. Na koje čudo razglašeno ne listor bližnji Dalmatini, Istrianci, Horvati, nego i dalečni Bošnjaki, Serbni, z-rečjum: ze vseh stran sveta ovu svetu hižu pohajali jesu; milošče vsakojačke dobivajuči. Počinula je ovdi sveta hiža tri leta, i mesec sedem; ali nut znovič skrovnem sudom Božanskem od ovud genjena, z-istum Angelskum močjum leto 1294. deseti dan grudna vu sobotu, zopet prenešena je vu Piczenum Latinske zemlje deržanje, i vu loze Recinetanske položena; kak isti deseti dan grudnja z-Božjum pomočjum videli budemo.

Z-kulikom žalostjum, z-kulikemi suzami oplakali jesu stanovniki mesta Tersatskoga odhajanje ovo? Premisliti bolje moreš, nego ja izpisati; gde i dan današnji već krat zdihavaju govoreći: *Revertere ad nos Maria, revertere!* Poverni se k nam Maria poverni! Kojeh tugu, da i kuliko razveseli presvetli grof Mikula Frangepan, na spomenek tulikoga čuda, zverhu ostavljenoga sleda sv. kapele, spodobnu na onom mestu vučini podiči Cirkvicu, kamo potlam Urban peti ovoga imena Papa, da potaži bolje žalost Horvatov, drugi kip B. D. Marie od sv. Lukača malan pošalje, koji i dan današnji na oltaru poštuje se, i vnođe milošče Mati Miloserdnosti ondi izkazuje. Clement papa Jedinajsti leto 1709. dopustil je da vsa Biskupia senjska z-kupčinum redovničkum, na deseti dan Rosnjaka mole oficium, i sv. Mašu služe od prenašanja slavne hiže iz Nazareta vu Tersat.

Ako prem pak ona istinska hiža Božja, i Maria odonud je prenešena z rukami Angelskemi: vendar vu ovi novi vu imenu pravdene zezidane, kakti i po vnođeh drugeh vu imenu spodobnem podigneneh kapelah, miloserdni Bog po prošnji Matere svoje, vnođe izkazuje, i darežljivo deli milošče. Ah istinsko raserdi se već krat proti grešnikom pravični grehov fantitel, i nut za vučinjenum procesium k-cirkvi takovi B. D. Marie, po prošnji Marianski, k-mestu pravičnu serditost svoju odhitava, i milostiven postaje. Zapre se nebo, vsa od pripekajučega sunca sehnu, i suše se? Ako oprosimo Mariu sejdome vetri, oblaki, vugodna godinica, pokorna njoj jesu. Zakrije se z-oblaki nebo, grozi se z-tučum, ztrelami? Ah ako se Maria zazava, taki za pretiranemi oblaki vedreno postaje. Pogible gdo na morju, i vodah: sim tam hitaju slapi? ako oberne se k-pravi zvezdi morskij; nut potihne voda prez mermranja, i šum na zapoved Marie, i pogibel prestaje. Je gdo vu teški vuzi železjem okovan, i obteršen, nut na zapoved kraljice naše Marie, kakti mehki vosk železje terga se. Leži gdo vu zdvojenom betegu, da ga vre smertni pot pobija? Nut kmestu na molbu Gospe, naše Marie, življenje, i preželno zdravje k njemu se povrača. Tuguje gdo vu nevoljah plavajuči? ah ako listor

zagleda z-očima svojemi kip, milostivne Majke Marie; vsa tuga prehaja. Nadospeju nepriatel, ali tolvaji: strašne zavdadu rane, od kojeh budeti vu grob opasti? Ah na prošnju Marie pred sinom svojem Jezušem žitka, i smerti Gosponom vzeti k-mestu zaceleju. Ako isti pozoj peklen-ski, največši človečanskoga naroda nepriatel, po nočnih strašilah nas plaši, želejuči dušice z-kervjum Kristuša odkuplene na greh dopeljati, i prekaniti? taki za čujenem slatkem imenom Marie, vsa ostavišči pobe-gne: opade gdo z visokoga da si glavu vterči more? ah za zazvanum vseh miloščih Materjum Marium, cel ostaje; ar ona podeva ruku svoju. Z-rečjum vsa i slednja Bog hoče imati da primemo po Mariji.

Nigdar ne bi bilo konca, dabi hotel vse milošče Marianske napervo postaviti, nekoje samo ovde pri Tersatskom kipu izkazane, pri kape-li potlam zezidani, koja listor pelda je perve posluhnemo. Leto 1527. kada kervoločni turčin Klisu kerščanski Varaš bi bil podselski, nekoji imenom Baccotta nesmerne rugote Turčin, kakti drugi Goliat, zespotaval je šerege kerščanske, zezavajuči jednoga zmed njih naj se s-njim po-bije. Kaj čujuči verle jakosti junak Mihalj Perišević, vučini zagovor k-milostivni Mariji na Tersatu poštuvasi, obečajuči ako oblada nepriatela, i oslobodi kerščenike, jeden dupler svoje velikoče da hoče podati. Anda izide đederno na majdan, i nut najsrečneše povali na zemlju nepriatela i glavu mu odseče; ovak sebi ime viteško, a Varašu zadobi oslobodenje: ar vojuvala je za njega Maria, koja *Terribilis est castrorum acies ordi-nata*. Strašna je kakti red ljute vojske na harcuvanje gotove. Prikladno govori Ricardus: potens est Maria ad protegendum: unde ipsi secure dicere potest servus ejus illud Job. 17. pone me juxta te, et cujusvis manus pugnet contra me. Mogućna je Maria obraniti, otkuda njoj slo-bodno reči more verni nje sluga reči one Joba: *postavi me poley sebe, i vsakoga ruka naj vojuje slobodno proti meni*.

Leto 1614. deveti dan sečna brodar kruto skozniv imenom Mikula, prime vu Barku putnike nekoje, na mirovno za onda morje, putuju, brode se; ali nut začnu slapi brege napravljati, barku gore, i dole hitati, zaljevati, z-rečjum: vu glubinu porivati: vsi prestrašeni, jedinu smert na vrates gledali jesu. Da vendar nekoji potopu vujdu vu malu ladjicu skoče; ali na nesreću svoju; ar morje zdižuč ladju vse vu glubinu zesip-le. Vsi anda z-poniznem serdcem Mariu na pomoč zazovu, kakti pos-leđnje vbegališče vtoplajučeh. I nut taki Maria nje posluhne, i pomore; ar isti vutopljeni z-ladjum razterganum na suho srečno doplavali jesu. Ah istinsko *Maria interpretatur Mare, quia sicut nullus valet exprimere. Maria tolnači se more, ar kak goder nigdo ne more kaple morja pre-broit: tak milosrdnost Marie nigdo ne more raztolnačiti*.

Čudnovita je i pomoč ona Marianska, koju svedoči tablica vu cirkvi Tersački obešana. Stanovita žena da bi vu snu klubokom počivala, na-dojde znevarce nekoj ničemurni razbojnik z-golem mečom, proti njoj se postavi, dosti smertneh zavda vudarcev, i na pol živu vu kervi plavajuču ostavi; tekli su povsud iz presečenih žil kervni potoki, i ona k-smerti najbližnja, zadnji življenja hip plačuč, i trepečuč je čakala: nikoga ne bilo, koji vu tulikeh nevoljah bi mogel bil pomoč podati; ali zmisliti. Anda k-milostivni Majki Mariji, koja jezero načinov pomaganja ima, skrušenem serdcem vteče se, nju na pomoč zazove, i taki posluhnjena postane; ar kerv iz presečenih žil prestane teči, zarastu se k-mestu rane:

a ona zdrava, i friška gore vstane. Pravo kriči sv. German: *O Domina nostra! Etsi corpus tuum dormiat, cor tamen tuum vigilat --- non dor-mitabit, neque dormiet, custodiens nos oculus tuus. O Gospa naša! ako prem telo tvoje počiva*; reči ja morem: ako prem Hiža tvoja pri nas ne prebiva, serce tvoje vendar skoznuje, ne bude dremalo niti spavalo kô nas obuva oko tvoje.

Porečeš morebiti: ne ovdi Kapele one istinske s tulikemi miloščami nakinčene; zaman anda bude pobožnost moja? Jaj! Vkanjuješ se! Znaj pri vsakom samo kipiču Marianskom, velike milošče zadobiti moreš. Posluhni ovu istinu. Leto 1689. 23. dan svečna prigodenu. Knez Ivan Peter Corsi vu Reki sv. Vida na smertnu dospe postelju, bolje mertvomu neg živomu spodoben, čakal je zadnje duše zdehnenje. Plaču dečica dr-agoga otca, narekuje tovarušica, već od nikuda na svetu ne se bilo na-djati i kakve pomoči. Ništarmanje znajuči dobro Ivan: da nikaj ni Majki Mariji nemoguče, oprost i z-bleđemi, i hmirajučemi vusti blagoslovni, i iz stene viseči kipič B. D. Marie Tersatske; zažgano zdehne proti D. Mariji, i kipič pobožno kušne. Nut čudo! On čas, on hip objače se kotri-gi, smertna odide pogibel, i Ivan zdrav gore vstane, na čudo, radost, i veselje družine svoje. Na zahvalnost pako tulikoga radi čuda, tablicu sam na Tersat donese. Ah ako kipiča poštuvanje to jest vučinilo, kaj se ifal ne budeš pri kapeli na hvalu Marie podignjeni zadobiti? Nagovarja te sam sveti Tomaš Angelski navučitel: *In omni periculo potes salutem obtinere ab ipsa Virgine gloriosa --- et ideo dicit ipsa cum Ecclesia et Ecclesiast. 24. In me omnis spes vita et virtutis. Vu vsi pogibeli moreš zdravje zadobiti od iste device odičene, i zato kriči: nam svetum Mater-jum Cirkvum, i mudrem sirakom: vu meni je vse ufanje žitka, i kreposti*.

Ovo je pervo čudnovito prenašanje sv. Hiže Marianske, k-koteroj kajti mi dalečni bliže dojt ne moremo, ovdi po nagovarjanju sv. Bernarda: *Amplectamur Maria vestigia, et devotissima supplicatione bea-tis illius pedibus provolvamur. Teneamus eam, nec dimittamus, donec benedixerit nobis, potens enim est. Obimlemo slede Marianske, i z-naj glubšum pobosnoztjum k-blaženem nje nogam pokleknemo. Deržemo nju: niti je nepuštemo dokle nam ne blagoslovi; ar je mogućna. Ti pako o odičena miloserdnosti Mati Maria! Koja iz blaženoga dike tvoje Tronuša ne prestaješ za sluge, i služice tvoje na ovom čalarnom svetu tugujuče, pri sinu tvojem, Gosponu našem, kakti prava zagovornica zdravja, i zveličenja našega opravljati, i one tvoje divojačke persi, koje je sesnul njemu kazati. Ali iz poniznem serdcem tebi hvalimo: da z-miloserdne-mi, i krotkemi očima na nas pogleđaš; da pače i vu vnogeth kipeh tvo-jeh čudnoviteh z nami ufano prebivaš, i nam nevrednem, i zaveršenem zemle červekom milošče iskazuješ. Primi anda skrušena serdca, i dobra hotenja naša; ter nas za verne sluge, i služice tvoje, ovdi i vu nebesah zapiši, Amen."*

Postojanje i Glavinićevog *Cvita svetih* i Gašparotijevog *Cveta sve-teh* u Gradskoj knjižnici u Zagrebu omogućuje istraživaču raznolika i komparativna istraživanja. Kako je Glavinićev *Cvit svetih* napisan na hrvatskom čakavskom književnom jeziku, a Gašparotijev *Cvet sveteh* na kajkavskom književnom jeziku, zanimljiva može biti usporedba

značenja pojedinih riječi, koje se jednako pišu i u čakavskom i u kajkavskom književnom jeziku. Tako je zanimljivo, da i Glavinić i Gašparoti za Svetu Kuću Loretsku upotrebljavaju isti izraz "Sveta Hiža Lauretanska", pa vrijedi istražiti kakvo značenje ima riječ *hiža*, koja postoji i u čakavskom i u kajkavskom književnom jeziku, u tekstovima dvojice autora o prijenosu Svete Kućice iz Nazareta u Trsat.

Franjo Glavinić samo u naslovu piše sv. Hiža Lauretanska, dok u tekstu šest puta spominje riječ *hiža*:

- sveta ona hiža od Nazareta
- hižica
- hiža (dva puta)
- S. ona hiža
- hiža sveta

Glavinić bilježi sljedeće temeljne značajke hiže nazaretske – to je hiža:

- u koj nikada Divica Maria narodi se,
- porojena odhrani se
- odhranjena od Angela bi navišćena
- po Duhu svetomu sina začē Božjega, ne hti da u rukah ostane poganskih
- bi položena u knežiju Modrušku, pol milje latinske daleko od mora Andreanskoga, blizu grada, ili mista Rike, na jedno berdo u misto imenovano Tarsat

Kako je Franjo Glavinić bio provincijal, gvardijan i redovnik na Trsatu više desetljeća, kao i čuvar svetišta Majke Božje Trsatske, on piše o mjestu gdje je bila "hiža od Nazareta" kao svjedok, kao sudionik događanja u svetištu, kao graditelj svetišta i kao redovnik koji voli grad Rijeku, pa piše kako je Rijeka mjesto "slatkimi vodami okruženo". Glavinić ne propušta napomenuti kako je bio u procesiji kojom su se Riječani zahvaljivali Majci Božjoj Trsatskoj jer ih je oslobodila od pošasti kuge – "bismo i mi tada ondika", piše Glavinić.

Tekst pavlina Hilariona Gašparotija *Od prenašanja sv. Hiže Lauretanske iz Nazareta vu Tersat* znatno je opsežniji od Glavinićevog pa u njemu nalazimo čak 26 puta riječ *hiža*, i to na sljedeće načine:

- Hižica Nazarenska
- Sv. hiža Nazarenska (Nazaretanska) – tri puta
- Hiža aldova
- Hiža Božja
- Sv. hiža – sedam puta

- Hiža – sedam puta
- Poštuvana hižica
- Marianska hiža – tri puta
- Blažena hiža
- Slavna hiža

Gašparoti piše kako je Trsat Kanaan, *hiža* da je *cirkva*, a *Hižica nazarenska* bila je sveti dom jer:

- vu ove hiže staroga zakona otci, patriarki, i proroki stanovali jesu
- vu nji su najsveteši roditeli Marie Joakim i Ana iz židovske zemlje zbog taborov pobegli
- u njoj Sv. Ana po Gabriela nasvešćenju za dvadesetemi letmi neplodnosti je čudnovito priela, i zanosila B. D. Mariu; nju porodila, i trojletnu odhranila
- ovdi Joakim, i Ana vu naručaj Abrahama prijeti, žitek dokončali jesu
- D. Maria z-svetem Jozefom zaručnikom svojem iz Cirkve dojduča je stanovala
- D. Maria od Angela pozdravljena
- Jedinoga sina Božjega po kreposti Duha sv. vu vutrobu je prijela
- Sin Božji vu hiži ovi človekom je postal
- Ovdi sv. Jozefa angel je vu snu zburkanoga podvučil, *Joseph fili David noli timere accipere Mariam Conjegem tuam*
- I da bi iz Egiptuma pak v Nazaret povernul se, isti Nebeski posel je opomenul rekuči *Surge et accipe Puerum et Matrem eus, et vade in tertam Israel*
- Ovdi Jozef potlam bi dosta dugo vremena Jezušu i Marie najverneše služil, med naručaji njihovemi dušu svoju je spustil
- Vu nji sam JEZUŠ Kristuš pokoren je bil Mariji, i Jozefu; ovdi je posluval z rukami, jel, spal, nju zmetal, i Otca Nebeskoga molil; doklam zadnič prošćenje vsem si od D. Marie vre vdovice, odišel je z-vučeniki sv. nazvešćat Evangelium
- Ovdeka Gospa vsega sveta Maria, sinu svojemu kakti dekla je dvorila

Hiža je "ves svet" Božji, piše Gašparoti, pa navodi redom što sve podrazumijeva pod *svetom hižom*:

- Sv. hiža = zemeljski raj
- Sv. hiža = Gora Sionska
- Sv. hiža = Cirkva Salamonska
- Sv. hiža = štala Betlehemska

Sv. hiža = Gora Taborska
Sv. hiža = Gora Olivetanska
Sv. hiža = presveti grob
Sv. hiža = hiža Božja i vrata Nebeska
Sv. hiža = drugo zemeljsko Nebo

O Hiži Nazarenskoj i apostolima Gašparoti je zapisao:

- Hiža Nazaretanska su apostoli za cirkvu odebrali, koju i tak Kristuš s prebivanjem svojem, Matere Marie je posvetil, i vu nji molitve svoje Otcu Nebeskomu skupa z Devicum Marium Majkom svojum je alduval.
- po zastupljenju Kristuševom od hercega apostolskoga Petra, z-drugemi apostoli, taki je na cirkvicu obernjena, vu koje su oltar kamenati podigli, na njega raspelo, i kip B. D. Marie malan postavili
- ovdí prvi sv. Peter je svetu Mašu služil, i druge verne kerščenike pričేశčal.
- B. D. Maria vu ovi iz ruk sv. Januša, presveto telo sina svojega Jezušá vu oltarskom sakramentumu je prijemala; i zadnjič iz ovoga sveta je preminula.
- kamo potlam iz vsem stran sveta na pobožnost kerščeniki dohajali jesu

Gašparoti je nastojao slušateljima propovijedi što više približiti Hižu Nazarensku, nastojao je da vjernici osjete blizinu Isusovu, Marijinu i Josipovu. Zato Gašparoti piše da se Isus rodio u Hiži Nazarenskoj, da je slušao kao dijete svoju majku Mariju i svoga oca Josipa, da je kao i svaki čovjek radio u hiži, čistio je, da je Josip umro u Hiži Nazarenskoj. Crkvenost Hiže Nazarenske Gašparoti naglašava i prisutnošću apostola u sv. Hiži, u kojoj je sv. Petar služio sv. misu. Da je hiža bila važna u životima hrvatskoga puka, kako kajkavskoga, tako i čakavskoga, znamo iz poznatog tronarječnog latinsko-hrvatskog i hrvatsko-latinskog rječnika *Gazophylacium* (Zagreb, 1740.) pavlina Ivana Belostenca (1593. – 1675.) koji je bio prior u Lepoglavi, dakle u kajkavskom kraju, a zatim u Sveticama, u kraju u kojemu se susreću sva tri naša narječja, a kao kanonski pohoditelj bio je u Istri 1641., zatim je u Istri bio administrator i vikar, te od 1656. do 1659. poglavar istarske redovničke pokrajine. Tako je Belostenec mogao upoznati život Hrvata kajkavca i Hrvata čakavaca u Istri te je mogao primijetiti kako se puk u kajkavskim i čakavskim krajevima odnosi prema riječi **hiža**, što znači za puk **hiža**. U svome rječniku Belostenec je zabilježio što za kajkavce i čakavce znači **hiža**, uz koju se pojavljuju pojmovi:

- Dom
- hiža varaška, ali oršačka, Večnica
- hiža u koje se spi
- hiža za betežnike
- hiža divojačka
- hiža pastirska
- hiža sirotinska, Casa
- hiža za nauk, Museum
- hiža za knjige. Bibliotheca
- hiža nuternja. Conclave
- hiža pod zemljum. Catogenum.
- hiža velika. Hypocaustum
- hiža gola, prazna
- hiža spravna. Domus exornata
- hiža narejena kot Kraljevska
- hiža zdrava
- prez hiže. Edomarius
- hižni tovaruši, zakonski
- hižna družina

Možemo zaključiti, da razlika u načinu pisanju o "nazarenskoj hiži" na Trsatu, kao i Trsatskom svetištu, između Franje Glavinića i Hilariona Gašparotija u "Cvitu svetih", odnosno "Cvetu svetih", proizlazi iz dva uzroka: Glavinić piše hagiografsko djelo za puk, a Gašparoti opsežno propovjedničko djelo, koje sadrži i životopise svetaca, i drugo, Glavinić je kao redovnik živio na Trsatu, a Gašparoti nije. Glavinić je u tekstu mnogo kraći od Gašparotija, a u prikazu svetišta na Trsatu uočljivo je da piše svjedok događanja u svetištu i oko svetišta. Gašparoti piše pak opširnu propovijed u kojoj nastoji značaj Trsatskog svetišta približiti puku tako, da nazaretansku (nazarensku) hižu učini što bližom puku. Stoga on opisuje nazaretansku hižu i nazaretansku svetu obitelj tako da opis života u nazarenskoj hiži slušatelja propovijedi što više podsjeća na život u njegovoj hiži, pa se opisuju i svakodnevni poslovi koje je mladi Isus obavljao u nazarenskoj hiži.

Premda je Gašparoti u propovijedi mnogo više puta spomenuo riječ **hiža** od Glavinića, ipak se može ustanoviti poveznica u odnosu prema značenju riječi **hiža** između dva književnika: i Glavinić i Gašparoti pridaju riječi **hiža** posebno značenje, za obojicu sama riječ **hiža** je sveta riječ jer **hiža** je na prvom mjestu **dom**, koji je svet. Lakše se to uočava u Gašparotija, koji sedam puta upotrebljava izraz "sveta hiža", ali isto tako sedam puta upotrebljava samo riječ "hiža", ali i Glavinić, koji šest puta rjeđe od Gašparotija upotrebljava riječ **hiža**, tri puta toj riječi dodaje atribut "sveta", a tri puta ne, jednom pak piše samo **hižica**. Jedinu razliku koju možemo primijetiti u odnosu prema

značenju riječi **hiža** između dvojice književnika jest ta da Gašparoti tri puta piše atribut **marijanska** uz riječ **hiža**, što nije neobično, budući da je pavlinski red na osobit način štovao Blaženu Djevicu Mariju.

Literatura:

- BRATULIĆ, Josip. "Czvět szvéteh" Hilariona Gašparotija u okviru hrvatske hagiografske enciklopedistike. U: Radovi Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža". Razdio za leksikografiju, enciklopedistiku i informatiku (1991.) – Sv. 1 (1991), str. 95-100
- Franjo Glavinić – hrvatski i istarski rodoljub. U: Kanfanar i kanfanarština : zbornik radova sa znanstvenog skupa povodom 900. obljetnice prvog pisanog spomena Kanfanara. : Kanfanar, 5. listopada 1996. Kanfanar, 1998., str. 107-112.
- Istarske književne teme. Pula, 1987.
- Književno–jezične osobine Glavinićevih djela. U: Zbornik radova o Franji Glaviniću. Zagreb, 1989., str. 109-116.
- FRKIN, Vatroslav; Jurić, Šime. Glavinićeva tiskana djela i rukopisna ostavština u knjižnicama Hrvatske. U: Zbornik radova o Franji Glaviniću. Zagreb, 1989., str. 133-142.
- SEKULIĆ, Ante. Pavlinski prinosi hrvatskoj književnosti. Zagreb, 1997.
- ŠOJAT, Olga. "Cvet sveteh" Hilaronija Gašparotija (1714–1762). U: Croatica : prinosi proučavanju hrvatske književnosti. 15 (1984), sv. 20/21, str. 27-79. Zbornik radova o Franji Glaviniću. Zagreb, 1989.

Sažetak:

Istranin Franjo Glavinić u Gradskoj knjižnici u Zagrebu

Gradska knjižnica u Zagrebu najvrijedniju svoju građu (knjige, rukopisi, časopisi i novine, sitni tisak) drži u Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa, Zbirci Zagrabiensia, Čitaonici novina i časopisa te Zaštićenom fondu. Posebno je vrijedna Zbirka rijetkih knjiga i rukopisa, s 3900 knjiga i 480 rukopisa, a tu je opet među najvrijednijim glagoljski fragment iz Vrbnika (1505–1507). Time Gradska knjižnica čuva narodni identitet i svjedoči o njemu u kontinuitetu od svog postojanja (utemeljena je 1907.). Gradska knjižnica ne predstavlja javnosti vrijednost Zbirke rijetkih knjiga i rukopisa samo putem internetskih stranica Knjižnica Grada Zagreba – Gradske knjižnice: e-kataloga i projekta Digitalizirana zagrebačka baština, nego surađuje s pojedincima i udrugama u predstavljanju knjižnog i rukopisnog blaga knjižnice. Tako je Gradska knjižnica ustupila prof. dr. sc. Darku Žubriniću kopije snimaka glagoljskih rukopisa s otoka Krka, koji se čuvaju u Gradskoj knjižnici, a, osim jednog liturgijskog direktorija, sastoje se od pravnih isprava (glagoljski rukopisi s opisima koje je načinio nekadašnji voditelj Zbirke rijetkih knjiga i rukopisa Marko Orešković mogu se razgledati na internetskoj adresi: <http://www.croatianhistory.net/glagoljica/rara.html>, koju uređuje Darko Žubrinić).

Kako pažljivo zagrebačka Gradska knjižnica gradi svoje zbirke dobro pokazuje briga o nabavci primjeraka knjiga glasovitih hrvatskih pisaca. U *Zborniku radova o Franji Glaviniću*, objavljenom u Zagrebu 1989., Vatroslav Frkin i Šime Jurić bilježe kako Gradska knjižnica u Zagrebu posjeduje dva primjerka drugog izdanja knjige Franje Glavinića *Czvit szvetih* iz 1657., jedan primjerak nije cjelovit, a drugi primjerak sadrži samo fragment od desetak listova Glavinićeve knjige. U međuvremenu je Gradska knjižnica kupila dva cjelovita primjerka Glavinićevog *Czvita szvetih*, i to jedan primjerak drugog izdanja iz 1657. i primjerak trećeg izdanja iz 1702. U radu se opisuju svi primjerci Glavinićevog *Czvita szvetih* u Gradskoj knjižnici. Kako se u Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa nalazi mnogo knjiga tiskanih na hrvatskom kajkavskom književnom jeziku, u radu se navodi kako se kajkavski pisac Hilarion Gašparoti u 2. svesku svoje enciklopedije svetaca *Czvet szveteh* iz 1756., u poglavlju *Od prenašanja sv. Hiže Lauretanske iz Nazareta vu Tersat*, poziva na Franju Glavinića. Rad donosi, u transkibiranom obliku, navedeni Gašparotijev tekst o Majci Božjoj Trsatskoj, kao i tekst Franje Glavinića *Od primešenja s. Hiže Lauretanske iz Nazareta na 10. Maja iz Czvita szvetih*. U radu se uspoređuju Glavinićev tekst o Majci Božjoj Trsatskoj s Gašparotijevim, posebnu pozornost zadržavajući na značenju riječi *hiža*, koju koriste oba autora.

Istranin Franjo
Glavinić u
Gradskoj
knjižnici u
Zagrebu

Summary:

Istrian Franjo Glavinić at the Zagreb City Library

The Zagreb City Library holds its most valuable materials (such as books, manuscripts, magazines and newspapers, small press) in the Collection of Rare Books and Manuscripts, Collection *Zagrabiensia*, Newspaper and Magazine Reading-room, and the Protected Fund. The Collection of Rare Books and Manuscripts is particularly valuable; it includes 3,900 books and 480 manuscripts, the most valuable being the Glagolitic fragment from Vrbnik (1505-1507). The City Library thus preserves its national identity and demonstrates it in continuity from its establishment (founded in 1907). The City Library does not present the value of the Collection of Rare Books and Manuscripts only through the website of the Libraries of the City of Zagreb – City Libraries: e-catalogue and the project entitled "Digitalised Heritage of Zagreb", but it also co-operates with individuals and associations in the presentation of the treasures of the library in the form of books and manuscripts. The City Library presented copies of the recordings of Glagolitic manuscripts from the island of Krk, which are kept in the City Li-

– 211 –

brary, to prof.dr.sc. Darko Žubrinić and, save for a single liturgical directory, they consist mostly of legal documents (the Glagolitic manuscripts with descriptions prepared by the former head of the Collection of Rare Books and Manuscripts, Marko Orešković, are available at the Internet address: <http://www.croatianhistory.net/glagoljica/rara.html>, administered by Darko Žubrinić).

The extent of the care with which Zagreb's City Library builds its collections is evident from the care used in the procurement of copies of books of prominent Croatian writers. In the Collection of Works on Franjo Glavinić, published in Zagreb in 1989, Vatroslav Frkin and Šime Jurić note how the Zagreb City Library owns two copies of the second edition of a book by Franjo Glavinić, *Czvita szvetih*, dating back to 1657, where one copy is not complete, and the other includes only a fragment of ten sheets from Glavinić's book. In the meantime, the City Library purchased two complete copies of Glavinić's *Czvita szvetih*, i.e., one copy of the second edition from 1657 and a copy of the third edition from 1702. The paper describes all copies of Glavinić's *Czvita szvetih* in the City Library. Since the Collection of Rare Books and Manuscripts includes many books published in the Croatian *Kajkavian* literary language, the paper states how in the 2nd volume of his encyclopaedia of saints, *Czvet szveteih*, published in 1756, in the chapter entitled *Od prenašanja sv. Hiže Lauretanszke iz Nazareta vu Tersat*, *Kajkavian* writer Hilarion Gašparoti refers to Franjo Glavinić. The paper includes a transcribed form of Gašparoti's text on Our Lady of Trsat, and a text by Franjo Glavinić *Od prinešenja s. Hiže Lauretanske iz Nazareta na 10. Maja* from *Czvita szvetih*. The paper compares Glavinić's text on Our Lady of Trsat with Gašparoti's text, while special attention is placed on the significance of the word *hiža*, which is used by both authors.

Ivana Sabljak
**Viktor Car Emin
i Drago Gervais –
transformiranje
života Istre u
literarnu stvarnost
(kao sredstvo
ostvarenja
nacionalnih ciljeva)**

Malo je pisaca u novijoj hrvatskoj književnosti koji su bili i osobnim životom i književnim nadahnućem tako čvrsto i neposredno povezani uz svoj rodni kraj, kao što su to bili Viktor Car Emin i Drago Gervais. Sličnosti dvaju pisaca, pjesnika Drage Gervaisa i pripovjedača Viktora Cara Emina vidljive su upravo u njihovim djelima. Obojica su tematski vezani uz rodni kraj, zaokupljeni vitalnim problemima Istre i Primorja. Obojica svjedoče o nemilim događajima koji su zadesili Istru i Hrvatsko primorje poslije I. svjetskog rata. Viktor Car Emin kao književnik i politički djelatnik našao se u situaciji da se morao odreći umjetničkih ambicija pa se prihvatio pragmatičnih zadataka književnosti, koja mora osvijestiti puk i mobilizirati narodni duh. Drago Gervais također stvara svoje prve stihove pod povijesnim utjecajima opisujući događaje koji su otrgnutu Istru snašli poslije I. svjetskog rata talijanskom okupacijom i pripojenjem Italiji. Povijesno ključna godina je 1920. kada je potpisan mirovni sporazum u talijanskom gradu Rapallu između Kraljevine SHS i Italije kojim su bile određene međusobne granice tih država te stvaranje neovisne Slobodne Države Rijeke. Sav teritorij zapadno od Rijeke, Istra sa Cresom i Lošinjem, a bez kotora Kastav, pripao je Italiji, kao i Zadar, te Lasto-

vo i Palagruža. Već na samom početku talijanske vladavine započele su represivne mjere i talijanizacija. Posljedica toga je zatvaranje dijela škola, zabrane, spaljivanja, pustošenja. Do vrhunca dolazi 1923. kada su hrvatski jezik (i slovenski) zabranjeni najprije u upravi, zatim sudstvu, zatvorene su sve hrvatske škole, raspuštena su sva hrvatsko-slovenačka društva, čitaonice, zadruge. Ni ovo nije bilo dovoljno, te započinje talijanizacija hrvatskih imena i prezimena, kao i zabrana hrvatskih tiskovina, uništavanje hrvatskog nacionalnog blaga, kao isklesavanje glagoljskih tragova i glagoljičkih spomenika. Talijani su zadirali i u crkvene obrede zabranom liturgije na hrvatskome jeziku. Sve to ukazuje na konačni ishod svega a taj je da Hrvati masovno iseljavaju prema Zagrebu, ali i drugim zemljama, kao Americi. Prema nekim statistikama u razdoblju 1918. - 1943. iz hrvatskog dijela Istre s otocima Lošinjem i Cresom iselilo je oko 53.000 Hrvata. Među njima i brojni hrvatski književnici, pa i Drago Gervais.

Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943., takozvanim Pazinskim ili Rujanskim odlukama, Istra se sjedinjuje sa Hrvatskom, što potvrđuje i ZAVNOH. U proglašenju "Istarski narode" stoji ključna rečenica da je *Istra hrvatska zemlja i da će hrvatska ostati*.¹ Tada su donesene i odluke o ukidanju talijanskih fašističkih zakona, o promjeni nasilno potalijančenih prezimena, imena i toponima, o otvaranju hrvatskih škola, o hrvatskom jeziku u crkvi i o priznavanju nacionalnih prava talijanskoj manjini u Istri. Možemo reći da su Pazinske odluke označile budućnost Istre i otvorile put prema slobodi.

Sve prethodne nedaće koje su snašle hrvatski narod ipak nisu uspjele iskorijeniti ono najbitnije, a to je nacionalni i kulturni identitet istarskih ljudi. Zahvaljujući pojedincima, piscima, svećenstvu, opstala je svijest o pripadnosti vlastitom identitetu i u onih istarskih Hrvata koji nisu mogli ili nisu htjeli emigrirati. Sve to potvrđuje istinu da se hrvatski narod kao cjelina, pa tako i istarski Hrvati kao regionalni kolektiv, uspio identitetski održati.

Drago Gervais djelovao je u turbulentnom 20. stoljeću, primoran od kraljevsko-talijanskog okupatora na emigraciju. Kao petnaestogodišnjak odlazi iz rodne Opatije i u egzilu ostaje gotovo dvadeset godina. Progonstvo je trajno obilježilo njegovu sudbinu i ostavilo nezbrisiv trag u njegovoj krhkoj umjetničkoj ličnosti. O tome svjedoči

1 "...Svojim vlastitim snagama, ne čekajući da im drugi donesu slobodu, Istrani su ustali, jurmuli na kasarne uhvatili čvrsto oružje u svoje ruke, da njime brane svoje pravo i slobodu. Otvorena su vrata zloglasnih tamnica, i pušteni na slobodu dični sinovi nikad pokorene Istre. Ne ćemo više nikad dozvoliti, da se našom sudbinom drugi poigrava." (Proglas Narodnooslobodilačkog odbora za Istru narodu Istre o priključenju matici zemlji i ujedinjenju s ostalom hrvatskom braćom, Pazin, 13. rujna 1943.)

njegovo pismo Viktoru Caru Eminu u kojem piše: "Divan je osjećaj kad čovjek može opet pisati pisma i to u Opatiju u kojoj nisam bio ravno 19 godina."² U najavi svog posjeta Caru Eminu možemo naslutiti dramatiku ponovnog dolaska nakon dugogodišnjeg egzila: "Ne mogu reći kako mi je kad mislim na taj povratak, pa makar na par dana; poslije toliko godina odsustva. Prosto, zazebe me nešto. Da, možda ću doći na par dana."³

U izbjeglištvu Gervais svjedoči o svim nemilim događajima već svojim prvim čakavskim stihovima koje objavljuje u slovensko-hrvatskom časopisu *Naš glas* koji izlazi u Trstu.

Ovaj časopis stajao je na "širokom nacionalnom programu okupljanja, jačanja i borbenog otpora protiv sve jačeg nadiranja talijanske fašističke politike". (Rojnić, 1959:17.)

Nostalgija za domovinom pak diktirala je one većinom vedre stihove o lokalnom kraju, o istinskim doživljajima i ljudima koji su realno postojali. Gervais stoga bez poteškoća traženja teme piše pjesme u kojima dominira iskreni sentiment, neposrednost kao u pjesmi *Tri kraji*

*Tri su kraji po sele hodili,
kantali,
zvonili
i soldo prosili.
Jako su šešno obučeni bili:
od harti kruni,
bradi od vuni,
brhani beli,
šćapini veli,
plašći zeleni,
a pasi črjeni...*

Čitajući pjesme iz tog razdoblja možemo shvatiti piščevu rečenicu: "Sumnjam da bih ikada napisao koji čakavski stih, da nije bilo emigracije."

Svoju prvu čakavsku pjesmu *Nostalgija* kako sam kaže napisao je "jednog prokleta tužnog jesenskog dana u mračnoj učionici Đačkog doma, Ilica 83, negdje godine 1923." u Zagrebu. Nakon šest godina objavio je pjesničku zbirku *Čakavski stihovi* na nagovor Vladimira Nazora 1929. u Crikvenici. Začetnik moderne čakavske lirike, Nazor, uvelike je pridonio afirmaciji tada mladog pjesničkog talenta Gervaisa sa čijom lirikom ubrzo dolazi do bujanja čakavske poezije. Gervais

2 Pismo Drage Gervaisa Viktoru Caru Eminu, 10. X. 1945. (Iz ostavštine Viktora Cara Emina, Knjižnica i čitaonica *Viktor Car Emin* u Lovranu, omot K16-2.

3 Isto.

je toga bio svjestan pa je u pismu napisao sljedeće: "Nazor se prema meni ponio zaista očinski, da se tako izrazim, divnom pažnjom velikoga i priznatog pjesnika prema novajliji. Sam je vršio korekture, ispitivao naglaske, čak i interpunkcije..." Znakovita je i početna Gervaisova napomena prvom izdanju *Čakavskih stihova* u kojoj kaže: "Ove su pjesme pisane čakavštinom, koja se govori u Liburniji, naročito u Opatiji. To napominjem zato, da ispričam mnoge talijanizme, koji se nalaze u njima, a koji su se tako uvriježili u narodni govor, da ih se ne može, niti smije mimoći."4 Iz ove napomene vidljiva je svjesnost mladog Gervaisa glede jezika kako vlastite književnosti, tako i književnosti općenito, te razumijevanje trenutka i prostora u kojemu se pjesme objavljuju.

S druge strane pak, pisac i publicist rođen u Kraju nedaleko Lovrana, Viktor Car Emin kao pripadnik druge generacije istarskih preporoditelja, istaknuo se prije svega kao borac za nacionalnu ravnopravnost. Kao dijete pomorca, upravo je zbog ovog dodira doživljaj mora ostao najsnažnija njegova stvaralačka preokupacija. Cijeli je svoj život proveo u aktivnoj borbi za afirmaciju Istre i njezino oslobođenje: od austrijske monarhije u čijem je Istra sastavu tijekom I. svjetskog rata, i od talijanske dominacije sve do potkraj II. svjetskog rata. Njegovo literarno stvaralaštvo za njega je bilo moćno sredstvo za popularizaciju vlastitih ideoloških i političkih stavova. Car Emin je u svojim radovima prikazivao složenu i tešku društvenu stvarnost Istre i Primorja. Već kao đak, došavši u riječku sredinu, grad u kojem su dominirali talijanski i mađarski jezik, bio je za nj oličenje odnarođene nacionalne sredine, pa razočaran ubrzo napušta gimnaziju. Izravno i neizravno Car Emin uključio se u borbu za nacionalno i socijalno oslobođenje Istre radeći od 1895. godine na funkciji tajnika Družbe sv. Ćirila i Metoda. U to vrijeme preuzima uredništvo *Narodnog lista* koji se suprotstavljao protunarodnoj aktivnosti u Liburniji, a kasnije uređuje i *Mladog Istranina* i *Mladog Hrvata* koji također imaju značajnu ulogu u borbi protiv odnarođivanja hrvatskog istarskog puka. Kao Gervais i Viktor Car već u svojim prvim crticama pokazuje tematske interese – područje Istre, socijalne i nacionalne probleme, kao i obiteljski život tzv. malih ljudi. Istra je misao vodilja Viktora Cara, a posljednja stranica njegovog ratnog dnevnika *Udesni dani* sažeto dočarava njegovu osobnost i cjelokupno djelo: "Istra! Moja ljubav prema njoj bila je oduvijek iskrena, idealna. I još pojačana neodoljivom čežnjom, što je često prelazila u istinski, fizički bol. Da pokušam iznijeti, što je ta mala, draga zemlja sve značila u mom životu, moglo bi gdje kojemu izgledati nevjerovatno...Možda ne će zvu-

4 Drago Gervais. *Čakavski stihovi*. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1949.

čati odviše neskromno, ako kažem, da je i meni moja mala Istra bila u životu ono, što je za velikog Unamuna bila njegova mala Biskaja!..."5

Iz ovog citata vidljiva je piščeva najuža povezanost s Istrom, s njeznim narodom, s njenom borbom i slobodarskim težnjama, kao i njezinom sudbinom. U svojoj *Autobiografiji* (1949.) Viktor Car govori o neprilikama koje su ga zadesile već u prvim danima školovanja – nacionalna borba koja se u Istri žestoko razmahala, dok je talijanizacija prodirala u sva područja, pa tako i u školstvo. Hrvati u Istri uspijevaju se i ovaj put oduprijeti, ali pomoć sada pristiže i iz drugih dijelova Hrvatske, a veliku je ulogu u svemu imala i Ćirilo-Methodska družba, čiji je tajnik bio Viktor Car. Već kao mlad učitelj Car Emin se posvetio brizi za hrvatsku školu i djecu i upravo će kroz njegovo učiteljevanje iznići teme i motivi za kasnija njegova djela.

U svojim prvim djelima začinjenima romantičarsko-idiličkim elementima Car Emin vrlo realistički, vođen simpatijom prema sredini i ljudima koje opisuje razvija svoju tehniku pisanja. Njegovo prvo tiskano djelo *Bijednici* koje je izlazilo u nastavcima *Naše sloge* svjedoči o događajima iz istarskog seoskog života, gdje došljak, talijanski trgovac upropaštava troje Hrvata. Iako ova pripovijetka nema snažnu strukturu, ona ima snažnu fabulu – onu koja će okupirati stvaralaštvo Viktora Cara, a to je muka istarskog naroda pod snažnom talijanskom okupacijom.

Viktor Car Emin između 1894. i 1990. objavljuje čitav niz crtica i kraćih pripovijesti u kojima se vidi smjer piščeva razvoja. Teme su to narodnog života, nacionalne borbe, sukobi zbog škole, zbog narodnog jezika u crkvi, i mnoge druge koje će ostati dominantna crta u Carevu književnom stvaranju.

Pripovijesti koje slikaju istarsku narodnu i društvenu sredinu pokazuju Carevo pripovjedačko umijeće koje brusi postupno, kao promatrač ljudi i okoline i kao pisac u obradi radnje i karakterizaciji likova. Ponajprije crta školsku djecu, zatim seoske likove: župnika, zvonara, bivšeg pomorca ili običnog ribara, kao i doseljenog trgovca, odnarođenog gostioničara, sve dakle likove iz njegove svakodnevice, kao i Gervais u svojim pjesmama. U pripovijetki *Sličica iz Istre* riječ je o seoskom dječaku kojeg otac prisilno šalje u talijansku školu u grad, bez obzira razumjelo to njegovo dijete ili ne, jer od njega želi "gospodina". S druge strane tu je pastir Mići, koji jedne večeri skida talijanski natpis na raskršću izvan sela, te ga zbog toga odvede u zatvor. Ova slikovita pripovijetka i danas je aktualna ali samo u drugom kontekstu – očuvanja nacionalnog identiteta u općoj globalizaciji.

Jednostavnim pripovijedanjem u priči *Budakova želja* Car Emin

5 Viktor Car Emin. *Udesni dani*. Zapis. Dnevnik. Članci i feljtoni. Zora: Zagreb, 1951.

uspio je postići dramsku napetost koja raste iz retka u redak. Glavni lik je snažno ocrtani istarski seljak koji odlazi kupiti na dražbi zemlju propalog plemića koju godinama obrađuje kao napoličar. U priči je vidljiv bunt protiv stranca koji otima "malom čovjeku" ono za što je vezan i za što se grčevito bori, a to je njegova zemlja.

"... – Tvoja je!

– Moja! – kliktaše on ushićeno ostavši sam, a ona ga dva sloga golicala u grlu, u srcu, u mozgu.

Odjednom se počuti lagan kao pero i kao amen zaleti se do na kraj vrta, pa uokolo, unakrst – na sve strane. Uneke zastade kraj one napola uvele masline, ovije joj rukom najnižu granu govoreći kao da je grli:

– Podignut ću ja tebe!..."⁶

Pojavom romana *Pusto ognjište* koji nastaje na tragu Kumičićevih istarskih romana (1900.) započinje pravi književni uspon i afirmacija Viktora Cara Emina. On u ovom romanu potiče aktualnu društvenu temu iz istarskog zavičaja: propadanje poštenog hrvatskog vlasnika jedrenjaka u konkurenciji sa stranim parobrodima, koji je u fokusu prvog dijela romana, dok se u drugom on pomiče prema Bartolovoj kćerki Mimici koju napušta zaručnik Talijan, a ona zbog patrijarhalne sredine u kojoj živi i u kojoj je odgajana ne može prihvatiti prošnju poštenog domaćeg mladića, pa na kraju u nezadovoljstvu i umire. Nakon smrti žene, nekada častan i imućan vlasnik i kapetan jedrenjaka otiskuje se ponovno na more ali sada kao treći časnik na tuđoj lađi. Car Emin ovim je romanom slikovito dočarao ono što se povijesno dešavalo, rodni kraj je opustošen, na domaćim ognjištima vatra je ugašena, a od ljudske sreće ostao je samo pepeo...

U drugim svojim romanima Car Emin dopunjuje katalog aktulanih socijalnih tema Istre u doba burnih društvenih promjena – nadmetanja starog i novog, propadanje hrvatskog puka koji se pod najezdom stranaca olako predaje i povlači sa svojih ognjišta, postaje siromašan i propada.

Djelo koje stoji nekako zasebno u odnosu prema ostalima, posebice po svom motivu, dramu *Zimsko sunce* Matica hrvatska u Zagrebu objavila je 1903. Drama nastala iz piščevih izrazito nacionalnih pobuda, temelji se na odnosu Hrvata i talijansko-talijanaškoga sloja u Lovranu, te političkim izborima oko kojih se sukobljavaju dvije suprotstavljene strane. S glavnom temom odnarođivanja, pretenzijom Talijana za našim teritorijem, buđenjem nacionalne svijesti i očuva-

6 Viktor Car Emin. *Budakova želja*, cit. po: Viktor Car Emin, Djela I., Zora, Zagreb, 1956.

njem hrvatstva, drama je bila vrlo dobro prihvaćena od zagrebačke publike koja je u njoj prepoznala politički i nacionalni credo i mogla se poistovjetiti i s otporom mađarizaciji. O uspjehu ove drame svjedoči i pismo Stjepana Miletića: "Što se Vašeg zagrebačkog triumfa – jer kako da ga drugačije okrstimo – tiče, držim, da ga je u svakom smjeru i pjesnik i rodoljub Car obilno zaslužilo, a što me je osobito usrećilo, bilo je to, što je nakon Iliraca Vama, jedino Vama, čistoćom svoje poezije, iskrenošću svojega rodoljublja te plemenitošću svoje tendencije uspjelo i u mrtvim srcima naših ljudi iznova podjariti svetu vatru rodoljublja. To nije samo književnički uspjeh, to je dakle i veliki rodoljubni čin i stoga Vam stoput: slava i dika!"⁷

O životu istarskih Hrvata pisali su Rikard Katalinić Jeretov, Eugen Kumičić, Vladimir Nazor i drugi, no nitko nije u tolikoj širini prikazao Istru kao Viktor Car Emin. Stoga možemo reći da su se Istra i Primorje pretvorili u lajtmotiv njegova cjelokupnog književnog opusa.

S druge strane, Drago Gervais već u svojoj prvoj zbirci pjesama daje naslutiti teme koje će ga zaokupiti, a to je kao i kod Cara Emina, slikovit svijet rodnoga primorskoga gradića. Gervasiove pjesme o uskim uličicama i njihovim živahnim stanovnicima prožete su obiljem humora, s neobičnim smislom za kolorit i ritam. Te vedre lirske minijature pisane liburnijskom čakavicom bogate su deminutivima, čime je pjesnik postigao dojam prisnosti, nježnosti, topline. Iako u njegovim pjesmama ima pejzaža, ipak je skloniji opisivanju lika, tzv. malog čovjeka u različitim životnim situacijama. Najbolji primjer je pjesma *Sunce* u kojoj Gervais opisuje kupanje težaka, starog Žvaneta, nonu Tonku, te lijepu Jele s djetetom u kolijevci:

*Petešić je vajer skočil,
zakukurikal:
– Sunce, sunce, dan prihaja,
ja san se već stal.*

*Težaki su se zbudili,
do vodi su šli,
i na vode su se prali
do pasa goli.*

*Stari Žvane po dvorišće
sve j'neš pohajal,
i danaska kako vavek
na neš brontulal...*

7 Viktor Car Emin. *Iz mog života*, RAD JAZU, knj. 301, Zagreb, 1954.

Viktor Car
Emin i Drago
Gervais –
transformiranje
života Istre
u literarnu
stvarnost
(kao sredstvo
ostvarenja
nacionalnih
ciljeva)

– 219 –

Glas priznatog pjesnika kako u svojoj čakavskoj sredini, tako i izvan čakavskog jezičnog kruga stekao je Gervais svojom drugom zbirkom kojoj je obol dao Vladimir Nazor, ali i uvrštavanjem njegove poezije u *Antologiju nove čakavske lirike* u koju je uz bok Ujeviću, Nazoru, Baloti, Ljubiću stao i Gervais. Čitatelji su tako prepoznali svu draž Gervaisove poezije, a ona se najbolje vidi u jednostavnosti, prirodnosti i neposrednosti izričaja ovog pjesnika. Gervais je uspio s malo riječi dočarati sliku istarskog kraja s njezinim karakterističnim ljudima koji osim dobrotom odišu i žilavom izdržljivošću i snagom u nemiljoj situaciji u kojoj se nalaze. U tim pjesmama Gervais je s mnogo promatračkog dara, preciznim slikarskim okom opisao svaki detalj, svaku naviku i raspoloženje. Nešto drugačijeg pjesnika primjetio je Ivan Goran Kovačić, pišući o njegovoj poeziji povodom izlaska njegove zbirke 1940. godine. Kovačiću se Gervaisov izričaj u deminutivima, kao neko slatko tepanje, pričinjalo uvijek jecanjem za nečim što nepovratno umire, pa je napisao: "Čitav je ovaj minijturni svijet natopljen čemerom i gorčinom. Vidljivo je to iz minijatura u kojima je Gervais izrazio i težinu života koji je snašao Istru nakon I. svjetskog rata." Ova crta provlači se i kasnije kroz njegovo djelo u pjesmama u kojima je u sudbinama nekih svojih likova iskreno dao isječke iz teške socijalne i nacionalne stvarnosti Istre. Pjesnik je opjevao i tragiku onih koji su pod novim prilikama morali napustiti svoj kraj, dom i krenuti u novi svijet. O tome najbolje svjedoči iseljenička elegija *Bog, domovina*

*Bog, domovina.
Gren kruha po belen svete iskat,
zač su ovde mi ga zeli,
i gren pravicu po svete iskat,
zač su ovde mi ju zeli.*

*Bog domovina.
V noći kako tat te moran pustit,
po šumicah moran bežat,
te za vaveki moran pustit,
va tujoj zemje ću ležat...*

O teškoj sudbini onih koji su ostali na svom ognjištu Gervais progovara u pjesmi *Pul ognjišća* u kojoj i ognjište i "bukaleta" što ide od ruke do ruke i sama Žvanka koja pazi *da se oganj posensega ne pogasi* podsjeća na Balotino pjesništvo. Te čakavske pjesme "tužice" po svojoj građi kao i po intonaciji, atmosferi koja ih obavija, po laganim, ozbiljnom ritmu predstavljaju značajan dio u Gervaisovom lirskom opusu. One svjedoče o tragediji Istre, o teškoj sudbini, o naci-

onalnom i socijalnom ropstvu istarskih Hrvata, ukratko težini života. Problem slobode otvara se kao Gervaisova temeljna preokupacija: s jedne strane to je problem osjećaja odvojenosti od rodnoga kraja, a sa druge ona emocionalna opterećenost. Sve to rađa problem slobode čovjeka kao egzistencijalnog bića na razini koja prevladava granice zavičajnosti.

Istra svojom burnom i tegobnom poviješću s jedne strane i ljupkošću pejzažne zavičajnosti i čakavštine s druge strane, svakako je izazovna i privlačna tema šireg kruga umjetnika, ali smo se koncentrirali na ova dva najizrazitija predstavnika – Viktora Cara Emina i Dragu Gervaisa. Jedan svojom prozom, drugi svojom poezijom sveobuhvatili su Istru i to kroz teme vezane za rodni kraj i tzv. malog čovjeka: zemljoradnik, učitelj, svećenik, pomorac, učenik,... i njihovog svakodnevnog života. Ono najvrijednije kod obojice jest jezik, i to u svoj svojoj punini i toplini čakavski izraz kojim su sačuvali kulturnu stvarnost svoga doba, istinitost povijesnog trenutka u najneposrednijem obliku.

Danas prelistavajući književne opuse Cara Emina i Gervaisa svjesni smo njihovog artističkog djelovanja, usprkos tematskoj vezanosti usko uz rodni kraj Istre i Primorja, bez opasnosti da su značajni samo za lokalnu sredinu. Tema odnarođivanja kao vitalna problematika ne samo Istre i Primorja nego i cijelog hrvatskog prostora s jednakom se pažnjom može čitati i proživljavati danas, što Viktora Cara Emina i Dragu Gervaisa svrstava među istinske pučke tribune. Oni svojom pričom, romanom, zapisom, i pjesmom, muku kao oblik nacionalnog usuda psihološki transformiraju iz političkog u književni život, kako bi ju naglasili svojom moralnom energijom i doveli do socijalnih i političkih rješenja.

Književnost hrvatskih pisaca iz Istre, uvijek je mogla biti i bila je jasan i čvrst argument pripadnosti i identiteta ljudi za koje je napisana, i kraja u kojemu je ili za koji je u prvome redu nastala.

Literatura:

- Pismo Drage Gervaisa Viktoru Caru Eminu, 10. X. 1945. (Iz ostavštine Viktora Cara Emina, Knjižnica i čitaonica *Viktor Car Emin* u Lovranu, omot K16-2. *Čakavski stihovi*. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1949.
- Istarski kanat*, čakavske pjesme. Državno izdavačko poduzeće Hrvatske. Zagreb, 1951.
- CAR EMIN, Viktor. *Udesni dani*. Zapisi. Dnevnik. Članci i feljtoni. Zora. Zagreb, 1951.
- Iz mog života*, RAD JAZU, knj. 301, Zagreb, 1954.
- Djela*. Knjiga I [Sadržaj: Ante Rojnić: *Viktor Car Emin*; Vice Zaninović: *Bibliografija radova Viktora Cara Emina*; *Zimsko sunce*; *Iza plime*; *Novele (Starci; Budakova želja; Juranova prijetnja; Slijepi prozor; Mali od foguna; Na grebenu)*; A. R.: *Napomena; Manje poznate riječi i izrazi*. Uredio Ante Rojnić]. Zora. Zagreb, 1956.
- Djela*. Knjiga II [Sadržaj: *Danuncijada; Članci i zapisi; Autobiografija*; A. R.:

Napomene uz ovo izdanje. Manje poznate riječi i izrazi. Indeks imena. Uredio Ante Rojnić. Zora, Zagreb, 1956.
Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 105. Pavić, Balota, Ljubić, Gervais (Izabrana djela), Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1973.
VAUPOTIĆ, Miroslav. *Hrvatska proza između dva rata.* (Portreti i strujanja.) Kolo, br. 4. Zagreb, 1964.
MILANJA, Cvjetko. *Hrvatsko pjesništvo 1900.–1950. Novosimbolizam. Dijalektalno pjesništvo.* Jerkić tiskara, Zagreb, 2008.

Sažetak:

Viktor Car Emin i Drago Gervais – transformiranje života Istre u literarnu stvarnost (kao sredstvo ostvarenja nacionalnih ciljeva)

Prozno djelo Viktora Cara Emina i poeziju Drage Gervaisa čvrsto povezuje i određuje zajednički rodni kraj i djelovanje u njemu.

Istra i Primorje snažna su im stvaralačka preokupacija s posebnim domoljubnim senzibilitetom za malog čovjeka Hrvata koji se našao u povijesnim sudbinama pod tuđinskom vlašću.

Stalna borba protiv odnarođivanja hrvatskog puka u Istri vodila se i profesionalnim angažmanom – Viktor Car Emin bio je profesionalni tajnik Društva Svetog Ćirila i Metoda, te uređivao brojne listove i časopise, ističemo *Mladog Istranina* i *Mladog Hrvata*. Drago Gervais pak objavljuje svoje stihove u veoma teškim povijesno – političkim okolnostima, jer zbog talijanske okupacije živi s obitelji u izbjeglištvu, daleko od opjevane mu Istre.

Sva ta osobna tragedija, nacionalno i socijalno ropstvo istarskih Hrvata, emigracija, progoni i ugnjetavanja, građa je ovih dvaju autora i doslovno muka Istre koja im je cjeloživotno stvaralačko nadahnuće.

Ključne riječi: poezija Drage Gervaisa; proza Viktora Cara Emina; Istra i Primorje; odnarođivanje Hrvata; jezik kao identitet

Summary:

Viktor Car Emin and Drago Gervais – Transforming the Life of Istria into Literary Reality (as a means of achieving national goals)

The prose of Viktor Car Emin and the poetry of Drago Gervais are strongly connected and defined by their shared native land and their activity in it.

Istria and Primorje presented a strong creative interest for them and they shared special patriotic sensibility for small Croatian man forced to live under foreign rule.

The constant fight against the alienation of Croats in Istria was also waged through professional activities: Viktor Car Emin was a professional secretary of the Society of Saints Cyril and Methodius, and he was also editor in many newspapers and magazines, such as *Mladi Istranin* and *Mladi Hrvat*. Drago Gervais publishes his verses under very difficult historical and political circumstances because he and his family are refugees as the result of the Italian occupation, far away from his beloved Istria.

The personal tragedy, the national and social servitude of Istrian Croats, the emigration, persecution and abuse are the material of the two authors and literally the agony of Istria, their lifelong inspiration.

Keywords: poetry of Drago Gervais; prose of Viktor Car Emin; Istria and Primorje; alienation of Croats; language as identity

Viktor Car Emin i Drago Gervais – transformiranje života Istre u literarnu stvarnost (kao sredstvo ostvarenja nacionalnih ciljeva)

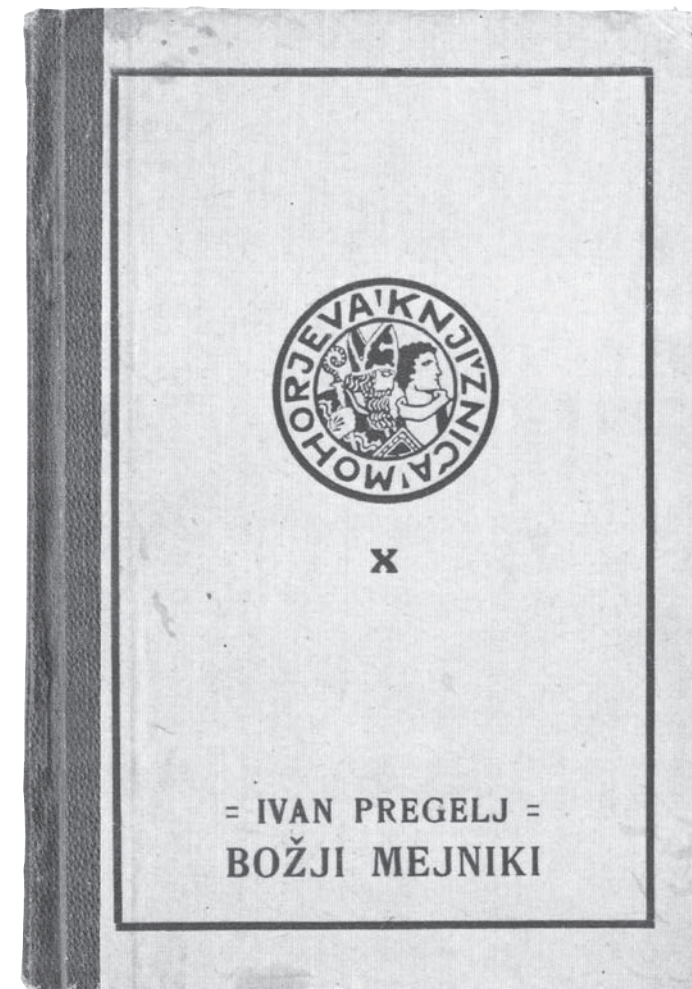
– 223 –

Josip Bratulić

Dva istarska vremena prošla i jedna svećenička žrtva – blaženi Miroslav Bulešić

Ivan Pregelj, slovenski pjesnik, pripovjedač, romanopisac, dramatičar i književni kritičar, rođen je 27. listopada 1883. u selu Sveta Lucija kod Mosta na Soči, blizu Tolmina (talijanski: Tolmezzo). Gimnaziju je pohađao u Gorici. Nakon završene gimnazije upisao je bogosloviju u istom gradu, ali je taj studij napustio nakon tri mjeseca. U Gorici su bogoslovni studij završili i mnogi svećenici iz Istre i Kvarnerskih otoka, od Jurja Dobrile do Josipa Pavlišića i drugih. Nakon napuštanja bogoslovije kraće vrijeme radi kao pisar u odvjetničkoj kancelariji odvjetnika A. Franka, a zatim uz pomoć domaćeg župnika Josipa Fabijana odlazi u Beč gdje je od 1904. studirao slavistiku i germanistiku. Studij završava doktoratom 1908. - disertacijom o baroknom propovjedniku, kapucinu patru Rogeriju iz Ljubljane. Nakon toga radi na gimnazijama kao srednjoškolski profesor: u Gorici, Pazinu (1910/1911), Idriji, Kranju i Ljubljani. Umro je u Ljubljani 30. siječnja 1960.

Objavljivati je počeo kao student i to feljtone i stihove. Objavio je tada dvije mladenačke zbirke stihova: *Spominčice* (Gorica, 1905) i *Romantika* (Ljubljana, 1910). Napušta pisanje stihova i posvećuje se prozi: surađuje u tadašnjem središnjem časopisu *Dom in svet*. Tolminski i Gorenjski kraj, prostor u prošlosti tema su njegovih romana i pripovijesti, a i drama. Posebno je dobro bio primljen njegov roman koji je izlazio u tom časopisu *Tlačani* 1915-1916, a kao knjiga izašao je pod naslovom *Tolminci* (1927). Nakon Prvoga svjetskoga rata produbljuje psihološki svoje likove, posebno u romanu *Zadnji upornik* (1918-1919, kao knjiga izašao je tek 1928). Zatim slijedi roman Štefan Golja in njegovi, potom znameniti roman o svećeniku *Plebanus Joannes* (Trst, 1921) u kojem prikazuje unutarjni složeni svijet

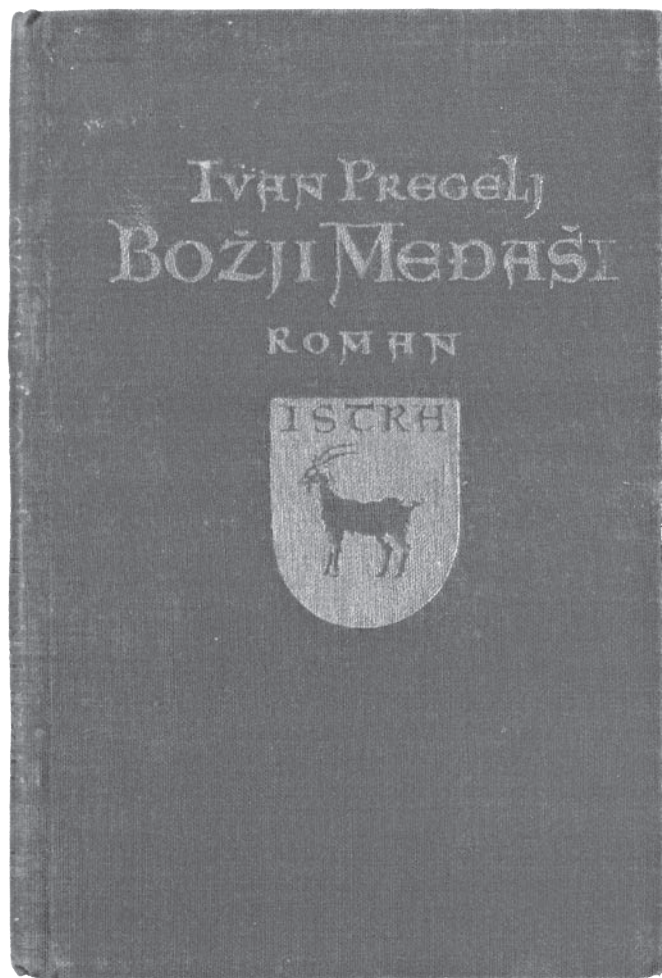
Ivan Pregelj,
Božji mejniki.
Povest iz Istre,
1925.

*Dva istarska
vremena
prošla i jedna
svećenička
žrtva – blaženi
Miroslav
Bulešić*

osamljenog svećenika Ivana, u sukobu duha i tijela što ga razdire do ludila. Roman je uzbudio tadašnje duhove nenavikle na dubinsku psihološku analizu, posebice ljudi posvećenih oltaru. Zatim slijedi roman *Matkova Tina prečudežno romanje*, 1922. Sličnom se problematikom bavi i u romanu *Bogovec Jernej*, 1922. Napisao je i dramu *Smrt svetoga Ćirila* (1919), koja je bila prevedena na hrvatski jezik.

Nakon smrti Ivana Cankara smatran je najboljim slovenskim književnikom. Tada mu izlaze izabrana djela u deset svezaka (*Izbrani spisi* I-X, Ljubljana, 1928-35). U razdoblju komunističke političke i književne represije u Sloveniji bio je zapostavljen, ali unatoč tome izašla su mu *Izbrana dela* u sedam svezaka koje je priredio F. Koblar (Celje, 1962-1970).

Roman *Božji mejniki – Povest iz Istre* izašao je 1925. u izdanju Družbe sv. Mohora. Hrvatski prijevod pod naslovom *Božji međaši – Pripovijest iz Istre* izlazi najprije u nastavcima u "Narodnoj politici", prilogu novina "Pučkog prijatelja" u Trstu, i zatim kao knjiga u izda-

Ivan Pregelj,
Božji međaši.
Pripovijest iz
Istre. Preveo
Petar Grgec,
Zagreb, 1926.

Josip
Bratulić

– 226 –

nju novopokrenute Knjižnice dobrih romana Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima u Zagrebu (1926). Knjigu je preveo Petar Grgec, koji je napisao i kratku bilješku o piscu.

Ivan Pregelj kao gimnazijski profesor boravio je u Istri, u Pazinu, kratko – samo jednu školsku godinu. Unatoč kratkom boravku u Pazinu, dobro je upoznao Istru, njezinu prošlost i političke prilike na početku 20. stoljeća. Posebice ga je zanimalo djelovanje biskupa Jurja Dobrile u biskupiji porečko-pulskoj i zatim tršćansko-koparskoj. 1912. održavala se u Istri velika svečanost – 100. obljetnica biskupova rođenja. U *Spomen-knjizi* koja je te godine tiskana u Pazinu nalazi se i njegov prilog: *Anton Martin Slomšek*. Prilog je napisan na slovenskom jeziku, iako je Pregelj, prema svjedočanstvu Mije Mirkovića, dobro znao hrvatski, njemački, talijanski. U svome kratkom tekstu Pregelj uspoređuje tri biskupa: Strossmayera, Dobrilu i Slomšeka. Sva su trojica bila srodni u radu za narod i kršćansku vjeru: "Strossmayer je bajka sreće, Dobrila je materinska pesem tolažeča in

Dva istarska
vremena
prošla i jedna
svećenička
žrtva – blaženi
Miroslav
Bulešić

– 227 –

bodreča, Slomšek je mogočna propoved dela" (str. 239). Stogodišnjica Dobrilina rođenja (1812–1912) dala je poticaj Ivanu Pregeljev da napiše roman *Božji mejniki – Božji međaši*. Jedno je slovensko izdanje izašlo pod naslovom *Oče budi volja tvoja*: to je naslov Dobrilina molitvenika koji je bio početnica i prva hrvatska čitanka u Istri u 19. i 20. stoljeću. Pregelj u svom romanu opisuje vrijeme narodnih borbi za ravnopravnost hrvatskoga i slovenskoga naroda s jedne i talijanskoga naroda i njegovih moćnih predstavnika u Istri i Goričkoj s druge strane. Borba se vodila ogorčeno za ravnopravnost hrvatskoga (i slovenskoga) jezika u državnoj upravi, u Pokrajinskom saboru u Poreču, u školstvu i sudstvu. I u Poreču i u Beču često je kritički govorio o nepravdi koja se čini Hrvatima i Slovencima u Istri i dijelu Goričke. U Istri ta je borba narodnjaka, malobrojnih domaćih svećenika i biskupa Dobrile s jedne, i bogatih Talijana, veleposjednika, odnarođenih Hrvata – talijanaša, ubojica i gulikoža s druge strane bila neravnopravna jer je austrijska uprava na sve načine protežirala manjinski talijanski narod, koji su nastojali svojim školama odnaroditi hrvatski

i slovenski narod. Tamo gdje su u hrvatskom selu – iz državnog pro-računa - izgradili školu, započeo je proces ne samo međusobnoga razjedinjavanja Hrvata nego i potalijančivanje djece, a zatim roditelja. Liberalno talijansko građanstvo bilo je uz to protureligijski nastrojeno, i osobito se protivilo slavenskom bogoslužju u hrvatskim župama, te su svećenici i zbog toga radili na prosvjeđivanju i osvješćivanju hrvatskoga seoskog pučanstva. U tome su ih pomagali i profesori hrvatske gimnazije u Pazinu predavanjima, koncertima, savjetima – i napose odgojem djece koja su trebala ponijeti intelektualnu borbu za političku i društvenu ravnopravnost. Da nije došlo do rata, a nakon njega i do okupacije Istre, i povijest Istre danas bi bila drugačija.

Ivan Pregelj u svom romanu uspoređuje Istru sa zemljom Hus u kojoj je živio biblijski mučenik Job. U romanu je slovenski autor opisao život, djelovanje i nasilnu smrt svećenika Šime Križmanića iz Ježenja, koji se bori protiv nepravdi, nepravednih presuda, a za pravdu i istinu, kako bi spasio optuženoga i osuđenog čovjeka na koga su svalili krivnju za ubojstvo njegova oca. Kao u kriminalističkom romanu – što je tada bila novost i u hrvatskoj i u slovenskoj proznoj proizvodnji – on prati mladoga svećenika na putu otkrivanja zločina i zločinca, od slutnje do stvarnih dokaza. I Dobrilina knjiga – molitvenik *Oče budi volja tvoja* otkriva se kao neporecivo svjedočanstvo za nevinost osuđenoga a za krivnju odnarođenoga talijanaša.

Roman *Božji međaši* sigurno je kao đak ili bogoslov čitao blaženi Miroslav Bulešić (1920-1947), kršćanski mučenik svete Krizme, koga su protivnici vjere ubili u Lanišću. Primjerci Pregeljeve knjige, naime, posredovanjem Bože Milanovića, stizali su iz Zagreba u Istru koja je proživljavala teške godine talijanske-fašističke okupacije i terora. Knjiga je čitana pojedinačno, skrivečki, ali i u obiteljskom krugu, oko ognjišta za zimskih večeri. Taj su roman s posebnim zanimanjem čitali istarski sjemeništarci u Koprui i na bogosloviji u Gorici. Posebno ga je preporučivao đacima Zvonimir Brumnić, koji je uoči Drugoga svjetskoga rata bio imenovan prefektom i učiteljem hrvatskoga jezika hrvatskim đacima u sjemeništu u Koprui. Koliko je svećeniku Zvonimiru Brumniću taj roman prirastao srcu potvrđuje i to da ga je, ponešto skraćena, na njegov nagovor izdalo Književno društvo u Pazinu, 1970. pod naslovom *Plovan pre Šime*. Vrijeme u kojem je živio i djelovao Miroslav Bulešić, svećenik, mučenik i blaženik, kao da je bilo povratak u društvene i političke prilike u Istri u 19. stoljeću, u vrijeme terora, nejednakosti i nepravdi. Kao da su se dva strašna vremena preklopila. Već sam spomenuo da je Pregeljevu knjigu *Božji međaši* na hrvatski jezik preveo Petar Grgec, koji je također prošao svoju životnu kalvariju. Kao časnik austro-ugarske vojske borio se na Sočanskom frontu, gdje je i zarobljen. Svoje je ratne godine opisao u četiri knjige: *Jugoslavenski argonauti* (1919), *Krvava služba*, *U pakle-*

nom trokutu (1940), *Topovi su grmjeli* (1941). Zbog svoga kršćanskog i nacionalnog djelovanja nakon Drugoga svjetskog rata osuđen je na sedam godina zatvora, zabranu objavljivanja i zabranu javnoga djelovanja. Robovanje je odradio u Lepoglavi (1945-1951) zajedno sa sinom Radovanom.

Kad je pisao svoj roman *Božji mejniki* autor Ivan Pregelj sjećao se svoga boravka u Istri, kad je tamo bio profesor na Hrvatskoj carskoj i kraljevskoj gimnaziji. Osim njega, na toj je gimnaziji bilo više Slovenaca: Rudolf Pregelj, Saša Šantel a i ravnatelj gimnazije bio je Slovenac, Ivan Kos. Pregelj je htio ukazati na Istru koja je bila pod talijanskom fašističkom okupacijom, kao i njegov zavičaj. Iz najslovenskijega dijela Slovenije potječu brojni pisci, koji su izgubili pravo na svoj slovenski zavičaj: Simon Gregorčič, Ivan Pregelj, Alojz Gradnik, Ciril Kosmač i drugi. U romanu se susreću imena iz prošlosti, ali i prezimena koja nas podsjećaju na njegove suvremenike: pjesnika Antona Kalca, pazinskoga župnika i pjesnika; svećenika Gregorića kojemu je teško što ne služi svoju svećeničku službu među Slovencima, ali nije bio sretan ni kad je iz istarske župe premješten među svoje sunarodnjake. Kad spominje selo Zgrablice, na umu je imao i svoga kolegu s gimnazije Zgrablic, a u pisaru, glumcu i mornaru Antonu možda se krije slika legendarnog profesora Jože Rože, profesora latinskoga i grčkoga jezika, kojemu je vino bilo draže od gramatike.

Knjigu je pisao i da podigne duh Slovenaca tada u Italiji: o Slovencima razmišlja Šime Križmanić: "Kakav li su narod ti Slovenci! Imade ih malo, nemaju ni topova ni pušaka, čak i jezik su stvorili u posljednje vrijeme, pa ipak osvajaju na daleko i široko i imadu takve učitelje da su probudili i našega biskupa Jurja a uz to se tako ljube kao da su svi jedna porodica. A pamet! Da pamet, kakve Istra nema. Bog vas blagoslovio, braćo Slovenci!"

Možda je ovdje prilika da malo više nego je uobičajeno ispričam što u Pregeljevu romanu piše, jer smo u Pazinu, a cjelokupna se radnja romana odvija oko Pazina: u Ježenju, u Tinjanu, u Žminju, u Dragi, a spominje se i Sv. Petar u Šumi. Sve su to krajevi koje je Pregelj više puta pohodio, upoznao ljude iz tih mjesta, posebice učitelje i župnike, te zavolio Istru i Istrane.

Radnja romana *Božji mejniki* – *Božji međaši* – naslov je uzet iz biblijske *Knjige o Jobu*; Istra se, naime, uspoređuje sa zemljom Hus, u kojoj živi pravedan Job, a brojni Istrani proživljavaju njegovu sudbinu. Radnja se zbiva u središnjoj Istri krajem 19. stoljeća kad je Juraj Dobrila, Hrvat Istranin, bio biskup u Trstu. U njegovom domu živi i mladi svećenik Šime Križmanić, koji boluje od sušice i čeka ozdravljenje da bi mogao ići na neku župu u Istri. Dobiva pismo od svoje tetke Terezije Defar iz Ježenja koja mu javlja da je teško bolesna. Teta

Dva istarska vremena prošla i jedna svećenička žrtva – blaženi Miroslav Bulešić

– 229 –

ga je odgojila i školovala nakon što mu je otac ubijen i opljačkan, te je ubrzo nakon toga umrla i majka, a on je ostao siročić. Mladi svećenik dobiva dopuštenje da pred Božić, za tjedan dana, ode u zavičaj, u Istru, u Ježenj, odakle je i biskup Dobrila. U vlaku iz Trsta, preko Divače stiže do Pazina. U Divači u kupeu mu se priključuju putnici, nekoliko Talijana i jedan čovjek s njima kojega prepoznaje kao domaćeg čovjeka po pogreškama u talijanskom jeziku kojim se muči govoriti, i lako spozna da je to talijanaš, neprijatelj Hrvata. Hvali se da je svome psu dao ime Dobrila. Predstavio se kao Martin Milohanović. Kad je svećenik rekao svoje ime i prezime - Šime Križmanić, Martin Milohanović se iznenađen neugodno osupnuo. U Pazinu je prenoćio u franjevačkom samostanu, u kojemu je boravio i kao đak tadašnje njemačke gimnazije. Samostan su tada držali slovenski redovnici. Rano ujutro krene prema Bermu - tamo je bio ubijen i opljačkan njegov otac - i stigne u Ježenj, gdje je u kući svoje tetke zatekao nepoznatog čovjeka, nijemaka Jožu, koji ga je po licu snažno podsjetio na putnika u vlaku - Martina Milohanovića. Teta Terezija i nije bila tako bolesna kako je mislio, te mu je laknulo. Preko Drage otišao je posjetiti župnika tinjanskoga Giacominija, u Dragi sreće župnika žminjskoga Glavinu, pučkog liječnika. Giacomini je Talijan koji teško shvaća Hrvate, ne razumije nastojanja Hrvata da budu ravnopravni s Talijanima, a usput se ruga župniku Kalcu, pjesniku, koji želi prevesti Manzonijev roman *Vjerenici*, ali tinjanski župnik ne vjeruje da je to moguće jer je hrvatski jezik grub i nesposoban izraziti ljepote duše. U Tinjanu opet susreće nijemaka Jožu. Ovaj ga vodi k svojoj majci, koja je na umoru. Nekad lijepa Mare, sad je uboga sirota, stane u staji, spava na prljavoj slami. Staja je bez svjetla. Stara Mara daje mu knjigu, *Oče budi volja tvoja*, te ga moli, upravo naređuje da je odnese Martinu Milohanoviću. Tom ga čovjeku dovede nijemak Jože. Milohanović je svećenika grubo izbacio iz kuće. Ali tada svećenik prepoznaje da je to molitvenik njegova ubijenoga oca. Klupko oko ubojstva i grabeža počinje se pred njim odmotavati, posebice nakon što je u župnom arhivu našao zabilješke bivšega župnika, Slovenca Gregorića. Sve snage upire da bi iz zatvora oslobodio nečuveno optuženog na 20 godina tamnice osuđenog Matu Šestana. Nakon njegova utamničenja, umrla mu je žena i tek rođeno dijete. U Ježenju, kod tete, nespretno im je pala knjiga *Oče budi volja tvoja* i otkinula se korica i ispala je zadužnica na velik novac koji je Šime Križmanić posudio Martinu Milohanoviću. To je bio glavni dokaz za nasilnu smrt oca, a ubojica je Milohanović koji je zaveo i lijepu Maru, te ju ostavio zajedno sa sinom nijemakom. Zato je otišao ponovno u Žminj k Milohanoviću, ne zbog isplate duga nego zbog poravnanja pravde, da se oslobodi tamnice Mate Šestan. Da je Šestan krivo osuđen doznaje i iz pisma Jurja Dobrile i iz opširnoga pisma svećenika Gregorića. On je

Šestanu, koji je izgubio nadu u pravdu i vjeru u Boga zbog nanesene nepravde, donio *Knjigu o Jobu*. Zatvorenik se u čitanju posve poistovjetio s Jobom, i počelo je njegovo obraćenje.

To je sve svećenika Šimu nagnalo da ode opet Martinu Milohanoviću. Iz daleka ga je pratio i nijemak Jože. Martina nije našao kod kuće. Dugo ga je čekao a pod večer je krenuo jer je sutradan morao služiti misu. Rekao je poslovođi krčme, koja je ujedno i seoska javna kuća, da je došao izravnati dug. Krenuo je kući. Došao je do sela Zgrablići. Tu ga je dostigao Martin Milohanović, u kočiji, s dvopregom, s bijesnim konjima. Nakon kratkog verbalnog sukoba, Martin Milohanović je izvadio pištolj i počeo pucati po svećeniku, koji je ranjen pobjegao u kamenjar. Za njim i ubojica koji ga je stigao, uhvatio za glavu i počeo ga daviti. Tada se iznenada pojavio Jože i kamenom udario o glavu Martinu, svome ocu. Ovaj je pobjegao i dočepao se kočije da bi pobjegao ali Jože je uskočio u kočiju i počeo ga daviti i bacio ga s kočije. Konji su bez kočijaša bježali prema Pazinu. Zaustavili su ih žandari koji su upravo krenuli po Martina Milohanovića da se obnovi sudski postupak. A na kraju: na samrtnoj postelji oko Šime Križmanića skupili su se svećenici, biskup Dobrila i svi dobri ljudi. Biskup Dobrila je mladom svećeniku zaklopio oči. Nad mrtvim svećenikom žene su zapjevale tužbalicu - naricaljku - sličnu onima kakve je po Istri zabilježio slovenski svećenik Jakov Volčić. Mate Šestan se vratio. Uselio se u kuću Križmanićevih u Ježenju, oženio se, dobio obitelj. Kao nekad Job, iz zemlje Hus, koja je posve slična Istri. I po geografskim osobinama i po ljudima.

Pažljiv čitatelj vidjet će u romanu *Božji mejniki - Božji međaši* ulogu knjige u životu glavnih likova romana: to je molitvenik *Oče budi tvoja* i biblijska *Knjiga o Jobu*. I mnogi svećenici koji su polazili sjemenišnu gimnaziju u Koprnu, i bogoslovne studije u Gorici, susreli su se s knjigom: s Dobrilinim molitvenikom ali i s romanom Ivana Pregelja. I jedna i druga knjiga poticala ih je da budu narodni svećenici, oni koji pomažu svim ljudima da u siromaštvu ne izgube ljudski ponos, da oproste ljudske slabosti, da u Božje ime odriješe grijehe vjernika i da se u njima utvrđuju kršćanska čovječnost.

Lik blaženoga Miroslava Bulešića

Blaženog Miroslava Bulešića nosim u svojim uspomenuama kao posebice drag lik. Nakon rata mnogo je istarskih župa ostalo bez župnika. Tako i naša župa - Sv. Petar u Šumi. Nedjeljne i blagdanske mise služili su susjedni svećenici. Jedne ljetne nedjelje najavljen je Miroslav Bulešić koji je bio poznat kao lijep i drag, za spas ljudi neumoran, mlad svećenik. Pred crkvom su ga čekali stariji muškarci, žene su već bile u crkvi i molile krunicu. I mi djeca bili smo u crkvi,

*Dva istarska
vremena
prošla i jedna
svećenička
žrtva - blaženi
Miroslav
Bulešić*

pred oltarom. Mladi je svećenik stigao biciklom iz Tinjana, preko duboke Drage, i malo je kasnio. Kad je došao u svima prisutnima zavlada je radost. Nakon propovijedi slijedilo je prikazanje. Za milostinju ("limozinu") davali smo tzv. jugolire; nije ih bilo mnogo, a nisu ni mnogo vrijedile, jer se ništa nije moglo kupiti. Mi smo djeca dok se pobirala milostinja bili najnemirniji. I ja među njima. U klupi pred oltarom, po običaju, među odličnicima starcima sjedio je moj djed, koji je uvijek nosio sa sobom štap, palicu. Da bi nas malo primirio, posebice mene, štapom me je dohvatio i *učočkao* po glavi! Nije bilo toliko bolno koliko ponižavajuće. Smirio sam se, osramoćen i ponižen.

Nakon mise s oltara se prema puku okrenuo velečasni Miroslav Bulešić. Ispričao se što je kasnio: morao je ispovijedati ljude u Tinjanu prije nego je došao k nama. A ni s biciklom nije mogao uzbrdo – od dna Drage do crkve, i opet na brijegu. Zahvalio se svima koji su u tako velikom broju došli na misu. Kod nas je malo bilo onih koji nisu dolazili na nedjeljnu misu. Zahvalio se pjevačima koji su svojim pjevanjem uzveličali misno slavlje. Na koncu: zahvalio se djeci kojima je bio ispunjen prostor pred oltarom. Rekao je da smo bili dobri i pažljivi, *pravi*, što je značilo: dobri, mirni, to jest da smo bili kao anđeli. Svi su, dakle, u crkvi bili pohvaljeni, samo ja nisam znao da li i ja pripadam tim pohvaljenima! Ta – bio sam kažnjen, javno.

Razmišljajući kasnije mnogo puta o toj nedjelji, zaključio sam nešto u svoju korist. Moj me djed "učočkao" za vrijeme prikazanja, kad je don Miro mogao vidjeti što se među nama događa, dok je prao ruke, okrenut nama djeci na desnoj strani oltara. Zahvalom vjernom puku, pjevačima i djeci na lijepom sudjelovanju na misi oprostio se s nama. I ja sam, nemirni dječarac, pripadao toj pohvaljenoj skupini vjernika. Zapamtio sam to i zahvalan sam mu ostao do danas. Možda je i moje neprimjereno ponašanje potaklo njega da nas sve ukupno pohvali. Zapamtio sam to, a njegovu smrt dvadesetak dana kasnije, u Lanišću, na blagdan sv. Bartola, apostola kome su pogani ogulili kožu prije nego su ga pogubili, osvjedočili su me da radnici u vinogradu Božjem, mučenici i sveci cijeloga života svoju kožu nose na štapu, ne skrivajući ništa ni pred Bogom ni pred ljudima.

Literatura:

BALOTA Mate (Mijo Mirković), *Stara pazinska gimnazija*, Zagreb, 1950. Drugo izdanje Pula-Rijeka, 1984.

Biskup Dr. Juraj Dobrila, Spomen-knjiga stogodišnjice njegova rođenja, Pazin, 1912.

MILANOVIĆ, Božo, *Istra u dvadesetom stoljeću*, knjiga 2, Pazin, 1996., str. 228-243. *Slovenska enciklopedija*, sv. 9. s.v. Pregelj, Ivan, str. 272-273.

Slovenski biografski leksikon, 2. knjiga, Ljubljana 1933-1952, s.v. Pregelj, Ivan, str. 481-486.

TROGRLIĆ, Stjepan, *Represija jugoslavenskog komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Istri (1945-1947)*, Croatica Christiana Periodica, Zagreb, 2010, sv. 66. str. 135-160.

Odnosi Katoličke crkve u Istri i jugoslavenske državne vlasti 1945-1954. Pazin, 2008.

VERAJA, Fabijan, *Miroslav Bulešić, svećenik i mučenik*. Znakoviti lik moderne povijesti Istre, Poreč, 2013.

Sažetak:

Dva istarska vremena prošla i jedna svećenička žrtva – blaženi Miroslav Bulešić

Slovenki pjesnik, pripovjedač i romanopisac Ivan Pregelj (1883.-1960.) kao gimnazijski profesor službovao je u Pazinu. Iako je u Pazinu boravio samo godinu dana, dobro je uočio istarsku društvenu i političku stvarnost. Bio je u Istri kad se slavila stogodišnjica rođenja istarskog preporoditelja, biskupa Jurja Dobrile. U znamenitom zborniku o Dobrili na slovenskom je jeziku objavio prilog o trojici biskupa: Antonu Martinu Slomšek, Jurju Dobrili i Josipu Jurju Srossmayeru. U Pazinu je nastala i osnova za njegov roman *Božji mejniki* (1925) koji je preveden na hrvatski te izašao ubrzo nakon slovenskom izvornika pod naslovom *Božji međaši* (1926). Roman je izašao u Zagrebu, ali je prešao granicu te se i u Istri čitao s velikim zanimanjem, posebice stoga što obrađuje razdoblje Dobrilina društvenog, političkog i vjerskoga djelovanja kad se vodila ogorčena borba hrvatskoga naroda u Istri za ravnopravnost u upravi, sudstvu i školstvu s talijanskim iredentistima kojima su zbog osobnih probitaka pristupili i neki odnarođeni Hrvati "talijanaši"). Jednoga je kao zločinca otkrio mladi svećenik iz Dobrilina rodnog mjesta, Ježenja, koji razotkriva grabežno umorstvo zahvaljujući i dokumentu koji je našao među koricama Dobrilina molitvenika *Oče budi volja tvoja*, te je tragom jedne zadužnice otkrio ubojicu svoga oca a iz tamnice oslobodio krivo osuđenoga i utamničenoga čovjeka. Taj je roman u svojoj mladosti čitao Miroslav Bulešić (1920.-1947.), mučenik, ubijen u "krvavoj krizmi" u Lanišću, koji je proglašen blaženim 28. rujna 2013. godine u Puli, u Areni u kojoj su mnogi kršćani ranoga kršćanstva posvjedočili svoju vjeru.

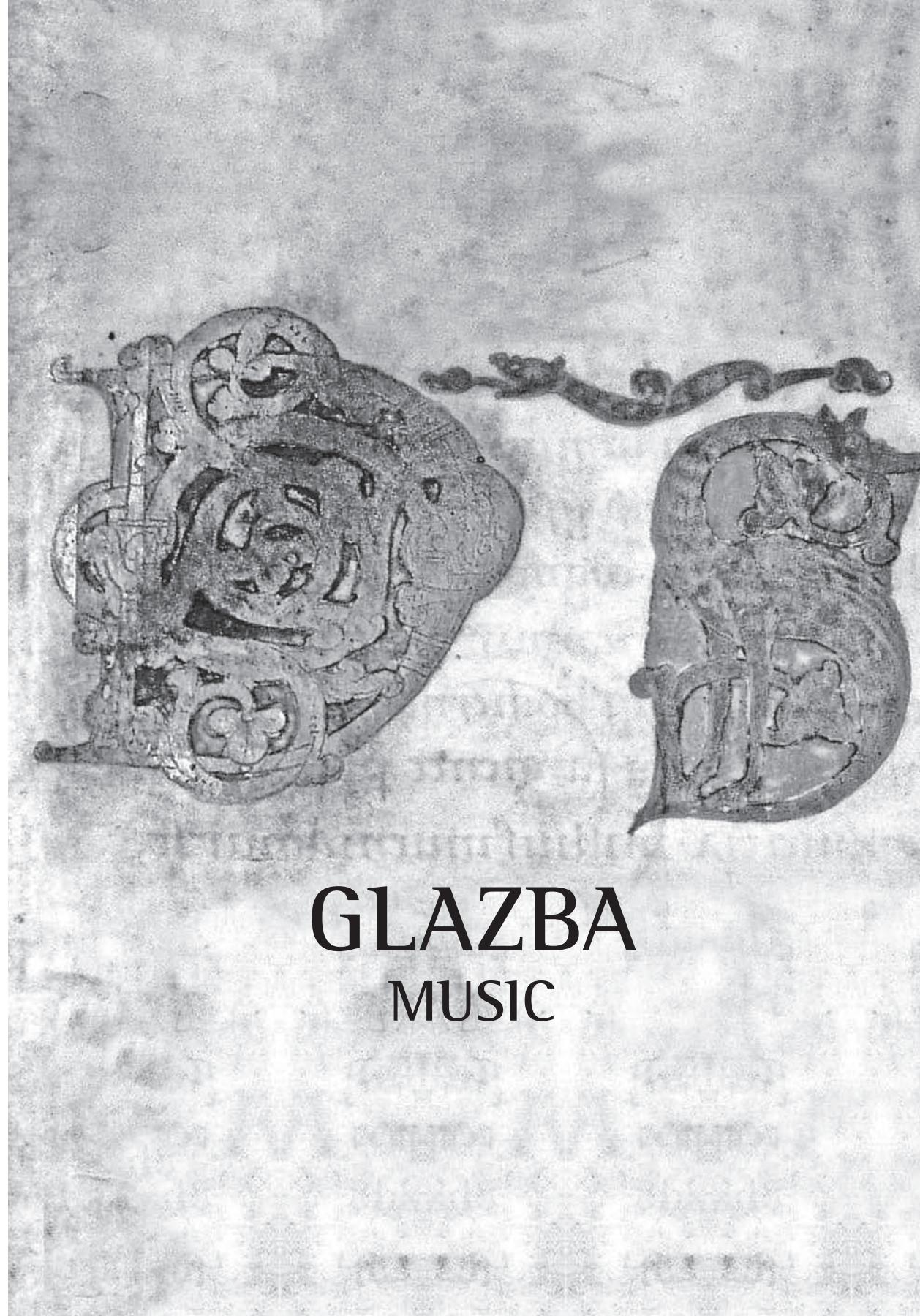
Dva istarska vremena prošla i jedna svećenička žrtva – blaženi Miroslav Bulešić

– 233 –

Summary:

Two Istrian times past and one clerical victim – Blessed Miroslav Bulešić

Slovenian poet, story-teller and writer Ivan Pregelj (1883-1960) was a grammar school teacher in Pazin. Although he stayed in Pazin for only one year, he observed Istrian social and political reality well. He was in Istria at the time of the commemoration of one hundred years of the birth of Istrian nationalist, Bishop Juraj Dobrila. In the famous collection on Dobrila in the Slovenian language, he published a piece on three bishops: Anton Martin Slomšek, Juraj Dobrila, and Josip Juraj Strossmayer. In Pazin, he also created the foundation for his novel *Božji mejniki* (1925), which was translated into Croatian and published soon after the Slovenian original under the title *Božji međaši* (1926). The novel was published in Zagreb but crossed the border; it was also read in Istria with great interest, especially as it deals with the period of Dobrila's social, political and religious activity, at a time when the Croatian people in Istria were fighting a hard battle for equality in administration, the judiciary, and in schools with Italian irredentists who had been joined by some "Italianised" Croats for personal profit. One of them was identified as a criminal by a young priest from Dobrila's birth place, Ježenje, who learned about the robbery and murder thanks to a document he found in Dobrila's prayer-book *Oče budi volja tvoja*, so further to the promissory note he found the murderer of his father and helped release a man from prison who had been wrongly convicted and imprisoned. Miroslav Bulešić (1920-1947) read the novel in his youth; he was a martyr, murdered in the "bloody confirmation" in Lanišće, declared blessed in Pula on 28 September 2013, in the Arena in which many early Christians had testified their faith.

GLAZBA
MUSIC

Hana Breko Kustura

Alleluia stihovi uskrsnog vremena u najstarijem pulskom misalu iz 11. stoljeća

Cilj je ovog priloga predstaviti repertoar iz najstarijeg pulskog misala iz 11. stoljeća i ujedno kronološkim redom prezentirati argumente koji su doveli do njegova otkrića, odnosno njegove atribucije Istre i srednjovjekovne Pule kao mjesta uporabe ove vrijedne karolinške misne knjige.

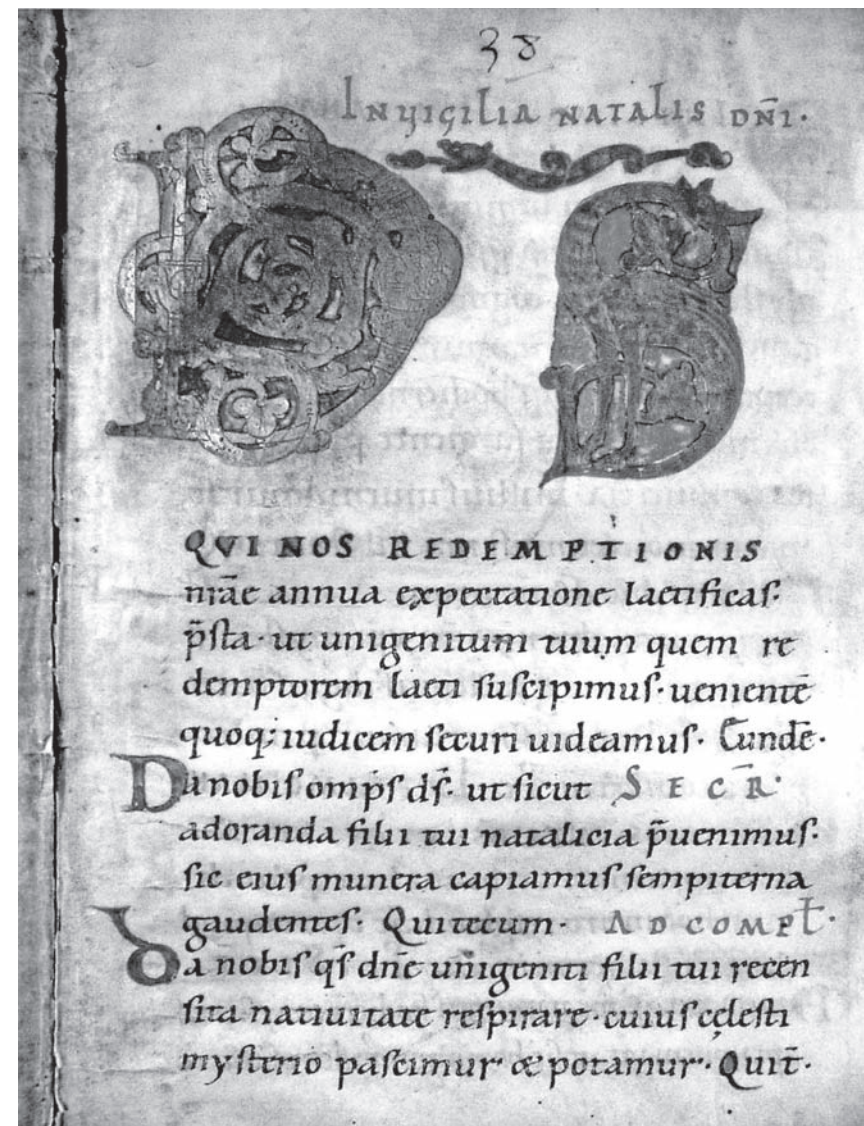
Nova istraživanja jedne od najstarijih neumama notiranih glazbenih knjiga koje se danas čuvaju u Hrvatskoj (do sada u literaturi zvanom "šibenski *Liber sequentiarum et sacramentarium*") rezultirala su monografskom studijom. Ta je studija sumirala sondaže i analize svih dijelova ovog rukopisa, te predstavila nove argumente i dokaze o njegovu porijeklu i mjestu uporabe.¹

Šibenski *Liber* je prvi spomen u literaturi imao godine 1895.² kada mu se pripisuje benediktinska provenijencija.

Isti navod (o vezi rukopisa s benediktinskom tradicijom) preuzima i Krsto Štošić godine 1933.³

U istraživanju iluminacija ovog kodeksa Anđelko Badurina godine 1995. pretpostavlja vezu s talijanskim tradicijama.⁴

Muzikološko istraživanje Dujke Smoje (1982., 2000., 2003.) temeljeno na analizi repertoara sekvenci i *alleluia* stihova opisuje ovaj glazbeni rukopis kao južnonjemački kodeks koji je korišten u samo-

Slika 1: Najstariji misal iz Pule (11. stoljeće), molitve mise vigilijske blagdana sv. Tome apostola

Alleluia stihovi uskrsnog vremena u najstarijem pulskom misalu iz 11. stoljeća

stanu sv. Nikole pokraj Šibenika.⁵

Godine 1996. godine Miho Demović postulira tezu koja se (s obzirom na sve nove spoznaje o ovom rukopisu) danas čini prilično nevjerojatnom. Riječ je o pretpostavci da je to kodeks koji predstavlja

1 Hana Breko Kustura, *Najstarija misna knjiga srednjovjekovne Pule (11. stoljeće) – Notirani glazbeni kodeks iz Samostana franjevača konventualaca u Šibeniku, tzv. šibenski "Liber sequentiarum et sacramentarium"*, HMD, Serija muzikološke studije br. 15, Zagreb, 2012.

2 Ivan Barbić, *Starinski šibenski kodeks u samostanu oo. Franovaca Konventualaca, Starohrvatska prosvjeta*, Knin 1895., 16-27.

3 Krsto Štošić, *Rukopisni kodeksi samostana sv. Franje u Šibeniku, Croatia sacra*, sv. 5, Zagreb 1933., 21-22.

4 Anđelko Badurina, *Iluminirani rukopisi u Hrvatskoj, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti*, Zagreb 1995, 94.

5 Dujka Smoje, *Liber sequentiarum Xle s. de Šibenik: Ses origines et son intérêt musical, Musica Antiqua Europae Orientalis*, Bydgoszcz, 1982, vol. 6, 289-305; Dujka Smoje, *Le Liber sequentiarum de Šibenik: A la recherche des sources perdues, Essays Presented to Jože Sivec*, ur. Jurij Snoj i Darja Frelj, Ljubljana, 2000, 11-33; Dujka Smoje, *Liber sequentiarum et sacramentarium de Šibenik*, Publications of Medieval Musical Manuscripts, collection dirigée par Bryan Gillingham, The Institute of Mediaeval Music, Ottawa, 2003, lxxi+56 (faksimilno izdanje sekvencijara).

”priručnik hrvatskog dvorskog biskupa.”⁶

Niti jedna od prethodno spomenutih teza o provenijenciji ove rukopisne knjige nije se temeljila na istraživanju cjelokupnog liturgijskog sadržaja i repertoara svih napjeva koje sadrži ova rukopisna knjiga.

Po tipu liturgijske knjige ovaj kodeks nije sekvencijar-sakramentar kako se to opetovano u literaturi prije 2002. navodi, već je riječ o nepotpunom misalu. Nedostaju, naime, listovi 29-38 u kojima je najvjerojatnije stajalo raspelo i kanon mise.

Posljednji dio misala - sakramentar, pripada tzv. ”gregorijanskom sakramentaru tipa 2” (prema klasifikaciji Cyrille Vogel iz 1986. i Ruth Steiner iz 1991.), koji je u srednjovjekovnoj Europi bio mahom u uporabi u biskupijama Austrije, Bavarske i na područjima panonskih dijeceza.⁷

Ovaj, tek po mjestu u kojem se danas čuva, ”šibenski” kodeks sastoji se od četiri dijela: *Sekvencijar* (folio 1-14v), *Kyriale* (dio s notiranim napjevima misnog ordinarija, folio 14-16v), *Offertoriale* s notiranim stihovima offertorija (fol. 17-28v) i *Sakramentar* (fol. 38-170v).

Zanimljivo je da je cijeli *Graduale* (dio misala koji sadrži napjeve misnog proprija) zapravo tekstovnim incipitima inkorporiran u sakramentar. Ovu su činjenicu dosadašnji napisi mahom previdjeli.

S glazbeno-liturgijskog aspekta važan je tip notnog pisma tj. notacije koju sadrži ovaj rukopis. Naime, u notaciji sekvencijara koristi se tzv. ”sinoptička slika notnog zapisa” (”Synoptisches Schriftbild”) s dvostrukim stupcima. Ta vrsta notacije pripada tipu njemačke adijastematske neumatske familije. U srednjovjekovnom europskom kontekstu ovakav tip notnog pisma nalazimo samo u misalima samostana Einsiedeln iz 11. i 12. stoljeća (rukopisi Einsiedeln, Stiftsbibliothek br.113, 114, 115).⁸

Sasvim drugačiji tip notacije nalazimo u Offertorijalu i Kyrialu. Riječ je o njemačkim neumama sličnim onima kojima su notirani glazbeni rukopisi iz Regensburga i Seeona. Zanimljivo je da notator ovog misala očito nije poznao neumatski znak za ”oriscus”.⁹

6 Miho Demović, Šibenski ”Liber sequentiarum” - Bogoslužni priručnik hrvatskoga dvorskoga biskupa?, *Starohrvatska spomenička baština – Rađanje prvog hrvatskoga kulturnog pejzaža*, ur. Miljenko Jurković i Tihomil Lukšić, Zagreb, 1996., 189-205.

7 Hana Breko Kustura, Najstariji sakramentar srednjovjekovne Istre iz 1050. godine u kontekstu europskih liturgijskih kodeksa, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 26 (2009.), 1-48.

8 Hana Breko Kustura, *Najstarija misna knjiga srednjovjekovne Pule (11. stoljeće)*, 2012, 28-31.

9 *Ibidem*, 31.

Paleografska analiza tipa pisma odaje dojam iskusnog pisara koji je rabio ovalni stil karolinške minuskule.

Minuskulu ovog rukopisa karakterizira srednja veličina slova, te blaga nagnutost slova u desno. Najsignifikantnija karakteristika ovog rukopisa je uporaba slova *y* bez dodatne crtice (njem. ”Strich”) što je tipična karakteristika skriptorske tehnike eminentnog bavarskog skriptorija Tegernsee u drugoj polovici 11. stoljeća. Druge skripturalne karakteristike koje upućuju na vezu sa skriptorijem Tegernsee su: uspravna pozicija slova *a*, zaobljeni *d* i završetak slova *h*. *E-cau-data* nije napisana kao ”ae”, već kao *ę*.¹⁰

Najveći dio iluminacija misala su tzv. ”Ranken -inicijali” (vitičasti inicijali) u kojima dominira uporaba tirkizne (tursko plave) boje, te zelene, zlatne i crvene, što upućuje na frapantnu sličnost s iluminacijskim tehnikama srednjovjekovnog skriptorija Seeon.¹¹

Najveći i zasigurno najvažniji iluminirani vitičasti inicijal misala jest na fol. 118v - kod početka molitve collecta (oratio collecta: *Da nobis Domine, beati THOMAE apostoli...*) u čast blagdana sv. Tome apostola, čije je ime napisano zlatnim majuskulnim slovima. To upućuje na iznimno važnu poziciju ovog sveca u sakramentaru.

Epitet ne samo liturgijskog već i ”glazbenog kodeksa” ovaj je misal stekao zahvaljujući notiranoj zbirci od 37 sekvenci kojom kodeks počinje. Veći dio repertoara ovih napjeva pripada tipičnom bavarskom repertoaru druge polovice 11. stoljeća, a ukupno 26 od 37 sekvenci su napjevi iz Notkerove zbirke *Liber ymnorum*.¹²

Najveća je repertoarna podudarnost ove zbirke sa rukopisnim glazbenim kodeksima samostana St. Emmeram u Regensburgu.

Posebnost je zbirke sekvenci u prisutnosti dvaju raritetnih napjeva - *Summa sollemnitatis* i *Laude condignissima* koje osim u ovom ”istarskom” kodeksu nalazimo samo u bavarskim glazbenim izvorima iz St. Emmerama u Regensburgu, Tegernseeu i Niederalteichu. Zanimljiva je i odsutnost sekvence u čast sv. Benedikta, što ide u prilog novoj tezi o ne-monastičkoj provenijenciji ovog rukopisa.

Posebno je važna prisutnost jedne ”unicum” sekvence koju ne nalazimo niti u jednom do danas poznatom europskom glazbenom kodeksu. Riječ je, naime, o sekvenci blagdana sv. Tome apostola pod nazivom ”Armonia concinnans” skladanoj na poznatu Notkerovu melodiju ”Mater” u čijoj strukturi nalazimo uporabu abecedarija u

10 Breko Kustura, 2012, 25-27.

11 *Ibidem*, 22-23.

12 Hana Breko Kustura, Svjedočanstvo Notkerove zbirke ”Liber ymnorum” iz Hrvatske: Sekvencijar najstarijega pulskog misala (Hr-Šibf) iz 11. stoljeća. Paleografska i repertoarna analiza, *Croatica Christiana periodica*, časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 63, 2009, 1-42.

Alleluia stihovi uskrsnog vremena u najstarijem pulskom misalu iz 11. stoljeća

- 239 -

gradnji strofa. Svaka nova strofa sekvence počinje narednim slovom alfabeta: *Armonia, Bellica, Corona...* itd. Odgovor o značenju i ulozi ove jedinstvene sekvence u misalu može dati samo repertoarna komparacija sa sakramentarnom kodeksa i ulogom sv. Tome apostola u rasporedu svetačkih slavlja.¹³

U prilog tezi da je kodeks napisan u jednom bavarskom skriptoriju ide i činjenica da u zbirci melodija misnog ordinarija - tzv. *Kyrialu* - nalazimo ukupno pet *Gloria* napjeva od kojih jedna melodija sadrži zanimljiv dodatak - *tropus* s tekstem *Clymmatibus quadris quibus omnis clauditur orbis...* koji je regensburške provenijencije. Ovaj je trop u srednjem vijeku bio dio repertoara isključivo bavarskih glazbenih kodeksa.¹⁴

Najveći dio misala pripada sakramentaru (fol. 38-170), pa je komparativno istraživanje svih njegovih slojeva (analiza svih svetaca prema regijama u kojima su bili štovani) uputilo na postojanje četiriju regionalnih svetačkih kultura: sjeverno talijanskog, akvilejskog, južnonjemačkog i istarskog. Na samom se kraju sakramentara (fol. 170) nalazi popis svetačkih relikvija koje sadrži crkva za koju je misal napisan, a počinje tekstem *Haec sunt reliquiae sanctorum...* U tom se popisu, baš kao i u sakramentaru, nazire preklapanje prethodno spomenutih četiriju kultura.

Naime, komparacija sakramentara, liste relikvija i zbirke sekvenci s jedinstvenom sekvencom *Armonia concinnans* pokazala se ključnom u detekciji lokaliteta i crkve za koju je ovaj rukopis naručen. Prisutnost svetačkih regionalnih tradicija i kultura na razmeđu južne njemačke (Corbinian, Walpurga, Nonnosio, Flavia i Othilia, Lantbert, Mauritius, Afra), Italije/ Akvileje (Hermagora i Fortunat, Donat), i Istre (Maurus, Christophorus, Agatha, Vincentio, Nicifero, Vitus, Hieronimo monaco), tipična je za liturgiju i glazbu srednjovjekovne Pule.

To je recentnim istraživanjem dokazao njemački povjesničar Bernhard Schimmelpfennig (1999.) opisujući najstariji pulski kalendar iz 14. stoljeća kojeg sadrži rukopis sačuvan u Gradskom arhivu u Augsburgu (kodeks Schätze 202). Naime, on je repertoar liturgije srednjovjekovne Pule opisao kao "otapalo različitih tradicija svetačkih kultura".¹⁵

13 Hana Breko Kustura, "Armonia concinnans, nostra canat mela mellita", Primjer predaje sekvencne melodije "Mater" u pulskome misalu iz 11. stoljeća", *Musicologie sans frontières, Muzikologija bez granica, Musicology without Frontiers*, Svečani zbornik za Stanislava Tuksara, ur. Ivano Cavallini & Harry White, HMD, Zagreb, 2010, 31-44.

14 Hana Breko, Regensburški tropus u šibenskom misalu, *Glazba i baština*, Zbornik u čast Lovri Županoviću, ur. Ennio Stipčević, Šibenik, 2002., 35-48.

15 Bernhard Schimmelpfennig, Heilige kennen keine Grenzen, Überlegungen zu einem Kalendar aus Pula (Istrien), *Grenzen erkennen - Begrenzungen überwinden*,

Najvažnije svetačko ime našeg misala iz 11. stoljeća je sv. Toma apostol jer je inicijal D (teksta *Da nobis...*) njegova blagdana na fol. 118v najveći vitičasti inicijal cijelog kodeksa, a njegovo ime ispisano zlatnim majuskulnim slovima u svim trima molitvama. Jedinstvena sekvenca *Armonia concinnans* njemu u čast potvrđuje ovu tezu. Naime, "unikatne" su sekvence u jednom srednjovjekovnom glazbenom kodeksu najčešće jasna indikacija da se radi o patronu biskupije ili crkve za koju je rukopis napisan.¹⁶

Na hrvatskim je prostorima kult sv. Tome apostola bio posebno štovan upravo u srednjovjekovnoj Puli i to trima različitim blagdanima, kako nam pokazuje najstariji pulski kalendar iz 14. stoljeća (Augsburg, Stadtarchiv, Codex Schaezle 202): glavnim blagdanom 21. prosinca, blagdanom Prijenosa tijela iz Indije u Edessu (3. srpnja) i blagdanom Posvete crkve sv. Tome (1. listopada).

Iz svega navedenog proizlazi da je mjesto uporabe do tada "šibenskog" kodeksa biskupija Pula i najvjerojatnije bazilika sv. Tome apostola, a mjesto njegova kopiranja benediktinski samostan Tegernsee u Bavarskoj.¹⁷

Uskrсни repertoar pulskog misala: *Alleluia* stihovi

Neizostavna suvremena metoda istraživanja porijekla neke srednjovjekovne glazbene knjige jest analiza rasporeda alleluia stihova u temporalu. Obzirom na taj dio repertoarnoga korpusa liturgijski se izvori najčešće bitno razlikuju jedan od drugoga.¹⁸

Festschrift für Reinhard Schneider zur Vollendung seines 65. Lebensjahrs, Hrsg. HAUBRICH, Wolfgang, Jäschke, Kurt-Ulrich, Oberweis, Michael, Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1999, 353-384.

16 Hana Breko Kustura, Iz repertoara hrvatskih srednjovjekovnih glazbenih kodeksa - Napjevi u čast lokalnih svetaca, *Hagiologija: kultovi u kontekstu, Zbornik radova prvog kongresa "Hagiothece"* održanog u Dubrovniku u listopadu 2005., Ana Marinković i Trpimir Vedriš (ur.), Zagreb, Leykam International d. d., 2008., 77-87.

17 Hana Breko Kustura, Bavarski skriptorij Tegernsee: Najstariji pulski misal (Šibenski "Liber sequentiarum et sacramentarium"), *Prvih pet stoljeća hrvatske unjetnosti, katalog izložbe*, ur. Biserka Rauter Plančić, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 2006, 232-237.

18 Karlheinz Schlager, *Thematischer Katalog der ältesten Aleluja-Melodien aus Handschriften des 10. und 11. Jahrhunderts, ausgenommen das ambrosianische, alt-römische und alt-spanische Repertoire*, München, 1965; Heinrich Humsmann, Die Oster- und Pfingstalleluia der Kopenhagener Liturgie und ihre historischen Beziehungen, *Dansk aarbog for musikforskning*, Kopenhagen, 1964/65., 1-63.

David Hiley, Post-Pentecost Alleluias in Medieval British Liturgies, *Music in the Medieval English Liturgy*, ur. S. Rankin i D. Hiley, Oxford, 1993, 145-175.

Alleluia stihovi uskrsnog vremena u najstarijem pulskom misalu iz 11. stoljeća

- 241 -

Tabela 1:
Alleluia stihovi
Uskrsnog tjedna

Feriae post Pascha	Šibenik	Einsiedeln Ei 113 E 114 E 121	Seeon Ba lit 7 lit 8	Regensburg Ba lit 6	Andechs Mü 3008	Ottobeuern Mü 27130 Hirsau	Seeon Bamberg Wi 1845	Civiale Civ 56, Civ 58, Civ 79	Akvileja Vat 76, Us 2, Go H	Pula Aug 202
Feria 2.	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Surrexit dominus vere</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>XPC resurgens</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Angelus domini</i>
Feria 3.	<i>Surgens Jesus</i>	<i>XPC resurgens</i>	<i>Obtulerunt</i>	<i>XPC resurgens</i>	<i>Surgens Jesus</i>	<i>Surgens Jesus</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Surgens Jesus</i>	<i>Surgens Jesus</i>	<i>Surrexit dns de sepulchro</i>
Feria 4.	<i>Surgens Jesus</i>	<i>Oportebat</i>	<i>Angelus domini</i>	<i>Surrexit altissimus</i>	<i>Surrexit altissimus</i>	<i>XPC resurgens</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>XPC resurgens+ Oportebat</i>	<i>XPC resurgens+ Oportebat</i>	<i>Surrexit dns ver et apparuit Petro</i>
Feria 5.	<i>In die resurrectionis</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>Surrexit altissimus</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>Surrexit dominus</i>	<i>Cantate dno</i>	<i>Surrexit altissimus</i>	<i>In die resurrectionis+ Nonne cor nostrum</i>	<i>In die resurrectionis+ Nonne cor nostrum</i>	<i>Surrexit Xpc et creavit</i>
Feria 6.	<i>Crucifixus surrexit</i>	<i>Surrexi altissimus</i>	<i>Eduxit dominus</i>	<i>Dicite in gentibus</i>	<i>Eduxit dominus</i>	<i>Surrexit altissimus</i>	<i>Dicite in gentibus</i>	<i>Crucifixus surrexit</i>	<i>Crucifixus surrexit</i>	<i>Haec dies</i>
Sabbato	<i>Haec dies+ Laudate pueri</i>	<i>Crucifixus surrexit</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Laudate pueri</i>	<i>Laudate pueri+ Sit nomen domini</i>	<i>Laudate pueri</i>

Hana Breko Kustura

- 242 -

I dok se u ranijim istraživanjima smatralo da je bitan pokazatelj razlika među različitim tradicijama raspored alleluia stihova za nedjelje nakon Duhova, danas je opće prihvaćena metoda istraživanja ona koja uspoređuje alleluia stihove za cijelo razdoblje temporala.

TABELA 1 i 2 prikazuju alleluia stihove Uskrsnoga tjedna, a u usporedbi naše pulske misne knjige s izvorima biskupije Salzburg, istočnim franačkim izvorima tj. bavarskim kodeksima iz Bamberga, Regensburga, Niederalteicha, Ottobeurna, Seeona, Andehsa, Einsiedeln,¹⁹ kodeksa Akvileje i Cividalea, te neposljetku u usporedbi sa misalom iz Pule koji potječe iz 14. stoljeća (Augsburg 202).

Iz njih je razvidna velika podudarnost s nizovima Regensburga, Einsiedeln, te najveća podudarnost u gotovo svim stihovima sa rukopisnim gradualima Akvileje i Cividalea!

TABELA 3 pokazuje sliku podudarnosti alleluia stihova za nedjelje nakon Uskrsa. Rezultat je ove komparacije iznimna raznolikost svih izvora počam od našega kodeksa, do rukopisa Einsiedeln, Otto-

19 Usp. Bernhard Hangartner, 1995., *Missalia Einsidlenisa. Studien zu drei neu-mierten Handschriften des 11. und 12. Jahrhunderts*, Studien und Mittelungen zur Geschichte des Benediktiner Ordens und seiner Zweige, Bd. 36, St. Ottilien, 91-92.

beuerna, Andehsa, Seeona. Razlika je očita i u odnosu na repertoar Akvileje i Cividalea. Upravo je ta razlika u odnosu na kodekse Akvileje i Cividalea bitna, jer upućuje na vezu mjesta nastanka našeg izvora s bavarskim, a ne sjevernotalijanskim kontekstom.

Tu vezu potvrđuje i stih *Surrexit altissimus* kojeg osim u pulskom kodeksu iz 11. stoljeća kao sastavni dio uskrsnog repertoara bilježi još samo jedan rukopis iz bavarskog samostana Seeon.

Alleluia stihovi
uskrsnog vre-
mena u najsta-
rijem pulskom
misalu iz 11.
stoljeća

- 243 -

Feriae post Pascha	Šibenik	Einsiedeln Ei 113 E 114 E 121 SP 14/1	Seon Ba lit 7 lit 8	Regensburg Ba lit 6	Andechs Mü 3008	Ottobeuern Mü 27130 Hirsau	Seon Bamberg Wi 1845	Civiale Civ 56, Civ 58, Civ 79	Akvileja Vat 76, Us 2, Go H	Pula Aug 202
Feria 2.	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Surrexit dominus vere</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>XPC resurgens</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Angelus domini</i>
Feria 3.	<i>Surgens Jesus</i>	<i>XPC resurgens</i>	<i>Obtulerunt</i>	<i>XPC resurgens</i>	<i>Surgens Jesus</i>	<i>Surgens Jesus</i>	<i>Angelus domini V. Respondens autem</i>	<i>Surgens Jesus</i>	<i>Surgens Jesus</i>	<i>Surrexit dns de sepulchro</i>
Feria 4.	<i>Surgens Jesus</i>	<i>Oportebat</i>	<i>Angelus domini</i>	<i>Surrexit altissimus</i>	<i>Surrexit altissimus</i>	<i>XPC resurgens</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>XPC resurgens+ Oportebat</i>	<i>XPC resurgens+ Oportebat</i>	<i>Surrexit dns ver et apparuit Petro</i>
Feria 5.	<i>In die resurrectionis</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>Surrexit altissimus</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>Surrexit dominus</i>	<i>Cantate dno</i>	<i>Surrexit altissimus</i>	<i>In die resurrectionis+ Nonne cor nostrum</i>	<i>In die resurrectionis+ Nonne cor nostrum</i>	<i>Surrexit Xpc et creavit</i>
Feria 6.	<i>Crucifixus surrexit</i>	<i>Surrexi altissimus</i>	<i>Eduxit dominus</i>	<i>Dicite in gentibus</i>	<i>Eduxit dominus</i>	<i>Surrexit altissimus</i>	<i>Dicite in gentibus</i>	<i>Crucifixus surrexit</i>	<i>Crucifixus surrexit</i>	<i>Haec dies</i>
Sabbato	<i>Haec dies+ Laudate pueri</i>	<i>Crucifixus surrexit</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Laudate pueri</i>	<i>Laudate pueri+ Sit nomen domini</i>	<i>Laudate pueri</i>

Alleluia stihovi uskrsnog vremena u najstarijem pulskom misalu iz 11. stoljeća

Hana Breko Kustura

- 244 -

Dom. p. Paschaa	Šibenik	Einsiedeln	Ottobeuern	Andechs	Pula	Seon	Akvileja	Civiale
1.	<i>In resurrectione+ Surrexit pastor bonus</i>	<i>In resurrectione</i>	<i>In resurrectione</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>Surrexit pastor bonus+ Ego sum pastor bonus</i>	<i>Surrexit dns vere</i>	<i>Post dies octo+ Surrexi pastor bonus</i>	<i>Post dies octo+ Surrexit pastor bonus</i>
2.	<i>Nonne cor Obtulerunt discipuli</i>	<i>Surrexit Dominus vere</i>	<i>Surrexit Dominus vere</i>	<i>Christus resurgens</i>	<i>Surrexit dns vere+ Modicum et non videbitis</i>	<i>Benedictus es</i>	<i>Ego sum pastor</i>	<i>Ego sum pastor+ Surrexit pastor bonus</i>
3.	<i>Surrexit Dominus vere+ Surrexit altissimus</i>	<i>Obtulerunt discipuli</i>	<i>Benedictus es+ In die resurrectionis</i>	<i>Surrexit dominus vere</i>	<i>Oportebat+ Vado ad eum</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>Modicum et non videbitis</i>	<i>Modicum et non videbitis+ In die resurrectionis mee</i>
4.	<i>Oportebat pati</i>	<i>Benedictus es</i>	<i>Surrexit Dominus vere Christus resurgens</i>	<i>In resurrectione</i>	<i>Surrexi chrisus+ Usquemodo non petistis</i>	<i>Surgens Iesus+ Surrexit altissimus</i>	<i>Vado ad eum</i>	<i>Vado ad eum+ Surrexit pastor bonus</i>
5.	<i>Dicite in gentibus</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>Eduxit dns</i>	<i>Obtulerunt discipuli</i>	<i>Confitemini</i>	<i>Pascha nostrum+ Christus resurgens</i>	<i>Usquemodo non petistis</i>	<i>Usquemodo non petistis+ Surrexit pastor bonus</i>

Tabela 3: Alleluia stihovi za nedjelje nakon Uskrsa

- 245 -

Zaključak

Ovaj najstariji misal s neumama njemačke provenijencije koji se danas čuva u Hrvatskoj je rukopisna liturgijsko-glazbena knjiga naručena i kopirana u eminentnom bavarskom skriptoriju Tegernsee u razdoblju između 1050. i 1070. godine.

Ta je knjiga bila namijenjena liturgijskoj i glazbenoj praksi bazi- like sv. Tome ili katedrale u srednjovjekovnoj Puli.

Njezin repertoar predstavlja ujedno i najstariji primjer transfera jedne južnonjemačke liturgijske i glazbene tradicije na područje juri- zdikcije patrijarhije Akvileja kojoj je Istra, a time i Pula sredinom 11. stoljeća, pripadala.

Repertoar misala ne svjedoči samo prvu fazu formiranja lokalnog "pulsog misnog obreda", već štoviše, pridonosi boljem razumijeva- nju čitavog akvilejskog liturgijskog obreda (*ritusa patriarchinusa*) druge polovice 11. stoljeća kojim je započela gotovo dvostoljetna faza njegove snažne germanizacije. Toj germanizaciji je pridonijela činjenica da su gotovo svi akvilejski patrijarsi od 11.- 13. stoljeća bili njemačkoga porijekla.

Uostalom, u toj fazi nastaje i jedan drugi važni liturgijski ko- deks: Benedikcional porečkog biskupa Engilmara koji se danas čuva u Malibuu, u muzeju "Jean Paul Getty".²⁰ Upravo je otkriće najsta- rijeg Benedikcionala iz Poreča i mojeg otkrića najstarijeg misala iz Pule stvorilo bazu budućim istraživanjima početaka liturgije i glazbe istarske regije na razmeđu dviju jurisdikcija: akvilejske i bavarske. U tom kulturnom kontekstu Istra stvara i početke svoje lokalne liturgije u kojoj dominira slavlje onoga što Dragutin Nežić naziva "istarski sveci". To je slavlje i kult lokalnih svetačkih imena bilo poput načina isticanja vlastitog liturgijskog iskaza, uz istodobnu otvorenost širo- kom sloju utjecaja koje je Schimmelpfennig nazvao "otapalom razli- čitih kultova". U tom je traganju za vlastitom liturgijskom praksom Istra prepoznala granice susjednih regionalnih kultova, akceptirala njihova svetačka slavlja i istodobno postupno formirala sve snažniji kult svojih lokalnih svetaca.

20 Evan Gatti, Building the Body of the Church: A Bishop's Blessing in the Bene- dictional of Engilmar of Parenzo, *The Bishop Re-formed : Studies in Episcopal Power and Culture in the Central Middle Ages*, (Church, Faith, and Culture in the Medieval West), Edited by John S. Ott and Anna E. Trumbore, Burlington, Vermont, Ashgate, 2007, 92-121.

Sažetak:

Alleluia stihovi uskrsnog vremena u najstarijem pulskom misalu iz 11. stoljeća

Najstariji neumama notirani misal srednjovjekovne Istre je pi- san za Pulu u razdoblju od 1050.-1070. godine. Dovršen je u bavar- skom skriptoriju Tegernsee za uporabu u bazilici sv. Tome apostola u Puli.

Riječ je o najstarijem sačuvanom glazbenom kodeksu koji je pripadao širem kontekstu franačke patrijarhije Akvileja.

Pulski liturgijsko-glazbeni rukopis jasno svjedoči snažne utje- caje bavarskih glazbenih repertoara u srednjovjekovnoj Istri, no sadrži i odrednice koje ga čine lokalnim, pulskim biskupijskim ko- deksom.

"Germanizacija" glazbenog repertoara proizlazi iz povijesno- eklezijastičkog konteksta tadašnje Akvileje (11.-13. stoljeće) u kojoj su tijekom dva stoljeća gotovo svi patrijarsi bili njemačkog porijekla.

U ovom radu su predstavljeni repertoari *alleluia* stihova koji su se pjevali na području biskupije Pula u vrijeme Velikog tjedna, Uskrsa i Uskrsnog tjedna (Feriae post Paschae).

Autorica temeljem usporedbe istarskih repertoara s napjevima njemačkog i akvilejskog područja (Cividale i Akvileja), te poglavito "drugog pulskog misala" koji se čuva u Augsburgu (14. stoljeće) rekonstruirala pasionsko-uskršnji liturgijsko-glazbeni profil istarske regije u 11. stoljeću i detektira podudarnosti i razlike Istre u odno- su na širi europski *milieu*.

Summary:

Alleluia verses of the Easter Period in the Oldest Missal of Pula of the 11th Century

The oldest neuma annotated missal in the medieval Istria was written for Pula in the period from 1050-1070. It was completed in Bavaria's scriptorium Tegernsee to be used in the Basilica of Saint Thomas the Apostle in Pula.

It is the oldest preserved musical code that belonged to a wider context of the Frankish Patriarchate of Aquileia.

The liturgical music manuscript of Pula clearly testifies to a strong influence of Bavaria's musical repertoire in medieval Istria but it still includes guidelines that make it local episcopal code of Pula.

Alleluia stihovi uskrsnog vre- mena u najsta- rijem pulskom misalu iz 11. stoljeća

- 247 -

The "Germanisation" of the musical repertoire arises from the historical and ecclesiastical context of the then Aquileia (the 11th to the 13th century), since over a period of two centuries almost all patriarchs were of German origin.

This paper presents the repertoire of *alleluia* verses that were sung in the area of the Diocese of Pula during Holy Week, Easter, and *Feriae post Paschae*. The author reconstructs the Passion-Easter liturgical music profile of the Istrian region in the 11th century on the bases of a comparison of the Istrian repertoire and songs from German and Aquileian areas (Cividale and Aquileia), and especially the "second missal of Pula" that is kept in Augsburg (the 14th century). She detects coincidences and differences in terms of Istria in relation to a wider European milieu.

Anton Šuljić

Pasionska baština Novalje

Pasionska baština Novalje najvećma se odnosi na pučko pjevanje koje se slobodno može nazvati i glagoljaškim pjevanjem u suvremenosti, a što je za naš predmet važno redovito se izvodi tijekom obreda u Velikom tjednu, izvan kojega jedva da se bilježe primjeri pasionskoga pjevanja kakvo, primjerice, možemo sresti na otoku Hvaru i u sklopu znamenitih procesija *Za križen*. Iznimka su u tom pogledu, ali zaista rijetka, pjesme *na kanat*. Drugi pučki neliturgijski ili necrkveni običaji koji bi danas predstavljali baštinu gotovo da i ne postoje, literatura je oskudna i skoro nikakva, kao i usmena predaja. Jela se, doduše, posna hrana kao i svugdje, pohađale su se pobožnosti, ali u etnografskom ili pak kakvom drugom tradicijskom obliku do nas nije došlo nešto značajnije i uočljivije što bi bilo vrijedno isticanja.

Jedino što bi bilo vrijedno spomena može se također vezati uz liturgiju a to je "pletenje" maslinovih grančica. Običaj je danas uglavnom sveden na simboliku, dok je nekad bio puno zastupljeniji i sastojao se u tome da se na očišćenu maslinovu šibu "plela" neka vrsta palme i to tako da su se spajali parovi lišća i međusobno povezivali tako da se dobio čvrst, gust i deset do petnaest centimetara širok "palmin" izgled maslinove grančice. Takve bi grančice tada dobili istaknutiji članovi liturgijske zajednice, odnosno imali bi je oni koji su si takvu maslinu sami "ispleli". Drugi običaji vezani uz procesiju Velikoga petka bili su manje-više povezani s osvjetljivanjem ulica kojima bi procesija prolazila. Obično se u piljevinu dodala nafta te se stavila na kakvo postolje od "late" ili cigle i neposredno prije procesije bi se upalilo da svijetli. Uporaba "škrebetalnica" ili čegrtaljki, dakako, nije nikakva posebnost Novalje, no postojale su one, da ih tako nazovemo "liturgijske", i one za običnu uporabu. Gotovo je svako dijete u mojoj dječjačkoj dobi imalo škrebetalnicu i od Velikog petka do Uskrsa povazan "škrebetalom". "Liturgijske" su pak škrebetalnice služile za označavanje početka liturgijskih slavlja. *Šćapanje* ili kako se to naziva na dalmatinskim otocima *baraban* kakvog poznaju srednjedalmatinski otoci, pri čemu se nakon pjevanja Gospina plača i Tužaljki, u znak Kristova bičevanja nečim drvenim udaralo po kakvom drvenom predmetu u crkvi (najčešće po klupama), u Novalji više ne egzistira, premda se znade da je postojalo.

Općenito o pučkom glagoljaškom pjevanju u Novalji

Novaljsko pak crkveno pjevanje ima sve bitne karakteristike koje se inače vežu uz glagoljaško pjevanje. To se glagoljaško pjevanje, u čitavoj svojoj razvojnoj morfologiji do današnjega dana, razlikuje od svih drugih vrsta crkvenoga pjevanja, bilo da je riječ o gregorijanskome, ambrozijanskome, mozarapskome, bizantskome ili pak kakvom drugom obliku ranosrednjovjekovnog monodijskog pjevanja naroda.¹ Što, dakle, vrijedi za glagoljaško pjevanje u ostalim našim, posebice otočnim, dalmatinskim ili pak istarskim krajevima, to vrijedi i za novaljsko glagoljaško pjevanje koje je sasvim sigurno baštinilo generacijske prinose, premda često i generacijski zaborav i ignoranciju. Josip Andreis o tome kaže: "Staroslavensku je liturgiju pratilo pjevanje svećenika i puka. No kakvo je bilo to pjevanje, danas je teško pouzdano reći, jer se gotovo nikakvi pisani spomenici nisu sačuvali. U starim glagoljaškim obrednim knjiga nema zapisanih melodija. Crkveno pjevanje u staroslavenskoj crkvi bilo je u pravom smislu riječi tradicionalno, osnovano na usmenoj predaji koja je jedina povezivala generacije. Ipak bilo bi pogrešno misliti da se tom pjevanju zameo trag. Po crkvama krčke, senjske, zadarske, šibenske biskupije te u Istri, još uvijek se pjeva u stoljetnim staroslavenskim okvirima, premda sigurno ne sasvim onako kako se nekad pjevalo, jer je usmena predaja redovito podložna deformiranju"².

Općenito se o tome pjevanju može reći kako obrasci njegovih graduala, versa aleluja, himana i sličnih glazbenih oblika nisu oblikovani kao napjevi istovjetnih latinskih napjeva, već su oblikovani isključivo kao recitativi te predstavljaju liturgijski svečani recitativ. Pjevač glagoljaš, i kad preuzme himničke napjeve iz gregorijanskoga koral, nastoji ih pojednostaviti, katkad do tog stupnja da ih nakon dugogodišnjeg izvođenja pretvori u svečani glagoljaški recitativ. "Bit pak recitative sastoji se u svečanom pjevanju glavnine tekstova na jednom tonu, kojemu prethodi kraći melizmatički motiv i završava sa središnjim ili završnim ljupkim i dražesnim, melizmatički razvijenim melodijskim kadencama. Svečano pjevanje na istom tonu ljestvice omogućuje bolje razumijevanje teksta i lakše svraća pozornost slušaoca na njegov sadržaj, a početne melizme i završne kadence zaogrću ga u neobičnu ljupkost po čemu se glagoljaško pjevanje razlikuje i prepoznaje od drugih načina pjevanja Katoličke Crkve i drugih kr-

1 Usp. Dr. Miho Demović: Glazba u staroj hrvatskoj državi, str. 103-155, u [Prvi hrvatski kralj Tomislav], ili u [Rasprave i priloz], str. 130-38, pogledati poglavlje Glagoljaško pjevanje.).

2 Josip Andreis, "

šćanskih crkava."³

Glagoljaško pjevanje općenito, a s njime i novaljsko glagoljaško i pučko pjevanje, tijekom svoga dugog razvojnog razdoblja uglavnom nije bilo notirano sve do novijih vremena kada su ga bilježili, najprije na početku 20. st. Božidar Širola, nešto je zabilježeno na tonskim zapisima te je pohranjeno u fonotekama Zavoda za etnologiju i folkloristiju, u Staroslavenskome institutu i u Muzikološkom zavodu HAZU⁴. No, da se u Novalji glagoljalo sasvim je sigurno, a to potvrđuje upravo glagoljaško pjevanje. Pisac ovoga rada i sam je, prije liturgijske reforme Drugog vatikanskog koncila iz 1965. godine, *otpival misu* na staroslavenskom, dotično na šćavetu. No, glagoljalo se jamačno i mnogo prije. Tako zadarski nadbiskup Mate Karaman, u svome izvješću iz godine 1740. koji je uputio *Zboru za širenje vjere* u Rim, govori o broju glagoljaša u tadašnjoj Mletačkoj Dalmaciji, izuzevši Korčulu, pa da ne spominjemo sve, za područje Rapske biskupije, kome je pripadala i Novalja do 1828. godine kada je zajedno s Osorskom biskupijom priključena Krčkoj biskupiji, navodi podatak kako su u toj biskupiji samo neke župe latinske. Sve ostale su bile glagoljaške. Novalja se ne može podičiti glagoljskom epigrafikom ili pak brojnim dokazima glagoljskih listina. Čini se da je mnogo toga uništeno stalnim preinakama, rušenjem ili požarima kojima je tijekom povijesti bila izložena posebice novaljska župna crkva Sv. Katarine. Posebice se to odnosi na požar koji je izbio nakon udara groma 1895. godine, nakon čega je izgorjela najveća većina misnoga ruha i crkvenih predmeta, pa tako sasvim sigurno i crkvenih knjiga, i svega onoga što bismo bili mogli naći kao svjedočanstvo glagoljanja u Novalji. O potonjem je svoj rad na znanstvenom simpoziju prigodom 100. obljetnice gradnje nove župne crkve Sv. Katarine (1908.-2008.) iznio mr. Aleksij Škunca⁵.

3 M. Demović, nav. djelo, str. 130-38

4 Ni naš znameniti etnomuzikolog, akademik Jerko Bezić, koji se posebno bavio glagoljaškim pjevanjem, novaljsko pjevanje nije uvrstio u svoj znameniti rad snimanja i bilježenja glagoljaškog pjevanja zadarskoga kraja.

5 Dobrotom i uvidavnosti mr. Aleksija Škunca ovdje prenosimo dio toga referata koji se odnosi na naš predmet: "Znatno ranije je na mjestu današnje župne crkve bila srednjovjekovna crkvića posvećena sv. Katarini sagrađena vjerojatno u 14. ili 15. stoljeću. Ona je tada bila u vanjskom dijelu naselja s gornje strane i zasigurno su se oko nje pokapali pokojnici. O toj crkvi relativno malo znamo. U dokumentima se spominje 1455. godine a 1461. u oporuci kojom je ostavljeno dvadeset libara za njen popravak, što znači da je već tada bila zapuštena. U oporuci iz 1493. spominje se stara grobnica u ovoj crkvi. U dokumentu iz 1478. godine spominje se bratovština sv. Kate kojoj ostavlja Vidolus Zoich iz Novalje 10 ovaća. Do kada se u njoj služila služba ne znamo ali je s vremenom bila zapuštena. Potkraj 18. stoljeća crkva je bila temeljito obnovljena i posvećena od rapskog biskupa Ivana Maria Antonia o čemu svjedoči natpis iz 1776. koji se i danas čuva

Tek krajem prošlog stoljeća zapise novaljskoga pučkog glagoljaškog pjevanja učinili su fra Edi Ricov i mo. Ivan Žan, koji je to liturgijsko pučko pjevanje i obradio te je ono, u izvođenju Klape "Navalia", snimljeno na nosač zvuka "Dan vičere". Napjeve se izvodilo prema pamćenju, s kadšto novim dodacima ili frazama ('fjoreticama'), a kras ih izuzetno lijepa i bujna melodijska razvijenost.

Sve do liturgijske reforme II. vatikanskog koncila 1965. godine u Novalji se bogoslužje održavalo na staroslavenskome jeziku, dotično na tzv. šćavetu, posuvremenjenome, uglavnom kroatiziranom staro-crkvenoslavenskom jeziku.

Prelazak sa šćaveta na hrvatski jezik u tijeku liturgijske reforme upravo zbog sličnosti i razumljivosti jezika nije bio osobito težak. Pa ipak se pisac ovoga priloga sjeća, jer je tada bio dijete, kako je za župnikovanja Antona Mrakovčića i Antona Barbiša bilo određenih napora i teškoća da se napjevi prilagode suvremenom hrvatskom jeziku. Narod i pjevači su, na župnikov poziv, dolazili prije mise ili pak ostajali poslije mise kako bi uvježbavali ne samo *Ordo misae*⁶ nego i druge pjesme koje su se promptno "pohrvaćivale", što se prije svega odnosilo na psalme i kantike, budući da su se u to vrijeme još

u arheološkoj zbirci Stomorica. Bila je to niža građevina četvrtastog oblika s rimskim zvonikom na pročelju i riznicom (sakristijom) prema jugu s istočne strane. Za vrijeme jedne jake bure 1864. godine bio je srušen zvonik s dva zvona. Ubrzo je bio podignut novi ravno s pročelja koji je nadvisivao crkvu. Stara zvona, neznatno oštećena, ponovno su vraćena, a na zvoniku je bila i ploča s natpisom: Ivom Bogovičem župnikom, Ivom Markovina blagajnikom i Stipanom Škunca kapitanom sagrađen ovaj turanj godine 1866.

Pretpostavljamo da je prvi zvonik bio lakše konstrukcije, možda od drva kad ga je bura uspjela srušiti. Godine 1895. i to 4. III. nakon jutarnje mise bjesnila je oluja i dok je župnik Marko Mrakovčić u prisutnosti još jednog pjevača čekao da se stiša nevjere udario je grom u zvonik, prekinuo munjovod te je udar groma prostrujio zidovima crkve i prasak groma potrese zgradom i zidovi se raspuknu, a župnik je jedva izvukao živu glavu. To nam svjedoči Bonifačić koji je onda bio kapelan a tada se nalazio u školi koja je bila u crkvenoj kući blizu župne crkve (današnji Pastoralni centar). Od tada se služba božja odvijala u crkvi Majke Božje od Ružarija. Odlukom Namjesništva kod Poglavarstva u Zadru zabranjeno je pohađanje župne crkve zbog opasnosti od urušavanja i naloženo mjesnim vlastima da poruše krov i spreme oltare. Ti oltari i danas se nalaze u Stomorici. Nakon ove nezgode nastojalo se pristupiti izgradnji nove župne crkve prema nacrtu Ćirila Metoda Ivekovića poznatog arhitekta onog doba koja je trebala imati tri lade. Ali tom zahtjevnom projektu protivile su se mjesne vlasti ne želeći opteretiti seljake velikim davanjima. Moralo se privremeno odustati od ovog projekta ali su pripreme i dalje tekle od strane župnika.

- 6 Primjer pučkog "stvaralaštva" i danas se može čuti u novaljskome, nikad posve ispravno prihvaćenom koralnom Očenašu. Pučki način "popravljanja" korala uglavnom je išao prema melodioznosti i potrebi raspjevavanja, odnosno davanja oduška emocionalnom vidiku, dok je koral gajio stegovnost i suzdržanost u emocionalnom pristupu svetom tekstu i melodiji.

održavale tzv. nedjeljne "pobožnosti" koje su se običavali nazivati i "Blagoslov", "Klanjanje", odnosno "Vičernja", kada su se pjevale *Večernje* ili se obavljalo klanjanje pred Presvetim. Ključnu ulogu u tim preinakama i prilagodbama odigrali su vodeći crkveni pjevači, prije svih poznati pučki i crkveni pjevač Ante - Toneto Crnković.⁷

Napjevi su se izvodili tako da su ih pretpjevali pjevači, uglavnom trojica ili četvorica muških predvoditelja⁸, a odgovarao je mješoviti zbor i puk kao druga, odnosno treća strana, budući da su se "začinjavci" kadšto priključivali zboru u responsorijalnom obliku pjevanja, a kadšto se zbor, kao druga strana, priključivao puku preuzimajući tako predvodničku ulogu. Fra Edi Ricov⁹, koji je obrađivao tradicionalno pučko crkveno pjevanje u obnovljenoj liturgiji u Novalji, među ostalim bilježi i kako su mu pjevači koje je snimao i od njih doznavao pojedinosti svjedočili o nepromjenjivosti tih napjeva, u što on ipak sumnja.¹⁰ Pritom su pjevači, osim redovitih dijelova mise i pjesama koje su se pjevale na pamet, koristili priručnike za crkveno pjevanje¹¹, a napjevi poslanica, tzv. "štenja" (čitanja) iz *Tužaljki, Puče moj, Ja se kajem* vrlo su slični onima po Dalmaciji ili na dalmatinskim oto-

7 Pisac ovoga priloga sjeća se zgrade kada je za potrebe obnovljene liturgije trebalo prilagoditi *Blagoslovljen* koji se prije pjevao na šćavetu. Nakon stanovitih pokušaja i neuspjeha, barba Toneto je, pomalo ljutit što im ne uspijeva 'pronaći' melodijsku liniju, potegnuto na svoj način, na licu mjesta stvorio novu i do tada nepoznatu melodijsku liniju, to nekoliko puta ponovio, i narod je brzo prihvatio nešto izmijenjeni *Blagoslovljen* od onoga na šćavetu. Taj se *Blagoslovljen* izvodi i danas u liturgiji, a da je riječ o "prekomponiranju", moguće je primijetiti uspo-redbom ostalih dijelova mise.

8 Nakon Ante - Toneta Crnkovića i Antona Daba (kasnije poznat samo kao Ded Tone, otac Mira Daba), predvođenje pučkoga pjevanja u Novalji preuzeo je poznati "tercet": Miro Dabo, Lovre Dabo i Ante Peranić. Sva trojica su već umrli, a posljednji od njih, Ante Peranić, preminuo je 13. prosinca 2013. godine. Ulogu predvoditelja pučkoga pjevanja preuzeli su mladi pjevači koje glazbeno vodi mo. Ivan Žan.

9 Edi Ricov, "Tradicionalno pučko crkveno pjevanje u obnovljenom bogoslužju u Novalji", diplomatska radnja na Institutu za crkvenu glazbu KBF-a u Zagrebu iz 1983. godine, autorov primjerak nalazi se u Zadru.

10 Isto, str. 9: "Pjevači su od pamtivijeka predvodili pučko pjevanje. Oni su bili svjesni svoje uloge: navikli su na tradicionalni način pjevanja, nisu prihvaćali nikakvog uvođenja novih napjeva. Ovom bi se svjedočanstvu pjevača moglo naći primjedbe (jer je činjenica da su vremenom uvedeni neki strani napjevi), ipak ovakva izjava pokazuje koliko su vjerno čuvali izvorno crkveno pjevanje. Navodeći pjevače i njihove osnovne biografske podatke, ističe sljedeće: Miro Dabo, rođen 1941., pjeva vodeću dionicu u grupi (dva ili tri pjevača), Ante Peranić (Zulić), rođen 1921., pjeva 2. glas u grupi, Lovre Dabo, rođen 1921. (za kojega ne navodi koji glas pjeva, ali je sigurno da je pjevao baritona i drugog tenora, a po potrebi i basa, u čemu se izmjenjivao s Anton Peranićem). Zatim su tu još istaknute samo neke pjevačice poput, sada već svih pokojnih, Jele Crnković i Slavke Supić.

11 Vidi isto, str. 11.

cima – sličniji njima nego li vlastitome biskupijskome okruženju na kvarnerskim otocima.

Običaj da se novaljsko pučko crkveno pjevanje prati instrumentom, posebice harmonijem ili orguljama novijeg je datuma¹², a posve je nova praksa uvedena prije petnaestak godina da se dijelovi pučkih napjeva, obrađeni za klapski način pjevanja, izvode kod mise i to uglavnom rezponzorijalno ili kao psalmi i aleluje, u korizmi *Slava tebi, Kriste*, a u posve novo vrijeme obrada staroga glagoljaškog napjeva za *Drugo misno* čitanje Velikoga četvrtaka.

Napjevi Velikoga tjedna

Poznata korizmena popijevka *Ja se kajem* slična je dalmatinskim napjevima, posebice onima sa zadarskog područja odakle vjerojatno vuče i podrijetlo, prema navođenju fra Edija Ricova "ima dosta ukrasa, pa i akcentiranih nota, radi čega ostavlja dojam tužaljke¹³". Slično bi se moglo reći i za napjev *Gorko plače* (iz *Gospina plača*), koji se nekad pjevao nakon procesije na Veliki petak za vrijeme ljubljenja moći Sv. Križa¹⁴. Dva pjevača obično bi otpjevala napjev zorskog dijela, a potom je jedan otpjevao solistički dio za riječi koje pripadaju ulozi Marije. Zorski napjev je dvoglasan, vrlo pokretljiv, tako da dolazi do izražaja deklamacija teksta. Solistički napjev je izrazito osjećajan, ali bez ukrasa. Jedna od poznatijih korizmenih popjevaka je i *Stala plaćuć* koja se i u Novalji obično pjeva za vrijeme pobožnosti Križnoga puta prateći hod između postaja. Pjevači redovito pjevaju pojedine kitice, a puk odgovara *Od žalosti, Majko sveta...* Dio koji pjevaju pjevači bogat je ukrasima i slobodnijeg je ritamskog pomaka, dok pripjev kojega pjeva puk sadrži jednostavniju shemu – melodij-sku i ritamsku.

Antifonu za obred dijeljenja grančica na Cvjetnicu *Židovska su djeca* pjevači pjevaju dvoglasno i to "svečanijim načinom" kakav se obično upotrebljava za pjevanja svečanijih psalama. Karakteristični recitativ na gornjoj je medianti, kao i srednje kadence, a samo je zadnji na tonici, što ovu antifonu približava oznaci glagoljaških recitativa, premda se za ovaj primjer smije reći da je 'opterećen' dur-

12 Sve do osamdesetih godina 20. st. kao instrumentalna pratnja služio je harmonij za kojim je bio samouki orguljaš Miro Dabo. Prije liturgijske reforme zbor se nalazio na koru crkve iznad ulaznih vratiju, a zborovođa je bio Anton Škunca, koji je od vođenja zbora odustao kad se zbor, voljom župnika Antona Barbiša, 1966. godine s kora preselio u pokrajnu kapelu, bliže oltaru.

13 Edi Ricov, nav. dj. str. 19

14 Danas se taj napjev više ne upotrebljava u liturgiji i iščeznuo je iz sjećanja mladih pjevača. Budući da postoji tonski i notni zapis, mogućnost njegova obnavljanja postoji.

skim suzvučjem, odnosno da se negdje putem pogubilo nešto od stare glagoljaške patine. Slično bismo moglo reći i za pripjevni psalam koji se pjeva na Misi Večere Gospodnje *Čaša blagoslovna*, s naznakom da se upravo u tome psalmu mogu naći usporedbe s glagoljaškom pasionskom baštinom Kvarnera. Pjeva se na svečani psalamski način, pri čemu antifona i psalam imaju isti napjev.

U cijeloj pasionskoj glagoljaškoj baštini Novalje najposebniji mi se čini himan *Dan Vičere Gospodina* koji se pjeva upravo na Misi Večere Gospodnje¹⁵. Nekad se pjevao umjesto Slave, a danas se uglavnom pjeva umjesto Pripjevnog psalma. Pjevanje predvode dvojica pjevača i dvije pjevačice. Predvoditelj započne, solisti nastave prva dva stiha kitice, a puk sudjeluje djelomično. Druga dva stiha kitice pjeva puk pri čemu u zajedničkom pjevanju dolazi do izrazitog prevladavanja drugoga glasa. Taj himan predstavlja možda i najljepši i najdojmljiviji primjer pučkoga glagoljaškog pjevanja, prepun ukrasa, izmjene sola, zbora i puka, bogate melodijske linije i emotivnog tekstualnog i glazbenog izraza. Posljednjih godina taj himan uglavnom se pjeva klapski, što unekoliko umanjuje vrijednost tome pučkom izrazu, premda mu dodaje štogod na izvedbenom planu¹⁶. *Dan Vičere Gospodina* tekstualno vuče prema srednjoj Dalmaciji, pri čemu se staroslavenski jât više priklanja dalmatinskoj ikavici no sjevernojadranskoj ekavici. U tekstu koji se pjeva u Novalji bilježimo i posuvremenjenja posve bliska današnjemu hrvatskom standardu. Tekst je, međutim, zabilježen u obrednicima, a koliko je meni poznato još se uvijek izvodi samo u Salima na Dugom otoku.¹⁷ Radi ilustracije donosim ovdje tekst kako se pjeva u Novalji:

Dana Vičere Gospodina
Slavan danas jur počima
Kada Crkva svojim sini
Spomenuće toga čini

Isus zove sad pristupte
Ter od stola svi blagujte
Što pripravih vam obilno
Tijelo za kruh, krv za vino.

15 Taj se tekst, premda nisam siguran za melodiju, pjeva i u Salima na Dugom otoku.

16 Mo Ivan Žan obradio je upravo za klapsko pjevanje ovaj himan koji je, u izvedbi Klape "Navalia", snimljen na nosaču zvuka "Dan vičere". Nosač zvuka snimio je Nenad Bach, prvo izdanje izišlo je 2004. godine, a drugo nepromijenjeno, ali drukčije opremljeno izišlo je 2007. godine.

17 Za potrebe ovog rada nazvao sam kolegu Zdenka Milića, trenutno paškog "ancipreta", koji je i vrsta glazbenika i muzikolog, te mi je on pretpjevao saljski napjev himna "Dan vičere" koji se potpuno razlikuje o novaljskoga.

Da posebno opslužite
Nedostojno ne primite
Osuđenje jer primaju
Koj u grijehu pristupaju

Svi vjerujemo apostolu
Koj o svetom piše stolu:
Da imaju biti čisti
Kruh andelski ki će jisti.

Antifonu *Evo drvo križa*, koju kao i obično na gregorijanski napjev započinje svećenik, nastavljaju pjevati pjevači riječima: "Na kom Spas je svijeta visio", dok puk odgovara: "Dodite, da mu se poklonimo". Solisti i puk pjevaju dvoglasje u *duru* s kadencom na medianti i tonici¹⁸.

Napjev *Puče moj* modificirano se pjeva, naravno na Veliki petak i to za vrijeme formiranja i izvođenja procesije po mjestu te, ako je potrebno, i za vrijeme klanjanja križu po dalmatinskome predlošku kakav se zabilježen nalazi i u pjesmarici *Pjevajte Gospodinu pjesmu novu*, Zagreb 1983. Početne riječi "Puče moj" bogate su ukrasima, dok u pučkome pjevanju prevladava drugi glas. Smjelo bi se reći da je narodni genij upravo na tome napjevu izrazio tragičnost patnje, boli i smrti, a novaljski *Puče moj* upravo po ukrasima uvodi nas u tu svetu tajnu patnje Sina Božjega.

Responzorij *Bože, Bože moj* pjeva se za vrijeme klanjanja križu. Napjev ima obilježje recitativa u obliku dijafonije. Na tri sadržajne cjeline ponavlja se svaki put isti glazbeni stih.

Responzorij *Klanjamo ti se, Kriste* prema zabilješci koju je u svoje radu donio fra Edi Ricov, pjevao se za vrijeme pričesti na Veliki četvrtak, ali je kasnije, zbog sadržaja, premješten u repertoar Velikoga petka. Napjev je jednostavni recitativ u jednoglasju, što predstavlja jedini primjer jednoglasnog pučkog pjevanja u Novalji.

Zaključak

Novaljsko pučko glagoljaško pjevanje zadržalo je karakteristike hrvatskoga glagoljaškog pjevanja kakvo susrećemo u zadarskom i šibenskom kraju, posebice na otocima, kao i na otocima Srednje Dalmacije, otoku Krku i u Istri. Ono je imalo, i još uvijek posjeduje, svoju memorijsku i identifikacijsku značajku koja se, međutim, trajno transformira, odnosno poprima značajke pjeva kako pjevačima dođe. A to i jest tipično i bitno za glagoljaško pjevanje. Snažno troglasje,

primjerice, Anta Peranića Zulića, Lovre Daba i Mira Daba, danas zamjenjuju drukčija suzvučja na istoj matrici.

Zaključno valja reći da pasionska baština Novalje na otoku Pagu pripada velikoj matici pasionske baštine u hrvatskome narodu, posebice onoj u Dalmaciji i na našim otocima. U tom okruženju novaljska pasionska baština u suvremenost dovlači osobitost pučkog tradicijskog, dotično glagoljaškog pjevanja bogate melodioznosti, pučke sugestivnosti, raspjevanosti i vjerske svjedočkosti. U tom segmentu ona je daleko bliža dalmatinskim primjerima nego li onima sa susjednih kvarnerskih otoka i Istre. No, to područje valja još daleko više i stručnije istraživati. Novalja, dakle, koja se i zemljopisno upisuje u samu granicu Dalmacije i Sjevernoga Jadrana, svojim pasionskim repertoarom predstavlja onu razdjelnu crtu koja dijeli Dalmaciju od Kvarnera i Istre, a u kojoj se, na stanovit način, miješaju i utjecaji jednog i utjecaji drugog okruženja. To je i njezina posebnost i njezino određenje. Na toj crti novaljska pasionska baština dijeli sudbinu svih drugih baština, posebice onu arheološku, za koju je još davno Gjuro Sabo ustvrdio da je baš u tome otok Pag "zapušten otok". Ovaj rad barem bi u dijelu onoga čime se bavi na to ponovno htio skrenuti pozornost, ako ni zbog čega, a ono zbog zahvalnosti prema toj tako čudesnoj baštini koja se uvijek iznova duši nameće kao blago identiteta i kao garancija trajanja.

18 Vidi u Edi Ricov, nav. dj. str. 21. Notni zapis br. 25

Sažetak:
Pasijska baština Novalje

Pasijska baština Novalje na otoku Pagu svjedoči o nekadašnjem bogatstvu pučkoga izričaja, što u običajima, što u glagoljaškome i pučkome pjevanju. Od "pletanja" maslinovih grančica do velikopetkovskih običaja osvjetljavanja ulica, prozora i javnih prostora pa preko uporabe tzv. "škrebetalnica" ili čegrtaljki ili šćapanja tj. udaranja štapom po čem drvenom (primjerice po crkvenim klupama) nakon pjevanja Gospina plača i Tužaljki, u znak Kristova bičevanja – ti su pasijski običaji pohranjeni u memoriji nešto starijih ljudi i pomalo se gube. No, još je uvijek u dobrome dijelu sačuvano pučko glagoljaško pjevanje koje pokazuje najveću otpornost spram novih praksi i trendova. Ovaj rad pokazuje značajke posebice ovoga segmenta: pučkoga pasijskog pjevanja u Novalji, a onom izgubljenom na neki se način barem daje spomen.

Summary:
Passion Heritage of Novalja

The Passion heritage of Novalja on the island of Pag testifies to the former richness of the folk expression both in custom and in Glagolitic and folk singing. From the "weaving" of olive branches and the custom of lighting streets, windows and public spaces on Good Friday to the use of the so-called *škrebetalnica* or cog rattles or *šćapanje*, which involves the slamming of a stick against a wooden surface (for example, church pews) after singing Mary's Cry and Songs of Lament in commemoration of the whipping of Christ – such Passion customs lie deep in the memory of the elderly, and are getting lost. However, folk Glagolitic singing is still preserved to a great extent and shows greater resilience against new practices and trends. This paper examines the characteristics of this segment in particular: folk Passion singing in Novalja, and at least serves as a memento to all those customs that are now lost.

Ivana Paula Gortan–Carlin
Kristina Kulišić
**Glazbena građa iz
crkve Svetog Ivana
Krstitelja u Dajli**

Uvod

Ovaj je rad proizašao iz istraživanja za završni rad Kristine Kulišić, studentice na Interdisciplinarnom studiju Kulture i turizma. U radu se pobliže opisuje tiskana i rukopisna glazbena građa iz crkve Sv. Ivana Krstitelja u Dajli, no i ostala građa iz koje je moguće konstruirati kako se živjelo u malom mjestu Dajla kojega krase predivan, danas nažalost zapušten samostan. Istraživanje ove teme započelo je prije petnaestak godina. Već tada je dr. sc. Gorana Doliner na istraživanje istarske crkvene glazbene baštine poticala Ivanu Paulu Gortan–Carlin. Tada su u Pazinskom kolegiju bile dostupne crkvene rukopisne glazbene knjige iz Dajle do kojih danas više nismo mogle doći. Iako na terenu nije nađena prvotno zamišljena građa, našla se druga koju smo popisale i u ovom je radu donosimo.

Prilikom izrade rada primijenjene su sljedeće znanstvene metode: istraživanje na terenu, deskripcija, kompilacija i povijesna metoda. Istraživanje se provelo u arhivima crkve svetog Ivana Krstitelja u Dajli i u Državnom arhivu u Pazinu. Od literature su u najvećoj mjeri korištena djela Luigija Parentina, novigradskog svećenika, arhivista i povjesničara (1909–1997), koji je jedini o ovoj temi pisao opsežno i detaljno. Kasniji autori, poput Roberta Matijašića, Giuseppea Tamburrina i Darija Alberija, u pisanju o istoj temi pretežno se oslanjaju upravo na Parentina.

Iz povijesti benediktinskog samostana u Dajli

O najranijim tragovima naseljenosti čitavog područja svjedoče nalazi ostataka *vile rustica* te natpisi i grobovi iz antičkog doba, kada se na tom prostoru nalazio rimski posjed. O postojanju prve ranokršćanske bazilike i samostana u 6. stoljeću svjedoče pak ostaci podnog mozaika. "Pretpostavlja se da ime mjesta – Sveti Ivan u Daj-

li, odnosno skraćeno Dajla – dolazi od grčke riječi *daulos*, što znači šumovito¹2 te se vjerojatno odnosi na prirodno okruženje područja prekrivenog šumama. Naziv mjesta prvi put se spominje kao *Ayla* 1028. godine, kada je posjed pripao akvilejskom patrijarhu³. Godine 1038. patrijarh Poppone Dajlu i obližnju Lovrečicu predaje imperatoru Corradu II., nakon čega se pripajaju novigradskoj dijecezi⁴.

Naselje Dajla stjecište je dugih i burnih povijesnih zbivanja koja se stoljećima odigravaju oko jednog od rijetkih istarskih ladanjskih kompleksa smještenih neposredno uz more. Riječ je o vrijednoj arhitektonskoj cjelini s kraja 18. i početka 19. stoljeća, koja svoj današnji izgled dobiva 1839. godine na temelju nacrtu francuskog arhitekta Gabriela Le Terriera de Manetota. Čine ju reprezentativna zgrada u klasicističkom stilu u središnjem dijelu, dvije bočne barokne zgrade koje među sobom formiraju dvorište i park koji kroz dekorativni portal vodi na obalu s manjim kamenim molom, crkva Svetog Ivana Krstitelja, kapelanov stan te čitav niz gospodarskih zgrada, kao i prostrano poljoprivredno zemljište. Najstariji tragovi kompleksa sežu u 5. i 6. stoljeće kada su grčki redovnici, zvani kaluđeri, izgradili crkvu i samostan posvećene svetom Ivanu Krstitelju. U 9. stoljeću samostan naseljavaju benediktinci, a tijekom 13. stoljeća prelazi u vlasništvo novigradskih biskupa. 1273. godine biskup Nicoló posjed daruje koparskom plemiću Almericu Sabiniju. U nadolazećim godinama obitelj Sabini obnavlja posjed, a nekadašnji samostan dobiva ime Kaštel Dajla (*Castrum Dailae*). Nakon smrti Almeriga Sabinija, posljednjeg izdanka loze Sabini, 1736. godine posjed nasljeđuje koparska plemićka obitelj Grisoni, zahvaljujući kojoj čitav posjed kao i lokalno stanovništvo doživljavaju svoj preporod. Ostavši bez nasljednika, grof Grisoni čitavu svoju ostavštinu u Dajli zavjetuje redu benediktinaca iz samostana sv. Marije u Pragli, koji Dajlu pretvaraju u ugledno središte, stvarajući mjesto visoke razine duhovnosti te pružajući veliku i potrebnu pomoć siromašnoj djeci.

Tiskana i rukopisna građa

Benediktinska je zajednica u Dajli djelovala od 1859. do 1948. godine. O njenom prisustvu i djelovanju između ostalog svjedoči tiskana i rukopisna građa iz samostana i crkve Svetog Ivana Krstitelja u Dajli.

- 1 Slobodan prijevod autorica.
- 2 Parentin, L. 1970. 9.
- 3 Matijašić, R. 2005. 168.
- 4 Albieri, D. 1997. 1099.

Slika 1:
Unutrašnjost
crkve Svetog
Ivana Krstitelja
u Dajli (Izvor:
Kulišić, K., Foto-
arhiva, 2013.)

U crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Dajli nalazi se fond od stotinjak knjiga datiranih od kraja sedamnaestog stoljeća do današnjih dana. Popisane su knjige datirane zaključno s 1947. godinom, posljednjom godinom boravka benediktinaca u Dajli.

Popis sadrži ukupno stotinu knjiga; 64 tiskanih i 36 rukopisnih. Najstarija datira iz 1682., *Divinum Monasticum*, slijede Breviarium Monasticum – pars Verna iz 1683., Missale Romanum iz 1704. i druge.

Tablica 1. donosi popis dostupnih tiskanih knjiga koje se nalaze u crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Dajli, poredanih prema dataciji.

Redni broj	Naslov	Datacija	Zanimljivost / napomena
1	Divinum Monasticum	1682.	
2	Breviarium Monasticum – pars Verna	1683.	
3	Missale Romanum	1704.	
4	Apparatus universae theologiae moralis	1712.	
5	Praenotionum canonicarum	1735.	
6	Praxis catechetica	1742.	S unutarnje strane prednje korice stoji natpis: "Est S. Joannis Baptistae DAILAE Congregationis Cassinensis P. O."
7	Breviarium monasticum – pars Aestiva	1744.	
8	Officium monasticum B. Mariae Virginis	1748.	
9	Sermons du pere Bourdaloue	1750.	knjiga na francuskom jeziku
10	Missale Monasticum	1758.	
11	Diurnum Monasticum	1759.	

Glazbena građa
iz crkve Svetog
Ivana Krstitelja
u Dajli

– 261 –

Tablica 1: Popis
tiskanih knjiga
u crkvi Sv. Ivana
Krstitelja u Dajli

12	Breviarum monasticum – pars Aestiva	1780.	
13	Breviarum monasticum – pars Autumnalis	1780.	
14	Breviarum monasticum – pars Hiemalis	1780.	
15	Visite al SS. Sacramento	1829.	
16	Breviarium monasticum	1831.	
17	Opere del padre Paolo Segneri	1838.	
18	Uffizio della Beata Vergine Maria	1856.	postoji 11 primjeraka ove knjige.
19	Breviarium monasticum – pars Secunda	1858.	
20	Missale Defunctorum	1865.	
21	Praelectiones theologicae	1875.	
22	Missale Monasticum	1880.	
23	Rituale romanum	1880.	
24	Missale Romano – Monasticum	1882.	postoje dva primjerka ove knjige.
25	Rituale romanum	1884.	na prvoj stranici nalazi se naljepnica s oznakom pozicije knjige: Scaff. XI, Palch. 4, Num. 35, Daila.
26	Missale Monasticum	1886.	
27	Rituale romanum	1888.	
28	Missae pro Defunctis	1897.	postoje dva primjerka ove knjige.
29	Il Rosario e la nuova Pompea	1899.	mjesečna publikacija
30	La buona semente	1901./02.	Publikacija
31	Theologiae moralis	1906.	
32	Rituale monasticum	1909.	
33	Adveniat regnum tuum	1912.	
34	Necrologium Ordinis Sancti Benedicti	1913.	
35	Lectionarum (In divino officio recitando)	1916.	postoje dva primjerka ove knjige.
36	Rituale romanum	1917.	
37	Catechismo della dottrina cristiana	1922.	
38	Juris canonici	1923.	
39	Missale Romanum	1925.	
40	Regula S. Benedicti abbatis	1925.	
41	Preces e libris liturgicis excerptae	1929.	
42	La santa messa per il popolo italiano	1932.	tjedna publikacija
43	Messe proprie dell'ordine di S. Benedetto	1935.	postoje dva primjerka ove knjige.
44	Brevi meditazioni	?	nedostaje korica i prvih 67 stranica.
45	francusko-talijanski i talijansko-francuski rječnik	?	nepoznata datacija
46	Liber orationum	?	nepoznata datacija

47	Psalterium commune sanctorum	?	nepoznata datacija
48	Psalterium dispositum per hebdomadam	?	nepoznata datacija
49	nepoznat naslov	?	nedostaju korice; tiskano 1758. ili 1763.
50	nepoznat naslov	?	nedostaju korice i prvih 65 stranica.
51	nepoznat naslov	?	nedostaju korice i prvih 8 stranica.

Tablica 2 prikazuje popis rukopisnih knjiga pronađenih u crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Dajli. Riječ je o dnevnicima i registrima koji sadrže evidenciju održanih dnevnih misa, misa za pokojnike, održanih misa temeljem oporuke grofa Grisonija i evidenciju svećenika koji su služili misu. Prva knjiga datira u prosinac 1858. godine i sadrži evidenciju služeni misa u Sv. Onofriju temeljem oporuke grofa Grisonija. S unutarnje strane prednje korice nalazi se tekst koji govori o oporuci grofa Francesca Grisonija zahvaljujući kojoj su benediktinci iz Praglie došli u posjed grofove ostavštine u Sv. Onofriju.

Redni broj	Naslov	Podnaslov	Datacija
1	Registro Messe Legato S. Onofrio	Messe celebrate pel Legato S. Onophrii	1858.-1868.
2	Registro Messe Daila Dell' anno 1859 fino a		1859.-1869.
3	Missa applicata		1867.-1875.
4	Registro Messe ?		1867.-1876.
5	Registro Messe dal 1867		1867.-1871.
6	nema naslova	Missa pro Defuncti...	1869.-1873.
7	Legato del Conte Grisoni	Missa quotidiana de Legato Grisoni Oneris Scti Onophrii per Monachos hujus Monasterii Dailae a die 10 Septembris anni 1858 jugiter satisfacienda	1869.-1903.
8	Registro Messe 1871		1871.-1873.
9	Registro delle Messe	Registro dei Sacerdoti che celebrano nella Chiesa di S. Giovanni Battista di Daila	1873.-1879.
10	Regestum Missarum in Ecclesia Castri Dailae sub titulo S. Jo. Baptistae celebr ab anno 1875 ad annum 18		1875.-1882.
11	nema naslova	Suffragia pro Defunctis Congr. N.	1877.-1879.

Glazbena grada iz crkve Svetog Ivana Krstitelja u Dajli

– 263 –

Tablica 2: Popis rukopisnih knjiga u crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Dajli

12	nema naslova	Registro Dei Sacerdoti Che celebrano la Messa Nella Chiesa Di S. Giovanni Battista di Daila	1880.-1886.
13	Regestum Missarum in Ecclesia Castri Dailae sub titulo S. Jo. Baptistae celebr ab anno 1882 ad anni 1890		1882.-1890.
14	nema naslova		1886.-1890.
15	Regestum Missarum ab anno 1890 ad anni 1897		1890.-1897.
16	nema naslova	Registro dei Sacerdoti che celebrano in questa Chiesa di S. Giovanni Battista di Daila	1890.-1892.
17	Registro dei Sacerdoti che celebrano in questa Chiesa di S. Giovanni Batta di Daila		1892.-1893.
18	nema naslova	Registro dei Sacerdoti che celebrano in questa Chiesa di S. Giovanni Battista di Daila 1893	1893.-1895.
19	nema naslova	Missa una quotidiana Pro Defunctis Patre, Matre, Uxore, Avunc: Ad inten Sanctis	1894.-1897.
20	Liber Missarum Manualiu a mense Sept. 1897 usque ad mensem Jun 1913		1897.-1913.
21	nema naslova	Registro dei Sacerdoti che celebrano in questa Chiesa di S. Giovanni Battista di Daila 1895	1895.-1898.
22	Diurnale Missarum a mense Septembri 1898 usque ad mensem Decembr. 1901 inclusive	Registro dei Sacerdoti che celebrano in questa Chiesa di San Giovanni Battista di Daila 1898	1898.-1901.
23	Legato del Conte Grisoni	Missa quotidiana de Legato Grisoni Oneris Scti Onophrii per Monachos hujus Monasterii Dailae a die 10 Septembris anni 1858 jugiter satisfacienda	1904.-1924.
24	1912 - 1927		1912.-1927.
25	Suffragia pro Defunctis Congr. is N.trae	Suffragia pro Defunctis Congreg. Nostrae ab.a. 1917 ad annum 19...	1917.-1931.
26	Legato "Grisoni" (Nomina R.R. Sacerdotum Celebr. In nostra Ecclesia S. J. B. Dailae	Missa quotidiana de Legato Grisoni Oneris S. Onophrii per Monachos h. Mon. Dailae a die 10 Sept. anni 1858 jugiter satisfacienda	1925.-1934.

27	Onera Missarum manualium a 1927 --- ai 1930		1927.-1930.
28	Missa manuales Monrii Dailensis ab anno 1930 ad annum 1943		1930.-1943.
29	Missae Manuales ab anno 1943 ad annum 19		1943.-1947.

Glazbena građa

u crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Dajli pronađeno je trinaest tiskanih glazbenih knjiga, jedna tvrdo ukoričena kajdanka s glazbenim vježbama te rukopis za liturgijsko pjevanje Pasije. Za tekst dviju pjesama, *Stella del mare* i *Inno Mariano*, nije pronađena melodija, no zbog brojnih primjeraka i rukom pisanih prepravaka nakon kojih se spominje Dajla, pretpostavlja se da su se te pjesme i pjevale u Dajli.

Od glazbene građe iz Dajle popisane su knjige:

1. Antifonarij br. 1 (*Antifonario romano*)

Knjiga tvrdog uveza crne boje, dimenzija 18x11 cm, tiskana u Torinu 1831. godine. Tiskana je na talijanskom jeziku. Ima 611 stranica s oko 150 napjeva zapisanih neumatskom kvadratnom notacijom na četiri linijskom sistemu. Na početku knjige nalazi se kalendar s pomičnim blagdanima od 1830. do 1854. godine (*Settuagesima*, *Pepelnica*, *Uskrs*, *Uzašašće*, *Duhovi*, *Tijelovo*, *prva nedjelja Došašća*) i kalendar sa svakodnevnim svetkovinama.

2. Antifonarij br. 2 (*Liber antiphonarius*)

U crnom tvrdom uvezu, dimenzija 21,5x14,5 cm, tiskana 1897. godine na latinskom jeziku. Na 1126 stranica sadrži približno 1750 napjeva iz ordinarija i proprija. Sadrži antifone, himne, psalme i rezponzorije.

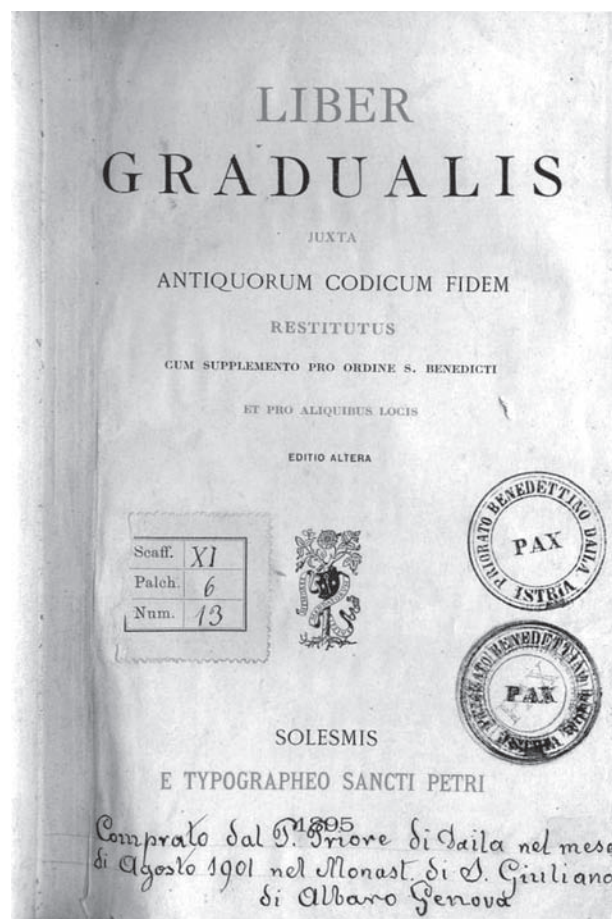
3. Gradual br. 1 (*Liber gradualis*)

Ima dimenzije 22x15,5 cm, tvrdog uveza crne boje, tiskan je 1895. godine i ima ukupno 936 stranica. Pisan je na latinskom jeziku i sadrži približno 1200 napjeva pisanih neumatskom notacijom. Sadrži introite, graduale, aleluje, tractuse, sekvence, ofertorije, comunije, antifone, rezponzorije i himne. Gradual sadrži ukupno 101 napjev misnog ordinarija, od čega: 18 napjeva *Kyrie*, 24 *Glorije*, 16 *Sanctusa*, 16 napjeva *Agnus dei*, 5 *Creda*, 14 napjeva *Ite misa est* te 8 napjeva *Benedicamus domino*. Na prvoj stranici ovog graduala nalaze se dva pečata s natpisom "Priorato Benedettino Daila Istria" te rukom

Glazbena građa
iz crkve Svetog
Ivana Krstitelja
u Dajli

- 265 -

pisani tekst: "Comprato dal P. Priore di Daila nel mese di Agosto 1901 nel Monast. di S. Giuliano di Albaro Genova", što znači: Kupljeno do strane Oca Priora iz Dajle u kolovozu 1901. godine u samostanu sv. Giuliana iz Albara, Genova.

Slika 2.
Unutarnja
naslovnica
(Izvor: Arhiv
crkve Sv. Ivana
Krstitelja)

Ivana Paula
Gortan-Carlin
Kristina
Kulišić

- 266 -

4. Gradual br. 2 (*Graduale romanum*)

Manjih dimenzija, 21x14,5 cm, tvrdog uveza crne boje. Na 1069 stranica neumatskom notacijom zapisano je oko 1200 napjeva na latinskom jeziku: introita, graduala, aleluja, tractusa, sekvenci, ofertorija, komunija, antifona, responzorija i himni. Gradual sadrži ukupno 119 napjeva misnog ordinarija, od čega: 30 Kyrie, 19 Glorija, 21 Sanctus, 20 Agnus Dei, 6 Creda, 13 Ite misa est i 10 napjeva Benedictamus domino.

5. *L' Harmonium* je tiskana knjiga tvrdog uveza dimenzija 28,5x20,5 cm koja sadrži praktične vježbe i kompozicije za izvođenje na harmoniju. Tiskana je 1913. godine i ima ukupno 111 stranica. Na

samom početku knjige nalazi se skica harmonija i tekst na talijanskom jeziku koji opisuje sam instrument, njegove značajke, povijest i registre. Slijede razne vježbe, preludiji, vježbe za pratnju gregorijanskih melodija na primjeru Anđeoske mise (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei, Pange Lingua, Veni Creator), vježbe za liturgijsku uporabu te razne skladbe u sakralnom i profanom tonu. Sve su melodije zapisane suvremenom notacijom. U knjizi su navedene skladbe skladatelja: J. S. Bacha, R. Schumanna, H. Rincka, L. Botazza, G. F. Händela, A. Scarlattija, B. Mendelssohna i W. Gadea.

6. *Cantus Monastiri Formula Antiqua*

Tvrđi uvez, 20x14 cm, tiskan 1889. godine. Knjiga ima 100 stranica, pisana je na latinskom jeziku i sadrži primjere i vježbe različitih napjeva za primjenu u liturgiji. Napjevi su zapisani neumatskom notacijom u crtovlju s četiri crte.

7. *Messa degli Angeli* (Anđeoska misa)

Tiskana knjižica mekog uveza, dimenzija 17x12 cm. Sadrži Anđeosku misu: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus i Agnus Dei; Veni Creator; Ave Maria stella; Exultet orbis gaudiis; Deus tuorum militum; Sanctorum meritis; Iste Confesor i Jesu Corona virginum. Nedostaje stranica s napjevom Pange lingua e Tantum ergo (Mod. I.). Tiskana je suvremenom notacijom. Postoji više primjeraka ove knjižice, no svakoj nedostaje poneka stranica, a datacija nije vidljiva.

Glazbena građa
iz crkve Svetog
Ivana Krstitelja
u Dajli

- 267 -

8. *Benedictio aquae in vigilia Epiphaniae Domini*

Knjižica mekog uveza, dimenzija 17x12 cm. Tiskana je 1898. godine i ima 14 stranica. Sadrži molitve i napjeve za obred blagoslova vode uoči Bogojavljenja. U knjižici ima ukupno osam napjeva i sve su zapisane neumatskom notacijom u crtovlju s četiri crte. Tekst je pisan na latinskom jeziku.

9. *Piccola raccolta di canzoncine popolari sacre*

Tiskana knjižica mekog uveza, dimenzija 17x12 cm. Na osam stranica sadrži osam napjeva zapisanih suvremenom notacijom. Neke od zabilježenih pjesama pjevaju se i danas, primjerice Noi Vogliam Dio ili O del Cielo Gran Regina. Tekstovi su napisani na talijanskom jeziku, a datacija nije poznata. Na naslovnoj stranici nalazi se pečat benediktinskog samostana iz Dajle.

10. *Missa pro Defunctis*

Tiskana knjižica mekog uveza, dimenzija 21x14 cm. Na dvadeset i tri stranice sadrži petnaest napjeva zapisanih neumatskom notacijom u crtovlju s četiri crte. Pisana je na latinskom jeziku i sadrži: 2 Requi-

ema, Kyrie, Absolve, Dies Irae, Domine Jesu Christe, Sanctus, Agnus Dei, Lux aeterna, Libera me Domine, Subvenite, In paradisum i Ego sum. Knjiga je tiskana 12. kolovoza 1907. godine.

11. *Massime eterne di S. Alfonso M. de' Liguori e manuale di canto*

Ova knjižica mekog uveza, dimenzija 21x14 cm, ima 387 stranica. Podijeljena je u dva dijela. U prvom sadrži razne molitve, dok se u drugom dijelu nalazi priručnik za pjevanje s devetnaest napjeva zapisanih suvremenom notacijom. Knjiga je pisana na talijanskom jeziku. Sadrži: Messa degli Angeli (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus i Agnus Dei), Messa per i defunti, Inno del Vespero della Domenica, Inno del Vespero della Madonna, Antifone della Madonna, O Salutaris Ostia, Adoro te, Pange Lingua, Veni Creator, O Via Vita Veritas, Salve Mater, Adeste fideles, Al Santissimo Redentore, Cristo risusciti, Ave Maris Stella, Al Nome SS. di Maria i Il saluto della sera a Maria. Tiskana je 1924. godine

12. *Cantus Ecclesiasticus Passionis D. N. Jesu Christi*

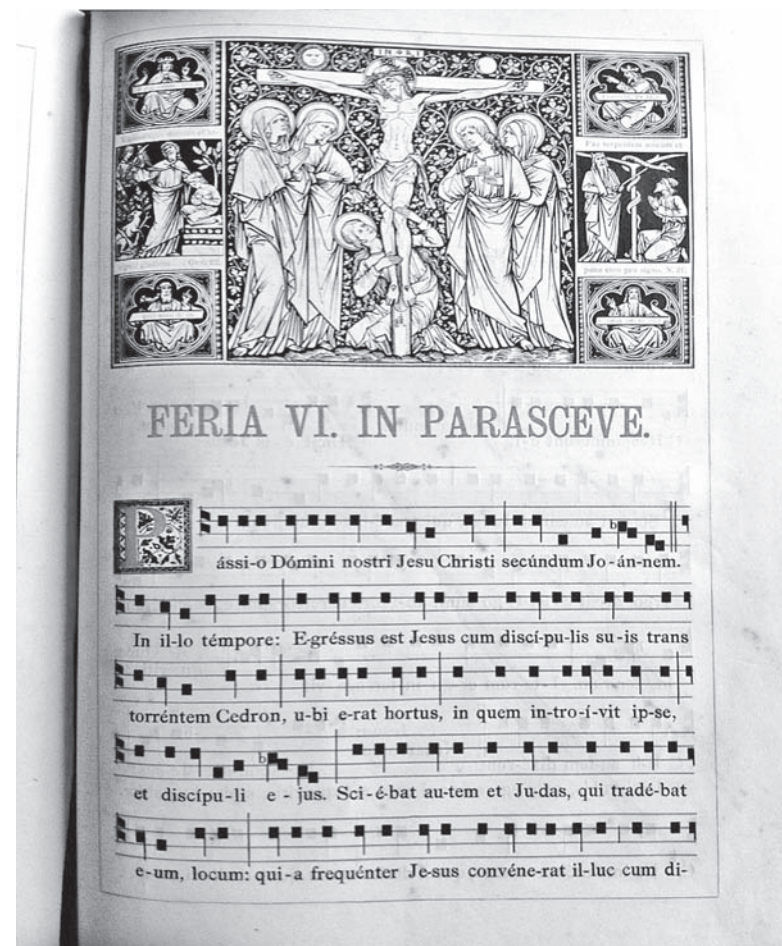
Sastavljen je iz tri knjige u kartonskom omotu, dimenzija 35,5x25 cm, tvrdog uveza. Tiskan je 1889. godine. Radi se o napjevima kojima se opisuje Isusova muka. Napjevi su zapisani neumatskom notacijom na sustavu od četiri crvene crte. Prva knjiga naslovljena je *Chronista* i sadrži dio kojega pjeva pripovjedač, druga knjiga naslova *Christus* sadrži dionicu Krista, a treća, naslovljena *Synagoga*, sadrži dio koji pjevaju svi ostali. U ovom kompletu, u tomu *Synagoga*, pronađeno je dvadeset listova rukopisa dimenzija 34x22,5 cm za (Feria VI in Parasceve), odnosno Muku po Ivanu; i to tri separata; pretpostavljamo za tri izvođača.

Ako usporedimo melodijski tijek, vidimo da su benediktinci iz Dajle drukčije intonirali Muku po Ivanu te da je zapisani melodijski tijek korala različit od tiskane verzije iz 1889. Dok je na tiskanoj primjerku tekst "Pasio Domini nostri" intoniran na jednom tonu (Primjer 1.), u Dajli su započinjali skokom terce (Primjer 2.).

Skok terce stoji i u obaveznom vaticanskom izdanju iz 1917., no već se u prvom redu završetak razlikuje (Primjer 3.). Umjesto uzlazne sekunde i silazne terce na riječ "Iohanem", u Dajli su pjevali uzlazni trikord, pa silazni bikord i skok silazne kvarte. Naime, osim tiskane verzije Pasije iz 1889., u crkvi se čuva i jedan komplet Pasionkog pjevanja *Cantus Passionis Domini Nostri Jesu Christi*. On je nešto manjih dimenzija; 33x23,5 cm, a tiskan je u Rimu 1917. godine u izdanju Typis Polyglottis Vaticanis. Ovo je izdanje postalo obveznim.

Ivana Paula
Gortan-Carlin
Kristina
Kulišić

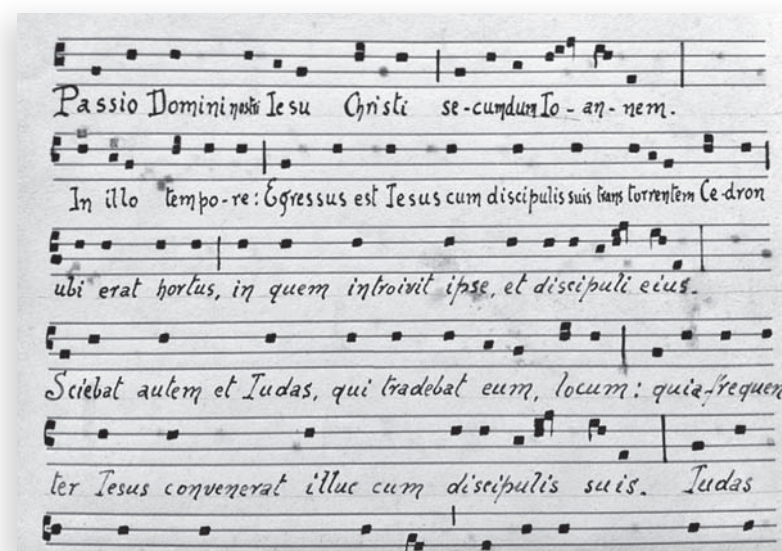
- 268 -

Primjer 1:
Tiskani primjerak
Pasije iz 1889.
(Izvor: Arhiv
crkve sv. Ivana
Krstitelja)

Glazbena grada
iz crkve Svetog
Ivana Krstitelja
u Dajli

- 269 -

Primjer 2:
Rukopis iz Dajle
- Chronista
(Pripovjedač)
(Izvor: Arhiv
crkve Sv. Ivana
Krstitelja)

Primjer 3:
Vatikansko
izdanje iz 1917.
(Izvor: Arhiv
crkve Sv. Ivana
Krstitelja)

Ivana Paula
Gortan-Carlin
Kristina
Kulišić

- 270 -

FERIA VI IN PARASCEVE

ássi- o Dómi-ni nostri Je-su Christi se-cúndum Jo-ánnem.

In il-lo tēpo-re: Egréssus est Jesus cum disci-pu-lis su-is

trans torrēntem Cedron, u-bi e-rat hortus, in quem intro-ivit ipse,

et disci-pu-li e-jus. Sci-é-bat autem et Judas, qui tradé-bat e-um,

lo-cum: qui-a frequēter Je-sus convé-ne-rat il-luc cum disci-pu-lis

su-is. Judas ergo cum acce-pisset co-hórtem, et a pon-ti-fi-

ci-bus et pha-risáe-is mi-nistros, ve-nit il-luc cum la-térnis, et

Na melodijske razlike između tri pronađene verzije Pasije nailazimo u svim dionicama, kako u dionici Krista, tako i u dionici Synagoge. U primjeru 4. i 5. vidimo razliku u načinu pjevanja Synagoge kod riječi *Nazarenum*. U primjeru iz 1917. imamo silabičan način pjevanja (jedan slog – jedan ton), dok se u Dajli koristila melizmatika.

13. Glazbene vježbe

Kajdanka dimenzija 56x40 cm, tvrdog uveza, sadrži rukom pisane vježbe pisanja i čitanja nota. Ima trideset stranica, od kojih je ispisan prvih osam. Na svakoj stranici nalazi se po pet crtovlja s pet crta, od čega su u svakom crtovlju četiri crte tiskane, a prva je ručno dopisana. Crte su crvene boje. Prva stranica sadrži vježbe čitanja nota u violinskom ključu, druga stranica sadrži vježbe čitanja nota u basključu, na trećoj se nalaze vrijednosti trajanja nota: taktovi, predznaci, oznake za produženje notnih vrijednosti, dinamičke oznake, znak cezure i mjere. Na četvrtoj i petoj stranici zapisane su razne melodije u violinskom ključu i 4/4 mjeri. Zanimljivo je da notu s repom pišu na suprotnoj strani. Od šeste do osme stranice vježbano je pisanje dvoglasne pjesme *Sancta Maria, ora pronobis*; u violinskom ključu, u

FERIA VI IN PARASCEVE

ássi- o Dómi-ni nostri Jesu Christi secúndum Joánnem. In illo tēpore: Egréssus est Jesus cum discipulis suis trans torrēntem Cedron, ubi erat hortus, in quem introiit ipse, et discipuli ejus. Sciébat autem et Judas, qui tradébat eum, locum: quia frequēter Jesus convenerat illuc cum discipulis suis. Judas ergo cum accepisset cohórtem, et a pontificibus et pharisæis ministros, venit illuc cum latérnis, et fáibus, et armis. Jesus itaque sciens ómnia quæ ventúra erant super eum, processit, et dixit eis: ✠ Quem quæritis?

C. Respon- dérunt ei: S. Je-sum Na-za-ré-num.

C. Dicit eis Jesus: ✠ Ego sum.

C. Stabat autem et Judas, qui tradébat eum, cum ipsis. Ut ergo dixit eis: Ego sum: abiérunt retrórsus, et cecidérunt in terram. Iterum ergo interrogávit eos: ✠ Quem quæritis? C. Illi autem dixérunt:

C. Respóndit Jesus: ✠ Dixi vobis, quia ego sum: si ergo me quæritis, sinite hos abire. C. Ut implerétur sermo, quem dixit: Quia quos dedisti mihi, non perdidí ex eis quemquam. Simon ergo Petrus habens gládium edúxit eum: et percússit pontificis servum: et abscidit auriculam ejus dēxteram. Erat autem nomen servo Malchus. Dixit ergo Jesus Petro: ✠ Mitte gládium tuum in vaginam. Cálicem, quem dedisti mihi Pater, non bibam illum? C. Cohors ergo, et tribúnus, et ministri Judæórum comprehendérunt Jesum, et ligavérunt eum: et adduxérunt eum ad Annam primum, erat enim socer Cáiphæ, qui erat pón-ti-fex anni illius. Erat autem Cáiphæ, qui consilium déderat Judæis: Quia expedit unum hóminem mori pro pópulo. Sequebátur autem Jesum Simon Petrus, et álius discipulus. Discipulus autem ille erat notus pontifici, et introiit cum Jesu in átrium pontificis. Petrus autem stabat ad óstium foris. Exiit ergo discipulus álius, qui erat notus pontifici, et dixit ostiáriæ: et introduxit Petrum. Dicit ergo Petro ancilla ostiáriæ:

Primjer 4:
Vatikansko
izdanje iz 1917.
(Izvor: Arhiv
crkve Sv. Ivana
Krstitelja)

Glazbena grada
iz crkve Svetog
Ivana Krstitelja
u Dajli

- 271 -

Feria VI in Parasceve Synagoga

Respon- de- runt ei: Je- sum Na- za- ré- num

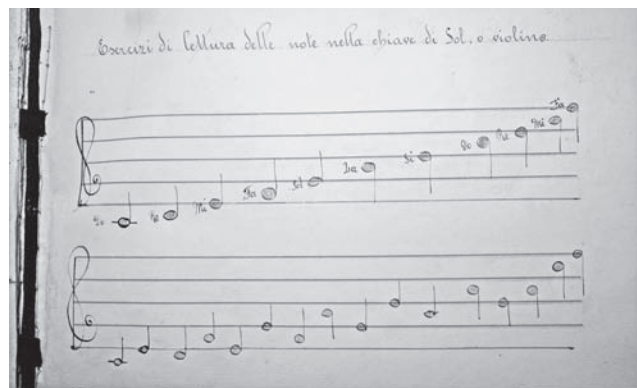
ostia- ri- a Numquid et tu ex discipulis es hominis istius?

Ille ille Non sum dicens-

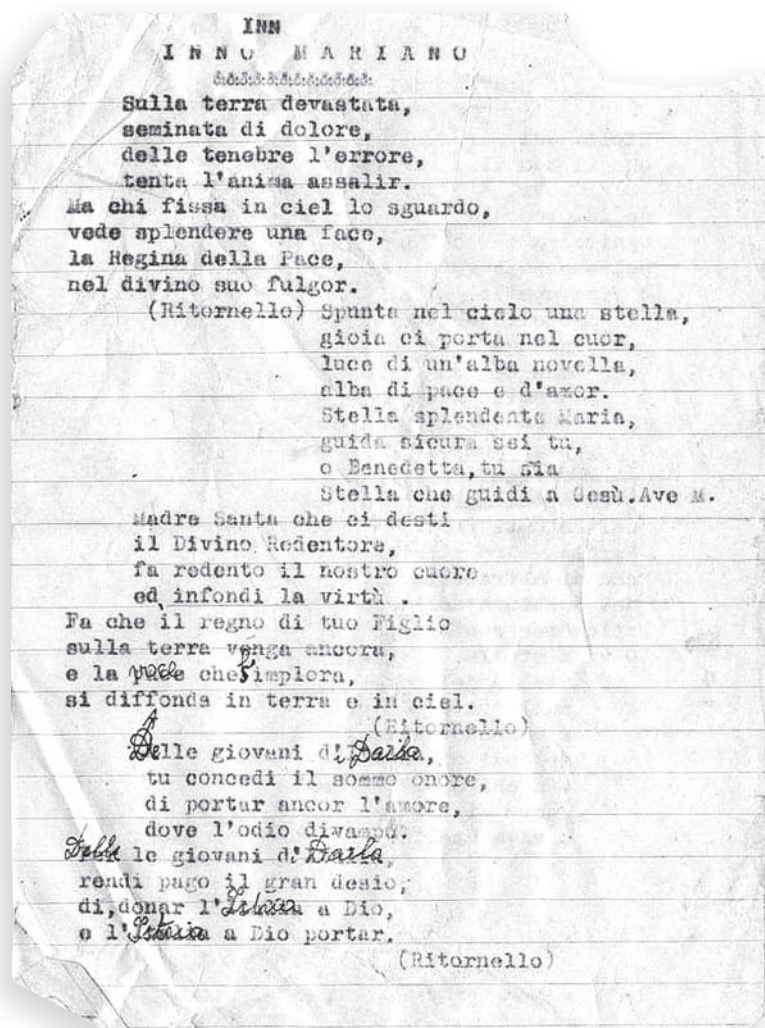
Sic re- spon- des pon- ti- fi- ci? Respon- dit ei Jesus: Si male... Dixérunt ergo ei:

Primjer 5:
Rukopis iz Dajle
- Synagoga
(ostali)
(Izvor: Arhiv
crkve Sv. Ivana
Krstitelja)

G-duru (prvo piše povisilica fis na petoj crti, a potom u prvoj praznini). Iako je prvo zapisana 2/4 mjera, a kasnije 3/4, cijela je pjesma pisana u 3/4 mjeri. Datacija nije poznata.

Slika 3: Primjer vježbi iz bilježnice (Izvor: Arhiv crkve Sv. Ivana Krstitelja)

Ivana Paula Gortan-Carlin
Kristina Kulišić

- 272 -

Slika 4: Inno Mariano (Izvor: Arhiv crkve Sv. Ivana Krstitelja)

Orgulje u crkvi Svetog Ivana Krstitelja u Dajli (Izvor: Kulišić, Foto-arhiv, 2013., privatna zbirka)

Među knjigama su u crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Dajli pronađena i dva teksta pisana pisaćim strojem na papiru veličine 20,5x15 cm. Riječ je o tekstovima pjesama naslova *Stella del mare* (Zvijezda mora) i *Inno Mariano* (Himan Mariji), a s obzirom da postoji više primjeraka istih tekstova, pretpostavlja se da su ove pjesme u Dajli bile pjevane u zboru. Oba teksta zapisana su na istom papiru, jedna verso, a druga recto. Datacija nije poznata.

Tekst pjesme *Inno Mariano* je zanimljiv zbog rukom prepravljenog dijela teksta. Na slajdu vidimo tekst u cijelosti, a s desne strane, na prepravljenom dijelu, vidimo da su umjesto teksta *giovani d'Italia* pjevali *giovani di Daila*, a umjesto *donar l'Italia a Dio* pjevali su *donar l'Istria a Dio*.

Glazbena građa iz crkve Svetog Ivana Krstitelja u Dajli

- 273 -

Orgulje i harmonium crkve Svetog Ivana Krstitelja u Dajli

Crkva u Dajli 1887. godine dobiva svoje prve orgulje. Riječ je o najstarijim funkcionalnim orguljama u Istri, koje je 1733. godine sagradio majstor Gaetano Amigazzi iz Verone. O tomu svjedoči i graditeljjev potpis: "Cajetanus Amigazzi-Veronensis MDCCXXXIII"⁵. Orgulje su prvotno izrađene za crkvu sv. Jurja na istoimenom otoku kod Venecije, a prema predaji na njima se svirao "Te Deum" povodom proslave izbora pape Pija VII⁶. Godine 1887. donesene su u Dajlu, no 1910. zbog pribavljanja novih prenesene su u obližnju Lovrečicu u crkvu svetog Lovre, gdje se nalaze i danas⁷. Orgulje koje su danas u funkciji u crkvi Svetog Ivana Krstitelja u Dajli, 1910. godine izgradila

⁵ Gaetano Amigazzi Veronjanin 1733.

⁶ Milotić, I. 2007. 143.

⁷ Gamboc, V. 1999. 19.

je tvrtka "D. Malvestio e F."⁸ Fabbrica Pontifica d'Organi iz Padove. Riječ je o talijansko-dalmatinskom tipu, a po veličini pripadaju malim orguljama⁹.

U crkvi Svetog Ivana Krstitelja u Dajli, osim orgulja, nalazi se i harmonij. Smješten je s lijeve strane glavnog oltara. Godina izgradnje, kao ni podrobnije informacije o njemu nisu pronađene.

Harmonij u crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Dajli (Izvor: Kulišić, K. Foto-arhiv, 2013., privatna zbirka)

Ivana Paula Gortan-Carlin
Kristina Kulišić

- 274 -

Iz državnog arhiva Pazin

Državni arhiv u Pazinu čuva ukupno šest rukopisnih knjiga iz benediktinskog samostana u Dajli:

1) *Giornale Daila* (Dnevnik)

2) *Magazzino* (Skladište)

Ova knjiga sadrži popis ulaza i izlaza poljoprivrednih proizvoda na posjedu benediktinskog samostana od 1866. do 1897. godine.

⁸ *Domenico Malvestio e Figli*, u doslovnom prijevodu Domenico Malvestio i sinovi.

⁹ Gamboc, V. 1999. 34.

Spominju se sljedeći proizvodi: masline, ulje, kukuruz, grožđe, vino - refošk i bijelo, pšenica, ječam i zob. Na samom početku knjige nalazi se popis kolona koji su radili na posjedu. To su bile obitelji koje su živjele i radile na posjedu i kojima su redovnici po potrebi davali određenu količinu uroda, a one su svoj "dug" vraćale nekim drugim proizvodima te je sve to vrlo detaljno i precizno zapisano u ovoj knjizi.¹⁰ Imena obitelji mijenjala su se tijekom godina.¹¹

3) *Conti dei Coloni*

Sadrži račune kolona od 1873. do 1881. godine na temelju kojih saznajemo koje su obitelji živjele u Dajli i u okolici krajem 19. stoljeća.¹²

4) Registar prihoda i rashoda priorata u Dajli

Registar koji su benediktinci vodili po mjesecima od 1882. do 1889. godine.

5) *Atti Capitolari del Monastero di S. Giovanni Battista di Daila* (Glavne odluke samostana sv. Ivana Krstitelja u Dajli)

¹⁰ Radi se o obiteljima: Baldas Antonio, Bursich Matteo, Cadenaro Giovanni, Cremasteter Andrea, Crevatin Matteo Guardiano, Covrich Matteo, Dodich Antonio e Martino, Dombrelovich Andrea, Forza Matteo, Jelcich Giacomo, Marincich Matteo, Marzari Natale, Melon Antonio, Palcich Matteo, Pauletlich Giovanni, Peros Maria vedova, Pilastro Paolo, Pozech Michele, Pozech Martino, Radislovich Matteo (Rondolin), Radislovich Antonio (Rondolin), Radislovich Antonio (Piciot), Sabbadin Matteo di Castello, Sabbadin Matteo di Saini, Sabbadin Antonio di Zedina, Sain Antonio di Zedina, Sain Giovanni di Fermich, Sterle Antonio, Visentin Giovanni di Fermich, Rocchetti Giuseppe, Rodella Giuseppe.

¹¹ Tako se za 1891. godinu navode imena sljedećih osoba (obitelji) koje su ubrale žito te ga predale samostanu: Baldas Antonio, Cramasteter Matteo, Dodich Martino, Dobrilovich Andrea, Forza Matteo, Gadenaro Giovanni, Gandina Andrea, Gojak Caterina, Gelcich Antonio, Gelcich Giacomo, Kmet Giovanni, Marincich Antonio, Lacota Antonio, Melon Antonio, Melon Giovanni, Palcich Matteo, Palcich Antonio, Pilastro Antonio, Piciot Antonio, Pinesich Marco, Pozek Martino, Prodan (Fiorini), Rondolin Antonio, Sabbadin Matteo, Sabbadin Antonio (Zedina), Sain Antonio (Zedina), Sain Giovanni (Fermich), Sterle Antonio, Visentin Giovanni, Vuk Giovanni, Visentin (Carso), Rocchetti Giuseppe, Rocchetti Antonio, Trento.

¹² To su bili: Baldas Antonio, Bursič Matteo, Cadenaro Giovanni, Cremasteter Matteo, Crevatin Matteo, Cuvrich Matteo, Dodič Antonio, Dombrelovich Andrea, Forza Matteo, Gardina Andrea, Jelčić Giacomo, Marincić Matteo, Marzari Natale, Melon Antonio, Palcic Matteo, Pauletlich Giovanni, Pilastro Paolo, Peros Maria vedova, Pozech Michele, Pozech Martino, Radislovich Matteo (detto Rondolin), Radislovich Antonio (detto Rondolin), Radislovich Antonio (detto Piciot), Rocchetti Giuseppe, Rodella Giuseppe, Sabbadin Matteo di Castello, Sabbadin Matteo di Saini, Sabbadin Antonio di Zedina, Sain Giovanni di Fermič, Sain Antonio di Zedina, Sterle Antonio, Visentin Giovanni in Daila, Kemet Giovanni, Palcic Antonio di Daila, Lacota Michele i Rocchetti Antonio.

Glazbena građa iz crkve Svetog Ivana Krstitelja u Dajli

- 275 -

Odluke se odnose na prihvata ljudi koji ulaze u samostan, kupovinu zemljišta, razna biranja među sobom i slično.

- 6) *Amministrazione agricola R.R. P.P. Benedittini Daila* (Evidencija poljoprivrednog dobra benediktinskog samostana) i *Giornale Cassa* (Blagajnički dnevnik)

Na tiskanu građu benediktinaca nailazimo i u Sveučilišnoj knjižnici u Puli, gdje se čuva nekoliko knjiga iz benediktinskog samostana u Dajli. Nažalost, one u trenutku istraživanja nisu bile dostupne jer je u tijeku njihova inventarizacija. Jedini dokument koji je bio dostupan jest Zaključak sudskog spora koji se vodio između Instituta Grisoni iz Kopra i don Attiliana Oliverosa i benediktinaca iz Dajle 1872. godine radi zahtjeva prijenosa vlasništva posjeda u Dajli i Sv. Onofriju te dijela Grisonijevih solana u korist spomenutog Instituta.

Umjesto zaključka

u ovom je radu obrađen dio glazbene građe benediktinaca iz Dajle. Pretpostavlja se da se u arhivu Pazinskog kolegija, u donaciji pok. Bože Jelovca, novigradskog svećenika, također nalazi dio glazbene građe Župne crkve Dajla, kao i crkvene glazbene knjige koje su bile videne prije petnaestak godina, a koje sada nisu bile dostupne.

Na temelju pronađenog možemo zaključiti da su benediktinci u Dajli koristili glazbene knjige tijekom svoje redovne djelatnosti. Osim propovijedanih crkvenih napjeva, obrađivali su i pjevali duhovne šansone.

Tijekom crkvenih obreda početkom 20. stoljeća pjevalo se jednoglasno ili dvoglasno, sa ili bez pratnje orgulja, odnosno harmonija. U Velikom tjednu su zasigurno pjevali Kristovu muku po Ivanu s tri izvodača, s manjim izmjenama, što dokazuju pronađeni rukopisni separati.

Prilog 1

Prijepis dijela oporuke grofa Francesca Grisonija¹³

"Ostavljam prečasnom samostanu Svete Marije iz Praglie u okolici Padove:

1. *Svoje posjedovanje u Dajli u predjelu Buja sa zaseocima, zemljištima svake vrste, životinjama koje se nalaze na njima, zakupima, oruđem, jednom riječju sve ono što mu pripada, sve uključeno i ništa isključeno na isti način i u istom obliku kao što ja trenutno posjedujem.*
2. *Svoje posjedovanje u Sv. Onofriju u predjelu Pirana, sa životinjama, oruđem, te pripadajućim dobrima kao gore navedenim.*
3. *Polovicu svih mojih postojećih solana u predjelu Pirana.*

Isti zapis navedeni samostan neće biti u mogućnosti koristiti sve do smrti moje supruge te dviju sestara, uz obvezu da vjerno ispune sljedeće uvjete:

- 1) *Da isti samostan na posjedu u Dajli osnuje hospicij sastavljen od petorice redovnika svećenika, uključujući predstojnika, s potrebnim brojem braće redovnika laika.*
- 2) *Da se isti redovnici, osim uobičajenih obveza svoje ustanove, brinu o obrazovanju te religijskoj, moralnoj i ekonomskoj kulturi stanovnika, unapređuju i potiču njihovu proizvodnju, te im pomažu, koliko mogu, u njihovim duhovnim i svjetovnim potrebama.*
- 3) *Da služe svake godine stotinu misa na posjedu u Dajli.*
- 4) *Da svakog dana služe jednu misu na posjedu Sv. Onofrije.*
- 5) *Da u sjedištu hospicija u Dajli održavaju i financiraju jednog liječnika-kirurga, koji će u svim potrebama pružati besplatnu njegu ne samo kolonima, nego i stanovnicima okolnih područja koji za to imaju potrebu, u okružju koje predstojnik drži prikladnim te u skladu s lokalnim sredstvima i okolnostima.*
- 6) *Da nabavljaju i besplatno opskrbljuju potrebnim lijekovima one siromahe koje će odrediti redovnici.*

U slučaju da imenovani samostan ne prihvati postavljene uvjete i da se ne osnuje hospicij, te ukoliko nakon osnivanja u bilo koje vrijeme i iz bilo kojeg razloga on prestane postojati, ovaj zapis prestat će vrijediti te će se smatrati neizvršenim, a naslijeđena dobra ustupit će se Institutu koji ću osnovati."

13 Tekst preuzet iz Zaključka sudskog spora Institut Grisoni – don Attiliano Oliveros. Slobodan prijevod autorice Kulišić K.

Izvori:

Arhiv crkve Sv. Ivana Krstitelja u Dajli
HR DAPA – 792 Benediktinski samostan Svetog Ivana Krstitelja, 1837/1934.
Kulišić, Kristina. Privatni arhiv Brtonigla. Foto-arhiv, 2013.

Literatura:

ALBERI, Dario. *Istria – storia, arte, cultura*. Trieste: Lint, 1997.
GAMBOC, Vedrana (ur.). *Portreti kraljice*, Umag: Grafica Walter, 1999.
MATIJAŠIĆ, Robert. "Dajla". *Istarska enciklopedija*. Ur. Miroslav Bertoša, Robert Matijašić. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleža, 2005.
MILOTIĆ, Ivan. *Lovrečica i Sveti Ivan Kornetski*. Lovrečica: Župa Lovrečica, 2007.
PARENTIN, Luigi. *Memorie e cenni storici su Daila presso Cittanova d'Istria*. Trieste: Tipografia G. Coana, 1970.

Sažetak:

Glazbena građa iz crkve Svetog Ivana Krstitelja u Dajli

Naselje Dajla stjecište je dugih i burnih povijesnih zbivanja koja se stoljećima odigravaju oko jednog od rijetkih istarskih ladanjskih kompleksa smještenih neposredno uz more. Riječ je o vrijednoj arhitektonskoj cjelini s kraja 18. i početka 19. stoljeća, koja svoj današnji izgled dobiva 1839. godine na temelju nacrtu francuskog arhitekta Gabriela Le Terriera de Manetota. Čine ju reprezentativna zgrada u klasicističkom stilu u središnjem dijelu, dvije bočne barokne zgrade koje među sobom formiraju dvorište i park koji kroz dekorativni portal vodi na obalu s manjim kamenim molom, crkva Svetog Ivana Krstitelja, kapelanov stan te čitav niz gospodarskih zgrada, kao i prostrano poljoprivredno zemljište.

Na području Istre postojalo je sveukupno pedesetak benediktinskih samostana koji su bili središta gospodarskog, kulturnog i političkog razvoja te su, između ostalog, zaslužni za širenje i očuvanje glagoljaške baštine. Benediktinska je zajednica u Dajli djelovala od 1859. do 1948. godine, a o njenom prisustvu i djelovanju između ostalog svjedoči tiskana i rukopisna građa iz samostana i crkve Svetog Ivana Krstitelja u Dajli, među kojom se ističe ona glazbena, sastavljena od četrnaest glazbenih knjiga.

Summary:

Musical content from the Church of St John the Baptist in Dajla

The settlement Dajla is considered to be the intersection of long-lasting and turbulent historical events which were taking place for centuries around one unique Istrian rustic complex located just by the sea. It is a valuable architectural treasure dating from the end of the 18th and the beginning of the 19th century which gained its present features in the year 1839, based on a draft made by a French architect named Gabriele Le Terrier de Manetot. The estate consists of a valuable building built in the Classicistic style located in the central part, surrounded by two Baroque buildings with a yard in between and a garden, leading through a decorative portal, to the coastline with a small pier of stone, the church of St. John the Baptist, the chaplain's suite, a number of commercial buildings, as well as vast farmland.

In the Istrian region were present approximately fifty Benedictine monasteries, which were at the same time the center of the economic, cultural and political development. As well, the monasteries managed to preserve the Glagolitic heritage of Istria. The Benedictine community in Dajla was active from 1859 to 1948, proof of which is the written material found in the monastery and in the church of St. John the Baptist, among which worth singling out is the musical material consisting of fourteen volumes.

Glazbena građa
iz crkve Svetog
Ivana Krstitelja
u Dajli

– 279 –

Gorana Doliner

Iz istarske glazbene riznice

Parafrazirajući naslov zbornika ili udjela u zbornicima urednice Ivane Paule Gortan - Carlin koji redovito izlaze u Novigradu u Istri, oblikujem prilog istraživanjima koja dopunjuju tu riznicu. Sedmi zbornik obuhvaća radove u kojima se obrađuje opus skladatelja Slavka Zlatića i već tradicionalni istraživački zadatci o istarskoj glazbenoj baštini (autori: Lucija Konfic, Mirjana Veljović, Branko Radić, Nikola Lovrinić, Loredana Debeljuh, Branislav Ostojić, Lada Duraković, Alessandro Mastropietro).

Sama sam prije tridesetak godina gledala izvor koji danas objavljuje Lovrinić, a čuva se u Državnom arhivu u Pazinu (Iz Državnog arhiva u Pazinu: Zbirka Arie Nove del 1741. Canzoni da battello u venecijanskom Settecentu). Kako je on prilično udaljen od ciljeva mojih potraga, ostavila sam ga, kako se vidi s pravom, budućim istraživačima. No, tu se krije i krupna zamka. Zadatci se (ovaj i mnogi drugi) presporo otkrivaju, određuju, te uz obradbu, objavljuju. Tako se gotovo tapka na mjestu, te je po mom mišljenju potrebno osmisлити racionalna istraživačka poduzimanja koja bi usmjeravao tim suradnika.

Među njima našao bi se i materijal koji je svojevremeno bio u posjedu benediktinskog samostana u Dajli i koji je "raseljen" na mnoge adrese nakon što je komunistička vlast prisvojila samostan. Prijepori oko toga traju i danas, a našu bi istraživačku svijest valjalo usmjeriti na šire poveznice na koje je još Vjekoslav Štefanić upozorio (Zadar - Kopar), a notni materijali koji se čuvaju u Pazinu i Puli morat će još pričekati. Stoga, ovaj put želim riznicu nadopuniti prilogom za koji je zaslužan Josip Hamm. Zaslužan je za prva magnetofonska snimanja glagoljaškog pjevanja u pedesetim godinama dvadesetog stoljeća. Do nedavno to se razdoblje smatralo razdobljem prvih početaka zvučnog bilježenja te glazbe na terenu (kasnije su pregledi dopunjeni uvidom u ranije pokušaje s početka stoljeća). Josip Hamm se tim radom uvrstio među utemeljitelje bogatog fonda glagoljaškog pjevanja koje je u Staroslavenskom institutu u Zagrebu arhivirano, a u novije se vrijeme obrađuje digitalnim tehnikama. Kako je kroz razvoj glagoljaštva notno zapisivanje glagoljaškog pjevanja rijetkost, tako su ovi snimci

ujedno među najistaknutijim svjedočenjima o toj povijesno i tradicijski velikoj vrijednosti hrvatske kulture.

Riječ je, dakle, o magnetofonskim snimanjima glagoljaškog pjevanja; zatim o dokumentarnoj građi Staroslavenskoga instituta, čime se ostvaruje uvid u prinos istraživanjima glazbenoga sloja hrvatskog glagoljaštva. Poznato je da su mnogi istraživači sudjelovali u terenskim istraživanjima, a zatim i magnetofonskim snimanjima i transkribiranjima tonskih u notne zapise glagoljaškog pjevanja u pedesetim godinama dvadesetog stoljeća. Među njima je i Josip Hamm. Još tridesetih godina dvadesetoga stoljeća, radom Milovana Gavazzija i Božidara Širole, razvio se prvotni organizirani rad te vrste na terenu u organizaciji Etnografskog muzeja u Zagrebu i u suradnji s Phonogrammarchivom Austrijske akademije u Beču, ali su ta snimanja tek mnogo kasnije "službeno prihvaćena" u pregledima istraživačkoga rada, pa tako nastaju dopunjeni uvidi u stanje građe s početka stoljeća. Dapače, prva su snimanja obavljena na samom početku stoljeća o čemu se u posljednje vrijeme izvještava i u Zborniku za Milana Rešetara, objavljenom 2005. godine. Tek se nedavno rad na suradnji Phonogrammarchiva Austrijske akademije u Beču i Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu izuzetno intenzivira pa, nakon prvog seta nosača zvuka - kompaktnih diskova, uskoro možemo očekivati nastavak serije. Pa ipak, sredina dvadesetoga stoljeća je pravi početak, osobito za glagoljaško pjevanje (kojeg u onim prvim snimcima ima tek sporadično) i zato se Josip Hamm tim radom uvrstio među utemeljitelje bogatog fonda glagoljaškog pjevanja koje je u Staroslavenskom institutu u Zagrebu arhivirano, a u novije se vrijeme obrađuje digitalnim tehnikama.

Staroslavenska akademija osnovana je u Krku 1902. godine. Nakon dugog razdoblja plodnoga rada i početnih značajnih uloga biskupa Antuna Mahnića i slavista Josipa Vajsa, zatim smanjenog djelovanja i preseljenja u okvire Katoličkog bogoslovnog fakulteta, Akademija se "stvarno vratila u život istom poslije II. svjetskog rata (1948. godine) kada je dr. Ritig oko nje okupio poznate hrvatske jezikoslovce ..." (Zbornik Glagoljica i hrvatski glagolizam, 2002/2004; Predgovor, 9), među kojima je i Josip Hamm.

Josip Hamm boravio je na otoku Krku u svrhu magnetofonskih snimanja od 9. do 19. travnja 1954. godine (na prijedlog Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, odnosno njezina Petog odjela za filologiju). Izvijestio je, na tada uobičajen sažet način, o dva zadatka: magnetofonskim snimanjima: 1. starinskih glagoljaških napjeva i motiva, kako se danas pjevaju u Omišlju, i 2. dijalektološkoj građi

po otoku Krku (u Omišlju i u unutrašnjosti; Josip Hamm, Izvještaj o magnetofonskim snimanjima na otoku Krku, Ljetopis JAZU, LXI, Zagreb, 1956, 384-385; također: Josip Hamm, Izvještaj o dijalektološkom ispitivanju (Susak, s okolnim otočjem i Novi, Ljetopis JAZU, LXI, Zagreb, 1956, 382-383). Hammov rad za Staroslavenski institut valjalo bi dopuniti uvidom u građu tadašnjeg Petog odjela za filologiju Akademije, i također njezina Odjela za narodni život i običaje (što ostaje u zadatak za nastavak istraživanja ove teme).

Prvi Hammov navedeni zadatak obuhvatio je obrede Velikog tjedna i neke druge obrede, počev od Cvjetnice pa do večernjice na Uskrs (koja je snimljena gotovo sva). Slijedi mali zaključak tog dijela izvješća koji ističem u ovoj prilici jer je predmet etnomuzikoloških ispitivanja još i danas: Naime, Hamm se tada, prije pedeset godina pita "koliko je u tim napjevima, možda, folklornih elemenata, koliko je gregorijanskog korala i koliko je elemenata, koji su možda mnogo stariji i koji se vežu na veća (mediteranska) područja." (Lj., 384). Nadalje, informira da je snimio dva cijela koluta i napominje što treba učiniti kod presnimavanja uz pomoć studija Radio Zagreba. To bi bilo sve što je relevantno unutar petnaestak redaka izvješća u vezi prve točke. Drugi zadatak, snimanje dijalektološke građe, zanimljiv je za ovu temu u širem kontekstu, ne samo za muzikološka već i komparativna istraživanja (a valja vidjeti i usporedni, zasebni Izvještaj o dijalektološkom ispitivanju na otoku Susku s okolnim otočjem i u Novom Vinodolskom; Lj., 382-383). On je također upotpunjen s podacima o nekim snimanjima, premda je, po Hammovim riječima "bilo na raspolaganju malo vremena" (Lj., 385), a pored toga radilo se o građi koja je "pristupačnija 'živom' ispitivanju nego magnetofonskom snimanju (odn. za koje bi kod snimanja bez prethodnih vrlo iscrpnih studija - koje dosad još nisu izvršene - trebalo utrošiti mnogo i vremena i tehničkih sredstava, a da rezultati s time zasad, u ovome stadiju istraživanja, ne bi bili u pravom, t.j. korisnom, razmjeru)". (Lj., 385). S obzirom na vrijednosti arhaičnih jezičnih odlika u Vrbniku i Dobrinju, Hamm je snimio i neke svjetovne pučke pjesme, poput "Vijala se", "Rožo, barba Rožo" i druge (Lj., 385).

Ta je snimljena građa tada poslužila svijesti o zadacima i organiziranom radu na istraživanjima glagoljaškog pjevanja, kako u organizaciji Staroslavenskog instituta tako i Razreda za glazbenu umjetnost i muzikologiju tada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Upotreba sintagme, odnosno termina *glagoljaško pjevanje*, oslanjala se na terminološke rasprave unutar studija Jerka Bezića (v. poznate studije te pokušaj revizije definicije u Zborniku Glagoljica i

hrvatski glagolizam, (2002; 2004, 717) kojima nisam prilazila kritički. Valja ipak upozoriti na značenja termina: područje rada je uže nego pojava koju pokriva te simbolizira dugu borbu za očuvanje živog narodnog jezika kao liturgijskog jezika, i upućuje na davno pismo Pape Ivana VIII koji je 880. dozvolio upotrebu staroslavenskog jezika u liturgiji te "želi istaći slavensko i hrvatsko katoličko liturgijsko pjevanje nasuprot *staroslavenskom crkvenom pjevanju* pod kojim se terminom u svijetu u prvom redu podrazumijeva slavensko liturgijsko pjevanje istočnog obreda, rusko, srpsko i bugarsko pravoslavno pjevanje" (Bezić 1971, 686). Šire značenje Bezić vidi u svom pučkom pjevanju (kolektivnom i pojedinačnom) "što je u svojim počecima proizašlo iz liturgijskog pjevanja na staroslavenskom jeziku i crkvenoslavenskom hrvatske redakcije [tu se poziva na Josipa Hama 1963, 51, 52], postepeno se u toku razvoja oblikovalo u liturgijsko pjevanje zapadnog obreda na živom hrvatskom jeziku, a u napjevima pored elemenata gregorijanskog korala usvojilo i karakteristike svjetovnog vokalnog glazbenog folklora onih geografskih područja na kojima se razvijalo" (Bezić 1973, 13).

Pokrećući seriju *Spomenici glagoljaškog pjevanja* u izdanju HAZU, Jerko Bezić navodi najvažnije studije i nazivlje u njima (Štefanić 1976; Vajs 1910; Hamm 1954) te još jednom razmatra poglede, prije svega, na razloge za prihvaćanje naziva glagoljaško pjevanje. Prvi je [razlog] jasno razlikovanje slavenskog bogoslužja zapadnog obreda na crkvenoslavenskom i hrvatskom jeziku i 'staroslavenskog crkvenog pjevanja' pod kojim se terminom u svijetu redovito podrazumijeva crkveno pjevanje *istočnog* obreda, rusko, bugarsko, srpsko i makedonsko. Drugi je razlog što se u 19. i 20. stoljeću nazivom 'glagoljica' makar i nestručno htjelo istaći i crkvenoslavenski i hrvatski jezik u slavenskom bogoslužju zapadnog obreda od Istre do srednje Dalmacije kao svoju *vlastitost* nasuprot tuđemu latinskom jeziku. [...] Pod tim nazivom [glagoljaško pjevanje] označujemo svekoliko, od davnine uobičajeno pjevanje svećenika i laika (solista i skupina), liturgijsko, paraliturgijsko i drugo crkveno pjevanje zapadnog obreda koje je u svojim počecima proizišlo iz crkvenog pjevanja na crkvenoslavenskom jeziku i još u srednjem vijeku uključilo i crkveno pjevanje na hrvatskom (živom, narodnom) jeziku - a u napjevima je osim elemenata bizantskog crkvenog pjevanja i gregorijanskog korala (kao i drugih oblika zapadnog crkvenog pjevanja) prihvatilo i značajke svjetovne vokalne folklorne glazbe onih užih geografskih područja na kojima se razvijalo (Bezić 1983, XI).

Brevijarski tekst Himne *Ćirilu i Metodiju* (analogne onoj bizantske i ranije latinske himnodije) iz njihove službe u brevijaru *Vatic. Illyr. 6* (od god. 1379), "zapisan kontinuirano poput proze, Vj. Šte-

fanić je, slijedeći interpunkciju (točku) i velika slova kao prozodijski funkcionalne elemente koji markiraju (izvornu) artikulaciju na stihove i strofe, u svojoj antologiji tekstova hrvatske književnosti srednjega vijeka rekonstruirao grafijski (mjestimice i sadržajno) u njegovu integralnom pjesničkom obliku. Euritmija i eufonija, ritamsko-melodijska linija ovog poetičnog panegirika grade se osobitošću reda riječi i standardnim rekvizitarijem figura (posebice figura ponavljanja) ugrađenih - u svojstvu pojačanih ritmotvornih elemenata - u njegovu ritamsku, izokoličko-tonsku strukturu"... (Hercigonja 1975, 154).

"Raspodjela ritmotvornih jezično-stilskih sredstava s njihovom funkcijom "pojačala", "ritamskih signala" u odsječcima na početku (ili svršetku) kolona, podudara se u sklopu izokoličke artikulacije vrlo često s interpunkcijom, a nerijetko je i upotpunjuje. Interpunkcijom je, naime, na mnogim mjestima tek naznačen ritamski okvir bez detaljnijih raščlanjivanja koja je onda - prema svojoj koncepciji, vodeći računa o kompoziciji takvih cjelina - dopunski vršio J. Hamm" (Hercigonja 1975, 147).

"Usporednom raščlambom interpunkcijskog sustava *Pjesme nad pjesmama* iz brevijara *Vatikanskoga Illyrico 6 i 4. Vrbničkoga*, J. Hamm je dokazao da interpunkcijska shema - mjestimice kompletna - ovih tekstova uspostavlja ritamske jedinice očitujući tako pjesnički senzibilitet, doživljaj glagoljaških pisaca, njihovo shvaćanje *Pjesme* kao teksta koji 'ne treba prenositi, pisati ili čitati kao prozu'. Značajke ovog recitativnog, asilabičkog, astrofičnog, nerimovanog ritma po Hammovoj bi se ocjeni 'mogle ... sažeti ovako: u principu nema silabičkog metra, jedinice su najčešće nejednake duljine, broj slogova je u većini slučajeva neparan, a podudaraju se ili upotpunjuju samo pozicijama u kojima je slog (prema čakavskoj akcentuaciji) bio naglašen. Ako je broj slogova paran, bit će to najčešće dvanaesterci (ili šesterci), deseterci, samo izuzetno osmerci. Štaviše na nekoliko mjesta se može utvrditi kao da je pisac namjerno izbjegavao osmerce. Strofe ili njihovi zamci distisi, tristisi (kao zaokružene cjeline), nametali su se kadšto pod utjecajem lirske fakture sami od sebe, da se ubrzo zatim opet izgube u narativu s nejednakim duljinama i nejednakim ritmičkim dijelovima. ... i *Pjesma nad pjesmama* ostala je recitativ, ritmički usklađen, s tipičnim čakavskim oksitonezama i isotonijama, manje isosilabijama - i to samo na mjestima, koja su se sama od sebe nametala kao pjesma" (Hamm u Hercigonja 1975, 145, 146).

Hercigonja se nadovezuje na Hamma s egzaktnijom eksplikacijom "sredstava kojima se unutar takvog interpunkcijskog shematisma artikulacije na cjeline, konstituira i intenzivira ritmomelodijski ugođaj, strukturira tekst kao jedinstven, nov poetsko-recitativni ostvaraj (nov, dakako, u odnosu na ritmove Vulgate i Septuaginte)". (Hercigonja 1975, 146). Hamm upozorava na stilska sredstva, ali kao

na ornamentalne rekvizite (stilistički funkcionalna aspekatska opreka asigmatski : sigmatski aorist, zatim asindet i polisindet, itd.), no po Hercigonji čitav tekst "svjedoči međutim o tome koliko su njegovi prevodioci vješto, s osjećajem za ekspresiju koji se nije dao sputati fakturom latinskog predloška, aktivirali - u okviru tonske izokolije - elemente retorike, trafaretnog stilskog instrumentarija, određena jezična sredstva kao kompozicijsko gradbeno sredstvo poetske ritmičnosti, kao "ritamske signale" (K. Taranovski), činitelj strukturiranja nizova kolona, cjelina s njihovim modulacijama - ritmičkim kadenama i harmonijama" (Hercigonja 1975, 146).

Uloga Josipa Hamma u prikupljanju građe glagoljaškog pjevanja za Staroslavenski institut u Zagrebu u opsegu koji obuhvća "dva cijela koluta" (Ljetopis) koja su u postupku kopiranja odnosno prenimavanja uz pomoć studija Radio Zagreba postala četiri arhivska koluta, uz popisne liste i kartični katalog koji prate organiziranje snimanja kao i uvid u daljnji prinos Josipa Hamma glazbenome sloju hrvatskog glagoljaštva - velika je. Ne tako velika poput njegovih osnovnih djela, no ona je ujedno neka vrsta spojnice u tome, u osnovi tehničkom radu, važnom za deficitarnu glazbenu dionicu. Ujedno, ona čini spojnice od Vajsovih vremena do najnovijih vremena u kojima kakva-takva briga za snimanja na terenu nije nikada presušila. Nadalje, ona je vrlo velika uzmemo li u obzir da postaje temelj novim tehnikama i metodologijama. Najavila sam kako ću se vratiti na ove podatke u zaključku mojeg izlaganja. Josip Hamm tim se radom uvrstio među utemeljitelje bogatog fonda glagoljaškog pjevanja koje je u Staroslavenskom institutu u Zagrebu arhivirano, a u novije se vrijeme, kako je gore objašnjeno, obrađuje digitalnim tehnikama. Kroz razvoj glagoljaštva notno je zapisivanje glagoljaškog pjevanja, izuzimajući razdoblje rimskih tiskanih izdanja, rijetkost. Zato su ovi snimci ujedno jedno od najistaknutijih svjedočenja o toj povijesno i tradicijski velikoj vrijednosti hrvatske kulture. U radu je predstavljen i dio dokumentarne građe Staroslavenskoga instituta koja prati organiziranje snimanja kao i uvid u prinos Josipa Hamma istraživanjima glazbenoga sloja hrvatskog glagoljaštva.

Prilog

Iz fonoteke Staroslavenskog instituta – Zagreb

Tradicijsko glagoljaško pjevanje u Hrvatskoj

Obradio: Boris Doliner

CD broj 1

Mjesto snimanja: Omišalj na Krku

Prof. dr. J. Hamm, 1954. god.

1. Uvod – veras 1 (1:06)
2. Slava, hvala i čast (9:54)
3. Pristup (Misal str. 130) (1:08)
4. Gospodi pomiluj (1:18)
5. Stepenaja (Misal 131 a) Tractus "Bože, Bože" (2:40)
6. Vjeruj (9:11)
7. Ofertorij (solo) (0:46)
8. Puna tuge (puk) (2:07)
9. Svet (8:57)
Blagoslovljen
Jaganče Božji
Ja se kajem
Aganče (puk)

CD broj 2

Mjesto snimanja: Omišalj na Krku

Prof. Dr. J. Hamm, 1954. god.

Mrtvačka misa u Omišlju:

1. Pristup (2:17)
2. Gospodi pomiluj (1:13)
3. Dies irae (1:38)
4. Prinos (3:32)
5. Svet i Blagoslovljen (4:53)
6. Litanije (2:28)
7. Himan (1:12)
8. Nova pjesma (1:48)

Na Veliki petak

9. Ecce lignum crucis /Misal 163/ (3 puta) (2:42)
10. Puče moj (7:20)
11. Alleluja (1:34)
12. Sveti Mihovile, moli za nas (1:11)

Uskrsna nedjelja /Misal str. 289/

13. Introitus (1:33)
14. Psalam (0:31)
15. Graduale /Misal 289 c/ (4:39)
Poslednica

CD broj 3

Mjesto snimanja: Omišalj na Krku

Prof. dr. J. Hamm, 1954. god.

1. Vespere / Vespere str. 1/ (21:25)
Reče gospodi gospodevi /Psalam str. 1/
Slava ocu
Alleluja (solo)
... otvori Gospod /Vesperal str. 178 b/

CD broj 4

Mjesto snimanja: Omišalj na Krku

Prof. dr. J. Hamm, 1954. god.

1. Ad Magnificat (9:09)
Magnificat
Himan (nije do kraja snimljen na originalnoj vrpici)

Literatura:

- BEZIĆ, Jerko. 1971. "Glagoljaško pjevanje" u: KOVAČEVIĆ Krešimir, ur. Muzička enciklopedija. II. Zagreb: JLZ. 686-687.
1973. Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području. Zadar: Institut JAZU u Zadru.
- BEZIĆ, Jerko – HANNICK, Christian. 1997. "Glagolitische Messe". u: FINSCHER Ludwig, ur. Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Sachteil, no. 6. Kassel, Basel, etc.: Bärenreiter – Metzler. 181-183.
- BEZIĆ, Jerko. 1997. "Glagoljaško pjevanje". u: SUPIČIĆ Ivan, ur. Hrvatska i Europa, kultura, znanost i umjetnost, I, Srednji vijek (VII-XII. stoljeće) – Rano doba hrvatske kulture. Zagreb: HAZU – AGM. 569-576.
2000. "'... in eorum Sclavonica lingua': The Glagolitic Chant from the 12th to the 15th Centuries in Northern Dalmatia". u: TUKSAR Stanislav, ur. Srednjovjekovne

- glazbene kulture na istočnoj i zapadnoj obali Jadrana do početka 15. stoljeća / Medieval Music Cultures on the Eastern and Western Shores of the Adriatic until the Beginning of the 15th century. Zagreb; HMD. 179-190.
2004. "Živi hrvatski jezik u glagoljaškom pjevanju Zadarske nadbiskupije" u: ĐURRIGL Marija-Ana, MIHALJEVIĆ Milan, VELČIĆ Franjo, ur. Zbornik Glagoljača i hrvatski glagolizam. Zagreb – Krk; Staroslavenski institut, Zagreb i Krčka biskupija, Krk. 717-725.
- DOLINER, Gorana. 1980. "Specijalni obred 'Gospin plač' – Prilog proučavanju tradicije crkvenog pjevanja u Bosni" / "'Our Lady's Lament' as Special Ritual – A Contribution to the Study of the Tradition of Church Singing in Bosnia". u: LIPOVČAN Srećko, ur. Glazbena baština naroda i narodnosti Jugoslavije od 16. do 19. stoljeća / The Musical Heritage of the Nations and Nationalities of Yugoslavia from the 16th to the 19th century, I. Zagreb – Varaždin: Muzički informativni centar. 93-110 / 209-228 + XIII-XXII.
1984. "Rukopisna zbirka crkvenih napjeva Franje Kuhača". u: BEZIĆ Jerko, ur. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Franje Ksavera Kuhača (1834-1911) Zagreb: JAZU. 233-263.
1988. "Glagoljaško pjevanje u Novom Vinodolskom" (The Glagolitic singing in Novi Vinodolski). u: TOMIČIĆ Jasna ur. Prošlost i baština Vinodola / The Heritage of Vinodol. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske. 101-103, 156.
1990. "Historical Data about the 'Glagolitic Chant' in the Area of Istria". u: POMPILIO Angelo, ur. Atti del XIV Congresso della Societa Internazionale di Musicologia, III. Torino: EDT s.r.l. 555-558.
1991. "Traditional church singing in Kraljevica (Croatia): the work of Lujza Kozinović". The World of Music, 33, 2, 51-64.
1995. "Glagolitic Singing in the light of Certain New data on Music Culture in Novi Vinodolski". Narodna umjetnost, 32, 1, 183-200.
1998. Glagoljaško pjevanje u Novom Vinodolskom. Spomenici glagoljaškog pjevanja, 2. J. Bezić. ur. Zagreb: HAZU.
1998. "Zagreb as a Treasury of Artefacts Concerning Glagolitic Singing", u: TUKSAR Stanislav, ur. Zagreb 1094-1994, Zagreb i hrvatske zemlje kao most između srednjoeuropskih i mediteranskih glazbenih kultura / Zagreb and Croatian Lands as a Bridge between Central-European and Mediterranean Musical Cultures, Zagreb: HMD. 557-581.
1999. "Glagoljaško pjevanje kao dio fenomena glagoljaštva". u: KATALINIĆ Vjera – BLAŽEKović Zdravko, ur. Glazba, riječi i slike – Svečani zbornik za Koraljku Kos / Music, Words, and Images – Essays in Honour of Koraljka Kos. Zagreb: HMD. 361-368.
2003. "Lekcionari bosanskih franjevaca i glazba / Lectionaries by Bosnian Franciscans and Music". u: ČAVLOVIĆ Ivan ur. III. Međunarodni simpozij 'Muzika u društvu', Sarajevo, 24-26. oktobra/listopada 2002. Zbornik radova / 3rd International Symposium 'Music in society', Sarajevo October 24-26. 2002, Collection of papers. Sarajevo: Muzikološko društvo FBiH, Muzička akademija u Sarajevu / Sarajevo: Musicological Society of the FBiH, Academy of Music in Sarajevo. 81-90; 80-90.
2011. Glagoljaško pjevanje u Kraljevici, Književnopovijesane pojave, tekstualne structure i glazbene osobine napjeva. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo. (autorica, urednica i producentica). 2011. CD Tradicija glagoljaškog pjevanja u Hrvatskoj. Zagreb: Cantus-HDS.
2014. Muka naša Gospodina – primjeri uglazbljenih tekstova iz tradicije glagoljaškoga pjevanja". u: ZARADIJA KIŠ Antonija – ŽAGAR Mateo, ur. Glagoljaška Muka Kristova, odabrane kulturološko-filološke studije. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Državni arhiv u Pazinu, Institut z etnologiju i folkloristiku. 213-236.
- FALIŠEVAC, Dunja. 1989. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- HAMM Josip. Izvještaj o magnetofonskim snimanjima na otoku Krku, Ljetopis JAZU, LXI, Zagreb, 1956, 384-385.
- Izvještaj o dijalektološkom ispitivanju (Susak, s okolnim otočjem i Novi), Ljetopis JAZU, LXI, Zagreb, 1956, 382-383.)
- HAMM H, 1955, Ljetopis, 60, 334-339
- HAMM 1954
- HAMM Josip, 1963, Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika, *Slovo*, 43-67.
- Kašić Pjesma... 1978
- Hercigonja 1975, 154
- Pjesme nad pjesmama* iz brevijara *Vatikanskoga Illyrico 6 i 4. Vrbničkoga*, J. Hamm
- Hamm u Hercigonja 1975, 145, 146
- Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima, 1958 *Radovi Staroslavenskog instituta*, 3, Zagreb, 103-201.
- HERCIGONJA, Eduard: 1971., Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovice 16. stoljeća, *Croatica*, II, 2, Zagreb, 7-100
1975. Srednjovjekovna književnost, u: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 2, Liber – Mladost, Zagreb.
- JELIĆ, Lukas. 1906. *Fontes historici liturgiae Glagolito-Romanae a xiii ad xix saeculum*. Veglae: Kurykta Veglensis, E. Vitaliani Jadrensis et Officina Typographica Catholica Labacensis.
- KOSCHMIEDER, Eduard. 1960. 'Stand und Aufgaben der Erforschung der liturgischen Musik der Glagoliten in Jugoslavien.' (Ein Forschungsbericht), *Slovo*, 9-10, 181-192.
- KOZINOVIĆ, Lujza: 1949a, *Staroslavenska misa*, zapisi glagoljaškog pjevanja iz Novog Vinodolskog, rkp., Staroslavenski Institut, Zagreb, (bez signature).
- 1949b *Misa za mrtve*, zapisi glagoljaškog pjevanja iz Novog Vinodolskog, rkp. Staroslavenski Institut, Zagreb (bez signature).
- 1949c *Misa zornica*, zapisi glagoljaškog pjevanja iz Novog Vinodolskog, rkp. Župna crkva sv.Filipa i Jakova, Novi Vinodolski (bez sig.).
- 1949d *Obred sprovoda*, zapisi glagoljaškog pjevanja iz Novog Vinodolskog, rkp., Staroslavenski Institut, Zagreb (bez signature).
- 1950 *O starocrkvenom pjevanju u Kraljevici. Historijsko-muzikološki analitički prikaz*, rkp. Staroslavenski Institut, Zagreb, (bez signature).
- a [studija] 1-62.
- b [prvi dio] 5+1-162.
- c [drugi dio] 6+1-220.
- KUHAČ, Franjo Ksaver: 1869., *Zbirka crkvenih napjeva*, rkp. Kuhačeva ostavština, Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-805-XXVI/55-1, Zagreb.
- LASTRIĆ, Filip. 1977. Pregled starina bosanske provincije; prip. Andrija Zidrum, Sarajevo.
- LIVLJANIĆ, Katarina. 1999. Music (The Age of Cathedrals and Monasteries, 12th – 15th century). u: Marković V. and Badurina A., ur. The Croats, Christianity, Culture, Art, Catalogue of the Exhibition in Vatican, Zagreb: MGC "Klovičevi Dvori". 183-191.
- MAJER-BOBETKO, Sanja – BLAŽEKović, Zdravko – DOLINER, Gorana. 2009. Hrvatska glazbena historiografija u 19. stoljeću. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo.
- MAROŠEVIĆ, Grozdana. 1993. Izvedba kao odrednica folklorosti glazbe – Etnomuzikološko istraživanje u Karlovačkom pokuplju, Disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb.

- MARTINIĆ, Jerko. 1981. *Glagolitische Gesänge Mitteldalmatiens, I-II*, Regensburg: Bose Verlag.
2011. Pučki napjevi misa iz srednje Dalmacije u kontekstu glagoljaške tradicije (šire područje Splita, otoci Brač i Hvar), Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo.
- OSTOJIĆ, Ivan. 1963, 1964, 1965. Benediktinci u Hrvatskoj i u ostalim našim krajevima, I, II, III, Zagreb.
- PANTELIĆ, Marija. 1964. *Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca, Radovi Staroslavenskog instituta*, 5, 5-98.
1967. Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368, *Radovi Staroslavenskog instituta*, 6, 5-108.
1964. Elementi bizantske himnologije u hrvatskoglagoljskojhimni H(rbst)6 v(6) skr(6)se iz mrtvih6, *Slovo*, 17, 37-59.
- PANTELIĆ, Marija – NAZOR, Anica. 1977. II. novljanski brevijar. *Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495.*, Zagreb: Župni arhiv Novi Vinodolski.
- Pasije. 1998. Batušić, Nikola i Kapetanović, Amir, prir.. Zagreb: Erasmus i Pasijska baština.
- Predgovor. 2004. u: DÜRRIGL Marija-Ana, MIHALJEVIĆ Milan, VELČIĆ Franjo, ur. *Glagoljica i hrvatski glagolizam*. Zagreb – Krk; Staroslavenski institut, Zagreb i Krčka biskupija, Krk. 9.
- STEPANOV, Stjepan. 1983. *Glagoljaško pjevanje u Poljicima kod Splita*. Spomenici glagoljaškog pjevanja, 1. BEZIĆ Jerko, ur. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- STIPČEVIĆ, Ennio. 1992. *Hrvatska glazbena kultura 17. stoljeća*, Split: Književni krug Split.
- STROHAL, Rudolf. 1916. *Plač Gospin, Sv. Cecilija*, 4, 97-98.
1916. *Cvjet vsake mudrosti, najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka*, Zagreb.
1916. *Zbirka starih hrvatskih crkvenih pjesama*, Zagreb.
1993. *Uz Lujzinsku cestu*, Rijeka: Tiskara Rijeka (Reprint izd. Iz 1935).
- ŠIROLA, Božidar. 1942. *Hrvatska umjetnička glazba*, Matica Hrvatska, Zagreb.
1943. *Crkvena glazba u Hrvatskoj. (Poviestni pregled.)*, Croatia sacra, Zagreb, 11-12, 20-21, 296-339.
- ŠIROLA, Božidar – GAVAZZI, Milovan: *Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu, 1931 Narodna starina*, Zagreb.
- ŠTEFANIĆ, Vjekoslav. 1969 *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, I, JAZU, Zagreb.
- 1970 *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, II, JAZU, Zagreb.
- VAJS, Josip. 1905. *Starohrvatske duhovne pjesme. (Primljeno u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 26. listopada 1904.)*, Starine JAZU, 31, Zagreb: Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 258-275.
- ŽGANEC, Vinko. 1956. *Folklore Elements in the Yugoslav Orthodox and Roman Catholic Liturgical Chant*, *Journal of the International Folk Music Council*, 8, 19-22.
1979. *Der glagolitische Gesang als kostbares kulturhistorisches Erbgut der Kroaten, Musikethnologische Sammelbande*, 6, *Musikethnologisches Kolloquium zum 70. Geburtstag von Walther Wunsch (1979)*, Graz: Akademische Druck.- u. Verlagsanstalt, 169-173.
- ŽUPANOVIĆ, Lovro, Prilog Ivana Kukuljevića – Sakcinskoga glazbenoj umjetnosti, *Sv. Cecilija*, 1972, 3-4, 81-84.

Sažetak:

Iz istarske glazbene riznice

Parafrazirajući naslov zbornika ili udjela u zbornicima urednice Ivane Paule Gortan Carlin koji redovito izlaze u Novigradu u Istri nastojim nadalje pridonositi istraživanjima koja dopunjuju tu riznicu. Posljednji zbornik obuhvaća radove u kojima se obrađuje opus skladatelja Slavka Zlatića i već tradicionalni istraživački zadatci o istarskoj glazbenoj baštini (autora: Konfic, Veljović, Radić, Lovrinić, Debeljuh, Ostojić, Duraković, Mastropietro).

Sama sam prije tridesetak godina gledala izvor koji danas objavljuje Lovrinić, a čuva se u Državnom arhivu u Pazinu (Iz Državnog arhiva u Pazinu: Zbirka Arie Nove del 1741. Canzoni da battello u venecijanskom Settecentu). Kako je on prilično udaljen od ciljeva mojih potraga, ostavila sam ga budućim istraživačima. No, zadatci se (ovaj i mnogi drugi) presporo otkrivaju, određuju, te uz obradbu, objavljuju. Tako se gotovo tapka u mjestu te je potrebno osmisliti racionalna istraživačka poduzimanja koja bi usmjeravao tim suradnika. Među njima našao bi se i materijal koji je svojevremeno bio u posjedu benediktinskog samostana u Dajli i koji je "raseljen" na mnoge adrese nakon što je komunistička vlast prisvojila sam samostan. Prijepori oko toga traju i danas, a našu bi istraživačku svijest valjalo usmjeriti na šire poveznice na koje je još Vjekoslav Štefanić upozorio (Zadar – Kopar), a notni materijali koji se čuvaju u Pazinu i Puli morat će još pričekati. Stoga, ovaj put riznicu nadopunjujem prilogom za koji je zaslužan Josip Hamm. Zaslužan je za prva magnetofonska snimanja glagoljaškog pjevanja u pedesetim godinama dvadesetog stoljeća. Do nedavno to se razdoblje smatralo prvim počecima zvučnog bilježenja te glazbe na terenu (kasnije su pregledi dopunjeni uvidom u ranije pokušaje s početka stoljeća). Josip Hamm se s tim radom uvrstio među utemeljitelje bogatog fonda glagoljaškog pjevanja koje je u Staroslavenskom institutu u Zagrebu arhivirano, a u novije se vrijeme obrađuje digitalnim tehnikama. Kako je kroz razvoj glagoljaštva notno zapisivanje glagoljaškog pjevanja rijetkost, tako su ovi snimci ujedno jedno od najstarijih i najistaknutijih svjedočenja o toj povijesno i tradicijski velikoj vrijednosti hrvatske kulture.

Summary:

From the Istrian Treasury of Music

By paraphrasing the title of the collection or share in the collections of editor Ivana Paula Gortan Carlin, which is regularly published in Istria's Novigrad, I attempt to further contribute to research that supplements the treasury. The latest collection includes works that deal with the opus of composer Slavko Zlatić and the traditional research tasks on Istrian music heritage (by authors: Konfic, Veljović, Radić, Lovrinić, Debeljuh, Ostojić, Duraković, Mastropietro).

Approximately thirty years ago, I watched the source that is published today by Lovrinić, which is kept in the National Archives in Pazin (from the National Archives in Pazin: Collection Arie Nove del 1741. Canzoni da battello in Venetian Settecento). As it is at quite a distance from the goals of my research, I left it, as evident, to future researchers, and quite rightly so. However, a big trap lies there. The tasks (this one, and many others) are identified, determined and, following processing, published too slowly. Almost no progress is made, so in my opinion it is necessary to set up rational research that would be directed by a team of associates. They would also work on the material that was held by the Benedictine monastery in Dajla and that was "relocated" to many addresses after the communist authority took the monastery. Disagreements survive to this day, and our research awareness should be directed towards the wider connections voiced by Vjekoslav Štefanić (Zadar-Kopar), and the note materials kept in Pazin and Pula will have to wait for a little while. Therefore, this time I supplement the treasury with a contribution owed to Josip Hamm. He made the first magnetophonic recordings of Glagolitic singing in the 1950s. Until recently, the period was regarded as the beginning of audio recording of such music in the field (later it was learned that there had been attempts at such recording at the beginning of the century). Josip Hamm's work helped him be remembered as one of the founders of the rich fund of Glagolitic singing that is archived in the Old Church Slavonic Institute in Zagreb and that is now processed digitally. Since the sheet recording of Glagolitic singing is truly rare in the development of Glagolitsa, such recordings are one of the oldest and most prominent testaments of the historically and traditionally great value of Croatian culture.

Joško Čaleta

Istarska tradicijska glazba i ples u istraživanjima djelatnika *Instituta za etnologiju i folkloristiku* iz Zagreba s naglaskom na crkvenu pučku (pasijsku) glazbenu praksu

Osnovna namjera ovog rada je ukazati na kontinuitet i raznolikost pristupa istraživanjima koje su u posljednjih 60-tak godina provodili istraživači *Instituta za etnologiju i folkloristiku* na području Istre. Odmah treba istaknuti da oni nisu prvi i jedini istraživači u Istri. Istra je oduvijek kao prostor bila zanimljiva za istraživače narodnog blaga, napose glazbe i plesa¹. Moja ideja upravo je istaknuti različite namjere i ciljeve istraživanja, paradigme i teme kojima su nekada istraživači istraživali, kao i one kojima se istraživači danas bave. S tim u vezi je i tvrdnja da su nekadašnja istraživanja generalno imala naglasak na sakupljenoj, pohranjenoj građi, koja odražava opći stav

1 Brojni putopisci osvrtni su se i na glazbene fenomene ovog područja. Isto tako vrlo su značajna istraživanja tradicijske (i crkvene) glazbe talijanskih istraživača glazbe poput Giuseppe Radole, Roberto Starec i ostalih.

prema istraživanju tradicijske baštine aktualan gotovo sve do početka ovog stoljeća.

Istrijska melografska paradigma

Da bih razjasnio melografsku paradigmu koja je dominirala istraživanjima poslužiti ću se svijetlim primjerom koji se je dogodio prije početka današnjeg *Instituta za etnologiju i folkloristiku*. Najznačajniji pionir istraživanja hrvatske glazbene tradicije i najistaknutiji istraživač svojega vremena Franjo Ksaver Kuhač u sklopu svojih opsežnih dvanaestogodišnjih terenskih istraživanja 1863. boravio je i u Istri i Hrvatskom primorju. Uz terenskog suradnika Jakova Volčića zapisao je i prikupio ukupno 187 svjetovnih narodnih napjeva: 98 u Hrvatskom primorju i 89 u Istri. Riječ je uglavnom o hrvatskim napjevima i o desetak slovenskih. Uz tu građu zapisao je i 14 primjera crkvenog pučkog pjevanja koji se i danas nalaze u njegovoj rukopisnoj *Zbirci crkvenih napjeva*. U svoje 4 knjige *Južno-slovenskih narodnih popievaka* Kuhač je i objavio 18 zapisa iz Istre. 29 napjeva iz Istre objavljeno je u njegovoj 5. zbirci 1941. u redakciji Božidara Širole. Razlozi neobjavlivanja više primjera su zasigurno specifična obilježja istarske tradicijske glazbe koja su mu stvarala probleme kako pri zapisivanju tako i pri harmoniziranju napjeva, točnije davanju glasovirske pratnje kojom je opremao sve svoje zapise za objavljivanje. Tim postupkom želio je približiti ih građanskoj publici, omogućiti njihovo izvođenje u građanskim domovima ili na koncertima, te uputiti skladatelje u harmoniziranje narodne glazbe. Praksa izdavanja zbirki s obrađenim narodnim napjevima zadržala se i u 20. stoljeću. Uostalom i prva zasebna zbirka hrvatskih napjeva iz Istre, zbirka Matka Brajše Rašana *Hrvatske narodne popijevke iz Istre* iz 1910., nastala je iz sličnih pobuda kao i Kuhačeva, te sadrži 50 svjetovnih i crkvenih pjesama obrađenih za muški i mješoviti zbor. Osnovni prigovor koji su kasniji zapisivači i obrađivači upućivali i Kuhaču i Brajši odnosio se upravo na njihov način obrade – a taj je bio u duhu zapadnoeuropske dijatonske, pretežno dursko-molske glazbene tradicije i sudario se s kromatskim netemperiranim tonskim sustavom narodne glazbe iz Istre.

Za razliku od Kuhača kojeg je zanimala sveprisutna glazbena građa na terenu, populariziranje seljačke glazbe i približavanje ove glazbe građanskim krugovima, melografi početka 20. stoljeća fokusiraju se na zapisivanje isključivo najstarijih slojeva svoje folklorne baštine. Notno pismene ljubitelje glazbe, kao i mnoge skladatelje koji su krenuli na teren zapisivati narodnu glazbu tražeći u njoj građu za svoja djela, zanimala je pretežno starija seoska, uglavnom vokalna glazbena tradicija. Smatrali su da će upravo u tom segmentu narodne

glazbe pronaći specifične karakteristike autohtone hrvatske kulture. Glazbeni repertoar u kojem se moglo ustanoviti da se oblikovao pod stranim utjecajima, kao što su primjeri novije seoske tradicije, glazba gradskih i prigradskih sredina, te veći dio instrumentalne glazbe, nije se osobito cijenio i stoga se zanemarivao prilikom sakupljanja. U Istri se u ovom razdoblju manje zapisivalo poradi političkih okolnosti koje su je tada okruživale. U tom razdoblju izlazi samo *Čakavsko-primorska pjevanka* Ivana Matetića Ronjgova (1939.) kao jedina zbirka narodnih pjesama ovog područja, i to didaktičke namjene, sa 128 dvoglasnih napjeva namijenjenih školskoj mladeži. Odvojenost od matične zemlje je razlogom zašto se i disertacija Božidara Širole o istarskoj narodnoj pjesmi (*Das istrische Volkslied*, 1921.), koju je obranio pred Guidom Adlerom u Beču 1921. i time postao prvim kvalificiranim hrvatskim etnomuzikologom, ne temelji na njegovim terenskim istraživanjima nego na Kuhačevim i Brajšinim ranijim zapisima te podacima koji su mu bili dostupni u dotad objavljenoj literaturi. Druga tema koja je zaokupljala pažnju mnogih glazbenika i melografa međuratnog razdoblja istarska je ljestvica. Bila je to intrigantna *hit* tema koja je markantno obilježila te postala gotovo ključni simbol glazbenih nastojanja tog vremena.²

Aktivnosti istraživača Instituta za narodnu umjetnost (IEF)

Na ovim osnovama i nasljeđima nakon Drugog svjetskog rata pojavljuje se i ustanova kojoj je glavna zadaća organizirati sistematska istraživanja hrvatskog narodnog muzičkog stvaralaštva. Novoosnovana institucija bila je od iznimne važnosti za daljnji razvoj hrvatske etnomuzikologije; od početka postojanja *Instituta za narodnu umjetnost*, usmjeravao je on djelatnost prema interdisciplinarnosti. Uz Vinka Žganeca kao istraživača narodne glazbe, u *Institutu* su dje-

2 Članak Ruže Bonifačić najkompletniji je znanstveni rad u kojem se kritički analiziraju etnomuzikološki pristupi formuliranja glazbeno-teorijske prakse poznate pod nazivom *istarska ljestvica*. Pregled stanja prati od prve polovice 20. stoljeća kada se vodila zanimljiva i bogata rasprava o stabilitetu tonskih odnosa tzv. *istarske ljestvice*. U tom se periodu kristaliziraju dvije struje u tumačenju ove glazbe, prva koja polazi od dostignuća zapadnoeuropske glazbene teorije s početka 20. stoljeća te druga koja se približavala do tada neosvijesćenim antropološkim odrednicama. Prva struja prevladala je u svojim nastojanjima formulirajući pri tome do danas uvriježen naziv u kojem termin ljestvica ne odgovara pravom stanju na terenu kao ni činjenica da ovu glazbenu pojavu na terenu zbog svoje netemperiranosti nije moguće standardizirati, ona varira od slučaja do slučaja, od lokaliteta do lokaliteta. Autorica predlaže generalni, neutralni termin *stil tijesnih intervala istarsko-primorske regije* i *kanat* (za pjevanje) odnosno *sop* (za svirku) *istarsko-primorske regije*. (usp: Bonifačić 2001)

lovali i istraživači usmene književnosti i narodnog plesa, a kasnije i narodne drame, te običaja, odnosno narodne umjetnosti. Bio je to temelj na kojemu su osmišljena i započeta regionalna istraživanja folklora u Hrvatskoj. Prva regija u koju je krenula ekipa institutskih stručnjaka 1952. i 1953. godine bila je upravo Istra – Maja Bošković-Stulli i Olinko Delorko istraživali su usmenu književnost; Nikola Bonifačić Rožin zapisao je različitu folklornu građu i podatke o običajima; narodni ples istraživali su Ivan Ivančan i Ljelja Taš; a za zapisivanje narodne glazbe angažirani su bili vanjski suradnici Ivan Matetić Ronjgov i Nedjeljko Karabaić, te kasnije i fra Andrija Bonifačić. Osim njih glazbenu građu snimio je etnokoreolog Ivan Ivančan, koju je u izboru od 32 zapisa instrumentalne i vokalne glazbe transkribirao kasnije Stjepan Stepanov. Sve rukopisne zbirke s tog istraživanja pohranjene su u *Institutu*. Od svih spomenutih istraživača jedino je Karabaić neposredno nakon istraživanja objavio (u vlastitoj nakladi) 1956. izbor od 42 zapisa u (opsegom i formatom) maloj ali nadasve sadržajnoj glazbenoj monografiji *Muzički folklor Hrvatskog primorja i Istre*. Karabaićeva knjižica, opremljena i pločama sa snimcima folklorne glazbe, značajno je i vrijedno izdanje. Rezultati njegovog temeljitog istraživanja po prvi put se nisu pojavili samo kao zbirka zapisa nego i u obliku studije koja nudi i klasifikaciju glazbe ovog područja, zapažanja o glazbenoj strukturi i izvođačkoj praksi, napomene o prigodama i funkcijama svirke i plesa, o međusobnim utjecajima talijanskih i hrvatskih narodnih pjesama, kao i o posljedicama utjecaja moderne glazbe na tradicijsku. Karabaićeva monografija, sa spomenutim sadržajnim proširenjima, zametak je i najava kasnije osviještenih koncepcija etnomuzikologije, usmjerenih cjelovitijim istraživanjima.

Analiziramo li dosada spomenute navode moći ćemo primijetiti zavidnu melografsku aktivnost koja je osnivanjem Instituta dobila dimenziju sveobuhvatnosti, sistematičnosti ali pretežito građe danas pohranjene u arhivu Instituta, građe koja je današnjim generacijama dobro polazište za zanimljiva komparativna istraživanja. Konkretni rezultati istraživanja tradicijske glazbe i plesa realizirani su tek u knjizi Ivana Ivančana *Istarski narodni plesovi* 1963. godine, dok je Matetićeva građa objavljena tek 1990. u zbirci *Zaspal Pave* u redakciji Dušana Prašelja. Jerko Bezić ponosan na građu koja se nalazi u Institutu piše članak (usp. Bezić 1970) godine a iste godine izlazi i prva kompilacija hrvatske tradicijske glazbe *Da si od srebra, da si od zlata* na kojoj se nalaze i primjeri tradicijske glazbe snimljeni u Istri, iz arhiva Instituta.

U tom razdoblju, osim sporadičnih individualnih istraživanja etnomuzikologa i etnokoreologa Instituta, nije zabilježena značajnija istraživačka aktivnost. Možda je jedan od razloga i taj da su etnomu-

zikološku aktivnost preuzeli lokalni istraživači sabrani oko *Odsjeka za etnologiju i etnomuzikologiju Sjevernojadranskog instituta* koji je do kraja 1960-tih vodio Slavko Zlatić, oko aktivnosti *Radio Pule*, Renata Pernića i obitelji Pernić, ili pak ustanove *Ivan Matetić Ronjgov* i aktivnosti Dušana Prašelja.

Nove paradigme i aktivnosti istraživača od 1990-ih

Institut je krajem 90-tih nastavio s izdavanjem kompilacija tradicijske glazbe (Marošević, Pettan) u kojima mjesto zauzimaju arhivski primjeri Istarske glazbene tradicije. Posljednja u nizu kompilacija Hrvatska tradicijska glazba iz 2000. godine, autora Naile Ceribašić i Joška Čaleta, pokazala se prekretnicom u načinu predstavljanja zbog činjenice da su svi glazbeni primjeri predstavljeni na tom nosaču zvuka primjeri suvremene tradicijske glazbene prakse. Potaknuti stručnim aktivnostima vezanim uz organizaciju programa sada već tematske *Međunarodne smotre folklora* u Zagrebu, autori su krenuli upoznavati istarsku tradicijsku glazbu u tadašnjem suvremenom kontekstu. Današnje etnomuzikologe više ne zanima isključivo stariji, starinski sloj tradicijskog glazbovanja, mada mu se svakim susretom posebno dive; današnje etnomuzikologe zanima kontekst glazbe, njezino samoodržanje i suživot u različitim životnim interakcijama. Glazba i rod, glazba i manjine, festivalizacija i medizacija glazbe, globalni utjecaji na lokalne glazbene izričaje, primijenjena etnomuzikologija, neke su od tema kojima se današnji etnomuzikolozi Instituta za etnologiju i folkloristiku bave. Glazba koju prate više nije isključivo tradicijska, to su svakako različiti oblici urbane glazbe kao i popularne glazbe opet vezane uz područje Istre. U ovom periodu puno je manje građe koja se pohranjuje u arhivima instituta, ona također više nije isključivo u obliku audio zapisa, građa je sve više zapisivana video kamerama, a uz zapise suradnika Instituta brojni su primjeri CD i DVD produkcije lokalnih entuzijasta koji također pohranjuju svoje audio i video zapise. Tereni više nisu višednevni kao nekada jer je povezanost Istre sa Zagrebom dovela do toga da su i jednodnevni obilasci moguća opcija istraživanja. Tema koja je cijelo stoljeće dominirala klasičnim pogledom na tradicijsku glazbu Istre – *istarska ljestvica*, u ovom periodu je u radovima Ruže Bonifačić demistificirana, teoretski je razjašnjeno nepostojanje temperirane tvorevine u tradicijskoj glazbenoj praksi, iako se mora naglasiti da su refleksije takvog načina razmišljanja ostavile velik trag na današnju izvedbu tradicijske glazbene prakse.

Istarska tradicijska glazba i ples u istraživanjima djelatnika Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba s naglaskom na crkvenu pučku (pasijsku) glazbenu praksu

Istarski glazbeno-plesni tradicijski mikrokosmos

Kada na prebacivanje aktivnog javnog djelovanja etnomuzikologa na područje Istre gledamo s malim vremenskim odmakom, možemo primijetiti njegovu važnost, simboličnost ali i stvarnu potrebu. Kao potreba ova aktivnost vezana je uz promjenu stručnog i generalnog pogleda na Istru kao regiju *istarske ljestvice* i *baluna*, koji je dominirao u hrvatskoj stručnoj i široj kulturnoj javnosti tijekom 20. stoljeća. Ovaj se svjetonazor u posljednjih dvadesetak godina radikalno mijenja prema nazoru o plurietničnosti i multikulturalnosti istarske glazbene i plesne baštine. Aktivnost etnomuzikologa iz *Instituta* te stručnjaka s terena pri upisivanju istarskih tradicijskih fenomena u registar nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske uključuje tri istarske glazbene tradicije: dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja, glazbenu praksu violine i bajsa (*gunjci*), te rovinjski vokalni fenomen *bitinada*. Zajednički iskorak multikulturalizma prema svjetskoj javnosti bila je i hrvatska kandidatura istarske tradicijske glazbe za UNESCO-v program remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva iz 2003. godine koja je pod nazivom "Istarski etnoglazbeni mikrokosmos" inkorporirala istarsku kulturnu raznolikost kroz glazbenu baštinu dominantne populacije uz glazbovanje talijanske, vlaške i crnogorske manjine također prisutne u javnom glazbovanju istarskog prostora.³ Nažalost, ovaj zanimljiv prijedlog koji u prvi plan stavlja raznolikost i pluralizam zajednice nije prepoznat od strane UNESCO-vog odbora koji 2009. godine u spomenutu listu upisuje *Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja*⁴. Još jedna posebnost koja je privukla brojne etnomuzikologe na aktivnu prisutnost na području Istre je javna praksa folklor. Za razliku od ostatka Hrvatske u kojem su smotre folklor tipizirane prema veličini (lokalne, regionalne, županijske, državne) i

u pravilu predstavljaju generalne prikaze glazbeno-plesne tradicijske baštine, Istru odlikuje velik broj specijaliziranih smotri, festivala i susreta. Uz središnju manifestaciju *Smotra narodne glazbe i plesa Istre* ustanovljenu 1966., i niza lokalnih smotri koje prethode završnom susretu, velik je broj zanimljivih susreta i smotri koje se fokusiraju ne pojedinu glazbenu tradiciju. Tako se u Roču održava međunarodni susret svirača dijatonskih harmonika "Z armoniku v Roč" (od 1989.), od sljedeće 1990. u Draguču se održava međunarodni susret svirača bajsa "Bajsi u Draguču". Žminj je domaćin susreta harmonikaša "Armonike zad kaštela" (od 1995.), Gračišće ugošćava susret svirača na usnim harmonikama "Zasopimo na organi" u Gračišću (od 1996.) dok je Raša domaćin susreta istarskih svirača na mehu, dvojnicama, šurlama i sopicama "Meh na srcu" u Raši (od 1996.). Velik utjecaj na razvoj klapskog pjevanja učinio je festival istarskih klapa i vokalnih skupina "Pivajući sva smo blaga stekli" u Buzetu (od 1998.).⁵ Iz navedenog razvidno je bogatstvo izričaja koji se može gledati kroz prizmu glazbenih stilova, žanrova, glazbala i plesova tradicije tijesnih intervala kojoj se ravnopravno suprotstavlja istarska tonalitetna tradicija, u prošlosti vezana za sjevernu Istru, obalu i nekoliko većih mjesta u unutrašnjosti, da bi danas bila prisutna u gotovo cijeloj Istri. Potrebno je istaknuti da obje spomenute istarske tradicije danas najčešće djeluju kao zajednička, kompleksna cjelina. Pojedinci kao i folklorne skupine često su baštinici obiju tradicija, što potvrđuje tezu o nedjeljivosti i jedinstvenosti istarske glazbeno-plesne tradicije. Isto se može tvrditi i za tradiciju crkvenog pjevanja u Istri, koja i danas baštini rijetke ali izuzetno zanimljive primjere netemperirane glazbene baštine koja se simbiotički nadopunjava novijom tonalnom glazbenom praksom.

Istarska tradicijska glazba i ples u istraživanjima djelatnika Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba s naglaskom na crkvenu pučku (pasijsku) glazbenu praksu

3 Da bih ilustrirao spomenuti "glazbeni svijet" donosim izjavu jednog od kreatora prijedloga istaknutog istrijskog glazbenika, melografa i etnomuzikologa Darija Marušića:

"U Istri imamo četiri različite tradicije, a dvije su drugi glazbeni jezik. Velika je zablude kad se kaže da je glazba univerzalni jezik - ona je univerzalna u svom načinu komuniciranja, ali ima različite dijalekte i jezike koje treba učiti i shvatiti kao u verbalnoj komunikaciji. U Istri je posebno dvoglasje koje se kreće po nepravilnim intervalima, ali to je naturalistička glazba. Te tradicije su potpuno različite od tzv. zapadne glazbe koja danas prevladava u medijima. To je mikrokosmos za sebe. Sva zapadna glazba poslije Bacha ima modificirane intervale, tako da sve što se smatra pravilnim, u biti je pogrešno. Naturalistička ljestvica po kojoj idu istrijski tonovi je čudna zato što se nema puno prilike slušati"

http://old.barikada.com/svastara/2007/2007-06-27_milovic_istrijski_blues.php (25. 01. 2015)

4 <http://www.unesco.org/culture/ich/RL/00231> (25. 01. 2015)

5 Uz spomenute vrijedno je spomenuti i međunarodni festival folklor "Leron" u Vodnjanu (od 2001.), mediteranski folklorni susret "Zlatna sopela" u Poreču (od 2001.), susret svirača tradicijskih glazbala središnje Istre "Nadalinu u pohode" u Pagubicama (od 2003.), susret svirača i pjevača istarske tradicijske glazbe "Zasopimo i zakantajmo po stare užance" u Boljuni i "Zakantajmo istrijske kante" u Baratu (od 2004.), susret svirača violine i drugih glazbala gunjaca "Z vijulini soppu muškardini" u Humu (od 2006.), susret svirača na priručnim i zamjenskim glazbalima "Fešta prez štrumienti" u Lindaru (od 2007.), smotra tradicijske glazbene baštine sjeverne Istre "Zarozgajmo na Čičariji" u Lanišću (od 2008.) te manifestacije kao što su "Subotina po starinski" u Buzetu (od 2002.) i "Kršonski pir" u Kršanu (od 2006.).

Primjenjena etnomuzikologija na primjerima revitalizacije crkvenog (korizmenog) pjevanja u Istri

Aktivnost suradnika *Instituta* u Istri kulminira početkom ovog stoljeća na jednom jedinom, vrlo specifičnom lokalitetu. Roč, poznat po slavnoj glagoljaškoj pisanoj tradiciji te po susretu svirača na dijatonskim harmonikama, postaje mjestom susreta etnomuzikologa regije. 4 susreta etnomuzikologa inicirana lokalnim glazbenim aktivistima (Zonta, Marušić) i izuzetnom logistikom domaćina, na čelu s Ines Greblo, uvijekovječena su dvama zbornicima. Vrhunac ovog perioda predstavlja međunarodni skup *ICTM radne skupine za glazbu manjina*, koji je također održan u Roču. Susreti u Roču povezali su aktiviste lokalne zajednice i znanstvenike istraživače na suradnju koja neprekidno traje čitavih dvadesetak godina. Paralelno sa susretima, nastavlja se aktivnost na polju definiranom kao primijenjena etnomuzikologija (applied ethnomusicology) konkretnim interakcijama od kojih je posebno značajno predstavljanje istarske tradicijske glazbe i plesa u okviru programa *43. međunarodne smotre folklorra 2009.* u Zagrebu. Jedna tematska večer smotre posvećena tradiciji crkvenog pučkog pjevanja bila je zadatkom pisca ovih redova, stručnom suradniku IEF-a koji godinama surađuje i na osmišljavanju i realizaciji koncerata tradicijske pučke i sakralne vokalne glazbe, koja svojom posebnosti (vokalni stilovi, načini izvedbe) i kvalitetom zaslužuje predstavljanje izvan svog originalnog konteksta. To se posebno odnosi na primjere crkvenog pučkog pjevanja gdje se u suradnji s izvođačima, pučkim pjevačima, pokušava osmisliti glazbeno-scenski prikaz koji bi ovu glazbu na dinamičan i zanimljiv način mogao predstaviti novoj publici. Rezultati ovog načina istraživanja (primijenjene etnomuzikologije) imaju višestruk učinak kako na samu lokalnu zajednicu, njezine istaknute izvođače čija pjevačka vještina zaslužuje javno predstavljanje široj zajednici, tako i na rezultate istraživanja i saznanja o glazbi do kojih istraživač ovim putem dolazi neposrednije, direktnije, rekao bih realnije.

Za razliku od nekih drugih hrvatskih područja (Dalmacija, Slavonija), istarsko crkveno pučko pjevanje nema tako bogatu tradiciju koncertnog predstavljanja. Jedan od mogućih razloga je instrumentalna (temperirana) pratnja (orgulje, regali, harmoniji), koje crkveno pjevanje udaljava od arhaičnog netemperiranog tradicijskog vokalnog izričaja u Istri. Upravo ta činjenica je potpomogla da se standardni crkveni repertoar sredinom 19. i početkom 20. stoljeća udomaći na ovim područjima. No, ipak postoje mjesta na kojima se i danas može čuti *starinski štim* pjevanja za vrijeme crkvenog obreda. Tra-

dicijska glazba pa tako i crkveno pučko pjevanje u današnje vrijeme funkcioniraju kao rezultat čuvanja i sakupljanja *sjećanja* na glazbenu praksu prošlog vremena, ostavljenu u zalog novim generacijama. Promjene u značenju, upotrebi i funkciji tradicijske glazbe, pa tako i crkvenog pučkog pjevanja, rezultat su promjena u institucionaliziranoj društvenoj praksi (načinu života), paralelno s novonastalim situacijama koje donosi povijesna zbilja. Slojevi glazbene tradicije koji nas asociraju na glazbenu praksu u bližoj ili daljnjoj prošlosti u opisima automatski dobivaju epitet *starovinsko, starinsko, arhaično*, pri tom aludirajući na opću nemogućnost generaliziranja definicije glazbenog pojma po jedinstvenim parametrima.

Prvi ozbiljniji pokušaji predstavljanja spomenutog tipa crkvene pučke tradicije u Istri započeli su 2008. godine manifestacijom *Maša po starinsku* koju je u Sv. Petru u Šumi utemeljio Bruno Krajcar. Njegovom inicijativom ova manifestacija je pretvorena u još jedan specijalistički susret, tipičan za tradicijsko glazbovanje u Istri. Rezultat toga je više kontinuiranih izdanja pa je tako postalo važnim mjestom za saznanja o pučkom crkvenom pjevanju na području Istre.⁶

Pripreme za zagrebački koncert sam temeljio na iskustvima susreta u Sv. Petru u Šumi; na koncertu u Zagrebu predstavljene su istaknute pučke pjevačke skupine (Lanišće, Lindar) i crkveni zborovi (Marčana, Sv. Petar u Šumi, Žminj) koji su nastupali i na prvom susretu u Sv. Petru u Šumi. Koncert je koncipiran kao prikaz zanimljivih izvedbi stalnih dijelova mise, zanimljivih varijanti arhaičnih formi liturgijskih i paraliturgijskih napjeva koja se kroz godinu i danas mogu čuti u istarskim crkvama. Javni nastup kategorija je koja me u ovom slučaju posebno zanima jer kod crkvenog pučkog pjevanja možemo govoriti o glazbenoj izvedbi koja je konstantno u pravilu javni nastup. Ono što je razlikuje od današnjeg poimanja javnog nastupa je njezina kontekstualna dimenzija – religiozni obred popraćen pjevanjem bila bi definicija glazbovanja crkvenog pučkog pjevanja. Arhaični načini pjevanja podrazumijevaju sudjelovanje ci-

6 Uspjeh nekoliko prvih manifestacija *dozvoljava* organizatorima da susret naziva "nacionalna smotra glagoljaškoga i starocrkvenoga pučkog pjevanja". Preuveličavanje značenja i važnosti ovog susreta koji je, među ostalim, svojim formatom predstavljanja privukao pažnju medija, moguće je pročitati u novinskim izvještajima o ovom događaju: "Maša po starinski" svojim se kontinuitetom, a napose izuzetnom povijesnom vrijednošću repertoara te umjetničkom kvalitetom interpretacija, iz godine u godinu profilira kao jedna od referentnih manifestacija posvećena tom specifičnom glazbenom žanru. Taj jedinstveni etnomuzikološki glazbeni događaj, od iznimnoga kulturološkog značenja za valorizaciju i očuvanje tog segmenta naše bogate baštine, koji je po mnogima i najznačajniji u smislu očuvanja našeg kulturnog identiteta, stigao je do svog šestog izdanja. <http://www.glas-koncila.hr/portal.html?catID=2&conID=33285&tact=view> (25. 02. 2015)

jelog auditorija u procesu stvaranja glazbenih predložaka, crkvenih napjeva. Istaknuti pjevači u ovom slučaju su predvodnici, inicijatori koji svojom vještinom kvalitativno utječu na krajnji zvučni proizvod. Kod javnog nastupa o kakvom je u ovom slučaju riječ, glazbeni događaj pretvara se iz *obrednog* u *koncertni* način javnog izvođenja. Ovim činom glazbena izvedba postaje javnim glazbenim djelom i kao takva podliježe zakonima o izvedbi, što automatski postavlja i pitanje autorskih prava.

Inspiraciju za koncertni repertoar potražio sam u razgovorima s kazivačima te praćenjem nedjeljnih misnih slavlja na različitim lokacijama u Istri. Cilj istraživanja fokusiran je na osvještavanje ispitani-kova pozitivna odnosa prema tradiciji koju pozna i koju je sposoban kvalitetno prezentirati. Susreti s kazivačima iznjedrili su mnoštvo zanimljivosti vezanih za lokalnu izvedbenu praksu crkvene pučke glazbe i kao više puta do sada potvrdili tezu da je upravo korizmeni pjevani repertoar jedan od najprisutnijih, kako u praksi tako i u kolektivnoj memoriji lokalnih zajednica. Isto tako, svako aludiranje na *istarski štih* moji kazivači su izbjegavali tvrdeći da se "nije baš tako u crkvi pjevalo, tu su bile orgulje i one su predvodile."

"Uvik je bija učitelj koji je bija i orguljaš a od kud je došo tako je i sobon donesa ono ča je zna i tako smo mi učili pjevati. Učitelj Bolonić je jako puno radio na pjevanju sa zborom a bio je s Krka. Puno toga smo pjevali za vrijeme velečasnog Milovana Marijana, puno novih pjesama a on je i poslije koncila redovito stavljao velike Večernje na Božić i Uskrs." (Sv. Petar u Šumi)

Većina pjevača *vezana* je na čitanje tekstova za vrijeme pjevanja. Mnogi od fotokopiranih tekstova pisani su standardnim hrvatskim mada se u razgovorima te u samim izvedbama jasno primjećuje razlika standardnog vs. *domaćeg, našeg, starinskog* repertoara spjevanog na dijalektu.

*Mi kantamo druge beside više po starinsku nego ove nove beside. Ove su beside, vero naše!
Pivat ćemo po našu kako mi kantamo!*

Upućivanje na *domaće beside* asocira kazivače na specifičan repertoar najčešće korizmenih, velikotjednih i sprovednih obrednih glazbenih primjera. Na vidjelo tako iziđu sjećanja na starije načine pjevanja na dvije strane rezponzorijalnog antifonog pjevanja koje je u međuvremenu gotovo nestalo zamijenjeno pjevanjem crkvenih zborova. Spominju se i *pištule*, čitanja kojih nema u praksi, i čitav

niz upečatljivih situacija koja se kazivačima urežu duboko u sjećanje. Asocijacija na stariji sloj je otegnuto, sporije pjevanje za razliku od današnjeg ritmiziranijeg bržeg pjevanja. Primjećuje se izostanak muških pjevača i dominacija žena koje su preuzele i u mnogim slučajevima sačuvala tradiciju, žene se i danas lakše nego muškarci pri-sjećaju načina kako se je pjevalo. Orguljašica u Sv. Petru u Šumi mi je tako komentirala da je pjevanje psalama u dva kora bilo *strahljivo*.

Na *kvaternice* je bio običaj napraviti katafar (odar – Isusov grob) i onda se je pjevala večernja za mrtve. Tega već dugo nema, već od Koncila ali se još tega sjećamo jer je bilo posebno. Spominju lupanje, buku, *škrebetalnice, baraban*, naziv za kojega znaju, ali ga se kroz maglu sjećaju. Kažu da bi jedva dočekali moment kad bi mogli dati oduška svojim nogama koje su bjesomučno lupale po podu crkve za vrijeme *barabana*; komentira: Mi smo stariji ali se još domislamo kako je to bilo!!! (Sv. Petar u Šumi)

Dosadašnja praksa pokazala je da aktivnosti oko zagrebačkog koncerta potiču nova razmišljanja spram starim repertoarima u lokalnim sredinama pa je zagrebački nastup pozitivno djelovao na interes i raznovrsnost pristupa u realizaciji drugog po redu koncerta pod nazivom *Dan od gnjeva* koji je održan u okviru *Pasijske baštine 2010. godine*.

Poput ranijih glazbeno-scenskih uradaka ovog modela javnog prezentiranja crkvene pjevane baštine, koncert je koncipiran kao prikaz glazbeno-scenskih izvedbenih cjelina sastavljenih od glazbeno zanimljivih dijelova korizmenih, velikotjednih i uskršnjih pjevanih obreda i rituala. Prikaz procesije na *Uličnicu* (ulika – maslina) prvi je dio programa. Drugi dio programa predstavio je zanimljive izvedbe korizmenih napjeva i pobožnosti *Križnog puta*. Slijedili su dijelovi iz obreda i mise za mrtve, pobožnosti Velikog petka, psalmi iz *Večernje* (velike *Večernje* na *Vuzam*) dok je zadnji dio koncerta predstavio uskršnje napjeve i tako završio prvo predstavljanje korizmenih pjevanja u Istri na jubilarnoj *Pasijskoj baštini* u Zagrebu. Raznolikost u pristupu predstavlja pravo glazbeno bogatstvo realizirano kroz niz različitih pristupa ka istom cilju – zadovoljstvu predstavljanja, zadovoljstvu kvalitetnog javnog nastupa. Zadovoljstvo predstavljanja pjevači sudionici koncerta u Zagrebu nastavili su iskazivati ponavljanjem koncerta na različitim lokacijama u Istri tijekom korizmenog razdoblja sljedećih godina. Reakcije kazivača pri sastavljanju koncerta istrijske pučke crkvene glazbe na savjet i konkretne poteze etnomuzikologa praktičara svjedoče da današnji pristup etnomuziko-

Istarska tradicijska glazba i ples u istraživanjima djelatnika Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba s naglaskom na crkvenu pučku (pasijsku) glazbenu praksu

loga koegzistira s načinima razmišljanja današnjih ljudi. Da je tome tako svjedoči nova tradicija ponavljanja *zagrebačkog* koncerta s istim sudionicima, programom i modelom predstavljanja koji se je očito svidio kako samim izvođačima tako i publici koja iz godine u godinu na drugim istarskim lokacijama s pozornošću prati ovaj događaj.⁷

7 Izvještaj s koncerta u Žminju 2014.

Žminj, (IKA) - Zajednički koncert više zborova pod nazivom "Stala plaćuć tužna mati..." priređen je 6. travnja u župnoj crkvi Sv. Mihovila u Žminju. Pučke napjeve središnje i sjeverne Istre za najznačajnije razdoblje liturgijske godine, Cvjetnicu, Veliki tjedan i Uskrs, izveli su župni zbor Sv. Petra i Pavla iz Sv. Petra u Šumi, pučki pjevači iz Lindara, pjevačice Vokalne skupine Lanišće, te župni zbor Sv. Mihovila iz Žminja.

Sve je pozdravio Vittorio Prenc iz supetarskog zbora te ukratko predstavio sadržaj programa. U sedamdesetak minuta brojna publika okupljena u žminjskoj župnoj crkvi imala je prilike poslušati starocrkvene pučke napjeve, dijelove starinskih misa te pomni izbor iz istarskoga pučkog vokalnog naslijeđa korizme, Velikog Tjedna, te Vazmene dane.

Koncert je započeo simboličnim ulaskom pjevača u crkvu u procesiji za križem, s maslinovim grančicama u rukama, tijekom čega su zborovi iz Žminja, Sv. Petra u Šumi i VS Lanišće izveli svoje varijante napjeva "Slava čast i hvala ti" i "Na gori Maslinskoj molio se Ocu". Koncert je nastavljen pučkim korizmenim napjevima i lokalnim etnomuzikološkim posebnostima križnoga puta, a potom su zborovi predstavili pučke napjeve svojih sredina iz sprovednih obreda i Mise za mrtve. Pučki pjevači iz Lindara Vinko Zidarić i Noel Šuran predstavili su vrlo karakteristične vokalizacije iz Lindarske mise za mrtve, dok su žminjski i supetarski zborovi izveli staru tradicijsku pjesmu "Dan od gnjeva", koja je prisutna u pučkoj glazbenoj baštini mnogih krajeva, i u svakoj varijanti ističe se specifičnim, prepoznatljivim sonoritetom. Noel Šuran i Zoran Karlič predstavili su i drevnu pučku molitvu "Oj, Ivane vandeliću" pjevanu "na tanko i debelo".

Usljediti su napjevi iz obreda Velikog petka, pri čemu su pjevači simbolično inscenirali i obred ljubljenja križa. U tom su dijelu Supetarci izveli "Tvome križu klanjamo se", a ostali dijelove svojih napjeva iz Prijekora Velikog petka i Puče moj. Zaredale su se izvedbe Vele večernje i psalama gdje su se posebno istakli laniški napjevi "Uzveliči duša moja Gospodina" i "Na Janca piru kraljevskom". Koncert je završen vazmenim pjesmama, a "Kraljice neba raduj se, aleluja" bila je zajednička izlazna pjesma svih sudionika.

Prema riječima organizatora, zamisao o predstavljanju istarske korizmene glazbene baštine pokrenuo je godine 2010. etnomuzikolog Joško Čaleta te je taj projekt prvi puta predstavljen u sklopu "Pasionske baštine" u crkvi Srca Isusova u Zagrebu, a istarskom slušateljstvu predstavljen je prvi put u ožujku 2012. godine u Eufrazijevoj bazilici u Poreču. Dr. Čaleta potpisuje izbor pjesama te scenarij koncerta, koji je svakako specifičan, s čestim kretanjem zborova po crkvi i pjevanjem iz različitih pozicija prezbiterja i bočnih lada crkve.

Sudionike i posjetitelje pozdravio je župnik Jordan Rovis, koji je izrazio radost što je žminjska župna crkva Sv. Mihovila imala čast ugostiti taj koncert. Žminj, smješten u srcu središnje Istre, mjesto je gdje se i dalje pomno čuva i njeguje tradicija starocrkvenih pučkih napjeva dijalektalnog izričaja, a žminjski je župni zbor jedna od nosivih glazbenih snaga crkvenog pjevanja za velikih dijecezanskih zbivanja. Osim toga, Žminjci se redovito uključuju u program Čakavskog sabora izvedbom mise na staroslavenskom jeziku. <http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=159115> (26. 02. 2015)

Istarski model predstavljanja specijalističkih priredbi i ovom se prilikom pokazao prihvatljivim. Spomenuti događaj inicirao je među pjevačima lokalnih pjevačkih zajednica uvrštavanje nove/stare prakse glazbenog izražavanja u redovnu glazbenu praksu obrednih događanja koja su sastavnim dijelom glazbenog života crkvenog pučkog pjevanja. Zadržavanje *starih*, preuzimanje *novih*, ili kombiniranje različitih načina glazbovanja, indikator su odnosa lokalne zajednice prema *svojoj* pjevanoj tradiciji, prema glazbenim idiomima koje smatraju reprezentom svog glazbenog izričaja. Utjecaj etnomuzikologa praktičara ali i *Pasionske baštine* koja je više puta do sada *probudila* zaboravljene tradicije i dala im novo, dostojanstveno (doduše koncertno) mjesto u tradicijskom glazbenom životu zajednice, i ovoga puta je kulminiralo *novom tradicijom* koja slavi glazbu, tradiciju i običaj na jedan novi, današnjem svijetu prihvatljiviji način.

Citirana literatura:

- BEZIĆ, Jerko. 1970. "The Problem of Historicity in European Folksong". In *International Musicological Society, Report of the Tenth Congress, Ljubljana 1967*. Dragotin Cvetko ed. Ljubljana i Kassel: University of Ljubljana - Bärenreiter Verlag, pp. 339-343.
- BONIFAČIĆ, Ruža. 2001. "O problematici takozvane 'istarske ljestvice'". *Narodna umjetnost* (Zagreb), 38(2):3-95.
- BRAJŠA, Rašan, Matko. 1910. *Hrvatske narodne popijevke iz Istre, sujetske i crkvene, za muški i mješoviti zbor*. Pula: J. Krmpotić.
- CERIBAŠIĆ, Naila. & Ines Greblo (ur.) 2002. *Istarski etnomuzikološki susreti 2000.-2001. - Istarska etnomuzikološka srećanja - Incontri etnomusicologici istriani*. Roč: KUD "Istarski željezničar".
- CERIBAŠIĆ, Naila. (ur.) 2004. *Zaštita tradicijskog glazbovanja - Safeguarding Traditional Music-Making: Istarski etnomuzikološki susreti 2003. - Istarska etnomuzikološka srećanja - Incontri etnomusicologici istriani*. Roč: KUD "Istarski željezničar".
- CERIBAŠIĆ, Naila. & Erica Haskell (ur.) 2006. *Shared Musics and Minority Identities: Papers from the Third Meeting of the "Music and Minorities" Study Group of the International Council for Traditional Music (ICTM), Roč, Croatia, 2004 - (Dijeljene glazbe i manjinski identiteti: Radovi s Trećeg skupa Studijske skupine "Glazba i manjine" Međunarodnog savjeta za tradicijsku glazbu (ICTM), Roč, Hrvatska, 2004.)* Zagreb - Roč: IEF- KUD "Istarski željezničar".
- CERIBAŠIĆ, Naila. 2007. "Musical Faces of Croatian Multiculturality." *Yearbook for Traditional Music* 39:1-26.
2009. "Prilog produkciji baštine: Obnova pojanja u perojskih Crnogoraca [A contribution to heritage production: Revival of pojanje among Peroj's Montenegrins]". U: *Izazov tradicijske kulture: Svećani zbornik za Zoricu Vitez*, Naila Ceribašić and Ljiljana Marks (ur.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 309-325.
- IVANČAN, Ivan. 1963. *Istarski narodni plesovi*. Zagreb : Institut za narodnu umjetnost.
- KARABAČIĆ, Nedjeljko. 1956. *Muzički folklor Hrvatskog Primorja i Istre*. Rijeka: Novi list.
- KUHAČ, Franjo. 1878-1881. Južno-slovenske narodne popievke I (1878), II (1879),

Istarska tradicijska glazba i ples u istraživanjima djelatnika Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba s naglaskom na crkvenu pučku (pasionsku) glazbenu praksu

- III(1880), IV (1881). Zagreb.
1941. Južno-slavijenske popijevke, vol. V. Božidar Širola & Vladoje Dukat, eds. Zagreb: JAZU.
- MAROŠEVIĆ, Grozdana, 1999. "Istarska glazbena baština u svjetlu hrvatske etnomuzikologije", referat sa skupa *Musica in Istria e musica istriana: Patrimonio e tradizioni musicali istriane / Glasba v Istri in istrska glasba: Istrsko glasbeno izročilo*, Koper, Slovenija, 23. 09. 1999.
2009. "Franjo Ksaver Kuhač – utemeljitelj hrvatske znanosti o glazbi // Slavonija, Baranja i Srijem: Vrela europske civilizacije, 2 / Kusin, Vesna ; Šulc, Branka (ur.). Zagreb : Galerija Klovičevi dvori, 2009. str. 235-237.
- MARUŠIĆ, Dario. 1993. "Due, tre o piu' tradizioni? Appunti per una classificazione del folklore musicale istriano". *La battana* 30(110):75-80.
1995. *Piskaj, sona, sopi: Svijet istarskih glazbala = universo degli strumenti musicali istriani (Collana grado zero meridiano)*. Pula: Castropola.
- MATETIĆ Ronjgov, Ivan. 1939. *Čakavsko-primorska pjevanika : 128 dvoglasnih čakavskih melodija : za omladinu sviju vrsti škola*. Zemun : Notolitografija L. Fuchs.
1990. *Zaspal Pave. Zbirka notnih zapisa narodnih pjesama Istre i Hrvatskog primorja*.(ur. Lj. Stefanović, prir. D. Prašelj), Rijeka: Izdavački centar Rijeka, Kulturno-prosvjetno društvo "Ivan Matetić Ronjgov".
- PERNIĆ, Renato. 1997. *Meštri, svirci i kantaduri*. Buzet: Reprezent.
- RADOLE, Giuseppe. 1968. *Canti popolari istriani: Seconda raccolta con bibliografia critica*. Firenze: Olschaki.
- s.n. "Istarski glazbeni mikrokosmos" <http://www.vecernji.hr/istarski-etnoglazbeni-mikrokozmos-729792> Večernji list, 22. 01. 2003. (25.01. 2015)
- STAREC, Roberto. 1986. "Folk Music of the Italian Minorities in Istria and Its Relation to the Musical Traditions of Northern and Central Italy, Slovenia and Croatia". In *Traditional Music of Ethnic Groups-Minorities*. Jerko Bezić, ed. Zagreb: Zavod za istraživanje Folklor, str. 77-97.
1987. "Conservazione e codificazione della tradizione etnomusicale nelle comunità italiane dell'Istria". In *Musica, storia, folklore in Istria: Studi e contributi offerti a Giuseppe Radole*. Ivano Cavallini, ed. trieste: Italo Svevo, str. 109-132.
- ŠIROLA, Božidar. 1921. *Das istrische Volkslied*. Ph. D. dissertation: Universität Wien.
1930. "Problemi našega muzičkog folklor", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* (Zagreb) 27/2:193-231.

Nosači zvuka (CD):

- BEZIĆ, Jerko., Ivan Ivančan & Dunja Rihtman-Auguštin. (ur.) 1970. *Da si od srebra, da si od zlata: Izvorni glazbeni folklor Hrvatske*. LP i kasete s knjižicom (28 str.). Jugoton (Zagreb), LPY-V-739; CAY-1006.
- MAROŠEVIĆ, Grozdana. (ur.) 1997. *Croatie: Musiques d'autrefois / Croatia: Music of Long Ago*. CD s knjižicom (24 str.). Ocora-Radio France (Paris), CD C600006.
- PETTAN, Svanibor. (ur.) 1998. *Croatia: Traditional Music / Croatie: Musique traditionnelle*. CD s knjižicom (19 str.). UNESCO – AUVIDIS, D 8276. [UNESCO Collection: Traditional Music of Today].
- ČALET, Joško & Naila Ceribašić, (ur.) 2000. *Hrvatska tradicijska glazba: Nizinska, središnja, gorska i primorska Hrvatska – Croatian Traditional Music: Lowland, Central, Mountainous and Littoral Croatia*. Dvostruki CD s knjižicom (152 str.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, IEF 00/1-2.

Sažetak:

Istarska tradicijska glazba i ples u istraživanjima djelatnika *Instituta za etnologiju i folkloristiku* iz Zagreba s naglaskom na crkvenu pučku (pasijsku) glazbenu praksu

Osnovna ideja ovog rada je ukazati na kontinuitet i raznolikost pristupa istraživanjima koje su u posljednjih 60-ak godina provodili istraživači *Instituta za etnologiju i folkloristiku* na području Istre s naglaskom na istraživanja crkvene pučke, posebice korizmene glazbene baštine. Zajednički naglasak u svim istraživanjima je na sakupljenoj, pohranjenoj građi koja odražava generalni stav prema istraživanju tradicijske baštine aktualan gotovo sve do početka ovog stoljeća. Za razliku od Kuhača kojeg je zanimala sveprisutna glazbena građa na terenu, populariziranje seljačke glazbe i približavanje ove glazbe građanskim krugovima, melografi početka 20. stoljeća fokusiraju se na zapisivanje isključivo najstarijih slojeva svoje folklorne baštine. Notno pismene ljubitelji glazbe, kao i mnoge skladatelje, koji su krenuli na teren zapisivati narodnu glazbu tražeći u njoj građu za svoja djela, zanimala je pretežno starija seoska, uglavnom vokalna glazbena tradicija. Smatrali su da će upravo u tom segmentu narodne glazbe pronaći specifične karakteristike autohtone hrvatske kulture. Glazbeni repertoar u kojem se moglo ustanoviti da se oblikovao pod stranim utjecajima, kao što su primjeri novije seoske tradicije, glazba gradskih i prigradskih sredina te veći dio instrumentalne glazbe, nije se osobito cijenio i stoga se zanemarivao prilikom sakupljanja. U Istri se u ovom razdoblju manje zapisivalo poradi političkih okolnosti koje su je tada okruživale.

U radu će posebno biti istaknuta uloga etnomuzikologa praktičara suradnika pri sastavljanju koncerta istrijske pučke crkvene glazbe (predstavljene u okviru 43. MSF i 19. Pasijske baštine u Zagrebu) koji svjedoče da današnji pristup etnomuzikologa koegzistira s glazbenim načinima razmišljanja lokalnih zajednica.

Summary:

Istrian traditional music and dance in research by the staff of Zagreb's Institute of Ethnology and Folklore Research with particular focus on church secular (Passion) musical practices

The primary idea of this paper is to present the continuity and diversity of the approach to research conducted by researchers from the Institute of Ethnology and Folklore Research in the area of Istria over the past sixty years, with special focus on research of church secular heritage, especially music for the Lent. All research puts emphasis on the collected and deposited materials that reflects the general position towards the research of traditional heritage topical almost to the beginning of this century. As opposed to Kuhač who was interested in the musical heirloom in the field, popularization of folk music, and approximation of such music to civic circles, ethnomusicologists in the early 20th century focused on the recording of solely the oldest layers of their folk heritage. Those music lovers who could read sheet music, and many composers who set out to record folk music and find material for their own work were interested primarily in older folk, mostly vocal music traditions. They believed they would find the specific characteristics of autochthonous Croatian culture in precisely such segment of folk music. The musical repertoire that was obviously under foreign influence, such as more recent folk traditions and music in urban and suburban settings, and most of instrumental music, were not appreciated much and were consequently neglected during the collection efforts. Recording efforts in Istria at the time were not intensive in view of the political circumstances in its surroundings.

The paper will focus on the prominent role of practicing ethnomusicologists who worked together in preparing concerts of Istrian church folk music (presented at the 43rd MSF and the 19th Passion Heritage in Zagreb) that testify that today's approach of ethnomusicologists co-exists with the musical ways of thinking of local communities.

Rozina Palić-Jelavić Korizmeni i/ili pasijski opus Ivana pl. Zajca (1832.-1914.) U povodu 100. obljetnice skladateljewe smrti

Polazišta

Pišući svojedobno o umjetničkim prinosima na temu *Stabat Mater*,¹ autorica ovoga teksta naglasila je da je *Stabat Mater* (*dolorosa*) / *Gospin plač* (*Plač Matere Isusove*) / *Plač blažene Gospoje Majke Božje* / *Stala Majka (Mati)* / *Stala Majka pod raspelom* / *Stala plačuć* (*tužna Mati*) / *Isusova Majka staše* / *Rascviljena Majka staše* (*Razcvigliena Majka stasce*) / *Priturbena majka staše* / *Tužna Majka* / *Polag križa majka staše* / *Puna tuge...* u glazbenom stvaralaštvu bivala čestim motivom i ishodištem poticaja u stvaranju brojnih autorskih umjetničkih djela. Tematika *Gospina plača* stoljećima je bila prisutna ne samo u europskoj pučkoj, nego i u umjetničkoj glazbenoj tradiciji, a tema o boli i patnjama majke Marije zbog muke i smrti njezina sina na Križu nadahnjivala je ne samo hrvatske skladatelje, nego i strane autore koji su djelovali na hrvatskome tlu. Jednako tako, u spomenutom su sadržajnom ishodištu nadahnuće nalazili ne samo autori ranijih razdoblja, nego i glazbenici 20. stoljeća; i ne samo danas znameniti skladatelji, nego i manje poznati i/ili posve anonimni stvaraoci. Svjedočanstvo je to o nepresušnome tematskom vrelu koje je prevladavalo među pasionskim sadržajima (skladbama), a s umjetničkoga se motrišta veća pozornost pridavala upravo dvjema sekvencama: *Victimae paschali laudes* i *Stabat Mater* (posljednica za svetkovinu Sedam žalosti Blažene Djevice Marije).

1 Usp. Rozina PALIĆ-JELAVIĆ: *Stabat Mater dolorosa* / *Gospin plač* Ivana Brkanovića, u: *Pasijska baština 2006. V. Međunarodni znanstveni simpozij "Muka kao nepresušno nadahnuće kulture: Boka Kotorska – jedno od izvorišta hrvatske pasionske baštine"*, Tivat, 3.-7. svibnja 2006., *Zbornik radova 5. Međunarodnog znanstvenog simpozija*, ur. Jozo Čikeš, Udruga Pasijska baština, [Zagreb 2007], 352-375.; Rozina PALIĆ-JELAVIĆ: Antun Dobronić i sakralna glazba, *Arti musices*, 37/1 (2006) 5-44.

Tragom hrvatskoga glazbenog stvaralaštva i hrvatske kulturne povijesti bilo je moguće uočiti pokazatelje relativno brojnih prinosa vezanih uz tematiku *Stabat Mater*, odnosno *Gospina plača*. Valja međutim naglasiti da su popularizaciji te teme, a onda i njezina uglazbljivanja u stoljeću koje je slijedilo, znatno pridonijeli radovi Petra Kneževića (1701. – 1768.), franjevca, pjesnika, propovjednika, pisca različitih duhovnih tekstova, učitelja crkvenoga pjevanja i voditelja kora. Kneževićeva *Muka Gospodina našega Isukrsta* i *Plač Matere njegove* pripada najranijim autorovim radovima: djelo je, tiskano u Veneciji prvi put 1753. godine u zbirci religiozno-lirskih pjesama, kasnije doživjelo mnogobrojne pretiske.² Štoviše, pišući o stvaralaštvu Petra Kneževića, Miho Demović je istaknuo kako je Kneževićev *Gospin plač* brojem izdanja (s više od 100 poznatih, u mnogim primjercima i s pučkim napjevima) nadmašio bilo koju hrvatsku knjigu.³ Dakako, mnogo je glazbenih djela spomenute tematike toga i ranijega doba nastalo iz pera danas anonimnih autora, koja su se u znatnoj mjeri sačuvala u glazbenim arhivima crkava i samostana.⁴

No, romantičarska je epoha zabilježila razmjerno veće zanimanje skladatelja za stvaranje skladbi srodnoga izričaja, a među autorima *Stabat Mater* je i **Ivan pl. Zajc**.

Uvodne napomene o Zajčevu sakralnom opusu

Zajčev skladateljski opus sakralne tematike dosad nije bio temom znanstvenoga istraživanja. Dakako, općeniti podatci našli su se u nekim priručnicima i pregledima hrvatske (crkvene) umjetničke glazbe, pa i u kratkim člancima, osobito kad je bila riječ o evidentiranju važnijih skladbi Zajčeva sakralnoga opusa.⁵ Štoviše, jedina dva teksta

- 2 Usp. Josip BRATULIĆ: Petar Knežević: Bio-bibliografski nacrt, u: *Zbornik o Petru Kneževiću: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa "Fra Petar Knežević i njegovo vrijeme"*, Visovac – Skradin – Knin, 28.–29. listopada 2002., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", Zagreb – Šibenik 2003, 10.
- 3 Miho DEMOVIĆ: Solističke skladbe u kantualima Petra Kneževića, u: *Glazbeni barok u Hrvatskoj: zbornik radova sa simpozija održanog u Osoru 1986. godine*, ur. Ennio Stipčević, Osorske glazbene večeri, Osor 1989, 167.
- 4 Primjerice, u Franjevačkom samostanu na Košljunu (Krk) = FSKŠ: anonimus 1/94: *Stabat Mater a tre voci* (rukopis, dionice B1, B2, orgulje) – 18./19. stoljeće?; anonimus 1/95: *Stabat Mater* za dva glasa i orgulje (rukopis, dionice 1. i 2. glasa i orgulja); anonimus 1/96: *Stabat Mater* (i *Vexilla regis*), rukopis, dionice; anonimus 1/97: *Stabat Mater*, rukopis, 1 dionica; anonimus 1/98: *Stabat Mater* za tenor i bas, rukopis, partitura.
- 5 Usp. Josip ANDREIS: Razvoj muzičke umjetnosti u Hrvatskoj, u: ANDREIS, Josip – CVETKO, Dragotin – ĐURIĆ-KLAJN, Stana: *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*, Školska knjiga, Zagreb 1962, 11–277. (str. 171); Josip ANDREIS: *Povijest hrvatske glazbe*, knj. 4, Liber-Mladost, Zagreb 1974, 240.; Josip ANDRE-

koja su zabilježena u Bibliografiji rasprava i članaka Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža"⁶ odnose se na najopsežnije autorovo djelo pasionske tematike (*Stabat Mater* op. 814):

– prvi je nevelik članak o izvedbi *Stabat Mater* Ivana Zajca na koncertu Hrvatskoga pjevačkoga društva *Kolo* u Zagrebu, u kojoj su sudjelovali: Ema Siebenschein, Marija Glivarec, Rikard Hofer, Eduard Aschenbrenner, a kojim je ravnao sam skladatelj;⁷

– drugi je također o (istoj) izvedbi *Stabat Mater* u Zagrebu (s navodom zbora i orkestra Hrvatskoga zemaljskog glazbenog zavoda i istih izvođača), kojim je također ravnao Zajc.⁸

No, u trećemu tekstu, objavljenom poslije više od pola stoljeća (nakon dvaju ovdje spomenutih), koji se odnosi na pregled Zajčeve glazbene ostavštine u obiteljskom arhivu u Lovranu, spominje se,

IS: *Music in Croatia*, Institute of Musicology – Academy of Music, Zagreb 1974, 200.; Josip ANDREIS: *Music in Croatia*, Institute of Musicology – Academy of Music, Zagreb 1982, 173.; Marijan STEINER: Biblija u hrvatskoj glazbenoj umjetnosti, u: *Rječnik biblijske kulture*, ur. Bože Čović i Ivana Sor, AGM, Zagreb 1999, 247.; Lovro ŽUPANOVIĆ: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Školska knjiga, Zagreb 1980, 214, 229.; Izak ŠPRALJA: Povijest crkvene glazbe u Hrvata, u: *Crkvena glazba*, ur. Anđelko Milanović, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1988, 188.; Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, preštampano iz *Sv. Cecilije*, Tisak Nadbiskupske tiskare u Zagrebu, Zagreb 1927, 73–74, 77, 85.; Razne vijesti. Ivan pl. Zajc [nekrolog], *Sv. Cecilija*, 9/1 (siječanj–veljača 1915) 19.; Milan ZJALIĆ (Z.): Ivan pl. Zajc, *Sv. Cecilija*, 5/10–11 (listopad–studen 1911) 71–73.; Branimir SAKAČ: Marginalije o Zajčevoj muzičkoj ostavštini, *Radio Zagreb*, 8/9 (25. 2. – 2. 3. 1952) 1–2.; Branimir SAKAČ: Zajčeva muzička ostavština u obiteljskom arhivu u Lovranu, *Muzičke novine*, 1/10–11 (15. 5. 1952) 5–6.; Ivan pl. Zajc, *Pjevački vjesnik*, 3/4 (15. 4. 1907) 49–54.; Ivimil STEINER ORLOBRANSKI: Nešto o crkvenoj glazbi, *Pobratim*, 9/5 (1898–1899) 115–116.; Lovro ŽUPANOVIĆ: Zajc, Ivan, u: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, vol. 20, ed. Stanley Sadie, Macmillan Publishers Limited, London 1980, 627.; Lovro ŽUPANOVIĆ: Zajc, Ivan, u: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, vol. 27, ed. Stanley Sadie, Oxford University Press, New York 2001, 725.; Marija VRBETIĆ: Tragom naše muzičke prošlosti. Kronika glazbenog života Karlovca od 1884. do 1904. godine, *Zvuk*, 2 (1984) 58.; Antonija KASSOWITZ-CVIJIĆ: Prosvjeta. U Zagrebu 16. ožujka Zajčev najnoviji opus (O Zajčevoj svečanoj latinskoj misi posvećenoj nadbiskupu-koadjutoru dr. Baueru), *Narodne novine*, 78/64 (16. 3. 1912) s. p. [5–6].; Antun GOGLIA: Ivan pl. Zajc, *Sv. Cecilija*, 26/2 (1931) 41–46.; 26/5 (1932) 153–158.; naposljetku, Zajčev *Stabat Mater* spominje i: Piero DEROSI: Zajc, Ivan, u: *Dizionario enciclopedico universale della musica e dei musicisti*, diretto da Alberto Basso, Le biografie, vol. ottavo Tem-Z, Unione Tipografica – Editrice Torinese, Torino 1988, 577–578. (str. 578).

6 *Bibliografija rasprava i članaka, Muzika, Struka VI*, sv. 13, A–R, ur. Marija Kuntarić, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, 16, 72.; *Bibliografija rasprava i članaka, Muzika, Struka VI*, sv. 14, S–Ž, Indeksi, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1986, 612.

7 Usp. (Fastenkonzert), *Agramer Tagblatt*, 12/83 (12. 4. 1897) 6.

8 Usp. *Stabat Mater* Ivana pl. Zajca, *Vienac*, 29/16 (17. 4. 1897) 260.

među inima, Zajčev *Stabat Mater* i to kao "odlično djelo (koje) prikazuje Zajca kao zrelog tehničara i dobrog kontrapunktičara" i koje je "po opsegu (...) cjelovečernji oratorij".⁹

Međutim, Zajčev impozantni skladateljski opus – naoko poznat i odavna prihvaćen – ostao je tek djelomično i/ili uglavnom nedovoljno znanstveno proučen pa tako i u svojoj cjelovitosti nedostavno sagledan i valoriziran. Naime, iz golemoga je opusa (znanstveno) obrađena tek poneka skupina skladbi (vokalna lirika, djela s elementima glazbenoga folklor, Zajčeve uvertire, a sporadično i pokoja opera).¹⁰ Osim toga, djela s područja naslovljene teme predstavljaju tek manji segment u autorovu cjelovitu opsežnom sakralnom opusu, nastalom na biblijske, liturgijske i nabožnupučke tekstove.¹¹ Ipak, i brojem i kakvoćom, Zajčev sakralni opus – premda neusporediv doseg autorovih glazbenoscenskih djela – predstavlja znatan dio njegova stvaralaštva, koji međutim dosad nije bio eksplicitnom temom glazbene (publicističke i znanstvene) pisane riječi.¹² Naposljetku, na

- 9 Branimir SAKAČ: Zajčeva muzička ostavština u obiteljskom arhivu u Lovranu, *Muzičke novine*, 1/10-11 (15. 5. 1952) 5-6.
- 10 O stanju istraživanja Zajčeva opusa i djelovanja usp. Rozina PALIĆ-JELAVIĆ: Hubert Pettan (1912-1989) i Ivan pl. Zajc (1832-1914): Doprinos Huberta Pettana hrvatskoj glazbenoj historiografiji s obzirom na autorove radove o Ivanu pl. Zajcu. U povodu 100. obljetnice Pettanova rođenja i ususret 100. obljetnici rođenja Ivana pl. Zajca, *Arti musices*, 44/2 (2013) 279-298.
- 11 Zajčev sakralni opus obuhvaća različite glazbene vrste, među kojima su: **mise** (12 naslova, zapravo 9 skladbi), svečane mise (7 naslova, zapravo 5 skladbi) i mise za mrtve / requiem (6 naslova, zapravo 5 skladbi); potom **misni dijelovi** (48, tj. oko 50 graduala i ofertorija); brojni **moteti** kao što su *Ave Maria* (19) i *Zdravo Marijo* (3), molitva (1); naposljetku, **Te Deum**, **oratoriji** i **kantate** (*Oče naš*, *Prvi grijeh*, *Molitva*, *Mir u Bogu*). U svemu, prema Pettanovu popisu, a i prema drugim posrednim izvorima, riječ je o oko **120 djela** sakralne (religijske) tematike (crkvene, liturgijske i izvanliturgijske namjene). Usp. Hubert PETTAN: *Popis skladbi Ivana Zajca. Prilog grafi o Ivanu Zajcu*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1956, 271-277.
- 12 Na ovome mjestu valja međutim napomenuti da je temeljit pregled Zajčevih sakralnih djela napisao Antun Goglia, nakon Antonije Kassowitz-Cvijić drugi autorov biograf, i to u odlomku pod nazivom "6. Zajc i crkvena muzika" u članku "Ivan pl. Zajc", objavljenom u *Sv. Ceciliji*, 26/5 (1932) 153-158. (156-158), dok *Stabat Mater* autor spominje u prethodnom godištu: *Sv. Cecilija*, 25/6 (1931) 189.; 26/2 (1931) 41-46. (45-46). Također su u novije vrijeme, nakon nastanka ovoga teksta, uslijedila još neka proučavanja dijela Zajčeva opusa; tako je na Međunarodnome muzikološkom skupu *Ivan Zajc (1832-1914): Glazbene migracije i kulturni transferi u srednjoj Europi i šire u 'dugom' 19. stoljeću*, održanom u Zagrebu od 16. do 18. listopada 2014., bilo izloženo nekoliko referata, objavljenih u zborniku radova *Ivan Zajc (1832-1914): Glazbene migracije i kulturni transferi u srednjoj Europi i šire u 'dugom' 19. stoljeću / Musical Migrations and Cultural Transfers in the 'long' 19th Century in Central Europe and beyond*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2016.; među njima: "Vox populi" – uloga i značenje zbornih brojeva/ulomaka u hrvatskoj nacional-

ovome mjestu valja spomenuti i nevelik pregledni rad Lovorke Ruck o Zajčevu sakralnom stvaralaštvu.¹³

Zajčeve skladbe nadahnute korizmenom i/ili pasionskom motivikom

Skladbe koje tematikom i namjenom pripadaju korizmenoj i/ili pasionskoj skupini djela u ovome se tekstu (PRILOG: TABELA 1) navode slijedom spomenutoga popisa autorovih skladbi, osobito na temelju uvida u Zajčevu ostavštinu.¹⁴

S obzirom na vrijeme nastanka, ovdje tematizirane skladbe pripadaju zrelijoj dobi autorova stvaralaštva te nisu bile izravno povezane sa skladateljevim riječkim razdobljem i/ili podnebljem. Ipak, Rijeka i Kvarner, kao grad i sredina u širem smislu bili su začetnim i važnim ishodištem u skladateljevu profesionalnom i ljudskom formiranju. Naime, u takvu je kulturološkom ozračju Zajc stekao prve općeobrazovne, glazbene i vjerske temelje pa je Rijeka, u koju se nakon studija u Milanu autor ponovno bio vratio, kao mjesto njegova stvaralačkoga i formativnog sazrijevanja,¹⁵ utjecala na skladateljevu nacionalni i svjetonazorski profil.¹⁶

Dakle, Zajčeve skladbe korizmene/pasionske tematike u užem smislu moguće je datirati unutar dvaju desetljeća (između **1877. i 1894./1897.**), odnosno i do **1900.** godine (tada je naime bila izvedena kantata *Uskršnuće Isusovo*), i to u "zagrebačko" razdoblje autorov-

Korizmeni i/ili pasionski opus Ivana pl. Zajca (1832.-1914.)

- 313 -

popovijesnoj opernoj trilogiji (*Mislav*, *Ban Leget* i *Nikola Šubić Zrinjski*) Ivana Zajca" autorice ovih redaka (str. 59-81) te "Sakralna glazba Ivana Zajca" autorice s. Katarine Koprek (str. 131-151).

- 13 Lovorka RUCK: Oživljavanje duhovnog stvaralaštva Ivana pl. Zajca, u: *Ivan Matetić Ronjgov: Odjeci glazbene prošlosti*, Zbornik 6, Ustanova Ivan Matetić Ronjgov, Viškovo – Ronjgi 2002, 323-326.
- 14 Zajčeva cjelokupna skladateljska ostavština pohranjena je u Zbirci muzikalija i audiomaterijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice (ZMA NSK); u PRILOGU ovoga teksta (TABELA 1) navedeni dio sakralnoga opusa nalazi se unutar više knjiga (sign. L/ibro/ **31, 42, 62, 73, 79, 81, 118, 118a**).
- 15 Na Rijeci je Zajc polazio hrvatsku gimnaziju (u kojoj je uz hrvatski učio i latinski i mađarski jezik) te također i (talijansku) glazbenu školu u kojoj je učio talijanski jezik. Povratkom iz Milana (4. 10. 1855.) na Rijeci je obnašao dužnost ravnatelja riječkih glazbi: bio je učitelj Filharmoničkoga instituta (*Civico istituto filarmonico*) gdje je podučavao glasovir i violinu, potom i dirigent opernih *stagiona*; naposljetku, na Rijeci je 5. 1. 1857. stupio u brak s Natalijom (Natalinom) Jessenco.
- 16 Govoreći o Zajčevu podrijetlu te sredinama u kojima je djelovao, pa tako i o njegovu osjećaju hrvatskoga identiteta i nacionalne pripadnosti, na ovome se mjestu može citirati njegova misao: *Hrvat sam bio, Hrvat jesam i ostat ću do groba!* Usp. *Sjeni Zajčevoj*. Posvetila "Braća Hrvatskoga zmaja", knj. XXX, Naklada "Braće Hrvatskoga zmaja", Zagreb 1915, str. 3.

va djelovanja (kada su nastala djela od op. 234 nadalje). Štoviše, osim ponekih skladbi iz ranijih godina (a riječ je o sporadičnom pristupu temama crkvene/sakralne glazbe), pojava većine sakralnih djela, pa tako i onih korizmenoga/pasionškoga sadržaja, bila je povezana sa skladateljevim profesionalnim i životnim prilikama. Takve su skladbe – što je za Zajca uobičajeno – bile rezultat pojedinih motiva i motivatora izvanjske prigode, koji su ga poticali na stvaranje djela specifične tematske profilacije. Primjerice, ranije skladani *Stabat Mater* (bez oznake opusa) zacijelo je nastao zbog praktičnih i pedagoških razloga, za određen izvođački ansambl (i dirigenta), o čemu svjedoči napomena: "Skladano za učenike i učenice Narodnog Zemaljskog glasbenog Zavoda"; ili, uz op. 873 (*Stala Majka*) stoji autorov zapis: "Za Crkva (!) Svt. Marka u Zagrebu (Plebanuš Boroša)" (župnik dr. Stjepan Boroša, napomena RPJ).

No, osim određene namjene (kao svojevrsne posvete), najsloženije i najopsežnije djelo u ovoj skupini, *Stabat Mater* op. 814, Zajc je posvetio biskupu križevačkom Juliju Drohobeczkomu (zacijelo nakon što je na glavnoj skupštini 4. veljače 1893. godine biskup bio izabran za "društvenoga ravnatelja" Narodnog zemaljskog glazbenog zavoda u Zagrebu).

Ipak, pretpostaviti je da su neka među njima (kao i sakralni opus u širem smislu) bila nadahnuta skladateljevom potrebom iskazivanja vlastita religijskoga nagnuća (mise, *Ave Maria* i druge). Naime, još je za autorova boravka na Rijeci (dakle, prije studija u Milanu) nastala *Ave Maria* (op. 15c), vjerojatno najranija Zajčeva skladba sakralne provenijencije, a u to je vrijeme bio uglazbio i dva misna stavka (*Agnus Dei* op. 19; *Agnus Dei* op. 20). Ipak, vjerojatno najranija Zajčeva skladba sakralne provenijencije – doduše s kasnijom datacijom (25. 9. 1851.), ali ranijim opusom (op. 6c) – bila bi *Invocazione all' Angelo custode* (*Angelo mio custode*) za sopran, mješoviti zbor i glasovir, što je pokazatelj autorove sklonosti religijskoj tematici još u njegovoj mladosti.¹⁷ No, budući je u Milanu Zajc bio zaokupljen drugim, uglavnom svjetovnim temama (među inim i brojnim studijskim zadatcima), skladao je samo jednu skladbu sakralnoga sadržaja, popijevku za sopran i glasovir *Ave Maria* op. 36, da bi se tek dolaskom na Rijeku 1855. ponovno vratio izvoru religijskoga sadržaja, uglazvivši (opet) gradual *Ave Maria* op. 83b za zbarski sastav uz

17 Lovorka RUCK: Životopis i školovanje Ivana Zajca u Rijeci u razdoblju od 1832. do 1850. godine, u: *Rani Zajc: Rijeka – Milano – Beč (1832. – 1862.) : Radovi s međunarodnog muzikološkog skupa održanog u Rijeci, Hrvatska, 23. i 24. studenog 1996.*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 1998, 22.

orgulje.¹⁸ Ukratko, riječ je o tekstnomu predlošku koji je – kao što je prije napomenuto – Zajc uglazbio 20-ak puta. Može se dakako pretpostaviti da su takve skladbe manje forme očito bile pripremom za stvaranje složenijih sakralnih skladbi koje su ubrzo potom uslijedile (primjerice, mise op. 113a).

Kad je riječ o povezanosti Zajca s drugim aktivnostima crkvenoglasbenoga života u Hrvatskoj toga doba, valja istaknuti poznatu činjenicu da je on, godinu dana nakon skladanja opere *Nikola Šubić Zrinjski* (1876.), bio prvim urednikom glazbenoga priloga časopisa za crkvenu glazbu *Sv. Cecilija*.¹⁹ Te je godine (1877.) Zajc skladao i crkvenu popijevku *Sveta Cecilija* za pjevanje uz orgulje op. 423c, koja je i tiskana,²⁰ poslije i himnu *U slavu st. Cecilije/U slavu svt. Cecilije* na tekst Josipa Eugena Tomića (vjerojatno 1878.),²¹ a u čast sv. Cecilije Zajc je kasnije skladao i druga djela. Primjerice, *Himnu Sv. Cecilije* za alt, mješoviti zbor i orkestar op. 759 (1891.),²² koja se ubrzo po nastanku izvodila (20. 11. 1891., 25. 11. 1892. te 22. 11. 1895. godine, u prigodi svečanoga blagoslova zgrade, što ga je obavio zavodski ravnatelj biskup Drohobeczky, a toga je dana navečer bio održan svečani

18 Zajc je nakon očeve smrti preuzeo 1855. njegove dužnosti u glazbenom životu Rijeke, dakle bio je prvi učitelj glazbe, dirigent (kapelnik) gradskog orkestra i nastavnik gudačkih glazbala u Gradskom filharmonijskom zavodu te ravnao nekim opernim izvedbama; uz to je vodio i **crkveni zbor**, odnosno bio orguljaš Zborne crkve Uznesenja Marijina (do 1862.) poznate i pod imenima *Assunta* i *Duomo*, brineći se o repertoaru stolne crkve. Usp. Mirna MARIĆ: Izvoditeljska djelatnost u riječkoj stolnici, u: *Rani Zajc: Rijeka – Milano – Beč (1832. – 1862.) : Radovi s međunarodnog muzikološkog skupa održanog u Rijeci, Hrvatska, 23. i 24. studenog 1996.*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 1998, 72.

19 Časopis *Sv. Cecilija* (list za pučku crkvenu glazbu i pjevanje) pokrenuo je 1877. godine Miroslav Cugšvert, a izlazio je samo četiri godišta: 1877., 1878., 1883. i 1884. No, poslije toga, a osobito nakon 1903. godine, kada je papa Pio X. objavio *Motu proprio* o crkvenoj glazbi, započinje ponovno i znatnija aktivnost cecilijanskog pokreta: 1906. godine, zaslugom urednika *Sv. Cecilije* Milana Zjalića i Mirka Novaka, koji, uz suradnju Franje Dugana st., Filipa Hajdukovića i Janka Barlea te uz potporu nadbiskupa Josipa Posilovića, 1907. godine objavljuju *Sv. Ceciliju* s izrazito cecilijanskim programom, a iste godine (na dan sv. Cecilije) osnivaju u Zagrebu *Cecilijansko društvo*, čiji je prvi tajnik bio Milan Zjalić. Usp. *"Motu proprio" Sv. Oca Pape Pija X. o crkvenoj glazbi*, Nadbiskupska tiskara, Zagreb 1914.

20 Hubert PETTAN: *Popis skladbi Ivana Zajca*, Zagreb 1956, 119, 313.

21 Ta se skladba javlja u verzijama: a) op. 452a za sopran, ženski zbor, orkestar, harmonij i glasovir (truba i trombon ad libitum), dok u Zajčevu popisu (ZP) stoji: za sopran, mješoviti zbor, hramonij i orkestar; b) op. 452b za sopran, djevojački zbor i glasovir (izvorno napisana uz pratnju gudačkih glazbala, flaute, oboe, 2 roga, glasovira i hramonija). Usp. Hubert PETTAN: *Popis skladbi Ivana Zajca*, Zagreb 1956, 124, 125, 314.

22 *Ibid.*, 172, 291.

koncert uz sudjelovanje HPD *Kolo*);²³ također, Zajc je skladao *Himnu Sv. Cecilije* odnosno *Himnu za Svetu Ceciliju "Mučenice sveta"* op. 944 za tenor/mezzosopran uz orgulje (16. 11. 1900.).²⁴

Osim ovih skladbi, često su se na **blagdan sv. Cecilije** 22. studenoga ili u povodima slavlja svete-zaštitnice glazbe izvodila i druga autorova (svjetovna i sakralna) djela. Tako se još 1871., kada se 22. 11. služila Sveta misa u crkvi sv. Marka u slavu sv. Cecilije, izvodila Zajčeva *Misa* (D-dur), a iste je večeri na koncertu u zagrebačkom kazalištu bio izveden Zajčev "Dvostruki kor" (HPD *Kolo*);²⁵ potom su se 21. 11. 1873. u zagrebačkom kazalištu izvodila Zajčeva djela (primjerice, kantata *Istočna zora* za solo bas, muški zbor i orkestar uz sudjelovanje *Kola*);²⁶ nadalje, uz proslavu svetkovine sv. Cecilije 23. 11. 1874. u Narodnom zemaljskom kazalištu uz sudjelovanje *Kola* bio je održan svečani koncert: tom je prigodom bila izvedena Zajčeva *Velika poputnica* (za dvostruki mješoviti zbor uz orkestar);²⁷ onda opet 23. 11. 1875. na društvenom koncertu u kazalištu gdje su bile izvedene neke autorove skladbe (*U slavu bana Mažuranića* i dr.).²⁸ Također, u prigodi otvorenja nove zgrade Glazbenoga zavoda bio je održan koncert 4. 12. 1876. (u proslavu sv. Cecilije, a izvodila se, među inim, i Zajčeva *Simfonična glazbena slika*);²⁹ 23. 11. 1877. bio je održan koncert u proslavu sv. Cecilije uz sudjelovanje Irme pl. Terputec i HPD *Kolo*;³⁰ 22. 11. 1893. izveden je Zajčev *Pater noster* (za solo alt i orkestar).³¹

Zanimljivo je napomenuti i to da je Zajčev 1000. opus, *Te Deum* (zahvala Bogu!) za mješoviti zbor i orgulje, bio sakralne provenijencije te da su tim povodom, a ujedno i u povodu 70. autorova rođendana bile organizirane trodnevne kulturne svečanosti.³²

Dakle, nakon prvih pokušaja obnove crkvene glazbe u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća, kada je bio pokrenut časopis za crkvenu glazbu (*Sv. Cecilija*) s Miroslavom Cugšvertom kao urednikom i – stanovito vrijeme – Ivanom Zajcem kao urednikom glazbenih priloga,³³ u pr-

23 Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 72, 73, 80.

24 Hubert PETTAN: *Popis skladbi Ivana Zajca*, Zagreb 1956, 209, 291.

25 Prema citiranu Goglinom tekstu – u kojemu se navodi podatak o naslovu i tonalitetu mise – ta je misa nastala 1871. ili ranije; međutim, mise u spomenutom tonalitetu nema ni u Zajčevu popisu skladbi ni u popisu Zajčevih djela. Usp. Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 44.

26 *Ibid.*, 46.

27 *Ibid.*, 47.

28 *Ibid.*, 47-48.

29 *Ibid.*, 50.

30 *Ibid.*, 52.

31 *Ibid.*, 75.

32 Jubilej Ivana pl. Zajca, *Sv. Cecilija*, 1/3 (1907) 45.

33 O tome je uredništvo izvjestilo sljedeće: "Gosp. Ivan pl. Zajc, ravnatelj našega

vim se desetljećima 20. stoljeća osjetio i snažniji zamah cecilijanskog pokreta.

Obavljajući tu zadaću stanovito vrijeme, Zajc je, zbog brojnih drugih obveza, od takva svojega angažmana ubrzo odustao,³⁴ objavi viši međutim već u drugomu godištu časopisa (prvo je imalo samo tri broja) **tri korizmene zbornice popijevke**:

Tužno jauče (notni primjer → u daljnjem tekstu: **np 1**),³⁵ *Stala Majka* (**np 2**)³⁶ i *Isusovu gorku muku* (**np 3**).³⁷ Štoviše, prvi je glazbeni prilog bila Zajčeva skladba *Sazov Duha Svetoga*, nakon koje su slijedile i druge te se može reći da su među prvim glazbenim prilogima toga časopisa bile upravo Zajčeve, doduše kratke i jednostavne zbornice popijevke, ostvarene kao harmonizacije pučkih nabožnih napjeva (izvanliturgijske namjene), a svojom tematikom i porukom korizmena (pasijskoga) sadržaja.

Kao što je razvidno iz autorove ostavštine, Zajc je prepisivao ili obrađivao pojedine skladbe, uglavnom donoseći manje ili više istovjetnu glazbenu građu, tek s neznatnim razlikama. No, između signature/broja opusa i datacije zamijećuju se nepodudarnosti; primjerice, dok je tiskana verzija ranije datacije i ranijega (manjega) broja opusa, u rukopisnoj se javlja kasnija datacija pa tako i kasniji (veći) broj opusa. To nas navodi na mogući zaključak da je autor u vremenu koje je slijedilo skladbu prepisao, označivši ju novim opusom, onim koji se nadovezao na prethodno djelo. S druge strane, iako se te skladbe javljaju pod raznim brojevima opusa, one su zapravo – kao što se iščitava u tabeli (PRILOG: TABELA 1) – gotovo istovjetne. Takvi i slični primjeri, pa i u ovdje izdvojenom segmentu autorova rada, potvrđuju utemeljene pretpostavke da je u Zajčevu opusu od nominalno 1202 skladbe³⁸ riječ o otprilike 800-1000 naslova (što je dakako još uvijek golema ostavština).

glasbenoga zavoda i opere, primio je blagonaklonom pripravnosću uređivanje glazbenoga diela 'Cecilije', te je već ovim imenom vrlina našem listu zajamčena." Usp. Viestnik. Domaće viesti, *Sv. Cecilija*, 1/1 (1. srpnja 1877) 4.

34 U članku "Urednici časopisa Sv. Cecilija i glazbenih priloga u njemu (Zbornik radova sa znanstvenog skupa o stotoj obljetnici 'Svete Cecilije')", Hubert Pettan je posvetio Zajcu manji odlomak vezan uz prvo razdoblje *Sv. Cecilije*, u kojem je naglasio da "usprkos Zajčeve marljivosti i zauzetosti na raznim dužnostima, izgleda da ipak nije dospio uvijek na vrijeme dovršiti i uređivanje glazbenog priloga, jer u br. 1 tečaja III (1883.), kad je list ponovno nakon nekoliko godina prekida izašao, spomenuto je u tekstu 'buduć da nije posao uređivanja lista više razdijeljen ... to će i list u buduće redovito izlaziti'". Usp. *Sveta Cecilija*, 48/2-3 (1978) 120*-127*. (121*).

35 *Sveta Cecilija*, 1/2 (1877/78) 18, br. pj. 14.

36 *Sveta Cecilija*, 1/2 (1877/78) 22-24, br. pj. 16.

37 *Sveta Cecilija*, 1/2 (1877/78) 24-25, br. pj. 17.

38 Taj je broj opusa, prema Zajčevoj numeraciji, naveo Pettan u svojoj knjizi *Popis skladbi Ivana Zajca*.

14. Korizmena.

Uglasbio Ivan pl. Zajc. Pjesmu priobčio M. Gajster.

Op. 433. 6

Srednje.

Soprani.
Alt.
Zajedno
Orgulje.

Tuž-no jau-će, gor-ko pla-će Maj-ka Ma-ri-
ja, Pu-tem i-duć ja-di - ku-je, Tra-že-ći si - na.
njom pu-tu-je Mag-da-le-na Za-lo-sti pu-na, Za I-su-som Spasom svo-ju
Sva je sđvo-je-na, sva je, sva je, sva je sđvo-je-na.

2. Jutrom rano one 'stanu,
Dajle putuju;
Koga goder gdje sastanu
Svskog pitaju:
„Jeste vid'li dragi ljudi
Sina mojega,
Ako to ne, možda jeste
Čuli od njega?“

4. Kad to čuje tužna majka
Kosu čupa si.
Plaće, jauće i nariče:
„Ah sine gdje si?
Gdje si moje ti veselje,
Radost jedina;
Bez tebe mi neima više,
Ovdje veselja.“

5. Idu do dvora Pilata
Vidit Isusa,
Al' vratane nit neganu
Majčina suza:
„Otvorite tužnoj vrata“
Ona govori,
„Da se tužno srđce moje
Sudcu pomoli.“

3. „Tamo ti je kod Pilata
Majko ljubljena.
Vidit ćeš ga bičovano,
Sva izranjena;
Žudije ga uloviše
Zašto, neznamo,
Sudci na smrt obsudiše,
To valujemo.“

6. Kad zapazi majka sina
Svega krvavog,
I po licu, i po tijelu
Muzko ranjenog.
„Sinko mili!“ ona viknu,
„Kak si ranjeni,
Da te prava tvoja majka
Nemre poznati.“

7. „Umiri se majko mila.
Moram tepiti.
A za griješno sđvjedanstvo
I smrt podnići.
Neplaći se, jer me boli
Plać tvoj groznije.
Neg li sve ostale muke
Što mi griješnik zadaje.“

16. Korizmena.

„Stala majka“. Uglasbio Ivan pl. Zajc.

Op. 434. 5

Soprani.
Alt.
Zajedno
Orgulje.

Sta - la maj-ka pod raz - pe - lom, Pod raz-pe-tim
Tenor.
Bajš.

sin - ka tie - lom, Za-pla-ka-la gor - ki plać. Za-pla-ka-la gor-

ki plać, Kan da dn-šu tu-gu-ju - ću, Raz-cvi-lje-nu stra-da-ju - ću,

Pro - bo - de joj brit-ki mać. Pro-bo - de joj brit-ki mać.

2. Turobua li i pobjena
B'jaše majka preblazena,
Majka Sina jedinog;
Kad jauću i cvileći,
Vidje dragu krvcu teći
I poguba čeda svog!

3. Tko će videć neplakati,
Isusova kako mati,
Gine s biede tolike?
Tko da s njom se nerazzali,
Smatrajuć ju u pečali
S muke Sina velike?

4. Vid'la ga je gdje se pada,
Za pogreske svog naroda
Pod bić ljutom krvniku.
Sin moj mili, Sin moj slavjen,
Na umoru sam ostavljen,
Dušu pusti veliku.

5. Dievo slavna nad dievami!
Budi sada milostna mi,
Pust' me s tobom plakati.
Daj da njegovu smrt polučim,
Da njegove muke mućim,
Daj mi rane imati.

5. Mila majko, njege vrelo,
Daj stradanje tvoje cielo,
Da me uz te razevili.
Plam užeži srđca moga,
Svoga ljubit Krsta Boga,
Da se meni omili!

6. Sveta majko! to izvoli:
Razpetoga teške boli
U srđcu mi pomještaj:
Sinka svoga ranjenoga,
Koj pretrpi za me mnoga,
Polu inuka meni daj!

7. Daj da s tobom suze lijem,
Da razpetog zalit snijem,
Dok mi traje život taj.
Da pod križem s tobom tužim,
Da se s tobom Majko sdružim.
Jadikujuć do na kraj.

9. Da sam ranam tim urešen.
I s razpela sav zanešen.
Krvlju Sina ponosan.
I od pakla tako ista
Ti me čuvaj dievo čista,
Kada dodje sudnji dau.

10. Isukrste, bude l' poći,
Po majčice tvoje moći
Pobjede mi vienac daj!
Kada moje umre tielo,
Da mi duša preveselo
U nebeski dotje raj!

Dakle, uz *Stabat Mater* bez oznake opusa, koji je uglazbljen za veći ansambl (i može se držati, doduše zaokruženim i dovršenim, ali tek prvim brojem/stavkom započetoga većega djela), Zajc je – kad je o ovoj tematici riječ – ostvario samo jedno značajnije i kompleksnije djelo u obliku cjelovečernjega oratorija (*Stabat Mater* op. 814).

Stabat Mater op. 814

Kao što je napomenuto, osim općenitih podataka u nekim priručnicima i pregledima hrvatske (crkvene) umjetničke glazbe, poput evidentiranja važnijih skladbi Zajčeva sakralnoga opusa (bilj. 11), o ovome se Zajčevu djelu, koje je nastalo 1893. (naime, I. dio skladbe nosi dataciju s kraja 1892.³⁹, a neki su ulomci izvedeni početkom 1894.), svojedobno pisalo uglavnom u povodu njegove izvedbe.

Zabilježen je podatak da su se ulomci iz te opsežne skladbe pjevali 12. ožujka 1894. godine u onodobnom Narodnom zemaljskom glasbenom zavodu (u daljnjem tekstu: NZGZ), današnjemu Hrvatskom glasbenom zavodu (u daljnjem tekstu: HGZ),⁴⁰ no, cjelovita je izvedba u (tadašnjem) Hrvatskom zemaljskom glasbenom zavodu (u daljnjem tekstu: HZGZ) uslijedila 12. travnja 1897. godine.⁴¹ Štoviše, Zajc se u toj prigodi zahvalio Ravnateljstvu za izvođenje svoje skladbe pismom od 26. 4. 1897.⁴²

39 U autografnjoj partituri na 163. str. stoji napomena na tri jezika "Konac prvi dio (...) Ivan pl. Zajc original partitura u Zagreb (...) 18/12 892". Usp. ZMA NSK sign. Zajc L. 73.
40 Uz djela Nielsa Gadea i Felixa Mendelssohna, izvedeni su ulomci za alt solo, dvopjev, četveropjev i mješoviti zbor uz pratnju harmonija i orkestra. Usp. Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827–1927.*, Zagreb 1927., 77.; Lovro ŽUPANOVIĆ: *Centuries of Croatian Music 2*, Muzički informativni centar Koncertne direkcije Zagreb, Zagreb 1989, 163.
41 Usp. Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827.–1927.*, Zagreb 1927., 85.
42 Hubert PETTAN: *Djelovanje Ivana Zajca u Hrvatskom glazbenom zavodu*, *Arti musices*, 9/1-2 (1978) 59.

np 6a:
op. 838
(Tužno jauče;
faksimil
autografa – vidi
TABELA 1 → 13)

Srednje

Allegro

Rozina
Palić-Jelavić
– 324 –

36. Srednje. Jv. pl. Zajc.

np 6b:
op. 838
(Tužno jauče;
tiskano – vidi
TABELA 1 → 14)

Korizmeni i/ili
pasioniski opus
Ivana pl. Zajca
(1832.–1914.)

– 325 –

Međutim, u prethodnim retcima donesen podatak o izvedbi Zajčeva oratorija *Stabat Mater* dopunjuje se još jednim. Riječ je o izvedbi Prvoga hrvatskoga pjevačkoga društva (PHPD) *Zora* iz Karlovca od 15. svibnja 1904. godine na duhovnom koncertu zajedno s učenicima Glazbenoga zavoda (dakle, sedam godina nakon zagrebačke izvedbe tadašnjega Glazbenoga zavoda pod Zajčevim ravnanjem), "u kojoj je sudjelovalo preko stotine pjevača i pjevačica", a "kao gost nastupila i Draga Hauptfeld, tada već učenica Ivana Zajca" pod ravnanjem zborovode Ivana Horvata.⁴³ O toj je izvedbi, koja se zacijelo može držati i

⁴³ Koncert je bio održan u korist novogradnje crkve Sv. Ćirila i Metoda u Karlovcu.

zadnjom izvedbom toga Zajčeva djela, ujedno i pokazateljem *Zorina* "oporavka", naći sljedeće: "Ovu veliku kompoziciju, koja se sastoji od dva odjela i deset točaka, naučila i pjevala je 'Zora' besprikorno, a pod ravnanjem zborovođe g. Ivana Horvata, ravnatelja gradskog glazbenog zavoda, koji se zbilja i nije mogao ljepše i dostojnije općinstvu predstaviti kao novi 'Zorin' zborovođa, izabran takovim kratko vrijeme pred ovaj koncert. Kao gost sudjelovala je Draga Hauptfeldova, karlovčanka, učenica hrv. zemalj. glazb. zavoda u Zagrebu (sada na opernom odjelu bečkog konzervatorija), dočim su ostale solo partije preuzeli gdjice Benić i Brajković, te gg. Šašek i Hauptfeld, same vrsne sile 'Zorinog' zbora."⁴⁴

Zacijelo je i u kasnijim izvedbama toga djela – kao što je navela skladateljeva biografkinja Antonija Kassowitz-Cvijić – "u tom opusu tražio (...) maestro olakšicu u dubokoj svojoj tuzi za preminulom Natalinom".⁴⁵

U vrijeme nastanka *Stabat Mater* Zajc je bio ravnatelj škole Glazbenoga zavoda. Naime, nakon 19 godina aktivnoga rada i u zagrebačkom kazalištu, gdje je bio dirigent i ravnatelj opere, i istodobnoga djelovanja u Glazbenom zavodu (1870. – 1889.), Zajc je nastavio s tim aktivnostima u Zavodu i sljedećih 19 godina, djelujući u toj ustanovi 38 godina (od 1870. do umirovljenja na njegovu vlastitu molbu od 21. veljače 1908.).⁴⁶ No, iako je uz tu dužnost (ravnatelja škole GZ-a) obnašao i druge zadaće (uređivanja, vođenja i ravanja glazbenim izvedbama Zavoda), Zajc se ipak – a osobito u odnosu na prijašnje 20-godišnje razdoblje svojega djelovanja u kazalištu – mogao više posvetiti temama izvan glazbeno-scenskih područja. Štoviše, zavodska je služba uključivala i poduke pjevanja (do 1882. pa onda od 1891. nadalje) te obvezu izvedbi pjevanih (figuralnih) misa u stolnoj crkvi (od 1872. sedam puta na godinu),⁴⁷ što je autoru moglo biti poticajem (ili obvezom) u stvaranju takvih i drugih sakralnih skladbi. Štoviše, s obzirom na prije navedene Zajčeve uloge organizatora i tehničkoga ravnatelja orkestra i dirigenta na koncertima i javnim priredbama GZ-a, Zajc je u svojem djelovanju određivao repertoar, uvježbavao ga te se mogao upoznavati s (recentnim) djelima europ-

Usp. Marija VRBETIĆ: Tragom naše muzičke prošlosti. Kronika glazbenog života Karlovca od 1884. do 1904. godine, *Zvuk*, 2 (1984) 58.
44 Usp. Ivan HASLINGER: Prvo hrvatsko pjevačko društvo "Zora" u Karlovcu, *Pjevački vjesnik*, 2/10 (1906) 163.
45 Antonija KASSOWITZ-CVIJIĆ: *Sličice o Ivanu pl. Zajcu : prigodom 10. obljetnice njegove smrti 16. decembra 1924.*, Izdala Družba braće Hrvatskoga Zmaja, sv. 37, Tiskara Ivan Lesnik Jastrebarsko, Zagreb 1924, str. 41. Naime, Zajčeva je supruža Natalina Jessenco preminula 17. 12. 1902., 12 godina prije Zajca.
46 Usp. Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 96.
47 Usp. Hubert PETTAN: *Popis skladbi Ivana Zajca*, Zagreb 1956, 23-24.

skih skladatelja, među inim i onima religijske (duhovne) provenijencije. Tako su između 1871. i 1904. godine od skladbi s naslovom *Stabat Mater* na repertoaru bile samo Dvořákova (8 godina nakon nastanka), Zajčeva i Verdijeva (no ne i Rossinijeva!) skladba, i to najprije izvedba ulomka/ulomaka, dok bi u drugoj prigodi uslijedila izvedba cjelovita djela:

6. studenoga 1885. – Dvořák: mješoviti zbor u c-molu (uz orkestar) iz *Stabat Mater*⁴⁸
27. studenoga 1885. – Dvořák: mješoviti zbor u c-molu iz *Stabat Mater*⁴⁹ (u proslavu Sv. Cecilije)
26. ožujka 1888. – **Dvořák: *Stabat Mater*** (za četverospjev, mješoviti zbor i veliki orkestar) u Glazbenom zavodu pod ravnanjem Ivana pl. Zajca⁵⁰
16. travnja 1889. – **Dvořák: *Stabat Mater*** (za četverospjev, mješoviti zbor i veliki orkestar)⁵¹
24. ožujka 1893. – Dvořák: mješoviti zbor uz pratnju orkestra: br. III *Eja Mater* iz *Stabat Mater*⁵²
17. travnja 1903. – Dvořák: ulomci iz *Stabat Mater*⁵³
12. ožujka 1894. – Zajc: fragmenti iz *Stabat Mater* (dvojpjev, četverospjev i mješoviti zbor uz pratnju harmonija i orkestra)⁵⁴
12. travnja 1897. – **Zajc: *Stabat Mater***⁵⁵
10. travnja 1901. – Zajc: ulomci iz *Stabat Mater* (br. 1, 8 i 9 za četverospjev i mješoviti zbor)⁵⁶
15. svibnja 1904. – **Zajc: *Stabat Mater*** (PHPD *Zora* u Karlovcu)⁵⁷

48 Usp. Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 60.
49 *Ibid.*, 60.; također usp. Lovro ŽUPANOVIĆ: *Centuries of Croatian Music 2*, Zagreb 1989, 162.
50 Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 64.; Lovro ŽUPANOVIĆ: *Centuries of Croatian Music 2*, Zagreb 1989, 162.
51 Tom se prigodom Dvořákov *Stabat Mater* izvodio po drugi put; sudjelovali su: Josipa Jamnicki, Mara Kiseljak, Ernest Cammarota, St. Knežević te "mnogi di-letanti, glazba 53. pukovnije, nekolicina članova kazališta i nekolicina članova hrvatskog pjev. društva 'Kolo'". Usp. Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 65.
52 *Ibid.*, 74.; također usp. Lovro ŽUPANOVIĆ: *Centuries of Croatian Music 2*, Zagreb 1989, 163.
53 Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 92.
54 *Ibid.*, 77.; Antun GOGLIA: Ivan pl. Zajc, *Sv. Cecilija*, 26/5 (1932) 45.; također usp. Lovro ŽUPANOVIĆ: *Centuries of Croatian Music 2*, Zagreb 1989, 163.
55 Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 85.; Antun GOGLIA: Ivan pl. Zajc, *Sv. Cecilija*, 26/5 (1932) 45.; Lovro ŽUPANOVIĆ: *Centuries of Croatian Music 2*, Zagreb 1989, 163.
56 Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 89.
57 Usp. Antun GOGLIA: Ivan pl. Zajc, *Sv. Cecilija*, 26/5 (1932) 45-46.; Marija VRBETIĆ: Tragom naše muzičke prošlosti. Kronika glazbenog života Karlovca od 1884.

Poznavanje Dvořákova djela (ali i prije nastalih djela drugih skladatelja) zacijelo je nadahnulo Zajca na uglazbljivanje poznatoga tekstnoga predložka, osobito jer je djelo takve tematike bilo namijenjeno izvedbama u prigodi Velikoga tjedna (o čemu svjedoče i datumi ovdje navedenih izvedbi u korizmeno vrijeme, obično u ožujku ili travnju) na uobičajeno organiziranim priredbama. Također, kao što je spomenuto, u vrijeme o kojemu je riječ (i u kontekstu Zajčeve uloge organizatora priredaba sa školskim ansamblima) nije bio na repertoaru Rossinijev *Stabat Mater*, ali je u tadašnjem Glazbenom zavodu 1899. godine bio izveden Verdijev *Stabat Mater* za mješoviti zbor i orkestar (np 7), i to ubrzo po nastanku te skladbe (1896./1897.), možda i zato jer je skladba bila primjerenija izvedbenim mogućnostima raspoloživih ansambala. Štoviše, Verdi je – kao i Emanuele Gioacchino Cesare Rincón Astorga te Antonio Caldara – uglazbio zadnju (tj. predzadnju) strofu prije "Quando corpus morietur" – zapravo malo pjevniju varijantu, odnosno ovaj tekst:

"Christe, cum sit hinc exire / da per matrem me venire / ad palmam victoriae"

umjesto:

"Fac me cruce custodiri / morte Christi praemuniri / confoveri gratia", no Zajc se držao tradicionalnoga izvora teksta.⁵⁹

Iz činjenice da se u Zajčevoj ostavštini nalaze **dvije skladbe** pod naslovom *Stabat Mater*, jedna bez oznake opusa (ostvarena samo u jednome stavku), a druga s oznakom op. 814, možemo zaključiti sljedeće: Zajc je očito i prije kanio skladati *Stabat Mater*; dakle, uglazbio je jedan (prvi) stavak (koji je građom istovjetan prvomu stavku iz kasnije nastala cjelovita djela), ostavivši započetu skladbu nedovršenom (TABELA 1 → 1). Na to upućuje i naslovna stranica autografa partiture: na njoj su naime – osim naslova na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku i autorova potpisa (u trima jezičnim inačicama imena i prezimena)⁶⁰ – u donjemu dijelu autorovom rukom ispisani

do 1904. godine, *Zvuk*, 2 (1984) 58.; Ivan HASLINGER: Prvo hrvatsko pjevačko društvo "Zora" u Karlovcu, *Pjevački vjesnik*, 2/10 (1906) 163.

58 Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 87.; Lovro ŽUPANOVIĆ: *Centuries of Croatian Music 2*, Zagreb 1989, 164.

59 Jedino odstupanje od tekstnoga predložka u Zajčevu djelu nalazimo u 9. broju (*Fac me plagis*), a razlika je sljedeća: umjesto "et cruore filii / flammis ne urar succensus", u Zajca je "ab amore Filii et flamatus et accensus".

60 Taj je postupak bio zamjetan na mnogim Zajčevim autografima i simbolički je pokazatelj Zajčeva "trojezičnoga" i "tropismena" bića, unatoč već poslovičnim spoznajama o autorovu relativnom (ne)poznavanju tih jezika. Ipak, činjenica da

1

Nr. 2. Stabat mater

G. Verdi (1813-1901)
Aus „Quattro pezzi sacri“

Sostenuto (♩ = 88)*

Sopran
p smorzando
Sta - bat ma - ter do - lo - ro - sa jux - ta

Alt
p
Sta - bat ma - ter do - lo - ro - sa jux - ta

Tenor
p
Sta - bat ma - ter do - lo - ro - sa jux - ta

Baß
p
Sta - bat ma - ter do - lo - ro - sa jux - ta

Sostenuto (♩ = 88)*

fg. Hrn. mf
Str. mf
f p dim. sempre morendo

poco stent. dim. morendo

crucem la-cry-mo-sa, dum pen-de-bat fi-li-us,

crucem la-cry-mo-sa, dum pen-de-bat fi-li-us,

crucem la-cry-mo-sa, dum pen-de-bat fi-li-us,

crucem la-cry-mo-sa, dum pen-de-bat fi-li-us,

vi. A
p dolce

*) Das ganze Stück ist in ein und demselben Tempo auszuführen, wie es durch das Metronom vorgeschrieben ist. Wenn auch Ausdruck und Tonfärbung stellenweise *allargare* oder *stringere* fordern, kehre man doch immer wieder zum Tempo I zurück.

Edition Peters Nr. 4256b 10978

np 7:
Giuseppe
Verdi: *Stabat
Mater* (početak
skladbe;
glasovirski
izvadak)

Korizmeni i/ili
pasioniski opus
Ivana pl. Zajca
(1832.–1914.)

– 329 –

redni brojevi stavaka s naslovima na latinskom jeziku, dakle 10 brojeva, s očitom namjerom oblikovanja toga oratorija u dva dijela.⁶¹ Pritom su naznačeni i sastavi kojima su pojedini stavci/brojevi namijenjeni (no, upisani su samo vokalni nastupi – solistički i zbarski – bez navoda gudačkoga orkestra, koji se očito podrazumijevao):

solo alt i muški zbor (1. *Stabat Mater*)
ženski zbor (2. *O quam tristis*)
tropjev baritona, alta i basa (3. *Quis est homo*)
solo sopran i mješoviti zbor (4. *Pro peccatis*)
muški zbor (5. *Eja Mater*)
dvojicijev soprana i basa (6. *Sancta Mater*)
kvintet soprana, alta, tenora, baritona i basa (7. *Fac me vere*)
mješoviti zbor (8. *Virgo virginum*)
solo bas (9. *Fac me plagis*) → te "Veliki finale" u kojemu sudjeluju sopran, alt, tenor, bariton, bas i mješoviti zbor (10. *Fac me cruce*).

Međutim, notna se građa stavka "1. *Stabat Mater*" (u odnosu na sastav naznačen na naslovnoj stranici) ponešto razlikuje, a kao primjer navodimo sljedeće: nakon orkestralnoga dijela (od 2 str.) solo alt pjeva početni tekst uz pratnju gudačkih glazbala (4 str.), potom nastupa mješoviti zbor (ne muški, kao što je naznačeno) s istim tekstom, zatim orkestar i solo alt na riječi *Cujus*, odnosno mješoviti zbor i orgulje.

Preinake i promjene koje su se očitovale i u slučaju tako ostvarenoga "torza" skladbe još su jednom potvrdom o postojanju mnoštva varijanti, verzija i inačica unutar Zajčeva opusa, što taj opus čini još opsežnijim i proučavatelju složenijim. Iz rečenoga proizlazi da je (započeto) djelo *Stabat Mater* bio predložak koji je – u autorovim pokušajima pronalaznja boljih rješenja – mijenjao svoj "izgled", zacijelo i u prilagodbi prema postojećim "snagama" ("silama") izvođača koje su skladatelju stajale na raspolaganju.

Pretpostaviti je naime da bi se taj (započeti?) raniji pokušaj u obliku jednoga stavka (bez oznake opusa) mogao približno datirati nakon 1880. godine, a činjenica je i to da ga je Zajc namijenio izvedbi učenika glazbene škole Zavoda kojoj je bio ravnatelj, naznačivši: "Skladano za učenike i učenice Narodnog Zemaljskog glasbenog Za-

nije naučio dobro ni jedan jezik bila je nerijetko izlazišnom podlogom njegovim osporavateljima, ali je – kao što je o tomu pisao Kuhač – "jedan jezik govorio i pisao ortografski savršeno, a to je muzika!" Usp. Antonija KASSOWITZ-CVIJIĆ: *Sličice o Ivanu pl. Zajcu : prigodom 10. obljetnice njegove smrti 16. decembra 1924.*, Izdala Družba braće Hrvatskoga Zmaja, sv. 37, Tiskara Ivan Lesnik Jastrebarsko, Zagreb 1924, 29-30.

61 Usp. TABELA 1 – red. br. 1.

voda". Stoga nije moguće posve sigurno reći je li Zajc napisao samo jedan stavak zbog nedostatka vremena, zbog izvedbenotehničkih mogućnosti (školskoga) ansambla, ili je to ostala tek početna građa (inačica) za djelo koje je (ubrzo potom?) ostvario u cijelosti. Tako usporedba prvoga (jedinoga) broja *Stabat Mater* (bez oznake opusa) s prvim brojem *Stabat Mater* op. 814 (TABELA 1 → 2) pokazuje da je Zajc u kasnije nastaloj skladbi "in due parti" (na dva razdjela) na naslovnoj stranici, uz ostalo, također zabilježio sastav orkestra, dodavši – uz ista, gudaća glazbala – još i puhaća *a due*.⁶² Razlike se očituju uglavnom u sastavu koji izvodi pojedine dijelove/ulomke: već u početnim (orkestralnim) taktovima, koje donose i gudaća i puhaća glazbala, potom u nastupu solo alta i muškoga zbora,⁶³ ali i drugdje (kao što je navedeno u **tabeli usporedbe** – TABELA 2).

Premda se to nigdje ne navodi, možemo pretpostaviti da je Zajčev "povratak" skladbi *Stabat Mater* uslijedio možda potaknut neposrednim zbivanjima u NZGZ; naime, Zajc – tada "artistični ravnatelj glazbene produkcije koncertah i učionah Narod. Zem. Glasb. Zavoda u Zagrebu" – posvetio je *Stabat Mater* op. 814 biskupu križevačkom **Juliju Drohobeszkomu**, koji je na glavnoj skupštini 4. veljače 1893. bio izabran za društvenoga ravnatelja (i tu dužnost obnašao do 1918.).⁶⁴ te ga je namijenio izvedbi istoga ansambla.⁶⁵ Taj i slični motivatori (primjerice, oni vezani uz Zajčev cjeloviti zbarski opus i plodonosnu suradnju s mnogim pjevačkim društvima⁶⁶) bili su uobičajeni u auto-

Korizmeni i/ili
pasijski opus
Ivana pl. Zajca
(1832.–1914.)

– 331 –

62 To su: "2 frule, 2 oboe, 2 klarineta B, 2 roga u F, 2 fagota, 2 trublje F, 2 trombona, orgulje ili harmonium". Premda ih ne navodi na početnoj stranici, u partituri se pojavljuju i timpani. Usp. TABELA 1 → red. br. 2.

63 Taj je sastav naznačen i na naslovnoj stranici skladbe bez oznake opusa, premda je u njoj riječ o mješovitom zboru. Daljnja usporedba ukazuje na to da je u op. 814 *Quis est homo* (3. stavak) pisan za alt i bariton uz harmonij, dok u opisu naslova i sastava na naslovnoj stranici skladbe bez oznake opusa stoji: "tropjev baritona, alta i basa".

64 Biskup Drohobeszky je za predsjednika ravnateljstva ponovno bio izabran 22. 1. 1898. godine. Usp. Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 73, 85, 90, 108.

65 Zajc je osobno bilježio poimence pjevačice i pjevače na koje je "računao" u pojedinom ulomku; tako primjerice, u završnome broju (na dnu 33. str.) zapisuje oznaku **C+** (istovjetnu je oznaku **C+** upisao u crtovlju kod dionica/glasova ženskoga zbora uz izdvojena imena učenica/učenika: "S1 Sontag [Katica, napomena RPJ], Catinelli; S2 Weiss, Kahm; A1 Palter [Katica, napomena RPJ], Žugčić; A2 Danica Matoš, Vranešević [Dušan, napomena RPJ]") i uz **C+** sljedeću bilješku: "Ja Zajc izabrao sam sve učenice ... ovi glasovi trebam za efekat gore spomenute fraze ... Confoveri gratia". Usp. *Stabat Mater – kratki glasovirski izvadak s pjevanjem za učenje sboru* (autograf glasovirskog izvadka; HGZ, sign. 85/5898, str. 33.).

66 Prema istraživanjima autorice ovoga teksta, riječ je o 47 pjevačkih društava (ve-

rovu slojevitu i mnogostrukom glazbeničkom djelovanju.

S obzirom na takav skladateljev angažman, ali i kao poveznica s tematikom pasionskoga i njezine temeljne sadržajne okosnice nezrecive boli i žrtve, koja međutim u završnici prerasta u nadu, vjeru i spasenje pa kao takva uvijek imanira i *radost Uskrsnuća*, ovdje se može spomenuti i Zajčeva skladba *Uskrsnuće Isusovo op. 939*, religiozna kantata za soliste (sopran, tenor i bariton), mješoviti zbor i orkestar, odnosno – prema Zajčevu autografu – op. 939a za "veliki orkestar, mješoviti zbor, harfu i orgulje", kao što je navedeno na naslovnoj stranici.⁶⁷ Skladba je nastala u studenom 1900., a 14. prosinca 1900. bila je izvedena na koncertu Glazbenoga zavoda; tom su prigodom uz učenice i učenike glazbene škole Zavoda kantatu izveli i članovi Hrvatskoga pjevačkog društva *Kolo*, kojemu je Zajc inače posvetio i najveći broj zbornih skladbi (*a cappella* i/ili uz orkestralnu/instrumentalnu pratnju).⁶⁸

činom hrvatskih te nekoliko inozemnih). Valja napomenuti da je Zajc neke svoje skladbe namijenio i drugim pjevačkim ansamblima, koji su djelovali unutar pojedinih (crkvenih, obrazovnih) institucija ili drugih građanskih udruga, posvetivši im po jednu skladbu. Uz to, jednu je posebno skladao za "Savez hrvatskih pjevačkih društava", a pisao je zbornske skladbe i za mnoge druge prigode pa čak i pojedinih mjestima/gradovima u čast (*Koračnica u Slavu barjaka Veteranacah zagrebačkih op. 438*; *Senjska poputnica op. 686*; *Otočka poputnica op. 685*). Usp. Lovro ŽUPANOVIĆ: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Školska knjiga, Zagreb 1980, 260-261.; Rozina PALIĆ-JELAVIĆ: Zbornske skladbe Ivana pl. Zajca posvećene Prvom hrvatskom pjevačkom društvu *Zora* u Karlovcu. U povodu 155. obljetnice *Zore* (1858. – 2013.) i 100. obljetnice smrti Ivana pl. Zajca (1832. – 1914.), rukopis.

67 Iako se skladba nije nalazila u Zajčevoj zbirci u Lovranu, našla se u Zajčevu popisu djela (za sopran, tenor, bariton, mješoviti zbor i orkestar); naime, sačuvana je notna građa te skladbe u glazbenom arhivu **HGZ-a**: sign. 85/5875 (za sole, orgulje i continuo), a na naslovnoj stranici stoji: "*Uskrsnuće Isusovo*. Religiozna kantata za soli sopran, tenor, bariton, veliki orkestar, mješoviti zbor, harfu i orgulje ... op. 939a", i dalje "za pjevanje i glasovir op. 939b ... glasovirski izvadak s pjevanjem originalnog manuskripta ..." (partitura mješovitoga zbora i dionice glasovira pisana je crnom tintom, s mjestimice dopisanim tekstom/oznakama plavom i crvenom olovkom; datirana je 26. 11. 1900., a obasiže naslovnu i još 18 stranica notnoga teksta). Autografska **partitura cjelovite skladbe** – op. 939a – datirana je 21. 11. 1900.; obasiže 61 stranicu notnoga teksta (ukupno 62 str.), a Zajc je na naslovnoj zapisao: "Ova kopija manuskripta posvjetim i darujem kao zavodsko vlasništvo hrvatskom Zemaljskom glazbenom zavodu u Zagrebu. U Zagrebu 21/11 900." Međutim, uz te se dvije partiture, u glazbenome arhivu HPD *Kolo* (u HGZ-u) nalazi rukopis (prijepis) koji obasiže 5 stranica partiture pisan crnom tintom, a odnosi se samo na dionice solista i mješovitoga zbora. Postojanje spomenutih notnih izvora svjedoči o (možda i višekratnome) izvodenju te skladbe. Naime, i u Goglinu se tekstu spominju protagonisti izvedbe toga djela za "sole, mješoviti zbor, orgulje i veliki orkestar". Slijedom navoda usp. Hubert PETTAN: *Popis skladbi Ivana Zajca*, Zagreb 1956, 208, 314, 413.; Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 87.

68 Zajc je HPD *Kolo* posvetio 31 (zbornu i/ili vokalno-instrumentalnu) skladbu; među njima, jednu je *veliku kantatu "sinfoničku glazbenu sliku"* More skladao i

Štoviše, Zajc je – sukladno sastavu ansambala i njihovoj izvođačkoj razini – podrobno označavao i broj i sastav ne samo orkestralnoga, već i vokalnoga parta,⁶⁹ a kod pojedinih je dijelova skladbe opisivao i određene upute/napomene.⁷⁰

Prije spomenuti osvrt na izvedbu *Stabat Mater* u *Viencu* znakovit je ne samo zbog toga što se iz njega može nazrijeti je li izvedba (solist, muškoga i ženskoga zbora) bila zadovoljavajuća⁷¹ u tehničkom smislu ili je li autor uspio ostvariti umjetnički vrijedno djelo ("nije onako uspjelo... kako bismo očekivali"), već je važan jer se u njemu naglasio nedostatak takvih (pasijskih) skladbi, ne samo u Hrvata, već i u drugih naroda: dakle, iako djelo nije ispunilo određena očekivanja "ali se njim možemo ipak u toliko ponositi, što drugi Slovjeni (izuzevši Čehe) nemaju kompozicija takve vrsti". Uočena se kvalifikacija može tumačiti u analogiji stvaranja srodnih skladbi ostalih razdoblja, kao i u činjenici da su se samo vrsni skladatelji, kompetentne skladbene tehnike i umjetničke snage mogli latiti uglazbljivanja skladbi na temu *Stabat Mater*.

Kao tekstni predložak Zajcu je poslužio latinski izvornik poznate sekvence (slijednice, poslijednice) *Stabat Mater dolorosa* – koja se

za *Kolo* i za PD *Sloga*; također, *Kolu* je posvetio i orkestralnu skladbu pod nazivom: "Jubilarna uvertira" ili "FEST-OUVERTURE zur 20-jährigen 'Kolo' Jubileus" (u svemu, *Kolu* je posvetio ukupno 32 skladbe); uz to, *Kolo* je sudjelovalo u izvedbama vokalno-instrumentalnih i drugih Zajčevih skladbi; **izvodilo je Zajčev *Stabat Mater op. 814*, *Prvi grijeh*, *Te Deum*, *Uskrsnuće Isusovo op. 939* i druge skladbe (primjerice, muški četveropjev *Šumski čar* i *Crnogorac Crnogorki*) te – kao što je znano – sudjelovalo u premijeri i kasnijim izvedbama Zajčeve opere *Nikola Šubić Zrinjski*. O suradnji Zajca i HPD *Kolo* te o Zajčevim skladbama posvećenima *Kolu* usp. Rozina PALIĆ-JELAVIĆ: *Ivan pl. Zajc i Hrvatsko pjevačko društvo Kolo. U povodu 100. obljetnice smrti Ivana pl. Zajca (1832. – 1914.)*, rukopis.; također: Antun GOGLIA: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, Zagreb 1927, 80, 87.; *Hrvatsko pjevačko društvo "Kolo" 1862–1892. Zagreb. U povodu šezdesetogodišnjice (1862. – 1922.)*, Tiskara Zv. Pečnjak, Zagreb [1922.], 8.**

69 U autografskoj partituri op. 939a (HGZ-a: sign. 85/5875) na lijevoj stranici naslovnice autor naznačio: "Potrebite sile za izvodenje ove Religiozne kantate" te – uz solističke glasove soprana, tenora i baritona – zapisao popis glasova s točnim brojem pjevača (20 S1, 15 S2, 30 A, 20 T1, 15 T1, 20 B1, 16 B2) kao i brojčani sastav glazbala u orkestru: "12 vl 1, 10 vl 2, 8 viola, 6 celli, 4 cbassa, 1 truba, 1 piccolo, 2 oboe, 2 clarineta Hes, 4 roga in F, 2 fagota, 2 trublje, 4 pozaune, timpani in Des, orgulje i harfa."

70 Primjerice, u partituri glasovirskoga izvadka skladbe *Uskrsnuće Isusovo*, kod ulomka teksta "Tri Marije idu ..." stoji: "jedna polovica zbora samo solistice meh-kog glasa". (Usp. HGZ-a: sign. 85/5875 – op. 939a).

71 O nastupu solista navodi se sljedeće: U gđice Glijivarec (!) "grlo kao registar flaute u orguljama, pun i nježan", za tenora Hofera "previše vikao", a bas Aschenbrenner, koji je "pjevao bez zanosa i nijansiranja" nije bio "basso profundo". Usp. *Stabat Mater* Ivana pl. Zajca, *Vienac*, 29/16 (1897) 260.

pripisuje Jacopu (zvanome Jacoponeu, iz obitelji Benedetti ili Benedetto, rodenome u Todiju) de Todiju (1240. – 1303.). Zajc je *Stabat Mater* – kao što su to činili i drugi, primjerice Verdi – koncipirao u dva dijela:⁷²

I. dio (5 brojeva)

1. Stabat Mater dolorosa
2. O quam tristis et afflicta
3. Quis est homo, qui non fleret
4. Pro peccatis
5. Eja Mater

II. dio (5 brojeva)

6. Sancta Mater
7. Fac me vere
8. Virgo virginum
9. Fac me plagis
10. Fac me cruce

* * *

Kao što je napomenuto, **romantičarska** je **epoha** zabilježila razmjerno veće zanimanje skladatelja za stvaranje skladbi srodnoga izričaja, a među hrvatskim autorima *Stabat Mater*, djelujućima u 19. stoljeću – osim **Ivana pl. Zajca** – spomenimo i druge: Jeronim [Jerolim] Filipušić (1771. – 1849.), Fortunat Pintarić (1798. – 1867.), Sebastijan (Sabo) Franković (1800. – 1864.), Frane (Franjo) Kostanjevac (1839. – 1910.), Vjenceslav Novak (1859. – 1905.), kao i one na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće te u prvim desetljećima 20. stoljeća: Ferdo Miler (1853. – 1917.), Josef Bohuslav Foerster (1859. – 1951.), Vilko Novak (1865. – 1918.), Mirko Novak (1879. – 1928.), Franjo Serafin Vilhar-Kalski (1852. – 1928.) i Blagoje Bersa (1873. – 1934.).

Štoviše, tema *Stabat Mater* našla je osobito mjesto u djelima svjetski znamenitih romantičara; primjerice: *Stabat Mater* za sopran, kontraalt, tenor, bas i orkestar Franza Schuberta (1797. – 1828.),⁷³ potom *Stabat Mater* iz *Quattro pezzi sacri* Giuseppea Verdija (1813. – 1901.)⁷⁴ te poznatije djelo Antonína Dvořáka (1841. – 1904.), kao

72 Nejasno i/ili netočno ispisane riječi u Zajčevim (autografima) partiturama kao ni razlike u načinu pisanja tekstnoga predloška ovdje se neće navoditi. O tomu je riječ na primjeru jednoga stavka (TABELA 1 → 1; bilj. 84).

73 Usp. Schubert *Stabat Mater*, u: *Liturgijske skladbe 19. i 20. stoljeća*, 1996. (NSK H-CD-775; kasete: NSK H-K-3782; NSK H-CD-4388sv4).

74 Vedri je *Stabat Mater* – kao drugu skladbu u *Quattro pezzi sacri*, u kojoj su još i

i u Talijana (rano)romantičke epohe Gioacchina Rossinija (1792. – 1868.).⁷⁵ Rossinijev je *Stabat Mater* nastao 1832. (nova verzija 1841.), šezdesetak godina prije Zajčeva istoimena djela [1893.] pa se – kao što to nerijetko biva – u rijetkim prigodama izvedbe Zajčeva djela sama po sebi nametala usporedba s istoimenim djelom velikoga talijanskoga majstora.

Stoga kad je riječ o postignućima u europskim razmjerima redovito se doticalo Rossinijevo i Dvořákovu istoimeno djelo; jedno je (Rossinijevo) iz ranijega, ranoromantičnoga doba, dok je drugo (Dvořákovu) iz pera bližega Zajčeva suvremenika (iz 1877.). Prema nekim tumačenjima, Zajc je nastojao stvoriti djelo između Rossinijeve i Dvořákovu, a kako bi se čitatelji upustili u usporedbu, upućuje ih se na članak Josipa Florschütza,⁷⁶ s napomenom da "Zajčevo nije toliko teatralno (kao Rossinijevo) a nije ni orguljaško ili klasično (kao Dvořákovu)".⁷⁷

Naime, kao što promišlja Philip Gossett, **Rossinijev se *Stabat Mater* (np 8)** često drži djelom s opernim značenjem, s obzirom na njegovu temeljnu liričnu supstancu, a ne s obzirom na simfonijski koncept formne strukture. No, ono po svojim svojstvima nije ni posebno religiozno ni toliko duboko osjećajno kao što bi se moglo predmnijevati. Zapravo, Rossinijev *Stabat Mater* gotovo ne sadrži glazbe kakva bi se inače našla u opernome tkivu, bilo u pogledu strukture, orkestracije, melodije, uporabe zbora i sl. Primjerice, iako je tenorska arija "Cujus animam" bogate melodijske linije, ona ipak ne ukazuje na posvemašnju srodnost s nekim od stavaka/brojeva Rossinijeve opere. Riječ je o svojevrsnoj specifičnoj "sakralnosti" skladateljske zamisli koja se očituje u nekim ulomcima; napose u veličanstvenom *a cappella* kvartetu "Quando corpus morietur" kromatskih linija ili u finalnoj zbarskoj fugi u "In sempiterna saecula amen" ili pak u dramatskom prožimanju/suprotstavljanju soprana i zbora u "Inflammatu". Prema autoru, Rossini je, stavljajući svoj umjetnički talent u službi sakralnoga izri-

Korizmeni i/ili
pasijski opus
Ivana pl. Zajca
(1832.–1914.)

– 335 –

Ave Maria za četveroglasni zbor *a cappella*, *Laudi alla Vergine Maria* za četveroglasni dječji (ili ženski) zbor *a cappella* i *Te Deum* za solo sopran, četveroglasni dvostruki zbor i orkestar – uglazbio za mješoviti zbor i orkestar (1896./1897.). Usp. MA: sign. 19/2293, br. 16398, MN 783.3.089.7 (glasovirski izvadak).

75 Nakon niza sakralnih skladbi (mise, misni dijelovi, *Magnificat*, *Tantum ergo*), Rossini je 1832. uglazbio *Stabat Mater* za dva soprana, tenor, bas, zbor i orkestar (1. verzija), koji je bio praižveden u Madridu (Cappella di S. Filippo El Real) 1833. na Veliki petak; godine 1841. nastala je 2. verzija (praižvedena u Parizu u *Théâtre Italien* 7. 1. 1842.). Usp. Philip GOSSETT: Rossini, Gioachino, u: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2. izd., ed. Stanley Sadie, vol. 21, Oxford University Press, New York 2001, 734–768. (751–754).

76 F. [FLORSCHÜTZ, Josip]: "Stabat mater" [sic!] od Gioachima [sic!] A. Rossinija, *Vienac*, 24/49 (1892) 778–780.

77 *Stabat Mater* Ivana pl. Zajca, *Vienac*, 29/16 (1897) 260.

čaja, djelo u cjelini prožeo duhom/izričajem koji je posve nesrodan svijetu opere koji je Rossini već bio napustio desetak godina prije no što je dovršio/uglazbio himnu Djevici. Uvodni stavak, koji započinje dubokim i sonornim zvukom cella, pojačan fagotima te dovodi do tutitja u "Juxta cruce lacrimosa", pokazatelj je vitalističke skladateljve geste ... I u posljednjemu svojem djelu, i jednomu od svojih najvećih uspjeha, *Petite messe solennelle* (tom je djelu sam skladatelj nadodao: "Posljednji smrtni grijeh moje stare dobi") za 12 glasova, dva glasovira i harmonij – skladanom za Countess Louise Pillet-Will i praižvedenom u njezinoj privatnoj kapeli 14. ožujka 1864. godine – koje je kasnije i orkestrirao, Rossini je rabio neke motive-reminiscencije na *Stabat Mater*: tako je tenorska arija "Domine Deus rex coelestis" reminiscencija na ariju "Cujus animam" iz *Stabat Mater*.⁷⁸

U prije spomenutom članku, koji se odnosi na prikaz Rossinijeva djela *Stabat Mater*, i to povodom njegove izvedbe od HPD *Kolo*, autor zapravo dotiče područje sakralne glazbe u širem smislu (prema Florschützu, religiozne glazbe u širem smislu), kao što je i sam naznačio u tekstu, navodeći i kako – prema strogoj kritici – "to nije prava religiozna glazba".⁷⁹ Iz rečenoga su se mogla iščitati očekivanja onodobne (glazbene) javnosti, ali i recepcija publike. S druge strane, iako je riječ o crkvenom (sakralnom) sadržaju, u Zajčevu je glazbenom izričaju – kao uostalom i u drugih skladatelja toga doba – bio zamjetan utjecaj (talijanske) operne provenijencije, koji se, kao talog njegovih iskustava i tradicije glazbenoga obrazovanja očitovao i u ovoj skladbi. Štoviše, u Zajčevom se *Stabat Mater*, osim stavaka ostvarenih u "crkvenom duhu" (br. 4), mjestimice umjesto očekivane ozbiljnosti ili duboke/bolne duhovnosti, nailazi na iskaz dramske snage (br. 2) kojim se autor približio opernomu izričaju, dok su drugdje takve asocijacije povezane s pjevnom (raspjevanom) melodijskom linijom talijanske tradicije (br. 3). Općenito, Zajc nije uspijevao u bitnomu mijenjati stečene skladbeno-tehničke postupke, primjerice, oblikovanja unutar skladbe i unutar brojeva ili pak u tvorbi melodije, i oni su kao takvi ostali imanentni njegovu umjetničkom izričaju; pritom su takve skladateljske poteze zacijelo određivale i okolnosti izvedbenih mogućnosti sredine: izvodačkih ansambala koji su mu stajali na raspolaganju, kao i prostori izvedbe (izvan crkvenoga okvira). Očekivana kulminacija kojom se – slijedom tekstnoga sadržaja – djelo privodi kraju, nerijetko se u takvih djela podcrtavala

78 Philip GOSSETT: Rossini, Gioachino, u: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2. izd., ed. Stanley Sadie, vol. 21, Oxford University Press, New York 2001, 752-753; 754.

79 Usp. F. [FLORSCHÜTZ]: "Stabat mater" [sic!] od Gioachima [sic!] A. Rossinija, *Vienac*, 24/49 (1892) 778-780.

složenošću polifonijske fakture: gotovo redovitim uvrštavanjem fuge u tkivo završnoga dijela skladbe, odnosno isprepletenošću ritamsko-melodijskih linija, koje bi po sebi ukazivale na ozbiljnost, duhovnost i/ili "crkvenost". Zajc je, međutim, takve postupke nadomjestio isticanjem dramatičke, snažnom dinamikom u nastupu zbora napose, ali i cjelokupnoga izvodačkog ansambla (tutti; *sempre crescendo*), riječju, impresivnom sceničnom gestom.⁸⁰

Unutar brojnoga Zajčeva sakralnoga opusa, mnogim autorovim djelima pripada znamen povijesne važnosti, a osim manjih moteta / kraćih skladbi (*Ave Maria*, *Majci Božjoj Bistričkoj!*, *Oče naš* – inače s posvetom *Kolu*⁸¹) koje su zauzele mjesto u okvirima zvorske djelatnosti mnogih ansambala i pjevačkih društava, upravo se *Stabat Mater* (uz *Missu solemnis*) može držati relevantnim glazbenim djelom koje bi moglo "opstati" i ostati u najužem izboru antologijskih autorovih skladbi, tako i u budućim edicijama "Izabranih djela Ivana pl. Zajca",⁸² ako i kada do njih dođe, što bi dakako podrazumijevalo sagledavanje partiture na svim razinama.

80 Usp. Lovro ŽUPANOVIĆ: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Školska knjiga, Zagreb 1980, 214.

81 Zajc je *Kolu* posvetio dvije skladbe s naslovom *Oče naš*; jedna je ***Oče naš op. 876*** (16. 4. 1897.) na **tekst Ivana Viteza Trnskoga** (a riječ je o pjesničkoj inačici molitve: "Oče naš, koji jesi gore u nebesi, Oče naš, nek se svuda poje sveto ime tvoje ...") uglazbljena za muški zbor (7 str.); nalazište: arhiv HPD *Kolo* (u HGZ-u) sign. K-713 (autograf partiture muškoga zbora); na naslovnici stoji napomena: "Hrvatskomu slavnomu pjevačkomu društvu Kolo u Zagrebu za slavni hrvatski Pjevački savez hrvatskih i jugoslavjanskih slavni pjevačkih društva posvećuje skladatelj", a na kraju: "kopija manuskripta ... U Zagrebu 17/4 897"; druga je (ujedno i najopsežnija Zajčeva skladba posvećena *Kolu* koja obasiže 269 str.) ***Oče naš op. 905*** (31. 10. 1897.) na **tekst Augusta Harambašića** – "velika pobožna kantata u formi maloga oratorija na dva razdjela; S, A, T, B, soli i mješoviti zbor; 1897. posvećeno Kolu" (posvetu toga djela *Kolu* ne navodi Hubert Pettan); riječ je o dvodijelnoj skladbi za soliste (sopran, alt, tenor i bas), mješoviti zbor i orkestar, s efektnim i grandioznim zbornim dijelovima te s fugiranim završnim ulomkom u drugomu dijelu); nalazište: arhiv HPD *Kolo* (HGZ) sign. K-664 (autograf partiture/knjige, crna tinta); na naslovnici: "Gore rečeni Otče naš skladao sam za slavno hrvatsko pjevačko društvo 'Kolo' u Zagrebu... 31. listopada 897."; na kraju zapisano: "kopija manuskripta skladao Ivan pl. Zajc opus 905. U Zagrebu, 22/10 897".

82 Usp. Lovro ŽUPANOVIĆ: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Školska knjiga, Zagreb 1980, 214, 228-229.

A page of handwritten musical notation for Rossini's Stabat Mater. The score is written on multiple staves, likely for a string ensemble. It features various musical notations including notes, rests, and dynamic markings. Key markings include 'Primo tempo Animato' at the top right, 'f marc' (force marcato), 'arco' (arco), and 'Pizzicato' at the bottom left. The notation is dense and characteristic of 19th-century manuscript notation.

9. Autograph MS from the second version of Rossini's 'Stabat mater', composed 1841 (GB-Lbl Add.43970, f.95r)

Naposljetku, kao središnje i najzastupljenije pasionsko sadržajno nadahnuće glazbenih ostvaraja, *Stabat Mater* se našla i u opusu Ivana pl. Zajca, najvažnije hrvatske glazbeničke osobnosti 2. polovice 19. stoljeća, a stvaralaštvo hrvatskih skladatelja nadahnuto tom i srodnom pasionskom tematikom nastavilo se i u kasnijem razdoblju. Stoga se i Zajčevi radovi korizmena/pasionskoga sadržajna nadah-

nuća i poruke, kao i srodni prinosi njegovih prethodnika i suvremenika, mogu držati neprekinutim nastojanjima u obogaćivanju hrvatske glazbene baštine sakralnim umjetničkim djelima, napose onima pasionske provenijencije. Svojom umjetničkom vrijednošću takva su djela mogla biti uzorom daljnjemu glazbenom stvaranju u razdoblju koje je slijedilo, zaokupljajući i nadahnjujući, do u naše vrijeme, skladatelje različitih umjetničkih izričaja i glazbenih poetika.

TABELA 1⁸³

red. br. naslov	opus	datacija	vrsta/sastav	tonalitet mjera tempo	tekst (autor)	OZ broj stranica/ taktova	posveta izvedba napomena
1 = 1a <i>Stabat Mater</i> (samo prvi stavak/broj)	bez znake opusa → dalje: boo	?	<u>za 1. broj</u> na naslovnoj stranici stoji: A solo; m zb → izvodi: A ork/gudači mj zb <u>za cijelo djelo</u> na naslovnoj stranici stoji: S A T Bar B mj zb ork → sastav "violini 1° violini 2° viole vcella kontrabasso org ili harmonium"	g 6/8 mjera "Andante dolente e Religioso" (promjene tempa: Ritenuto, A tempo, Dolce poco più, Poco allegretto, Rallen. Largo)	<i>Stabat Mater dolorosa juxta crucem lacrymosa lacrimosa dum pendeat Filius</i> <i>Cujus animam gementem contristatam et dolentem pertransivit gladius⁸⁴ gladius</i>	Knj./L 118, 118a atgf crna tinta 28 str.	"Pjevanje uz orkestar / soli i orkestar / soli zbor i orkestar" "Skladano za učenike i učenice Narodnog Zemaljskog glazbenog Zavoda" RPJ → boo HP na str. 241 – red. br. 52 (Usp. s op. 814) Partitura obasiže: naslovna str. (1) + 26 str. nota + 1 str. prazna Naslovna stranica: naslov na hrvatskom / talijanskom / njemačkom jeziku Navedeni su i naslovi 10 stavaka/brojeva; crvenom olovkom podcrtan je samo 1. broj/stavak (jer partitura boo i sadrži samo taj dio!)

83 U **TABELI** se rabe kratice: m = muški; *ac* = *a cappella*; mj = mješoviti; zb = zbor; ork = orkestar; org = orgulje; harm = harmoni(j)um; veliko slovo za oznaku dur-skoga tonaliteta; malo slovo za oznaku moluskoga tonaliteta; part. = partitura; S = sopran; A = alt; T = tenor; B = bas; Bar = bariton; OZ = ostavština Zajc; Z = Zajc; ZP = Zajčev popis; ZZ = Zajčeva zbirka; ZZL = Zajčeva zbirka u Lovranu; broj stranica = str.; Knj. = knjiga; L = libro; atgf = autograf; bez oznake opusa = **boo**; MA = Muzička akademija; HP = Hubert PETTAN (*Popis skladbi Ivana Zajca*, Zagreb 1956.); HGZ = Hrvatski glazbeni zavod; *Sv. Cecilija* = SC; *Pjevajte Gospodu pjesmu novu* = **PG**; od inicijala **RPJ** → autoričine su napomene. Također, neki su podatci (datumi, godine), koji se pretpostavljaju, navedeni unutar uglate zagrade.

84 Ovdje su masnim otisnute riječi koje se nalaze u autografu, a ispod njih slijede ortografski točno napisane (primjerice, samo je jednom napisano *gladius*, a drugdje ispravno; ili "pretransivit" je zapisana kao jedna riječ, umjesto odvojeno), što je samo mali dio nejasno i/ili netočno ispisanih riječi u Zajčevim (autografima) partiturama.

red. br. naslov	opus	datacija	vrsta/sastav	tonalitet mjera tempo	tekst (autor)	OZ broj stranica/ taktova	posveta izvedba napomena
2 = 1b <i>Stabat Mater</i>	814	[1893] 1. dio nastao 28. 12. 1892. Izvedba 12. 3. 1894. ulomci iz <i>Stabat Mater</i> 12. 4. 1897. <i>Stabat Mater</i>	solisti S A T Bar B mj zb ork org ili harm	g 6/8 mjera tijekom skladbe / stavaka slijede promjene tonaliteta, mjere i tempa 2. broj Es 3/4 mjera 3. broj As / f C mjera	Uglazbljen cijeli tekst sekvencije (20 strofa od 1. do 20. + <i>Quando corpus moriatur</i>) ⁸⁵ u 10 brojeva / stavaka	Knj./L. 73 301 str. (302 str.) atgf part. crna tinta	HP str. 183 Razdjel I. (br. 1–5) II. (br. 6–10) ZP – In due Parti (Na dva razdjela) Posveta: "Stabat Mater posvetio biskupu Juliju Drohobeczkomu biskup križevački, kanonik čuvar, predsjednik duhovnoga stoloiženidbenoga suda, ravnatelj Nar. Zem. glasn. zavoda itd." RPJ → naslovna stranica - naslov na hrvatskom / talijanskom / njemačkom jeziku - naveden sastav - ime skladatelja "artistični ravnatelj glasbene produkcije koncertah i učionah Narod. Zem. Glasb. Zavoda u Zagrebu" RPJ → nalazište: ZMA NSK, sign. Zajc L. 73 na 163. str. stoji napomena na tri jezika "Konac prvi dio (...) original partitura u Zagreb 18/12 892 " također nalazište HGZ, sign. 85/5898 atgf glasovirskog izvadka (38 str., crna tinta; dopune dopisivane crvenom i plavom olovkom) na naslovnoj stranici tog atgfa: "Zajc Stabat Mater – Kratki glasovirski izvadak s pjevanjem za učenje sboru"
3 = 2a <i>Stala Majka</i>	837	22. 2. 1894.	m zb ac T1T2 B1B2 (homofono)	b C mjera "Tužno i veoma pobožno"	<i>Stala Majka pod razpelom pod razpetim Simka tielom, zaplakala gorki plač</i> <i>Kan'da dušu tugujuću razcviljenu stradajuću pobode joj britki mač</i>	Knj./L. 81 2 str. (3 str.) atgf (16 t.)	HP str. 190 ZP – "Za Crkva (!) Svt. Marka u Zagrebu" (Plebanuš Boroša) RPJ → župnik Stjepan Boroša original manuscript "Tužno i veoma pobožno" RPJ → tekst uglazbljen u kontinuitetu motiv

85 *Liber cantualis*, Abbatia Sancti Petri de Solesmis, Consociatio internationalis musicae sacrae, Desclée, Paris-Tournai 1983, br. 65, 66-67.

red. br. naslov	opus	datacija	vrsta/sastav	tonalitet mjera tempo	tekst (autor)	OZ broj stranica/ taktova	posveta izvedba napomena
4 = 2b <i>Stala Majka</i>	469 ⁸⁶	[1879]	mj zb org (orguljska dionica s upisanim tekstom zbornice popijevke) "zajedno orgulje"	g 4/4 mjera "Sredno"	<i>Stala Majka pod razpelom pod razpetim Sinka tijelom, zaplakala gorki plač</i> <i>Kan'da dušu tugujuću razcviljenu stradajuću pobode joj britki mač</i>	Knj./L 42 red. br. 19 atgf plava tinta	desno bilješka: "Izvorna narodna crkvena popijevka od Ivana pl. Zajca" RPJ → harmonizacija istovjetno s op. 837 (L 81) (ali u g-molu) na naslovnoj stranici označeno kao <i>a</i>)
5 = 2c Korizmena <i>Stala Majka</i>	434a		za pjevanje i orgulje				
6 = 2d Korizmena <i>Stala Majka</i>	434b	[1877]	mj zb SATB + org "zajedno orgulje"	g	tiskano 10 strofa sekvence	Knj./L 31 red. br. 43 Knj./L 62 2 str.	tiskano Tiskane skladbe; HP str. 324 red. br. 43 RPJ → ovo je posve ista skladba, ali je navedena pod posebnim opusom (tj. kao tiskana skladba): objavljena u <i>SC</i> , 1/2 (1877/78) 22-24, br. pj. 16. (<i>PG</i> , br. 1046), usp. Knj./L 42, red. br. 19 u <i>SC</i> : uz prvu strofu koja je upisana unutar nota, navode se još sljedećih 9, ukupno 10 strofa
7 = 2e Korizmena <i>Stala Majka</i>	434 b/1		mj zb org				
8 = 2f Korizmena <i>Stala Majka</i>	434 b/2		mj zb org				

86 Notni (autografski) zapisi skladbi op. 469 (u ovoj tabeli pod br. 4, 9 i 19) sastoje se od naslovne stranice s trima naslovima zapisanim jedan ispod drugoga te dviju stranica notne građe.

red. br. naslov	opus	datacija	vrsta/sastav	tonalitet mjera tempo	tekst (autor)	OZ broj stranica/ taktova	posveta izvedba napomena
9 = 3a <i>Tužno plače</i>	469	[1879]	mj zb org (orguljska dionica – upisan tekst zborske popijevke) "zajedno orgulje"	d 4/4 mjera "Sredno"	<i>Tužno plače gorko plače Majka Marija! Putem iduć jadikuje, tražeći Sina</i> <i>S njom putuje Magdalena žalosti puna za Isusom Spasom svojim sva je zdvojena</i>	Knj./L 42 red. br. 19 atgf plava tinta	desno bilješka: "Izvorna narodna crkvena popijevka od Ivana pl. Zajca" RPJ → u atgfu – moguće da je lapsus u naslovu (jer se u drugim inačicama navodi naslov <i>Tužno jauče</i>); osim toga, u početnom se stihu dvaput javlja "plače" ("tužno plače, gorko plače"), dakle, očito treba stajati "tužno jauče" harmonizacija istovjetno s op. 838 (L 81) (samo što je u d-molu) na naslovnoj stranici označeno kao b) tiskano se nalazi u knj. 79
10 = 3b Korizmena <i>Tužno jauče</i>	433a		za pjevanje i orgulje				tiskano
11 = 3c Korizmena <i>Tužno jauče</i>	433 b/2		mj zb org	d		Knj./L 31, 62, 79	
12 = 3d Korizmena <i>Tužno jauče</i>	433 b/3	22. 2. 1894. [1877] → tiskano u SC	mj zb SATB + orgulje "zajedno orgulje"	Srednje	Pjesmu priobćio M. Gajster (crkvena pučka popijevka) <i>Tužno jauče, gorko plače Majka Marija, Putem iduć jadikuje, tražeći Sina</i> <i>S njom putuje Magdalena žalosti puna za Isusom Spasom svojim sva je zdvojena</i>	Knj./L 79 red. br. 10 na str. 49	tiskano Tiskane skladbe; HP str. 324, red. br. 44 RPJ → ovo je posve ista skladba kao pod br. 13, ali je navedena pod posebnim opusom: objavljena u <i>SC</i> , 1/2 (1877/78) 18, br. pj. 14. (<i>PG</i> , br. 1044) dakle, ista je skladba u Knj./L 81 op. 838, samo tiskana i u d-molu; isti tekst u <i>SC</i> : uz prvu strofu unutar nota navode se još sljedećih 6, ukupno 7 strofa

red. br. naslov	opus	datacija	vrsta/sastav	tonalitet mjera tempo	tekst (autor)	OZ broj stranica/ taktova	posveta izvedba napomena
13 = 3e Korizmena <i>Tužno jauče</i>	838	22. 2. 1894.	m zb ac T1T2 B1B2 (homofono)	f C-mjera Tempo "Srednje"	<i>Tužno jauče, gorko plače Majka Marija! Putem iduć jadikuje, tražeći Sina</i> <i>S njom putuje Magdalena žalosti puna za Isusom Spasom svojim sva je sdvojena</i>	Knj./L 81 2 str. (3 str.)	HP str. 190 RPJ → Ista je skladba tiskana, samo u d-molu, a nalazi se u Knj. 79, na str. 49 motiv
14 = 3f Korizmena <i>Tužno jauče</i>	838	22. 2. 1894.	mj zb SATB + orgulje	d	Pjesmu priobćio M. Gajster (crkvena pučka popijevka)	Knj./L 79 red. br. 10 na str. 49	tiskano (str. 49) RPJ → dionice zajedno s orguljama (homofonija) – orgulje sviraju istu građu kao što je zbarska faktura; ista je skladba u Knj./L 81 op. 838; isti tekst, samo što je ovdje tiskana i u d-molu; također, skladba se nalazi u pjesmarici Vilka Novaka (za troglasni ženski zbor uz orgulje): <i>Crkvena pjesmarica za ženska srednja učilišta troglasno s pratnjom orgulja</i> , udesio Vilko Novak, St. Kugli, Knjižara hrvatskog sveučilišta i Jugoslavenske akademije, Zagreb, br. 36, str. 50-51. (vidi u: MA sign. 19/1910 br. 16111)
15 = 4a Korizmena <i>Isusovu gorku muku</i>	435a38		za pjevanje i orgulje (tiskano)				
16 = 4b Korizmena <i>Isusovu gorku muku</i>	435b	[1877]	mj zb SATB + orgulje "zajedno orgulje"		(crkvena pučka popijevka) <i>Isusovu gorku muku saobćimo sada puku, koja bjaše popisana, svemu svijetu na glas dana</i>	Knj./L 31 1/2 str. Knj./L 62 1 i 1/2 str.	tiskano Tiskane skladbe; HP str. 324, red. br. 42 RPJ → objavljena u <i>SC</i> , 1/2 (1877/78) 24, br. pj. 17. (<i>PG</i> , br. 1047)
17 = 4c Korizmena <i>Isusovu gorku muku</i>	435 b/1	[1877]				Knj./L 31 1/2 str. Knj./L 62 1 i 1/2 str.	Tiskane skladbe; HP str. 324, red. br. 42

red. br. naslov	opus	datacija	vrsta/sastav	tonalitet mjera tempo	tekst (autor)	OZ broj stranica/ taktova	posveta izvedba napomena
18 = 4d Korizmena <i>Isusovu gorku muku</i>	435 b/2	[1877]				Knj./L 31 1/2 str. Knj./L 62 1 i 1/2 str.	Tiskane skladbe; HP str. 324, red. br. 42
19 = 5 <i>Zdravo ruka desna</i>	469	[1879]	mj zb SATB + org "zajedno orgulje"	g Largo 2/4 mjera	<i>Zdravo ruka desna moga Spasitelja propetoga koja grliš odabrane još od vjeka k' teb pozvane</i>	Knj./L 42 red. br. 19 atgf plava tinta 2 retka 10 t.	desno bilješka: "Izvorna narodna crkvena popijevka od Ivana pl. Zajca" RPJ → harmonizacija , dionice zajedno s orguljama (homofonija) – orgulje sviraju istu građu kao što je zbarska faktura; na naslovnoj stranici označeno kao c)

TABELA 2:
tabela
usporedbe
(*Stabat Mater*
boo – *Stabat
Mater* op. 814)

Rozina
Palić-Jelavić

– 350 –

sastav naznačen na naslovnoj stranici autografa skladbe 1 boo – uglazbljen je samo 1. broj (<i>Stabat Mater</i>) (vidi: TABELA 1 → 1)	sastav za koji je skladana skladba 2 (vidi: TABELA 1 → 2 op. 814) a – sastav koji se navodi u autografu partiture (u svakome je broju u partituri zapisano: organo/orgulje ili "harmonium") a' – sastav na naslovnici autografa partiture – ukoliko se razlikuje od notnoga zapisa pojedinoga broja b – sastav naveden u autografu glasovirskog izvadka
1. <i>Stabat Mater</i> → solo alt i muški zbor (u partituri mješoviti zbor!)	a → solo alt i muški zbor orkestar, orgulje ili harmonij b → solo alt i muški zbor
2. <i>O quam tristis</i> → <u>tenor solo</u> (precrtano!) ženski zbor	a → ženski zbor, orkestar i harmonij b → ženski zbor (i glasovir)
3. <i>Quis est homo</i> → <u>tropjev baritona, alta i basa</u> (precrtano!) tenor solo	a → tenor, orkestar i harmonij b → arioso tenora
4. <i>Pro peccatis</i> → solo sopran i mješoviti zbor	a → mješoviti zbor, orkestar, orgulje ili harmonij b → mješoviti zbor
5. <i>Eja Mater</i> → muški zbor	a → sopran solo, muški zbor i orkestar (Finale 1°) b → solo sopran i muški zbor
6. <i>Sancta Mater</i> → dvopjev soprana i basa	a → Quartet (četveropjev) za sopran, alt, tenor i bas, orkestar i harmonij b → tacet (taj je dio preskočen, očito solist/i)
7. <i>Fac me vere</i> → Quintetto (kvintet) soprana, alta, tenora, baritona i basa	a → solo bas, orkestar i harmonij a' → Quartetto (!) za sopran, alt, tenor, bariton i bas b → tacet (taj je dio preskočen, očito solist/i)
8. <i>Virgo virginum</i> → mješoviti zbor	a → Dvopjev za sopran i alt, orkestar, harmonij ili orgulje a' → mješoviti zbor b → tacet (taj je dio preskočen, očito solist/i)
9. <i>Fac me plagis</i> → solo bas	a → Četveropjev za sopran, alt, tenor i bas, mješoviti zbor, orkestar, harmonij ili orgulje ⁸⁷ a' → bas solo b → četveropjev s mješovitim zborom
10. <i>Fac me cruce</i> → Veliki finale sopran, alt, tenor, bariton, bas i mješoviti zbor <i>Quando corpus morietur</i>	(Finale 2i) a → Finale 2i za sopran, alt, tenor, bas, mješoviti zbor, orkestar, harmonij ili orgulje b → solisti i mješoviti zbor

Korizmeni i/ili
pasijski opus
Ivana pl. Zajca
(1832.–1914.)

– 351 –

87 U tom se broju zamijećuje neznatna razlika u uporabi tekstnoga predloška (u
Zajca: "ab amore Filii et flammatus et accensus"). Usp. bilj. 55.

Tekst sekvence *Stabat Mater*⁸⁸

1

1 Stabat Mater dolorosa
juxta crucem lacrymosa
dum pendebat Filius
2 Cujus animam gementem
contristatam et dolentem
pertransivit gladius!

2

3 O quam tristis et afflicta
fuit illa benedicta
Mater Unigeniti
4 Quae maerebat et dolebat
Pia Mater cum videbat
Nati poenas incliti

3

5 Quis est homo, qui non fleret
Matrem Christi (Christi Mater) si videret
in tanto supplicio
6 Quis non posset contristari
piam matrem contemplari
dolentem cum Filio?

4

7 Pro peccatis suae gentis
Vidit Iesum in tormentis
et flagellis subditum
8 Vidit suum dulcem Natum
morientem, desolatum,
cum emisit spiritum.

5

9 Eja Mater fons amoris
me sentire vim doloris
fac, ut tesum lugeam
10 Fac ut ardeat cor meum
in amando Christum Deum,
ut sibi complaceam.

6

11 Sancta Mater, istud agas
Crucifixi fige plagas
cordi meo valide.
12 Tui Nati vulnerati,
tam dignati pro me pati
poenas mecum divide.

7

13 Fac me vere tecum flere,
Crucifixo condolere,
donec ego vixero.
14 Iuxta crucem tecum stare
ac me tibi sociare
in planctu desidero.

8

15 Virgo virginum praeclara,
mihi iam non sis amara;
fac me tecum plangere.
16 Fac ut portem Christi mortem
passionis fac me sortem
et plagas recolare.

9

17 Fac me plagis vulnerari
cruce hac inebriari
et cruore Filii.
18 Flammis urar ne succensus,
per te, virgo, sim defensus
in die iudicii.

10

19 Fac me cruce custodiri,
morte Christi praemuniri,
confoveri gratia.
20 Christe, cum sit hinc exire,
da per matrem me venire
ad palmam victoriae.

*Quando corpus morietur,
fac ut animae donetur
paradisi gloria.*

88 *Liber cantualis*, Abbatia Sancti Petri de Solesmis, Consociatio internationalis musicae sacrae, Desclée, Paris-Tournai 1983, br. 65, 66-67.

Bibliografija

- *** Viestnik. Domaće vesti, *Sv. Cecilija*, 1/1 (1. srpnja 1877) 4.
*** *Sv. Cecilija*, 1/2 (1877/78) 18, br. pj. 14.
*** *Sv. Cecilija*, 1/2 (1877/78) 22-24, br. pj. 16.
*** *Sv. Cecilija*, 1/2 (1877/78) 24, br. pj. 17.
*** (Fastenkonzert), *Agramer Tagblatt*, 12/83 (1897) 6.
*** Stabat Mater Ivana pl. Zajca, *Vienac*, 29/16 (1897) 260.
*** Jubilej Ivana pl. Zajca, *Sv. Cecilija*, 1/3 (1907) 45.
*** Ivan pl. Zajc, *Pjevački vjesnik*, 3/4 (15. 4. 1907) 49-54.
*** *Pjevački vjesnik*, 3/7 (15. 7. 1907) 103-105.
*** Razne vijesti. Ivan pl. Zajc [nekrolog], *Sv. Cecilija*, 9/1 (1915) 19.
- ANDREIS, Josip: *Povijest hrvatske glazbe*, knj. 4, Liber-Mladost, Zagreb 1974, 223-256. (240)
Music in Croatia, Institute of Musicology – Academy of Music, Zagreb 1974.¹ (200); Zagreb 1982.² (173)
- Bibliografija rasprava i članaka, Muzika, Struka VI*, sv. 13, A-R, ur. Marija Kuntarić, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, 16, 72.;
- Bibliografija rasprava i članaka, Muzika, Struka VI*, sv. 14, S-Ž, Indeksi, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1986, 612.
- BRATULIĆ, Josip: Petar Knežević: Bio-bibliografski nacrt, u: *Zbornik o Petru Kneževiću: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa "Fra Petar Knežević i njegovo vrijeme"*, Visovac – Skradin – Knin, 28.-29. listopada 2002., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", Zagreb – Šibenik 2003, 10.
- BREZAK-LUGARIĆ, Đurđica (ur.): *Pasionska baština u fondu Zbirke muzikalija i audiomaterijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice : Katalog izložbe 16. 3. – 6. 4. 2002.*, NSK, Zagreb 2002.
- BRIXI, Ferdinando d.l.: Plač Gospin, *Sv. Cecilija*, 10/3 (1916) 68-70.
ČIRKO, fra Karlo Mile: Još o Gospinu plaču, *Sveta Cecilija*, 78/3-4 (2008) 18-22.
- DEMOVIĆ, Miho: Solističke skladbe u kantualima Petra Kneževića, u: *Glazbeni barok u Hrvatskoj: zbornik radova sa simpozija održanog u Osoru 1986. godine*, ur. Ennio Stipčević, Osorske glazbene večeri, Osor 1989, 167.
- DEROSSI, Piero: Zajc, Ivan, u: *Dizionario enciclopedico universale della musica e dei musicisti*, diretto da Alberto Basso, Le biografie, vol. ottavo Tem-Z, Unione Tipografico – Editrice Torinese, Torino 1988, 577-578.
- DOBRONIĆ, Antun: Karakteristike crkvene glazbe, *Sv. Cecilija*, 2/1 (1908) 7-9; 2/2 (1908) 19-20.
- F. [FLORSCHÜTZ, Josip]: "Stabat mater" [sic!] od Gioachima [sic!] A. Rossinija, *Vienac*, 24/49 (1892) 778-780.
- FABRIO, Nedjeljko: Rijeka u kojoj je živio Ivan Zajc, u: *Rani Zajc: Rijeka – Milano – Beč (1832. – 1862.) : Radovi s međunarodnog muzikološkog skupa održanog u Rijeci, Hrvatska, 23. i 24. studenog 1996.*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 1998, 9-14.
- FANCEV, Franjo: Plač Blažene Dive Marije (Plač Gospoje), *Grada za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, knj. 13, ur. Franjo Fancev, Nadbiskupska tiskara, Zagreb 1938, 193-212.
Muka Spasitelja našega i Uskrstovne Isukrstovo : dva hrvatska prikazanja 15. vijeka, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, knj. 14, ur. Franjo Fancev, Nadbiskupska tiskara, Zagreb 1939, 241-287.
- GOGLIA, Antun: *Hrvatski glazbeni zavod 1827. – 1927.*, preštampano iz *Sv. Cecilije*, Tisak Nadbiskupske tiskare u Zagrebu, Zagreb 1927. (Izvedbe Zajčevih djela: 73-74, 77, 85)
- Ivan pl. Zajc, *Sv. Cecilija*, 26/2 (1931) 41-46.; 26/5 (1932) 153-158.
- GOSSETT, Philip: Rossini, Gioachino, u: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2. izd., ed. Stanley Sadie, vol. 21, Oxford University Press, New York 2001, 734-768.
- HASLINGER, Ivan: Prvo hrvatsko pjevačko društvo "Zora" u Karlovcu, *Pjevački vjesnik*, 2/7 (1906) 105-110.; 2/8 (1906) 129-131.; 2/9 (1906) 152-156.; 2/10 (1906) 161-171.
- JURIČIĆ, Vedrana: Il ruolo e il significato dei supplementi musicali nella rivista *Sv. Cecilija*. Una rassegna bibliografica completa e commentata, u: *Zagreb 1904–1994. Zagreb i hrvatske zemlje kao most između srednjoeuropskih i mediteranskih glazbenih kultura*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 1998, 407-472. (428, 465)
- KASSOWITZ-CVIJIĆ, Antonija: Prosvjeta. U Zagrebu 16. ožujka Zajčev najnoviji opus (O Zajčevoj Misi – svečana latinska misa), *Narodne novine*, 78/64 (1912) s. p. [5-6].
- KOLAKOVIĆ-KOLPAKOV, A.: Sekvencije u liturgijskoj glazbi i njihovo bizantinsko-muzičko porijeklo, *Čirilometodski vjesnik*, 4/5 (1936) 57-58.
- KOPREK, Katarina: Sakralna glazba Ivana Zajca, u: *Ivan Zajc (1832–1914): Glazbene migracije i kulturni transferi u srednjoj Europi i šire u 'dugom' 19. stoljeću / Ivan Zajc (1832–1914): Musical Migrations and Cultural Transfers in the 'long' 19th Century and beyond*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2016, 131-151.
- KOVAČEVIĆ, Krešimir: Deset stoljeća hrvatske glazbe [tekst u knjizi uz LP], u: *Antologija hrvatske glazbe*, ur. Milivoj Kerbler, znanstveni savjetnik prof. Krešimir Kovačević, Nakladni zavod Matice hrvatske – Jugoton ULPVS-18-29, Stereo, Zagreb 1973, 1-15. (engleski: 1-17) (str. 4, Zajc: 8 + 9; engleski: 9-10) *Glazbenici* (Lesikoni Cankarjeve založbe), Cankarjeva založba – Nakladni zavod Matice hrvatske, Ljubljana – Zagreb 1990.
- KUNTARIĆ, Marija (ur.): *Bibliografija rasprava i članaka, Muzika, Struka VI*, sv. 13, A-R, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, 16, 72.; *Ibid.*, sv. 14, S-Ž, Indeksi, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1986, 612.
- LEVERIĆ, Nataša: Zajčeva skladateljska produkcija od 1855. do 1862., u: *Rani Zajc: Rijeka – Milano – Beč (1832. – 1862.) : Radovi s međunarodnog muzikološkog skupa održanog u Rijeci, Hrvatska, 23. i 24. studenog 1996.*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 1998, 43-49.
- MARIĆ, Mirna: Izvoditeljska djelatnost u riječkoj stolnici, u: *Rani Zajc: Rijeka – Milano – Beč (1832. – 1862.) : Radovi s međunarodnog muzikološkog skupa održanog u Rijeci, Hrvatska, 23. i 24. studenog 1996.*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 1998, 71-74.
- MIHALIĆ, Tatjana: Izložba rukopisnih i tiskanih muzikalija iz fonda Zbirke muzikalija i audiomaterijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu u sklopu Pasionke baštine, *Pasionska baština u fondu Zbirke muzikalija i audiomaterijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice : Katalog izložbe 16. 3. – 6. 4. 2002.*, ur. Đurđica Brezak-Lugarić, NSK, Zagreb 2002, 7-8.
Izložba rukopisnih i tiskanih muzikalija iz fonda Zbirke muzikalija i audiomaterijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice (ZMA NSK) u Zagrebu u sklopu Pasionke baštine, Zagreb, 16. ožujka – 6. travnja 2002., *Arti musices*, 33/1 (2002) 94-95. (95).
(ur.): *Ivan pl. Zajc : uz 100. obljetnicu smrti hrvatskog skladatelja*. Katalog izložbe, Izbor iz fonda Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Zagreb 2014.
- MILANOVIĆ, Anđelko (ur.): Crkvena glazba, *Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb 1988. (44)

- "*Motu proprio*" Sv. Oca Pape Pija X. o crkvenoj glazbi, Nadbiskupska tiskara, Zagreb 1914.
- PALIĆ-JELAVIĆ, Rozina: Antun Dobronić i sakralna glazba, *Arti musices*, 37/1 (2006) 5-44.
- Stabat Mater dolorosa / Gospin plač* Ivana Brkanovića, u: *Pasijska baština 2006. V. Međunarodni znanstveni simpozij "Muka kao nepresušno nadahnuće kulture: Boka Kotorska – jedno od izvorišta hrvatske pasijske baštine", Tivat, 3. – 7. svibnja 2006.*, Zbornik radova 5. Međunarodnog znanstvenog simpozija, ur. Jozo Čikeš, Udruga Pasijska baština, [Zagreb 2007], 352-375.
- Hubert Pettan (1912-1989) i Ivan pl. Zajc (1832-1914): Doprinos Huberta Pettana hrvatskoj glazbenoj historiografiji s obzirom na autorove radove o Ivanu pl. Zajcu. U povodu 100. obljetnice Pettanova rođenja i ususret 100. obljetnici rođenja Ivana pl. Zajca, *Arti musices*, 44/2 (2013) 279-298.
- Zborske skladbe Ivana pl. Zajca posvećene Prvom hrvatskom pjevačkom društvu Zora u Karlovcu. U povodu 155. obljetnice Zore (1858. – 2013.) i 100. obljetnice smrti Ivana pl. Zajca (1832. – 1914.)*, Zagreb 2014., rukopis
- Ivan pl. Zajc i Hrvatsko pjevačko društvo Kolo. U povodu 100. obljetnice smrti Ivana pl. Zajca (1832. – 1914.)*, Zagreb 2014., rukopis
- PAVELIĆ, Milan DI (prev.): *Crkveni himni*, Naklada "Glasnika Srca Isusova", Zagreb 1945.
- PETTAN, Hubert: *Popis skladbi Ivana Zajca. Prilog grafi o Ivanu Zajcu*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1956, 271-277.
- Urednici časopisa Sv. Cecilija i glazbenih priloga u njemu (Zbornik radova sa znanstvenog skupa o stotoj obljetnici "Svete Cecilije", *Sveta Cecilija*, 48/2-3 (1978) 120*-127*.
- Djelovanje Ivana Zajca u Hrvatskom glazbenom zavodu, *Arti musices*, 9/1-2 (1978) 53-70.
- RUCK, Lovorka: Životopis i školovanje Ivana Zajca u Rijeci u razdoblju od 1832. do 1850. godine, u: *Rani Zajc: Rijeka – Milano – Beč (1832. – 1862.) : Radovi s međunarodnog muzikološkog skupa održanog u Rijeci, Hrvatska, 23. i 24. studenog 1996.*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 1998, 15-23.
- Oživljavanje duhovnog stvaralaštva Ivana pl. Zajca, u: *Ivan Matetić Ronjgov : Odjeci glazbene prošlosti, Zbornik 6, Ustanova Ivan Matetić Ronjgov, Viškovo – Ronjgi 2002, 323-326.*
- SAKAČ, Branimir: Marginalije o Zajčevoj muzičkoj ostavštini, *Radio Zagreb*, 8/9 (1952) 1-2.
- Zajčeva muzička ostavština u obiteljskom arhivu u Lovranu, *Muzičke novine*, 1/10-11 (1952) 5-6.
- SATTNER, Hugolin: Sekvenca, Pevec, 5/5-6 (1925) 22-24.; 5/7-8 (1925) 36-38.; 5/9-10 (1925) 46-48.
- Sjeni Zajčevoj*. Posvetila "Braća Hrvatskoga zmaja", knj. XXX, Naklada "Braće Hrvatskoga zmaja", Zagreb 1915.
- STAHULJAK, Zlatko: Uskršni koncerti. Uspješno "uskakanje". *Stabat Mater* na Veliki četvrtak u "Plavoj oktavi" Zagrebačke filharmonije, *Hrvatsko slovo*, 5/207 (1999) 23.
- STEINER, Marijan: Biblija u hrvatskoj glazbenoj umjetnosti, u: *Rječnik biblijske kulture*, ur. Bože Čović i Ivana Sor, AGM, Zagreb 1999, 243-248. (247)
- STEINER ORLOBRANSKI, Ivimil: Nešto o crkvenoj glazbi, *Pobratim*, 9/5 (1898-1899) 115-116.
- STIPČEVIĆ, Ennio (ur.): *Glazbeni barok u Hrvatskoj. Zbornik radova sa simpozija održanog u Osoru 1986. godine*, Osorske glazbene večeri, Osor 1989.
- Muka Kristova u starijoj hrvatskoj glazbi, *Pasijska baština u fondu Zbirke*

muzikalija i audiomaterijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice : Katalog izložbe 16. 3. – 6. 4. 2002., ur. Đurđica Brezak-Lugarić, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb 2002, 5-6.

- STROHAL, Rudolf: Plač Gospin, *Sv. Cecilija*, 10/4 (1916) 97-98.
- ŠIROLA, Božidar: *Pregled povijesti hrvatske muzike*, Edition Rirop, Zagreb 1922.
- Hrvatska narodna glazba*, Zagreb 1940.
- Hrvatska umjetnička duhovna glazba, *Sv. Cecilija*, 36/5-6 (1942) 170-177.
- Hrvatska umjetnička glazba. Odabrana poglavlja iz povijesti hrvatske glazbe*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb 1942.
- Kratak pregled hrvatske umjetničke glazbe, u: *Naša domovina*, knj. 1, sv. 2, ur. Filip Lukas, Izdanje Glavnog ustaškog stana, Zagreb 1943.
- Hrvatski skladatelji i njihova djela, u: *Naša domovina*, knj. 1, sv. 2, ur. Filip Lukas, Izdanje Glavnog ustaškog stana, Zagreb 1943.
- ŠPRALJA, Izak: Povijest glazbe u Hrvata, u: *Crkvena glazba*, ur. Anđelko Milanović, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1988, 161-213. (44, 179, 188).
- TUKSAR, Stanislav (ur.): *Rani Zajc: Rijeka – Milano – Rijeka (1832. – 1862.)*. *Radovi s Međunarodnog muzikološkog skupa održanog u Rijeci, 23. i 24. studenoga 1996. / Proceedings of the International Musicological Symposium held in Rijeka, on November 23-24, 1996.*, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca, Rijeka 1998.
- VRBETIĆ, Marija: Tragom naše muzičke prošlosti. Kronika glazbenog života Karlovca od 1884. do 1904. godine, *Zvuk*, 2 (1984) 50-59.
- ZJALIĆ, Milan: Nešto iz povijesti liturgičnog pjevanja, *Sv. Cecilija*, 3/3-4 (1909) 26-27.; 3/5-6 (1909) 39-40.; 3/7-8 (1909) 58-59.; 3/10-11 (1909) 75-76.; 3/11-12 (1909) 91-92.
- (Z.): Ivan pl. Zajc, *Sv. Cecilija*, 5/10-11 (1911) 71-73.
- Sekvencije i njihovi auktori, *Sv. Cecilija*, 6/2 (1912) 17-18.; 6/7-8 (1912) 67-68.
- Crkvena muzika*, Samobor 1925.
- ŽUPANOVIĆ, Lovro: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Školska knjiga, Zagreb 1980. (214; 228-229)
- Centuries of Croatian Music 2*, Muzički informativni centar Koncertne direkcije Zagreb, Zagreb 1989. (121-218)
- Zajc, Ivan, u: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, vol. 20, ed. Stanley Sadie, Macmillan Publishers Limited, London 1980, 627-628.
- Zajc, Ivan, u: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, vol. 27, ed. Stanley Sadie, Oxford University Press, New York 2001, 724-725.

Korizmeni i/ili pasijski opus Ivana pl. Zajca (1832.-1914.)

- 357 -

Ostali izvori

- Cithara octochorda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za crkvenu glazbu "Albe Vidaković" Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika, Zagreb 1998. (85)
- Crkvena pjesmarica za ženska srednja učilišta troglasno s pratnjom orgulja*, udesio Vilko Novak, St. Kugli, Knjižara hrvatskog sveučilišta i Jugoslavenske akademije, Zagreb. (→ edicija sadrži skladbu Ivana Zajca: *Tužno jauče*, br. 36, str. 50-51.)
- Crkvena pjesmarica za ženska srednja učilišta troglasno s pratnjom orgulja*, udesio Vilko Novak, 2. izd., Naklada Tiskare C. Albrehta (Jos. Wittasek), Zagreb 1900.
- Crkvena pjesmarica za muška srednja učilišta i druge crkvene zborove*, napisao Franjo Serafin Vilhar-Kalski (posvetio preuzvišenom gospodinu dr. Antunu Baueru, metropoliti hrvatskomu), Naklada St. Kugli, Knjižara Kraljevskog sveučilišta i Jugoslavenske akademije, Zagreb 1911, 31.

- Crkvena pjesmarica* (kao rukopis tiskana), Tisak Antuna Scholza, Zagreb 1900.
Hrvatski crkveni kantual, Glazbeno-pjevačko društvo "Vijenac", Zagreb 1934.
Liber cantualis, Abbatia Sancti Petri de Solesmis, Consociatio internationalis musicae sacrae, Desclée, Paris-Tourmai 1983.
Plać Gospin Šimuna Klimantovića u knjizi: *Pjesnici hrvatski XV. vijeka* (Ivan Kukuljević Sakcinski), Zagreb 1856, 42-45, v. bilj. [c, d, f]
Pjevajte Gospodu pjesmu novu : Hrvatska liturgijska pjesmarica, ur. Anđelko Milanović, Izak Špralja i Vladimir Zagorac, Izdanje "Sv. Cecilije" – Institut za crkvenu glazbu KBF u Zagrebu – Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, Zagreb 1985.
Slavimo Boga : Hrvatski naddušobrižnički ured u Njemačkoj, Vijeće Biskupske konferencije za hrvatsku migraciju – Kršćanska sadašnjost, Frankfurt – Zagreb 1993.

Sažetak:

Korizmeni i/ili pasionski opus Ivana pl. Zajca (1832.–1914.)

U povodu 100. obljetnice skladateljeve smrti

Tragom hrvatskoga glazbenog stvaralaštva bilo je moguće uočiti pokazatelje relativno brojnih prinosa vezanih uz pasionsku tematiku, a među pasionskim se sadržajima (skladbama) s umjetničkoga motrišta veća pozornost pridavala dvjema sekvencama: *Victimae paschali laudes* i *Stabat Mater* (posljednica za svetkovinu Sedam žalosti Blažene Djevice Marije).

Naime, romantičarska je epoha zabilježila razmjerno veće zanimanje skladatelja za stvaranje skladbi srodnoga izričaja. Valja naglasiti i da su popularizaciji te teme, a onda i njezina uglazbljivanja u stoljeću koje je slijedilo, znatno pridonijeli radovi franjevca, pjesnika, propovjednika, pisca različitih duhovnih tekstova, učitelja crkvenoga pjevanja i voditelja kora Petra Kneževića. Kneževićeva *Muka Gospodina našega Isukrsta* i *Plać Matere njegove* pripada najranijim autorovim radovima: djelo je, tiskano u Veneciji prvi put 1753. godine u zbirci religiozno-lirskih pjesama, kasnije doživjelo i mnogobrojne pretiske. Dakako, mnogo je glazbenih djela spomenute tematike toga i ranijega doba, koja su se sačuvala u glazbenim arhivima hrvatskih crkava i samostana, nastalo iz pera danas anonimnih autora.

Tema *Stabat Mater* našla je osobito mjesto u djelima znamenitih romantičara: u Franza Schuberta, Giuseppea Verdija i Antonina Dvořáka te u Talijana (rano)romantičke epohe Gioacchina Rossinija, čiji je *Stabat Mater* nastao 1832. (nova verzija 1841.), šezdesetak godina prije Zajčeva istoimena djela [1893.] pa se – kao što to nerijetko biva – u rijetkim prilikama izvedbe Zajčeva djela sama po sebi nametala usporedba s istoimenim djelom velikoga talijansko-

ga majstora. Među hrvatskim autorima *Stabat Mater*, djelujućima u 19. stoljeću – osim **Ivana pl. Zajca** – spomenimo i druge: Jeronim [Jerolim] Filipušić, Fortunat Pintarić, Sebastijan (Sabo) Franković, Frane (Franjo) Kostanjevac, Vjenceslav Novak, kao i one na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće te u prvim desetljećima 20. stoljeća: Ferdo Miler, Josef Bohuslav Foerster, Vilko Novak, Mirko Novak, Franjo Serafin Vilhar-Kalski i Blagoje Bersa.

Zajčev skladateljski opus sakralne tematike (od otprilike 120 naslova) dosad nije bio temom znanstvenoga istraživanja. Dakako, općeniti podatci o autorovim sakralnim djelima našli su se u nekim priručnicima i pregledima hrvatske (crkvene) umjetničke glazbe, osobito kad je bila riječ o evidentiranju važnijih skladbi iz Zajčeva sakralnoga opusa. Štoviše, jedina dva nevelika teksta koja su zabilježena u *Bibliografiji rasprava i članaka* odnose se na najopsežnije Zajčevo djelo pasionske tematike (***Stabat Mater op. 814***), i to oba članka o izvedbi toga djela na koncertu Hrvatskoga pjevačkoga društva *Kolo* u Zagrebu, kojom je ravnao sâm skladatelj.

No, Zajčev je impozantni skladateljski opus ostao tek djelomično i/ili uglavnom nedovoljno znanstveno proučen pa tako i u svojoj cjelovitosti nedostatan sagledan i valoriziran. Naime, iz golema je opusa (znanstveno) obrađena tek poneka skupina skladbi (vokalna lirika, djela s elementima glazbenoga folklor, Zajčeve uvertire, a sporadično i pokoja opera). Osim toga, djela s područja naslovljene teme predstavljaju tek manji segment u autorovu cjelovitu opsežnom sakralnom opusu nastalom na biblijske, liturgijske i pučkonabožne tekstove. Ipak, premda neusporediv dosegu autorovih glazbenoscenskih djela, Zajčev sakralni opus svojom kvantitetom, ali i pojedinim ostvarenjima predstavlja znatan dio njegova stvaralaštva, o kojemu je dosad bilo tek ponekih kraćih, uglavnom glazbeno-publicističkih i stručnih napisa te kritika i osvrtu u tisku.

Zajčeve skladbe korizmene i/ili pasionske tematike moguće je datirati unutar manje od dvaju desetljeća (između **1877.** i **1894.**), i to u "zagrebačko" razdoblje autorova djelovanja.

Zapravo, osim ponekih skladbi iz ranijih godina (a riječ je o sporadičnom pristupu temama crkvene/sakralne glazbe), pojava većine sakralnih djela, pa tako i onih korizmenoga/pasionskoga sadržaja, bila je povezana sa skladateljevim profesionalnim i životnim prilikama. Takve su skladbe bile rezultat pojedinih motiva i motivatora izvanjske prigode, koji su ga poticali na stvaranje djela specifične tematske profilacije. Primjerice, ranije skladani *Stabat Mater* (bez oznake opusa) zacijelo je nastao zbog praktičnih i pedagoških razloga, za određen izvođački ansambl (i dirigenta), o čemu svjedoči napomena: "*Skladano za učenike i učenice Narodnog Zemaljskog glazbenog Zavoda*"; ili, uz op. 873 (*Stala Majka*)

Korizmeni i/ili pasionski opus Ivana pl. Zajca (1832.–1914.)

– 359 –

stoji autorov zapis: "Za Crkva (!) Svt. Marka u Zagrebu (Plebanuš Boroša)". No, osim određene namjene (kao svojevrzne posvete), najsloženije i najopsežnije djelo u ovoj skupini, **Stabat Mater op. 814**, Zajc je posvetio biskupu križevačkom Juliju Drohobeczkomu (zacijelo nakon što je na glavnoj skupštini 4. veljače 1893. godine biskup bio izabran za "društvenoga ravnatelja" Narodnog zemaljskog glazbenog zavoda u Zagrebu.

Kad je riječ o povezanosti Zajca s drugim aktivnostima crkvenog glazbenoga života u Hrvatskoj toga doba, valja istaknuti poznatu činjenicu da je on bio prvim urednikom glazbenoga priloga časopisa za crkvenu glazbu *Sv. Cecilija*, koji je 1877. godine bio pokrenuo njegov (prvi) urednik Miroslav Cugšvert. Obavljajući tu zadaću stanovito vrijeme, Zajc je, zbog brojnih drugih obveza, od takva svojega angažmana ubrzo odustao, objavivši međutim već u drugomu godištu časopisa tri **korizmene zbarske popijevke**: *Tužno jauče*, *Stala Majka* i *Isusovu gorcu muku*. Štoviše, može se reći da su među prvim glazbenim priložima *Sv. Cecilije* bile upravo Zajčeve, doduše kratke i jednostavne zbarske popijevke, ostvarene kao harmonizacije pučkih nabožnih napjeva (izvanliturgijske namjene), a svojom tematikom i porukom korizmena (pasijskoga) sadržaja. Sagledavajući taj dio Zajčeva opusa možemo ustvrditi da je riječ o nominalno 19, a zapravo o samo 5 različitih skladbi/naslova. Među kraćim i nepretencioznim djelima nalaze se zbarske popijevke (većinom za mješoviti zbarski sastav uz orgulje, rjeđe *a cappella*), odnosno harmonizacije napjeva na tekstove pučke religijske provenijencije: *Stala Majka*, *Tužno jauče/Tužno plače*, *Zdravo ruka desna* i *Isusovu gorcu muku*. Dakle, uz *Stabat Mater* bez oznake opusa, koji je uglazbljen za veći ansambl (i može se držati zaokruženim i dovršenim prvim brojem/stavkom započetoga većega djela), Zajc je – kad je o ovoj tematici riječ – ostvario samo jedno značajnije i kompleksnije djelo u obliku cjelovečernjega oratorija (*Stabat Mater* op. 814).

Naposljetku, Zajčevi radovi korizmenoga/pasijskoga sadržaja nadahnuća i poruke, kao i srodni prinosi njegovih prethodnika i suvremenika, mogu se držati neprekinutim nastojanjima u obogaćivanju hrvatske glazbene baštine sakralnim umjetničkim djelima, napose onima pasijske provenijencije. Svojom umjetničkom vrijednošću takva su djela mogla biti uzorom daljnjemu glazbenom stvaranju u razdoblju koje je slijedilo, zaokupljajući i nadahnjujući, do u naše vrijeme, skladatelje različitih umjetničkih izričaja i glazbenih poetika.

Summary:

Lent and/or Passion Opus of Ivan Pl. Zajc (1832–1914) On the occasion of 100 years of the composer's death

In terms of Croatia's musical heritage, it was possible to observe the indicators of relatively numerous contributions connected with the theme of Passion, where greater attention in terms of Passion content (compositions) from an artistic standpoint was paid to two sequences: *Victimae paschali laudes* and *Stabat Mater* (the latter for the event of Seven Sorrows of the Blessed Virgin Mary).

Namely, the Romantic epoch was marked by a rather greater interest of composers in the creation of compositions with similar content. It should be pointed out that the works of Franciscan, poet, preacher, writer of various spiritual texts, teacher of church singing and choir leader Petar Knežević contributed significantly to the popularisation of the theme and to the response in music to the said theme in the century that followed. Knežević's *Muka Gospodina našega Isukrsta* and *Plač Matere njegove* is one of the earliest works of the author: it was published for the first time in Venice in 1753 within a collection of religious-lyric songs, and it was re-printed many times. Naturally, many musical pieces with the theme from that period, and earlier ones, that remain preserved in the musical archives of Croatian churches and monasteries are the work of authors that are anonymous today.

The theme *Stabat Mater* finds a special place in the works of prominent Romanticists: Franz Schubert, Giuseppe Verdi and Antonin Dvořák, and an Italian from the early Romantic epoch, Gioacchino Rossini, whose *Stabat Mater* was composed in 1832 (the new version in 1841), about sixty years before Zajc's work of the same name [1893], so—as it often happens—on those rare occasions when Zajc's work was performed it was always compared with the work of the great Italian master. Let us mention some other Croatian authors from the 19th century—other than **Ivan pl. Zajc**—who composed *Stabat Mater*: Jeronim [Jerolim] Filipušić, Fortunat Pintarić, Sebastijan (Sabo) Franković, Frane (Franjo) Kostanjevac, Vjenceslav Novak, as well as those at the transition from the 19th to the 20th century and in the first decades of the 20th century: Ferdo Miler, Josef Bohuslav Foerster, Vilko Novak, Mirko Novak, Franjo Serafin Vilhar-Kalski and Blagoje Bersa.

Zajc's sacral opus (of approximately 120 works) has never been the subject of scientific research. Naturally, general data on the author's sacral works found their place in some manuals and reviews of Croatian (church) music, especially some more important compositions from Zajc's sacral opus. Further, the only two rather

*Korizmeni i/ili
pasijski opus
Ivana pl. Zajca
(1832.–1914.)*

short texts recorded in the *Bibliography of Discussions and Articles* relate to the most extensive Zajc's work with the theme of Passion (***Stabat Mater* op. 814**), where both articles refer to the concert of the Croatian Choir *Kolo* in Zagreb, directed by the composer himself.

However, Zajc's imposing opus as a composer remains only partly and/or mostly insufficiently scientifically examined, and consequently remains insufficiently examined and valorised in its totality. Namely, only some groups of compositions (vocal lyric poetry, works with the elements of music folklore, Zajc's overtures, and sporadically a few operas) from Zajc's imposing opus were (scientifically) examined. Further, works from the field of the mentioned theme are only a small segment in the author's extensive sacral opus regarding biblical, liturgical and folk sacral lyrics. Still, although incomparable with the reach of the author's music and stenographic works, Zajc's sacral opus, in its quantity and some of its works, represents a substantial part of his creative endeavours that have so far been only briefly reviewed, mostly in popular musical and professional articles and reviews in the press.

Zajc's compositions with the theme of Lent and/or Passion can be dated within less than two decades of each other (between **1877** and **1894**), viz.: in the Zagreb period of the author's activity.

Actually, apart from certain compositions from earlier years (that take on a sporadic approach to the themes of church/sacral music), the appearance of most sacral works, including those with the theme of Lent/Passion, was connected with the author's professional and life events. The compositions were the result of certain motives and the motivators of external nature that encouraged him to create works with the specific thematic profile. For example, the formerly composed *Stabat Mater* (without the designation of opus) was created for practical and pedagogical reasons for a particular ensemble (and director), as evident from the note: "*Composed for the students of the People's Institute of Music*" or, next to op. 873 (*Stala Majka*), there is the author's note: "*For the Church (!) of St. Mark in Zagreb (Plebanuš Boroša)*". However, apart from a particular purpose (as a dedication of sorts), Zajc dedicated the most complex and most extensive work in this group, ***Stabat Mater* op. 814**, to the Bishop of Križevci, Julije Drohobeczki (probably after the bishop was elected as the "director" of the People's Institute of Music in Zagreb at the general assembly of 4 February 1893.

In terms of Zajc's involvement in other activities of the church music life in Croatia at the time, it should be pointed out that he was the first editor of the segment on music in the magazine for

church music *Sv. Cecilija* that was launched in 1877 by its (first) editor, Miroslav Cugšvert. Having performed the function for some time, Zajc, in view of numerous other obligations, abandoned the engagement quickly, publishing however, in the second year of the magazine, three **Lent songs for choir**: *Tužno jauče*, *Stala Majka* and *Isusovu gorku muku*. Furthermore, one could say that Zajc's songs for choir, although brief and simple, were one of the first musical pieces of *Sv. Cecilija*; they were made as harmonisations of folk religious songs (with non-liturgical purposes), and in terms of their themes and messages they were about Lent (Passion). By examining this part of Zajc's opus, we establish that there are nominally 19 but actually only 5 various compositions/titles. Shorter and non-pretentious works include choir songs (mostly for a mixed choir and organ, and more seldomly a cappella), that is, the harmonisations of songs to the texts of folk religious provenance: *Stala Majka*, *Tužno jauče/Tužno plače*, *Zdravo ruka desna* and *Isusovu gorku muku*. Therefore, along with *Stabat Mater* without the marking of opus, which was turned to music for a larger ensemble (and can be regarded as rounded off and finished with the first number/stanza of the larger work), Zajc made only one more significant and complex work in the form of an oratory (*Stabat Mater* op. 814).

Finally, Zajc's works with the theme of Lent/Passion, and the related contributions of his predecessors and peers, can be viewed as uninterrupted endeavours to enrich Croatia's musical heritage with sacral artistic works, especially those of the Passion provenance. With their artistic value, such works could be the ideal for further musical creation in the period that followed, drawing the attention and inspiring, all the way to modern day, composers with different artistic styles and musical expressions.

*Korizmeni i/ili
pasijski opus
Ivana pl. Zajca
(1832.-1914.)*

Franc Križnar Opus Jakova/Jakoba Volčiča/Volčića

(1815.-
1888.) i
njegovi
utjecaji u
glazbi
(Doprinos
svećenika i preporoditelja)^{1*}

- 364 -

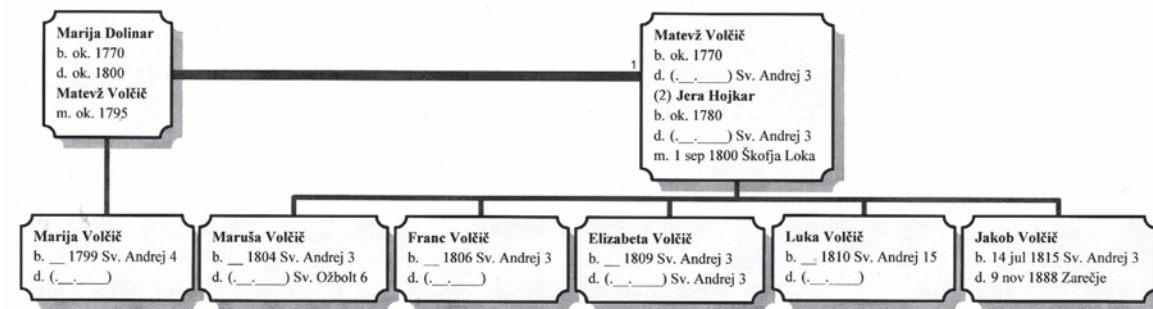
Uvod

Glavni poticaj za ovu tematiku bila je činjenica prisutnosti Slovenca Jakoba Volčiča i njegovog rada u Istri, ovodobna prisutnost *Udruge Pasijske baštine Hrvatske* u Istri i jedno od pisama hrvatskog kolege akademika profesora dr. Josipa Bratulića², velikog po-

* Tekst je preveden sa slovenskog jezika.

1 Za ovaj (izvorni) članak mi je od strane *Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* u Zagrebu (*Zavod za povijesne i društvene znanosti*) te *Slovenske akademije znanosti in umetnosti* u Ljubljani (*Oddelek za mednarodno sodelovanje in znanstveno koordinaciju*) omogućen trodnevni boravak u Zagrebu, gdje sam mogao u razdoblju od 24. do 28. veljače 2014. sresti se s većinom izvorne Volčičeve građe, koja se inače nalazi u najmanje tri zemlje: Hrvatskoj, Italiji i Sloveniji. Uz već nabrojanih adresa (u Zagrebu) još se nalaze u: *Institutu za etnologiju i folkloristiku*, *Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici* i dr.

2 Njegovo (elektronsko) pismo od 7. studenog 2013. (orig. čuva autor): "[...] U okviru *Pasijske baštine*, s obzirom na Istru, s muzikološke strane: Jakob Volčič, Slovenac, svećenik u nekoliko mjesta u Istri, zapisao je krasnu tužbalicu *Za hčerom*. Ona ima antologijsku vrijednost. Na tu tužbalicu je poticaj dobio Ivan Matetić Ronjgov, koji je komponirao zbornu pjesmu *Čaće moj*. Ima i nekoliko

znateljstva Istre, povijesti Hrvatske, domaćina, koji me je nekako oduševio za ovu tematiku. A nije bila beznačajna ni činjenica, da je J. Volčič rođen nedaleko od mene (Sv. Andrej nad Zminecom kod Škofje Loke, 14. lipanj /pogrešno: pravilno je **srpanj!**/ 1815.) a ne bliže, kako npr. stoji u jednom od više pogrešno navedenih krajeva, u "mojoj" fari, Gorenja vas - Reteče.³ Navode se još Gorjanci,⁴ ponovo Gorenja vas kod Reteče (kraj Škofje Loke)⁵ i dr. Nekoliko ispravaka na temu, točnog datuma rođenja i o mjestu rođenja možemo doznati u *Loški razgledi*⁶, gdje su uglavnom korigirani i ispravljani podatci iz već spomenutog *Zbornika o Jakovu/Jakovu Volčiču/Volčiću*.⁷

Rodovnik J. Volčiča (za Slovensko rodoslovno društvo izradio Peter Hawlina)

Opus Jakova/Jakoba Volčiča/Volčića (1815.-1888.) i njegovi utjecaji u glazbi (Doprinos svećenika i preporoditelja)

- 365 -

Pošto je inače njegov život i rad dosta poznat i opisan kako u Sloveniji tako i u Hrvatskoj, u ovom uvodu dodajemo samo nekoliko njegovih kontura: Jakob/Jakov Volčič/Volčić zapravo je bio rođen 14. srpnja 1815. u sv. Andreju iznad Zmineca (kod Škofje Loke u Sloveniji), a umro i sahranjen je u istarskom Zarečju u hrvatskoj Istri, 10. studenog 1888. Ako kažemo, da je bio svećenik i etnograf, o njemu još uvijek nismo kazali sve. Pedagogiju i retoriku studirao je kod franjevaca u Karlovcu (Hrvatska), a filozofiju i bogoslovlje u Ljubljani i Gorici (Italija). Zaređen je u Trstu (10. listopada 1842. kod sv. Antona,

kompozicija na tematiku čakavskih pjesama Vladimira Nazora: *Galiotova pesan*, *Žena zapušćena* i druge. Riječ je o svjetovnim pjesmama, ali s dubokom vezom za etiku kakvu propovijeda kršćanska etika i civilizacija [...]."

- 3 Fikfak, J., *Jakob Volčič in njegovo delo* (v.: Zbornik prispevkov in gradiva/Zbornik priloga i građe, Pazin - Ljubljana, 1988., str. 5).
- 4 Pismo župnika iz Škofje Loke Alfonza Grojzdeka Josipu Bratuliću (9. lipanj 1978.; v.: isto tamo, str. 18).
- 5 Usp. Slovenski biografski leksikon, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi808634> od 2. 2. 2014., isto tamo: Slovenski biografski leksikon, <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:4427/VIEW> od 7. 11. 2013., Istarska enciklopedija (v.: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3012>; sa krivim datumom rođenja: 14. 6. umjesto/**pravilno: 14. 7.**; od 2. 2. 2014.), Istrapedia (v.: <http://www.istrapedia.hr/hrv/1365/volcic-jakov/istra-a-z> od 7. 11. 2013. isto tako sa pogrešnim datumom rođenja: 14. 6. umjesto/**pravilno: 14. 7.**
- 6 Mojca Ferle, Jakob Volčič in njegovo delo/Zbornik prispevkov in gradiva, uredil Jurij Fikfak, Pazin - Ljubljana, 1988., 262 str. (v.: *Loški razgledi*, 36/1989., Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka, str. 206-07).
- 7 Zbornik prispevkov in gradiva/Zbornik priloga i građe, Pazin - Ljubljana, 1988.

staroga), a zatim čitav svoj život radio je kao svećenik-kapelan u slovenskoj i hrvatskoj Istri. Sa svojim radom, propovjedima i prikupljanjem baštine utjecao je na narodni preporod. Bio je pristalica ilirskog pokreta kako na hrvatskoj tako i na slovenskoj strani. Prikupljao je građu o narodnoj tradiciji: narodne pjesme, pripovijetke, običaje, posebno one povodom smrti i vjenčanja. Jedne i druge objavljivao je u slovenskim i hrvatskim novinama. Sakupljao i prepisivao je i glagoljske rukopise i njihovo arhivsko gradivo (statute, sudske zapisnike).⁸ Iz Volčičeve biografije i bibliografije razvidno je bilo njegovo prvo službovanje u Sloveniji u slovenskoj/talijanskoj Gročani (1842.-44.),⁹ a sve ostalo vrijeme proživio je i radio u Hrvatskoj (Istri): Pazin (1844.-47.), Volosko (1847.-51.), Veprinac (1851.-55.), Zarečje (1855.-62., 1872.-82., 1886.-88. gdje je i umro, i sahranjen 9. studenog 1888. Kastav (1862.-71.) i Cerovlje (1871.-72. i 1882.-86).¹⁰

Da je J. Volčić bio i glazbeno školovan, nije nam bilo moguće utvrditi ni u Škofjoj Loki, ni u Karlovcu, ni u Ljubljani, ni u Gorici (Italija)? Ali iz sve do sad poznate i utvrđene literature i izvora poznato je, da se je u svom zapisivanju već poznatog istarskog folkloru više puta naslonio i na glazbu. Zbog toga trebamo biti dosta oprezni i osjetljivi na sve, bar sekundarno istaknute podatke u tom pravcu.¹¹

- 8 Osebnosti, Veliki slovenski biografski leksikon, 2. knji., M do Ž, 2008. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 1280.
- 9 V.: Zbornik prispevkov in gradiva/Zbornik priloga i građe, Pazin – Ljubljana, 1988., nav. djelo, str. 96.
- 10 Nav. djelo.
- 11 "[...] (J. V. je) dokaj verno zapisal *zapeto pesem* ali [...]" (v.: Fikfak J., Zbornik, nav. djelo, str. 10).
 "[...] *Kod njega se moglo uvijek nešto popiti, zapjevati i zasvirati. [...]*" (v.: Hek A., Zbornik, nav. djelo, str. 30).
 "[...] *Svim su pjesmama u zbirci (Istarske narodne pjesme, ur. Olinko Delorko, Zagreb: 1960.) pridodani podaci o varijantama i gotovo kod svake mogu se naći podaci i o Volčičevim zapisima. [...]*" (v.: Perić-Polonijo T., Zbornik, nav. djelo, str. 72).
 "[...] *Narodne su pjesme za njega (J. Volčiča, op. F. K.) 'dokument' o životu i ogledalo narodne duše. [...]*" (v.: nav. djelo, str. 73).
 "[...] *Ponegdje nas iznenadi pokoji komentar koji upozorava na način pjevanja ili situaciju izvedbe ako se radi o pjesmi koja je vezana npr. uz neki običaj: uz krijes, ili oganj, kao molba za kišu ili da kiša stane, u igri 'lovice' ili 'slijepoga miša', u svadbi: od zaruka do vjenčanja, uspavljujući dijete, igrajući se s njim brojeći mu nožice i ručice, il naricajući za svojima mrtvima. ... Naši se podaci odnose na 510 (Volčičevih!) pjesama (uključujući i varijante): u časopisima je objavljeno 110 pjesama; u knjizi Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocima (Trst, 1880.) objavljeno je 126 pjesama, a od njih, 117 je ponovo tiskano u knjizi Istarske narodne pjesme (Opatija, 1924.); u rukopisu Matice Hrvatske, pored pripovijedaka i poslovice nalaze se i 274 pjesme. ... Moglo bi se zapravo reći da je zbirčica (Silvisoh) podijeljena u dvije bitne cjeline: prvu čine mali oblici i lirske pjesme (poglavljia od I–V), a drugu, kao što*

Glazba u (hrvatskoj i slovenskoj) Istri od uvijek je bila povezana s čovjekom, njegovim razvojem i životom. Na ovom prostoru počela se javljati u 18. i 19. stoljeću. Ona najviše priča o vjeri, načinu života, radu, vjerovanjima i o političkim događajima koji su na ovaj ili onaj način utjecali na čovjeka. Ove su pjesme većinom izgrađene u stihovima sa kiticama koji se ponavljaju, imaju laku rimu ili pak ne. Rima se javlja naročito u novim pjesmama, kod starijih je nema. "Refren" je dio pjesme, koji je u pjesmi najviše formiran, može biti sastavljen iz nekih besmislica, paradoksa (trala, lalala, hopsasa, opala, ...) ili pak u sebi može imati neki stih. Obično su prisutni na kraju svake kitice, a vrlo rijetko na početku. Melodije koje su vrlo stare, jednostavne su i nekomplikirane; sa malo tonova i malim intervalnim skokovima. Ritam je 2- ili 3- doban, 2/4 i 3/4- kojeg prati višeglasje; tako da jednostavno jednoglasje skoro nije prisutno. Za narodnu glazbu značajno je da nema autora, što niti nije tako važno. Ako bi i znali autora, to nikako ne bi promijenilo pjesmu. Glazba se je širila usmeno iz generacije u generaciju, vremenski je ne možemo sasvim odrediti, a sama glazba je tijesno povezana s riječima i plesom. Njezin jezik je narodni, pučki, što daje narodnim pjesmama poseban prizvuk. Glazbala su izrađena većinom doma, ručno i prije svega puno se pjeva. Kao većina europske narodne glazbe, tako se i istarska razvila pod utjecajem zapadnog kršćanskog svijeta na prostoru, gdje se dodiruju romanski i slavenski svijet.¹²

smo već naglasili, kraće pripovjedne pjesme (poglavlje VI). [...]" (v.: nav. djelo, str. 74–5).

"[...] *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocima. Preštampane iz Naše Sloge. Podporom Matice Hrvatske. Trst, 1880. (zbirka pjesama u koju su, pored ostale obimne građe, uključene sve navedene pjesme, prethodno objavljene u podlistku Naše Sloge koje je sakupio Jakov Volčić [...])*" (v.: Bibliografija prispevkov v hrvaški periodiki, nav. djelo, str. 227).

"[...] *Popis II na pjesme u publikacijama Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocima (1880.) i Istarske narodne pjesme (1924.). [...]*" (v.: Perić-Polonijo T., Seznam pesmi po prvem stihu, nav. djelo, str. 229).

"[...] *Popis II – Publikacije. Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocima (Urednik: Matko Laginja). Preštampane iz Naše sloge potporom Matice Hrvatske, Trst 1880. Kratica: HNPIKO [...]*" (v.: Perić-Polonijo T., Popis pjesama /koje je sakupio J. Volčić/ po prvom stihu, nav. djelo, str. 233).

- 12 V.: Glasba v Istri (http://sl.wikipedia.org/wiki/Glasba_v_Slovenski_Istri; 20. 9. 2013.).

Određeni akcenti iz poznatog Volčičevog životopisa i rada

Najviše rodni podataka o inače mnogim zabludama o Valčiču objašnjava pismo nekadašnjeg svećenika u ž. c. sv. Jakoba u Škofjof Loki Alfonza Grojzdeka, kojeg je 9. lipnja 1978. napisao i poslao Josipu Bratuliću (u Zagreb) kojeg prenosimo u cjelini:¹³

JAKOB VOLČIČ

(1815 - 1888)

(Sin Mateja in Gertrude Hojker)

Vsi, ki se do sedaj kaj napisali o Jakobu Volčiču, pišejo, da se je rodil "v Gorjancih pri Škofji Loki". Ker tega kraja nisem mogel najti na nobenem zemljevidi in tudi ne v "Krajevnem leksikonu Slovenije", ž. knj. I, Ljubljana 1968, sem se obrnil s prošnjo na župnika v Škofjo Loki, naj bi mi točneje označil Volčičev rojstni kraj in mi hkrati poslal ime njegovega očeta in matere s dekliniranim priimkom.

IV. I. - Župnik mi je prijazno in takoj s obratno pošto odgovoril, kakor sledi:

"Našel sem v stari "Rožni knjigi" Škofje Loke, XX. zvezek (1804-1815), na str. 213, sledeči podatek:

"Sub No. 3 ad S. Andream (sv. Andrej, se danes imenuje vasica, ki spada pod župnijo Škofja Loka), 14. Julii 1815; Jacobus filius legitimus Mathei Voltschitsch (Matej Volčič), et Gertrudis n. Hojker (Gertruda Hojker)". - Se pa zares to "hrabi" ali "gorjanci".

Škofja Loka, 9.6.1978
Lepe pozdravlja
Grojzdek Alfons
župnik

II. - Župnik mi je 20.6.1978 dodatno sporočil še take:

"Jakob Volčič se je rodil v soseski sv. Andreja (to je vasica in podružnica te vasi). Ta podružnica je ena od naših desetih podružnic, ki so v hribih. V zadnjih 100 letih je dala samo ta soseska kake 3 ali 4 duhovnike, Jakob pa je še od popreje."

Is vsega tega sledi, da se je Jakob Volčič rodil v vasi sv. Andreja, podružnici škofješke župnije, in ker je "hrabi" ali "gorjanci", ji pravijo tudi "Gorjanci".

Nационална rojstna knjiga NN Škofje Loke XX, str. 213, št. 3.

V šematičnih tršaško-koprske škofije je ves čas Volčičevog službovanja v Istri kraj njegovega rojstva označen v latinščini takole:

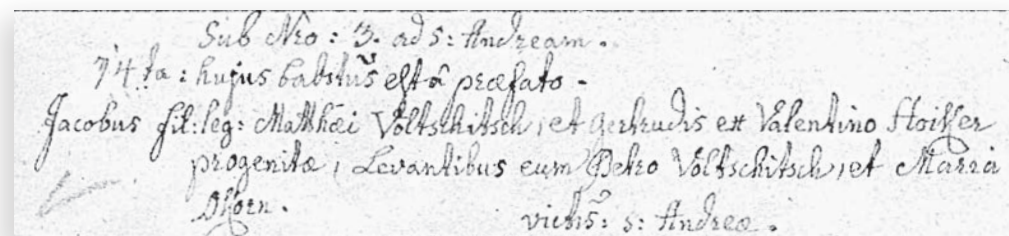
"Locus natalis: Carn. Kopropolis; Natus: 14. Julii 1815; Ordinatus presbyter: 14. Oct. 1842." - Škofja Loka

"Folium dioecesis Tergestino-Justinopolitanum" 1888, pag. 176:

"Die 10. mensis curr. (Novembria) obiit in Domino R.D. Jacobus Volčič, sacerdos quiescens in Zareš." - Pravilno: Zarešje!

13 Usp. Zbornik prispevkov in gradiva/Zbornik priloga i grade, Pazin - Ljubljana, 1988., nav. djelo, str. 18.

A mjesto i datum njegovog rođenja isto su tako upisani u župne knjige sv. Jakoba u Škofjof Loki.¹⁴

Pošto se Volčičevo ime i prezime sve vrijeme njegovog školovanja i službovanja (u Istri je od 46 godina svećeničkog rada proveo 43 godine među hrvatskim narodom Istre) mijenja kako u slovenskoj tako i u hrvatskoj verziji, pojavljuje se još njegova njemačka verzija: Jakov Voltschitsch (sv. Andrej u Sloveniji, 1815. - Zarečje u Hrvatskoj, 1888.). Posle njegove više ili manje nepoznate mladosti kod kuće (sv. Andrej, Škofja Loka, ...) ponajmanje je poznato to, da je najprije studirao pedagogiju i retoriku u Karlovcu (1836.-38.), filozofiju i bogoslovlje u Ljubljani (1838.-40.) i bogoslovlje u Gorici (Italija; 1840.-42.).¹⁵ Zbog čega najprije Karlovac?

Prvenstveno zato što se kod franjevacu u Karlovcu mogao družiti s pristašama ilirskog pokreta, kao i kasnije u Ljubljani i Gorici. U Karlovcu su se prije Volčiča školovali Ljudevit Gaj i Juraj Dobrila.¹⁶ Tako je zbog različitih okolnosti u Ljubljani proživio samo (prve) dvije godine bogoslovlja: 1837.-40,¹⁷ a ostalo, zadnje dvije godine (1840.-42.) teologije Volčič je proživio u Gorici (Italija). Tu je bio među odličnim studentima.¹⁸

Zaređen je bio 10. listopada 1842. u Trstu (Italija) u ž. c. sv. Antona staroga. Sva ta istarska životna i radna priča J. Volčiča u Gorici, Trstu i Istri nastavlja se još kroz njegov čitav život i rad., koji se najviše pripisuje tršaško-koparskom biskupu Mateju Ravnikaru.¹⁹ Volčičev život i rad najviše su pored osnovnog svećeništva (u kojem je od početka do kraja ostao, paradoksalno: samo kapelan!) vezani sa ilirizmom, sa njegovim konkretnim radom na području preporoda: sakupljač folklorne građe, istraživač i prepisivač glagoljskih ruko-

14 Usp. rojstno-matično knjigo: Laak: Geburtsbuch XXI/20, 1804.-1815. (NŠAL).

15 Fikfak J., Bratulić J. (usp. nav. delo, str. 5 i 13), NŠAL i NŠA Gorica (Italija).

16 Bratulić J. (v.: nav. delo, str. 13).

17 NŠAL, Katalog slušateljjev teologije (kutije 32 i 71).

18 Usp. Marušič B. (Zbornik prispevkov in gradiva/Zbornik priloga i grade, Pazin - Ljubljana, 1988., nav. djelo, str. 25-26).

19 Usp. Bratulić J. (nav. delo, str. 13).

Preslik (fragment) iz Volčičevog rođenog i krsnog lista, 1815. (NŠAL)

Opus Jakova/ Jakoba Volčiča/ Volčiča (1815.-1888.) i njegovi utjecaji u glazbi (Doprinos svećenika i preporoditelja)

- 369 -

Nro.	Namen des Jungungs und Wohnung.	Alters- Jahre.	und Geburtsort.	und Stand der Aeltern.	in die Dioces.	Sitten- we- nung.	von dem Professoren Classe		
							Classe	Classe	Classe
34	Marian Baumg	29	L. Görg Tomej	Anton Lorenz und Catherine.	Wörth	gut fleißig.	gut	gut	gut
35	Verognassi Johann	25	L. Görg L. Pietra	Augustin Longin u. Magdalena.	Görg	gut fleißig.	gut	gut	gut
36	Kiintini Leopold	26	L. Görg H. Lorenzo	Anton Antonia u. Maria.	Görg	gut fleißig.	gut	gut	gut
37	Volzhish Jakob	27	L. Görg Bischoflak	Matthias Lorenz u. Lavin	Wörth	gut fleißig.	gut	gut	gut
38	Zergol Johann	27	L. Görg L. Görg	Joseph Longin u. Magdalena.	Wörth	gut fleißig.	gut	gut	gut
39	Zorn Johann	26	L. Görg Prevarina	Johann Lorenz und Marianna.	Görg	gut fleißig.	gut	gut	gut

Jacob Görg u. Johann Lorenz
 Prof. des Kirchenmusikunterrichts in Wörth
 von dem Prof. des Kirchenmusikunterrichts.
 Von dem Primarius: Dis.
 Görg am 6. September
 Anton Lorenz
 H. v. K. Director.

Fragment upisa
J. Volčiča, 1842.
(Volzhizh,; rod.
u Bischoflak =
Škofja Loka)
u NSA Gorica
(Italija).

Franz
Križnar
- 370 -

Opus Jakova/
Jakoba Volčiča/
Volčiča (1815.-
1888.) i njegovi
utjecaji u glazbi
(Doprinos
svećenika i
preporoditelja)

- 371 -

pisa i natpisa, širitelj preporodnih ideja, "slovenski ilirac", suradnik hrvatskih i slovenskih listova. Kao takav je i autor tekstova i sakupljač njihovih izvora za pjesme čuvenog hrvatskog pjesnika, esejista, romanopisca i prevodioca Vladimira Nazora (1876.-1949.). Sav taj bogati Volčičev život i rad tekao je u razdoblju: od Gročane (u Italiji; 1842) do kraja njegovog rada i života u Zarečju (kod Pazina; 1888).

In medias res: utjecaji u glazbi

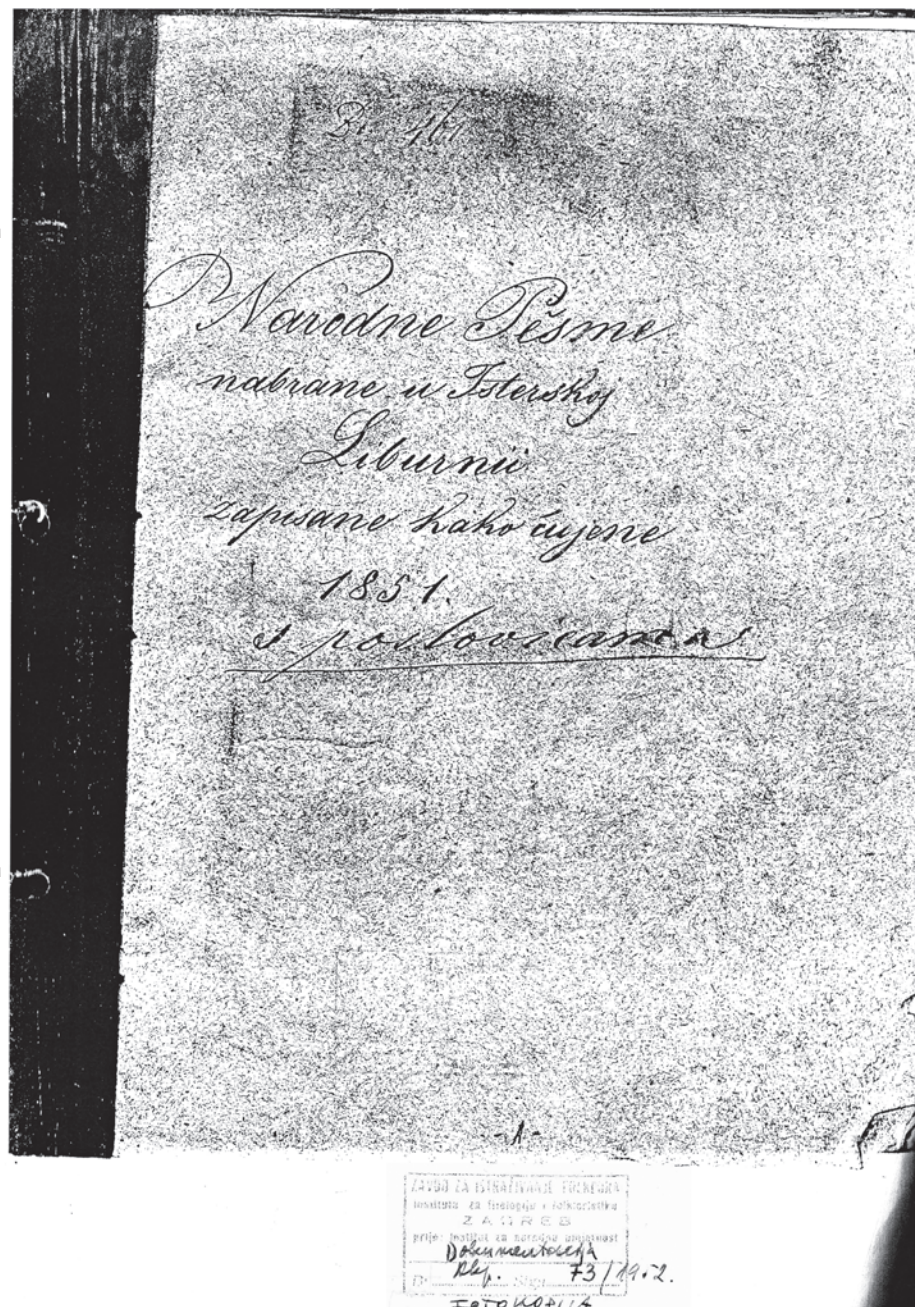
Već je bilo spomenuto nekoliko činjenica u tom pravcu, ali neko sasvim konkretno (glazbeno) gradivo još nismo dotakli. Od nekih već spomenutih pjesama iz Volčičevog "istarskog" fonda, najprije ćemo

se osvrnuti na one, koje su već poznate iz svih dosadašnjih spoznaja. Među njima je najviše naricaljki (= obredna pjesma koja slavi umrlog i odražava žalost uz njegovu smrt):

V dio Pjesme naricaljke

- I. Čaće moj! nemila je vaša sirota, čaće moj! (Za otcem; 7); vidi Novice, 1853., 196;
- II. Nemila je vaša sirota, mila majko moja! (Za materom; 9); vidi Novice, 1853., 208;
- IV. Hći moja! tanka jelvice moja! hći moja! (Za hćerom; 12); vidi Novice, 1853., 184;

Obje slike gore:
Rukopis i potpis
J. Volčiča iz
1851. godine (u
Istri; orig. čuva
arhiv Instituta
za etnologiju i
folkloristiku u
Zagrebu)

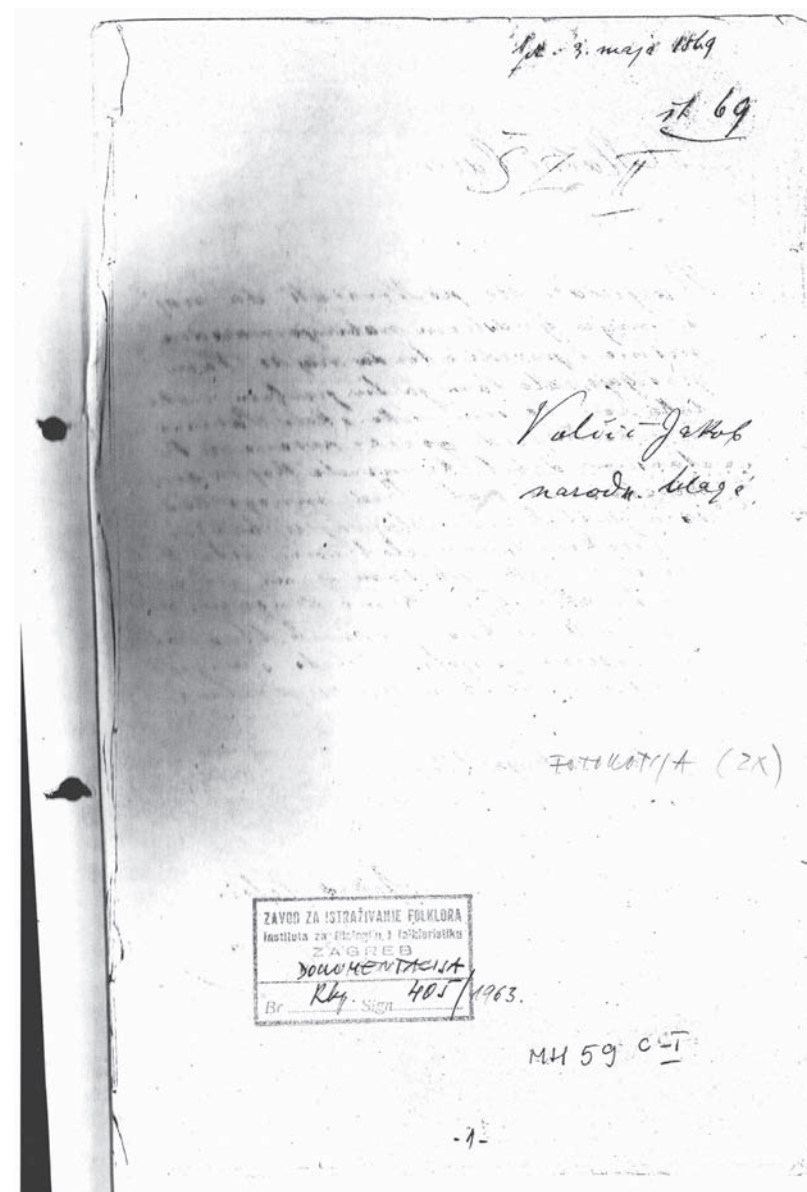
Franc
Križnar

- 372 -

Naricaljke – I dio:

- 1. Čaće moj! nemila je vaša sirota, mila majko moja! (Za otcem; 197); vidi Novice, 1853., V-I;
- 2. Nemila je vaša sirota, mila majko moja! (Za materom; 199); V-II;
- 4. Hći moja! tanka jelvice moja! hći moja! (Za kćerkom; 199); V-IV.²⁰

20 Usp. Zbornik prispevkov in gradiva/Zbornik priloga i grade, Pazin – Ljubljana,

Opus Jakova/
Jakoba Volčiča/
Volčiča (1815.–
1888.) i njegovi
utjecaji u glazbi
(Doprinos
svećenika i
preporoditelja)

- 373 -

NOVICE
kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Odgovorni vrednik *Br. James Bleiweis.*

Tečaj X. V sredo 9. junia (ranoletna) 1852. List 46.

Bleiweisove
Novice, 1852.
sa objavljenom
Volčičevom
pjesmom Za
hćerom

robrodih vai bolj imenitni gospodje Tersta. Brez dvombe ni moža, ki bi bil v Carigradu, za austrijsko kupčijo toliko imenitnem in pomenljivem kraju, bolj na mestu, kakor bode Bruck. Naj ga po vseh potih vodi dobra sreča!

Is Zagreba 1. junia. Naj važnija zadeva življenja narodnega našega je sedaj narodno kazališće (gledališće). Temelj je položen, poslopje že imamo. Prvi korak k iskreno zasluženi svrhi je po tem učinjen. Ali — kaj koristi popotniku, ako le prvi korak k dalekemu cilju učini i vedno pri tem prvem koraku ostane? Kaj nam koristi prazno poslopje, golo zidovje, kteremu je le ime „narodno“? V kakšno haesen je naše kazališće narodu, ako v njem vlada ptuji duh, ako v njem donijo ptuji glasi! Dozdaj je naše tako zvano „narodno“ kazališće vse pred bilo, le národno ne. Ali kdo je temu kriv? Nekoji tu to vprašanje odgovarjajo: krivi so nekteri tobožni „domorodci“, koji se v svoji slepoti ptujstvu klanjajo, domačo, národno stvar pa bacajo v praš. Nekoji pa popolnoma pravično odgovarjajo: vsemu temu je kriv sam odbor našega kazališća. Ti resnični glas nam pa toliko več žalosti, ker smo prepričani obče značnega rodoljubja i domerodstva nekterih odbornikov. Ali naj bode kakor mu drago. Čujte sedaj od mene o tem odboru radostne glase. Čudo zolemo! radostne glase? Zaišta! tako je. Cesar smo želeli, dočkali smo. Slavni odbor je spoznal, što je pravo. Imel je te dni svojo sejo, v kteri je sklenjeno bilo: v natis dati izbornik (repertoire) igrokazov narodnih. Počelo se bode s prevodi Vlad. Vežiča. Tudi je sklenjeno, zakupiti narodni izrokaz iz življenja ljudskega pod naslovom „Ljubovnici“ od A. Starcevića i drama „Osveta“ od Mat. Bana. Dalej je bilo predloženo, prestavljati izvrstne igrokaze iz ptujih jezikov i takove prevode primerno nagraditi. Slišimo, da imamo nekerete teh za naše národno kazališće prekoristnih i za nas preradostnih predlogov zahvaliti našem vrlenu domoljubu i spisatelju M. B. Hvala, komur hvala gre! — Naš revnivi Ivan Kukuljević Sakcinski so je po-lovil preteklega tedna od nas, da potuje v Mletke i v Beč, marljivo prebirat v ondesnjih arhivah za našo povestnico važne rokopise. Slavni arhivar želi tudi v Rim iti, preiskat vatikansko knjižnico. Bog daj, da bi se ta želja vresničila, ako ne sedaj, tako zaskoraj. Tvrdo se nadjamo, da nam bode g. Sakcinski lepo štelo za našo povestnico imenitnih izvirkov prinesel.

Zori-slav.
Is Ljubljane. Na poti v Benetke nas je v ponedeljk obiskal gosp. arhivar Ivan Kukuljević iz Zagreba. Včeraj je odrinul v Terst, kjer ni-ili dva dni ostati in potem se v svojem važnem poslu v Benetke podati, kjer so bo mudi do konca tega meseca.

Novičar iz mnogih krajev.

Celovski časnik hoče vediti, da se v Benetkah prihod prest. cesarja že ti mesec pričakuje. — Dobroki vseh cesarskih železnic v pretečenem letu so znašili 10 milijonov 834.077 fl. stroški 7 milijonov 765.317 fl. tedaj je bilo dobička 3 milione 68.760 fl. — Graški časnik za gotovo terdi, da je železnica čez goro Semering (med Austrijskem in Štajarskem) že tako dodelana, da v dveh mescih boste skoz in skoz dve čini položene; mesec avgusta in septembra se bojo začele skušnje po velkem. pozimi se bo vozilo že blago po nji. prihodnje spomlad pa se začne vožnja popolnoma — za ljudi in blago. — Število ljudstva na Dunaji se tako množi, da bojo v jeseni nav. kos mesta zidati začeli; okoli 6000 delavcov bo delalo. — Tudi na Ogerskem so se prikazali francoski pri žebih i kobilah, kakor nedavnej

na Štajarskem bili. — Na Laškem (v Lombardii) toliko dežuje, da se kmetovavci že v skerbi; senó je pokošeno, pa ga ne morejo suhega domú spravljati; svilne gosence se že tretjikrat levijo, al mokro listje jim ne daje tečne piće. — Deželna vlada na Horvaškem prosti mladarov za roveže, ter pravi, da v več osesnah Karlovske okrajne je nadloga tako grozna, da blizo tisuč družin se nima s čim družim preživiti, kakor s travo. Naj milostljivo pomaga kdor koli more v taki revnini! — V rusovski in turški zadevi še visi vse, kakor je viselo: nič še ni znanega, kaj je car rusovski sklenul. Rusovski poslanec v Parizu v eno mero pripoveduje, da car njegov ne bo stopinice odstopil od tega, kar ima pravico terjati od Turkov. — Francoski minister Persigny pa nek nasproti terdi, da cesar Francoski po nobeni viži ne bo terpel, da bi se Turkov samostojnost dotaknila. — Angleški ministri, vprašani v zboru o turški zadevi, terdo molče, — al vao to se le malenkosti; važno je le to: kaj bo prišlo iz Rusovskega. Zmiraj je še misliti, da previdni car ne bo vnel plamena, kterega konec se po nobeni človeški modrosti ne more presoditi. — Omer-pasa je na ukaz turške vlade s svojo glavno armado Skader zapustil in se v Monastir podal; je trije bataljoni ostanjejo v Albanii. — Neka komisija v Černogori cení škodo, ki jo je turška vojska prizadjala. in govori se, da bo to škodo mogla turška vlada povrniti.

Šege narodske po Slovenskem. Narekovanje v Liburnii (Istrii).

Zapisal J. V.

II. Za hčerom.

Hči moja! tanka jelvice moja, hči moja!
Lepa i serdačna rožice moja, rano moja!
Ranjena je majka tvoja, hčerko moja!
Ka sam se jako va te ufala, rožice moja!
Da čes mi bit' pomoć u nemoć, hči moja!
Lepa naša navestica brez oženje, hči moja!
Okrunjena mladost tvoja, lepa jelvice moja!
Lepa moja rožice, serdačna hči moja!
Ku sam imala za zercalo, grančice moja!
Rano moja, nikdar nezagojena rano moja!
Vela nadajo moja, ljubezajiva hči moja!
Lepo te prosim, serdačna grančice moja!
Da ni tamo svih lepo pozdravis, hči moja!
Moju milu majku i oca, rožice moja!
I svu našu roditnu i prijatelje, hči moja!
Pazeti mi teh svojih rožice, hči moja!
Ma ih po malo deli, lepa rožice moja!
Aš je tamo čuda slo naših prijatel, hči moja!
Pak su mi te k sebi pritegnuli, jelvice moja!
Hči moja! serdačna ranice moja!
Nikdar nezagojena rano moja, hči moja!
Ranjena je majka tvoja, hči moja!
Lepa moja grančice, hči moja!
Ka se je meni od serra odčihnila, hči moja!
Ki bi bil meni to rekai, rožice moja!
Da čes ti meni tako brzo oletet, hči moja!
Letuća ptica moja, serdačna hči moja!
Serdačna i uboga rano moja, hči moja!
Nikdar nezagojena ranice moja, hči moja!
Ja sam se najjala, tanka jelvice moja!
Da čes ti meni laginu delat, hčerko moja!
Ja sam se najjala, plemenita rožice moja!
Da čes mi bit' vela pomoćnica, hči moja!
Da čes me premagat u veloj potrebe, hči moja!
I va najnoj posteti *i, serdačna grančice moja!
Hčerko moja! ranjena je majka tvoja, hči moja!
Ki bi bil meni to rekai, lepa rožice moja!
Da čes ja tebe da grohica spravdat, hči moja!
I tvoja merala lica obnuevat **i, hči moja!
Serdačna moja grančice hči moja, itd.

* Nujna postelj, Todtenbett.

**i Obnuevati, abbüssen.

Natiskar in založnik Jožef Blaznik v Ljubljani.

O Galiotovoj pesni²¹ još nema ni "duha, ni sluha." Ali je bila Volčiču pogotovo najbliža, jer se našla i u Štrekeljovoj zbirci *Slovenske narodne pesmi I-IV* (1895.-1911.; 1923.).²² Suprotno tome veliki

1988., nav. djelo, str. 237-41.

21 Usp. nap. 2.

22 Natječaj za ovu zbirku objavljen je već 1887. u *Ljubljanskom zvonu*, ali s obzirom na Volčičevu smrt (1888.), nije mogao surađivati u njoj. Unatoč činjenici,

Hrvat Vladimir Nazor²³ zapisao je "[...] I Riječ, ta nosilica Zvuka i Ritma, još je uvijek živa i djelotvorna, kao što bijaše i u početku [...]"²⁴ Ali baš ta *Galiotova pesan* (i još neke druge kao npr. *Žena zapušćena*) izvire iz razdoblja V. Nazora (1903.), "[...] kada je došao iz Zadra na hrvatsku gimnaziju u Pazin, našao se na pragu velikih zbivanja u Istri. Svoju djelatnost književnika i pedagoga uključuje u program istarskog narodnog preporoda, što su ga u javnom životu propovijedali istarski narodnjaci Marko Laginja,²⁵ Matko Mandić²⁶ i Vjekoslav Spinčić²⁷[...]"²⁸ Među njima nema J. Volčiča koji je radi tematike tu morao biti. Posebno, pošto i komponentu pjesničkog jezika V. Nazora u rasponu istarskih lirskih motiva čini njegov čakavski pjesnički izraz. Premda je baš Nazor potjecao, s obzirom na hrvatsku humanističku i renesansnu čakavsku književnu tradiciju, iz klasičkog čakavskog područja, svejedno ga je mekana akcentska intonacija istarskog čakavskog govora očarala, i on se – prema vlastitom priznanju – ponajviše zbog metričkih razloga, dao u tom izričaju na gradnju stihova.²⁹ Među prve Nazorove čakavske pjesme svrstavamo *Galiotovu pesan*, koja je s nekim drugim nastala 1906. u Kopr. Baš ove su kao prvobitne ispravane u mješavini izričaja bračke i istarske čakavštine. Tek kasnije u Kastvu, u doba, kad ga oko godine 1913. nakon ispravane pjesme *Žena zapušćena* zahvaća *furor metricus cavschianus*, dao im je konačan istarski čakavski oblik. *Galiotova pesan* izražena je u narječju, naglascima i oblicima stare kastavske

Opus Jakova/
Jakoba Volčiča/
Volčiča (1815.–
1888.) i njegovi
utjecaji u glazbi
(Doprinos
svećenika i
preporoditelja)

– 375 –

da je Štrekelj u nju svrstao i nekoliko pjesama još starijih autora (kao na primjer Oroslav Caf, Stanko Vraz idr.), to nam inače ne daje neke konsekvantne zaključke, možda je najjači taj, da je J. Volčič već dugo i striktno radio i živio u Istri? *Galjot* je pjesma, koja je (na str. 304-5) pod zap. brojevima 250 i 251 svrstana u ovu Štrekeljevu zbirku, i još to, da njezina prva varijanta dolazi iz Škofje Loke (to jest od tamo, gdje je bio J. Volčič rođen!), a zapisao ju je Jožef Jurčić (*Glasnik*, Maribor 1869., list 1 i jedini, str. 18), a druga (varijanta) je iz Kropce na Gorenjskom, koju je zapisao Fr. (Radivoj) Poznik (*Narodno blago*, rkp., *Slovenska matiča*, Ljubljana 1868., str. 150-2).

23 On je pored pjesnika još esejista, romanopisac i prevodilac (1876.-1949.).

24 Usp. Nazor V. 1984. Istarske teme. Knjiga druga. Pula-Rijeka: Čakavski sabor-Pula, Istarska naklada-Pula, Otakar Keršovani, Rijeka, Edit-Rijeka, Centro di ricerche-Rovinj, IKOR Mladost-Zagreb, str. 308.

25 M. Laginja (1852.-1930.), jedan od hrvatskih narodnih preporoditelja (usp. nav. djelo, Knjiga prva, str. 246).

26 M. Mandić (1849.-1915.), još jedan od hrvatskih narodnih preporoditelja u Istri, urednik istarske "Naše sloge", zastupnik u istarskom saboru i u Carevinskom vijeću u Beču (usp. nav. djelo, Knjiga prva, str. 246).

27 Vj. Spinčić (1848.-1933.), još jedan od hrvatskih narodnih preporoditelja u Istri i političar (usp. nav. djelo, Knjiga prva, str. 247).

28 Nazor V. 1984. Nav. djelo. Knjiga druga, str. 7.

29 Nav. djelo, knjiga prva, str. 11 (Nedeljko Mihanović).

Jedan od posljednjih fragmenata spominjanja kapelana J. Volčiča u Zarečju (1883.; čuva ž. u. u Pazinu; zahvalu sam dužan svećeniku g. Dragotinu Domšiču, koji mi jer omogućio pregled sve raspoloživog Volčičevog gradiva).

Franc Kržnar

Opus Jakova/ Jakoba Volčiča/ Volčiča (1815.- 1888.) i njegovi utjecaji u glazbi (Doprinos svećenika i preporoditelja)

Annus mensis et dies copulationis	Sponsi						Sponsae						Genitores sponsi		Genitores sponsae		Testium	Iocumenta	Subscriptio copulantis sacerdotis					
	Locus nuptiarum	Nomen et cognomen et consuetudo	Aetate			Status	Locus nuptiarum	Nomen et cognomen et consuetudo	Aetate			Status	Nomen et cognomen et consuetudo patris	Nomen et cognomen et consuetudo matris	Nomen et cognomen et consuetudo patris	Nomen et cognomen et consuetudo matris								
Die 16. februaris 1881	Zarečium	Josephus Kollaric. Similic, agricola	1	-	-	32	1	-	-	Zarečium	Catharina Rimani rustica	46	1	-	-	19	1	Georgius Kollaric. Similic, agricola	Catharina nata Slokovic defuncta	Josephus Rimani agricola defunctus	Euphemia nata Gerelic	Jacobus Kollaric. Similic et Francisus Kollaric. Similic, agricola	Dispensatio a M. aequali cons. gradui. Ord. Episc. Vergeti die 29. Junii. 1881. N. 177. Sermp. J. A. Judic. distric. P. Sim. die 5. februar. 1881. N. 1262 minor. annu sponsae	Jacobus Volčič. Capellan ex licentia adm. par.
Die 23. Novembris 1881	Lindavum	Joannes Gerlic agricola	1	-	-	26	1	-	-	Zarečium	Maria Marsch. filia custadi viae forae	61 44	1	-	-	19	1	Joannes Gerlic defunctus	Maria nata Filiplic defuncta	Franciscus Marsch. custos viae forae	Elisabetha nata Cylich defuncta	Angelus Slokovic. sartor Josephus Revobant. agricola.	Per nuptias patris minorum sponsae Zarečie die 12. Novembris 1881	Jacobus Volčič. ex licentia adm. par.
Vidi Testes die 10. Junii. 1882 Jac. Starikoff. Decanus. M. T.																								
Vidi Testes die 30. Junii. 1883 Jac. Starikoff. Decanus. M. T.																								
die 15. Januarii 1883	Zarečium	Simon Tominić	1	-	-	47	1	-	-	Zarečium	Francisca nata. Soretic. v. v. Gabr. v. v.	30	1	-	-	30	1	Josephus Tominić agricola	Dominica nata. Soretic. v. v. Gabr. v. v.	Josephus Saretic. v. v. Gabr. v. v.	Maria nata. Soretic. v. v. Gabr. v. v.	Joannes Tominić agricola	Joannes Saretic. v. v. Gabr. v. v.	
4. Februarii	Zarečium	Antonius Bratulić Marseta	1	-	-	27	1	-	-	Zarečium	Margaritha Rimanić	24	1	-	-	24	1	Bratulić Marseta agricola	Maria nata. Ladavac. mamie agricola	Petrus Bi. Goretic	Matthaeus Saretic. v. v. Gabr. v. v.	Joannes Saretic. v. v. Gabr. v. v.	Joannes Saretic. v. v. Gabr. v. v.	

GALJOTOVA PESEM

Od tedaj, ko so na trde te deskè me prikovali,
nisem doma videl več in nisem tebe videl, mati.
Še stojiš mi, hiša bela? Mati, si že prebolela?

Morje, morje sinje!

Od tedaj, ko so me v to leseno krsto pokopali,
nisem videl borov v gozdu, sonca žarnega na nebu.
Si, drevo, se posušilo? Sonce, si mar ugasnilo?

Morje, morje sinje!

Noge so mi polomili, strli so mi dušo mlado.
Žalosten sem na tem svetu! ... Oj galebi, beli ptiči,
tja na jug mi poletite, materi pozdrav nesite!

Morje, morje sinje!

Pest zemlje mi prinesite! Nagelj mi od doma dajte!
Suho veslo bo vzcvetelo, duša mi bo potešena.
In poslušal bom pomirjen, kaj šepeteš skoz galejo,

Morje, morje sinje!

Tiho mi boš pesem pelo: »Potopim ta brod prekleti;
v hladno senco te popeljem, tja, kjer mirna je globina;
spal boš kakor dete malo, jaz lepo te bom zibalo:

Trajna, nena, nina!«

Vladimir Nazor,
Galiotova pesan (prev.
Jože Udovič,
Galiotova pesem;
v.: *Sončni ditirambi/*
Izbrane pesmi.
1977. Ljubljana:
Mladinska
knjiga, str. 31).

Franc
Križnar

– 378 –

čakavštine.³⁰ Tragika, lišena i oslobođena patosa, prožeta je spontanim patriotskim čuvstvom za zemlju i zavičaj (*Galiotova pesan*). Rodoljubni i nacionalni sadržaj nije puki privlačni motiv i poticaj za umjetničko stvaranje, već jezgra doživljaja a u njoj je simbolizirana stoljetna ljudska sudbina hrvatskog čovjeka za koga je služenje tuđinskoj vlasti postalo nepodnošljivom tjeskobom. To nije ni putovanje u egzotične daljine pustolovne avanture. Nazorova galija nije ni pomodna metafora lirskog subjekta, nego duboko pjesničko i životno iskustvo stvarnosti.³¹

Najaktuelnija pjesma jeste *Ćaće moj*, za koju je pak sasvim dokazano, da je produkt Volčićevog sakupljanja u Istri.³² *Ćaće moj* je isto tako Nazorova pjesma na ovaj original. Tekst te Nazorove-Volčićeve

30 Usp. nav. djelo, str. 11 i još dodatnu napomenu (nav. djelo, str. 1, nap. 1) u kojoj stoji, da "[...] Vladimir Nazor baš za Galiotovu pesnu u pismu dru Branku Vodniku (*Kastav*, 1. XII. 1911.), napominje: *ovu pjesmu pjeva galeot iz Kastva za vrijeme hrvatskog kralja Miroslava (Pribine)* [...]."

Hrvatski kralj Miroslav (Pribina) vladao je od 945. do 949. godine (usp. <http://wikipedia.org>, 2. 5. 2014).

31 Usp. nav. djelo, str. 15-16 (Nedeljko Mihanović).

32 Usp. napomenu 20!

naricaljke uglazbio je hrvatski skladatelj Ivan Matetić Ronjgov³³, a uzeo ga je iz zbirke *Istarske narodne pjesme*.³⁴ Poznato je i da je Volčić objavio ovaj tekst prvi put u (Bleiweisovim)³⁵ *Novicama* (1853.).³⁶ Tužaljke su bile dio glazbenog izraza naroda svih hrvatskih krajeva, a *Ćaće moj* je jedna od najglasovitijih.³⁷ Neki autori ovu skladbu nazivaju jednom od "šest zbornih simfonija" uključujući u taj broj šest najvrednijih i najsloženijih Ronjgovljevih zbornih djela, a u njoj je po prvi puta Ronjgov primijenio neke rezultate svojih teorijskih i harmonijskih istraživanja tzv. 'istarske ljestvice'.³⁸

Ćaće moj! Nemila je vaša sirota, Ćaće moj!
Ah, dobri moj prijatelju, Ćačko moj!
Kēga san ja sada zgubila, Ćaće moj!
Ah, Ćaće, nemila je vaša sirota, Ćačko moj!
Ah, ljubeznivi i prijaznivi, Ćaće moj!
Kēmu ste vi vaše sirote naručili, Ćačko moj!

Ah drobne i maljahne, dobri Ćaće moj!
Nenaučene i nenavājene, Ćačko moj!
Kēmu ste ih vi naručili i priporučili, Ćačo moj!
Ah, kē su vam osiđale, dragi Ćačko moj!
Kako drēvo odsēčeno, Ćačo moj!
Drobne i maljahne, mili Ćačo moj!
Kako odsēčene grānčice, Ćačko moj!
Ah, vēlo dobrođ moje, Ćačo moj!
Mōje i ovih drobnih sirotić, Ćačko moj!

Opus Jakova/
Jakoba Volčića/
Volčića (1815.–
1888.) i njegovi
utjecaji u glazbi
(Doprinos
svećenika i
preporoditelja)

– 379 –

Matetić Ronjgov je preuzeo integralni tekst³⁹ ovog zapisa, odustao je samo od varijanata uzvika-naricanja *Za ocem*⁴⁰ "Ćaće moj".⁴¹ Skladatelj je *Ćaće moj*, naricanje za ocem, komponirao u izvorniku za dječji zbor i dva solista (sopran i alt). Posvećeno je dječjem zboru "Trboveljski slavček", osnovanom 1930. u Trbovlju, a vodio ga je

33 Skladatelj i folklorista (1880.-1960.).

34 Izdala *Istarska književna zadruga*, 1924. (usp. Ivan Matetić Ronjgov. 1979. *Izabrani zborovi a kapela*. Zagreb: Muzička biblioteka Knjiga 2, Prosvjetni sabor Hrvatske, ur. Slavko Zlatić, str. IX).

35 Janez Bleiweis (1808.-1881.), slovenski časnikar i političar.

36 Usp. Ivan Matetić Ronjgov. 1979., nav. djelo, str. IX.

37 Erika Krpan (v.: CD *Antologijska djela hrvatske zbornske glazbe 20. stoljeća*, br. 4. 2008. Zagreb: *Hrvatsko društvo skladatelja i Cantus, d.o.o.*; str. 9).

38 Nav. djelo.

39 Nav. djelo, str. IX.

40 Usp. Grlica, revijalna zbirka mladinske muzike. 1933. – 1935. Zagreb (ur. i izdao Srećko Kumar).

41 Nav. djelo, str. IX; akcentuaciju je izvršio S. Z. (?).

Izvori – Literatura

Notni zapisi (partiture)

- Grlica, revijalna zbirka mladinske muzike. 1933. – 1935. Zagreb; ur. i izdao Srećko Kumar.
- Horske kompozicije sa temama revolucije. 1961. Beograd: Kulturno prosvetno veće Jugoslavije.
- KAPLAN, Josip (Vladimir Nazor), *Galiotova pesan* za mješoviti zbor (a kapela; 1952.; v.: *Izbor iz zbornih kompozicija Josipa Kaplana*, ?, 1986).
- MATETIĆ RONJGOV Ivan (Vladimir Nazor; Jakov Volčič), *Čaće moj* za dječjački, ženski i mješoviti zbor i dva solista (sopran i alt), obj. u Ivan Matetić Ronjgov. 1942. *Čaće moj*. Ljubljana: Glasbena matica). *Čaće moj*, 1950. Zagreb: Hrvatski glazbeni zavod. (Jakov Volčič), *Čaće moj* za mješoviti zbor i dva solista (sopran i alt), obj. u Ivan Matetić Ronjgov. 1979. *Izabrani zborovi a kapela*. Zagreb: Muzička biblioteka. Knjiga 2, Prosvjetni sabor Hrvatske, ur. Slavko Zlatič.
- SKOVRAN, Dušan (urednik). 1957. Ljubljana: Svez zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenija: zbirka Slavček (usp. Horske kompozicije sa temama revolucije. 1961. Beograd: Kulturno prosvetno veće Jugoslavije).

Zvučne snimke (CD etc.)

- Fio, Dinko (Nazor, Vladimir). *Galiotova pesan*. Izvođači: muška klapa *Kastav* iz Kastava; arhiv izvođača.
- KAPLAN, Josip (Nazor, Vladimir). *Galiotova pesan* za bariton solo i mješoviti zbor. Izvođači: Mješoviti zbor *Srednje glazbene škole "Ivan Matetić Ronjgov"* iz Rijeke; dirigent: Peter Škrjanec, solist: Đorđe Sviran/bariton. Arhiv HRTV, Zagreb.
- MAGDIĆ, Krešimir (Nazor, Vladimir). *Galiotova pesan*. Izvođači: muška klapa *Kastav* iz Kastva; Arhiv izvođača.
- MATETIĆ RONJGOV, Ivan (Nazor, Vladimir). *Čaće moj*. 2008. Zagreb: Hrvatsko društvo skladatelja i Cantus d.o.o. (v.: Antologijska djela hrvatske zbornice glazbe 4, snimka 7; izvođači: *Slovenski komorni zbor*, dirigent: Vladimir Kranjčević, solisti: Renata Vereš/sopran i Darja Vevoda/alt).

Bibliografija

NŠA Gorica/Italija.
NŠAL.
Ž. u. Pazin.

Bibliografija radova o autoru (izvorna-izbor)

Jakov Volčič in njegovo delo-Jakov Volčič i njegovo djelo. Zbornik prispevkov in gradiva/Zbornik priloga i građe. 1988. Pazin – Ljubljana: Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", Pazin in/i soizdajatelji/suizdavači.

Ostala upotrebljena literatura

- BLEIWEIS, Janez. *Novice*, 1835, Tečaj X, 9. 6. 1852.; nav. Djelo, 1853.
- BRATULIĆ, Josip. Elektronsko pismo od 7. 11. 2013. (čuva autor).
- Elektronska web-stranica Wikipedija (v.: http://hr.wikipedia.org/wiki/Josip_Kaplan, 3. 5. 2014.).
- FIO, Dinko (v.: www.hiking-trail.net, 3. 5. 2014.).
- Elektronska web-stranica (v.: <http://wikipedia.org>, 2. 5. 2014.).
- Glasba v Istri (v.: http://sl.wikipedia.org/wiki/Glasba_v_Slovenski_Istri; 20. 9. 2013.).
- Glasnik. 1869., list 1. Maribor.
- Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
- Istarska enciklopedija (v.: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3012> od 2. 2. 2014.).
- Istrapedia (v.: <http://www.istrapedia.hr/hrv/1365/volcic-jakov/istra-a-z> od 7. 11. 2013.).
- KAPLAN, Josip, Zbornik radova. 2012. Viškovo: Ustanova "Ivana Matetić Ronjgov".
- Leksikon jugoslavenske muzike, 1. knj., A-Ma. 1984. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža."
- Ljubljanski zvon. 1887. Ljubljana (NUK Ljubljana).
- Loški razgledi. 36/1989. Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka.
- MAGDIĆ, Krešimir (v.: <http://www.danikrscanskekulture.info/sudionik.php?i>, 3. 5. 2014.).
- NAZOR, Vladimir. *Istarske teme. Knjiga druga*. 1984. Pula-Rijeka: Čakavski sabor-Pula, Istarska naklada-Pula, Otokar Keršovani, Rijeka, Edit-Rijeka, Centro di ricerche-Rovinj, IKOR Mladost-Zagreb.
- Istarske teme. Knjiga prva*. 1984. Pula-Rijeka: Čakavski sabor-Pula, Istarska naklada-Pula, Otokar Keršovani, Rijeka, Edit-Rijeka, Centro di ricerche-Rovinj, IKOR Mladost-Zagreb.
1930. Istarski bolovi. Zagreb: Knjižara Z. i V. Vasića (R. Vasić i R. N. Horvat).
- Sončni ditirambi/Izbrane pesmi*. 1977. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Novi list. 1991. Rijeka, 20. 11. (1991.).
- POZNIK, Fr. (Radivoj). Narodno blago. Ruk. 1868. Ljubljana: Slovenska matica (NUK Ljubljana).
- Slovenski biografski leksikon* (v.: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi808634> od 2. 2. 2014.). (v.: <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:4427/VIEW> od 7. 11. 2013.).
- ŠTREKELJ, Karel. Slovenske narodne pesmi I-IV. 1895-1923. Ljubljana: Slovenska matica (Reprint-kopija. 1980. Ljubljana: Cankarjeva založba).
- VOLČIČ, Jakob, rodopis. U imenu *Slovenskega rodoslovnega društva* (2014) izradio Peter Hawlina.

Kratice

HAZU Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
NŠA Nadbiskupski arhiv
NŠAL Nadbiskupski arhiv Ljubljana
SAZU Slovenska akademija znanosti i umjetnosti
Ž. U. (= ž. u.) župni ured

*Opus Jakova/
Jakoba Volčiča/
Volčiča (1815.–
1888.) i njegovi
utjecaji u glazbi
(Doprinos
svećenika i
preporoditelja)*

– 387 –

Sažetak:

Opus Jakova/Jakoba Volčiča/Volčića (1815-1888) i njegovi utjecaji u glazbi
Doprinos svećenika i preporoditelja

Svećenik i preporoditelj **Jakov Volčič**/Jakob Volčić (Sv. Andrej iznad Zmineca kraj Škofje Loke/u Sloveniji, 14. srpanj 1815. – Zarečje kraj Pazina/u Hrvatskoj, 10. studeni 1888.) je jedan od prvih sakupljača folklorne građe, istraživač i prepisivač glagoljskih rukopisa i natpisa, širitelj preporodnih ideja, "slovenski ilirac", suradnik hrvatskih i slovenskih listova, autor tekstova i sakupljač njihovih izvora za pjesme čuvenog hrvatskog pjesnika, esejista, romanopisca i prevoditelja Vladimira Nazora (1876.-1949.): *Ćaće moj*, *Galijotova pesan*, *Za kćerom*, *Žena ostavljena* i dr. **Ćaće moj** je klasično zbornsko djelo koje je skladao hrvatski skladatelj i folklorista **Ivan Matetić Ronjgov** (1880.-1960.; 1932.). To je njegova prva opsežnija zborna skladba, tematski tužaljka. Bila je posvećena dječjem zboru "Trboveljski slavček". Nastala je povodom nesreće u rudniku ugljena Hrastnik, u reviru Trbovlje, kada su mnoga djeca ostala bez roditelja, očeva. U tužaljki je Matetić oživio starinski običaj naricanja za umrlima i pretvorio ga u snažnu dramsku emociju. Tekst naricaljke, koji je često slušao u djetinjstvu, preuzeo je iz zbirke *Istarske narodne pjesme*. Skladba je pisana za dva solista i dječji zbor. "Trboveljski slavček" sa svojim dirigentom Augustom Šuligojem praisveo je djelo (1933.) te uspješno izvodio na svojim europskim turnejama. Iste godine (1933.) Matetić je izvornik za dječji zbor preradio za mješoviti zbor. Učinio je to za "Pevski zbor slovenskih učiteljev" i njihovog dirigenta Srečka Kumara. Godine 1936. zbor "Trboveljski slavček" izveo je kompoziciju *Ćaće moj* na internacionalnom glazbenom festivalu u Pragu te je tako prvi puta plasirao u svijet "našu malu veliku Istru", kako kaže sam autor. Tužaljka *Ćaće moj* uzoran je primjer umjetničke obrade istarskog glazbenog folklor. Do danas, ova je skladba ostala najpoznatije i najizvođenije Matetićevo djelo. A poslije njega na tekstove-poeziju Vladimira Nazora (Jakova Volčiča) komponirali su još hrvatski skladatelji Dinko Fio, Josip Kaplan, Krešimir Magdić i dr.

Summary:

The Work of Jakov/Jakob Volčič/Volčić (1815-1888) and his Influences in Music
The Contribution of Priest and Regenerator

The priest and regenerator **Jakov Volčič**/Jakob Volčić (Sv. Andrej over Zminec by Škofja Loka in Slovenia, July 14, 1815 – Zarečje by Pazin in Croatia, November 10, 1888) is one of the first collector of folklore material, the researcher and transcriber of glagolic manuscripts and inscriptions, the propagator of rebirth ideas, "the Slovenian Illiryan", the co-worker of Croat and Slovenian journals. As the same he is the esteemed author of the texts and the collector of the sources of the songs of the honourable Croatian poet, the essayist, the novelist and translator Vladimir Nazor (1876-1949): *Ćaće moj/My Dear Father*, *Galijotova pesan/The Galliot's Song*, *Za kćerom/For the Daughter*, *Žena zapušćena/The Abandoned Woman* and others. **Ćaće moj/ My Dear Father** is the classical chorus piece of music which was written the Croat composer and folklorist **Ivan Matetić Ronjgov** (1880-1960; 1932). It is his first own extensive choral piece of music by the theme of lamentation. It was dedicated to the children choir "Trboveljski slavček/The Nightingale of Trbovlje". It was sprung up after the colliery-disaster in Hrastnik in the district of Trbovlje when many children have stayed without parents, apart without the fathers. In this lamentation was Matetić came to life again the old-fashioned custom of lamentation by the deceased and he was changed it the very strong dramatic emotion. The text of this lamentation which the author has very often heard in his childhood, he took possession of from the collection *Istarske narodne pjesme/The Istria Folk Songs*. The piece of this music is written by two soloists and the children choir. The children choir "Trboveljski slavček/The Nightingale of Trbovlje" by its conductor August Šuligoj was this piece of music first performed (1933) and then they repeated it by its European tours. He same year (1933) Matetić was revised his original by the children choir to the mix choir. This he was made by the mixed choir "Pevski zbor slovenskih učiteljev/The Singing Choir of Slovene Teachers" and by its conductor Srečko Kumar. In the year 1936 the choir "Trboveljski slavček" performed this piece of music *Ćaće moj* by the international music festival in Prague. By the words of the author in that times the *Ćaće moj* was placed the first time on the world and "their small great Istria." The lamentation *Ćaće moj* is the perfect example of artist's treat if Istria music folklore. By today this piece of music is the most known and the most performed Matetić's work. After him and by the text-poetry of Vladimir Nazor (Jakov Volčič) were composed other Croatian artists Dinko Fio, Josip Kaplan, Krešimir Magdić and others.

Opus Jakova/
Jakoba Volčiča/
Volčića (1815.-
1888.) i njegovi
utjecaji u glazbi
(Doprinos
svećenika i
preporoditelja)

Matej Mohorič Peternelj Trženjski in organizacijski vidiki izvedbe Škofjeloškega pasijona 2015

V obdobju od 21. marca do 12. aprila je bil v Škofji Loki po šestih letih ponovno uprizorjen Škofjeloški pasijon, najstarejše ohranjeno dramsko besedilo v slovenskem jeziku, ki ga je leta 1721 zapisal Lovrenc Marušič, sicer bolj poznan s kapucinskim imenom kot oče Romuald. Izvedenih je bilo osem veličastnih predstav pasijonske procesije (21.3., 22.3., 27.3., 28.3., 29.3., 6.4., 11.4., 12.4.) katere si je ogledalo nekaj več kot 23.000 ljudi. Predhodno sta bili izvedeni še predgeneralka, 15. marca ter generalka, 20. marca. Skupaj s podatki o obiskanosti predhodnih uprizoritev Škofjeloškega pasijona v letih 1999, 2000 in 2009 lahko s ponosom ugotovimo, da si je Škofjeloški pasijon do sedaj ogledalo več kot 100.000 ljudi, kar je lep dosežek vseh dosedanjih ekip. Takšen obisk pomeni tudi veliko promocijo za Občino Škofja Loka kot glavnega organizatorja uprizoritev. Sama operativna izvedba Škofjeloškega pasijona 2015 pa je bila administrativno vodena čez Zavod za kulturo Škofja Loka, kar je omogočilo večjo preglednost nad projektom in pridobitev nepovratnih državnih sredstev.

Lahko rečemo, da priprave na uprizoritev kot seveda še posebej same uprizoritve najstarejšega slovenskega dramskega besedila za nekaj časa spremenijo Škofjo Loko, ki se odene v neko drugo podobo, v kateri je še bolj kot sicer občutiti čar zgodovinskega mesta. Plapolajo pasijonske zastave, v starem mestnem jedru opazimo tematsko urejene izložbe, radio Sora v velikem pričakovanju stalno poroča o pripravah na uprizoritev, v lokalnih, regionalnih in nacionalnih medijih poročajo, da se v Škofji Loki pripravlja nekaj velikega, organizirani so številni dogodki povezani s pasijonsko tematiko, ozračje je naelektreno, pasijonska pisarna je napolnjena s požrtvovalno ekipo, telefoni organizatorjev pregorevajo, pasijonski prostovoljci se zbirajo v pasijonskem taboru ob Partizanski cesti na številnih vajah s kostumografiji, lektorjem, koreografiji, dramaturgom in drugimi strokovnimi sodelavci, katere je okoli sebe zbral režiser Škofjeloškega pasijona 2015 Milan Golob.

Sve slike
fotograf:
Jana Jocič

V prispevku podajam nekatere podrobnosti iz trženja in organizacije Škofjeloškega pasijona, za kateri sem bil zadolžen, z namenom, da se še enkrat spomnimo in ozavestimo obsežnost in zahtevnost izvedbe Škofjeloškega pasijona in seveda tudi z namenom, da se skupaj z ekipami, ki so delovale predhodno in bodo delovale za nami učimo in ne ponavljamo istih napak. Škofjeloški pasijon zaradi obsežnosti "ponuja" možnosti za veliko število napak, ki pa se ne smejo zgoditi, saj popravnega izpita ni. Zato mora organizator natančno planirati ključne aktivnosti in spretno krmariti v komunikaciji z različnimi deležniki, ki so sodelujejo pri izvedbi.

Ljudje morajo ekipi, ki jo vodi zaupati, da je iskrena, požrtvovalna in kompetentna za izvedbo tako obsežnega projekta. Mislim, da nam je odziv številnih prostovoljcev, ki so se javljali za sodelovanje sproti potrejal, da smo na pravi poti. Problemov je bilo sicer veliko, pa vendar nam jih je uspelo z dobro organizacijo in komunikacijo v veliki meri uspešno reševati.

Doprinosi Škofjeloškega pasijona 2015

Uprizoritev Škofjeloškega pasijona 2015 je k dosedanjim uprizoritvam doprinesla novo vrednost predvsem na naslednjih področjih:

- Na področju dramske uprizoritve je bil v sodelovanju z lektorjem Ludvikom Kalužo dan velik poudarek na analizi jezika, izgovorjavi ter posledično večji razumljivosti govornih vlog.

Trženjski in
organizacijski
vidiki izvedbe
Škofjeloškega
pasijona 2015

- Režiser je v sodelovanju z drugimi strokovnimi sodelavci (dramaturgom, koreografi, povezovalci prizorov...) poskrbel za odlično pripravljenost ter usklajenost igralcev in drugih sodelujočih pri uprizoritvi.
- Tehnična prilagoditev izvedbe za gluhe in naglušne ter slepe in slabovidne na prizorišču D (pri Kašči).
- Celotno dodatno ponudbo spominkov in kulinarike smo organizirali na prenovljenem Cankarjevem trgu, ki se je izkazal kot zelo primerna lokacija za ta namen.
- Izjemno bogat program spremljevalnih dogodkov na škofjeloškem od Žirov do Železnikov, ki je prikazal širok spekter vsebin, ki jih je mogoče najti v Škofjeloškem pasijonu. Med drugim smo prvič v Škofji Loki imeli razstavo pasijonskih jaslic v sodelovanju z Romarskim uradom Brezje.
- Zasnovana in prehojena je bila nova romarska trasa – Romanje po Romualdovi poti od Štandreža do Celja ter od Celja do Škofje Loke. Romanje je bilo izvedeno v sodelovanju s Prostvetnim društvom Sotočje Škofja Loka ter Društvom šmarničnih romarjev Šmar iz Žirov in je bilo tudi odlično medijsko podprto, saj smo imeli z mediji dogovore, da stalno spremljajo romarje, ki so se oglašali iz različnih lokacij, pasijonska promocijska ekipa pa je romarje na dogovorjenih lokacijah pospremila s stojnico dobrodošlice, katero so obiskali tudi številni farani iz različnih vasi na tej romarski poti.
- Prepoznana in obeležena je bila obletnica smrti patra Romualda, in sicer 22. aprila, ki naj se tudi v medpasijonskem obdobju prepozna kot pomemben dan, na katerega se lahko vsako leto zaključijo dnevi Škofjeloškega pasijona (t.i. Romualdov dan).
- Zasnovana in izvedena je bila promocijska tura Škofjeloškega pasijona po slovenskih mestih (župnijah), ki lahko v neki smiselni obliki ali preobleki tudi v medpasijonskem obdobju pomeni cenovno ugodno ter učinkovito promocijsko orodje.
- V sodelovanju z NET-TV iz Maribora je bil pripravljen dokumentarec o Škofjeloškem pasijonu, ki je v obširni enourni oddaji na zanimiv način z izborom relevantnih sogovornikov osvetlil ozadje nastajanja tega in prejšnjih Škofjeloških pasijonov. Želja je, da bi v naslednjih letih tak dokumentarec pripravila ter predvajala tudi nacionalna televizija.

- V Škofji Loki se je v času priprav na uprizoritev prvič predstavil tudi Štandrež, rojstni kraj avtorja Škofjeloškega pasijona. Želja je, da sodelovanje med Škofjo Loko in Štandrežem postane v bodočih letih tesnejše in da bo križ prijateljstva med krajema, ki so nam ga ob srečanju podarili kmalu dobil svoj prostor v mestu.
- Izjemno veliko pohval je bilo deležno področje kostumografije, ki ga je tradicionalno vodila Nada Slatnar. Potrebno je bilo opraviti bistveno več dela od izhodiščne ocene, vendar se je na koncu delo zelo obrestovalo v občudovanju gledalcev.

Trženjski in organizacijski vidiki izvedbe Škofjeloškega pasijona 2015

Izvedba trženja

Uprizoritev Škofjeloškega pasijona stane poenostavljeno rečeno okoli pol milijona evrov. Večino potrebnih sredstev je zbral organizator s prodajo vstopnic. Poleg tega pa se finančna konstrukcija zapirala še s prihodki od sponzorjev in donatorjev, z nepovratnimi državnimi sredstvi od Ministrstva za kulturo ter s sredstvi iz občinskega proračuna.

Trženje smo zasnovali po vzoru aktivnosti iz predhodnih uprizoritev, s tem, da smo tako imenovani trženjski miks in sporočila prilagajali novim ekonomskim okoliščinam in dejstvu, da gre sedaj že za četrto uprizoritev. To dejstvo za trženje po eni strani pomeni dobro novico, saj postaja Škofjeloški pasijon vedno bolj prepoznaven, po drugi strani pa ljudje potrebujejo več argumentov, da si pridejo ponovno pogledat predstavo, ki so jo že videli.

Pri trženju smo se poskušali v čim večji meri usmerjati na zaključene skupine, kot so župnije, kulturna in verska društva, turistične agencije, društva upokojencev, šole, zamejske Slovence, pobratena in partnerska mesta, združenja katerih članica je Škofja Loka, večja podjetja, sindikati in tako dalje. Zaključene skupine smo nagovarjali s kombinacijo neposredne pošte ter telefonskega trženja.

Poleg tega pa smo prek množičnih medijev informirali splošno javnost. Po načelu postopnosti smo v letu 2014 pričeli predvsem z izvedbo različnih dogodkov v povezavi z različnimi mediji, ki so poročali, da se v Škofji Loki pripravlja velika uprizoritev po šestletnem premoru. S proaktivnim pristopom smo uspeli spodbuditi brezplačne prispevke o Škofjeloškem pasijonu v vseh pomembnejših slovenskih medijih (Radio in Televizija Slovenija, POP TV, Kanal A, NET TV, Val 202 ter na številnih regionalnih radijskih postajah kot tudi spletnih portalih, npr. na zelo branem www.siol.net). Objave smo dosegli tudi v tujih medijih, celo na spletni strani CNN pa v raznih turističnih medijih do katerih smo prišli v sodelovanju s slovensko turistično agencijo oz. SPIRIT-om pod katerega spada. Na tem mestu bi še posebej pohvalil sodelovanje z gospodom Janom Ciglencečkim, ki nam je nudil veliko pomoč pri mednarodni promociji.

Z vstopom v leto 2015 smo postopoma dodajali plačane oblike oglaševanja, ki so svoj vrh dosegle nekaj tednov pred uprizoritvami in so trajale do zaključka predstav.

Za komuniciranje smo tako uporabljali predvsem naslednje kanale: oglaševanje na jumbo plakatih v sodelovanju s podjetjem Europlakat, katero nam je ponudilo zares ugodne pogoje, objave na televizijah, radijsko oglaševanje na različnih nacionalnih in regionalnih radijskih postajah, tiskovne konference, oglaševanje v tiskanih medijih, distribucija brošur, plakatov, nastopi na sejmih, dogodkih in turističnih borzah, pasijonska tura po slovenskih mestih, spletno komuniciranje s prenovo spletne strani.

Vstopnice smo prodajali prek mreže Eventim, ki je omogočala najboljšo teritorialno pokritost in s tem dostopnost najširšemu krogu zainteresiranih. Poleg tega smo prek Eventim sistema vstopnice prodajali tudi direktno iz pasijonske pisarne, saj se je mnogo ljudi oglasilo v Pasijonski pisarni na Mestnem trgu 16 in spraševalo to in ono v zvezi z uprizoritvami.

Kdor je vstopil v pasijonsko pisarno v času priprav na uprizoritev, da je bilo tistih nekaj kvadratnih metrov, ki smo jih imeli na voljo bistveno premalo za takšno število ljudi. Ampak k temu dodajam, da je to tudi nek čar dela na Škofjeloškem pasijonu. Organizacijska ekipa namreč ta pasijon, ta težak križ zelo dobro in neposredno občuti – velikokrat pride trenutek, ko imaš občutek, da je vsega preveč, da ne bo šlo, za povrh udari tudi kakšen bič od zunanjih zlobnih jezikov.... Pa vendarle stisneš zobe in na koncu doživiš tudi nekakšno odrešenje, ko se vse izide bolj ali manj po načrtih.

Na področju trženja smo precejšen napredek dosegli na področju pridobivanja sponzorskih sredstev, kar je lahko dobra popotnica za bodoče uprizoritve. Prenovili smo sponzorske pakete, ponudili več in boljše ugodnosti ter pridobili sledeče sponzorje: zlati sponzor je postal Knauf Insulations, sponzor prizorišč podjetje LTH Ulitki, Sponzor + paket je izbralo podjetje Petrol, osnovni sponzorski paket so izbrali Marmor Hotavlje, Indramat, Avtoservis Paulus, Pivovarna Union. Za paket mali sponzor smo pridobili podjetja Lotrič, Domel, Sibó, Elektro Gorenjska, Optiweb. Določena sredstva pa so nam donirali iz Loške Komunale, podjetja Filc ter gospod Frank Osredkar iz Kanade.

Trženjski in organizacijski vidiki izvedbe Škofjeloškega pasijona 2015

Organizacijska izvedba

Škofjeloškega pasijona ne bi bilo brez številnih prostovoljcev, ki so sodelovali pri dramski uprizoritvi in tistih prostovoljcev, ki so sodelovali na področju organizacije in promocije. Skupaj nas je bilo nekaj čez 1200. Še posebej veliko vlogo so imeli vodje različnih skupin, tako na organizacijskem kot na dramskem področju. Brez vodij, ki so pripravljene prevzemati zahtevno delo Škofjeloški pasijon ne bi bil izvedljiv, zato je vsem sodelujočim potrebno še enkrat izraziti veliko ZAHVALO za opravljeno delo.

V pasijonski pisarni na Mestnem trgu 16, ki se je odprla 9. septembra 2014 (na isti dan kot v letu 2009 z željo, da ta dan postane tradicionalen dan za odpiranje pasijonske pisarne tudi v letu 2020) smo delovali: Matej Mohorič Peternelj kot vodja projekta; Milan Golob kot režiser; Alenka Golob, sodelavka v promociji; Kitka Koprivnikar, sodelavka za organizacijo dogodkov; Nada Triller, telefonsko trženje za zaključene skupine; Katja Frelj, izdaja pasijonskih izkaznic, koordinacija oskrbe, dokumentacija v zvezi s prijavo uprizoritev

na UE, vodja prizorišča C; Tjaša Celestina, urejanje liste sodelujočih; Tatjana Benedičič, organizatorka dramskih vaj.

Izven pasijonske pisarne pa so delovali vodje posameznih področij, s katerimi smo vzdrževali stalno komunikacijo prek sestankov, telefonov in drugih oblik komuniciranja:

Andrej Frelj, vodja organizacije; Borut Bernik, vodja prizorišča A; Matjaž Hafner, vodja prizorišča B; Katja Frelj, vodja prizorišča C; Zvone Gartner, vodja prizorišča D; Minca in Bojan Rihtaršič, vodji scenografije; Anton Maček, vodja rediteljev; Katja Podlipnik, vodja parkirišč; Alojz Križnar; vodja informatorjev; Minka Krajnik, vodja pasijonskega tabora s pomočnico za področje organizacije kostumov Ivanko Tavčar; Tončka Štremfelj Triler, vodja oskrbe (hrana, pijača za sodelujoče).

Za veliko število koristnih informacij se zahvaljujem tudi vodji projekta Škofjeloški pasijon 2009 Romani Bohinc in takratnemu vodji organizacije Tomažu Paulusu.

Poleg navedenih sodelavcev smo tesno sodelovali tudi z različnimi podjetji, ki so nam nudila svoje usluge pod "pasijonskimi pogoji". Na tem mestu ne morem izpostaviti vseh, ki so nam prišli naproti, pa vendarle bi omenil podjetje Mops, ki je poskrbelo za zelo kakovostno snemanje večerne predstave, Elektroinštalacije Triller Jožef s.p., Avtovleka Anteks Strojnik Janez, s.p., podjetje Šink, Zeleni vrt – Urška Kovač Mrak s.p. za lično ureditev sejemske predstavitve na sejmu TIP v Ljubljani ter seveda radio Sora s številnimi objavami in pobudami za promocijo.

Ključna za izvedbo je bila seveda vsakokratna vremenska napoved. Bili smo v neposrednem stiku z dežurnim meteorologom, ki nam je ponudil do tedaj znane informacije. Na tej osnovi smo se odločili ali uprizoritve izvedemo ali ne. Čeprav smo vse uprizoritve kot po ču-

dežu ostali suhi, smo se organizatorji večkrat tresli ali se bo izšlo ali ne. Pred šolsko predstavo je dopoldan precej deževalo in dobivali smo veliko klicev in celo trših besed naj uprizoritve prestavimo. Vendar se je napoved izkazala za zelo točno in po 13h je res prenehalo deževati kar je bil še ravno pravi čas, da so se tribune posušile in je bila uprizoritev normalno izvedena. Tudi za velikonočni ponedeljek nismo dobili zanesljive napovedi, da bomo ostali suhi. Ker je bila verjetnost dežja v terminu uprizoritve vseeno sprejemljivo nizka smo se odločili za uprizoritev, kar se nam je obrestovalo in zopet smo ostali suhi, čeprav je zjutraj v Selcih snežilo, pa tudi v drugih slovenskih krajih je bilo vreme deževno. Le v Škofji Loki je v času uprizoritve posijalo celo malce sonca in prav veselje je bilo gledati številne množice, ki so prek Cankarjevega trga prihajale na prizorišča.

Škofjeloškemu pasijonu 2021 na pot

Škofjeloški pasijon spada med najdragocenejšo slovensko kulturno dediščino, zato terja njeno negovanje in razširjanje prepoznavnosti veliko odgovornost. Ker s Škofjeloškim pasijonom v prvi vrsti upravlja Občina Škofja Loka si želim, da bi bil Škofjeloški pasijon uvrščen v politične programe vseh strank, ki delujejo v občinskem svetu in ne le pri tistih, ki so nagnjene bolj v to ali ono politično stran.

Uprizoritve v letu 2021 bodo zagotovo nekaj posebnega, saj bo leta 2021 Škofjeloški pasijon praznoval 300 jubilej. Upamo, da nam bo do takrat uspel tudi vpis na UNESCO seznam nesnovne kulturne dediščine. Ob tej priliki bi rad opozoril na vse večja pričakovanja, ki jih ima zlasti strokovna pa tudi laična javnost do uprizoritev. Leta 2021 bo na vrsti peti cikel uprizoritev, ki skupaj z jubilejem postavlja količek pričakovanj še nekoliko višje kot v letu 2015. Res je, da je za Škofjeloški pasijon dobro, da raste tako po številu obiskovalcev kot po kakovosti uprizoritev.

Hkrati pa se z rastjo pričakovanj lahko ujamemo v zanko, ki za rezultat ponudi kič, namesto kakovostne predstave in spremljevalne ponudbe v pasijonskem duhu. Uprizoritve v letu 2015 so bile skupaj z organizacijo in spremljevalno ponudbo po ocenah strokovnega sveta izpeljane na visokem nivoju. Prepoznali smo številne elemente, ki tvorijo pasijonsko platformo in organizirali niz številnih dogodkov, ki se tematsko navezujejo na pasijon. Menim pa, da za uprizoritve v letu 2021 ni potrebno organizirati vsega kar je bilo v 2015 in še več, ampak se je potrebno vrniti korak nazaj – kot dober kipar, ki odvzame odvečno glino, da na koncu nastane estetski izdelek.

Trzinjski in organizacijski vidiki izvedbe Škofjeloškega pasijona 2015

Helena Ilc Mladen Pahović Ribnički pasion – svježina u tradiciji

Poznato je da Slovenija ima bogatu povijest inscenacije pasiona i pasionskih predstava, na čelu sa Škofjeloškim pasionom. Za razliku od tradicionalnih slovenskih pasionskih gradova, Ribnice u Dolenjskoj do nedavno nije bilo na toj karti. Pojavila se sasvim neočekivano, prije skoro deset godina, kada se u jakoj i mladoj vjeronaučnoj skupini nagomilalo dovoljno energije, volje i hrabrosti da započnu novi projekat, nazvan Ribnički pasion. Imali su želju uljepšati događaje uoči Uskrsa, vjerojatno nitko nije ni pomislio da će projekat uskoro prijeći granice župe i dekanata, te izrasti u jedan od najvećih kulturnih projekata Kočevsko-ribničkoga područja. Tako se Ribnica, poznata uglavnom po svom drvodjeljskom i keramičkom obrtu, upisala na kartu slovenskih pasionskih gradova.

– 398 –

Uloga mladih i starijih

Ribnička mladež je u prvom desetljeću 21. stoljeća doživjela svoj procvat. Nastajale su veoma različite skupine koje su se brinule o različitim događajima u župi (oratorij, pjevačke skupine, kazališne predstave, sportski događaji, božićni program). Entuzijazma i energije nije nedostajalo i polako se počela radati ideja da se pripremi nešto i za korizmeno vrijeme. Najprije su članovi grupe mladih uprizorivali pojedinačne slike uz čitanje križnoga puta i muke Isusove na Veliki petak. 2007. godine sazrelo je vrijeme da se počne s realizacijom te vizije i tako se rodio prvi Ribnički pasion. Skupina od petero mladih ljudi podijelila si je glavne organizacijske zadatke, a na suradnju su pozvani svi župljani Ribničke doline. Odaziv je bio iznad svih očekivanja, okupilo se je više od 100 volontera svih dobi. Podijeljeni su u skupine, počeo se sastavljati pasionski mozaik, bilo je potrebno napisati scenarij, pripremiti cijelu scenu, sašiti kostime za sve glumce, dogovoriti glazbenu kulisu, pripremiti glumce i pomoći im da se užive u vrijeme prije 2000 godina. Tako je sve počelo i nastavlja se iz godine u godinu.

Glavno kormilo ostaje u rukama promijenjene grupe mladih koordinatora, koja je tijekom godina stekla veliko iskustvo ali i privukla neke zrelije glave. Oni pokušavaju znanja i vještine stečene u organizaciji takvog događaja prenijeti na mlade, u tu svrhu svake godine u koordinacijsku grupu uvode se nove snage sa svježim idejama. Iako je na prvi pogled vidljiva dobna raznolikost između koordinatora, timski duh prožima mladenačka razigranost, moć pozitivne energije, nestašna opuštenost i pouzdanje u Božji oprez. Sve to je potrebno da se u međugeneracijski suživot spoji i cjelokupna takozvana pasionska obitelj. Riječ je o veoma šarenoj grupi od više od 150 volontera koji se svake godine odazovu pozivu za suradnju u Ribničkom pasionu. To više nije samo projekat ribničke župe, jer ljudi dolaze iz cijele zapadne Dolenjske (od Kupe do Ljubljane). Mozaik se sastoji od dječje iskrenosti, mladenačke nestašnosti, odrasle razboritosti, i zrelog iskustva. Pasion ujedinjuje sve naraštaje, različita obrazovanja i zanimanja, bezbroj talenata, riznicu iskustava i znanja pojedinačnih osobnih priča, a prije svega povezuje ljude istih misli, sa željom da zajedno stvore nešto lijepo i duhovno bogato. Glavna je svrha Ribničkog pasiona ljudima približiti uskrсну poruku u obliku Božjeg dara koji nam je poklonio u svojoj velikoj ljubavi prema nama.

Tumačenje naše uloge u slovenskom pasionskom prostoru

Svim pasionima ili pasionskim predstavama zajednička je središnja priča - priča o Isusovoj patnji i našem spasenju. Način prikazivanja i tumačenje njezinih dijelova razlikuje se od pasiona do pasiona. Ribnički pasion nema osnove u nekom već napisanom dramskom tekstu, već je to novi scenarij sastavljen na temelju biblijskih odlomaka iz svih četiriju evanđelja. Želja je scenarista Ribničkog pasiona da se kroz drevnu priču Isusove patnje, koja je preuzeta iz Biblije, obrati modernom čovjeku. Priča je to koja nikada neće zastarjeti i ostaje aktualna za sva vremena, potrebno je samo pronaći način da dodirne svakoga od nas.

Svake godine traži se novi način kako prodrijeti do srca posjetitelja. Od samog početka jedan dio pasionskog događanja postavljen je među publiku, da ljudi preko blizine pogleda, ili čak dodira glumaca, osjete stvarnost igre. Procesija Križnog puta prolazi kroz okupljene gledatelje, i samo glumci mogu posvjedočiti koliko se istinskih osjećaja može vidjeti na licima posjetitelja.

Biblijski tekstovi imaju svoje jezične značajke jedinstvena vokabulara, što često ne pomaže i ne olakšava razumijevanje, upravo su-

protno. Zato scenaristi puno napora ulažu u stvaranje tekstova koji su nam bliži, bolje razumljivi i lakše zamislivi. Umjetnička sloboda omogućuje ažuriranje određenih odlomaka. Tako u posljednjem pasionu upoznajemo Isusa u Getsemanskom vrtu, vidimo kako ga pritišću grijesi i pogreške suvremenog čovjeka, kako na sebe prihvaća sve zlo i patnje koje prouzrokuje i prima čovjek u današnjem svijetu.

Doslovnu vezu između dvije tisuće godina stare priče i današnjice susrećemo u ovogodišnjem Ribničkom pasionu. Fokus je na modernoj obitelji u kojoj otac svojoj djeci priča o Isusovoj patnji. Tako se na određenim mjestima presijecaju dvije paralelne priče, u ključnim trenutcima pasiona pratimo kako se moderna obitelj uključuje u drevno događanje. I na taj način moguće je poruku biblijskog teksta približiti ljudima našega vremena.

Uloga pop-rock glazbe u okvirima stare priče

Ribnički pasion je kazališno glazbeni performans patnje Isusa Krista. Još od prvih godina nastanka veliki naglasak stavljen je na scensku glazbu, pažljivo odabranu kako bi se najbolje spojila s događajima na pozornici.

U prve četiri godine sudjelovao je župni zbor i sastav mladih IKS, koji su se pobrinuli za mješavinu raznih glazbenih žanrova. Župni zbor otpjevao je odabrane slovenske korizmene pjesme. Grupa IKS, popraćena instrumentalistima, izvodila je duhovnu i ritmičku glazbu.

Svake godine kod nastajanja scenarija poseban je naglasak na glazbi, koja je namijenjena za dopunu, te je u nekim slučajevima čak i zamijenila govorni dio igre. Inače bogata riznica već napisanih pjesama brzo se troši i tada na svjetlo dana dolaze autorska kreacije, koje se izvrsno uključuju u dramatiku priče. Baš od strane mladih instrumentalista započela je inicijativa stvaranja originalnih pjesama, u početku samo instrumentalnih, a kasnije i za zbor. Originalna glazba odraz je stvaranja mladih autora. Budući da je u prvim skladbama dominirao hard rock, posljednjih nekoliko godina glazba je nešto "omekšala" i predstavlja žanr pop-rocka. Ovaj glazbeni žanr nije tipičan za pasionske predstave i mnogi bi mogli reći da suvremeni ritmovi ne mogu biti dio stare i površ svega biblijske priče. Međutim, upravo takva glazba dobar je način za stvaranje atmosfere emotivnog naboja. Zvuk bubnja uz koračanje vojske, ili oštar zvuk električne gitare za vrijeme bičevanja, ili odjeci bas gitare u potresu kod Isusove smrti – zvukovi su koji preuzmu publiku i ne ostavljaju je hladnom. Prema anketi dr. Križnara (Pasijonski doneski, 2011) *Ribnički pasion* je do 2011. bio

jedini pasion sa živom scenskom glazbom, koji se ubraja u kategoriju (tvrdog) rocka. Po našem saznanju trenutno se u Europi slična vrsta glazbe može promatrati i u Pasionom mjuziklu "The Passion", koji se od 2011. održava svake godine u većim nizozemskim gradovima (Gouda, Rotterdam, Den Haag, Groningen).

Od 2010. godine za glazbenu kulisu brine se zbor P-i P-bend. To je povremeni sastav, kako zbora tako i pratećeg benda, koji se okupio isključivo za sudjelovanje u *Ribničkom pasionu*. Prije četiri godine došlo je vrijeme za veću promjenu u glazbenom dijelu pasiona, jer su bile u prvom planu želje za osvježanjem scenske glazbe. Prostor za izražavanje svojih talenata svake godine u P-band pronadu talentirani mladi instrumentalisti. Iako su okupljeni iz različitih mjesta, nema nikave sumnje u njihovu dobru koordiniranost. P-zbor sastavljen je od pjevača iz raznih zborova i skupina. Zanimljivost je da je to najšarenija skupina sudionika jer dolaze iz najudaljenijih mjesta "Pasionkog zaleđa". Bez obzira na pjevačku kilometražu i njihovu različitu dob, imaju zajedničku želju da svoju energiju i srčanost prenesu u glazbu s kojom popunjavaju igrane prizore i dodiruju srca posjetitelja.

Svježina u tradiciji

Isusova patnja i spas čovječanstva nije nekakva bajka ili samo jedna od zanimljivih priča. To je istiniti povijesni događaj koji nas nadahnjuje više od dvije tisuće godina, a izvor je inspiracije još i danas. Bogatstvo tradicije od najveće je važnosti, njegova se vrijednost prenosi iz generacije na generaciju. Ribnički pasion u tu tradicionalnost uključuje svoju mladenačku svježinu, a to nije promijenilo osnovnu Isusovu poruku. Čak i kroz suvremeni jezik izražavanja, osobno-iskustvene interpretacije zbivanja i modernijeg žanra glazbe može privući mase i prenijeti poruku bezgranične ljubavi.

Ribnički pasion od 2007. izvodi se u pravilu dva puta godišnje, i tako je na dobrom putu da postane tradicionalan, ali to ne znači da je to što se događa na pozornici uvijek isto. Svake godine on donosi novosti i promjene u scenariju, glazbi, kostumografiji, sceni, i time-glumcima omogućuje pravu količinu svježine.

Ribnički pasion primjer je kako suradnja između svježine mladosti i iskustva starijih dovodi do uspješnog projekta. To je primjer kako povezati mjesta i ljude u zajedničkom volonterskom radu. On je primjer kako je moguće tradicionalnu staru priču osvježiti modernim umetcima i tako i na mlađe generacije prenijeti nepromijenjenu

poruku. To je primjer kako poznatoj priči udahnuti malo osobne is-povijesti i time je približiti čovjeku današnjice. Koliko je ovaj primjer uspješan pokazat će vrijeme. Sada je jasno da se rezultat odražava u kontinuitetu inscenacije, brojčanosti i kontinuitetu sudionika, te posebice u osobnom iskustvu poruke Ribničkog pasiona, što je ujedno i njegov glavni cilj.

David di Paoli Paulovich

Consuetudini liturgico-musicali dei tempi di Quaresima e Passione nell'Istria e nel Quarnero

1. I repertori tradizionali di canto liturgico in Istria. 2. Tempo di Quaresima: riti e melodie: la messa; i vesperi; il quaresimale; la com-pieta; la Via Crucis; laudi del tempo quaresimale. 3. La Settimana Santa: riti e melodie. 4. Conclusioni. 5. Alcuni esempi di trascrizioni musicali.

1. I repertori tradizionali di canto liturgico in Istria.

La prima testimonianza sulla presenza del canto sacro cristiano in Istria risale al vescovo Sigimbaldo di Parenzo, il quale nel 1014 "stabilì che nella chiesa vi fossero dei cantori e dei lettori, i quali durante il divino sacrificio cantassero i salmi quotidiani con melodia ed inalzassero quindi non solo colla sublimità della parola, ma anche colla soavità dei suoni, l'animo del popolo ad onorare i celesti"¹:

"inde etiam cantores in Ecclesia statuit, atque lectores, qui tempore sacrificii quotidianus psalmos cum melodia canerent, atque animos populi circumstantes ad honore Celestium non solum sublimitate verborum, sed etiam suavitate sonorum".

La vita religiosa fu fiorentissima² in Istria e nelle isole del Quar-

1 B. BENUSSI, *Nel Medioevo. Pagine di storia istriana*, Parenzo, 1897, vol. II, p. 646.

2 Nei secoli si erano diffusi ordini e famiglie religiose quali i benedettini, i gesuiti, i salesiani e i francescani. Questi ultimi, in particolare, si diffusero nella regione vivente ancora S. Francesco, e la tradizione attribuisce a Sant'Antonio da Padova la fondazione dei conventi di Parenzo e Pola. Ben quattro Generali dell'Ordine

nero sino all'esodo avvenuto alla fine della seconda guerra mondiale: fiori perciò conseguentemente anche il canto sacro in tutte le sue espressioni.

Benvero, in Istria la ritualità del tempo di Quaresima e Passione osservava sino alla seconda guerra mondiale e, ancora in parte, sino alla riforma liturgica conciliare del 1969, i testi, le rubriche e il calendario del rito cattolico – romano ora definito straordinario a seguito del *Motu proprio* di Benedetto XVI "Summorum Pontificum"³: codesta ritualità si era arricchita nell'area adriatica orientale anche grazie all'impegno concreto nel corso dei secoli delle numerosissime confraternite, un tempo attive nell'Istria e nel Quarnero nel numero di centinaia, incuneandosi ed alimentando anche lo stesso folclore di questi territori.

Numerose, peraltro, erano le confraternite istriane ispirate ed incentrate sulla meditazione dei misteri della Crocifissione e della Passione di Cristo, propri del tempo quaresimale e della Settimana Santa: *Passione di Gesù* (Lussingrande); *Santa Croce* (Buie, Capodistria, Dignano, Gallezano, Grisignana, Lussingrande, Torre, Valle, Verteneglio); *Crocefisso o SS. Crocefisso* (Capodistria: di San Tommaso e del Domo, Dignano, Grisignana, Muggia, Pirano); *SS. Crocefisso o del Cristo in Ponte o delle Anime* (Capodistria).

Il canto liturgico del tempo liturgico avente inizio con la Quaresima e che si conchiude con la Pasqua di Risurrezione trovava in Istria ampia linfa anzitutto dal repertorio *patriarchino*, poi da quello *laudistico* di tradizione orale e scritta e, indi, da quello che potremmo definire *popolare* (peraltro di più recente fattura, sec.li XIX e XX), senza tener in ultimo conto anche della musica sacra cosiddetta *d'arte*, polivoca e strumentale che nei temi della Passione trovava intensa ispirazione.

Il repertorio della liturgia, nell'ambito del quale ritroviamo i toni cosiddetti patriarchini si distingue, anzitutto, tra quello della Liturgia Eucaristica e quello della Liturgia delle Ore (o Ufficio Divino secondo la denominazione propria del rito romano straordinario). Distinguiamo, tra questi, infatti, nella Liturgia Eucaristica: i toni degli *oremus*; del prefazio e del "Pater Noster"; i toni delle letture: Epistola e Vangelo; i toni del canto del *Passio*. Vi è poi la salmodia responsoriale (graduale, tratto e alleluia), i versetti della salmodia antifonica e l'ordinario (*Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus e Agnus Dei*). Vi è poi la parte del *proprium* (introito, offertorio, *communio*) che accompagnano l'ingresso, l'offerta dei doni e la processione di co-

munione. Nell'ambito dell'Ufficio Divino la struttura è quella della salmodia antifonica e responsoriale. Ricordiamo i toni dei salmi, della "lectio brevis" o capitolo e del versetto; infine, i toni delle lezioni e lamentazioni per le liturgie della Settimana Santa.

Accanto al repertorio patriarchino esamineremo e censiremo quello di origine laudistica, di cui abbiamo numerose attestazioni, nonché quello dei canti popolarmente eseguiti almeno sino all'esodo post-bellico dall'Istria negli anni Cinquanta del secolo scorso, tutti repertori contemporaneamente frequentati nelle liturgie delle chiese istriane e quarnerine, in ossequio ad una ritualità tradizionale, che nell'agire secondo "consuetudo vecio" montonese, poneva la propria ferrea regola di svolgimento.

2. Tempo di Quaresima: riti e melodie.

La Quaresima, tempo di preparazione di quaranta giorni (Quaresima deriva dal latino *quadraginta:quarantesima*) che introduceva alla Settimana Santa e sospende il tempo ordinario (*per annum*), era aperta dal rito del Mercoledì delle Ceneri (*caput Quadragesimae*): durante il rito s'intonava il salmo *Miserere* ed erano imposte le sacre ceneri. "Memento homo quia pulvis es, et in pulverem reverteris": "Ricordati, o uomo, che sei polvere e in polvere ritornerai", ammoniva il sacerdote imponendo le ceneri sul capo dei fedeli.

La Messa patriarchina di Quaresima e i Vespri

Il periodo quaresimale aveva le sue particolarità liturgiche: i paramenti violacei (simbolo di penitenza) dei ministri, i fiori non più ammessi ad ornare gli altari e l'uso, alla Messa *granda* domenicale, di intonare l'antica messa "alla patriarchina": infatti, in alcune chiese si tramandava la Messa alla patriarchina nel tono di Avvento e Quaresima (rimastaci in alcuni frammenti – del *Credo* – nella versione di Umago, della cattedrale di Ossero – del *Kyrie*-, mentre complete sono le versioni di Grado, Zara e di Traù), il cui formulario non prevedeva benvero il *Gloria*, inno angelico omesso nel tempo di Quaresima. Il canto di melodie quaresimali non era, tuttavia, riservato alla sola messa domenicale: ad esempio, durante la settimana (nelle ferie d'Avvento e Quaresima) nella Collegiata di Rovigno alle SS. Messe feriali capitolari nel duomo di Santa Eufemia era intonato il *Miserere* cosiddetto "in mi minore", che è un tono primo nella modulazione patriarchina. Anche il canto del Vangelo e della Lettura (*epistola*) nella Messa poteva avere un tono quaresimale: se ne conserva raro esempio nei toni della basilica di Sant'Eufemia di Rovigno.

Consuetudini
liturgico-
musicali
dei tempi di
Quaresima
e Passione
nell'Istria e nel
Quarnero

- 405 -

Francescano Conventuale erano originari di Cherso.

3 *Acta Apostolicae Sedis*, 99 (2007), pp. 777-781; cfr. *ibid.*, pp. 795-99, la *Lettera ai Vescovi*.

Il Vespero pomeridiano del tempo quaresimale era caratterizzato dall'inno "Audi benigne conditor", in cui si chiedeva al Creatore di degnarsi di accettare i digiuni e le penitenze quadregesimali. In questo sacro periodo si rafforzavano poi gli esercizi di pietà, i digiuni, la predicazione ritenuta efficace nelle forme del Quaresimale.

Il Quaresimale

Nel periodo quaresimale nelle città di Trieste, Fiume e nelle altre cittadine istriane più insigni (Capodistria, Isola, Pirano, Rovigno) nonché in quelle dirimpettaie sulla costa veneta (Venezia, Chioggia, Caorle, Marano, Grado), si teneva una volta per settimana il cosiddetto *Quaresimale*, ossia la predica in preparazione alla Pasqua, volta far commuovere i fedeli sul mistero della Croce. Per il Quaresimale erano chiamati generalmente predicatori di nome (sovente provenienti dal Veneto o dal Friuli), i quali tenevano il sermone preceduto o seguito consuetamente dal canto del *Miserere* (in tono gregoriano, patriarchino o in forma polifonica, qualora la Chiesa avesse posseduto una *schola cantorum*) e dalla Benedizione Eucaristica preceduta dal canto dell'inno *Tantum ergo*.

Da una tabella delle "Sacre Funzioni a Trieste nei tre giorni precedenti⁴ e durante la Quaresima dell'anno 1909", disposta dal vescovo di Trieste e Capodistria Francesco Saverio Nagl, ricaviamo la prassi rituale della diocesi tergestina, che ricalca anche quella delle diocesi istriane contermini: i riti pomeridiani della solenne esposizione del SS. Sacramento, il sermone Quaresimale e la *Via Crucis* appaiono i pilastri della pastorale diocesana.

A Dignano un uso singolare per i venerdì di marzo (mese che cade solitamente in Quaresima) era sopravvissuto sino a metà Novecento:

"tutti i venerdì di marzo, prima che cominciasse la predica, un breve corteo percorreva la chiesa al canto del *Miserere*. Era composto di alcuni confratelli nei loro camici bianchi e le mantelline celesti, che recavano l'insegna sormontata dall'effigie dell'Immacolata e con sotto, raffigurata in rilievo, la scena del battesimo di Gesù: era l'antica confraternita di S. Giovanni o dei *Batudi*...Il clero li seguiva. Dalle loro cintole pendeva un arnese che rassomigliava vagamente a un flagello [...]"⁵.

La Compieta

Il canto dell'ora di Compieta nel periodo quaresimale poteva so-

4 Dal mercoledì delle Ceneri.

5 A.A. V.V., *Dignano e la sua gente*, p. 212-213

stituire o affiancarsi al consueto canto di vespro. A Barbana tutte le sere di Quaresima "il popolo si radunava per cantare la compieta, chiusa con l'esecuzione a coro battente tra altare e navata dell'*Ave Regina Coelorum* e del *Miserere*. Di venerdì, invece, si svolgeva la *Via Crucis* nel testo di sant'Alfonso. La stessa devozione in lingua croata si teneva per i campagnoli la domenica mattina dopo la prima messa"⁶. Innumerevoli sono i toni quaresimali del *Miserere* rimastici: quello di Crassiza (Villa Gardossi), Cherso Dignano [due toni]), Fianona, Rozzo, Lussingrande, Pisino, Pedena, Piemonte, Rovigno, Muggia, Torre, Umago Verteneglio, Visignano, Veglia, Zara. Nel tempo di Quaresima si rinnovava anche la devozione alla Madonna Addolorata, la cui festa era nel cosiddetto "*Vènere dei dolori*" (precedente alla Settimana di Passione) ed era aperta da una messa cantata (in terzo): a Umago, ove era eretta una chiesa dedicata alla Madonna Addolorata, poi demolita, il "*Vènere dei dolori*" era fatto precedere un ottavario di preghiere in cui si eseguiva sempre il tradizionale *Stabat Mater* nel tono umaghese.

La Via Crucis

Alle ore tre pomeridiane, ora della morte di N.S.G.C. si rinnovava ogni venerdì di Quaresima la devozione della **Via Crucis**, nella quale lo *Stabat mater* era solitamente intonato anche polivoco secondo melodie locali.

A Rovigno la "*Via Crucis*" si teneva ogni lunedì di Quaresima oltreché nei Venerdì di Quaresima: il canto dello "*Stabat Mater*" proseguiva con quello della giaculatoria "Santa Madre deh Voi fate, che le piaghe del Signore siano impresse nel mio cuore". In Sant'Eufemia per l'ufficiatura della *Via Crucis* era seguito l'antico rituale di San Lorenzo da Porto Maurizio, stampato libricino dalla tipografia Coana di Rovigno. Durante le *Viae Crucis*, sovente tenute in chiese secondarie anche contemporaneamente al rito officiato nella parrocchiale (stante il grande numero di cappellani di un tempo), si eseguivano anche "*Stabat mater*" con melodie popolari o di autori locali o in lingua volgare⁷. Francesco Sinico ci lascia una parafrasi in lingua volgare dello "*Stabat mater*", di semplice fattura e adatto ai gusti e alla possibilità vocali del popolo, usata a Trieste sino agli anni Cinquanta del secolo scorso e fatta seguire al canto della strofa latina dello "*Stabat Mater*":

6 P. ZOVATTO - G. RADOLE, *Trieste e l'Istria tra religiosità popolare e folclore* (a cura di P. Zovatto), p. 158.

7 D. DI PAOLI PAULOVICH, "La lauda spirituale in Istria dall'epoca rinascimentale ai giorni nostri", in *Atti*, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, vol.XXXIX, Rovigno-Trieste, 2009.

”STA LA MADRE IN DOGLIA ATROCE
Presso il tronco della Croce
Mentre pende il Salvator”.

Anche a Pirano, dopo il canto delle strofe latine dello *Stabat Mater*, era costume il canto in volgare della sequenza ”Stava Maria dolente”, tramandata in ben venti strofe⁸.

”STAVA MARIA DOLENTE
Senza respiro e voce
Mentre pendeva in Croce
Del mondo il Redentor”

A Salvore e a Umago s’intonava invece lo *Stabat mater* con una consimile versione in lingua italiana sull’aria di Tartini:

”STA LA MADRE DOLOROSA
Sul calvario lacrimosa
Mentre pende il Figlio”.

Laudi del tempo quaresimale

L’uso di laudi popolari nelle cittadine della costa istriana persistette sino alla seconda guerra mondiale. Nella basilica di Rovigno durante le funzioni e le messe lette del periodo quaresimale molti erano i canti propri del periodo, intonati *ab immemorabile*. I testi⁹ sono presenti anche nella tradizione della basilica patriarcale di Sant’Eufemia di Grado, eccetto l’”Addolorata”, pur con diverse varianti melodiche:

ADDOLORATA

”Ah cara Madre, impetrami
Dal Figlio Tuo il perdono,
E di Sua grazia in dono
Che l’alma mia godé,
Che l’alma mia godé.
Addolorata Vergine,
Abbi pietà di me, abbi pietà di me”.

8 G. RADOLE, *Canti popolari istriani. Prima raccolta*, Olschki, Firenze 1965, p. 111.

9 D. DI PAOLI PAULOVICH, *Così Rovigno prega e canta a Dio*, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, Trieste - Rovigno, 2011. Vi si riportano i testi completi dei canti quaresimali qui mentovati.

CROCIFISSO MIO SIGNORE

”Crocifisso mio Signore
Dolce speme del mio cuore
Sia merce del Tuo patir
Il perdon del mio fallir”.

O GESU’ D’AMORE ACCESO

”O Gesù d’amore acceso
Non t’avessi mai offeso
O mio caro e buon Gesù
Non ti voglio offender più”.

PACE MIO DIO

”Pace mio Dio, ché già mi pento,
E il pentimento mi strugge il cor.
Pace perdono, ché detestati
Ho già i peccati col mio dolor!”.

PARCE MIO DIO CHE GIA’ MI PENTO [PACE MIO DIO CHE GIA’ MI PENTO]

”Parce mio Dio che già mi pento
E il pentimento mi strugge il cor.
Pace, perdono, che detestati
Io già i peccati col mio dolor”.

LA PASSIONE

”La Passione del Signore
Il dolore di Maria
Impresso sempre sia
Nel nostro cuore”.

L’AMANTE E IL CROCEFISSO

”Da quella croce o Dio
Deh! non mi dir ch’io t’ami
Tutto l’amor che brami
Svegli tacendo a me.

Sol ch'io ti miri ho pieno
Di sante fiamme il cuore
Per te vivo d'amore
Morro d'amor per te".

Anche nella tradizione liturgico - musicale praticata a Pirano sino all'esodo sopravviveva la consuetudine nelle liturgie delle varie chiese della parrocchia del canto di laudi popolari in lingua italiana, eredità secolare degli ordini francescani. Dallo spoglio dell'antologia di canti in uso nella Parrocchia di San Giorgio Martire di Pirano¹⁰ si distinguono ancora testi¹¹ di matrice laudistica: "Lodate Maria"; "O bella mia speranza"; "Di grazie occulta vena"; "Cantium pure fedeli - Evviva Maria"¹²; "Ti saluto delle grazie Maria"; "O voi che sapete che cosa sia amore"; "Stava Maria dolente". A Pirano in Quaresima le laudi in volgare più usate (peraltro diffuse con lievi varianti anche a Grado, Caorle e Marano) erano:

"GESU' MIO LA SACRA fronte
Chi di spine incoronò?
Sono stati i miei peccati;
Gesù mio perdon, pietà".

"EVVIVA LA CROCE
Evviva la Croce
E chi la portò.
Evviva la Croce
Sorgente di gloria,
Eterna memoria
Del mio Redentor".

"NOI T'ADORIAM PROSTRATI
AI pie' del divin Trono
Ti domandiam perdono mesti e contriti in cor".

Ma il più caratteristico e sentito canto quaresimale di Pirano era

- 10 *In hymnis et canticis. Antologia di laudi sacre in uso nella parrocchia di S. Giorgio M. in Pirano*, Tip. G. Coana & Figli, 1937.
- 11 Di alcuni abbiamo conservata la musica in G. RADOLE, *Canti popolari istriani. Seconda raccolta con bibliografia critica* (Biblioteca di Lares), Olschki, Firenze, 1968: "Ti saluto delle grazie Maria", "Evviva Maria", "O voi che sapete", "Stava Maria dolente", "Al porton siamo arivati", "Siam venuti cari amici".
- 12 Il testo ha il ritornello ("Evviva Maria") in comune con la lauda di Sant'Alfonso, "Sulla morte di Maria". Il testo è presente anche nella tradizione orale di Sissano e di Pola.

"O voi che sapete che cosa sia amore", antica lauda che era anche intonata per l'Addolorata nella devozione dei Sette dolori della Madonna.

"O VOI CHE SAPETE
Che cosa sia amore
Guardate, guardate
L'afflito mio core"

Tra le diciotto laudi composte da Giuseppe Tartini custodite in undici fogli nell'Archivio antico della Cappella Antoniana a Padova (attualmente portanti la catalogazione D VI, 1984, fasc. B.) cinque hanno destinazione quaresimale: "Infrangiti mio core"; "Crocifisso mio Signor"; "Rimira o peccator"; "O peccator che sai"; "Alma contrita". I testi, tutti in lingua italiana, sono, per lo più, tratti da florilegi diffusi al tempo in cui Tartini vive: le laudi "Crocifisso mio Signor" e "Alma contrita" si leggono nelle *Laudi spirituali* stampate a Vicenza nel 1821¹³. Ci restano del Tartini, infine, uno *Stabat mater*¹⁴ ed un *Tantum ergo*, "senza interesse (ma sono poi autentiche?)", divenne direttore della Cappella Musicale della Basilica del Santo di commenta Radole, ritrascritti dal compositore veneziano Oreste Ravanello.

Di Montona è una lauda¹⁵ antica, trascritta di pugno del *cameraro* della Confraternita del Santissimo Sacramento del duomo Giuseppe Castagna il 19 marzo 1955¹⁶, custodita nell'archivio parrocchiale.

"O CARO IL MIO DIO
Mio dolce Gesù.
O caro il mio Dio,
è morto per noi".

Nella cittadina di Portole si cantava invece una lauda quaresimale che ricalca le strofe finali della versione dei Tre Re (evidentemente interpolate nella lauda natalizia), raccolte a Trieste dal canonico triestino Pietro Tomasin sul finire dell'Ottocento:

- 13 *Laudi spirituali ad uso delle Sante Missioni*, Vicenza, Giuseppe Giuliani Editore, 1821. Ma "Dio ti salvi regina" compare anche in *Laudi spirituali da cantarsi divotamente*, Verona, Moroni, s.d. ma 2° metà del XVIII secolo.
- 14 Lo *Stabat mater* (in fa maggiore) e due *Tantum ergo* furono pubblicati in *Secunda Anthologia Vocalis (Liturgica)* a cura di Oreste Ravanello, Torino, M. Capra edizioni, s.d., pp. 43-51; 123-125
- 15 Di cui purtroppo non si serba la melodia.
- 16 D. DI PAOLI PAULOVICH, "Antichi rituali del tempo di Natale e di Passione a Montona", op. cit., p. 319. Vi si riporta il testo completo.

”BEATO IL CAPO del nostro Signor
È stato incoronato con tanto dolor
Con tanto dolor con tanto patir
Le lance pungenti che Cristo soffrì
O caro mio Dio lodato Gesù
O caro mio Dio ch'è morto per noi”.

In Istria erano comunemente diffusi anche i canti ”Gesù mio con dure funi” e ”Da quella Croce o Dio”¹⁷, riscontrati anche in varie regioni della penisola italiana. Il canto dai vallesi ritenuto caratteristico di Valle d'Istria (ma si cantava anche a Rovigno) era proprio:

”DA QUELLA CROCE O DIO
Deh non dir ch'io t'ami
Tutto l'amor che brami
Sveli tacendo a me”.

A Dignano le laudi quaresimali intonate nel Duomo di San Biagio erano principalmente due:

”MIO DOLCE SIGNOR
Mio Padre amoroso, Divin Redentor,
Di tanti e poi tanti da me per l'avanti
Commessi peccati domando pietà”.

”GESU' MIO CON DURE FUNI come reo, chi ti legò?
Rit. Sono stati i miei peccati, Gesù mio perdon pietà”.

Di altra lauda dignanese, raccolta da Giuseppe Radole, ci restano queste strofe aventi tema quaresimale:

”DI CRUDA COLONNA
Provava i flagelli,
Sentiva i martelli
Quand'ei s'inchiodò”.

Altra lauda ci è riportata da Luigi Donorà¹⁸:

17 Testi e melodie riportati in *Cantiamo al Signore. Lodi sacre – canti*, J. Turcinovic, Pazin, 2011

18 L. DONORÀ, *Antiche musiche sacre e profane di Dignano d'Istria*, Centro di Ricerche Storiche Rovigno, Collana degli Atti, extra serie n. 2, Trieste - Rovigno

”E' L'ORA SUONATA
Gesù fece la cena
Coi suoi apostoli
E con la faccia serena”.

A Umago¹⁹ in una lunga orazione tramandata oralmente erano tanti i riferimenti al mistero della Croce:

”PADRE NOSTRO alla domanda
Benedetto è chi l'impara
Chi l'impara è pellegrino”.

Del tempo di Passione si conserva una lauda di Rovigno²⁰, raccolta da Antonio Ive, che i rovignesi erano usi cantare nell'intimità delle case, e forse tramandata nell'uso di qualche confraternita. Lo stesso testo, riportatoci da Babudri, si rinveniva anche a Pirano²¹:

”NE L'ORTO IMANTINENTE
Rivolge le su' piante
El bon Gesù costante
Al Padre per retornar”.

Di seguito alcune strofe del testo rovignese:

”NEL UORTO IMANTINENTE,
Rivolge li su' piante
El bon Gisoû custante,
Al padre per returnà”.

Anche nelle isole del Quarnero si tramandavano laudi aventi il tema della penitenza, come nella città di Cherso:

”PADRE CELESTE Iddio
Abbi di noi pietà
Spirito Santo Iddio
Abbi di noi pietà”.

1997, p. 144 (testo) e 145 (trascrizione musicale).

19 *Umago Viva*, novembre 1995, p. 27.

20 D. DI PAOLI PAULOVICH, ”La lauda spirituale in Istria dall'epoca rinascimentale ai giorni nostri”, in *Atti*, Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, vol.XXXIX, Rovigno - Trieste, 2009.

21 G. RAOLE, *Canti popolari istriani. Prima raccolta*, Olschki, Firenze, 1965, p. 105.

Molto lunga era anche la lauda seguente penitenziale, raccolta a Cherso²²:

"CANTIAM le laudi eterne di questo gran Signore
Che sol per nostro amore sta fisso in Croce".

Nella città di Veglia era diffusa una lauda attestata anche altrove nell'Istria:

"AMA IDIO e non falire
Ama Idio e làsia dire
Làsia dire da chi tu vuole
Ama Idio di bon cuore
Di buon cuore e di bona voce
Ama Idio che è su la croce".

3. La Settimana Santa: riti e melodie.

Domenica delle Palme.

Apriva la Settimana Santa la Domenica delle Palme (*Dominica in ramis palmarum*) o *domeniga de l'olivo* (così era indicata nella parlata veneta della Dalmazia), con la commemorazione dell'ingresso di Cristo in Gerusalemme sopra un asinello, acclamato dalla folla festante agitante rami di palma. Un lauda raccolta a Verteneglio (Casette), tramandata tra le mura domestiche, così recitava:

"Caro il mio Divin Figliuolo, dove sarai il giorno delle Sante Palme?
Cara Mia Santissima o dolcissima Vergine Madre, il giorno delle Sante
Palme sarò come un povero profeta".

La celebrazione mattutina della Messa con il canto della Passione (il più popolare *Passio*) era molto frequentata anche a causa della distribuzione davanti alle chiese dei rametti d'olivo benedetti, che poi sarebbero stati esposti nelle case (sopra la porta d'ingresso, sopra il capezzale del letto o nella sala da pranzo) per un anno sino alla successiva domenica delle Palme. Il rito delle Palme si componeva di tre momenti: la benedizione dei ramoscelli d'olivo (in cui il celebrante indossava il piviale e i ministri le pianete plicate con il manipolo), la processione a ricordare l'ingresso trionfale di Cristo a Gerusalemme e, infine, la Messa, con il lungo canto del *Passio* secondo San Matteo.

22 L. MORATTO, *Quaderno di canzoni, usi, costumi, balli popolari chersini*, Cherso, 1922.

Al pomeriggio della domenica delle Palme erano officiati in taluni luoghi i secondi **vespri cantati**: l'inno del vespro era il celebre *Verilla Regis*, di cui conserviamo alcune varianti (Capodistria, Albona, Barbana, Dignano, Gollogorizza, Lussinpiccolo, Rovigno, Zara).

In altri luoghi si perpetuava la pratica delle **Quaranta ore**, tenuta viva per cura della Confraternita del SS. Sacramento a Fiume²³. In ossequio ad un uso diffuso nell'Istria già veneta, nel pomeriggio della domenica delle Palme (a Lussinpiccolo già al termine della Messa delle Palme, con processione eucaristica intono alla chiesa) s'iniziava, infatti, la solenne esposizione del Santissimo Sacramento con il canto del *Miserere*, detta popolarmente "*Quarantòre*", destinata a protrarsi sino alla sera del martedì santo o al mezzogiorno del mercoledì. A Grado, Isola²⁴, Pirano, Dignano, Montona ed in molte altre chiese si montavano ornatissimi altari barocchi in legno, che erano accostati sopra le strutture fisse degli altari marmorei. L'ostensorio, racchiudente l'ostia consacrata (il Santissimo Sacramento), troneggiava sotto un padiglione di damasco rosso, fra un pomposo stuolo di ceri (centouno a Dignano, centocinque a Grado, a Cittanova ben centotrenta) e una pletora di fiori. A Capodistria, i prolungamenti lignei dell'altare erano montati qualche giorno prima della domenica delle Palme: si trattava in sostanza d'un grandioso altare barocco²⁵ portante dalle ottanta alle cento candele, e donato al duomo nel 1791 dalla contessa Maria Anna Pola e dal consorte Francesco Grisoni. Continuamente da parte dei fedeli si compivano le **visite al Santissimo** e si succedevano le ore di preghiera, organizzate in turni di adorazione, durante le quali i gruppi o le confraternite cantavano i canti eucaristici della propria tradizione. A Capodistria il tono del *Miserere* era in tono popolare (patriarchino, a due voci attribuito a Carlo Riccobin) alternato al canto fermo nel tono primo gregoriano. Anche a Muggia sino agli anni Quaranta il tono era popolare.

A Capodistria e nelle varie parrocchie istriane in genere le confraternite contribuivano a solennizzare anche il rito delle Quarantore in

23 Tale pratica si era diffusa da Zara nel XIII° secolo ed era sostenuta in Duomo sino agli anni Quaranta dal fiumano mons. Matteo Balas. Precedentemente era stata la cosiddetta "Confraternita dei Nobili" (soppressa nel 1788) ed avente sede nella Cappella dell'Immacolata Concezione della Chiesa di San Girolamo a curare il rito di adorazione.

24 A. VASCOTTO, "Le chiese e le tradizioni" in *Isola d'Istria dalle origini all'esilio. La storia, la fede, le tradizioni di una comunità che non vuole dimenticare*, Edizioni Isola Nostra, Trieste, 2000, p.195.

25 L'altare fu montato per l'ultima volta nella domenica delle Palme del 1956.

apertura della Settimana Santa²⁶. A Pirano era la Confraternita del SS. Sacramento ad intervenire durante l'esposizione "nell'ora e coi devoti della contrada che verrà loro indicata", come recita l'articolo II dello Statuto. A Rovigno la consuetudine era vivissima. Avvisa, infatti, nel 1938, il bollettino parrocchiale:

"La solennità delle 40 ore nel nostro Duomo rivedrà le folle degli altri anni. Si attendono numerosi gli adoratori e numerosi coloro che approfittano di un tempo così prezioso per accostarsi ai SS. Sacramenti. né mancheranno le offerte dei buoni".²⁷

Nel pomeriggio, in Sant'Eufemia "mentre i confratelli del Santissimo con le loro torce e le loro divise rosse si preparavano davanti all'altare, le finestre della chiesa venivano coperte con delle tende apposite. C'era una mistica penombra rotta solo dalle tenue luce delle candele dell'Altare". Prevedeva, infatti, lo Statuto della Confraternita del Santissimo Sacramento che:

"S. 16. In occasione delle 40 ore del Lunedì e martedì Santo si raduneranno all'ora stabilita e dal Nunzio a ciascheduno annunziata, in questa Chiesa Parrocchiale, ove indossato l'Abito usciranno dalla porta laterale di S. Eufemia, ed entrando processionalmente per la porta maggiore, preceduti dal Gonfalone con due cerei, faranno l'adorazione".²⁸

Al termine di canto di Compieta, che seguiva il canto di Vespere, era esposto il Santissimo Sacramento sul trono, dopo eventuale e breve processione interna nella basilica. Il Santissimo Sacramento era, infatti, posto su d'una specie di trono, situato al centro dell'altare maggiore, sotto un padiglione damascato in rosso e circondato da centinaia di candele. L'esposizione del Venerabile avveniva al canto del *Pange lingua* in tono patriarchino o in polifonia, almeno sino agli anni Quaranta.

Degli usi osservati nel giorno delle Palme a Dignano resta il calendario redatto dal maestro Gianni Ferro:

26 Ma le confraternite solennizzavano tutte le processioni capodistriane, almeno sino al 1945: quella del SS. Sacramento nella quarta domenica di Quaresima sfilava per la festa del "Cristo in Ponte", quella della Domenica delle Palme era riservata alla scuola di San Biagio, quella del Lunedì santo alla Confraternita di Sant'Andrea, quella del Martedì Santo a quella del SS. Crocifisso. Alla cosiddetta "processione degli ori", ossia del Venerdì Santo sfilavano invece tutte le confraternite di Capodistria.

27 *Io sono la Voce*, aprile 1938, n. 3 anno VI.

28 *Statuto Normale per la Confraternita del Santissimo Sacramento nella Insigne Collegiata Parrocchiale Giorgio ed Eufemia in Rovigno*, Tip. Antonio Coana, Rovigno, 1860.

"Domenica delle Palme: ore 9.45 solenne benedizione delle Palme, quindi processione delle Palme attorno al Portarol; rientro in Duomo (al canto di "Pueri Haebreorum") e messa solenne con canto del *Passio*, predica e, poi, messa ultima. L'altare maggiore era già adorno e preparato con le piramidi a 101 candele e vari addobbi per le 40 ore. Ore 15.30 Vesperi solenni ed esposizione solenne del SS. Sacramento. Ore 20.30 1° sermone, quindi canto solenne del *Miserere* e benedizione eucaristica"²⁹.

A Zara le Quarantore si tenevano nella chiesa di San Michele (precedentemente nella chiesa di San Giovanni Battista). Gli addobbi erano fastosi e curati dalla Confraternita delle Quaranta Ore.

Martedì Santo.

Il Martedì Santo a Grado si perpetuava sino alla fine degli anni Novanta del secolo scorso la funzione del *Sermòn Grado*, nella quale, prima di riporre il Santissimo nel tabernacolo, si cantava il *Miserere* in un tono patriarchino solenne alternato ai moduli polifonici ottocenteschi dell'omonima composizione di Luigi Ricci, eseguiti dall'orchestra e dal coro della basilica. Dopo l'*Oremus* finale, anch'esso cantato in tono patriarchino dall'arciprete celebrante, era impartita la benedizione, salutata dai rintocchi delle campane doppie. Tale rito sopravviveva in Veneto soltanto a Caorle, dove almeno fino agli anni Novanta si ha notizia certa del rinnovarsi della tradizione del cosiddetto *Grande Miserere*: rito ch'era di suggestione impressionante, come da buon testimone annota Antonio Niero, rettore del seminario patriarcale veneziano. A Rovigno alle ore 18.00 principiavano in Sant'Eufemia i cosiddetti *Sermùni*, che si sarebbero conclusi la sera del martedì santo, al termine dei quali si elevava corale il canto del *Miserere* alternato al tono patriarchino (così quello di Ricci o Candotti, che prevedono l'alternanza), intonato, talora, anche dal popolo che gremiva le tre navate della basilica, quando non fosse intervenuta la *Schola Cantorum* per l'esecuzione di un *Miserere* polifonico. Il sermone era, generalmente, incentrato sul Santissimo Sacramento. V'era "alla sera la chiusa della prima sera dell'Adorazione. La chiesa gremitissima di gente, che era intervenuta da ore per trovare un po'di posto". Esce il clero ammantato dei paramenti dalla sacrestia, mentre l'organo e il canto tacciono. Quindi il Padre quaresimalista, invitato a Rovigno per l'occasione, tiene la predica dal pulpito. Ricorda mons. Domenico Giuricin³⁰:

29 L. DONORA', *Antiche musiche sacre e profane di Dignano d'Istria*, Unione italiana-Fiume Università Popolare di Trieste Comune di Dignano, Trieste - Rovigno 1997.

30 *La Voce della Famia Ruvignisa*, bollettino della Famia Ruvignisa, Trieste, 1979-2009.

”Dopo la predica del Quaresimalista, la nostra *Schola Cantorum* intonava il tradizionale *Miserere* che era o del Ricci o del Candotti con il *Tantum ergo*. La stessa funzione si ripeteva alla sera del Lunedì e del Martedì Santo, sempre la chiesa affollatissima. Alla mattina di quei primi tre giorni della Settimana Santa la Messa conventuale era sempre cantata”.

Seguiva la benedizione con il Santissimo, mentre erano contemporaneamente suonate le campane. Si deve precisare che il *Tantum ergo* era cantato soltanto l'ultima sera, poiché canto di conclusione della funzione eucaristica, che appunto terminava nel Mercoledì Santo (negli altri giorni vi è una sorta di sospensione rituale dell'adorazione). La funzione era, infine, chiusa con il canto del "Dio sia benedetto".

Mercoledì santo

Alla mattina del Mercoledì santo si concludeva il rito delle Quarantore: a Venezia sul mezzogiorno con la **reposizione del Santissimo** in solenni processioni parrocchiali con grande concorso di popolo. Nella basilica patriarcale di Grado, alle ore undici, dopo l'adorazione delle *gastalde*, ossia delle donne che durante l'anno procuravano l'olio per la lampada del Santissimo, e del Corpo di Guardia Civica, moveva una breve processione interna terminante all'altar maggiore, ov'era cantato il *Tantum ergo*: impartita la benedizione, l'Ostia consacrata era riposta nel tabernacolo usuale. Nella cittadina istriana di Montona alle ore undici si celebrava, anziché la funzione eucaristica, una Messa solenne di chiusura delle Quaranta ore³¹:

Nel pomeriggio nelle chiese cattedrali e parrocchiali si teneva il suggestivo "*officium tenebrarum*" o **Mattutino delle tenebre**, detto in qualche località dell'Istria anche *batiscuro*)³², ufficiatura consistente nella preghiera in canto delle ore canoniche del Mattutino (composto di tre e delle Lodi). I riti o *ofizi* erano annunciati dalla raganella lignea, agitata per le strade ad invitare i fedeli alla funzione e a ricordare la gravità del tempo:

”gli annunci del mezzogiorno e dell'inizio delle funzioni serali venivano dati (nei luoghi minori l'orologio era una rarità) dai ragazzini del paese, i quali avendo a tracolla la propria *scràsola*, giravano per le strade intercalando le *scrasolàde* con il grido adatto al momento: *.xe 'l segno del mezo-*

31 Quindi l'altare ligneo, ove fosse stato montato, veniva accuratamente riposto nei magazzini delle chiese o nelle soffitte, in attesa di essere riallestito l'anno successivo (a Pirano invece era smontato alla sera del giovedì santo).

32 Detto in particolare *batiscùr* a Gallesano, a Dignano *batiscòur* o *batibànchi* a Isola. In molti altri luoghi s'indicava il rito invece in espressioni come "*andar a cantar le profezie*".

giorno, oppure verso sera: *venite al batiscuro*, o ancora, *venite alla messa granda*. A Cattaro il sacrestano soleva girare per le calli della città e ripetere la cantilena: "*chi vol venir a santa Ciara, a la passìon!*" o altra simile"³³.

Per le calli di Zara per richiamare i fedeli alle ufficiature (essendo le campane mute e legate dopo il Giovedì Santo) s'era usi vociare: "*questo xe el primo segno, a san Simòn i ofizi!*". Anche a Cittanova i ragazzi gridavano agitando le *sigàle*: "*El primo segno dela funziòn!*", e dicevano primo, secondo o terzo segno, giacché nei precedenti tre quarti d'ora antecedenti alla funzione, ad ogni quarto d'ora era usanza rinnovare l'invito. A Pirano, parimenti abbiamo testimonianza che quattro o cinque chierichetti, percorrevano all'alba e nel primo pomeriggio tutte le *contrade* e *calli* del paese per invitare i fedeli alla funzione, baloccandosi con le raganelle (*carace*) nelle calli e sotto i *volti de Ponta* e *de Marsana*, e gridando: "*Ai ufizi, ai ufizi, per la prima [e l'ultima volta]*".

Nel presbiterio era posto un candeliero ligneo di forma triangolare (detto in alcuni luoghi *rastèl* o *restèl* in Istria e *saetièra* in Dalmazia, *triangul* in friulano), il quale reggeva quindici candele accese di cera gialla, sette per parte ed una sulla sommità, da spengere alla conclusione di ciascun salmo. I sacerdoti, i chierici ed i cantori, preso silenziosamente posto negli stalli del presbiterio e una volta intonata la prima antifona ed il relativo salmo, s'assidevano alternando in canto i versetti delle salmodie. E a tale canto

”partecipavano i notabili del luogo in grado di leggere in latino, i quali, sugli antichi toni patriarchini (portatici con la fede dalla chiesa madre di Aquileia), ricchi di melismi, intonavano con sussiego, come in una piccola passarella delle vanità, lamentazioni con l'invito alla conversione ("*Ierusalem, convertere*"³⁴) e lezioni, alternandosi con il clero. Quante prove nel segreto delle case, che vedevano uscire dai cassetti ingialliti libri della Settimana Santa, dove la stampa della effe si confondeva con la esse"³⁵

e non solo i notabili: contadini, commercianti, pescatori, persone d'ogni estrazione sociale ambivano a ricoprire l'ufficio di cantore.

E anche nella Dalmazia le lezioni del "Mercoledì Giovedì e Venerdì Santo erano sempre accompagnate da un canto ecclesiastico dalmata,

33 G. SABALICH, *Giuochi popolari zaratini*, Arnaldo Forni Editore, Sala Bolognese 1979, ristampa anastatica dell'edizione di Zara, 1918, p. 191.

34 Ogni singola lamentazione ("*lamentaziòn de Geremia profeta*") si concludeva con l'accurato e commovente invito alla conversione di Gerusalemme: "*Ierusalem, Ierusalem, convertere ad Dominum Deum tuum*".

35 G. RADOLE, *Folclore istriano*, op.cit., p.103.

di antichissima origine e straordinaria bellezza”³⁶.

Il Mattutino era suddiviso in tre Notturmi, ognuno dei quali costituito da tre salmi e da tre lezioni, separate da responsori. Le lezioni del primo notturno erano le *Lamentationes* (in ebraico *Threni*) del profeta Geremia, le lezioni del secondo notturno erano invece mutate dalle Omelie di Sant’Agostino, quelle del terzo dalle lettere dell’apostolo San Paolo. Le lezioni del secondo notturno (“*ex Tractatu Sancti Augustini Episcopi*”) serbano melodie caratteristiche, meglio conservatesi per il relativo uso (soltanto nella Settimana Santa), e, forse, per i caratteristici e ripetuti salti intervallari di quarta e quinta che paiono delineare un arpeggiato. Per le lezioni del terzo notturno (Epistola di S. Paolo) i toni rinvenuti sono numericamente inferiori.

Al termine del mattutino, si principiavano subito le Lodi, composte da cinque salmi e dal cantico di Zaccaria, il *Benedictus*, durante gli ultimi sei versetti del quale si estinguevano pure gli ultimi sei ceri dei candelieri dell’altar maggiore alternativamente cominciando *in cornu evangelii* e proseguendo *in cornu epistolae*, mentre la candela posta al vertice del *rastel* veniva celata, restando accesa dietro l’altar maggiore sino al termine dell’ufficio. Durante l’esecuzione del cantico si spegnevano tutte le altre lampade della chiesa, fuorché quella del Santissimo Sacramento. Dopo aver cantato il *Miserere* e successivamente ad un’orazione pronunziata sommessamente dal celebrante, in chiesa si produceva un gran fragore.

Questo fragore, detto *barabàn* in Dalmazia, a Zara³⁷ e anche a Traù o secondo dalmata espressione “*se batteva le tenebre*”³⁸, si produceva percuotendo i banchi, mentre i fanciulli (la *mularia*) si prodigavano a dare il loro chiassoso contributo con le raganelle di legno³⁹ e con bacchette (*sibe*) o pali, battendo il pavimento, i gradini dell’altare

- 36 Così annota, identificando i canti liturgici di tradizione orale della Dalmazia, L. MIOTTO in *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata*, Edizioni Lint, Trieste, 1991, p. 146.
- 37 G. SABALICH, *Giuochi popolari zaratini*, A. Forni Editore, edizione di Zara [1918], Sala Bolognese, 1979; “*se dise barabàn el bordelo che fa i muli in cesa la sera del venerdì santo*”, come riporta Rosamani nel suo *Vocabolario Giuliano*.
- 38 Nel *Dizionario della lingua italiana*, compilato da Niccolò Tommaseo e da Bernardo Bellini, alla voce *raganella* laddove si descrive lo strumento, s’indica ch’esso viene usato durante la settimana santa “quando si fanno le tenebre”. Singolare la somiglianza d’espressione con il “batter le tenebre” di Zara, espressione mutuate dal latino entrambe: “*et tenebrae factae sunt*”.
- 39 A Pirano era predisposto su due cavalletti un tavolaccio in fondo al duomo, dove la *mularia* andava a scatenarsi con le *massoche* per fare appunto *el batibanchi*. E il rito del Mattutino ad Isola era detto appunto *batibànchi*.

e i banchi (a Umago si diceva “*far i boti*” sui banchi)⁴⁰. Nell’antica Montona i ragazzi battevano sul pavimento della chiesa con dei rami d’ulivo (*i fasséva le batiture*) e agitavano le raganelle, mentre una grande *scargàtaniza* era suonata dal *nonzolo* (sacrestano); a Buie i sacrestani “*batteva le bânche*” poste dietro l’altar maggiore. A Gallesano “durante le funzioni i giovani si munivano di verghe ricavate dalla corteccia di olmi e lodogni e allo spegnersi delle candele le battevano sui muri, sul pavimento e sulle panche, provocando un baccano indescrivibile”⁴¹. La prassi cerimoniale romana⁴² non consentiva che un discreto rumoreggiare e da parte esclusiva dei soli chierici e non del popolo, ricollegando il significato del fragore al terremoto avvenuto alla morte di Cristo.

La candela⁴³, ch’era rimasta celata dietro all’altare, era infine riportata su di esso alla vista dei fedeli, e posta sul candelabro: quello era il segno che il fragore avrebbe dovuto cessare. Lo strepito evocato dai ragazzi, “*el barabàn*”, che pur doveva esser, a tenore di rubrica, moderato, voleva alludere al terremoto avvenuto allo spirare di Cristo sulla Croce e allo sgomento dei discepoli⁴⁴, o fors’anco ricordare la flagellazione di Cristo e lo strepito della plebe irridente e tumultuante. Così un ricordo di Cittanova⁴⁵:

“noi ragazzi aspettavamo fuori dalla chiesa armati di *zigale* e *batitan-goli* e, quando ci era permesso entrare - allorché il celebrante batteva la mano sul leggio - facevamo con i nostri arnesi un fracasso assordante che terminava solo quando il sacrestano ci metteva fuori dalla porta.”

- 40 A Gallesano gli uomini picchiavano sulla soglia della chiesa e anche sulle panchine. A Dignano le donne s’inginocchiavano e davano il loro contributo battendo le mani sui banchi: e a quel punto, alcuni bambini con fare dispettoso inchiodavano ai banchi le gonne delle donne inginocchiate.
- 41 G. TARTICCHIO, *Storia di un antico borgo dell’Istria. Ricordi di Gallesano rivisitati e ampliati da Pietro Tarticchio*, Silvia Editrice, Cologno Monzese, 2003, p. 109.
- 42 P.J.B. DE HERDT, *Sacrae liturgiae praxis juxta ritum romanum in missa celebratione officii recitatione et sacramentorum administratione divina*, Josephus VanLinthout Universitatis Typographus, Lovanii, 1894, Tomus III, p. 44.
- 43 P.J.B. DE HERDT, “*Item candela abscondita denotat Christum sepultum, et eius revelatio Christi resurrectionem*”.
- 44 In realtà, tale uso pare sia una reliquia del passato, dei tempi in cui i segni d’inizio e fine delle ufficiature erano dati percuotendo gli stalli del coro, come ancora è uso in qualche monastero: lo scorrere del tempo ha fatto poi di tale semplice segno un vero e proprio fragore.
- 45 *Cittanova d’Istria nel ricordo dei suoi abitanti*, Fameia Cittanovese – Unione degli istriani, p. 56.

Come anche nel Quarnero sull'isola di Lussino, a Neresine, ove⁴⁶

"ci si preparava con grande impegno anche alla "Barabàna" [...]. Tutti i ragazzi del paese assistevano al rito muniti di raganelle (*screbetuàinize*) e ogni altro tipo di attrezzo che potesse fare rumore".

Per l'ufficiatura del mattutino delle Tenebre si devono distinguere diverse melodie necessarie alla celebrazione del rito in canto: toni per il canto delle antifone, toni per il canto dei salmi, toni per il canto dei responsori, toni per il canto delle lezioni e delle lamentazioni. Nelle cattedrali e nelle chiese più insigni le antifone, i salmi e i responsori erano sovente intonati dai libri corali in canto fermo, mentre per il canto delle lezioni e delle lamentazioni si tramandavano oralmente le melodie, ascrivibili al cosiddetto repertorio *patriarchino*. Dei toni dei salmi usati per il canto del Mattutino e delle Lodi troviamo traccia a Barbana e Matterada (che conserva anche i toni per i responsori, le antifone e del cantico *Benedictus*). Per il canto dei responsori era uso un modulo diffuso in tutta la penisola istriana.

Giovedì Santo

Messa in Coena Domini

Nel Giovedì Santo la Chiesa celebra la memoria della Istituzione della SS. Eucarestia da parte di Gesù Cristo. Il mattino del Giovedì Santo nella messa in "Coena Domini" si svolge il suggestivo rito della lavanda dei piedi. Così, dalla fine dell'inno angelico (*Gloria in excelsis*) le campane non potevano essere suonate sino al *Gloria* del sabato santo, né l'organo poteva più essere suonato, neppure a sostenere il canto. E le campane in molti luoghi erano "legate" dal campanaro, il quale alzava le cime delle corde in alto, appendendole ad un chiodo. Il campanelli suonati alla messa durante l'elevazione erano in alcuni luoghi, come a Cittanova o a Pirano, sostituiti dalle raganelle, ch'eran suonate dai chierichetti, tuttavia evitando eccessivo fragore. A Lussingrande⁴⁷ "per la messa solenne le campane suonavano come per le grandi solennità, con esclusione però del *campanon*. Alle 10, al momento del *Gloria*, sul campanile del Duomo, al Municipio e sullo *stendarzo* veniva esposta la bandiera a mezz'asta, cessava il suono delle campane, che veniva sostituito da quello di grandi raganelle (*scripavize*), le quali venivano suonate nel piazzale del Duomo prima delle funzioni serali". Dopo il *Gloria*, a Trieste "incominciava

46 G. BRACCO, *Neresine Storia e Tradizioni. Un popolo tra due culture*, Lint, Trieste, 2007.

47 Appunti inediti di C. Bussani.

lo stridulo gracchiare delle raganelle che i ragazzi già in chiesa cominciavano a metter in moto, per continuare per le strade di Barcola, di Roiano e di San Giovanni, allora rioni ben distinti dal resto della città"⁴⁸. Terminata la comunione dei fedeli, il Santissimo Sacramento era recato processionalmente al canto del *Pange lingua* e riposto nel *sepolcro* (*santo sepolcro*), già apparecchiato con le lampade ed i lumini accesi). Il sacerdote, indossato il piviale bianco, reggeva il calice ricoperto dalle estremità del velo omerale, e procedeva, con a fianco il diacono ed il suddiacono, sotto il baldacchino avanti al quale i chierichetti agitavano due incensieri fumiganti. Il Santissimo Sacramento era infine rinchiuso nel tabernacolo dell'altare della reposizione che da quel momento diveniva continua mèta di visite devote, mentre il parroco, dopo aver recitato il vespero in coro (senza canto e con le candele accese), insieme con i cappellani, recitando il salmo 21, si recava presso gli altari laterali spogliandoli, sollevando i lembi delle tovaglie, nel mentre il sagrestano subito dopo procurava di riporle, mentre si lasciavano al loro posto la Croce e i candelieri. Intanto la Croce dell'Altare maggiore era di nuovo coperta con il velo viola e si toglieva l'acqua benedetta dai vasi della chiesa.

La Visita ai Sepolcri

Questo rito, che si protraeva fino a tarda notte, coi fedeli che si spostavano di chiesa in chiesa, era conosciuto come **visita ai Sepolcri**. L'altare della reposizione, nato dalla necessità di conservare in un luogo distinto dal solito l'Eucaristia, finì per essere denominato popolarmente pressoché ovunque *sepolcro*. Sotto la cattolicissima Austria, quale guardia d'onore accanto all'altare del sepolcro v'erano sempre due gendarmi, forse in ricordo delle guardie del sinedrio poste a custodire il sepolcro di Cristo. L'altare della reposizione, adornato fastosamente con candelieri, lumini ad olio e fiori, era destinato a custodire il Santissimo Sacramento, che vi sarebbe stato riposto nell'attesa dei riti del Venerdì santo (i quali, com'è noto, non contemplano l'offerta del sacrificio eucaristico). Attorno a quest'altare in alcune località istriane permaneva l'uso di porre le pianticelle di frumento (evidente la derivazione dai riti pagani e dalle consuetudini liturgiche orientali⁴⁹), in palese riferimento simbolico alla materia eucaristica ed alla metafora evangelica del chicco di grano. Esse erano

48 P. ZOVATTO - G. RADOLE, *Trieste e l'Istria tra religiosità popolare e folclore*, Centro studi storico-religiosi Friuli-Venezia Giulia, Trieste 1991, p.38.

49 I contenitori di grano germogliato che spesso accompagnano gli addobbi floreali aggiungono una curiosa nota pagana all'insieme, ricordando i riti greci delle Adonie, in cui le donne facevano crescere in piccoli vasi esposti all'aperto cereali e ortaggi in onore dell'amante di Afrodite.

fatte germogliare nell'oscurità, sicché assumevano un colore giallognolo, che diveniva verde stando all'aria in chiesa.

Nel tardo pomeriggio del Giovedì santo la gente iniziava la visita ai *sepolcri* nelle chiese. A Venezia erano famosi il sepolcro di Santa Maria Formosa, tutto in argento, e quello settecentesco dei Gesuiti, impreziosito con inestimabili arazzi settecenteschi. A Fiume le motitadini di fedeli affollavano le chiese della Cittavecchia, la chiesa di San Sebastiano e la cattedrale di San Vito, mentre il lunedì santo era uso recarsi a Drenova o Valscurigne per visitare i sepolcri delle chiese del circondario. A Trieste, specialmente in *Zitavecchia* erano tanti i *sepolcri* che si vedevano nelle *contrade* durante la settimana santa, innalzati a ridosso delle case dai ragazzi in cerca d'oboli e da pie famiglie. Così Lorenzutti, gustosamente, osserva nella schietta parlata triestina che "*sepolcri grandi e pici intei ultimi giorni de la settimana santa se vedéva su le porte de le case e pei cantoni de le strade massima de quele verso San Giusto*"⁵⁰. A Rovigno particolare era il Sepolcro della chiesa di S. Tommaso, allestito per opera della confraternita dei Battuti: "caratteristica di questa chiesa era un bellissimo *sepolcro* che veniva esposto ogni anno durante la Settimana Santa"⁵¹. In occasione di visite solenni delle confraternite ai sepolcri si cantavano un *Miserere*⁵² del canonico roviginese Giovanni Masato (1747-1826) ed il *Popule meus*. E' il canonico roviginese Caenazzo ad annotare della consuetudine della visita ai *sepolcri*⁵³ sulla partitura del canto del *Miserere*. La Confraternita del Santissimo Sacramento era quella che a par Statuto era obbligata a questa devozione:

"§. 17. Nel Giovedì Santo a sera dopo gli Uffizi divini, procederanno divotamente alla visita dei Sepolcri recitando con Voce assai sommessa il *Miserere*, accompagnati da uno dei Cooperatori in qualità di Cappellano."⁵⁴

A Zara "tutto il popolo si reca compunto e serio a visitare i sepolcri cominciando dalla chiesa di San Simeone, San Demetrio al Collegio, San Michele dei *s'ciavi*, San Grisogono, Santa Maria, Santa Anastasia, Madonna del Castello e San Francesco dai frati. Uomini e

50 L. LORENZUTTI, *Granellini di sabbia, ovvero Ricordi delle vicende storiche triestine nel periodo dal 1850 al 1907*, Tip. Lloyd, Trieste, 1907.

51 A. SEGARIOL, op. cit. p. 57.

52 Altrimenti recitato.

53 A San Francesco, almeno dall'anno 1938, il sagrestano Matteo Giuricin allestiva un particolare sepolcro sopra l'altare maggiore, ricostruendo la scena del Calvario con al centro un piccolo feretro.

54 *Statuto Normale per la Confraternita del Santissimo Sacramento nella Insigne Collegiata Parrocchiale dei SS. Giorgio ed Eufemia in Rovigno*, Tip. Antonio Coana, Rovigno, 1860.

donne e bambini e bambine entrano nelle chiese dove mani premurose hanno allestito ed abbellito con cassetine di miglio, con canarini saltellanti e con palloncini variopinti, il Santo Sepolcro dove giace Gesù crocifisso dagli uomini"⁵⁵.

Alla sera del giovedì santo era poi cantato il **secondo ufficio o mattutino delle tenebre**, annunciato da torme di ragazzini agitati le raganelle, il quale qui sotto si riporta nelle ricuperate *melodie patriarchine* tramandate ed usate nella zona d'Umago (costa ed entroterra), ma consimili a quelle di molte chiese istriane. A Zara, dopo il tramonto, nella chiesa di San Simeone si svolgeva una singolare processione⁵⁶, che risaliva al Duecento, antico privilegio accordato dal papa a re Stefano d'Ungheria, cui prendevano parte i quaranta affiliati alla Confraternita delle Quarant'ore: le aste del baldacchino erano sorrette da rappresentanti pubblici, mentre l'arcivescovo seguiva il Santissimo Sacramento con un candelotto in mano. In altri luoghi la sera del Giovedì Santo, come a Montona, vi era la predica della Passione.

Venerdì Santo

Il Venerdì santo era giorno di lutto, astinenza e digiuno per la morte di Nostro Signore Gesù Cristo. Un'antica orazione istriana raccolta da Giuseppe Radole così ne richiama i tratti luttuosi:

"LA MATINA de venerdì santo
La Madona con gran pianto,
Con gran pianto, con gran dolor,
La Madona si ritrovò al legno de la santa croce.
Stretamente l'abbraciò, dolcemente l'adorò,
dicendo:
Fio mio al cor, questo xe '1 legno,
Questa xe la croce dove xe morto '1 mio Filio
Santo e degno".

Un frammento di un'antica orazione fiumana, raccolta da Riccardo Gigante così recitava analogamente:

55 T. COVACEV, *Calendario zaratino della nostalgia*, Ed. L'Arena di Pola, Gorizia, 1964.

56 Sabalich in "*Cronache...*", op.cit. commenta che [siamo nel 1908] è da aspettarsi che un giorno o l'altro anche questa processione cada in disuso. Hanno abolito le raganelle (*trapatàcole*), e si può dire anche il vecchio *barabàn*".

"LA NOTE de venerdì santo
La Madona ga pianto tanto
La ga pianto del gran dolor
Che xe morto el nostro Signor".

Nel Venerdì Santo si contempla il Mistero della Croce, che un'altra lauda nel dialetto fiumano, con varianti presenti anche nell'Istria e nel Quarnero, così riproponeva, invitando tutti ad amare Iddio posto in croce e a far del bene:

"AMA DIO e non fallir
Fa del ben e lassa dir,
Lassa dir a chi che 'l vol,
Ama Dio de bon cor".

Non si celebrava nessuna messa e il tabernacolo restava aperto e vuoto mentre tutte le croci delle chiese erano velate con dei drappi neri o violacei.

La Via Crucis

Nel pomeriggio del Venerdì santo, alle ore tre, ora della morte di Nostro Signore Gesù Cristo, si teneva la *Via Crucis*, ricordata ogni venerdì di Quaresima mentre suonavano i rintocchi l' "Agonia del Signor", che a Pirano richiamavano i fedeli con la giaculatoria;

"GESÙ che spasimaste
Tre ore in pena di Croce
Siate nella mia agonia
Speme, conforto e dolce compagnia".

Il Rito dell'Adorazione della Croce

Seguiva nel pomeriggio del Venerdì Santo la funzione cosiddetta dei **Presantificati** con l'adorazione della Croce: tutti, non escluso lo stesso Vescovo o Parroco, si accostavano alla Croce, i sacerdoti a capo scoperto e senza scarpe. All'Adorazione della Croce aperta dal canto dell'*Ecce lignum crucis* (tono di Matterada) si baciavano i piedi del Crocifisso e si genufletteva con un solo ginocchio per poi ritornare al proprio posto: si eseguivano gli impropri e altri canti previsti dalla liturgia come il *CruX fidelis* (toni di Dignano, Matterada). Si susseguivano poi il canto delle epistole di Mosé e di Isaia, il *Passio* di San Giovanni e le orazioni, Dopo ogni intenzione il diacono invitava gli astanti a porsi in ginocchio per adorare con la formula "*Flectamus genua*": quindi, dopo brevi istanti, il suddiacono esortava a rialzar-

si: "*Levate*". A questo punto il celebrante cantava un'altra orazione: "*Oremus...*". terminate le orazioni, il sacerdote deponeva la pianeta e riceveva dalle mani del diacono il crocifisso grande, ricoperto da un velo ch'egli andava a scoprire progressivamente, modulando in tono sempre più alto: "*Ecce lignum crucis...*". Durante l'adorazione erano cantati da tutto il popolo gli impropri (con il trisagio bilingue, greco e latino): "*Popule meus quid fecit tibi*", in tono patriarchino (poi sarebbero stati cantati alla sera in processione) o in polifonia. Al termine dall'altare della riposizione si formava una processione, che al canto dell'inno "*Verilla Regis*" riportava il Santissimo Sacramento all'altare.

La processione serale

La tradizione della **processione del Venerdì santo** *more veneto* era osservata nei territori già appartenenti alla Dominante e serbava caratteristiche peculiari nell'Istria e nella Dalmazia, il cui modello era quello veneziano, che identificava una vera e propria declinazione culturale e rituale adriatica della cattolicità, come ancora nel 1903 suntegge Gregorio Zarbarini, dotto studioso e musicista nativo di Cattaro, già raccoglitore del folclore musicale profano della cittadina dalmata:

"Risusciti essa deh negli animi il trasporto ad ogni interesse di questa patria infelice, ed in primo luogo quello della *religione alla vecchia*: forte appunto in passato, inquantoché ad essa sposavasi l'entusiasmo patriottico che per secoli le ispirò Venezia, la salvatrice del cattolicesimo, lo stato dal più vero e giusto senso cristiano!"⁵⁷

Le processioni istriane e dalmate, come quelle della costa veneta, avevano in parte serbato anche una consuetudine rituale del rito marciano: il Santissimo Sacramento era ancora condotto in processione nell'Ostensorio velato di nero. Così, tale uso (come s'è visto, proprio dell'uso veneto e marciano, e ignoto al rito romano) in molte chiese istriane e dalmate (Pirano, Rovigno e Zara per certo) s'era mantenuto ininterrotto fino agli anni Quaranta del secolo scorso⁵⁸, nonostante il divieto stabilito da Pio X dell'uso di decorazioni funebri per il Santissimo Sacramento. Da allora in poi generalmente le Sacre Specie

57 *Canto sacro proprio di Zara notato dal Mae. Curtovich aggiuntovi quello di Cattaro e un po' di Ragusa e Spalato pel Sacerdote Prof. Gregorio Zarbarini cittadino Cattarense, 1903.*

58 In altre chiese l'uso venne meno in seguito alle prescrizioni del pontefice San Pio X, che aveva ordinato d'eliminare ogni emblema funebre intorno al Santissimo Sacramento. Così, probabilmente si prese a far uscire processionalmente la reliquia della Santa Croce.

furono sostituite con la reliquia della Croce. Ogni località osservava poi usanze particolari, le quali rendevano ancora più peculiare lo schema rituale della processione.

Il folclore si mescolava alla fede: molti erano i forestieri, soprattutto da Trieste, a recarsi in Istria per assistere o partecipare alle processioni. I vaporetta per Capodistria, Isola e Pirano dovevano fare corse straordinarie. Sui davanzali delle finestre ardevano numerose le candele e i lumicini ad olio. Al centro della processione era scortato il Santissimo Sacramento, velato con il velo omerale o la reliquia della Santa Croce, che alcune chiese avevano il privilegio di custodire. Il portatore della Croce era generalmente in camice colorato e procedeva a piedi scalzi, come a Umago:

“E la processione solenne e salmodiante attraversava le strade illuminate da centinaia di candele che ardevano sulle finestre delle case, mentre si udiva il ticchettio della troccola (*grissolòn*) che Carmel girava. Dietro a lui “barba” Pellegrin Zacchigna (Schiavon) che indossava la tunica rossa e scalzo, camminava lentamente portando sulle spalle il pesante legno della Croce e il popolo che lo seguiva cantando tristemente il *Miserere mei Deus*”⁵⁹.

Seguivano la Croce lignea⁶⁰, il parroco, con gli eventuali cappellani, parati in nero, il quale recava sotto il baldacchino la reliquia della Santa Croce (se la parrocchia ne possedesse una) o, secondo l'antica tradizione veneto - patriarchina, la pisside o l'ostensorio velati contenenti il Santissimo Sacramento, con il quale, una volta rientrato in chiesa il devoto corteo, impartiva la benedizione ai fedeli. Seguivano i cantori e in alcuni luoghi anche la banda (a Cittanova, Montona e a Pirano, dove era circondata dai *ferài*, la cui pur debole luce permetteva ai suonatori di leggere le parti musicali nell'oscurità della sera), ch' eseguiva marce funebri.

Anche la superstizione s'annidava tra le pieghe della pietà del venerdì santo. Durante la processione non si dovevano lasciare in casa i bambini soli, per non trovarli, in istato confusionale, giù dal letto o fuori dalla porta di casa. Per questo si portavano fuori, ai margini della strada dove transitava il corteo, e le nonne, con le creature in braccio, lo attraversavano per almeno due volte (Dignano): i ragazzini sarebbero stati così preservati dai vermi. Le processioni del Venerdì Santo si svolgevano non solo nelle maggiori località, ma

59 “E' Pasqua”, in *Umago viva*, marzo -aprile 1971, n. 1.

60 Avanti alla Croce a Barbana i ragazzi agitavano le *scràsole*, in segno di lutto e di richiamo.

anche nelle altre parrocchie istriane, come Albona, Buie, Cherso, Carsette, Gallesano, Grisignana, Gollogorizza, Pedena, Neresine, Ossero, Torre, Umago, Verteneglio, Mattereda, Verteneglio, Torre, Visinada.

A Capodistria la processione del *Venero Santo* si svolgeva con particolare imponenza, sfilando le confraternite con tutti gli attrezzi dorati: era perciò anche detta la “*procession dei ori*”. Essa partiva dalla chiesa cattedrale dopo l'imbrunire, mentre l'illuminazione pubblica veniva tolta per lasciare emergere le centinaia di lumini e candele che erano poste sulle finestre, sui muri dei giardini e degli orti, sui davanzali delle case, sulle facciate dei palazzi. Nella concattedrale⁶¹ confluivano con i vari attrezzi⁶² (i *fanò*⁶³ o *fanài*, alti tre metri, i *segnali*, statue di legno massiccio, i *silostri*, i *feraleti*) le confraternite delle chiese filiali, precedute dai frati, i quali recavano solo una croce affiancata da due accoliti e dai membri del Terz'ordine francescano. In testa ad ogni confraternita apriva il corteo dei confratelli il *fanò* o *fanalòn* o anche *primo*, ricco di preziose decorazioni in oro e alquanto pesante. Quindi seguivano i *secondi*, leggermente più piccoli per dimensioni, e poi i *terzi*, appaiati con nel mezzo un *segnale* (statua), i *quarti* alternati ai *silostri* e a fianco di un santo, e in coda i *feraleti* e le *stele*. Talora dinanzi al *fanò* v'era lo stendardo o *penél*, che non usciva mai per la processione del venerdì santo. Chiudeva la teoria degli attrezzi il grande crocefisso, il quale usciva anche per la processione del *Corpus Domini*. Durante la processione il coro del Duomo, che durante la Settimana Santa già aveva intonato lo *Stabat mater* del Tartini (1692-1770) a tre voci virili, intonava lento e maestoso il settecentesco *Miserere* a voci virili del capodistriano Domenico Basseggio.

Portare gli attrezzi processionali era percepito nella coscienza sociale quale onore, spesso tramandato di padre in figlio. Soltanto a poche famiglie o alle confraternite (del SS. Sacramento, di Sant'Antonio, di Sant'Andrea, del “Cristo in Ponte” o del SS. Crocefisso, dei SS. Biagio e Filippo, dell'Immacolata Concezione, dell'Addolorata), era riservato il compito di attendere a tanta faticosa incombenza.

La processione del Venerdì santo di Montona era preparata dai membri della Confraternita del Santissimo Sacramento del Duomo: usciva sul far della notte alle venti dalla chiesa del Duomo “zò per

61 Delle un tempo unite diocesi di Trieste e Capodistria.

62 Capodistria aveva il maggior numero di fanali, segnali e *silostri*, seguita da Isola e Pirano.

63 Il *fanò* è un fanale in asta scolpito in legno e tutto dorato.

Borgo, Barbacan e su per Gradisiol": nel più assoluto silenzio, interrotto soltanto dal rumore delle raganelle, per le strette calli e per le piazzole:

"la processione, uscita dal Duomo, era preceduta da un gruppo di fanciulli che, di tratto in tratto, come si muovevano facevano sentire lo strano rumore delle raganelle che tenevano in mano, poi fiancheggiate dalla doppia fila di fedeli nelle tuniche variopinte delle rispettive Confraternite, seguivano le croci di tutte le chiese ed anche quelle della campagna, e dopo queste, la croce pesante della Passione, che veniva portata da un uomo robusto e scalzo e coperto da una rozza tunica di sacco bianco, indi giungeva il baldacchino⁶⁴ con tutti i sacerdoti⁶⁵ e i membri della Scuola del SS. Sacramento, e dietro a questi, il coro che cantava il *Miserere* ed altri fedeli ancora, tutti con il cero acceso in mano"⁶⁶.

La Croce "per consueto vecio", era portata da insieme con i simboli della passione, che precedevano la Sacra spina. La processione accompagnata dal suono grave della banda rientrava quindi in chiesa al canto dello *Stabat mater* nel tono patriarchino. Riportiamo una descrizione di Luigi Morteani:

"La processione esce dalla porta del castello e rientra in chiesa sfiorante di luce. Le porte e le finestre delle case sono illuminate ed ornate di scene rappresentanti i fatti della passione di Cristo; ma lo spettacolo più bello si gode dalle mura del castello, da cui si vedono le ville ed i gruppi di case sparse, illuminati con croci e con segni fatti sulle colline col mezzo di lumicini messi in piccoli pali ad un metro di distanza, i quali, visti da lontano, sembrano riuniti e distesi sulla terra e fanno curioso contrasto colle ombre della notte". La luminaria si fece sino alla seconda guerra mondiale"⁶⁷.

La processione seguiva un suo proprio tradizionale percorso (essa partiva dal Duomo, moveva giù per *Borgo* e all'altezza della chiesa di S.Cipriano entrava in *Barbacàn*. Indi sortiva in *Gradisiol* per ritornare al Duomo⁶⁸), traversava le *contrade* principali della cittadina, rischiariate da lumini, candele e fiorentine, posti alle finestre addobbate con drappi e tappeti, per poi far ingresso nel Duomo, sulla cui scalinata erano stati accesi centinaia di lumini. I lumini, accesi appunto poc'avanti che la processione sortisse dal duomo, ammantavano di mistici colori la scena religiosa: la loro fattura era alquanto povera, ma efficace all'uso. Nelle *scorze dei ovi* serbate per l'occasione dai

64 In processione era portata la "sacra spina", la reliquia della S. Croce.

65 Del capitolo di Montona.

66 A. GORLATO, *Paesaggi istriani*, Tipografia Poligrafica Moderna, Padova 1968, p. 117.

67 L. MORTEANI. *Storia di Montona*. Trieste 1982, 1963, p. 215-216

68 L'itinerario m'è stato indicato dalla montonese Elena Belletti (n.1907 a Montona).

pasticceri del paese si poneva dentro della cenere e un po' di petrolio: poi, scavato un buchetto in terra, vi si deponavano delicatamente i lumini così apparecchiati. Oltre alle tradizionali melodie dello *Stabat mater* (che si cantava rientrando processionalmente in Duomo) e del *Popule meus* (*Popole meo* cantavano i montonesi, storpiando il latino), intonati dal popolo durante la processione, vi è chi⁶⁹ ricorda d'aver udito in tal occasione cantare pure antiche laudi sacre nella parlata istroveneta del luogo, aventi per argomento la Passione di Cristo e il Pianto della Madonna⁷⁰.

Ma accanto alla versione latina del *Popule meus* intonato durante la processione a Montona in qualche tempo vi fu anche la tradizione di eseguirne una versione dialettale: "Popolo mio, coss'te go fato a ti? In che t'o dà pena? Rispondime a mi"⁷¹. E pur nella vicina Piemonte d'Istria si cantava in maniera alquanto simile: "Popole meo, che male ho fato, in che ti ho contristato, rispondi, rispondimi". Infatti, anche Piemonte la processione si tenne per secoli al Venerdì Santo fino a metà Ottocento. Fu l'intervento del vescovo Matteo Raunicher (1831-1846) ad aver disposto d'autorità lo spostamento del rito nel giorno successivo (il Sabato Santo) in tutta la diocesi di Trieste e Capodistria, diocesi cui Piemonte apparteneva. Così dal 1841 al 1943 la processione serale a Piemonte usciva nella giornata del Sabato Santo, ma essa non è da confondersi con quella del *Resurrexit*, che si teneva di buon mattino nei territori del Friuli imperiale, vigendo la consuetudine della processione del Sabato Santo o della Domenica di Pasqua (cosiddetta del *Resurrexit*, piccola processione eucaristica di ringraziamento lungo il sagrato attorno alla chiesa, accompagnata dalla banda cittadina, che al termine di essa sfilava lungo le strade della cittadina con marce festose). Il vescovo Raunicher dismetteva anche d'autorità anche l'antica consuetudine rituale veneto - patriarchina di recare processionalmente il Santissimo Sacramento velato da un drappo nero (e così sarebbe stato per molte altre chiese istriane nei decenni a venire): lo avrebbe sostituito la reliquia della Santa Croce.

69 A. GORLATO, *Paesaggi istriani*, op.cit., p. 117.

70 Il Pianto della Madonna, oltreché nel Friuli, nell'Istria e nella Dalmazia, è lauda diffusa più generalmente nell'Italia Settentrionale e centrale. Per una copiosa messe di riferimenti particolari si veda P. WASSERMANN, *I Canti popolari narrativi del Friuli*, a cura di Roberto Starec, Società Filologica Friulana, Fiume Veneto 1991, p. 118. Già nota nel Medioevo, è il canto di passione narrativo più diffuso, strutturato a episodi. Comunque principia: "Chi vuol sentir il canto di Maria...".

71 Il testo si trova in F. BABUDRI, *Fonti vive dei veneto-giuliani*, Milano 1927. Tuttavia la nostra informatrice Elena Belletti di Montona assicura che in processione si cantava esclusivamente la versione latina.

A Pirano all'imbrunire il popolo fedele s'adunava lentamente in *Carrara granda* e sulla piazza. Su ogni finestra spiccavano arazzi, tovaglie, coperte istoriate. La processione (*prosission*) a Pirano non era sontuosa come quella del *Corpus Domini* o di S. Giorgio, patrono della cittadina, ma serbava un carattere fortemente penitenziale. Il coro processionalmente cantava il *Miserere* di Giuseppe Farinelli (1769-1836) a tre voci pari, direttore della Cappella Civica a Trieste dal 1817 al 1836, che alle soglie del secondo conflitto mondiale, s'era dunque conservato nell'uso per ben più di centovent'anni. Sfilava anche la "Scuola dell'Addolorata", dalle larghe cappe bianche e gravi (le *cape de fraterna*), i cui membri recavano le insegne, i *selostri* e la statua velata di Maria Addolorata con il Divin Figlio morto sulle ginocchia, adagiata su una base lignea, sulla quale campeggiava una nuda croce latina. La processione si snodava alternandosi annualmente nel giro di Punta o di Marzana. Si ritornava quindi in piazza. Il parroco saliva su d'un piccolo manufatto a forma di colle detto *Calvario* (costruito dinanzi al Municipio), dal quale impartiva la benedizione con il Santissimo Sacramento, velato (come a Rovigno), e sino ad allora recato sotto un baldacchino di broccato nero ed oro. La processione rientrava infine in Duomo, ed il parroco saliva al pulpito, donde impartiva la benedizione con un grande crocefisso sorretto dai confratelli dell'Addolorata.

Anche a Cittanova si svolgeva la solenne processione: i fanali illuminati, i *torsi* accesi, le croci, gli stendardi passavano per le vie della cittadina, al suono funereo della banda accompagnata da ragazzini con fanaletti accesi e "lungo il percorso della processione tutte le finestre erano illuminate con candele infisse in bicchieri pieni di sabbia"⁷²; similmente a Buie la processione si svolgeva alle otto di sera in un'atmosfera di luci assai suggestiva: "la luce proveniva dalle sole candele poste sulle finestre delle case. Su quelle dei *siori* erano presenti anche le lumi fiorentine."⁷³

A Dignano la processione sortiva dal duomo con la reliquia della Croce. All'avvio, il parroco intonava il *Vexilla Regis* in tono patriarchino. Si passava per *Portarò*, *Forno Grande*, *Contrada dell'Asedo*, *Calnova* sino alla *Madonetta*, mentre il ritorno avveniva per Piazza in Duomo. Partecipava pure la banda cittadina (come avveniva anche a Cittanova e Montona), la quale, al termine, eseguiva una marcia funebre all'interno del Duomo, mentre organo e armonio tacevano a

72 *Cittanova d'Istria nel ricordo dei suoi abitanti*, Fameia Cittanovese - Unione degli istriani, p. 56.

73 B. BAISSERO e R. BARTOLI, *Buie tra storia e fede*, Trieste 1984, p.110.

suggellare la mestizia dell'ora. E pure abbiamo testimonianza dello svolgersi della processione a Gallesano, dove "i fedeli cantavano il *Popule meus* intercalato dal suono della grande nacchera lignea (la *grila*)"⁷⁴.

A Parenzo, sede episcopale, il *Popule meus* era cantato in processione con un modulo polifonico dal coro (così ci riporta l'organista parentino Zuliani riferendosi agli anni Trenta) mentre purtroppo era dismesso il precedente tono patriarchino.

Per la città di Rovigno serbiamo molte testimonianze sull'uso della processione del Venerdì Santo. V'è chi ricorda

"le grandi processioni, allorquando il Capitolo saliva l'erta di Montalbano tra le fiaccole oscillanti schermate dai cartoncini multicolori, e i *nòn-soli* in veste nera o rossa bordata d'oro avanzavano innalzando chi la Croce, chi i Chiodi, chi la Sindone, chi il Velo della Veronica e le altre insegne. E i sacerdoti salmodiavano con le loro voci possenti, e tutta la popolazione rispondeva in perfetta polifonia"⁷⁵,

mentre sulle finestre delle case ardevano lumini ad olio e candele. La processione s'arrestava esattamente tre volte, e in tali soste il coro di Sant'Eufemia, poi identificato nel Corpo Corale dell'Oratorio, intonava il *Popule meus* ed il *Venite exultemus et ploremus*, attribuito al canonico Giovanni Masato: la prima volta gli impropri erano intonati all'interno del Duomo da cui si moveva il corteo sacro. E il *Popule meus* era inframmezzato dalle melodie patriarchine, cui poteva partecipare il popolo, che, sommessamente, si univa al canto delle semplici polifonie, creando un effetto grandioso unico fra le calli: *Populo meo*, cantavano i più umili, addolcendo la melodia in un latino volgarizzato. Poi la processione salmodiando a più voci il *Miserere* attribuito popolarmente a Corda (ma in realtà tono patriarchino) alternato a quello di Peitler accompagnato dalla banda, s'avviava nella città vecchia, giù dal Monte scendendo per la contrada di San Tommaso, con una prima benedizione alla porta di Valdibora, indi per il Pian di Pozzo e poi dirigendo alla piazza di San Damiano, ove si fermava. "Qui, addossati al lato della piazza che da *in Dietro Caserma*, i solisti intonavano nuovamente il *Popule meus* [...], si riprendeva poi con la processione risalendo il colle" su per la contrada Crociera e Montalbano (lasciando da parte a sinistra la gradinata), al suono

74 G. TARTICCHIO, *Ricordi di Gallesano*, Pordenone 1968, p.89.

75 G. FABRETTO, "L'ultima Rovigno" in *Rovigno d'Istria* a cura di Franco Stener, volume secondo, Edizioni Famia Ruvignisa, Trieste 1997, p.564.

della banda e con marce di circostanza⁷⁶, e percorrendo la stradicciola dirimpetto alla chiesetta di San Giuseppe per poi rientrare nel Duomo per il grande portale di mezzo.

Ricorda Giuricin: "In chiesa, sulla piazza gremitissima di gente, gente che assiepava le finestre e perfino le terrazze dei tetti, e infine di nuovo in chiesa, si ripeteva il *Popule meus*". Volgendo la nostra attenzione al rituale seguito a questo punto, una volta che clero e fedeli fossero processionalmente rientrati in Basilica, la reliquia della Croce era posta sull'altare ed incensata mentre tutti stavano inginocchiati ed il coro intona l'ultima strofa del "*Vexilla Regis*": "*O crux ave spes unica*". Con la reliquia il Preposito impartisce la benedizione conclusiva, senza canto di alcuna orazione. Indi, in silenzio, recando seco la reliquia, quegli e i ministri ritornano in sacrestia. Ma secondo l'uso veneziano di San Marco, osservato sino agli anni Trenta del secolo scorso a Rovigno, anziché la reliquia si portava in processione il Santissimo Sacramento velato. Così, al termine, anziché terminare in silenzio, il Venerabile era riposto nel tabernacolo al canto del "*Sepulto Domino*", di anonimo (forse composizione di qualche prelado rovignese). L'eco della grandezza delle liturgie marciarie di Venezia non si era ancora spenta dopo secoli: Rovigno aveva conservato gelosamente quanto più poteva dell'eredità patriarchina, spentasi a Venezia oltre un secolo prima⁷⁷, ma ancor incredibilmente viva a Rovigno sino alla prima metà del Novecento. Annota il canonico Angelini che prima della suo scioglimento (1914) era la Confraternita delle Sacre Stimmate di S. Francesco di Rovigno, detta anche "dei Battuti", che aveva il compito di portare nella Processione del Venerdì santo i cosiddetti "Misteri della Passione". Quanta tradizione traboccava nella sfialta dei fioi "*ch'i purtiva la Cruz, la Tunica, el Linziòl, i Ciudi, el Fassulito de la Veronica, duta ruoba da du tri sieculi, ancura d'i tempi da Vanessa*": quali simboli della Passione, la croce, la tunica, il lenzuolo, i chiodi e la pezzuola della Veronica erano solennemente portati in processione dai fanciulli, usanza codesta singolarissima di Rovigno e fatta risalire all'epoca del dominio di San Marco. Gli strumenti della Passione recati processionalmente, senza omissione, erano i seguenti: i chiodi, i dadi, la spugna, la lancia, le tenaglie, la

76 V. A. SEGARIOL, *Cronache di Rovigno. Notizia e fatti più notevoli dall'anno 1889 all'anno 1974 e Diario e Cronaca della Città di Rovigno di Francesco Antonio Segariol Barbieri 1922-1977 a cura di Antonio Pellizzer*, Unione Italiana - Fiume Università popolare di Trieste, Trieste 2000, p. 24. Note sull'anno 1898.

77 Il rituale del Venerdì Santo fu seguito sino all'abbandono del rito patriarchino (1807).

mano, il gallo, il martello, il velo della Veronica e la corona di spine. Questi erano per tradizione custoditi nella chiesetta di San Tommaso, affidata alla cura della confraternita delle Sacre Stimmate. Venivano quindi le Figlie di Maria, le confraternite secondo l'ordine anzi riportato, il Podestà, il capitolo, il clero secolare e regolare, i fanciulli dei Salesiani e i cantori. Lungo i due lati del baldacchino procedevano i sacrestani, intabarrati in nero con le vesti bordurate in oro.

La processione del Venerdì Santo con la reliquia della Santa Croce si snodava anche per le vie della città di Pola. Assai suggestive apparivano anche le processioni che si svolgevano un tempo nelle maggiori città dalmate e sulle isole del Quarnero (Cherso, Lussinpiccolo, Lussingrande, Ossoero), Zara, Cattaro.

4. Conclusioni.

Il repertorio dei tempi di Quaresima, Passione e della Settimana Santa dell'Adriatico orientale risulta dunque straordinariamente stratificato e intrecciato.

Tale repertorio accoglie anzitutto il complesso fenomeno della cosiddetta *lauda spirituale* propagatasi nelle regioni della Serenissima Repubblica e in quelle contermini, in particolare nell'Istria già veneta. E', infatti, alla fine del Cinquecento che nei domini della Serenissima compaiono le prime antologie a stampa di un repertorio di canti devozionali poi incrementatosi nei secoli successivi, sino a giungere, frammentario e variegato, attraverso la tradizione orale quasi sino ai nostri giorni. La pratica diffusa di questo canto corale popolare prese avvio, come osserva Lovato⁷⁸, soprattutto con l'adozione nelle singole diocesi della Serenissima della *Dottrina cristiana breve*, composta dal cardinale Roberto Bellarmino nel 1597. In appendice a tale testo - in edizioni pubblicate nel corso di tre secoli nelle diocesi di Padova, Treviso, Venezia, Verona e Vicenza - sono pubblicati canti devozionali (*lodi da cantarsi nella dottrina cristiana*) in versi, che fanno riferimento alle antologie laudistiche dell'Italia centrale. A Venezia, da cui già dal '500 la lauda aveva ricevuto notevole impulso (si pensi alle raccolte di Leonardo Giustinian e le stampe di Ottaviano Petrucci), la tradizione di diffondere questo genere di cantici permane sino a tutto l'Ottocento. Dalla città lagunare il passo per i territori d'oltremare e

78 A. LOVATO, "Il canto popolare religioso nelle Venezia: dalla lauda alla canzone devota", in *Notiziario bibliografico - periodico della Giunta Regionale del Veneto*, 43, settembre 2003, Padova 2003, Il Poligrafo.

quindi per il Friuli⁷⁹ e per l'Istria fu assai breve, grazie a quella che un tempo era una velocissima strada senza confini, il mare: vi si diffondono le stampe nelle famiglie, i cantici vengono assorbiti e utilizzati dalle confraternite nei loro rituali, trovando fertile terreno in un contesto sociale dove il canto sacro è largamente praticato e diffuso con iniziative editoriali⁸⁰, penetrando anche nelle più piccole ed isolate parrocchie dell'interno dell'Istria. La presenza di queste laudi è poi anche la traccia di una attività di Reazione Cattolica nell'ambito della proposizione di pratiche devozionali controriformistiche postri-dentine, nel senso della maggiore partecipazione e del rinnovamento liturgico, da contrapporsi quale baluardo all'offensiva protestante avvenuta anche nell'Istria.

A codesta parte di repertorio di origine laudistica, s'affianca poi quel repertorio destinato all'uso del popolo, più recente ottocentesco di fattura locale ovvero di provenienza italiana, sovente diffuso in stampe o libretti devozionali adoperati nelle parrocchie istriane per le liturgie o per le paraliturgie. L'Ottocento, infatti, ci offre nuovi forme e contenuti dei testi poetici⁸¹, che ormai sconfinano in una più generica poesia devozionale per musica in forma di canzonetta (versi brevi in rima raggruppati in strofette), la cui intonazione musicale è spesso ancora tramandata oralmente, e che ha per vocazione l'alfabetizzazione delle masse rurali: i modelli non sono più le laudi rinascimentali ma le raccolte laudistiche scritte da Giuseppe Tartini⁸² e Simon Mayr⁸³.

Terza componente del repertorio è il *canto patriarchino*, repertorio tradizionale di canto liturgico di rito cattolico romano latino della

79 R. STAREC, "Laude e canti paraliturgici nella tradizione veneta e friulana" in G. MELE - P. SASSU, *Liturgia e paraliturgia nella tradizione orale*, Cagliari 1992, pp. 115-135.

80 *In Hymnis et canticis. Antologia di laudi sacre in uso nella Parrocchia di S. Giorgio M. a Pirano*, G. Coana e Figli, Parenzo, 1937; *Laudi che si cantano il giorno delle Rogazioni*, Rocco, Pola 1925; *Odi popolari a Maria Santissima da cantarsi nel mese di maggio a Lei dedicato nella chiesa di santo Stefano protomartire in Pirano*, Tip. Istriana Coana, Rovigno, 1863.

81 *Lodi spirituali che si cantano nelle devote adunanze e principalmente in quelle della dottrina cristiana a novo stile ridotte ad accomodate nelle principali solennità dell'anno*, Venezia, Andrea Santini e figlio, 1829; *Opere spirituali di santo Alfonso M. de Liguori*, Venezia, Giuseppe Antonelli, 1831, I, pp. 192-212, II pp. 177-207; *Brevi meditazioni distribuite per novene e settenari in apparecchio ad alcune feste del Signore e de'santi... opera di santo Alfonso M. de Liguori*, Venezia, Giuseppe Antonelli, 1834, I, pp. 130-167.

82 P. REVOLTELLA, *Le laudi spirituali di Giuseppe Tartini*, "Il Santo", XXXII, 1992, pp. 265-289.

83 *Canzoncine ad uso delle S. Missioni del Sig. e M° Simone Mayr Maestro di Cappella in S. Maria Maggiore di Bergamo*, Venezia Fondazione Levi, ms. 94H; Padova, Archivio Antico della Cappella Antoniana, ms. D VI, 1894, fasc. B.

Settimana Santa (tempo che intercorre dalla domenica delle Palme alla Domenica di Resurrezione), tramandato nell'uso delle maggiori chiese dell'Istria e del Quarnero nonché nelle sedi vescovili della Dalmazia, principalmente secondo le antiche modulazioni di quello ch'era poi, utilizzato soprattutto durante l'Ufficio Divino (nel canto dei Mattutini e dei Vesperì) e durante la celebrazione della S. Messa, nonché nelle devozioni e processioni ordinarie e straordinarie (eucaristiche, con le sacre reliquie o le statue dei santi). Le melodie liturgiche più usate nelle diocesi cattoliche dell'Adriatico orientale appartengono, infatti, a quel genere di canto liturgico monodico in lingua latina (in Dalmazia anche in lingua veteroslava o croata) di tradizione orale, polifonizzato naturalmente dalle voci e accompagnato sovente dall'organo detto popolarmente *canto patriarchino* (*patriarchin* in istroveneto o *po starinsko* in istrocrato, *a la vjecie* o *alla villotta* in friulano), canto liturgico di tradizione orale in lingua latina, monodico e polivoco, erede della tradizione aquileiese - gradense e marciana. Già Francesco Babudri, insigne sacerdote e studioso parentino all'inizio del secolo scorso annotava dell'esistenza d'una "modulatio cantus sacri iuxta modum aquileiesem, qui vulgo patriarchinus dicitur est": ovverossia di quelle melodie liturgiche, dette anche *po starinsko* in istrocroato o cantate *in patriarchin*, come si dice nella *ko-iné* istroveneta. In questa trasmissione del repertorio musicale sacro fondamentale risulta l'apporto delle confraternite. Curando le scuole laiche anche l'ufficiatura di molte funzioni, i membri delle stesse si dedicavano ovviamente anche alla cura dell'aspetto musicale - sacro delle stesse, contribuendo al canto delle melodie liturgiche secondo gli schemi rituali e secondo la tradizione locale, tramandata in genere quasi esclusivamente per via orale. Ci lascia un'importantissima testimonianza in tal senso il capodistriano Giuseppe de Lugnani, il quale nel 1846 scrive:

"Il canto degli inni in cui le Confraternite cercavano di emergere dif-fondeva lo studio e l'esercizio della musica in tutto il popolo, ed il legame tra gl'inferiori e i superiori in quelle loro adunanze lo educava buono, spiritoso e sagace"⁸⁴.

A Capodistria i confratelli della Confraternita del SS. Sacramento erano persino esperti del "canto concertato con cui cantavano le Litanie"⁸⁵. Anche a Pirano le confraternite erano esperte nell'arte del canto sacro:

84 G. DE LUGNANI, *Condizione religiosa in Capodistria, alla fine dello scorso secolo*, in "L'Istria", sabato 1° agosto 1846, n. 47 - 48.

85 Archivio di Stato di Trieste, *relazione di Pietro D'Andri*, vicario capitolare, b. 696.

”nelle loro radunanze poi la lingua latina, gli inni sacri e la musica servivano ad istruire il sentimento del nostro popolo”⁸⁶

Questa compenetrazione profonda dei summentovati repertori musicali sacri espressione di epoche, culture, stili e sensibilità diverse si era radicata nelle comunità dell'Istria nell'ambito della ritualità liturgica, divenuta anche contenitore della stessa identità linguistica delle popolazioni istriane e quarnerine di cultura latino-veneta, ritualità che trovava eco nell'anno calendariale e ch'era supportata in massima parte dalle confraternite, modello associativo la cui crisi, insieme con porterà poi alla crisi profonda del repertorio tradizionale musicale sacro dell'Adriatico orientale. Se un primo forte colpo alla tradizione liturgica e alla trasmissione di apparati rituali e musicali sacri per l'Istria e la regione quarnerina era quindi stato inferto dalle soppressioni napoleoniche delle organizzazioni confraternali, le riforme ceciliane dei primi del Novecento e la successiva dispersione delle comunità autoctone a seguito degli eventi bellici della seconda guerra mondiale nonché una scorretta interpretazione ed applicazione delle riforme liturgiche del Concilio Vaticano II (a partire dal 1969), diedero il colpo di grazie a tutti i repertori sopra esaminati. In particolare, le comunità cristiane con l'occupazione titina dell'Istria (1° maggio 1945) ed il clima d'intimidazione nei confronti del clero cattolico immediatamente seguito ad essa⁸⁷, cominciarono a sfaldarsi dopo secoli di vita fervida. Concludiamo con l'auspicio che una così tanta nobile eredità sia ripresa in carico dalle nuove generazioni di studiosi ed esecutori di oggi e di domani: l'identità culturale autentica dell'Istria trapassa forzatamente anche la sua dimensione spirituale nella sua componente sonora sacra e da essa non può prescindere senza tradirne l'anima più intima e vera.

MISERERE (ALLA PROCESSIONE DEL VENERDI' SANTO)

Ex Diocesi di Pedena
Chiesa parrocchiale di Gollogorizza - Moncalvo

I e II

Mi - se-re - re me - i De-us se - cun-dum ma - gnam mi - se - ri -
cor - di-am - tu am Et se-cun-dum mul - ti - tu - di-nem mi - se - ra - ti - o -
num tu - a - rum, de - le i - ni-qui - ta - tem me - am. Am - pli - us
la - va me ab i - ni-qui - ta - te me - a, et a pec - ca - to me -
o mun - da me. Quo - ni-am i - ni - qui - ta - tem me-am e -
go co-gno - sco: et pec - ca - tum me-um con-tra me est sem - per.
Ti - bi so - li pec - ca - vi, et ma - lum co -
ram te fe - ci; ut ju - sti - fi - ce - ris
in ser - mo - ni - bus tu - is et vin - cas cum ju - di - ca - ris.

Consuetudini
liturgico-
musicali
dei tempi di
Quaresima
e Passione
nell'Istria e nel
Quarnero

- 439 -

86 L. MORTEANI, *Notizie storiche di Pirano*, Trieste 1886, p. 145.

87 S. GALIMBERTI, *La vicenda di Don Francesco Bonifacio*, numero tre dei "Quaderni del CDM" fornisce un quadro ben chiaro della situazione.

POPOLE MEO -POPULE MEUS

VERSIONE IN LINGUA VOLGARE

Duomo di Piemonte

V.

Po - po - le me - o che ma - le o fa - to che ti
 ho con-tri-sta - to ri - spon - di ri - spon - di ri - spon - di - mi. ri -
 spon - di ri - spon - di ri - spon - di - mi.

VERSIONE IN LINGUA LATINA

Po - pu - le me - us qui fe - cit ti - bi, aut in quo
 con - tri - sta - vi te, re - spon - de re - spon - de re - spon - de mi - hi.

STABAT MATER (ALLA VIA CRUCIS NELLA QUARESIMA)

Ex Diocesi di Pedena
Chiesa cattedrale di Pedena

I e II
 Sta - bat ma - ter do - lo - ro - sa iu - xta Cru - cem la - cry - mo - sa dum pen - de - bat Fi - li - us.

IL SACERDOTE ANNUNCIA LA STAZIONE

STAZIONE I. Gesù condannato a morte.

IL SACERDOTE CANTA
Adoramus te, Christe, et benedicimus tibi.

IL POPOLO RISPONDE
Quia per sanctam Crucem tuam redemisti mundum.

IL SACERDOTE OFFRE LA MEDITAZIONE

INDI SACERDOTE E FEDELI RECITANO INSIEME
Pater, Ave, Gloria.

INDI IL SACERDOTE CANTA
Miserere nostri, Domine.

IL POPOLO RISPONDE
Miserere nostri.

INDI IL CLERO (E POPOLO INSIEME) CANTA
Stabat Mater dolorosa, Juxta Crucem lacrymosa, Dum pendeat Filius.
(Alla croce del Signore tutta immersa nel dolore sta la madre in lacrime)

RISPONDE IL POPOLO:
1. Santa Madre, deh Voi fate che le piaghe del Signore siano impresse nel mio cuore.

(e così per tutte le altre Stazioni)

Consuetudini
liturgico-
musicali
dei tempi di
Quaresima
e Passione
nell'Istria e nel
Quarnero

- 441 -

David di Paoli
Paulovich

- 440 -

A Piemonte per la processione serale del Venerdì Santo si seguivano come nelle altre cittadine istriane gli usi liturgici conservatisi a Venezia sino alla caduta della Serenissima Repubblica (1797) e all'abbandono del rito patriarchino (1807). Nel caso fosse condotta in processione la reliquia della Santa Croce, il parroco Preposito, assistito dai cappellani, usciva dalla sacrestia con la insigne reliquia e si portava all'altare maggiore dove la deponeva e la incensava stando in piedi e facendo genuflessione semplice prima e dopo. Ascende quindi all'altare e assunto il velo omerale la impugnava e, voltandosi verso il popolo, cantava la prima strofa dell'inno "Vexilla Regis prodeunt"; quindi prendeva posto sotto il baldacchino. Nel caso - come tradizione - fosse esposto invece il Santissimo, si procedeva alle consuete incensazioni. Il rituale era quello seguito a San Marco, come ci confermano anche la presenza di mottetti propri di tale rituale. Il Santissimo a Venezia era posto sopra una portantina in una teca avvolta da un drappo nero pendente: essa era sorretta da quattro canonici parati con le dalmatiche pure nere, con accanto due chierici con navicelle d'incenso e quattro uomini con ceri accesi. Giunto il Corpo di Cristo presso la porta maggiore della sagrestia, il feretro si fermava e tra gli astanti inginocchiati un coro intonava: "Venite, et ploremus, ante Dominum". E il secondo coro rispondeva: "Popule meus quid feci Tibi?" Uscito nella piazza, il catafalco era posto sotto un baldacchino nero, sorretto da sei aste impugate da altrettanti canonici in piviale nero.

CANTUS EVANGELII
IN TEMPORE ADVENTUS ET QUADRAGESIMAE

Basilica S.Eufemia - Rovigno

Do - mi-nus__ vo - bis - cum.____ Et cum spi - ri - tu tu - o.

Se-quen - ti-a San - cti E - van - ge - lii se-cun - dum Mat-the - um.____

Glo - ri - a ti - bi Do - - - mi - ne._____

In il - lo tem - po-re: cum au - dis - set Jo - an - nes in

vin - cu-lis o - pe-ra Chri - sti, mit - tens du - os de di - sci - pu -

lis su - is, a - it il - li: Tu es qui ven - tu - rus es,_____

an a - li-um ex-pec-ta - mus?____ Et re - spon-dens Ie - sus, a - it il -

lis: E - un - tes re - nun - ti - a - te Jo - an - ni quae au - di - stis

et__ vi - di - stis.____qui pre - pa - ra - bit vi - am tu -

am an - te te._____

Consuetudini
liturgico-
musicali
dei tempi di
Quaresima
e Passione
nell'Istria e nel
Quarnero

David di Paoli
Paulovich

- 442 -

- 443 -

MISERERE

(per le ferie d'Avvento e Quaresima)

Basilica di Sant'Eufemia - Rovigno

V.

Org.

Mi-se-re - re - me - i-De - us:* se-cun-dum ma-gnam mi-se-ri-cor-di-am tu - am.

Miserere mei Deus, secundum magnam misericordiam tuam.

Et secundum multitudinem miserationum tuarum, dele iniquitatem meam.

Amplius lava me ab iniquitate mea, et a peccato meo munda me.

Quoniam iniquitatem meam ego cognosco: et peccatum meum contra me est semper.

Tibi soli peccavi, et malum coram te feci: ut justificeris in sermonibus tuis et vincas cum iudicaris.

Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum: et in peccatis concepit me mater mea.

Ecce enim veritatem dilexisti: incerta et occulta sapientiae tuae manifestasti mihi.

Asperges me hyssopo et mundabor: lavabis me, et super nivem dealbabor.

Auditui meo dabis gaudium et laetitia: et exsultabunt ossa humiliata.

Averte faciem tuam a peccatis meis: et omnes iniquitates meas dele.

Cor mundum crea in me Deus: et spiritum rectum innova in visceribus meis.

Ne projicias me a facie tua: et spiritum sanctum tuum ne auferas a me.

Redde mihi laetitia salutaris tui: et spiritu principali confirma me.

Docebo iniquos vias tuas: et impii ad te convertentur.

Libera me de sanguinibus, Deus Deus salutis meae: et exultabit lingua mea iustitiam tuam.

Domine, labia mea aperies: et os meum annuntiabit laudem tuam.

Quoniam si voluisses sacrificium dedissem utique: holocaustis non delectaberis.

Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum, Deus, non despicies.

Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion: ut aedificentur muri Jerusalem.

Tunc acceptabis sacrificium iustitiae, oblationes, et holocausta: tunc imponent super altare tuum vitulos.

Gloria Patri et Filio: et Spiritui Sancto.

Sicut erat in principio et nunc et semper: et in saecula saeculorum. Amen.

GESU' MIO CON DURE FUNI

Larghetto

v.

Org.

Ge - sù mi - o con du - re fu - ni co - me
Ge - sù mi - o la bel - la fac - cia chi cru-

3

Org.

re - o chi ti - le - gò? So - no sta - ti i miei pec-
del ti schiaf - feg - giò?

7

Org.

ca - ti Ge - sù mi - o per - don pie - tà.

Consuetudini
liturgico-
musicali
dei tempi di
Quaresima
e Passione
nell'Istria e nel
Quarnero

- 445 -

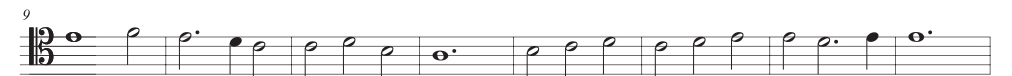
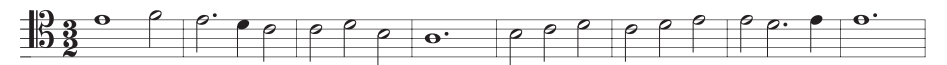
O VOI CHE SAPETE (lauda quaresimale)

Duomo di San Giorgio - Pirano

Crocifisso mio Signor

Giuseppe Tartini
Biblioteca Antoniana - Padova
D VI, 1984, fasc. B

Consuetudini
liturgico-
musicali
dei tempi di
Quaresima
e Passione
nell'Istria e nel
Quarnero

Lauda di Rovigno d'Istria
Diocesi di Parenzo e Pola
Basilica di Sant'Eufemia

- 447 -

David di Paoli
Paulovich

- 446 -

Lilijana Domić

Križni put Lojzike Ulman u Rijeci

Postaje Križnoga puta kiparice Alojzije Ulman u crkvi Male Terezije od djeteta Isusa nižu se kao intimistički koncipirani kadrovi koji doslovce fokusiraju duhovnu dimenziju događanja, duhovnu dimenziju drame, duhovnu dimenziju dijaloga, duhovnu dimenziju žrtve. Fragmentirani do figurativnog minimalizma svjedoče visoku razinu hrvatske ovdobne umjetnosti A.D. 1971/73. (razdoblje nastanka, realizacije i posvećenja ovoga Križnog puta.

U crkvi posvećenoj Maloj Tereziji od djeteta Isusa, u riječkom naselju Donja Vežica, nalazi se rijedak umjetnički biser: *Križni put* kiparice Alojzije, *Lojzike* Ulman. Ovaj je *Križni put* izrađen na način *Gesamtkunstwerka*, što znači, ugrađen je u prostor crkve te sa posebnim razumjevanjem promišlja arhitekturu i duhovni univerzum katoličkog svetišta. Lojzika Ulman je, na tom tragu, za Crkvu Male Terezije od Djeteta Isusa izradila jedinstveni *Križni put* koji proširuje svetište, primiče brod crkve k apsidi, dvoranu na autorski način integrira sa prostorom za oltar. Naime, postaje ovoga *Križnog puta* iznimnih kompozicijskih i značenjskih vrijednosti, izvedene u terakoti, položene su na drvo križa koje je poput *arhitrava-intarzije* umetnuto u zidove crkve. Tako križ ugrađen u crkvu kao podloga postajama, obuhvaća prostor proširujući svetište. Drvena horizontala koja nosi sedam postaja, od prizora *Isusa sa Poncijem Pilatom* do *Isusovog drugog pada pod Križem* formira prvi niz postaja prateći brod crkve na jugoistoku. Dok se, na suprotnom sjeverozapadnom zidu svetišta, postajom *Isus tješi žene Jeruzalemske* nastavlja nizanje *Križnoga puta*. U ovom skladnom nizu na drvenoj horizontali, dvanaesta postaja, u prizoru *Isus umire na križu*, doslovce postaje Križ, transformira se u Križ koji obuhvaća Crkvu. Istodobno, to je križ umirućega Krista i apoteoza Uskrsnuća. Raspelo dvanaeste postaje nije samo kompozicijska podloga cijelome *Križnom putu* nego je, kako kaže *Spomenica Župe Svete Terezije od djeteta Isusa* zamišljen kao centralni križ za Crkvu: *U drugu korizmu nedjelju, 10 ožujka 1973. blagoslovio je nadbiskup mons. Josip Pavlišić novi Križni put kiparice Lojzike Ulman. U dvanaestoj postaji Križnoga puta corpus Isusov zamišljen je kao centralni križ za crkvu.*

LIKOVNOST
VISUAL ARTS

A u znaku i na tragu tako stiliziranoga centralnog križa svaka od postaja, svaki reljef u terakoti komponiran je autorski, fragmentarno, na jednostavan i jedinstven način. Postaje su zapravo intimistički koncipirani kadrovi koji doslovce fokusiraju dohovnu dimenziju događaja, duhovnu dimenziju drame, duhovnu dimenziju dijaloga, duhovnu dimenziju žrtve i onog veličanstvenog mira sa kojim je Isus Krist prihvatio svoju muku. Fragmentirani do figurativnog minimalizma ovi kadrovi dramu muke iskazuju na *intimistički* način približavajući je čudom umjetnosti duši i duhu promatrača.

U prvoj postaji kada perući ruke "Pilat predaje Isusa egzekutorima" fokusirani smo samo na Isusa i Pilata, bez prisutnih. Javna drama nevinoga osuđenika svedena je na dva lika. Druga postaja, "Isus prima na se križ", također je maksimalno reducirana, u Isusovoj samoći, blagosti i odlučnosti, koju očitavamo, ova postaja odašilje poruku veličanstvenoga mira. *Osuđenik* prihvaća muku. Slijedi "Prvi pad...", u kojem postajemo svjesni kako se to jedno drugom približavaju čovjek i križ, kako su zapravo srasli tijelo Kristovo i corpus križa. Potom, između dva pada, spomenutog prvog i ovdje ikonografski drugačijeg "Isusovog drugog pada pod križem" blistaju tri postaje u kompoziciji obilježene iznimnom fragmentacijom a u značenju i simbolici misticizmom. Ova tri mistična susreta, kao tri tiha, začudno lijepa dijaloga izdvajaju *Križni put* Lojzike Ulman među remek djela sakralne umjetnosti. "Isus susreće Majku"; u kadru su samo njih dvoje gdje Marija dlanovima obuhvaća Isusove obraze. Potom, "Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ", fokusira Isusovu ruku položenu na Šimunova pleća koja ispunjavaju kadar dok se Šimun Isusu obraća iz poluprofila, nama okrenut leđima. Slijedi "Veronikin rupac": nama s lijeve, odnosno s Isusove desne strane stoji Veronika pokrivajući rupcem njegovo Sveto lice, *Volto santo*. Sveti otisak u reversu doimlje se kao čin uzimanja posmrtno maske. Konvencionalni prikaz postaje Isusa sa Veronikom obično u fokus stavlja jasno vidljiv otisak lica koji je ostao na Veronikinom rupcu. No Lojzika Ulman je u skladu sa intimističkim fragmentiranjem svoga tako jednostavnog, a opet tako jedinstvenog, *Križnog puta*, u prizoru sa Veronikom, u središte reljefa stavila Krista ali Krista lica prekrivenog rupcem. I to Isusovo nevidljivo a opet udvostručeno lice, koje slutimo iza finog tkanja platna, u jednom neobjašnjivom trenutku scenografiju drame doslovce transformira k mistici muke, dovodeći tako promatrača iznimno blizu Isusu; likovno sasvim blizu križu, k ranama od čavala, k posljednjem mučeničkom uzdahu. Na drugoj strani, na sjeverozapadnom zidu nastavlja se *Križni put* prizorom "Isusa koji tješi žene Jeruzalemske" i to je jedina postaja gdje se u kadru pojavljuju više od dva lika. Slijedeću postaju, "Treći pad pod križem..." možemo opisati kao likovnu cezuru, mjesto naglašeno mističnoga ugođaja. U prvom planu, u izni-

Križni put
Lojzike Ulman
u Rijeci

- 451 -

Lojzika Ulman,
Križni put,
terakota,
1973., Crkva
Sv. Terezije,
Podvežica, Rijeka
(fotografije:
Mirjana Lončar)

mno vještom skraćenju teški križ ispunjava reljef gotovo poništavajući Kristovo tijelo. Slijede postaje "Isusa svlače" i "Isusa pribijaju na Križ" koje, kao što smo već kazali, dovode promatrače sasvim blizu mucu, sasvim blizu rana. Fokus prizora "Pribijanja na križ" je u Kristovoj ruci uz attribute čekić i čavao. Slijedi "Isusova smrt na križu", neobično i svojstveno poetici L. Ulman, zamišljena je kao negacija smrti. U spomenutoj dvanaestoj postaji mrtvo se Tijelo doslovce transformira k *Uskrsnuću* koje naglašenom vertikalom likovno i simbolički određuje *Križni put*. Zajedno sa trinaestom i četrnaestom postajom, opet iznimnog intimističkog ugođaja, a to su "Skidanje s križa", koju ikonografski možemo čitati i kao *Pieta*, potom "Polaganjem u grob", predhodno izdvojena dvanaesta postaja "Isusova smrt na križu" blista kao središnje mjesto crkve Male Terezije od djeteta Isusa u Rijeci. Dvanaesta postaja kao mjesto tajne, mjesto *Tajne vjere!* Ovdje se liturgija i likovno rješenje Lojzike Ulman na jednostavan i začudan način povezuju sa liturgijskom molitvom, koja svjedoči komparaciju rasta u poetskom izričaju, rasta u vjeri: "Tvoju smrt Gospodine navještamo, Tvoje Uskrsnuće slavimo, Tvoj slavni dolazak iščekujemo." O Alojziji Lojziki Ulman valjalo bi sustavno pisati, istraživati ostavštinu ove iznimne umjetnice stoga ovo *blitz istraživanje/esej* podastirem *Pasijskoj baštini*, X međunarodnom znanstvenom simpoziju upriličenim 2014. u Pazinu, kao upozorenje, i kao predtekst za složenije istraživanje opusa ne samo Alojzije Ulman nego i Mile Wood (Ludmile Wodseadek) sjajnih umjetnica europskoga ranga. One su u tišini (zapravo nevremenu usprkos) ostvarile i ostavile velika djela ovodobne umjetnosti – koja spadaju u baštinu postmoderne: Lojzika Ulman sa minimalistički koncipiranom figuracijom, majstorskom redukcijom, koncentracijom na ikonografski sukus a Mila Wood sa brilijantnom citatnošću. No prije svega činjenice:

Alojzija U l m a n, – Vinkovci, 17.05.1926.- Split, 27.09.1994. Preminula je sudjelujući na kongresu *Arheologija i kršćanstvo* koji se u rujnu 1994. održavao u Splitu. Alojzija *Lojzika* Ulman je akademska kiparica iznimne imaginacije i discipline koja je u rodnoj Slavoniji, u Biskupiji Đakovačkoj ostavila znatan sakralni opus. U Vinkovcima, Nuštru, Slavonskom Brodu, Đakovu. Izdvajamo oltar župne crkve u Nuštru, Jaslice samostana karmelićanki u Đakovu. Također, s druge strane Save, s druge strane granice, u Bosni, nalazimo niz njenih iznimno kvalitetnih radova. Primjerice u Barlovcima, *Sveti Vid : oltar, tabernakul i krstionica*, potom, rekonstrukcija zidne slike prema Gabrijelu Jurkiću i druge zidne slike; -u Bihaću: *Sveti Nikola Tavelić* (terakota); - u Đakovici (Kosovo): *Sveti Petar* (terakota), *Sveti Pavao* (terakota); - u Osovi: *oltar, tabernakul, ambon*; - u Sanskome Mostu: *oltar*; - u Šurkovcu: *oltar, krstionica, tabernakul*; - u Zabrdju (župa Kotor Varoš): *Sveti Leopold* (terakota, puna plastika, v. 100

cm); - u Zagoričanima: *Sveti Ivan Krstitelj* (terakota, puna plastika). Neke od nabrojanih radova iz Bosne imala sam prilike vidjeti na studentskom putovanju po Franjevačkoj provinciji Bosni Srebrnoj 2002. godine koju je organizirala Udruga đaka Franjevačke gimnazije iz Visokog. Lojzika Ulman je profesionalno djelovala i kao urednica lista Pastoralna kultura PAK, Jugoslavenske biskupske konferencije. U Vinkovcima je 15. svibnja 2003. napokon upriličena retrospektivna izložba Lojzike Ulman koju svakako valja prenjeti u mjesta njenog školovanja i djelovanja Zagreb, Đakovo, Rijeku, također u inozemstvo. A *Križni put* kojeg nalazimo u Gradu Rijeci svakako upućuje na antologijski umjetnički rad, na rad dostojan monografske obrade.

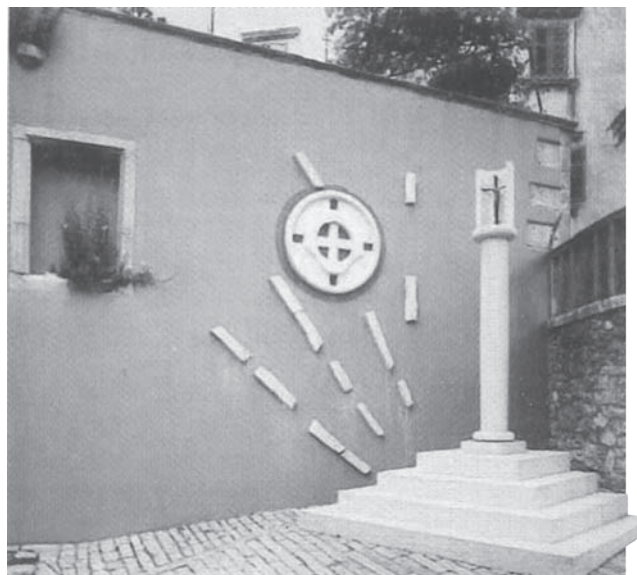
Od crkve Male Terezije od djeteta Isusa u Donjoj Vežici do Trsatškoga svetišta krenuo je prvi put 2003. godine riječki Gradski križni put. Tako je ovaj Put križa, koji je imao postati tradicionalan, obuhvatio, oživio i na još jedan način integrirao u grad, istodobno staro i novo gradsko područje Vežice. Vežica (Donja i Gornja) je prije četrdesetak godina još bila tipično primorsko prigradsko mjesto nad morem vezano na Sušak i Trsat. Danas je to nepregledno, betonom obilježeno, gradsko područje gdje među neboderima pucaju prelijepi vidici na Kvarner, gdje u ljupkosti vrtova i uređenih starih kuća razaznajemo dušu one davne i danas burom umivene Vežice. Među neboderima, na prometnom, vrlo frekventnom mjestu je skladna ali, za današnje potrebe, nevelika dvoranska crkva posvećena davne 1940. godine Maloj Tereziji od djeteta Isusa. Ovo, u graditeljskim mjerama malo svetište trajno je obilježeno *Križnim putem* velike umjetničke vrijednosti, rad kiparice Lojzike Ulman, koji je u godini posjeta svetog oca Pape Rijeci postao podloga Gradskome Križnom putu. Ovaj tekst, u spomen kiparice majstorskih ruku i mistične imaginacije posvetila sam rodnom mjestu Sušaku, Rijeci, u spomen pohoda Svetoga Oca Pape Ivana Pavla II Gradu Rijeci.

Josip Diminić Jozef Jankovič Dva umjetnika i Pasija

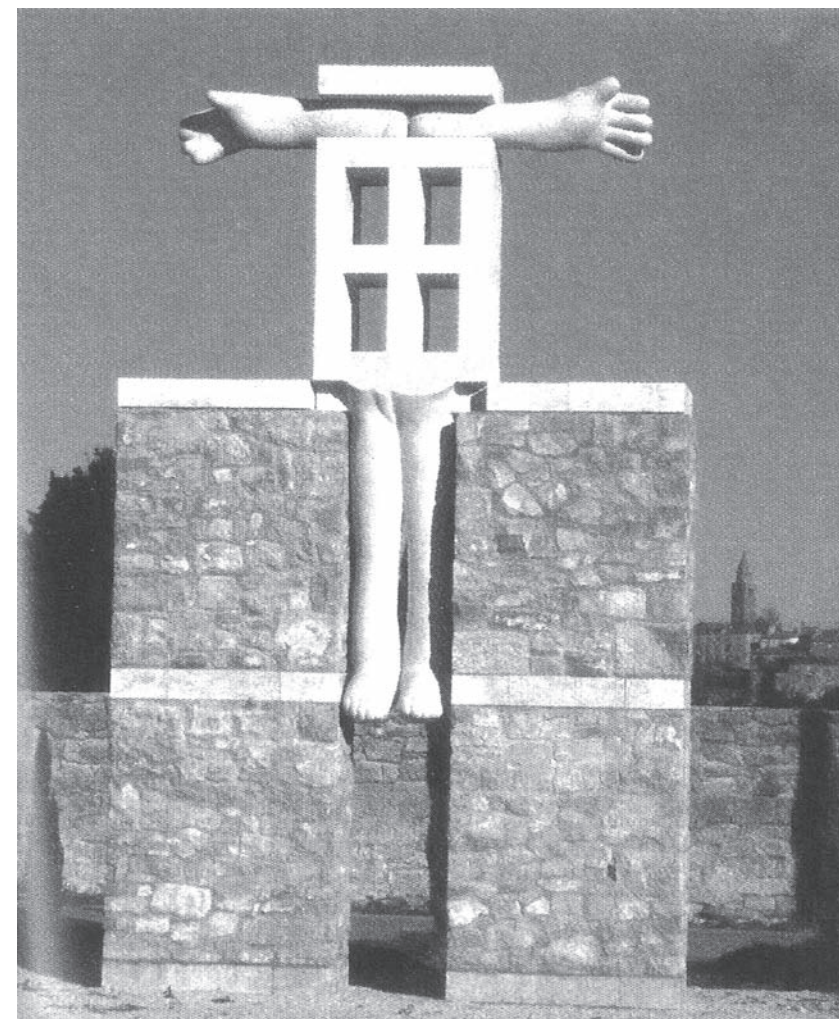
Bog je nada i utjeha!

U životu svi prolazimo padove i uspone. Nužno je držati se uspravno usprkos svemu, širiti dobar duh za sve i svakoga u svim prostorima našega kraja, domovine i svijeta. Snovi duha lebde u prostranstvu svemira. Ako kod kuće afirmiramo MIR i DOBRO, to će naslutiti svi i svugdje, hvala dragom Bogu.

Josip Diminić

Josip Diminić,
Put do oltara u prolazu, 1995.,
Labin, između
Muzeja i Župne
crkve

Jozef Jankovič,
Raspelo, Labin,
između kome-
morativnog
centra i grad-
skog groblja

*Dva umjetnika
i Pasija*

Smiljana Šunde Istarski pasijski puti

Kad nekoć davno bogati zapadno-euroopski putnici putovahu Jadranom prema Svetom Grobu u Jeruzolimu, put im bijaše poznat. Znali su da plove kroz slavensko, spominjahu i hrvatsko područje. Tako njemački putopisac Johann Bassenhammer, 1398. piše: *"Dakle, u prvi grad poslije Mletaka dođemo u Pulu koja je 130 milja daleko. Tamo su Talijani, Hrvati i Nijemci. Tamo naručujemo kokoši, jaja, šipak i što ti treba do Krfa, a do njega je 480 milja. Između leži na lijevu ruku Hrvatska, na desnu Apulija"*.¹

19. lipnja (četvrtak)

U četvrtak popodne, na blagdan Tijelova, zaputismo se prema Istri. U Pazin, najhrvatskiji istarski grad, u kojemu - prema popisu iz 2001. - živi 97.56% Hrvata. Važna je ta brojidba, cijelu je povijest bila važna, jer o Istru su se oduvijek otimali. Putujemo na bijenalni simpozij *"Muka kao nepresušno nadahnuće kulture"* i svatko je od nas putnika veseo zbog susreta s kolegama i znancima. Autobus bi, doduše, mogao biti i udobniji, ali eto - nije ...

Tek se upitasmo za zdravlje - i već smo nadomak Karlovcu. Nazire se i Ozalj s naše desne strane. Akademik Josip Bratulić govori nam o Frankopanima i Zrinskimima i njihovim okolnim gradovima, utvrdama i imanjima: Ozlju, Bosiljevu, Zrinu, Ribniku, Drežnik-Gradu, Ogulinu, Gvozdanskom i mnogim drugima. Rado to slušamo - svatko se u mislima prenosi u davna vremena 17. pa i 16. stoljeća. Poslije o tome razgovaramo i nagađamo što bi s Hrvatskom bilo da 1671. Zrinskom i Frankopanu nisu oduzeti životi, potomstvo, posjedi ... sve. Hrvatska je tada uništena politički, gospodarski, vojno i kulturno. Malo je poznato da je Austrija, kako nam kazuje akademik, godine 1871. čak zabranila obilježavanje 200. obljetnice pogibije dvojice hrvatskih velikana kao - protudržavni čin.

Autocesta nas vodi dalje od Karlovca prema Rijeci. Zaista su lijepe te hrvatske autoceste. Nadam se da će naše i ostati i da ih sadašnja vlast ne će dati u zakup, a o toj se mogućnosti raspravlja, spominje se

¹ Kužić, Krešimir: *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. st.* (Književni krug, Split 2013.), 259.

PUTOPIS
— PEROM I SLIKOM

i referendum. Jer ako bi se, po toj računici, poslovanje s autocestama isplatilo strancima, zašto se ne bi isplatilo nama?

Pukne odjednom pogled na osunčani Riječki zaljev i na Učku, kojoj se ubrzano približavamo. Pred nama je široka asfaltna cesta, a na kraju ceste otvor u utrobu planine. Tunel Učka, taj davni predmet želja! Sanjali smo ga desetljećima i gradili ga prije 40-ak godina - od plaća i ušteđevina. Tunel je dugačak nešto više od 5 km, pušten u promet 1981.; Hrvati iz Istre, s druge strane Učke, konačno zadovoljni što su povezani s ostatkom Hrvatske.

Pa u slobodnoj Hrvatskoj 1995. država i hrvatsko-francuska tvrtka *Bina-Istra* potpisale Ugovor o koncesiji tunela na 32 godine (do 2027.), nakon čega bi tunel i novoizgrađena autocesta imali biti predani državi Hrvatskoj bez naknade. Ugovor je uključivao financiranje, projektiranje, izgradnju i upravljanje cestovnom mrežom dužine 141 km. Nakon sklapanja tog Ugovora tunelarina je postala gotovo triput skuplja, a nitko da bi se pobunio. Svi nastaviše plaćati i šutjeti, kao krivci. Jesmo li doista krivci ili pak naivci? U vrijeme potpisivanja Ugovora nije postojao PDV pa ga koncesionar sve donedavno nije ni plaćao, jer se država nije osigurala od takvih šteta. A ima u Ugovoru još propusta. Nije na odmet spomenuti da je jedan od ondašnjih hrvatskih političara, zaslužnih (!) za dogovaranje takve koncesije, dobio odličje Legije časti, najviše francusko odličje. Naravno da je bila riječ o pogodovanju Francuskoj. I naravno da je šteta za Hrvatsku i njezin proračun ogromna.

Na izlazu iz tunela prolazimo uz okomite, bijele litice Učke. S druge nas strane dočekuje ljepotica (nekad sirotica) Istra. Istarska je unutrašnjost lijepa, selo kultivirano, arhitektonski uglavnom očuvano, građeno po mjeri čovjeka. U pjesmi "Pod Učkun kućice bele" Drago Gervais opisuje ga deminutivima - cestice, kućice, krovčići, zidići, putići, dolčići ... *Mići dolčići / još manje lešice / na keh ženice kopaju. / Cestice bele / tanki putići / po keh se vozići pejaju / ...* Kako bi Gervais pjevao danas, kad više nema posve "mićih kućica", kad su "cestice" već odavno postale ceste i nisu više "bele" nego sive, asfaltna, kad su se "vozići" prometnuli u skupe luksuzne automobile i kad je sve manje "lešica na keh ženice kopaju"?

Putovanje od Zagreba do Istre je kratko, svega tri sata. Svi ili gotovo svi autobusi koje u vožnji susrećemo s prednje su strane ukrašeni hrvatskim grbom, s popularnim bijelo-crvenim kvadratićima. Upravo traje Svjetsko nogometno prvenstvo u Brazilu. Prošle noći hrvatska je reprezentacija igrala s onom iz Kameruna - naši pobijedili s 4:0. Svi navijaju, svugdje euforija, koja proizlazi iz zajedništva. Kad bi barem toga zajedništva bilo više!

Autobus se zaustavlja ispred Pazinskoga kolegija, gdje ćemo provesti idućih nekoliko dana. Pazinski kolegij velika je zgrada kojoj

će uskoro biti 100 godina. Sagrađena je daleke 1915. godine, kao konvikt za Hrvate, tj. za učenike hrvatske gimnazije u Pazinu, što je tada bilo osobito važno za razvoj hrvatske kulture u Istri. Novac za gradnju dale su mnoge i razne hrvatske općine, ustanove i pojedinci iz svih hrvatskih krajeva, te istarska kulturna društva, brojni svećenici i brojni hrvatski biskupi.

No, radost Hrvata bila je kratkotrajna - nakon Prvoga svjetskog rata Talijani su jednostavno oduzeli zgradu i u nju smjestili internat za đake talijanske gimnazije. Tako je bilo sve do 1943. godine. Crkva u Hrvata i Pazin i cijela Hrvatska mogu biti zahvalni velikom i zaslužnom svećeniku mons. Boži Milanoviću, čijom je zauzetošću neposredno poslije Drugoga rata zgrada konačno vraćena Crkvi. Onda pa idućih 35 godina u zgradi su djelovali Biskupsko sjemenište i klasična gimnazija. Ravnatelj je sjemeništa bio Božo Milanović, a podravnatelj (ujedno i profesor) mladi svećenik s rimskom diplomom teologije i filozofije - mučenik i današnji blaženik Miroslav Bulešić. Ovdje su u Kolegiju, dakle, i blaženikove stope.

Kolegij je dao brojne intelektualce, ponajprije i ponajviše svećenike. Među njima je i nekoliko biskupa, više doktora teoloških znanosti, misionara, uglednih znanstvenika i dr. U svakom slučaju riječ je o važnoj ustanovi. Izvrsno procjenjujući važnost Pazinskoga kolegija, u jeku srpske agresije na Hrvatsku, u proljeće 1992. predsjednik Hrvatske dr. Franjo Tuđman obećao je podršku za obnovu zgrade Kolegija. Predsjednik je u siječnju iduće godine posjetio Pazin i s porečko-pulskim biskupom mons. Antunom Bogetićem potpisao povelju o početku obnove zgrade. Kada je u rujnu 1993. u obnovljenom Pazinskom kolegiju započela nastava u klasičnoj gimnaziji s pravom javnosti, prvi je ravnatelj bio agilni svećenik i profesor mons. Antun Hek, predsjednik Istarskoga književnog društva "Juraj Dobrila". Tih i odmjeren. Bio mi je domaćin dok sam uoči početka šk. godine 1993./94. snimala obrazovnu radijsku emisiju o Kolegiju. Predstojalo je još mnogo radova na uređenju cijeloga kompleksa - škole, đačkoga doma i zatim sportske dvorane. Mons. Hek na sve je stizao, o svemu skrbio. Nažalost, stradao je u prometnom udesu 2002. godine. Danas nam je ovdje dobrodošlicu zaželio ravnatelj vlč. dr. sc. Alejandro Castillo Jimenez, Španjolac. Istra je, eto, postala misijsko područje, a dosta svećenika dolazi iz sjemeništa Redemptoris Mater u Puli, koje je za pripadnike Neokatekumenskoga puta 1991. utemeljio porečki i pulski biskup Antun Bogetić. Pulsko sjemenište jedno je od osamdeset i pet sjemeništa ovoga tipa u svijetu.

Uz staru izgrađena je i nova zgrada Kolegija. Čitala sam da je izgrađena novcem dobivenim od prodaje jednoga dijela imanja samostana Dajla (od tako dobivenog novca izgrađeni su novi pastoralni centri, otvorena Komuna za liječenje ovisnika, širom Istre uređeno

nekoliko crkava itd.). Upravo je završena školska godina, pa je u sada prazne dvosobne dačke apartmane smješteno 30-ak sudionika simpozija *Pasijske baštine*.

20. lipnja (petak)

Doručak u Kologiju. Akademik Josip Bratulić zgradom se kreće kao svojom kućom - i on je nekadašnji ovdašnji pitomac. Prije doručka posjetio je pazinsku tržnicu i donio nam svježe trešnje iz Kringe kraj Tinjana. Navodno da ondje rastu najkusknije i najbolje trešnje u Istri i Kringa je po tome poznata. Ruku na srce - trešnje zaista i jesu ugodna za nepce. Ali Kringa je ipak najpoznatija po svom istaknutom sinu - hrvatskom istarskom svećeniku i političaru mons. Boži Milanoviću (1890.-1980.). U Kringi mu je postavljena spomen ploča, a mogao je biti i spomenik, zaslužio ga je ...

Malo ljudi zna detalje o priključenju Istre Hrvatskoj. U medijima se obično sve zasluge pripisuju Titovim partizanima, no previda se još nekoliko važnih elemenata: najprije je, nakon kapitulacije Italije, poglavnik dr. Ante Pavelić proglasio Rimske ugovore ništavnima, zatim su nekoliko dana poslije toga partizani u Pazinu objavili Odluku o priključenju Istre matici zemlji te su započele borbe s Nijemcima, a poslije rata uslijedila je Pariška mirovna konferencija (29. VII.-15.X.1946.).² Dokument koji je na tom skupu bio presudan za sudbinu Istre jest Spomenica istarskih svećenika Savezničkoj komisiji za razgraničenje Julijske krajine. Potpisnici su bili predsjednik Toma Banko, tajnik Miroslav Bulešić (i tu su, dakle, blaženikove zasluge), i zatim odbornici, među kojima najpoznatiji Božo Milanović, Zvonimir Brumnić, Josip Pavlišić i dr. Istarsku pripadnost hrvatskoj matici Pariškim je mirovnim sporazumom iz 1947. odredilo etničko načelo, što znači da su Hrvati u Istri bili najbrojniji narod. I to unatoč dugogodišnjem talijanskom nasilju - progonima više desetaka tisuća Hrvata, mučenjima i ubojstvima Hrvata i naseljavanjima Talijana iz Italije, čak iz Kalabrije i sa Sicilije, nasilnim promjenama toponima, obiteljskih prezimena i imena. Postojao je čak i zakon za obveznu promjenu "stranih" prezimena i imena. Naime, talijanske su vlasti Hrvate u Istri držale strancima, tvrdeći da spomenuti zakon znači povratak na stara talijanska prezimena koja da su svojedobno talijanskom puku promijenili nasilni i doseljeni slavenski svećenici. Žalbe ili molbe za odgodu primjene toga rasističkog zakona bile su odbijane. Oni u kojih je bilo više inata i, dakako, više hrvatske svijesti, čim im se poslije kapitulacije Italije pružila prilika, vraćali su svoja prezimena u izvorne hrvatske oblike pa su se poslije sredine 1950-ih čak i

2 Pariški mirovni ugovori potpisani su 10. veljače 1947. godine.

rođena braća različito prezivala: jedni su vraćali izvorna prezimena, a drugi (ponekad zbog inercije, a često i zbog koristoljublja) ustrajavali na talijanskom obliku - npr. Radić/Radin, Baričević/Baricelli, Blažić/Biagi, Pavlović/Paoli, Ujčić/Uccini, Valić/Valli itd. Da se ne spominju prezimena koja u talijanskoj verziji završavaju na -ich: ona su sva hrvatska. Za povijesnu i zemljopisnu pripadnost Istre Italija također nije imala dovoljno argumenata u svoju korist. Tako je morala vratiti Istru, Cres, Lošinj, Zadar, Lastovo, Palagružu i dio Slovenskoga primorja. Ali do dana današnjega u Italiji postoje sve te paralelne općine u izgnanstvu, odnosno, kako ih u Italiji službeno nazivaju, "slobodni istarski i dalmatinski gradovi". Zar to nije posezanje za tuđim teritorijem? I zar i to nije pasija hrvatskoga naroda?

Ne mogu ne prisjetiti se jedne emisije koju sam ujesen prošle godine slušala na Hrvatskomu radiju, kada se govorilo o postavljanju ploča s ćirilničnim natpisima u Vukovaru. Jedan od gostiju u studiju, saborski manjinski zastupnik Furio Radin, vukovarsku je situaciju uspoređivao s onom u Istri. Ne vjerujući vlastitim ušima zabilježila sam tada nekoliko izjava: *"Istra je nešto drugo no što je Vukovar; u Istri pitanje dvojezičnih ploča nije riješeno zakonom (dakle je protuzakonito - m.o.), jer Talijana ondje nema dovoljno, nego je riješeno statutom; to je provela jedna stranka, ne ćemo sada govoriti koja (jasno, IDS - m.o.); Talijani su"* veli gospodin zastupnik *"u Drugom svjetskom ratu ubijani, bacani u fojbe i rastjerani" ...*

Srećom znalački se uključio urednik i voditelj emisije, kolega Mislav Togonal, podsjećajući zaboravnoga gospodina na fašistička "djelovanja" u Istri i na brojnost Hrvata, osobito u istarskim selima. Nadovezao se i jedan slušatelj, podsjećajući kako su se fašisti na kraju rata prebukli u antifašiste i radili - ono što su radili i do tada. Gospodin gost u studiju dodao je pak da je među Talijanima ipak bilo više od 50 posto antifašista. Pa i da jest bilo više od 50 posto protivnika fašizma - gdje je taj antifašizam bio do 1943. godine? Nastavio je gost o tome kako su Talijani stradali. I kako se sada moralo uvesti dvojezičnost iz pijeteta prema tim stradalnicima ... I kako su saveznici poštovali Talijane ...

Eh, da mi je tada bilo biti u studiju! Pa da gospodina priupitam o fašističkoj diktaturi u Istri još od Rapalskog ugovora 1920., o raseeljavanju i rastjerivanju Hrvata iz Istre sve do kapitulacije fašističke Italije, o naseljavanju Istre Talijanima. Pa o zabrani hrvatskoga jezika, o ricinusovu ulju kojim su napajali žrtve, o oduzimanju zemlje, o nasilnoj promjeni hrvatskoga nazivlja, itd.

A da su saveznici poštovali Talijane - jesu. Oprostili su im sva fašistička divljanja, pljačkanja, palež, mučenje, premlaćivanja, internacije Hrvata, ubojstva nedužnih hrvatskih civila. Talijanski se fašizam nigdje danas ne spominje, ponajmanje u Italiji, jer je iz geostrateških

razloga Italija postala zemlja-saveznica nekadašnjega zapadnog bloka i nije zgodno saveznicu podsjećati na njezina nedjela. Pitala bih ja gosp. Radina i za podatke o optantima i koliko je među njima bilo Hrvata. Pa bih pitala ponešto i o hrvatskim prezimenima koja sam vidala u talijanskim gradovima (Genovi, Trstu, Udinama, Latini, Firenzi i dr.) - na talijanskim grobljima, uz kućna zvonca na ulazima u zgrade ... Pa bih malo i o matematici: koliko je Italija dala novca, kuća, stanova i imanja da bi riješila problem smještaja optanata, koliko je vrijedila ostavljena optantska imovina u Istri i Dalmaciji, a koliko bi iznosila ratna reparacija koju bi Italija bila morala platiti Jugoslaviji, a zapravo Hrvatskoj, jer su se sva zlodjela i događala u Hrvatskoj i manjim dijelom u Sloveniji.

I lijepo bih pitala što je to tolerancija i multikulturalnost na istarski način, je li to ono civilizacijsko dostignuće prema kojemu postoje dvostruka mjerila, kad se protuzakonito favorizira manjinski, a diskriminira većinski narod. I gdje toga ima u Europi da se zbog političke trgovine umjetno povećava broj manjinskoga naroda - upisom netalijanske djece u talijanske manjinske škole, a zatim i prevođenjem u talijansku nacionalnu manjinu, dopuštanjem regionalnog izjašnjavanja pri popisima stanovništva itd. I pitala bih, naravno, o sustavnom smanjivanju broja Hrvata u Istri, ali i o reciprocitetnom odnosu prema Hrvatima u Italiji. I svašta bih još pitala ...

Započinje simpozij. Pozdravni govori: Alejandro Castillo Jimenez, Jozo Čikeš, Josip Bratulić. Za novinare ovaj skup nije zanimljiv. Nema, dakle, interesa za zbivanja iz hrvatske kulture. Pa će se dogoditi kao i obično: ako nije zabilježeno - kao da se nije ni dogodilo. Nema čak ni novinara s Katoličkoga radija, čije je sjedište u toj istoj zgradi Kolegija. Baš neobično! A ni grad Pazin nije osobito zainteresiran za ovaj događaj - nigdje nema plakata ni bilo kakve obavijesti o simpoziju. Oglušio se čak i pokrovitelj, HAZU-ov Razred za književnost, jer - nema novaca. Što bi tek bilo da u Pazinu nema tako mnogo Hrvata (čak 97,56% - prema popisu iz 2001.)? Možda ovoga simpozija ne bi ni bilo.

Malo se mijenja redosljed izlaganja predavača - dvojica će sudionika govoriti na početku, umjesto pri kraju. Oni se, naime, žure u Zagreb, gdje će popodne u prvostolnici kardinal Josip Bozanić, također negdašnji pitomac Pazinskoga kolegija, proslaviti 25 godina biskupstva. Tako su prvi govornici na simpoziju vlč. Anton Bozanić (kardinalov brat) i don Anton Šuljić. Bozanić i Šuljić odoše onda za Zagreb. Odmah nakon održanog predavanja odlazi i o. Zvonko Martić, on pak mora u Njemačku. O. Zvonko odnedavno je prior karmelićanskog samostana sv. Ilije u Buškom Blatu, a ima sada i još neku funkciju - savjetnik ili tako nešto. Inače već dulje surađuje s Pasionском baštinom pa ga svi dobro poznajemo.

Uvijek dobro raspoloženom ak. Bratuliću za vrijeme predavanja zvoni mobilni. I to nekoliko puta. On ga nespretno pokušava utišati, ali onda valjda shvati da je poruka važna, pa izide i razgovara izvan dvorane. Vrti se, nastavi govoriti - pa opet isto. U dvorani gromoglasni i dobronamjerni smijeh.

Svi su zadovoljni nastupima, tj. referatima mlađih sudionika simpozija. Raduje nas što mladi uspješno startaju u istraživanju pasionske baštine, vele organizatori, pohvaljujući - Valentinu Zovko, Veru Blažević Krezić, Ivana Missonija, Marijanu Borić, Noela Šurana (mladoga vedrog doktoranda, koji govori zaneseno, gotovo euforično, a svoje predavanje ilustrira i izvornom svirkom), Ivanu Sabljak, Ivanu Paulu Gortan Carlin, Kristinu Kulišić i druge.

Jedan je referat posvećen Dajli, jednom od 50-ak negdašnjih benediktinskih samostana u Istri. Benediktinska je zajednica u Dajli blizu istarskoga Novigrada djelovala 90-ak godina, a kada su poslije Drugoga svjetskog rata redovnici napustili samostan i odselili se u Italiju, u kompleksu je jedno vrijeme bio starački dom i ubožnica. Zatim je napušten.

Sve donedavno Dajla je bila široj javnosti malo poznat pojam. Kako se i bi za nju znalo! Kad se govori i piše o istarskoj povijesti, osobito onoj iz sredine 20. st., prešućuju se mnogi važni pojmovi i podatci, primjerice: tršćanska kriza, zašto su i kako osnovane zona A i zona B, kakvi su ratni i poratni (a i predratni) zločini rađeni u Istri, kako je i zašto Istra, nakon više od dva desetljeća talijanske fašističke vladavine, postala sastavnim dijelom Hrvatske, tko je uistinu zaslužan za to pripojenje, što su fojbe, kako se iseljavalo stanovništvo, što znači pojam optant i tko su bili optanti, i sl. ... Povremeno do nas dolaze vapaji iz Italije - o fojbama i njihovim žrtvama, o talijanskim optantima, o njihovoj imovini ... ali ništa o fašističkim divljanjima u Istri. Rijetko se piše o predratnim, ratnim i poratnim hrvatskim žrtvama, rijetko se podsjeća na činjenicu da su brojni hrvatski civili odvedeni u internaciju u talijanske logore, kao i na to da su i brojni Hrvati, u strahu od komunizma, krajem 1940-ih i početkom 1950-ih optirali za Italiju; nikad se ne spominju ratne reparacije koje je fašistička Italija morala isplatiti Jugoslaviji tj. Hrvatskoj niti kako je u ratne reparacije ubrojena ostavljena imovina optanata.

Dajla, dakle. Talijanski benediktinci već nekoliko godina traže da im se samostan Dajla s velikim imanjem vrati ili da ih se obešteti u višemilijunskom eurskom iznosu. Uzalud pokušaji dokazivanja i tiha crkvena diplomacija sa strane Porečke i pulske biskupije, uzalud strpljivost biskupa Ivana Milovana, uzalud činjenica što su i pravo i pravda na strani biskupije. Nakon grubih pritisaka ipak je "između Porečke i pulske biskupije i talijanske benediktinske opatije Praglia 2006. došlo do dogovora da se imovina u Dajli podijeli na pola." No,

obje su se strane osjećale prikraćenima pa dogovor nije proveden u djelo te je Sveti Otac Benedikt XVI. godine 2008. imenovao Kardinalsku komisiju koja je imala provesti dogovor. Kardinalska je komisija u studenom 2010. rezultate svoga rada predala Sv. Ocu, na temelju čega je on donio odluku - nepovoljnu i nepravednu za Porečku i pulsku biskupiju. Tada, početkom 2011. istarski biskupi i svećenici (njih 90-ak), časni sljednici domoljubnih svećenika u burnoj istarskoj povijesti, šalju Sv. Ocu pismo kojim ga mole da "spasi našu Biskupiju od daljnjeg sudskog progona te napose bankrota koji će je pogoditi ako potpiše Sporazum s Abbazia di Praglia (Padova). Nakon što smo vidjeli Odluku i Sporazum koji je donijela Kardinalska komisija, jednoglasno dižemo svoj glas prema Vama, Sveti Oče, da poništite ovu neshvatljivu i štetnu odluku spomenute Komisije". Istarski svećenici pišu nadalje Sv. Ocu: "Benediktinci su odreknućem od predmnijevanih svojih dobara u korist Države Italije, primili obeštećenje prema talijanskom zakonu u današnjoj protuvrijednosti od oko 6.000.000 Eura. Time su izgubili svako pravo na crkvenom i civilnom području, te je, nakon Osimskih sporazuma 1975. (Jugoslavija – Italija), prestala svaka njihova civilna i crkvena jurisdikcija nad imovinom u Dajli."³

Budući da "mons. Ivan Milovan nije želio potpisati zaključni dokument kojim se završavaju višegodišnji pregovori, Sveti je Otac"⁴ smijenio biskupa samo na jedan dan te je "6. srpnja 2011. imenovao mons. Santosa Abrila y Castelloa kao povjerenika – potpisnika toga dokumenta". Ni tada nije bio kraj problemu - uskoro je smijenjen biskupov tajnik vlč. Ilija Jakovljević, a onda je i sam neposlušni biskup Ivan Milovan naglo umirovljen te je na njegovo mjesto doveden biskup Dražen Kutleša. Nekoliko specijaliziranih novinara napisalo je komentare, najčešće spominjući u negativnom kontekstu vatikansko Državno tajništvo i njegova čelnika, talijanskoga kardinala (!), a iz svega je bilo razvidno da se događa nešto što nije ni dobro ni pravično. Crkva u Hrvata o ovom je problemu šutjela. Objavljeno je samo Priopćenje Tiskovnog ureda Svete Stolice i uz to kratka Izjava Stalnoga vijeća Hrvatske biskupske konferencije. Oni kojima je poznata istarska burna povijest bili su na strani biskupa Milovana i njegovih svećenika. Tek 5. studenog 2012. hrabro i otvoreno progovorio je vlč. prof. dr. Adalbert Rebić, izjavljujući: "Dajla je veliki crkveni i međunarodni problem". "Sveta Stolica nije u pravu ako misli da Hrvatska imovinu u Dajli treba s benediktincima dijeliti 50:50, kako predlaže i Kardinalska komisija. O tome treba sud donijeti pravorijek, a ne Sveta Stolica – to ne spada u njezinu ovlast". "Benediktinski je

3 Citat iz pisma istarskih svećenika Papi, pisanoga na Veliki četvrtak 2011. godine.

4 Citat prema izjavi Stalnog vijeća HBK-a s početka kolovoza 2011. godine.

samostan u Praglii, u Italiji, prebogat, najbogatiji u Italiji! Uostalom oni su za imovinu u Dajli već obeštećeni na temelju Osimskih sporazuma, a na nju su već silom same darovnice grofa Grisonija davno izgubili pravo. Dobili su od talijanskih vlasti 1,7 milijuna talijanskih lira što bi danas iznosilo nekoliko milijuna eura". Spomenuo je prof. Rebić i prozvanoga talijanskoga kardinala iz vatikanskoga Državnog tajništva, utemeljeno poručujući: "Oni koji su imali dužnost i priliku da Papu o svemu glede Dajle obavijeste, nisu to učinili. Slučaj Dajla može se riješiti samo tako da se država drži zakona i pravnog sustava, ozbiljno se suočavajući s povijesnim datostima: Dajla je hrvatski teritorij, na snazi su Osimski sporazumi, već je ostvareno obeštećenje benediktinaca".

Kako god bilo, pitanje Dajle veliki je problem, možda čak i s nesagledivo teškim posljedicama po Hrvatsku. A koliko je njegovo nerješavanje i neulaženje u bit stvari nanijelo štete državi Hrvatskoj, Crkvi u Hrvata i općoj Crkvi, nije potrebno ni spominjati. "Nisu smjeli dopustiti da se taj slučaj pretvori u neugodnu trakavicu koja mjesećima truje i ranjava kršćanske duše, a da nitko s crkvene strane ne protumači objektivno, istinito i pravno taj problem" - kaže dr. Rebić.

Nitko ne zna kako će se ovo bolno pitanje konačno razriješiti! Jer talijanska su posezanja za Istrom i danas prilično česta - i neslužbena i službena. Većina hrvatskih političara zdušno im pomaže - šutnjom. A šuti se ili zbog nezainteresiranosti, ili zbog neznanja, ili zbog "navijanja" za Italiju. Zanimljivo je da današnji Talijani koriste svaku prigodu da bi spomenuli kako su Dalmacija i Istra bile dio Rimskoga carstva i da se podrazumijeva da bi opet trebale postati dio Italije. Pa zar i današnja Mađarska nije bila dijelom Rimskoga carstva - a ne posežu za njom! I Grčka. Ne posežu ni za Francuskom, Španjolskom, Austrijom, Srbijom, Slovenijom ... Samo im je Hrvatska trn u oku, a pokazali su to talijanski fašisti kada su, između dva svjetska rata i za vrijeme Drugoga rata, iz Istre i Dalmacije raseljavali Hrvate i istodobno naseljavali Talijane, da bi dugoročno izmijenili demografsku strukturu. Kao što i sada, kada smo u istoj naddržavi, sustavno pripremaju svoju budućnost glede istočne obale Jadrana, kupujući nekretnine na našoj obali.

Istra je doživjela brojne demografske poremećaje. U XX. st., nakon Prvog i Drugoga svjetskog rata, poluotok je čak dva puta gotovo u potpunosti ispražnjen i opet planski naseljavan. No ne nalegoše samo Talijani na Istru. 1950-ih i 1960-ih u Istru su u ispražnjene hrvatske i talijanske kuće naseljavani pripadnici drugih nacionalnosti i vjeroispovijesti, osobito oficiri JNA, najčešće Srbi, čiji potomci danas, nezainteresirani za Hrvatsku, čak s mržnjom prema njoj, žare i pale Istrom. I rashvaćuju Istru gdje god stignu. Prije desetak godina u jednom "znanstvenom" časopisu, koji financira Ministarstvo nauke i

zaštite životne sredine Republike Srbije iz Beograda, stanoviti doktor znanosti tvrdio je kako je Istra srpska zemlja, naseljena pokatoličnim Srbima. Veli "znanstvenik": "Pravoslavni običaji i vjera su pod pritiskom rimokatoličkih misionara, mletačkih pa potom austrijskih vlasti brzo nestajali njihovim pretvaranjem, preko prevjeravanja, u rimokatoličku tradiciju i vjeru koji su s protokom vremena postajali istarska hrvatska tradicija."

E, pa sad, Talijani i Srbi trebali bi se dogovoriti (!). Doduše, početkom 1990-ih bio je postignut neki dogovor, kada su Milošević i ostali srpski političari nudili Istru Talijanima, konkretno talijanskom ministru vanjskih poslova Gianniju de Michelisu. Ali, nešto su im se pomrsili računi ...

Ono što se u Istri događalo krajem 1940-ih i početkom 1950-ih teško je svedivo u kratki tekst. Na primjeru mučeničke smrti bl. Miroslava Bulešića, podravnatelja Pazinskoga sjemeništa i tajnika Svećeničkoga zbora sv. Pavla, može se očitati velik dio povijesti mučeničke Istre. Blaženik (23.5.1920. Čabruniči-Svetvinčenat - 24.8.1947. Lanišće) prvi je beatificirani hrvatski svećenik, žrtva komunističkoga režima; on je, kako piše kolumnist Ivica Šola, "simbol najvećega pokolja svećenika, redovnika i redovnica u Europi nakon Drugog svjetskog rata". Blaženim ga je u pulskoj Areni 28. rujna 2013. pred više od 20 tisuća vjernika proglasio Papin izaslanik - prefekt Kongregacije za kauze svetih kardinal Angelo Amato, ukazujući na: "... trijumf oprost nad mržnjom, božanske ljubavi nad ljudskom zlobom." Blaženikove su riječi vrijedne pamćenja: "Moja osveta je oprost."

Navečer u Pazinskom kaštelu, najvećoj i najbolje očuvanoj istarskoj srednjovjekovnoj utvrdi, održava se etno-festival. Dok su ulazna vrata Kaštela još zatvorena, ispred njega se odvija nešto kao predigra koncertu koji slijedi. A predigra su - balkanska kola. Voditeljica najprije objašnjava da je više zainteresiranih radilo "u našoj radionici" kola, pa najavljuje narodno kolo iz Armenije, zatim iz Bugarske, što se uskoro pokazuje kao "smokvin list": najavljeno je još i kolo iz Makedonije, a dalje i nije bilo najava, jer su sva kola bila - srpska. Voditeljica s još jednom pomoćnicom poziva u veliki krug: "Igrat ćemo kolo-naokolo." Domaći radoznalci i stranci, svi oni koji pred Kaštelom čekahu odgođeni početak koncerta, ponijet će sliku o Hrvatskoj u kojoj se plešu srpska kola. Malo kasnije u Kaštelu, uz nešto malo hrvatskih pjesama (većim dijelom zahvaljujući Dunji Knebl i njenom lijepom glazbenom izričaju), pjevaju se i razne druge pjesme. Sve vodi i organizira Alen iz Švedske, podrijetlom iz Hrvatske, koji da je renomirani glazbenik i voditelj etno radionica. Grad Pazin za ovo ima novaca i razumijevanja. Ono što je hrvatska izvorna kultura i tradicija, osobito kultura koju proučavaju mladi, radoznali i osviješteni znanstvenici iz Istre - političare u Istri ne zanima!

Poslije koncerta žurimo se kući, tj. u Kolegij. Hladno je. U središnjoj je Istri obično hladnije no uz obalu. Čini nam se kao da ta hladnoća dolazi iz podzemlja, iz obližnje Pazinske jame, u čijemu grotlju rijeka Pazinčica završava svoj nadzemni tok. Kojih stotinjak metara pod gradom postoje, navodno, dva podzemna jezera. Iako nikada nije posjetio Pazin, o Pazinskoj je jami pisao i poznati francuski pisac romana za djecu i odrasle, pionir znanstvene fantastike Jules Verne.

Na jednom zidu grafit: "Manje Nina i Kajina". Imena se, naravno, odnose na dvojicu dugogodišnjih istarskih političara - jedan je Ivica Jakovčić zvani Nino, a drugi saborski zastupnik Damir Kajin. Jesu li za Hrvatsku, za Istru i za sebe osobno napravili više dobrog ili lošega? Je li narod u Istri umoran od istih lica? Nije dobro biti dugogodišnji političar, valja znati prestati. Kao i sve drugo.

21. lipnja (subota)

Autobusom čakovečke registracije sinoć je u Kolegij doputovala grupa Roma. Romi su katekumeni iz Međimurja, a Varaždinska im je biskupija organizirala duhovnu obnovu u Pazinskom kolegiju. To doznajemo jutros na doručku od dviju romskih djevojaka. Svi su uglavnom jako mladi i imaju mnoštvo djece. Mlada majka za doručkom doji dijete.

Popodne nas mr. Jozo Čikeš poziva da svakako poslušamo što će o svojoj pasionskoj baštini reći referenti iz Slovenije. "Vidjet ćete tko sve njih u Sloveniji podržava, za razliku od nas koji podržavamo sami sebe" - ironičan je Čikeš. "Nama je npr. gradska vlast odgovorila da oni jesu uz Pasionku baštinu, ali nemaju novaca. Županiji je upućeno pismo, čak dva - pisao sam ja i posebno akademik Bratulić, ali nisu nam ni odgovorili. Dopis smo uputili i Ministarstvu turizma - ni oni nisu odgovorili. Ove je godine Turistička zajednica Hrvatske dala Pasionkoj baštini 5 (pet!) tisuća kuna. A kolege Slovenci, čut ćete sada, sve dobiju od države, ne samo da bi sačuvali, nego i da bi obnovili i rekonstruirali ono malo što im je ostalo od pasionske baštine. Čak i da bi napravili novo."

I zaista, od kolega iz Slovenije naslušasmo se stvarno fascinantnih podataka. Već nekoliko godina na simpozijima Pasionke baštine sudjeluje i dr. Franc Križnar iz Škofje Loke. Krajem 1990-ih mogli smo čuti kako Slovenija ni izbliza nema tako bogatu pasionsku baštinu kao što je imaju gotovo svi hrvatski krajevi, a osobito Dalmacija. No, puno se može postići obnovom i rekonstrukcijom pa danas, poslije 15-ak godina, stvari stoje drukčije. Priprema se proslava 300. obljetnice prvoga spomena Škofjeloškog pasiona (1715.-2015.). Nedavno je tiskana fotomonografija "Škofjeloški pasijon 2009., pasijonska procesija v pedesetih slikah". Dok slušamo predavanje gosp. Mateja Mo-

horiča Peternelja o skoroj proslavi 300. obljetnice, ta fotomonografija kruži dvoranom. Na skupocjenom papiru otisnuti su tekstovi i brojne fotografije, snimljene iz svih perspektiva, pa i iz zraka. U procesiju su bili uključeni brojni mladi, zatim razni cehovi, konjanici ..., a svi kostimirani. Na tom je uprizorenju bilo 900 sudionika i gledalo ih 25.000 gledatelja, dok je za 2015. godinu planiran dolazak barem 30.000 posjetitelja.

”Škofja Loka”, veli izlagač, *”ima 146 km², 62 naselja, 22.896 stanovnika, 6.361 člana knjižnice i 33 kulturna spomenika. Škofja Loka je pasionski grad i sve se poduzima da se grad tako obilježi i da s tim živi. Škofjeloški pasion ima nacionalnu (registriran kao spomenik od državne vrijednosti), europsku i globalnu dimenziju. U fazi smo očekivanja odluke UNESCO-a o upisu na svjetsku listu nematerijalne baštine. Stoga Općina na ovom projektu stalno zapošljava dva čovjeka (voditelja projekta i redatelja), a njima pomaže i mnoštvo volontera. Imamo veoma jaku promidžbu, što nam i nije teško, jer proračun za projekt Škofjeloškog pasiona iznosi pola milijuna eura (!!!), a velike ćemo novce dobiti i od Ministarstva kulture.”*

Evo kako se ponaša Slovenija prema svojoj pasionskoj baštini koje ima jako malo, a kako Hrvatska prema svojoj pasionskoj baštini koje itekako ima (i to sve izvorno, bez ikakvih scenarija - u tomu se ubrajamo među najbogatije europske narode). Političari u Hrvatskoj koji dijele proračunski novac kao da usput pjevaju: Uzalud vam trud, (pučki) pjevači!

Jedva dolazimo do daha, a već slušamo i drugo predavanje - gosp. Mladen Pahović govori o *”Ribniškom pasijonu – svježini u tradiciji”*.

”Slovenija”, slušamo od gosp. Pahovića, *”ima bogatu pasionsku baštinu.”* Doduše, ta bogata baština nije osobito uočljiva (m.o.), tj. nije očuvana, ali može se to ispraviti ... *”Ribnički pasion prvi je put izveden 2007. pa tako i Ribnica s ponosom može reći da je sada upisana na kartu slovenskih pasionskih gradova. Počeli smo od nule – od pisanja scenarija, imamo dvije priredbe godišnje, angažirano je oko 150 ljudi, a već prve godine imali smo oko 100 volontera.”* U sažetku spomenutoga referata piše: *”Trenutačno jedini ’živi’ pasion u Sloveniji. Prepoznatljiv je i u širem europskom prostoru kao jedan od rijetkih pasiona u Europi, u kojem se u živo izvodi pop i rock glazba”*. O, Bože, svašta (mislim ja)! Pop i rock i pasion! Svašta!

Romi navečer imaju svoju zabavu u blagovaonici Kolegija. Pjeva se i svira kao na bilo kojoj drugoj zabavi, onako kako romske zabave zamišljamo (ako ih nismo imali prilike vidjeti). U prolazu zavirismo kroz vrata - oni su okrenuti sebi i svom svijetu: pjevaju, plešu, njišu se, zabavljaju se, smiju se ... Možda bi nam svima trebalo malo više takve opuštenosti i bezbrižnosti, čak i kad imamo velikih briga!

22. lipnja (nedjelja)

Prvi dan ljeta. Mmm ..., kako mirišu pazinske lipje! U lijepo nedjeljno jutro, uz stručno vodstvo akademika Josipa Bratulića, razgledavamo središte grada. Prvo: Park istarskih velikana, u kojemu su biste 15-ak zaslužnih Istrana (ili onih koji su u Istri djelovali): mons. dr. Božo Milanović, biskup dr. Juraj Dobrila, dr. Matko Laginja, Vladimir Gortan, Ivan Matetić Ronjgov, Vladimir Nazor, Matko Brajša Rašan, Otokar Keršovani i drugi. Bl. Miroslava Bulešića nema, on valjda nije velikan. Ili još nije!

Crkve gledamo samo izvana, ne možemo ući, jer upravo traju svete mise. Ranijih su stoljeća pazinski franjevci u samostanu držali ljekarnu i bolnicu, zatim pučku školu, a u 19. st. i gimnaziju. Rado se sjećam svoga posjeta franjevačkom samostanu i crkvi Pohoda Marijina u rujnu 1993., pamtim i susret s dvojicom franjevac - fra Krstom Marinovim i fra Mavrom Velničem. Meni i kolegi snimatelju fra Krsto je pokazivao mjesta na kojima su nekada stajale tri vrijedne oltarne slike koje su iz crkve ukradene. Zanimljivo, nedugo nakon našega posjeta slike su pronađene u Londonu i to 30 godina nakon krađe.

Vozimo se zatim prema Svetom Petru u Šumi, gdje obilazimo stari pavlinski, nekad benediktinski samostan. Od 1783., kada je car Josip II. ukinuo red, pavlinima su oduzeti i samostan i crkva. Crkva je zatim postala župna. Samostan je dugo bio napušten i oronuo, a u ljeto 1993. vraćen je pavlinima. Bijah 1993. nazočna na svečanom misnom slavlju Gospe Čenstohovske, gdje je bio i biskup porečkopulski mons. Anton Bogetić i mnogi svećenici, među kojima i poznati dr. fra Barnaba Hekić (1924.-2013.), profesor na Papinskom sveučilištu Antonianum u Rimu i predsjednik Škotističkog povjerenstva istog sveučilišta. P. Barnaba rođen je u Svetom Petru u Šumi, ali nije on jedini svetopetarski svećenik. Spomenuti mi je i njegova karizmatičnoga brata fra Daniela Hekića (1926.-2009.), koji je umro na glasu svetosti - oba su brata umrla u talijanskom gradiću Saccolongo. Iz Sv. Petra u Šumi je i misionar u Venezueli Aleksandar Zović, zatim jedan od osnivača Kršćanske sadašnjosti u Zagrebu vlč. Josip Turčinović (1933.-1990.), zagrebački biskup pavlin Šimun Bratulić (1550.-1611.), svećenik i kulturni radnik Josip Bratulić (1818.-1894.), a i njegov imenjaka i prezimenjaka, naš suvremenik, štoviše i suputnik, akademik Josip Bratulić (1939.).

U baroknoj pavlinskoj crkvi sv. Petra i Pavla pribivamo sv. misi koju služi mladi pavlinski redovnik o. Euzebije Knežević. Poslije mise govori nam o dosadašnjoj i budućoj obnovi samostana. Nudi nas domaćom rakijom medicom s travama. Pojedinci je i kupuju kao suvenir.

Upeklo sunce. Hvatamo se hladovine ispod jednog ovećega stabla. I osvježujemo se kavom i sokovima u obližnjem kafiću. Ugodno je tu sjediti s pogledom na stari pavlinski samostan, ali krenuti nam je dalje.

Na putu prema Zagrebu svraćamo na Trsat, u Svetište Majke Božje Trsatske. Ulaštene (od mnogih dodira) ruke na spomeniku neumornoga hodočasnika sv. Ivana Pavla II. podsjećaju nas da je i on posjetio Gospu Trsatsku. Kada je 8. lipnja 2003. bio na Trsatu, svojim je domaćinima i svojoj pratnji izgovorio: *"Molite se za mene dok sam živ i kad budem mrtav!"* Sam je sebe, nakon povratka s Trsata, nazvao "trsatskim hodočasnikom".

Mi smo pak ova četiri dana bili - istarski hodočasnici.

Stjepan Pepeljnjak Foto zapis

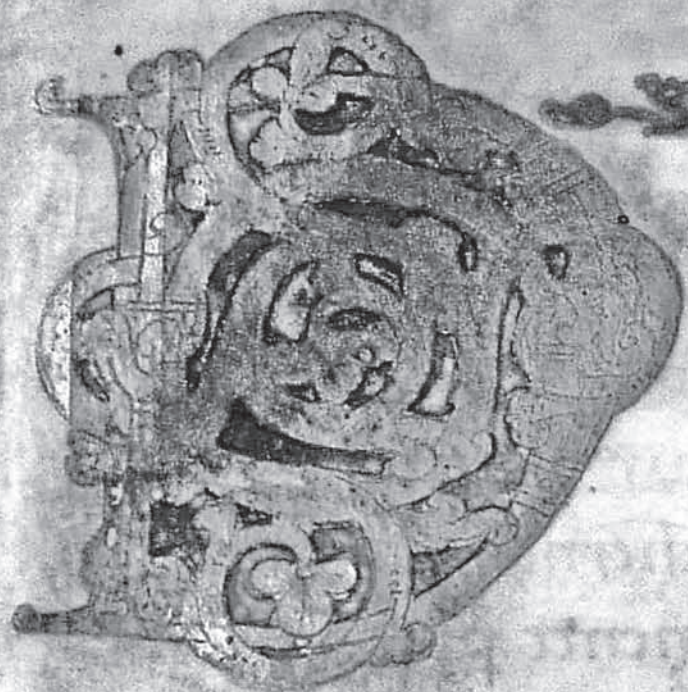

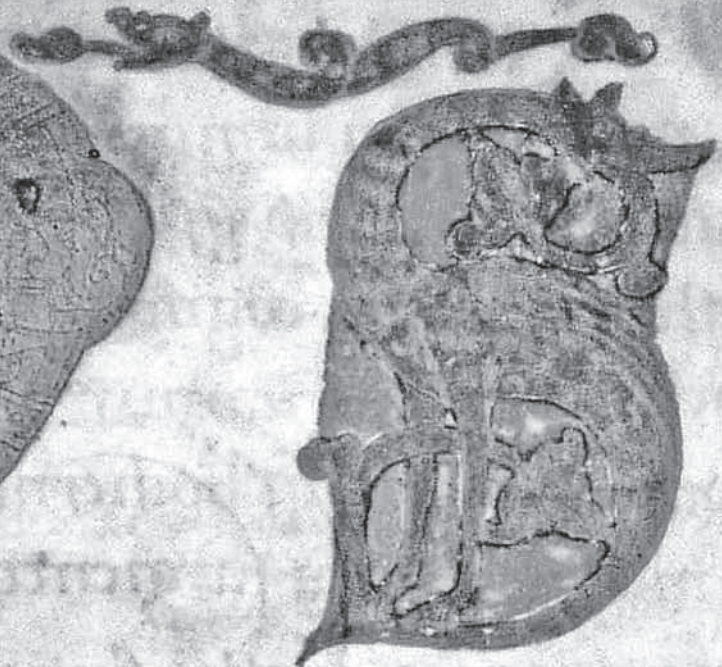
PUTOPIS — PEROM I SLIKOM

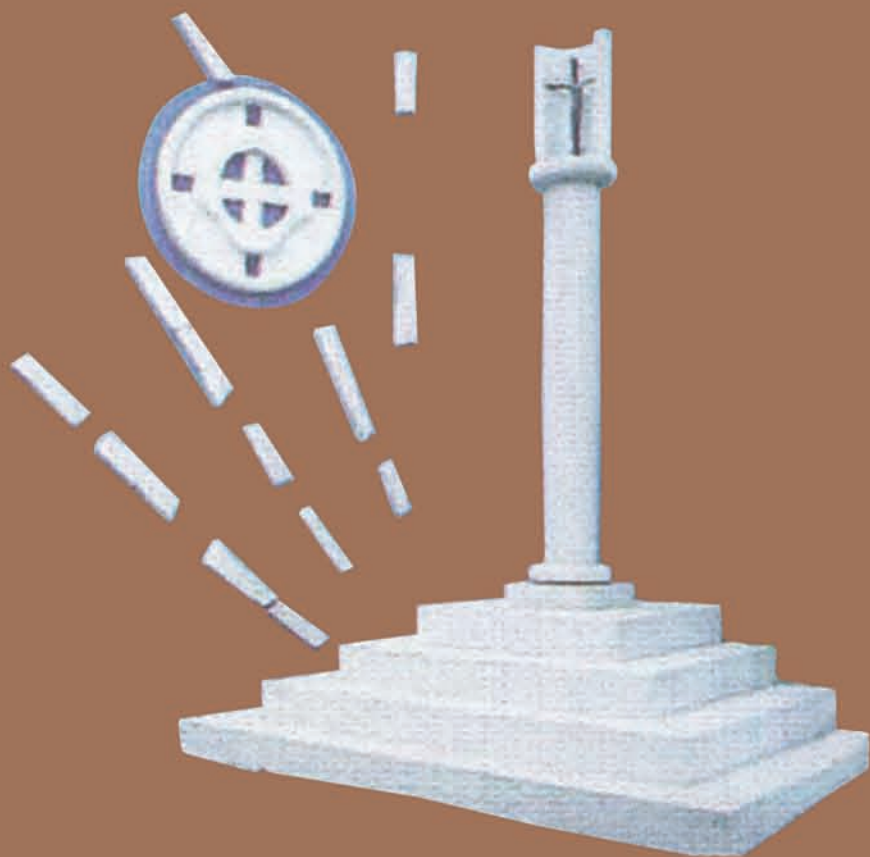

PUTOPIS — PEROM I SLIKOM

ISSN 1334-8264

9 771334 826000

cijena: 250,00 kn